SUOMALAISEN LAKIMIESYHDISTYKSEN JULKAISUJA
A-sarja N:o 168

RIKOS-OIKEUDELLISIA KIRJOITELMIA V

SYLVI INKERI ANTTILALLE

29. 11. 1986 OMISTETTU

SUOMALAISEN LAKIMIESYHDISTYKSEN
JULKAISUJA

A-sarja N:o 168

SUOMALAISEN LAKIMIESYHDISTYKSEN JULKAISUJA
A-sarja N:o 168

RIKOSOIKEUDELLISIA KIRJOITELMIA V

SYLVI INKERI ANTTILALLE

29. 11. 1986 OMISTETTU

AKATEEMINEN KIRJAKAUPPA
JAKAJA

RIKOS-OIKEUDELLISIA KIRJOITELMIA V

SYLVI INKERI ANTTILALLE

29. 11. 1986 OMISTETTU

SUOMALAINEN LAKIMIESYHDISTYS

Toimitusneuvosto:
PEKKA KOSKINEN
RAIMO LAHTI
MARTTI MAJANEN
P.O. TRÄSKMAN

Verkkokirjan ISBN 978-951-855-635-3

Vammala 1986 Vammalan Kirjapaino Oy

ISBN 951-855-084-0 sid.
ISSN 0356-7206

Sisällysluettelo

Lahti, Raimo: Inkeri Anttilan merkkipäivänä 29. 11. 1986 VII

Backman, Eero: Yhteisöjen rikosoikeudellisesta vastuusta 1

Frände, Dan: Asianomistajasta ja näennäisasianomistajasta 16

Heinonen, Olavi: Lainkäyttö rikosoikeuden kehittämisessä 35

Helminen, Klaus: Kätkemisrikokset rikoslakiuudistuksessa 51

Joutsen, Matti: Syyteharkinnasta RVA 15,2 §:n rajoissa 68

Kantola, Antero: Sakotuskäytännöstä 1978–83 82

Kiuru, Hannu: Tuomari ja rangaistusten täytäntöönpano. Täytäntöönpanotuomarin tehtäväkuva 93

Kivivuori, Antti: Nils Christien teos »Piinan rajat» 103

Koskinen, Pekka: Laiminlyöntivastuun ehdot ja rajat. AIDP:n toiminnasta, Kairon kongressista ja Suomen panoksesta 112

Lahti, Raimo: Lääkintätoimi ja rikosoikeus 125

Lappi-Seppälä, Tapio: Yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitäminen – Ehdollisen vankeusrangaistuksen edellytykset ja oikeuskäytäntö 139

Lehtimaja, Lauri: Väärennysrikokset oikeuselämässä ja kriminaalipolitiikassa 166

Lehtonen, Asko: Tahallisuutta koskevasta näytön arvioinnista verorikosjutuissa 184

Lång, K.J.: Katsaus vankilamuistelmiin 205

Majanen, Martti: Vartijan valtuudet ja rikosoikeudellinen suoja. Vartioimisliikelain (237/83) tarkastelua 222

Nikula, Paavo: Rangaistusasteikon asettamisesta 234

Palmén, Harri: Auttamisvelvollisuuden laiminlyönnistä tieliikenteessä 251

Pellinen, Tarja: Muuttumaton – muuttuva ehdonalainen vapaus 262

Takala, Hannu: Tuomaripeli. Alioikeusuudistuksesta bourdieuläisittäin ... 239

Taxell, Christoffer: Vaarantaako terrorismi oikeusvaltion perusteita? 303

Träskman, P.O.: Miksi minun on todistettava, etten ole »sellainen nainen»? Todistusteemana maatun naisen tahto 315

Törnudd, Patrik: Itsesäätely kriminaalipoliittisessa järjestelmässä 347

Utriainen, Terttu: Rikosoikeustieteen organisatorinen ja henkilöpoliittinen tila ja tulevaisuus 360

Viljanen, Pekka: Valtion virkamieslainsäädännön uudistamisesitys (HE n:o 238/1984 vp) ja rikosoikeudellinen virkavastuu 370

Ylikangas, Heikki: Selitys väkivaltarikollisuuden perinteisesti korkeaan tasoon Suomessa 389

Andersson, Lena: Professori Inkeri Anttilan kirjallinen tuotanto 1944–1986 405

Tabula gratulatoria 424

Jakeni Amilia

Inkeri Anttilan merkkipäivänä 29. 11. 1986

Helsingin yliopiston täysinpalvellut rikosoikeuden professori ja Yhdistyneiden Kansakuntien yhteydessä toimivan Helsingin kriminaalipoliittisen instituutin johtaja *Inkeri Anttila* täyttää 70 vuotta 29. marraskuuta 1986.

Inkeri Anttila on tullut tunnetuksi niin hyvin Suomessa kuin kansainvälisesti merkittävänä kriminaalitieteiden harjoittajana ja käytännön kriminaalipoliitikkona. Hänen tieteellinen toimintansa on jatkunut yli 40 vuoden ajan eikä osoita ehtymisen merkkejä. Inkeri Anttilan kriminaalipolitiikan vaikuttajan ura on lähes yhtä pitkä, ja hänen ajatustensa vaikutusalue on kaiken aikaa laajentunut ja niiden paino lisääntynyt. Merkkipäivänsä aikaan Anttila johtaa YK:n yhteydessä olevaa laitosta (lyhennettynä: HEUNI), jonka kriminaalipoliittinen tiedotus-, koulutus- ja tutkimustoiminta ulottuu Euroopan kaikkiin maihin.

Tultuaan 16-vuotiaana ylioppilaaksi Inkeri Anttila (syntyään: Metsämies) suoritti ylemmän oikeustutkinnon ja lakitieteen kandidaatin arvoon oikeuttavat opinnäytteet ennen 21. ikävuottaan. Avioliiton solmiminen lääketieteen lisensiaatti *Sulo Anttilan* kanssa vuonna 1934 toi mukanaan perheenäidin velvollisuuksia; perheen kolme lasta syntyivät vuosina 1938–44. Kuitenkin jo vuonna 1946 Inkeri Anttila puolusti rikosoikeudellista väitöskirjaansa »Loukatun suostumus oikeudenvastaisuuden poistavana perusteena». Hän oli silloin ensimmäinen suomalainen nainen, joka väitteli tohtoriksi oikeustieteen alalla. Vain kaksi vuotta myöhemmin eli 1948 Anttila julkaisi toisen rikosoikeudellisen monografiansa: Varsinaisesta epärehellisyysrikoksesta RL 38 luv. 1 §:n mukaan. Samana vuonna Helsingin yliopiston lainopillinen tiedekunta katsoi hänet päteväksi rikosoikeuden apulaisen (nykyisin: apulaisprofessori) virkaan.

Mainitut Inkeri Anttilan kaksi teosta ja hänen muu 1940-luvun tieteellinen tuotantonsa suuntautuivat rikosoikeusdogmaattisesti. Lainopin harjoittajalle tärkeää käytännön kokemusta hän oli hankkinut jo saman vuosikymmenen alussa suorittamalla silloin tuomioistuinharjoittelun, mistä hänelle myönnettiin varatuomarin arvo vuonna 1942. Tuon vuosikymmenen loppupuolella Anttilan mielenkiinto alkoi kohdistua myös kriminaalitieteiden muihin lohkoihin ja käytännön kriminaalipolitiikkaan. Niinpä hän toimi vuosina 1947–50 nuoria rikoksentekijöitä koskevan lainsäädännön kehittämistä varten asetetun komitean sihteerinä, ja hän laati aihepiiristä niin ikään mittavan tutkimuksen »Nuori lainrikkoja» (1952). Tuon komitean tärkeimmät ehdotukset, joiden pyrkimyksenä oli pohjoismaisten esikuvien mukaisesti pitkälle korvata nuorille rikoksentekijöille tuomittavat rangaistusseuraamukset heille tarkoitetuilla kasvatuksellisilla toimenpiteillä, eivät toteutuneet. Tosin asianomaista lainsäädäntöä jonkin verran muutettiin vuonna 1953.

Inkeri Anttila aloitti opetustoimensa 1940-luvun lopulla toisaalta Helsingin yliopiston rikosoikeuden dosentiksi nimitettynä, toisaalta Yhteiskunnallisen korkeakoulun vankeinhoito-opin lehtoraattia hoitaen. Vankeinhoidon koulutuksen uudelleen järjestelyn jälkeen Anttila tuli oikeusministeriön vankeinhoito-osaston koulutusjohtajaksi vuonna 1955, ja hänen tehtävänään oli panna tuo uusimuotoinen koulutus alulle. Hän julkaisi teoksen »Vankeinhoidon perusteet» (1954), ja sitä on käytetty oppikirjana näihin päiviin saakka. Vankeinhoidon koulutusjohtajan toimi pysyi Anttilan vakinaisena työnä aina hänen rikosoikeuden professoriksi nimittämiseensä saakka. Vankeinhoidon opettajan kauteen ajoittuvat sihteeriydet vankeinhoitokustannusten supistamiskomiteassa vuosina 1951–53 ja vapausrangaistuskomiteassa 1956–58.

Inkeri Anttila täydensi omaa koulutuspohjaansa suorittamalla vuonna 1954 sekä valtiotieteen kandidaatin että lisensiaatin tutkinnon. Vuotta aiemmin ilmestyneessä artikkelissaan hän oli käsitellyt keskeistä kriminologista kysymystä: piiloon jäävää rikollisuutta. Tähän aihepiiriin Anttila palasi 1960-luvun tuotannossaan. Silloin englanniksi julkaistut kirjoitukset selvittivät myös 1960-luvun alussa eri Pohjoismaissa toteutettua piilorikollisuuden empiiristä tutkimusta, ja ne herättivät merkittävää kansainvälistä huomiota. Vuonna 1956 ilmestynyt teos »Alaikäisiin kohdistuneet siveellisyysrikokset ja niiden tekijät» oli niin ikään kriminologinen. Tämän tutkimuksen tulokset olivat varsin kiinnostavia 1960-luvulla Anttilan myötävaikutuksella aloitettujen alan lainvalmisteluhankkeiden kannalta, joskin

hänen tuossa kirjassaan tekemänsä kriminaalipoliittiset johtopäätökset olivat varovaisia.

Tieteellisen toiminnan aktiivisen jatkumisen merkkejä oli mm. kahden uuden teoksen ilmestyminen 1950-luvun lopulla ja 1960-luvun vaihteessa: Välillinen tekeminen (1958) ja Laki ehdollisesta rangaistustuomiosta selityksin (1960).

Vuonna 1961, Inkeri Anttilan ollessa 44-vuotias, hänet nimitettiin Helsingin yliopiston rikosoikeuden varsinaisen professorin virkaan. Professorikaudella 1961–79 Anttilan kirjallinen tuotanto entisestään monipuolistui ja kansainvälistyi, samalla kun hänen toimintansa käytännön kriminaalipoliitikkona sai uusia sekä yhä laajemmalle ulottuvia ja voimakkaammin vaikuttavia ilmenemismuotoja. Koskettelen ensin hänen kirjallista tuotantoaan ja sitten hänen vaikuttajan rooliaan niin hyvin kotimaisessa päätöksenteossa kuin kansainvälisessä keskustelussa. Näiden toiminta-alueiden väliset rajat eivät ole tarkkoja, sillä – Anttilan korostamin tavoin – ei ole mahdollista selvästi erottaa toisistaan tutkimuksen ja tutkijan päätöksentekoon tai keskusteluun kohdistuvaa vaikutusta.

Inkeri Anttilan viime vuosikymmenten tuotanto sisältää hyvin erilaisia kriminaalitieteellisiä eli rikollisuutta tai sen kontrollia koskevan tutkimuksen aineksia (ks. tarkemmin tämän teoksen lopussa olevaa Anttilan julkaisuluetteloa). Keskeisin osa koostuu sellaisista tieteellisistä töistä, jotka tähtäävät välittömiin sovellutuksiin – ennen kaikkea tulosten hyödyntämiseen alan lainvalmistelussa. Puhtaasti rikosoikeusdogmaattiset tai teoreettista lainoppia edustavat julkaisut ovat käyneet harvinaisiksi, kun taas kriminologinen tai kriminaalipoliittinen suuntautuminen on uudemmalle tuotannolle luonteenomaista. Tässä voi nähdä myös tietyn tutkimusmetodisen painotuksen: on usein järkevää pyrkiä tutkimusotteeseen, jossa hyödynnetään lähialojen tutkimustuloksia ja ollaan menetelmien käytössä joustavia.

Tutkimustoiminnan suunnanmuutoksia tekee ymmärrettäväksi se, että Inkeri Anttila oli oikeusministeriön yhteyteen vuonna 1963 perustetun Kriminologisen tutkimuslaitoksen sivutoiminen esimies koko sen toiminta-ajan vuoteen 1974 ja siitä eteenpäin, laitoksen toimialan laajennuksen jälkeen, päätoimisesti Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen johtaja 1974–79. Kriminologisen tutkimuksen tuottaminen on Suomessa ollut olennaisesti näiden laitosten varassa, koska muiden Pohjoismaiden tarjoaman mallin mukaista kriminologian professuuria ei ole Suomeen perustettu. Pohjoismaiden kriminologisen yhteistyöneuvoston jäsen Anttila oli neuvoston

perustamisesta eli vuodesta 1961 lähtien vuoteen 1983 saakka. Tämän neuvoston puheenjohtajana hän oli vuosina 1970–74. Anttilan vaikutus on näin ulottunut tuntuvasti koko pohjoismaiseen kriminologiyhteisöön.

Lukuisissa artikkeleissaan Inkeri Anttila on pohtinut rationaaliselle kriminaalipolitiikalle asetettavia vaatimuksia ja on ollut keskeisesti luomassa uudenlaisia kriminaalipoliittisia ideoita ja toimintatavoitteita. Anttilan eri puolilla maailmaa pitämät vierailuluennot ja kokousesitelmät samoin kuin monilla vierailla kielillä julkaisemat artikkelit ovat levittäneet hänen ajatuksiaan laajalle, erityisesti Eurooppaan ja Pohjois-Amerikkaan. YK:n kriminaalipoliittisilla foorumeilla tapahtuneilla esiintymisillä on ollut koko maailman laajuinen kantavuus.

Arvioin, että mm. seuraavilla kirjoituksilla on ollut huomattava vaikutus kansainvälisessä keskustelussa: Conservative and radical criminal policy in the Nordic countries (1971; ruotsiksi 1967); Punishment versus treatment – is there a third alternative? (1972); A New Trend in Criminal Law in Finland (1976); New Perspectives on Justice in the Criminal Justice System (1984; saksan- ja ranskankieliset versiot 1983); sekä The Ideology of Crime Control in Scandinavia. Current Trends (1985). (Tarkemmat tiedot Anttilan julkaisuluettelossa.) Näiden kirjoitusten otsikoistakin näkyy, että Inkeri Anttila on usein käsitellyt Pohjoismaiden, ei vain Suomen, kriminaalipolitiikkaa. Hänelle tällaisen tarkastelutavan on tehnyt erityisen luontevaksi se, että hän on itse merkittävästi vaikuttanut myös muiden Pohjoismaiden ajatteluun ja lainuudistustyöhön.

Kotimaisilla kielillä viime vuosikymmeninä ilmestyneistä Inkeri Anttilan julkaisuista on syytä mainita varsinkin hänen *Patrik Törnuddin* kanssa laatimansa kriminologian oppikirja: ensimmäinen suomenkielinen painos ilmestyi vuonna 1970 Kriminologia -nimisenä, sen ruotsinkielinen versio kolme vuotta myöhemmin (Kriminologi i kriminalpolitiskt perspektiv) ja uudistettu suomenkielinen laitos 1983 otsikolla Kriminologia ja kriminaalipolitiikka. Teosta käytetään oppi- ja käsikirjana Suomen lisäksi myös muualla Pohjoismaissa. Aiempiin vastaaviin teoksiin nähden siinä on uutta etenkin kriminologisen ja kriminaalipoliittisen aineksen hedelmällinen yhdistäminen.

Tulevien lakimiesten ja muiden rikosoikeutta harrastavien kouluttamisessa ovat osoittautuneet tärkeiksi ne alan alkeisoppikirjat, jotka Inkeri Anttila on 1970-luvulla laatinut yhdessä *Olavi Heinosen* kanssa: Rikos ja seuraamus (1971, 2. painos 1974, ruotsiksi 1975); Rikosten lajit (1972); sekä nämä kaksi kirjaa ja kolmannen (Anttila–Heinonen–Koskinen–Lahti,

Rikollisuus ongelmana, 1974) yhdistävä teos Rikosoikeus ja kriminaalipolitiikka (1977). Viimeksi mainittu kirja laadittiin oikeustieteellisten opintojen uudistusta silmällä pitäen, eikä sillä ole muissa oppiaineissa vieläkään samat mitat täyttävää vastinetta.

Inkeri Anttilalla on 1960-luvulta lähtien ollut keskeinen asema alansa ja sen lähialojen lainvalmistelutyössä ja muissa vastaavissa asiantuntijatehtävissä. Hän toimi puheenjohtajana nuorisorikollisuustoimikunnassa vuosina 1965–66, aborttilakikomiteassa 1967–68, kriminaalihuoltokomiteassa 1970–72 ja painovapaustoimikunnassa 1971–73. Edelleen hän oli jäsenenä seksuaalirikoskomiteassa vuosina 1966–67, naisasiakomiteassa 1966–70 ja rikosoikeuskomiteassa 1972–76. Laintarkastuskunnan vaihtuvana jäsenenä hän työskenteli vuonna 1980. Lääkintöhallituksen tieteellisessä neuvostossa Anttila oli rikosoikeustiedettä edustava jäsen 1957–68. Vankeinhoitoasiain neuvottelukunnan pitkäaikainen jäsenyys alkoi 1960-luvulla, ja Kriminaalihuoltoyhdistyksen johtokunnassa hän toimi 1967–70.

Kotimaiseen päätöksentekoon vaikuttamisen huippukohtana Inkeri Anttilan uralla on ollut hänen kautensa oikeusministerinä vuonna 1975. Tämän vain vajaat puoli vuotta toimineen virkamieshallituksen aikana ehdittiin Anttilan esittelemänä antaa useita kriminaalipoliittisesti merkittäviin lainmuutoksiin johtaneita hallituksen esityksiä. Erityisen tärkeinä pidän liikennejuopumusta, ehdollista rangaistusta, sakon määräämistä ja rangaistuksen mittaamista koskevan lainsäädännön muuttamista tarkoittavia esityksiä (n:ot 108–110 ja 125/1975 II vp.). Yhtä mittavia seuraamusjärjestelmän uudistuksia ei ole viimeksi kuluneen kymmenen vuoden aikana toteutettu.

Anttilan ministerikauden jälkeisistä asiantuntijatehtävistä lueteltakoon ensinnä hänen vuonna 1975 puheenjohtajana ja myöhemmin jäsenenä jatkunut toimintansa Suomen ja Neuvostoliiton oikeusministeriöiden sekakomiteassa. Kriminaalipolitiikan alalla hänen tärkeimmät luottamustoimensa ovat liittyneet rikoslain kokonaisuudistuksen valmistelun jatkamiseen oikeusministeriön vuonna 1980 asettamassa hankeorganisaatiossa. Anttila on alusta alkaen ollut tämän ns. rikoslakiprojektin varapuheenjohtaja. Lisäksi hän on toiminut seuraamusjärjestelmän uudistamista pohtivan työryhmän puheenjohtajana ja useiden muiden työryhmien jäsenenä.

Inkeri Anttilan kansainvälisen toiminnan eräistä puolista (hänen vierailuesitelmistään ja osuudestaan Pohjoismaiden kriminologisessa yhteistyössä) on jo ollut puhetta. Hänen skandinaavisen kanssakäymisen muodoistaan mainittakoon vielä osallistumiset Pohjoismaisiin lakimieskokouksiin (esi-

telmöitsijä 1972) sekä Pohjoismaisiin kriminalistikokouksiin (esitelmöitsijä 1962 ja 1973). Viimeksi sanottuja kokouksia on vuorollaan järjestänyt Suomen Kriminalistiyhdistys, jossa Anttila on vaikuttanut vuodesta 1950 alkaen, aluksi sihteerinä ja hallituksen jäsenenä, vuosina 1970–76 varapuheenjohtajana sekä vuodesta 1984 kunniajäsenen ominaisuudessa.

Inkeri Anttilan asiantuntija-apuun on turvauduttu täytettäessä kriminologian professorin virkaa Tukholman yliopistossa vuonna 1964 ja Kööpenhaminan yliopistossa 1979. Se, että ulkomaisista yliopistoista juuri Upsalan oikeustieteellinen tiedekunta on myöntänyt Anttilalle kunniatohtorin arvon (1979), lienee osaksi nähtävä häneen pohjoismaisen yhteistyön edistämisen vuoksi kohdistettuna arvonantona.

Inkeri Anttila on pitkään ollut aktiivisesti mukana rikosoikeuden ja kriminologian kansainvälisissä järjestöissä. Hänellä on esitelmöintitehtävien lisäksi ollut huomattavia luottamustoimia alan kaikissa neljässä suuressa järjestössä: Kansainvälisen rikosoikeus- ja vankeinhoitosäätiön (IPPF) kutsuttu jäsen Anttila on ollut vuodesta 1962 ja varapuheenjohtaja vuosina 1970–80. Kansainvälisen Kriminologiyhdistyksen (SIC) tieteellisen neuvoston jäsenenä hän oli 1972–77 ja on sen jälkeen ollut hallituksen jäsen, varapuheenjohtajana vuodesta 1978. Tähän yhdistykseen on yhteydessä Montrealin kriminologinen tutkimuskeskus, jonka johtokunnan puheenjohtajana Anttila on ollut. Défence Sociale -järjestön varapuheenjohtajaksi hänet valittiin vuonna 1981. Kansainvälisen rikosoikeusyhdistyksen (AIDP) hallituksen jäsenyys on vuoden 1969 perua. Viimeksi mainitulla on vuodesta 1978 Suomen osasto, jonka puheenjohtaja Anttila oli tähän vuoteen asti.

Kansainvälisen kriminaalipolitiikan kannalta merkittävimmät suunnittelutoimet ja kokoukset tapahtuvat YK:n piirissä. Näissäkin toiminnoissa Inkeri Anttila on arvostettu erittäin korkealle. Hän työskenteli YK:n kriminaalipoliittisen komitean jäsenenä ja varapuheenjohtajana vuosina 1972–74. Vuonna 1975 hänet valittiin rikollisuuden ehkäisyä ja rikoksentekijöiden käsittelyä koskevan YK:n maailmankongressin presidentiksi Genevessä; hän oli silloin oikeusministerinä myös Suomen valtuuskunnan johtaja.

Sitä, että Suomessa aloitti vuonna 1982 toimintansa Euroopan alueellinen YK-instituutti Suomen valtion ja YK:n tekemän sopimuksen perusteella, voi mielestäni pitää suureksi osaksi juuri Inkeri Anttilan nauttiman arvonannon ja hänen ponnistelujensa seurauksena. Oli itsestään selvää, että tämän Helsingissä toimivan kriminaalipoliittisen instituutin (HEUNIn) johtoon tuli Anttila. Jo tähänastinen lyhyt toimintakausi on osoittanut

laitoksen työskentelevän voimavaroihinsa nähden hyvin tehokkaasti. Laitoksen järjestämät asiantuntijaseminaarit sekä sen henkilökunnan ja erityisten asiantuntijoiden laatimat vertailevat selvitykset ovat saaneet YK:n sihteeristöltä ja muilta laitoksen toimintojen hyödyntäjiltä varauksettoman tunnustuksen.

Edellä Inkeri Anttilan ammattiurasta esitetyt tiedot ovat jääneet luettelonomaisiksi. En ole juurikaan selvittänyt esimerkiksi hänen kriminaalipoliittisia ajatuksiaan ja niissä tapahtuneita muutoksia. Anttilan tuotannon sisältöä ja hänen toimintansa merkitystä käsitellään kyllä useammassakin tämän teoksen artikkelissa, joiden laatijat ovat hänen oppilaitaan ja työtovereitaan. Tässä riittänee todeta vain parista kantavasta ajatuksesta: kriminaalipolitiikan tulee olla toisaalta humaania, toisaalta järkiperäistä. Järkiperäisyys merkitsee vuodelta 1983 olevan luonnehdinnan mukaan vaikutus-, arvo- ja vaihtoehtotietoisuutta (näin Anttila–Törnudd, Kriminologia ja kriminaalipolitiikka s. 144).

Edeltänyt tarkastelu ei ole myöskään tuonut esiin Anttilan ammattiuran ulkopuolisia yhteiskunnallisia ja kulttuurisia harrastuksia. Esimerkiksi hän on toiminut pitkään Suomen Akateemisten Naisten, Suomen Kulttuurirahaston, Mannerheimin Lastensuojeluliiton ja Kansalaiskasvatuksen Keskuksen erilaisissa luottamustehtävissä. Satakuntalaisen osakunnan inspehtori Anttila oli vuosina 1963–66. Pohjoismaisen Kesäakatemian työskentelyyn hän on osallistunut erityisesti 1960-luvulla, jolloin hänellä oli myös lukuisia luottamustoimia tuossa yhteisössä. Helsingin kaupunginvaltuustossa Anttila oli Liberaalista Kansanpuoluetta edustava jäsen vuosina 1973–76. Suomen Akatemian alaisen tieteen keskustoimikunnan jäsenenä hän toimi 1977–79.

Inkeri Anttilan tieteelliset ja muut ansiot ovat antaneet aiheen useisiin kunnian- tai huomionosoituksiin. Aiemmin esille tulleiden lisäksi mainittakoon, että hänelle myönnettiin Eemil Aaltosen Säätiön kunniapalkinto vuonna 1972. Suomalaisen Tiedeakatemian jäseneksi hänet kutsuttiin 1975. Helsingin yliopiston valtiotieteellinen tiedekunta vihki hänet valtiotieteen kunniatohtoriksi 1976. Amerikan Kriminologiyhdistyksen vuosikokouksessa 1983 Anttilalle myönnettiin arvostettu Sellin–Glueck -palkinto, ja sen luovuttamisen yhteydessä hän piti palkinnon nimeä kantavan luennon. Helsingin yliopiston ylioppilaskunta jakoi Anttilalle kunniamerkkinsä 1984.

Inkeri Anttila ilmoittaa hakuteoksissa harrastuksekseen musiikin. Häntä lähemmin tuntevat ovat saaneet kodikkaissa tilaisuuksissa nauttia hänen

kaunisäänisistä lauluesityksistään ja taidokkaista säestyksistään. Anttilalla on myös muita taideharrastuksia, esimerkiksi lukeminen ja elokuvissa käynti.

Inkeri Anttila on tunnettu selkeästä kielenkäytöstään ja innostavasta esiintymistavastaan. Hän on suosittu luennoitsija ja on myös ansiokkaasti kansantajuistanut alansa ongelmia. Siten hän on valistustoiminnallaan ollut kehittämässä yleistä oikeustajuntaa myötämieliseksi humaania ja järkiperäistä kriminaalipolitiikkaa kohtaan. Vastikään on *Patrik Törnuddin* valitsemana ja toimittamana ilmestynyt kokoelma Anttilan Uudessa Suomessa vuosina 1980–84 julkaistuista kolumneista: Rikollisuus ja kriminaalipolitiikka (1986).

Lopuksi joitakin Inkeri Anttilan henkilökohtaiseen tuntemiseen perustuvia mielikuviani, joita uskon voivani yleistää. Vasta valmistuneelle 20-vuotiaalle oikeustieteen kandidaatille johdatti tutustuminen kunnioitettuun rikosoikeuden ja kriminologian opettajaan lähtemättömiin elämyksiin. Esimies osoittautui välittömäksi ja huumorintajuiseksi seuraihmiseksi, jolla on eri alojen, maiden ja ikäryhmien ihmisiä edustava laaja ystävä- ja tuttavapiiri. Nuorena assistenttina opin pian tuntemaan professorini, paitsi normaalin viranhoidon välityksellä, Pohjoismaisen Kesäakatemian aktiivisena toimihenkilönä, sihteerinsä työtä ohjaavana komitean puheenjohtajana ja rikosoikeuden harrastajille tarkoitettujen illanistujaisten (»yötyöryhmien») vieraanvaraisena järjestäjänä. Oli myös luonnollista, että jo muutaman assistenttikuukauden jälkeen tutkijanalku rupesi luomaan ulkomaisia yhteyksiä, tässä tapauksessa osallistumalla saman vuoden (1967) aikana kolmeen pohjoismaiseen tieteelliseen kokoukseen.

Tällainen vaikutteiden ja käyttäytymismallien runsaus inspiroi tavattomasti. Itse koin esimerkin voimasta välttämättömäksi opiskella yhteiskuntatieteitä pystyäkseni monipuolistamaan rikollisuusongelmien tutkimustapoja. Niin ikään ymmärsin rikosoikeuden alalla olevan tärkeää aikaansaada vuorovaikutusta teorian ja käytännön edustajien kesken ja päästä kansainväliseen mielipiteidenvaihtoon. Tutkijankoulutus ei saisi rajoittua virallismääräysten edellyttämään, vaan myös vapaamuotoiset alustukset ja niitä seuraavat asian harrastajien avomieliset keskustelut antavat tärkeitä virikkeitä.

Arvelen mm. useilla niistä, jotka ovat kirjoittaneet tähän juhlakirjaan, olevan Inkeristä samanlaisia myönteisiä, pysyvän jäljen jättäneitä kokemuksia. Useat meistä ovat pyrkineet Inkerin esimerkkiä noudattaen ylläpi-

tämään vuorovaikutusta tutkimuksen ja päätöksenteon kesken sekä vaalimaan kansainvälisiä yhteyksiä. Meillä Inkeriä hänen lukemattomissa tehtävissään seuranneilla on täysi työ, jotta yhdessä kykenisimme selviytymään siitä, mistä hän on yksin vastannut.

On monia tärkeitä asioita, joiden hoitamisessa toivomme edelleen saavamme luottaa Inkerin apuun. Rikoslain kokonaisuudistus lienee niistä tärkein – niin kuin *Olavi Heinonen* kymmenen vuoden takaisessa merkkipäiväkirjoituksessaan toi esiin (Lakimies 1976 s. 621). Toinen sellainen asiakokonaisuus on kansainvälinen tutkimusyhteistyö.

Tämä juhlakirja on suunniteltu Helsingin yliopiston rikos- ja prosessioikeuden laitoksen piirissä, ja sen kustantaa Suomalainen Lakimiesyhdistys. Kirjoittajat ovat Inkeri Anttilan oppilaita, työtovereita ja ystäviä. Kaikki teoksen aikaansaamiseen myötävaikuttaneet samoin kuin tabula gratulatoriaan nimensä merkinneet lausuvat merkkipäivän viettäjälle sydämelliset onnentoivotuksensa.

Raimo Lahti

Yhteisöjen rikosoikeudellisesta vastuusta

Professori *Eero Backman*

1. Tarkastelun kolme näkökulmaa

Erilaisten yhteisöjen rikosoikeudellinen asema tuli keskustelun alaiseksi Suomessa 1970-luvun alussa ryhdyttäessä vireillä olevaan rikosoikeuden kokonaisuudistukseen. Julkisuudessa huomiota herättäneet modernit taloudelliset rikokset, lähinnä eräät työ- ja ympäristörikokset sekä sensaatiolehtien harjoittama intimiteettisuojaa loukkaava kirjoittelu, nostivat kärkevänä esiin kysymyksen, onko perinteellinen yksilölliseen tekosyyllisyyteen perustuva rikosoikeudellinen vastuu riittämätön sääntelemään kielteisiä ilmiöitä nyky-yhteiskunnassa. Rikosoikeudellisen suojan kannaltahan yhteisön asema on verrannollinen luonnollisen henkilön asemaan. Näin voidaan sanoa erityisesti sen jälkeen, kun oikeuskäytännössä ja -kirjallisuudessa jo 1950-luvulla vakiintuneesti yhteisöille hyväksyttiin itsenäinen asianomistaja-asema kunnianloukkausrikoksissa. Oikeudellisesti suojeltuja intressejä tarkastellaan Suomen rikosoikeudessa siis periaatteellisesti riippumatta siitä, onko intressin haltija yksilöllinen vaiko kollektiivinen oikeussubjekti. Eri asia on se, ettei luonnollisilla henkilöillä ja kollektiivisilla oikeussubjekteilla ole täsmälleen samoja intressejä. Yhteisöjen rangaistusvastuun omaksumiseksi teki ensimmäisen virallisehdotuksen Inkeri Anttilan johtama painovapaustoimikunta, joka vuoden 1973 alussa jättämässään mietinnössä ajatteli instituutiota käytettäväksi lähinnä joukkotiedotusvälineissä tapahtuneiden yksityiselämän loukkaamisrikosten sanktiokeinona.[1] Toimikunta ei kuitenkaan laatinut yksityiskohtaisia ehdotuksia. Toisena teki samansuuntaisen virallisehdotuksen ympäristörikostoimikunta ehdottaessaan erityistä vastuusakoksi kutsuttua seuraamustyyppiä, joka olisi ollut käytettä-

[1] Kom.miet. 1973: 1 s. 138–145.

vissä oikeudelliselta muodoltaan kaikentyyppisiä, siis myös yhteisötyyppisiä, ympäristörikokseen syyllistyneitä vastaan.[2] Pisimmälle yksityiskohtiin menneen ehdotuksen teki vielä samana vuonna työrikostoimikunta, joka ehdotti yhteisösakoksi kutsumansa seuraamuksen käyttöönottamista ja teki ehdotuksen myös muiden yhteisövastuun omaksumisesta syntyvien oikeuspoliittisten ongelmien ratkaisemiseksi.[3] Rikosoikeuskomitea vuonna 1977 julkistamassaan periaatemietinnössä kiinnitti laajaa huomiota yhteisöjen rangaistusvastuun ongelmiin ehdottaessaan sen omaksumista.[4] Voisi sanoa, että rikosoikeuskomitea uppoutui siihen liiaksikin, sillä rikosoikeuden yleisten oppien muiden kysymysten käsittely komitean mietinnössä jäi yllättävän pinnalliselle tasolle. Tilanne vuoden 1986 alussa on se, että oikeusministeriön asettaman rikoslakiprojektin yleisten oppien työryhmässä asiaa on selvitelty kahdessa vaiheessa. Vuoden 1982 keväällä käytiin läpi asiaan liittyviä periaatteellisia ongelmia. Toisessa vaiheessa, joka alkoi vuodenvaihteessa 1984–1985, on ryhdytty laatimaan ehdotusta rikoslain yhteisöjen rangaistusvastuuta koskevaksi luvuksi. Työryhmän alustava ehdotus on ollut syksyllä 1985 keskusteltavana rikoslakiprojektin johtoryhmässä. Johtoryhmän käsittelyn jälkeen näyttää siltä, että on mahdollista muotoilla tyydyttävä konkreettinen sääntelymalli, vaikka monet ongelmat ovat vaikeita.

Tällaisessa tilanteessa on yhteisöjen rikosoikeudellista vastuuta tarkasteltava kolmesta eri näkökulmasta. Ensinnäkin on huomattava, että yhteisöt eivät nykyisenkään rikosoikeuden mukaan ole kokonaan vastuun ulkopuolella. Rangaistuksen tyyppisiä rikoksen seuraamuksia vain ei voida niihin välittömästi kohdistaa. Vuoden 1974 vahingonkorvauslain mukaan yhteisö – myös julkisyhteisö – voi joutua vastuuseen sen puolesta rangaistavaan laittomuuteen syyllistyneen aiheuttaman vahingon korvaamisesta. Konfiskaatiota koskeva yleissäännös rikoslain 2 luvun 16 §:ssä ja monet konfiskaatiota koskevat erikoissäännökset eivät estä sen kohdistamista yhteisön omaisuuteen tai sen saamaan taloudelliseen hyötyyn, jos rikos on tehty yhteisön puolesta tai hyväksi. Yhteisölle voidaan tehdyn rikoksen johdosta esimerkiksi toiminnan jatkamisen estämiseksi monessa tapauksessa asettaa uhkasakko hallinnollisessa menettelyssä. Rangaistusvastuun yhteisön puolesta tai hyväksi tehdystä rikoksesta kantavat yhteisön eliminä toimivat luonnolliset henkilöt. Tarkastelenkin aluksi sitä, millä tavoin rikosoikeudel-

[2] Kom.miet. 1973: 49 s. 171–172.
[3] Kom.miet. 1973: 70 s. 251–268 ja 275–281.
[4] Kom.miet. 1976: 72 s. 133–156.

linen vastuu nykyisten rikosoikeudellisten periaatteiden mukaan jakautuu erilaisissa yhteisöorganisaatioissa.

Toinen tarkastelemani näkökulma kohdistuu käytännön lakimiehen kannalta jo enemmän »iäisyysasioihin». Pohdin nimittäin niitä argumentteja, joita yhteisöjen rangaistusvastuun puolesta ja sitä vastaan on esitetty tai voidaan esittää. Näen asian kuitenkin pohjimmiltaan nimenomaan oikeuspoliittisena käytännön kysymyksenä. Keskeinen kysymys on se, edellyttävätkö todelliset ja välttämättömät kriminaalipoliittiset tarpeet yhteisöjen rangaistusvastuun omaksumista, eivätkä erilaiset syyllisyysoppiin liittyvät dogmit tai teoreettiset spekulaatiot. Instituutio omaksutaan, jos siihen koetaan olevan välttämätön tarve, ja doktriini kehittyy tuon ratkaisun seurauksena. Millaiseksi doktriini kehittyy riippuu tietysti tavasta, jolla yhteisöjen rangaistusvastuu omaksutaan. Se onkin kolmas tarkastelemani näkökulma. Koetan siis nostaa esiin niitä oikeuspoliittisia, lainsäädännön systematiikkaan liittyviä ja muita kysymyksiä, joita yhteisöjen rangaistusvastuun omaksumiseen liittyy.

2. Yhteisövastuu ja rangaistusvastuun jakautuminen yhteisössä

Taloudellista rikollisuutta yleisellä tasolla pohdittaessa on tapana erottaa rikollisuus, joka tapahtuu sinänsä laittoman organisaation muodossa, sinänsä laillisesti toimivan yhteisön yhteydessä tapahtuneista taloudellisista rikoksista. Edellistä voidaan kutsua järjestäytyneeksi ammattirikollisuudeksi, jälkimmäisessä on kysymys talouselämän rikollisuudesta tai ns. modernista taloudellisesta rikollisuudesta. Vastuun jakautuminen järjestäytyneessä ammattirikollisuudessa tapahtuu pääasiassa rikoslain 5 luvun osallisuussäännösten mukaan. Jonkinlaisena sormituntumasääntönä voisi sanoa, että liigan ns. kenttämiehet yleensä ovat rikoksesta tekijävastuussa, liigan toimintaa avustavat henkilöt ovat yleensä avunantajia ja rahoittajat, johtajat ja organisaattorit yllyttäjiä, elleivät osallistu itse rikosten täytäntöönpanoon. Vaikka rikoslain 5 luvun osallisuussäännöt eivät olekaan kirjoitettuja järjestäytynyttä rikollisuutta silmällä pitäen, voitaneen niiden avulla kuitenkin löytää tyydyttävät vastuunjaon kriteerit. Ongelmallisin ehkä on liigan johdon ja rahoittajan asema, sillä Suomessa ei tunneta erityistä organisaattorin tai vastaavan osallisuusmuotoa kuten eräissä muissa maissa.

Vastuun jakautuminen on paljon ongelmallisempi pohdittaessa, kehen

tai keihin rikosoikeudellinen vastuu kohdentuu sinänsä laillisesti toimivan yhteisön – esimerkiksi osakeyhtiön – toimintapiirissä tapahtuneesta rikoksesta. Rikoslain 5 luvun säännökset ilmentävät tosin silloinkin eräitä vastuun jakautumisen periaatteita, ainakin tahallisissa rikoksissa. Itse asiassa niissä on edelleen kiteytetty tärkeimmät yleiset periaatteet rikosoikeudellisen vastuun jakautumisesta. Osallisuussäännökset on muotoiltu lähinnä yksittäisiä tekoja varten. Siten niiden soveltuvuus ei ole kovin hyvä arvosteltaessa monia yksittäistekoja sisältävän rikollisen kokonaissuunnitelman toteuttamista. Osallisuusoppia rakennettaessa on pidetty silmällä tahallisen yhteisvaikutuksen muotoja ja osallistumista tahalliseen rikokseen. Sen takia osallisuussäännöksistä ei saada ohjeita siitä, mihin rikosoikeudellinen vastuu kohdentuu yhteisön toiminnassa tapahtuneesta tuottamuksellisesta rikoksesta.

Rangaistusvastuun jakautumisen arviointiin ei kovinkaan usein saa ohjeita asiaa nimenomaisesti käsittelevistä säännöksistä. Monessa mielessä ainutkertainen vastuusäännös sisältyy osakkeita koskevista välikäsisuhteista annettuun lakiin:

> »Joka 1 §:ssä mainitulla tavalla antautuu välikädeksi, rangaistakoon sakolla tai vankeudella.
>
> Jos välikätenä on yhtiö, osuuskunta, yhdistys tai muu yhteisö, rangaistakoon 1 momentin mukaan sen hallituksen jäsentä tai muuta henkilöä, joka on valittu tai määrätty hoitamaan yhteisön asioita, jos hänen katsotaan toiminnallaan tai laiminlyönnillään tahallisesti vaikuttaneen välikäsisuhteen syntymiseen tai jatkumiseen.» (lain 5 §).

Rikosoikeudellisen vastuun jakautumisen välillisiä kriteerejä lainsäädäntöön kyllä sisältyy. Esimerkiksi yhdistyslain 17–19 § osoittavat vastuun keskittyvän yhdistyksen hallitukseen. Sehän on yhdistyksen lakimääräinen edustaja (17 §). Hallituksen tulee lain ja yhdistyksen sääntöjen sekä yhdistyksen kokouksen antamien ohjeiden mukaan huolellisesti hoitaa yhdistyksen asioita (18 §). Hallituksen jäsen ja myös muu toimihenkilö vastaa vahingosta, jonka hänen huolimattomuutensa tai lain- tai sääntöjenvastainen toimintansa on tuottanut yhdistykselle. Yhdistys on sikäli erikoisessa asemassa, että se voidaan ääritapauksessa lakkauttaa sen toimintapiirissä tapahtuneen rikoksen vuoksi (21, 21 a–b §). Myös säätiön (joka oikeastaan ei ole yhteisö vaan tietty varallisuusmassa) hallinnossa korostuu hallituksen jäsenten vastuu. Säätiön asioita hoitaa ja sitä edustaa hallitus. Rikosoikeudellisen vastuun kannalta on huomattava lain 9.4 §, jossa määrätään, että milloin säätiön päätösvaltaa on uskottu muullekin elimelle

kuin hallitukselle, siitä on määrättävä säännöissä, mutta silloinkaan ei saa vähentää hallitukselle säätiölain mukaan kuuluvia velvollisuuksia tai vastuuta. Myös säätiö voidaan lakkauttaa toiminnan lainvastaisuuden perusteella (säätiölain 18.3 §).

Kauppa- eli avoimelle yhtiölle on luonteenomaista se, että yhtiömiesten vastuu yhtiön nimissä tehdyistä oikeustoimista on yhteisvastuullinen ja henkilökohtaiseen omaisuuteen ulottuva. Verotussyistä johtuu, ettei kauppayhtiö yleensä ole taloudellisesti perusteltu yhteisömuoto suurtuotannon tai -kaupan piirissä. Kauppayhtiöt ovat sen vuoksi yleensä niin pieniä, että niiden läheinen kytkeminen yhtiömiesten henkilöihin on mahdollista. Rikosoikeudellisen vastuun arvioinnin kannalta on huomattava oikeustieteessämme vakiintunut käsitys, että yhtiötä koskevat asiat on ratkaistava yksimielisesti, ellei yhtiösopimuksessa ole toisin sovittu. Tämä merkitsee sitä, että yhtiön nimissä tehtyyn rikolliseen päätökseen osallistumaton osakas voi joutua tuottamukselliseen vastuuseen ja jos hän on ollut tietoinen päätöksen tekemisestä, vastuu voi ulottua myös tahallisiin rikoksiin vähintään avunannon muodossa.

Vaikeampia vastuun jakautumisen ongelmia syntyy sellaisissa kauppayhtiöissä, joiden osakkaina on muitakin kuin luonnollisia henkilöitä tai joiden kaikki osakkaat ovat yhteisöjä. Vastuun määräytymisen perusteet ovat silloin lähempänä osakeyhtiöistä tuttua vastuun mallia, koska organisaatiomallikin yleensä muistuttaa sitä.

Osakeyhtiölaissa on muutamia säännöksiä, joista voidaan johtaa rikosoikeudellisen vastuun jakautumisen periaatteita. Näistä voidaan mainita esimerkiksi 8 luvun 6 §, jossa määritellään hallituksen ja toimitusjohtajan toimivallan perusteet, 8 luvun 12 §:n säännös yhtiön edustamisesta sekä 15 luvun vahingonkorvausvelvollisuutta koskevat säännökset. Rikosoikeudellisen vastuun jakautumista suoranaisesti koskevia säännöksiä laissa ei ole kuten ei myöskään osuuskuntalaissa tai pankkitoimintaa sääntelevissä laeissa. Erityiskysymyksissä löydetään kyllä vastuunjaon tarkempia määreitä. Esimerkiksi kaikki edellä mainitsemani yhteisöt ovat kirjanpitolain 1 § nojalla kirjanpitovelvollisia. Osakeyhtiössä kirjanpidon ja varainhoidon valvonnan järjestäminen kuuluu hallitukselle ja toimitusjohtaja vastaa yhtiön kirjanpidon lainmukaisuudesta ja luotettavuudesta (OYL 8: 6.2). Kirjanpitovelvollisuus on siis Suomessa tehostettu osakeyhtiön hallitukseen ja toimitusjohtajaan kohdistuvalla isännänvastuulla rangaistustehostein, onhan kirjanpitolaissa laaja-alainen blancorangaistussäännös.

Yhteisön puolesta tehty rikos on usein sellainen, että tekijävastuussa voi

olla vain määrätynlaisessa asemassa olevan henkilö. Tällöin on kyse ns. erikoisrikoksesta taikka ns. vastuuasemasta epävarsinaisissa laiminlyöntirikoksissa. Erikoisrikoksesta on kyse silloin, kun rikosoikeudellisessa tunnusmerkistössä tekijäpiiriä on rajattu. Esimerkiksi rikoslain 39 luvussa säännellyissä konkurssirikoksissa tekijänvastuu voi kohdata vain konkurssivelallista (RL 39: 1–4) tai -velkojaa (RL 39: 6) ja yrityksissä sitä, jolle omaisuuden hoito on uskottu (RL 39: 5). Koronkiskomista koskevassa rikoslain 38: 10.2:ssä tekijäpiiriksi on rajattu »luottolaitos tai joku muu». Sanonta on hiukan harhauttava eikä sillä luottolaitosta oikeushenkilönä ole tarkoitettu saattaa rangaistusvastuuseen. Joissakin tapauksissa tekijäpiiriä voidaan oikeuskäytännössä tarkentaa tulkinnalla. Niinpä esimerkiksi veropetoksen tekijöiksi lienee katsottu vain verovelvollisia ja määrätynlaisia näiden puolesta toimivia henkilöitä.

Työrikosoikeudessa on voitu havaita, että rangaistusvastuu isohkoissa organisaatioissa kasautuu työnjohdolle tai sen lähimmälle esimiesportaalle. Tähän on ilmeisesti useitakin syitä. Ensinnäkin useiden työlakien kriminalisointeihin liittyy seuraavanlainen työnantajan ja työnantajan edustajan vastuuta muotoava säännös:

> »Jos työnantajan edustaja havaitaan syypääksi . . . rikkomukseen eikä sitä samalla voida lukea työnantajan syyksi, rangaistakoon ainoastaan edustajaa.»

Oikeastaan säännökset ilmaisevat vain normaalin rikosoikeudellisen syyllisyysperiaatteen, siis sen, ettei työnantajaorganisaation ylempää johtoa voida rangaista, ellei sen syyksi voida lukea tuottamusta esimerkiksi alaisten valvonnassa, valinnassa tai ohjeiden antamisessa. Mutta käytännössä säännökset ovat pitäneet työnantajaorganisaation ylimmän johdon tuottamuskynnyksen verraten korkealla.[5] Toisaalta vastuun rajautuminen etenkin työturvallisuusrikoksista havaitulla tavalla noudattelee traditionaalista ajatusmallia, joka asettaa henkilön tehtävät, aseman ja sen suomat mahdollisuudet rikosoikeudellisen vastuun perustaksi. Esimerkiksi työtapaturmaan liittyvä perinteellinen kausaaliyhteysdoktriini korostaa sen syynä pikemmin laitteen puutteellista kuntoa kuin työolojen rakenteellista vaarallisuutta, työhön opastamisen laiminlyöntiä pikemmin kuin työhön opastamisen organisoinnin puuttumista, turvallisuuslaitteen puuttumista pikemmin kuin riittämättömiä investointeja työturvallisuuteen jne. Myös tapatur-

[5] Ks. *Saloheimo*, Työturvallisuusvastuusta, 1981, useissa kohdin. Uuden työturvallisuuslain vastaavan säännöksen muotoilussa selvemmin korostetaan niitä mahdollisuuksia, joita kullakin organisaatiotasolla on vaikuttaa työturvallisuuteen.

man ennalta-arvattavuus rikosoikeudellisen vastuun edellytyksenä muotoaa työnantajan ja hänen edustajansa vastuun keskinäistä jakautumista. Onhan esimerkiksi teollisuusyrityksen toimitusjohtajan yleensä mahdotonta ennalta arvata jonkin laitteen puutteellisesta kunnosta aiheutuvaa seurausta, mikä sen sijaan on paremmin mahdollista tehtaalla jatkuvasti työskenteleville työntekijöiden välittömille esimiehille.

Organisaation ylin johto saattaa joutua rikosoikeudelliseen vastuuseen eräin edellytyksin silloinkin, kun tehtäviä on delegoitu alaspäin. Tehtävien delegoinnille nimittäin täytyy olla riittävät perusteet ja sen täytyy tapahtua asianmukaisella tavalla, valitsemalla edustajahenkilöt huolellisesti, informoimalla heitä riittävästi, antamalla heille toimintamahdollisuudet ja lopuksi valvomalla heitä asianmukaisesti. Millaiset vaatimukset konkreettisesti on asetettava, riippuu olosuhteista ja yhteisön laajuudesta ja toimintamuodoista. Eräitä valaisevia ennakkotapauksia voidaan esittää ennakkoperintärikosten alueelta. Tällaisena on ensiksi mainittava KKO 1973 II 94:

> »Osakeyhtiön toimintaa oli johtanut yhtiön hallituksen puheenjohtajana ja toimitusjohtajana toiminut henkilö, joka oli myös yhtiön pääosakas. Hallituksen jäsenellä, joka omisti yhden yhtiön viidestäkymmenestä osakkeesta ja jonka ei ollut näytetty osallistuneen yhtiön hallituksen toimintaan tai muutenkaan yhtiön johto- ja hallintotehtävien hoitamiseen taikka olleen tietoinen yhtiön maksettavien veroennakkojen suorittamatta jättämisestä, ei katsottu olleen sellaista velvollisuutta valvoa yhtiön palveluksessa olleille henkilöille maksetuista palkoista pidätettyjen veroennakkojen suorittamista valtiolle, jonka laiminlyönnin takia hän olisi ollut rikosoikeudellisessa vastuussa sanottujen veroennakkojen suorittamatta jättämisestä».

Perustelua voidaan kenties arvostella yhteisöoikeudellisten vastuuperiaatteiden pohjalta. Ratkaisuun vaikuttivat kuitenkin erilaiset kohtuussyyt. Vähemmistöosakas nimittäin ei ollut laiskuudesta jättäytynyt hallituksen ulkopuolelle, vaan hänet oli siitä tosiasiallisesti syrjäytetty. Päätöksessään 16. 3. 1979 n:o 3277/78 KKO perusteli samanlaisen ratkaisun, mutta nyt oli vastuussa yhtiön toimitusjohtaja. Tapauksessa KKO 1962 II 135 sen sijaan tuomittiin sekä toimitusjohtaja että hallituksen jäsenet. Tapauksessa KKO 1961 II 116 tuomittiin yhtiön hallituksen jäsen, jonka alioikeus oli vapauttanut ensin mainitusta KKO:n päätöksestä ilmenevällä argumentaatiolla. Tapauksessa KKO 1978 II 142 samanlaisesta rikoksesta oli syytteessä vain osakeyhtiön toimitusjohtaja, joka tuomittiin rangaistukseen.[6]

[6] Vastuunjaosta yhteisön sisällä tarkemmin esim. *Lahti*, Taloudelliseen rikollisuuteen liittyvät vastuunjako-ongelmat teoksessa Taloudellinen rikollisuus, Vammala 1981, s. 37–57 ja *Lehtonen*, Verorikoksista, Turku 1984, s. 81–161.

Rikosoikeudellisen vastuun jakautumista koskeva oikeuskäytäntö on siinä määrin yksittäistapauksellista, että yleisten ratkaisulinjojen hahmottaminen kohtaa huomattavia vaikeuksia. Rikosoikeudellinen vastuu riippuu asianomaisten henkilöiden tehtävistä, asemasta, vaikutusmahdollisuuksista ja muista sellaisista seikoista mitä erilaisimpien oikeudellisten sääntelyjen ja oikeudellisten doktriinien välityksellä.

3. Miten yhteisöjen rangaistusvastuuta on perusteltu ja vastustettu?[7]

Edellä sanotusta on toivottavasti käynyt ilmi, että perinteellisen yksilöllisyyden mukainen rikosoikeudellinen vastuu ei aina kohtaa oikeudenmukaisesti yhteisöorganisaation eri tasoja. Esimerkiksi työturvallisuusrikoksissa työntekijöiden välittömän esimiesportaan, siis työnjohdon tai ns. keskijohdon, vastuu näkyy varsin korostuneena, vaikka työturvallisuudenkin kannalta tärkeät rakenteelliset päätökset tehdään yhteisön ylimmässä johdossa. Organisaation sisäisin toimenpitein voidaan vastuuta vyöryttää ainakin tiettyyn rajaan asti organisaation sellaiseen osaan, jolla vaikutusmahdollisuudet lainvastaisen olotilan poistamiseen eivät ole parhaat. Yhteisön sisäiset vastuusuhteet saattavat olla epäselviä, jolloin in dubio pro reo-säännöstä johtuu se, ettei ketään voida saattaa rikosoikeudelliseen vastuuseen, vaikka voidaan vakuuttavasti osoittaa rangaistavan toiminnan tai laiminlyönnin tapahtuneen tietyssä yhteisössä. Tosin voidaan asettaa henkilökohtaisia tuottamuspresumtioita ja käytännössä lienee yrityksen toimitusjohtajalla melkoisen vahva tuottamuspresumtio: hänen katsotaan ainakin lyöneen laimin valvontavelvollisuutensa, jos yrityksen piirissä on päässyt rangaistavaa laittomuutta tapahtumaan.

Yhteisöjen rangaistusvastuun tueksi on esitetty myös yhteisöjen monimutkaistuminen, laajentuminen ja päätöksentekomekanismien kehitys. Perinteellinen rikosoikeudellinen vastuu tarkastelee yksilöä itsenäisenä toisis-

[7] Keskustelua yhteisöjen rangaistusvastuun tarpeellisuudesta ks. mm. *Backman*, Yhteisöjen rikosoikeudellisen vastuun ongelmia, OikM:n lainsäädäntöosaston julkaisu 3/1972, *sama*, Onko Suomessa tarpeen omaksua yhteisöjen rangaistusvastuu? (58-sivuinen muistio rikoslakiprojektille, monistettu 1981), *R. Ellilä*, LM 1974 s. 98–107, *Eriksson*, Liberal kriminologi och marxistisk kriminologi, Oikeus 1/1973, *sama*, Bör samfund straffas?, Oikeus 2/1973, *Mäkelä*, Straffrättens samhälleliga funktioner, Sosiologia 1/1973, *Rontu*, Yhteisörangaistukset ja liberaali kriminologia, Oikeus 2/1973, *Takala*, Korporatiivisen rangaistusvastuun ongelmia, Oikeus 2/1973, *Utriainen*, Yhteisövastuu, Oikeus 2/1973, *Vikatmaa*, Objektiivisen rangaistusvastuun ongelmasta, LM 1967 s. 713–730.

ta periaatteessa riippumattomana subjektina. Organisaation osana yksilö kuitenkin on sidottu monin eri tavoin. Voi olla niin, että organisaation osana toimiva yksilö joutuu mukautumaan yhteisössä vallitsevaan rikoslain säännöksistä piittaamattomaan ilmapiiriin. Yksilö toimii silloin rattaana koneistossa, jota moraalisesti pidetään vastuullisena. On tietysti selvää, että tuo ilmapiiri syntyy organisaation piirissä toimivien henkilöiden toiminnoissa ja ajatuksissa. Niistä riippumatonta kollektiivista yhteistahtoahan ei voi olla olemassa. Yhteisörikokset syntyvät usein kuitenkin siten, että monet toisistaan erotettavat sellaisinaan lievästi paheksuttavat teot eri henkilöiden yhdessä tekeminä ja yhteisvaikutukseltaan merkitsevät jotakin sellaista, mitä ne eivät erikseen arvioituina merkitsisi. Perinteellinen rangaistusvastuu ei juuri ota huomioon yhteisötoimintaan liittyvää yhteisvaikutuksen aspektia. Esimerkiksi järven pilaantumista on saattanut aiheutua siitä, että siihen jätevetensä laskeneen paperitehtaan eri osastoilla on tehty monia sinänsä arvostellen vähäisiä laiminlyöntejä, joista yhteistuloksena on sallittua korkeampi kuormitus.

Yhteisövastuun perusteluissa on viitattu myös yhteisömuotoisten toimintojen yhteiskunnallisesti suureen merkitykseen. Kun erilaiset yhteisöt elinkeinoelämässä ja muilla elämänalueilla kiistämättä muodostavat noiden elämänalueiden toimintaperusteet, on yhteiskuntamoraalin kannalta erityisen tärkeätä, että rangaistavia toimintoja niissä ei tapahtuisi. Samalla tavalla kuin lahjonta ja korruptio heikentää luottamusta valtiokoneistoon ja muihin julkisen vallan elimiin, taloudelliset rikokset yleisesti asettavat sen alan, jolla niitä tapahtuu, epäedulliseen valoon. Yhteiskunnallinen moite kohdistuu ihmisten jokapäiväisessä tajunnassa siis usein laajemmalle kuin vain lakia rikkoneisiin yksilöihin. Yhteisöjen rangaistusvastuun omaksuminen merkitsisi tuollaisen moitteen olemassaolon tunnustamista tietyssä erityisessä muodossa. Ihmisten jokapäiväiselle tajunnalle ei ole vierasta se, että moite kohdistetaan ei vain yhteisön puolesta toimineisiin henkilöihin vaan myös siihen yhteisöön, jonka puolesta tai hyväksi he ovat toimineet.

Yhteisöjen rangaistusvastuun puolesta on esitetty myös prosessitaloudellisia seikkoja. On tietysti selvää, että oikeuslaitoksen toimintaa helpottaisi, jos rikosoikeudellisen vastuun toteuttaminen ei välttämättä edellyttäisi täsmällistä selvitystä siitä, kuka yhteisön puolesta toimineista henkilöistä todellisuudessa on syyllistynyt rangaistavaan tekoon. Tämä argumentti ei ole kovinkaan tärkeä, koska yhteisöjen rangaistusvastuun toteuttamisen jälkeenkin oikeuslaitoksen olisi selvitettävä myös henkilökohtaisen rikosoikeudellisen vastuun edellytykset. Yhteisöjen rangaistusvastuuhan on ajatel-

tavissa vain henkilökohtaista rikosoikeudellista vastuuta täydentävänä instituutiona, ei sitä korvaavana.

Ilmeisesti painavin yhteisöjen rangaistusvastuun puolesta puhuva seikka liittyy rangaistusten kykyyn ja mahdollisuuteen vaikuttaa potentiaalisten kohteidensa toimintaan sekä rikollisen teon ja seuraamusten välisen suhteellisuuden vaatimukseen. Ilmeistä on, että oikeuskäytännössä monissa taloudellisissa rikoksissa, esimerkiksi työ- ja ympäristörikoksissa, tuomitut sakkorangaistukset ovat olleet aivan liian lieviä voidakseen millään oleellisella tavalla vaikuttaa yhteisöjen toimintaan. Esimerkiksi verorikoksissa verrattomasti merkityksellisempiä ovat verorikoksiin liittyvät jälkiverotus- ja veronkorotusseuraamukset. Suurempana ongelmana ovat sellaiset talousrikokset, joissa rangaistus muodostaa tärkeimmän sanktion rikoksesta.

Sillä, millä tavalla toteutetaan yleisesti tunnustettu tarve tiukentaa yhteisöjen vastuuta lähinnä taloudellisessa rikollisuudessa on tärkeä periaatteellinen puolensa. Henkilökohtaisen rangaistusvastuun koventaminen nopeasti ja voimakkaasti koetaan epäilemättä epäoikeudenmukaiseksi ja kohtuuttomuuksiin johtavaksi. Vaikka rikosoikeuden kokonaisuudistuksessa onkin yhteisötoiminnassa toimivien henkilökohtaisia velvollisuuksia pyrittävä entistä täsmällisemmin määrittelemään ja rangaistustasoakin voitaisiin nostaa, ovat tällaiset kehitysmahdollisuudet kuitenkin rajallisia. Ei ole näkyvissä sellaista yksilöllisen rangaistusvastuun periaatemallia, joka nykyistä oleellisesti paremmin vastaisi yhteisötoiminnasta johtuviin rikosoikeudellisen vastuun ongelmiin. Mitä tulee rangaistustason koventamiseen, ei voine olla oikeudenmukaista, että tarve tiukentaa yhteisötoiminnan rikosoikeudellista sääntelyä toteutettaisiin koventamalla pelkästään henkilökohtaista vastuuta.

Toinen mahdollisuus vastata mainitsemaani tarpeeseen olisi kehittää vahingonkorvaus- ja konfiskaatioseuraamuksia. Ilmeistä kuitenkin on, että vahingonkorvaus ja konfiskaatio rikoksen seuraamuksina ovat jo nyt riittävän tehokkaasti käytettävissä yhteisöjen rikosoikeudellisen vastuun kannalta. Kumpikin niistä on varsin laajalti käytettävissä sitä yhteisöä vastaan, jonka toiminnasta on aiheutunut ulkopuoliselle vahinkoa tai jonka piirissä tehdystä rikoksesta on yhteisölle tullut taloudellista hyötyä. Kun esimerkiksi Ruotsissa ja Saksan Liittotasavallassa on paineeseen vastattu väljentämällä konfiskaation edellytyksiä, on huomattava, että niissä konfiskaation edellytykset ovat olleet toisenlaiset kuin Suomessa. Suomessa ei ole tarvetta ottaa mallia sellaisesta ulkomaisesta sääntelystä, joka meillä on toteutettu jo 1930-luvun alussa. On myös huomautettava, että vahingonkor-

vauksen ja konfiskaation funktiot ovat toisenlaisia kuin rangaistuksen. Vahingonkorvauksen päätehtävä on estää se, että rikoksen uhri joutuisi kärsimään haittaa rikoksesta, tai ainakin symbolisesti hyvittää nimenomaan rikoksen uhria. Tietysti vahingonkorvausinstituutiolla tätä kautta on tietty rikollisuutta ehkäisevä funktio. Konfiskaation, lähinnä hyötykonfiskaation tehtävä on estää rikoksesta hyötyminen. Rangaistuksen päätehtävä on rikollisuuden ehkäiseminen suuntaamalla yhteiskunnallista moitetta tietyntyyppisiin kielteisiksi katsottuihin ihmisten toimintoihin ja laiminlöynteihin. Jos vahingonkorvauksella pyritään johonkin olennaisesti muuhun kuin vahingon korvaamiseen, se muodostuisi itse asiassa rangaistuksen luonteiseksi seuraamukseksi. Etenkin Yhdysvalloissa käytössä oleva mahdollisuus tuomita ns. punitiivisia vahingonkorvauksia eli vahingon määrän ylittäviä korvauksia on saanut sielläkin kritiikkiä osakseen lähinnä siksi, että se on houkutellut spekulatiivisiin oikeudenkäynteihin. Meillä Suomessa eräissä tapauksissa tunnetaan mahdollisuus tuomita useampikertainen hyödyn konfiskaatio, mutta se on rikosoikeuden tutkimuksessa yleisesti mielletty rangaistukseksi, jota ei yksinkertaisen konfiskaation ylittäviltä osin voida käyttää yhteisöä vastaan.

Yhteisöjen rangaistusvastuun vaihtoehtona on pidetty myös erilaisten hallinnollisten maksu- yms. seuraamusten käyttöönottamista siihen tapaan kuin Ruotsissa on menetelty. Ruotsissa on rakennettu ns. sanktiomaksujen järjestelmä, jossa myös yhteisö voidaan tuomita maksamaan varsin tuntuva maksu erinäisistä sen toiminnassa havaituista lainrikkomisista. Ajatus on peräisin meilläkin hiljattain toteutetusta ylikuormamaksusta, jonka tyyppisiä maksujärjestelmiä on siis Ruotsissa tullut mm. työ- ja ympäristönsuojelun sekä rakennustoiminnan alueelle. Tällainen kehityssuunta on sikäli kielteinen, että sanktiomaksut ovat varsin pitkälti rangaistuksen luonteisia ja toteuttavat rangaistuksen yhteiskunnallisia tehtäviä. Silti ne tuomitaan hallinnollisessa menettelyssä, jossa ei ole rikosprosessille ominaisia oikeusturvallisuuden takeita.

Yhteisöjen rangaistusvastuun omaksumista on vastustettu suunnilleen yhtä monilla perusteilla. Kaikki niistä eivät ole kovin painavia. Uudistusta on vastustettu esimerkiksi siksi, että se on ongelmallinen toteuttaa. Ongelmallisuus on tietysti totta, mutta sehän voisi olla vastustamisperuste mille tahansa oikeuspoliittiselle linjalle. On väitetty, että uudistus johtaisi käsitteellisiin sekaannuksiin ja oikeustajunnan hämärtymiseen, joka on omiaan sekoittamaan inhimillisiä vastuusuhteita. Käykö näin, riippuu lähinnä uudistuksen toteutumisen tavasta ja siitä, miten se kytketään vakiintuneisiin

rikosoikeudellisiin periaatteisiin. On esitetty myös, että yhteisöihin kohdistuvat taloudelliset sanktiot voidaan verojen tapaan vyöryttää edelleen tavaroiden ja palvelusten hintoihin. Se on tietysti totta, mutta silti rikoksista johtuvat taloudelliset sanktiot ovat toisessa asemassa kuin verot. Verovelvollisuus on riippumaton siitä, noudattaako yhteisö rikoslakia vai ei. Toisin sanoen lainkuuliainen yhteisö joutuu toiminnassaan ottamaan huomioon verotukselliset tekijät. Sen sijaan lainkuuliaisen yhteisön ei tarvitse ottaa lukuun rikoksesta mahdollisesti johtuvia taloudellisia sanktioita. Kilpailutilanteessa lainkuuliainen on siis paremmassa asemassa kuin riskejä ottava ja lakeja rikkova kilpailija. On myös esitetty, ettei rangaistusjärjestelmä ole tehokas eikä luonteva tapa säädellä yhteisöjen toimintoja. Näinkään ei voi sanoa a priori, riippumatta yhteisöjen rangaistusvastuun toteuttamisen tavasta. Joka tapauksessa on selvää, ettei yhteisöjen rangaistusvastuu voi olla viisasten kivi, jonka avulla yhtäkkiä ratkaistaisiin huomattavia yhteiskunnallisia ongelmia. Sikäli kuin on kysymys taloudellisesta rikollisuudesta, se on ja voikin olla vain yksi sääntelykeino monien muiden sääntelytapojen joukossa. Keskustelussa on esitetty myös, etteivät tuomioistuimet ole soveliaita elimiä ratkaisemaan laajakantoisia yhteiskunnallisia ristiriitoja. Tähän voidaan sanoa, että tuomioistuimet jo nykyään joutuvat sellaisia usein ratkomaan, ajateltakoon esimerkiksi työtuomioistuimen ja vesioikeuksien toimintaa. Toiseksi voi kysyä, ovatko hallintoviranomaiset sen soveliaampia mainittuun tehtävään. Ruotsissa on maksujärjestelmiä pidetty onnistuneina etenkin siksi, että ne tekevät mahdolliseksi nopean ja summaarisen ratkaisutavan. Tämäkään ei ole erityisen painava yhteisöjen rangaistusvastuuta vastaan puhuva seikka. Jos kyseessä on laajakantoinen yhteiskunnallinen ristiriita, on erityisen tärkeää, että asia tulee perusteellisesti ja monipuolisesti selvitetyksi ennen ratkaisun tekoa. Tuomioistuimet ovat kyllä soveliaita elimiä käsittelemään laajakantoisia yhteiskunnallisia ristiriitatilanteita, jos niiden kokoonpanossa ja työskentelytavassa sellainen on otettu huomioon ja tuomioistuimilla on riittävät työskentelyedellytykset.

Painavia yhteisöjen rangaistusvastuuta vastaan esitettyjä näkökohtia on oikeastaan vain kaksi. Voidaan nimittäin esittää, ettei uudistukseen ole käytännöllistä tarvetta siksi, että yhteisöihin voidaan rikoksen johdosta kohdistaa muita sanktioita ja että luonnollisten henkilöiden rikosoikeudellista vastuuta voidaan edelleen kehittää. Kuten edellä todettiin raja tässä suhteessa tulee varsin pian vastaan. Jos muita seuraamuksia ryhdytään laajasti käyttämään rangaistustarpeen sijasta, ne itse asiassa toteuttavat toisia tehtäviä kuin näille sanktioille luonteenomaisia tehtäviä. Yksilövas-

tuuta ei voida koventaa rajattomasti. Hallinnollisilla pakkokeinoilla, esimerkiksi uhkasakolla, on niinikään muu funktio kuin rangaista rikoksesta eikä niitä siis ole syytä ryhtyä käyttämään rangaistukselle tyypillisellä tavalla. Onko yhteisöjen rangaistusvastuulle käytännöllistä tarvetta, on tyypillinen oikeuspoliittinen arvoratkaisu, jossa toiseen vaakakuppiin pannaan sen puolesta puhuvat ja toiseen vastaan puhuvat näkökohdat ja arvioidaan, kummalle puolelle on asetettava ratkaiseva paino. Itse olen sillä kannalla, että uudistuksen puolesta puhuvat seikat ovat nykyoloissa osoittaneet itsensä merkityksellisemmiksi kuin vastaan puhuvat argumentit. Tämä näkökanta on rikosoikeuden tutkijoiden varsin yleisesti hyväksymä Suomessa tällä hetkellä.

Uudistuksen vastustajien painavin argumentti on ollut rikosoikeudellinen syyllisyysperiaate. On katsottu, että kun rangaistusta ei saa tuomita ilman syyllisyyttä, tämä estäisi yhteisöjen rangaistusvastuun toteuttamisen, koska silloin omaksuttaisiin rikosoikeudellinen vastuu ilman syyllisyyttä. Tietyssä mielessä tämä pitää paikkansa. Yhteisöjen rangaistusvastuu todellakin poikkeaa yksilölliseen syyllisyyteen perustuvasta rikosoikeudellisesta vastuusta. Tämä johtuu siitä, ettei mielekkäästi voida puhua yhteisön tahallisuudesta tai tuottamuksesta puhumattakaan syyntakeisuudesta. Yhteisöön kohdistuva moitittavuus on ilmiönä kokonaan toisella tasolla kuin yksilöllinen syyllisyys. Yhteisöön kohdistuva moitearvostelu on siis eri asian määre kuin yksityishenkilöön kohdistuva tahallisuus- tai tuottamusmoite. On myös otettava huomioon, että vahingonkorvausoikeudessa on kehittynyt ns. oikeushenkilön tuottamusta ja anonyymia tuottamusta koskevat doktriinit, jotka rakentavat oikeushenkilön vahingonkorvausvastuun syyllisyysperiaatteelle sitä nykyisiin oloihin kehittäen. Vuoden 1974 vahingonkorvauslaki on tällaisen doktriinin omaksunut.

4. Millainen voisi olla Suomessa mahdollinen yhteisöjen rangaistusvastuun malli?

Suoranaisia esikuvia suomalaiselle yhteisöjen rangaistusvastuulle ei ole ulkomaiden rikosoikeusjärjestelmistä saatavissa. Tämä johtuu ennen kaikkea siitä, että yhteisöjen rikosoikeudellisella vastuulla on monia kiinteitä yhtymäkohtia muuhun rikosoikeuteen. Ulkomaiset sääntelymallit eroavat monissa yksityiskohdissa toisistaan ja perustuvat sellaiselle rikosoikeudelliselle ajattelutavalle, joka muullakin tavoin kuin yhteisöjen rikosoikeudel-

lisessa vastuussa eroaa suomalaisesta ajattelutraditiosta. Vaikka yhteisöjen rangaistusvastuun toteuttaminen merkitsee huomattavaa muutosta rikosoikeudessamme, uudistuksen toteuttamisedellytykset ovat parhaat silloin, kun uudistus rakentuu yksityiskohdissaan luontevasti jo vakiintuneisiin rikosoikeudellisiin ajattelutottumuksiin.

Kuten edellä on mainittu, rikoslakiprojektin yleisten oppien työryhmä valmistelee ehdotusta yhteisöjen rangaistusvastuun toteuttamiseksi. Tässä yhteydessä ehdotuksen yksityiskohtia ei ole mahdollista vielä ainakaan laajasti esitellä. Useita niistä on vielä avoimina kehiteltävä. Joitakin periaatelinjoja sen toteuttamisessa voidaan kuitenkin katsoa kiteytyneen.

Ruotsissa valtiopäivät ovat hyväksyneet hallituksen ehdotuksen »Företagsbot»-nimisen rikosoikeudellisen seuraamuksen omaksumiseksi. Kyseessä ei olisi rangaistus, vaan ns. »annan särskild rättsverkan av brott», joka tulisi kyseeseen elinkeinotoiminnan yhteydessä tehdystä rikoksesta, jos rikos on merkinnyt yrityksen velvollisuuksien vakavaa rikkomista eikä elinkeinonharjoittaja ole tehnyt rikoksen ehkäisemiseksi, mitä häneltä kohtuudella voidaan vaatia.[8] Yleisten oppien työryhmä on ollut sillä kannalla, että yhteisöseuraamusten tulisi olla selvästi rangaistuksen luonteisia. Muutoin työryhmän ehdotuksessa on mahdollista nähdä samankaltaisuuksia Ruotsissa vireillä olevan uudistuksen kanssa. Yhteisövastuun soveltamisalaa ei ole tarkoitus laissa rajoittaa koskemaan elinkeinotoimintaa, mutta ehdotuksen muotoilut viittaavat siihen, että sitä tultaisiin soveltamaan ennen kaikkea taloudelliseen rikollisuuteen väljässä mielessä.

Yhteisöjen rangaistusvastuuta koskevien yleisten säännösten systemaattinen sijainti olisi rikoslain yleinen osa. Yhteisövastuu ei olisi luonteeltaan yleinen, vaan rikossäännöksissä tai niiden yhteydessä mainittaisiin legaliteettiperiaatteen mukaisesti, mihin rikoksiin yhteisövastuu soveltuu. Vastuudoktriinin kannalta tärkeä periaatteellinen ratkaisu on se, että vastoin useita ulkomaisia sääntelyjä (mm. anglosaksinen oikeus ja Hollanti) yhteisöä ei pidettäisi rikoksen tekijänä, vaan tekijöitä olisivat yksinomaan ne luonnolliset henkilöt, jotka rikosta tehdessään toimivat yhteisön puolesta tai hyväksi. Työryhmän ehdotus perustuu toisin sanoen muilla oikeudenaloilla, lähinnä vahingonkorvausoikeudessa, kehittyneeseen isännänvastuuseen. Yhteisöillä on velvollisuuksia järjestää toimintansa niin, että sen toiminnassa ei rikota rangaistuksella uhattuja säännöksiä. Yhteisön rikosoikeudellinen vastuu siis edellyttää yleensä sitä, ettei yhteisö ole tehnyt voitavaansa

[8] Regeringens proposition 1985/86: 23.

rikoksen ehkäisemiseksi. Yhteisöille tuomittavia rangaistuksia olisivat määrämarkoin tuomittava yhteisösakko ja rangaistusvaroitus, joita voitaisiin tarvittaessa tehostaa langettavan päätöksen julkistamisella joukkotiedotusvälineissä. Tarkempia säännöksiä ehdotus sisältäisi myös yhteisöjen rangaistusvastuun soveltamisalasta, yhteisörangaistusten määräämisperusteista, yhteisestä yhteisörangaistuksesta konkurrenssi- ja siihen verrattavista tilanteista sekä yhteisörangaistusvaateen ja yhteisösakon vanhentumisesta.

Asianomistajasta ja näennäisasianomistajasta

Assistentti *Dan Frände*

1. Johdanto

Tämä kirjoitus käsittelee eräitä suomalaiseen rikosprosessiin liittyviä kysymyksiä, lähinnä esitutkintaa ja syyteharkintaa[1].

Rikosprosessin lähtökohtana on tapahtunut rikos eli teko, jossa rikoksen edellytykset (brottsförutsättningar) täyttyvät. Kysymyksessä on siis konkreettinen inhimillinen käyttäytyminen, joka on jonkin rikoslakiin tai muuhun lainsäädäntöön sisältyvän rikostunnusmerkistön mukainen. Mikään oikeuttamisperuste ei saa olla sovellettavissa tekoon (sen on siis oltava

[1] Käsite »rikosprosessi» voidaan ymmärtää eri tavoilla. Tässä tarkoitan käsitteellä niiden toimenpiteiden kokonaisuutta, joihin ryhdytään tapahtuneen rikoksen johdosta. Rikosprosessin osapuolista sekä näiden osapuolten toimenpiteistä määrätään yleensä eduskunnan säätämällä lailla. Tästä säännöstä ovat tärkeänä poikkeuksena oikeuskanslerin ohjeet. Kaikkien rikosprosessia ohjaavien oikeussääntöjen kokonaisuutta kutsutaan rikosprosessioikeudeksi. Rikosprosessin jaottelen esitutkintaan, syyteharkintaan, varsinaiseen oikeudenkäyntiin tuomioistuimessa sekä rikoksen seuraamuksen täytäntöönpanoon.

On huomattava, että käsite »esitutkinta» voi tuottaa tiettyjä tulkintavaikeuksia. Käsitettä voisi käyttää mahdollisesti kokoomaterminä, johon sisältyisi sekä poliisin esitutkinta että syyttäjän syyteharkinta. Näin Träskman 1980, s. 209 s. Useammin esitutkinnalla tarkoitetaan nykyään poliisin toimintaa rikoksen selvittämiseksi. Tämän tulkinnan mukaan »syyteharkinta» on toimenpide, joka tapahtuu valmiin esitutkinta-aineiston pohjalta. Ks. Jaatinen 1985, s. 96. Myös hallituksen esityksessä esitutkintaa ja pakkokeinoja rikosasioissa koskevaksi lainsäädännöksi tunnutaan lähdettävän siitä, että yleisen syyttäjän syyteharkinta ei kuulu esitutkintaan. Ks. HE 14/1985, erityisesti s. 12 s. Vaikka pidänkin tarkoituksenmukaisena erottaa käsitteellisesti esitutkinta ja syyteharkinta toisistaan, haluan erityisesti torjua sellaiset johtopäätökset, että esitutkinnan suorittaja ja syyttäjä olisi henkilötasolla erotettava toisistaan. Suomen voimassa oleva oikeus lähtee siitä, että nimismies voi ensin johtaa esitutkintaa ja sitten ryhtyä syyteharkintaan. Tällaisissa tapauksissa voidaan katsoa, että johtaessaan esitutkintaa nimismies »ennustaa» syyteharkinnan lopputuloksen.

oikeudenvastainen eli kielletty), ja tekijältä edellytetään syyllisyyttä tekoon. Konkreettisen rangaistuksen tuomitsemiseksi vaaditaan lisäksi, että n.k. rangaistavuuden edellytykset (straffbarhetsbetingelser)[2] ovat täyttyneet. Kun jatkossa käytän käsitettä »rikos», tarkoitan sillä tekoa, joka täyttää rikoksen edellytykset. On vielä aiheellista korostaa, että rikosprosessiin osallistuvat eri asianomaistahot ovat hieman erilaisessa asemassa rikoksen edellytysten ja rangaistavuuden edellytysten suhteen[3].

Tarkoituksenani on kosketella joitakin kysymyksiä, jotka liittyvät enemmän tai vähemmän läheisesti asianomistajan asemaan rikosprosessissa. Mielenkiintoisia ovat erityisesti sellaiset lainsäätäjän tekemät muutokset, joiden voidaan katsoa muuttavan rikosprosessuaalista perussysteemiä[4].

On selvää, että voidaan asettaa kysymyksenalaiseksi, mitä perussysteemiin kuuluu ja mitä on pidettävä lisäyksenä. Toivon, että seuraava kuvaus antaisi melko kattavan käsityksen perussysteemistä.

Yleensä asianomistaja ja poliisi joutuvat ensimmäisinä kosketukseen tapahtuneen rikoksen kanssa. Asianomistajan asemassa olevalla on sekä oikeuksia että velvollisuuksia. Rangaistusvaatimuksen esittäminen on varmasti oikeuksista merkittävin. Velvollisuuksista voidaan mainita totuusvel-

[2] Terminologiasta, ks. Jareborg 1984, s. 70. Rangaistavuuden edellytyksiin kuuluu mm. se, että rikollinen elää (vrt. kuitenkin RL 8: 15), sekä se, että teko ei ole vanhentunut.

[3] Varsinkin yleisten syyttäjien toiminnan analysointi vaatii erityisterminologiaa. Jos teko on esim. vanhentunut, syytettä ei saa nostaa. Tällaisessa tapauksessa syyttäjän tulee käyttää lomaketta »päätös syyttämättä jättämisestä», jossa on kohta »syyteoikeus vanhentunut». On olemassa rikos, mutta rangaistavuuden edellytys puuttuu. Aivan kuten tuomari ei saa tuomita rangaistukseen vanhentuneesta rikoksesta, syyttäjä ei saa nostaa syytettä vastaavanlaatuisesta teosta. Tämä on varmasti tarkoituksenmukaisin ratkaisu.

Oikeuskansleri on kuitenkin tehnyt eron tuomarin ja syyttäjän välille yhden syyllisyyden elementin, nimittäin mielisairaudesta tms. (ei kuitenkaan alaikäisyydestä) johtuvan syyntakeettomuuden suhteen. Meillä rikosoikeusopissa vallitsevan käsityksen mukaan syyntakeettoman teko ei lainkaan olisi rikos vaan ainoastaan oikeudenvastainen teko (ks. kuitenkin Lahti 1981, s. 179, missä käsitellään tuomioistuinten tapaa käyttää termiä »tuomitsematta jättäminen» näissä tapauksissa). Tuomioistuin ei saa RL 3: 3:n mukaan rangaista syyntakeetonta, mutta oikeuskansleri on antanut syyttäjälle määräyksen nostaa syyte syyntakeettomien teoista. Ks. Syyttäjäsanomat 4/1972, s. 4. Perustelu, jonka mukaan »vastauksena tiedusteluun oikeuskansleri ilmoitti, ettei virallisella syyttäjällä ole, siihen oikeuttavan säännöksen puuttuessa, valtaa jättää syyte . . . nostamatta», on ilmeisesti näennäisperustelu, sillä kaikki rikosprosessin osapuolet toimivat monesti ilman suoraa tukea laista. Syyttäjät nostavat nyt siis tietyissä tapauksissa syytteen teoista, jotka eivät ole rikoksia vaan ainoastaan oikeudenvastaisia. Oikeuskanslerin päätökseen ei tässä yhteydessä ole aihetta ottaa kantaa.

[4] Vastaavasti voitaisiin puhua KKO:n päätösten aiheuttamista muutoksista perussysteemiin, mutta tämä puoli joudutaan tässä sivuuttamaan.

vollisuus esitutkinnassa. Valtaosassa kaikista rikoksista asianomistajan asemasta päättäminen ei tuota vaikeuksia siitä huolimatta, ettei rikosprosessioikeus tunne mitään laissa annettua yleismääritelmää asianomistaja-käsitteestä[5]. On itsestään selvää, että henkilö, jota on pahoinpidelty tai jonka auto on varastettu, on asianomistaja. Kysymykseen, kenelle asianomistajan asema kuuluu, voidaan »yksinkertaisten» tapausten osalta antaa seuraava yleistävä vastaus: asianomistaja on henkilö, jota vastaan rikos on tehty. Asianomistaja-käsitteen kannalta suurin osa rikoksista on rutiinijuttuja[6]. Rutiinijuttujen ohella on myös rikosasioita, jotka tuottavat tässä suhteessa vaikeuksia. Asiantuntijoillekin on epäselvää, keitä kaikista rikoksen kanssa tavalla tai toisella kosketukseen joutuneista henkilöistä olisi pidettävä asianomistajina. Tämän kirjoituksen laajuus ei salli syvällistä asianomistaja-käsitteen sisällön pohdintaa, joten käyttäessäni käsitettä »asianomistaja», edellytän olevan selvää, kuka konkreettisessa rikoksessa on asianomistajan asemassa. Kaikki fyysiset ja juridiset henkilöt sekä tietyt varallisuusyhtymät ja henkilöyhdistykset ovat asianomistajakelpoisia. Toisin sanoen niillä on yleinen kyky olla asianomistajan asemassa[7].

PoliisiL (1966/84) 4 §:n mukaan paikallispoliisin tehtävänä on »torjua rikollisuutta, tutkia rikoksia ja ryhtyä toimenpiteisiin rikoksiin syyllistyneiden saattamiseksi syytteeseen». Tämä säännös pitäisi lukea yhdessä PoliisiA (1985/737) 1 §:n kanssa, missä sanotaan mm., että rikosta on ryhdyttävä selvittämään viivytyksettä, kun poliisin tietoon on tullut tapahtunut rikos tai »kun on perusteltua syytä epäillä rikoksen tapahtuneen». Poliisin käskylehden mukaan esitutkinnan yleinen tarkoitus on selvittää rikos, tekoon liittyvät olosuhteet, osapuolet sekä muut asianhaarat, jotka ovat syytteen nostamista ja oikeudenkäyntiä varten tarpeen[8].

Vaikka eräille muillekin viranomaisille on annettu velvollisuus suorittaa esitutkintaa[9], poliisilla on maassamme vastuu rikoksien selvittämisestä[10]. Tässä yhteydessä on syytä korostaa, että poliisin kokonaisuudessaan voidaan katsoa toimivan myös yhteiskunnan yleisenä lainvalvontaviranomaisena. Tämän lisäksi lainsäätäjä on antanut yhteiskunnassa koko joukol-

---

[5] Ks. esim. Anttila 1946, s. 54.

[6] Vrt. Saarenpää 1984, s. 268 ss.

[7] Ks. Träskman 1980, s. 58 ss. ja siinä mainittu kirjallisuus.

[8] Poliisin käskylehti 5/1970, s. 1. Vrt. sanamuodon osalta HE 14/1985 2 §, s. 86.

[9] Tärkeimmät viranomaiset, joilla on tällainen oikeus, ovat puolustusvoimat, rajavartiolaitos sekä tullilaitos.

[10] Hallitus lähtee siitä, että näin tulisi olla myös tulevaisuudessa. HE 14/1985, s. 20 ss.

le muita viranomaisia valvontavelvollisuuden jonkin erityisen lainsäädännön suhteen[11].

Poliisin toimittama esitutkinta ei ole syyttämisen tai oikeudenkäynnin edellytys, mutta vain erittäin harvoin edetään syyteharkintaan ja/tai tuomioistuinkäsittelyyn asti ilman, että poliisia olisi vähintäänkin kehotettu ryhtymään esitutkintaan. Rikoksen asianomistajalla ei ole mitään velvollisuutta ilmoittaa rikosta poliisille tai muulle esitutkintaviranomaiselle[12].

Perussysteemi tuntee kahdenlaisia henkilöitä, joilla on oikeus nostaa syyte tuomioistuimessa[13]. Ensiksikin tällainen oikeus on valtion syyttäjäorganisaatioon kuuluvilla henkilöillä. En tarkastele lähemmin tätä monessa mielessä vaikeaselkoista osaa valtion harjoittamasta vallankäytöstä. Viittaan yksinkertaisesti henkilöihin, jotka ovat yleisiä syyttäjiä, eli nimismieheen ja kaupunginviskaaliin, ja kutsun heitä lyhyesti syyttäjiksi[14]. Toinen henkilö, jolla on syyteoikeus, on rikoksen asianomistaja.

RVA 18 §:n mukaan syyttäjä on rikoksen tapahduttua velvollinen nostamaan syytteen jos todisteet laadultaan ja määrältään osoittavat, että syyte perustuisi »todennäköisiin syihin». Tämä syytekynnys ei koske rikoksen edellytyksien täyttymiseen ehkä liittyviä tulkintakysymyksiä. Tältä osin seurataan yhteiskunnassa yleisesti hyväksyttyä tulkintaoppia[15]. Syyttäjän käyttäytymistä tavanomaisissa tapauksissa syyteharkinnan puitteissa säätelevien sääntöjen sisältöä voidaan lyhyesti kutsua absoluuttiseksi syyttämisvelvollisuudeksi. Lakiin sisältyy kuitenkin määräyksiä, jotka antavat syyttäjälle mahdollisuuden jättää syyttämättä, vaikka todistusaineisto olisi vaaditun mukainen ja rikoksen edellytykset olisivat täyttyneet. Sellaisissa tapauksissa, joissa näitä sääntöjä voidaan soveltaa, puhutaan syyttäjän relatiivisesta syyttämisvelvollisuudesta[16].

---

[11] Ks. esim. luetteloa OLJ 6/1983, s. 54 ss.

[12] »Niinpä ei asianomistajakaan ole velvollinen nostamaan rikoksesta syytettä tai tässä ominaisuudessa ilmiantamaan rikosta syytteeseenpanoa varten». Tirkkonen 1969, s. 336. Ks. myös Honkasalo 1962, s. 173.

[13] Pääsäännöt syytteen nostamisesta ovat asetuksessa rikoslain voimaanpanemisesta (1889/39) 15–19 §§:ssä.

[14] Suomalaisesta syyttäjäorganisaatiosta, ks. Träskman 1980, s. 75 ss.

[15] Tämä lause pitää sisällään hyvin laajan ongelmakentän. Suurin osa säännöksiin sisältyvistä tunnusmerkistöistä sallii vaihtoehtoisia tulkintaratkaisuja. Kun syyte nostetaan, on tapahtunut valinta. Peruskysymys kuuluu: mistä vaihtoehdoista voidaan valita? Lisäksi on kysyttävä, missä määrin syyttäjiä sitoo tuomioistuinten aikaisemmat ratkaisut. Joutuuko syyttäjä joidenkin negatiivisten seuraamusten kohteeksi, jos hän seuraa ratkaisumallia, jonka KKO on aikaisemmin hylännyt?

[16] Terminologiasta ja muista vaihtoehdoista, ks. Lahti 1974, s. 77 ss. sekä Träskman 1980, s. 226 s.

Ellei erityisesti toisin mainita, kaikki kriminalisoinnit ovat rikostyypiltään virallisen syytteen alaisia (delikt under allmänt åtal)[17] ja tunnusmerkistön mukaiset teot (jotka täyttävät muutkin edellytykset) vastaavasti virallisen syytteen alaisia rikoksia. Perussysteemissä tämä tarkoittaa sitä, ettei syyttäjä ole syyteharkinnassaan sidottu syyttäjäorganisaation ulkopuolisten henkilöiden mielipiteisiin. Syyttäjän näkökulmasta asianomistajarikostyypit (målsägandedelikt) ja asianomistajarikokset ovat vastakohtia virallisen syytteen alaisille rikostyypeille ja rikoksille[18]. Systeemin taustalla olevan ajatuksen mukaan tietyistä rikoksista ei voida nostaa syytettä ennen kuin asianomistaja on ilmoittanut ne syytteeseen. Asianomistajarikostyyppejä ja vastaavia rikoksia koskeva lainsäädäntötekniikka vaihtelee, ja viime vuosien ratkaisut ilmentävät halua lisätä syyttäjän toimivaltuuksia asianomistajaan nähden[19]. Jokainen tunnusmerkistö, joka on laissa nimenomaisesti määritelty asianomistajarikostyypiksi, edellyttää konkretisoituakseen yhden tai useamman asianomistajan. Sitä vastoin jokaisella virallisen syytteen alaisella rikostyypillä tai rikoksella ei välttämättä ole asianomistajaa.

Suomalaisessa rikosprosessissa asianomistajalla on laajat valtuudet, laaja toiminta-alue. Jos kysymyksessä on asianomistajarikos, PoliisiA 1 § 2 mom:n loppuosan mukaan poliisi ryhtyy esitutkintaan ainoastaan, jos asianomistaja on ilmoittanut rikoksen syytteeseen[20]. Pääsäännön mukaan jokaisella asianomistajalla on ensisijainen ja itsenäinen syyteoikeus rikoksen suhteen. Toisin sanoen asianomistajan ei tarvitse kääntyä syyttäjälaitoksen puoleen, vaan hän voi itse viedä asian tuomioistuimeen. Asianomistajan harkintavaltaa eivät sido mitkään yleiset oikeudelliset rajoitukset. Toinen kysymys on taas se, onko syyteharkinta kaikkien asianomistajien osalta täysin vapaata.

---

[17] Rikostyyppi ymmärretään tässä tunnusmerkistössä tarkoitetuksi rikoksen abstraktiksi tyypiksi (esim. rattijuopumus RL 23: 1:ssä), siis ei konkreettiseksi teoksi. Terminologiasta, ks. Jareborg 1984, s. 71.

[18] Molempien rikostyyppien historiasta, ks. Palmgren 1939, s. 14 ss., Myhrberg 1978, s. 85 ss., Träskman 1980, s. 20 ss.

[19] Lainsäätäjä on aikaisemmin käyttänyt yhtenäistä tekniikkaa (ks. esim. RL 30: 2), mutta yhä useammin on otettu käyttöön menetelmä, jossa rikostyypin katsotaan pääsääntöisesti olevan asianomistajarikostyyppi, mutta yleinen poikkeussääntö annetaan välittömästi perään (ks. esim. RL 20: 11). Tästä seuraa se, että rikostyypeissä joudutaan operoimaan sekä pääsäännöllä että poikkeuksella. Vasta konkreettisen rikoksen yhteydessä voidaan sanoa, onko kysymyksessä asianomistajarikos vai virallisen syytteen alainen rikos. Ks. esim. Anttila 1977, s. 211 ss. sekä Träskman 1980, s. 119 ss.

[20] Poliisin käskylehdessä 5/1970 sivulla 1 sääntöä täsmennetään siten, että kiireellisimpiin ja välttämättömimpiin toimenpiteisiin on ryhdyttävä, ennen kuin asianomistajan mielipiteestä voidaan saada tietoa.

Sanonnalla »oikeudenkäyntimenettely tuomioistuimessa» on monta merkitystä. Tässä kirjoituksessa sillä tarkoitetaan tavallista rikosasiain alioikeuskäsittelyä raastuvanoikeudessa tai kihlakunnanoikeudessa. Suomalaisessa rikosprosessissa on kaksi asianosaistahoa, toisaalta syytetty sekä toisaalta syyttäjä ja/tai asianomistaja. Asianomistajan oikeuteen nostaa syyte kuuluu käsitteellisesti myös oikeus vaatia syytetylle tuomioistuimessa rangaistusta. Asianomistajan muut oikeudet ja velvollisuudet joudutaan tässä sivuuttamaan.

2. Kysymyksenasettelu

Miten perussysteemin ulkopuoliset ratkaisut voidaan tunnistaa? Olen valinnut lähtökohdikseni seuraavat kysymyksenasettelut tietoisena siitä, että paljon jää silloin myös käsittelemättä.

a. Osoitetaanko jo laissa, kenelle asianomistajan asema kuuluu?

b. Onko poikettu systeemistä, jossa asianomistajalla on vapaa harkinta rikoksen johdosta tehtävien soveliaitten toimenpiteiden suhteen?

c. Onko asianomistajarikoksissa syyttäjän syyteharkinta tehty riippuvaiseksi joistakin muista syyttäjäorganisaation ulkopuolisista henkilöistä kuin asianomistajasta?

3. Legaalinen asianomistajan määritelmä

Kuten sanottu, perussysteemi lähtee siitä, että asianomistajan asema myönnetään ilman minkään legaalisen määritelmän apua. Bo Palmgren toivoi vuonna 1939, että lainsäätäjä ryhtyisi aktiivisiin toimenpiteisiin määrätäkseen, kenelle asianomistajan asema myönnetään[21]. Kaksikymmentä vuotta myöhemmin Lauri Herzberg epäili, ettei lainsäätäjältä olisi tässä suhteessa odotettavissa mitään mainitsemisen arvoista aktiviteettia[22].

Aina tähän päivään asti Herzbergin ennustus on pitänyt hyvinkin paikkansa. Tiettyihin lainsäädäntötoimenpiteisiin on kuitenkin ryhdytty. Yhtä ratkaisumallia edustaa verolainsäädäntö. Valtio varallisuussubjektina on siellä asianomistajana kun rikos on tehty valtiota vastaan ja tarkoituksena on pidättää valtiolta tuloja. Lainsäätäjä ei ole kuitenkaan täysin luottanut

[21] Palmgren 1939, s. 101.

[22] Hertzberg 1959, s. 13.

tuomioistuinten kykyyn päättää, mille valtion »oikealle» edustajalle asianomistajan asema kuuluu[23]. Siksi asetuksessa välittömän verotuksen piiri- ja paikallishallinnosta (1976/171) on annettu määräyksiä siitä, kuinka valtiota asianomistajana edustetaan verorikosasioissa[24].

On toisenlaistakin lainsäädäntöä[25]. Hyvä esimerkki löytyy AsianajajaL (1958/496) 11 §:stä. Säännöksen ensimmäisen momentin mukaan on rangaistavaa käyttää asianajajan ammattinimitystä tai muutoin antaa sellainen käsitys, että on asianajaja, jos ei ole asianajajayhdistyksen jäsen. Toisen momentin mukaan syyteoikeus tällaisesta rikoksesta kuuluu syyttäjälle ja asianajajayhdistykselle. Säännöksen ottaminen lakiin johtunee siitä, että muutoin yhdistykselle ei myönnettäisi asianomistajan asemaa[26].

VesiL (1961/264) 16 luvun 43 § 2 mom:ssa säädetään, että vesiasiassa, joka koskee yleistä etua loukannutta rikollista tekoa, yleiselle valvontaviranomaiselle eli vesihallitukselle ja paikalliselle vesilautakunnalle on »annettava tilaisuus käyttää asiassa puhevaltaa». Sanonnan on ratkaisussa KKO 1979 II 83 tulkittu tarkoittavan samaa kuin asianomistajan asema. Tässäkään tapauksessa tavanomaiset säännökset eivät olisi antaneet tätä asemaa.

JakoL (1951/604) 179 § 1 mom:n mukaan toimitusmiesten antaman tilusten käyttöä jaon aikana koskevan määräyksen rikkominen rinnastetaan RL:n säännöksiin yhteisen metsän ja maan oikeudettomasta käytöstä. Säännöksen toisen momentin mukaan tällainen rikos on virallisen syytteen alainen, ja toimitusinsinööri ja toimitsija »on oikeutettu syytettä ajamaan tai ilmoittamaan rikkomuksen viralliselle syyttäjälle syytteeseen panoa varten». Kuten AsianajajaL:n ratkaisussa, nimettyjä henkilöitä voidaan pitää jakotoimituksen edustajina, ja säännös on otettu mukaan estämään se, että jakotoimituksen yksityiset osapuolet katsottaisiin asianomistajiksi.

---

[23] OK 11: 15:n ja LääninhallitusA:n (1955/188) mukaan valtioasianomistaja haastetaan oikeuteen asianomaisen lääninhallituksen kautta. Ks. myös Oikeuskanslerin ohjeita syyttäjille 1978, s. 12.

[24] Ks. erityisesti 1 § 1 mom. 6 kohtaa: »Lääninveroviraston tehtävänä on virka-alueellaan . . . ilmoittaa välittömien verojen ja leimaverojen osalta verorikoksia koskevat asiat viralliselle syyttäjälle syytteeseen panoa varten sekä käyttää määräämänsä edustajan kautta valtion puhevaltaa tällaista syytettä tai mainitusta rikoksesta johtuvaa vahingonkorvausta koskevassa asiassa, jollei verohallitus ole jonkin asian osalta ilmoittanut pidättävänsä itselleen valtion puhevallan käyttämistä».

[25] Kaksi mielenkiintoista ratkaisua on kuitenkin kumottu ilman, että vastaavia asianomistajakonstruktioita olisi otettu uusiin lakeihin. Klassiset esimerkit olivat L vilpillisen kilpailun ehkäisemiseksi (1930/34) 16 §:ssä sekä L kiellosta käyttää tavaroissa vääriä alkuperää tai lajia osoittavia merkintöjä (1924/40) 10 §:ssä. Näistä, ks. Tirkkonen 1969, s. 261 s.

[26] Asianomistajan aseman myöntämistä asianajajayhdistykselle ei kuitenkaan mitenkään perustella HE 3/1958:ssa.

Erittäin merkillinen määräys löytyy YksityismetsäL (1967/412) 12 § 3 mom:sta sekä YhteismetsäL (1969/485) 49 §:stä. Ensin mainitussa säädetään rangaistus hakkuuilmoituksen tekemättä jättämisestä tai metsänviljelyn harjoittamisesta voimassa olevien määräysten vastaisesti. Piirimetsälautakunta velvoitetaan pykälän 3 mom:ssa ilmoittamaan havaitut rikokset syytteen nostamista varten. Sen lisäksi momentissa myönnetään lautakunnalle oikeus itse ajaa syyte perille, jos syyttäjä on nostanut syytteen mutta jättänyt sen siksensä. YhteismetsäL 49 §:ssä viitataan YksityismetsäL:iin sen tapauksen osalta, että yhteismetsää on käytetty olennaisesti metsätaloussuunnitelmasta poiketen. Tässä tuskin on kysymys asianomistajan aseman legaalisesta määrittelystä, mutta käyttökelpoisemman sanan löytäminen on kuitenkin erittäin vaikeaa. Yksi mahdollisuus olisi puhua osittaisesta asianomistajasta (partiell målsägande)[27].

4. Asianomistaja ja vapaa harkinta

Toinen kysymysryhmä koski supistuksia asianomistajan vapaaseen harkintaan tapahtuneen rikoksen edellyttämien toimenpiteiden suhteen. Mitä tulee »tavanomaisiin» asianomistajiin eli ei-valtiollisiin asianomistajiin, en ole havainnut tällaisia supistuksia. Sanottu koskee yhtä lailla asianomistajarikostyyppejä kuin virallisen syytteen alaisia rikostyyppejäkin. Mahdolliset poikkeukset koskevatkin tapauksia, joissa valtio on asianomistajana.

Valtiota edustavat sen toimielimet ja näillä on oikeus toimia valtion lukuun. Kun valtio on asianomistajan asemassa, sitä edustaa mahdollisissa oikeussäännöissä osoitettu toimielin. Toimielin ei käytä puhevaltaa omissa nimissään vaan ainoastaan valtion edustajana. Sitä vastoin sellaiset valtion elimet, jotka on organisoitu erillisiksi oikeussubjekteiksi, kuten valtionyhtiöt, Suomen Pankki tai Kansaneläkelaitos, toimivat itsenäisesti[28].

Riippumatta siitä oikeudellisesta muodosta, missä valtio esiintyy asianomistajana, otan lähtökohdakseni sellaisen väitteen, ettei ole olemassa mitään velvollisuutta ryhtyä toimenpiteisiin, jotka edistäisivät rangaistusvastuun toteutumista. Ilmoitusvelvollisuus on kuitenkin nimenomaisin lainsäädäntötoimin otettu käyttöön tiettyjen rikostyyppien osalta. Parhaan esimerkin tarjoaa jälleen kerran verolainsäädäntö. Kuten sanottu, asetuk-

[27] Käsitteen käytöstä Ruotsissa, ks. Heuman 1973, s. 117 ss.

[28] Vrt. Lappalainen 1985, s. 919 ss.

sessa verotuksen piiri- ja paikallishallinnosta (1976/171) annetaan määräyksiä siitä, miten valtion tulisi olla asianomistajana edustettuna verorikosasioissa[29]. VerotusL (1958/482) 121 §:stä käy epäsuorasti ilmi veroviranomaisten ensisijainen velvollisuus ryhtyä »toimenpiteisiin rikkoneen saattamiseksi syytteeseen». Olosuhteiden ollessa laissa annetun mukaiset viranomaisilla on oikeus jättää syyteilmoitus tekemättä. On aiheellista korostaa, että nämä tilanteet on erotettava sellaisista tapauksista, joissa lainsäädäntö velvoittaa elimen, joka ei ole asianomistajan asemassa, valvomaan tietyn lainsäädännön noudattamista ja joissa lainsäädäntö myöntää rajoitetun oikeuden jättää ilmoitus tekemättä[30].

Miten sitten tulisi arvioida tilanteet, joissa laki ei sano mitään ilmoittamisvelvollisuudesta valtion ollessa asianomistajana? Täytyykö valtioasianomistajan edustajien aina ilmoittaa havaituista rikoksista esitutkintaa ja syytettä varten? Toisin sanoen on tutkittava, miten aikaisemmin esitetty väite voidaan varmentaa.

Verorikoksia koskevan lainsäädännön esitöiden mukaan valtioasianomistajan edustajilla näyttäisi olevan yleinen ilmoittamisvelvollisuus. HE 229/1980:ssä viitataan suoraan verohallituksen ohjeeseen verohallinnolle (16. 11. 1978). Ohjeessa lausutaan, että voimassa olevat oikeussäännöt eivät anna veroviranomaisille oikeutta jättää havaittua verorikosta ilmoittamatta poliisille[31]. Tätä lausuntoa voitaneen tulkita ainakin kahdella tavalla. Yhden mahdollisuuden mukaan tässä ei väitetä muuta, kuin että juuri verorikoksia ei ennen lainmuutosta saanut koskaan jättää ilmoittamatta. Toisin sanoen oli olemassa jokin erityissäännös, joka muodosti poikkeuksen pääsäännöstä, jonka mukaan asianomistaja ei ole velvollinen ryhtymään syytettä edistäviin toimenpiteisiin. Käsitykseni mukaan tämä ei voi olla muuta kuin ohje, jonka verohallinnon johto on antanut alemmille virkamiehille[32]. Vaihtoehtoisesti lausunnolla tarkoitetaan jotakin yleistä oikeussääntöä, joka ei koskisi

[29] Ks. alaviite 24.

[30] Ks. esim. KaivosL (1965/503) 59 ja 63 §§ sekä L siementavaran kaupasta (1975/669) 2 ja 15 §§.

[31] HE 229/1980, s. 1: »Veroviranomaisella ei ole harkintavaltaa ilmoituksen tekemisessä silloin, kun on perusteltua aihetta epäillä rikoksen tapahtuneen. Verohallitus on marraskuussa 1978 antanut ohjeet verorikosten syytteeseen saattamiseksi. Ohjeissaan verohallitus on korostanut, etteivät voimassa olevat säännökset oikeuta veroviranomaisia olemaan ilmoittamatta poliisille verolakeja vastaan tehtyjä rikollisia tekoja». Ohjeen johdosta, ks. Verotus 1979, s. 67 ss. Sama ajatus absoluuttisesta ilmoittamisvelvollisuudesta esitetään myös Verorikostoimikunnan mietinnössä 1973: 31, s. 106. Verorikoksia koskevan ilmoittamiskäytännön kehityksestä, ks. Ahonen 1980, s. 744 ss.

[32] Ks. Ahonen 1980, s. 746 s.

ainoastaan verohallintoa vaan kaikkia niitä tapauksia, joissa valtio on asianomistajana.

Jos tällaisen poikkeuksen katsotaan kuuluvan voimassa olevaan oikeuteen, sen on täytynyt kehittyä käytännössä. Tällaista käytäntöä ei liene ollut olemassa, sillä komiteanmietinnössä 1973: 31 väitetään, että ilmoittamisvelvollisuudesta huolimatta vain harvat ovat joutuneet verorikoksista syytteeseen[33]. Siitä huolimatta, että tällaisen pääsäännöstä tehtävän poikkeuksen kuuluminen voimassa olevaan oikeuteen on melko epätodennäköistä, kannattaa tutkia seikkoja, jotka puhuvat poikkeuksen puolesta sekä sitä vastaan. Sen puolesta, että valtion edustajat ovat velvollisia ilmoittamaan rikokset, joissa valtio on asianomistajana, puhuu lähinnä se, että juuri näiden edustajien tulisi pyrkiä estämään rikoksia. Mutta miksi? Ainoa ajateltavissa oleva järkevä vastaus on viittaaminen kansalaisten oikeudenkäyttöä kohtaan tuntemaan luottamukseen[34]. Jos valtioasianomistajan edustajilla on harkintavaltaa, on olemassa mielivaltaisten päätöksien riski.

Perussysteemistä tehtäviä poikkeuksia vastaan voidaan esittää systeemi-idea sellaisenaan. Yhdenmukaisten säännösten olemassaolo niin harvoin poikkeuksin kuin mahdollista on rationaalinen ratkaisu. Mitä tulee taas asianomistajan asemaan liittyvään mielivallan mahdollisuuteen, on otettava huomioon, että se on »sisäänrakennettu» voimassa olevaan systeemiin. Tietty mielivallan mahdollisuus on aina olemassa, myös syyttäjillä. Siksi en voi ymmärtää, miksi valtio asianomistajana muodostaisi poikkeuksen. Katsonkin, ettei ole aihetta edellyttää ilmoittamisvelvollisuutta sellaisissa tapauksissa, joissa valtio on asianomistajan asemassa[35]. Vaikka ilmoittamisvelvollisuus puuttuisikin, valtioasianomistajan edustajat eivät kuitenkaan ole yhtä vapaita kuin yksityinen asianomistaja. Palaan tähän kysymykseen näennäisasianomistajarikostyyppien (kvasimålsägandedelikt) yhteydessä.

[33] KM 1973: 31, s. 106.

[34] Viittaaminen yhdenvertaisuuden vaatimukseen tuskin kelpaa, sillä eri rikostyypeissä on suuria eroja kiinnijoutumisriskin suhteen. Potentiaalisella lainrikkojalla on tässä mielessä »valinnanvapaus».

[35] Tässä voidaan viitata Kansaneläkelaitokseen. Tämä elin on itsenäinen, julkisoikeudellinen säätiö, jota valvoo eduskunta. 1970-luvun lopussa syntyi keskustelua KELA:n virkamiesten oikeudesta jättää organisaatiota vastaan tehdyt rikokset ilmoittamatta. Vuodelta 1980 peräisin olevien uusien ohjeiden mukaan KELA:a vastaan tehdyt rikokset on aina ilmoitettava syytteen nostamista varten. KELA:n virkamiesten velvoittaminen ilmoittamaan rikokset ei todista jonkin yleiseen sääntöön perustuvan ilmoittamisvelvollisuuden olemassaoloa varsinkin kun aikaisemmat ohjeet antoivat virkamiehille melko suuren harkintavallan. Ks. Syyttäjäsanomat 1981: 1, s. 8, missä selvitetään vuoden 1980 ohjeita.

5. Näennäisasianomistaja

Syyttäjäorganisaatiota voidaan pitää välttämättömänä seurauksena valtion päätöksestä kriminalisoida tiettyjä käyttäytymismuotoja. Asianomistajan ensisijaista ja itsenäistä syyteoikeutta suomalaisessa rikosprosessissa ei pidä käsittää poikkeuksena tästä perusajatuksesta. Syyteoikeuden puolesta puhuvat osittain muut näkökannat, joista tärkein on mielestäni kontrollifunktio. Syyteoikeudella luodaan monessa mielessä tehokas (ja halpa) syyttäjien toiminnan kontrollijärjestelmä[36]. Syyttäjän ensisijaisen syyteoikeuden puuttuminen asianomistajarikoksista perustuu niin ikään eri näkökannoille. Nämä näkökannat voitaisiin koota yhteen sellaisten otsikoiden kuin »rikoksen vähäpätöisyys» ja »prosessin aiheuttama haitta» alle[37].

Kun ottaa huomioon tietyt uudet lait, on selvää, ettei lainsäätäjä ollut täysin tyytyväinen tähän järjestelmään. Mainitut valvontaviranomaiset ovat hyvä esimerkki. Poliisivoimilta on katsottu puuttuvan resursseja ja/tai kyky selvittää tietyn tyyppistä rikollisuutta, ja tämän takia eräille valtion elimille on lainsäädännössä annettu valvontatehtäviä.

Syyttäjän riippuvuus ulkopuolisista on myös lisääntynyt, ja lainsäädännölliset toimenpiteet tuntuvat pohjautuvan sellaiselle ajatukselle, että syyttäjä tarvitsee apua. Tällaiset toimenpiteet voidaan mielestäni erottaa kahdeksi eri tyypiksi, jotka molemmat liittyvät asianomistajan asemaan.

Ensiksikin syyttäjä on tietyissä tilanteissa velvoitettu kuulemaan jotain tiettyä elintä ennen syyteharkintaa. Käytännön kannalta tärkeimmän esimerkin tarjoaa työsuojelulainsäädäntö[38], johon sisältyy syyttäjän velvollisuus hankkia työsuojeluviranomaiselta lausunto tapahtuneesta ennen syytteen nostamista[39]. Yhteydet asianomistajaan eivät ole erityisen selvät mutta mielestäni kuitenkin huomionarvoisia. Koska syyttäjän on kutsuttava havaitsemansa asianomistajat oikeudenkäyntiin, voidaan hyvällä syyllä pitää kiinni siitä, että syyttäjä on esitutkinnan ansiosta aina tietoinen asianomistajan kannasta rikoksen suhteen. Asianomistajarikosten osalta tämä on täysin yksiselitteistä.

Toiseksi syyttäjä on tietyissä laeissa tehty riippuvaiseksi jonkin elimen, yleensä valvontaviranomaisen, syytevaltuutuksesta. Ilman valtuutusta

[36] Asianomistajan syyteoikeuteen liittyvistä eduista ja haitoista, ks. Heuman 1973, s. 67 ss., Ekelöf 1985, s. 67 ss., Träskman 1980, s. 40 ss.

[37] Ks. Träskman 1980, s. 35 sekä alaviitteessä 70 mainittu kirjallisuus.

[38] Ks. myös AtomienergiaL (1957/356) 13 §.

[39] Syyttäjän velvollisuudesta hankkia lausunto syyttämättä jättämisestä huolimatta, ks. Syyttäjäsanomat 3/1985. Uudistussuunnitelmista, ks. Koskinen 1985, s. 782.

syyttäjältä puuttuu syyteoikeus, mutta syyttäjä käyttää muutoin itsenäistä syyteharkintaa. Tuomioistuimen näkökulmasta syytevaltuutuksen olemassaolo muodostaa rangaistavuuden edellytyksen. Syytevaltuutusta voidaan myös kutsua syyttäjän syyteoikeuden edellytykseksi, jolloin se on absoluuttinen prosessinedellytys[40].

Koska yhteys asianomistajan asemaan asianomistajarikoksissa on selvä (edellytys syyteoikeudelle mutta itsenäinen syyteharkinta), voidaan tällaisia elimiä kutsua näennäisasianomistajiksi ja rikostyyppiä vastaavasti näennäisasianomistajarikostyypiksi (kvasimålsägandedelikt)[41]. Kysymyksessä on kuitenkin näennäinen yhteys, sillä näille elimille ei muutoin ole rikosprosessissa annettu samaa asemaa kuin asianomistajalle. Edelleen on syytä korostaa, että käsitteen »näennäisasianomistaja» piiriin eivät kuulu sellaiset syytemääräykset, joita tietyissä erityisesti säännellyissä tapauksissa vaaditaan syytteen nostamiseksi ja jotka eivät anna syyttäjälle oikeutta mihinkään itsenäiseen syyteharkintaan[42].

Pankkivalvontaa koskevat säännökset ovat valaiseva esimerkki näennäisasianomistajaa koskevasta järjestelystä[43]. Vuonna 1969 luotiin yhtenäinen järjestelmä pankkitoiminnan valvontaa varten. PankkitarkastusL:ssa (1969/548) annettiin valtiovarainministeriön alaisen pankkitarkastusviraston tehtäväksi ensisijaisesti valvoa, että pankit noudattavat lakia ja omia sääntöjään[44]. Yksittäisissä pankkilaeissa on erilaisia kriminalisointeja. Tiettyjen rikostyyppien osalta pankkitarkastusvirastolle (sekä säästöpankkitarkastukselle ja osuuspankkitarkastukselle) on myönnetty oikeus syyte-

[40] Ks. KKO 1983 II 15 sekä kommentit Frände 1983, s. 515 ss. Ks. myös Helsingin HO:n päätös 2302/1985.

[41] Käsitteen »näennäisasianomistaja» lienee suomalaiseen doktriiniin esitellyt Bo Palmgren kirjassaan »Målsägandens åtalsrätt» vuodelta 1939. Otsikon »erityisiä syytettä koskevia sääntöjä» alla Palmgren sanoo, että oikeusjärjestelmä tuntee joukon tapauksia, joissa voidaan puhua »näennäisasianomistajan oikeudesta». Tämä tarkoittaa sitä, että »befogenhet att hos allmänna åklagaren anmäla brottet till åtal har tillerkänts något offentligt organ, som icke kan anses innehava ställning av målsägande, varken sett ur materielträttsligt eller ur prosessuell synvinkel, men som utövar en viss övervakning på det område där rättskränkningen ägt rum». Palmgren 1939, s. 207 s.

[42] Träskman 1980, s. 156 ss. ja s. 168 ss.

[43] Näennäisasianomistajarikostyyppejä löytyy melko monesta laista. Ks. esim. KuluttajansuojaL (1978/38) 2 luku 11 §, L taloudellisen kilpailun edistämisestä (1973/423) 35 §, L kotitaloustyöntekijöiden työsuhteesta (1977/951) 33 §, L toimenpiteistä tupakoinnin vähentämiseksi (1976/693) 31 § 4 mom., SosiaalihuoltoL (1982/710) 58 § 3 mom. sekä L lasten päivähoidosta (1973/36) 30 § 2 mom.

[44] Kalima 1980, s. 7.

valtuutuksen antamiseen. Esimerkkinä voidaan mainita OsuuspankkiL (1969/542) 94 § 2 mom.[45]: »Muuten saa 93 §:n mukaan rangaistavasta rikoksesta virallinen syyttäjä tehdä syytteen vain, jos pankkitarkastusvirasto tai osuuspankkitarkastus on ilmoittanut sen syytteeseen pantavaksi».

Minkälaisia ongelmia tämä syyttämissäännös sitten aiheuttaa? Toisin sanoen, mitkä oikeussäännöt ohjaavat näennäisasianomistajan päätöksentekoa syytekysymyksessä? Vastaus perustunee näennäisasianomistajan suhteisiin perussysteemin muihin edustajiin.

Näennäisasianomistaja on yksityistä asianomistajaa riippuvaisempi poliisin selvitystyöstä ennen kuin syytekysymykseen otetaan kantaa. Mitä oikeusvaikutuksia näennäisasianomistajan poliisitutkimuspyynnöllä sitten on? Voidaanko sitä pitää virka-apupyyntönä? Jos laissa näennäisasianomistajalle on myönnetty nimenomainen oikeus virka-apupyyntöön ja näennäisasianomistaja vetoaa tähän, ei ongelmia synny[46]. Tällaisissa tapauksissa poliisin on ryhdyttävä pyydettyyn esitutkintaan sekä luovutettava asiakirjat näennäisasianomistajalle, joka ottaa sen jälkeen kantaa syytevaltuutukseen. Jos nämä säännökset puuttuvat, ei näennäisasianomistajan esitutkintapyynnön merkitys ole täysin selvä, sillä suomalaisilla viranomaisilla ei ole mitään yleistä oikeutta saada poliisilta virka-apua[47].

Esitutkintapyyntö voidaan mahdollisesti rinnastaa asianomistajan ilmoitukseen poliisille asianomistajarikoksissa[48], jolloin syytevaltuutus katsottaisiin annetuksi jo tässä vaiheessa. Tällaista tulkintaa voidaan kuitenkin pitää epätarkoituksenmukaisena. Ei ole aihetta katsoa poliisille tehtävän ilmoituksen täyttävän ehtoa, jonka mukaan näennäisasianomistajan syytevaltuutus olisi annettu. Tätä näkökantaa tukee myös näennäisasianomistajarikostyyppejä koskevien säännösten sanamuoto, sillä niissä nimenomaisesti puhutaan syyttäjälle osoitetusta syytevaltuutuksesta. Poliisilaitosta ei edes mainita.

Toinen kysymys koskee poliisin oikeutta tutkia näennäisasianomistajarikoksia. Jos nämä rikokset rinnastetaan asianomistajarikoksiin, poliisi olisi estynyt ryhtymästä laajempaan esitutkintaan[49]. Tällaista ratkaisua vastaan puhuu yhteiskunnan voimavarojen rationaalinen käyttö. Jos tavalla tai

---

[45] Kaksi muuta tärkeää säännöstä on LiikepankkiL (1969/540) 95 § 2 mom:ssa sekä SäästöpankkiL (1969/541) 118 § 2 mom:ssa.

[46] Ks. esim. SosiaalihuoltoL 56 § 3 mom. sekä KilpailuasiamiesL 6 §.

[47] Ks. PoliisiA 2 §. Vrt. OLJ 6/1983, s. 88 ss.

[48] Kysymyksessä olisi RVA 17 § 1 mom:n analoginen soveltaminen.

[49] Kysymyksessä olisi PoliisiA 1 § 2 mom:n analoginen soveltaminen.

toisella poliisin tietouteen tulee näennäisasianomistajarikos, se pitäisi tutkia tavanomaisen laajasti. Näin myös näennäisasianomistaja saa heti hyvän perustan syytevaltuutuspäätökselleen. Toinen asia on, että poliisi ilmoittaa mielellään näennäisasianomistajalle tapahtuneesta tarpeellisen asiantuntemuksen saamiseksi.

Seuraava kysymys koskee näennäisasianomistajan päätöstä syytekysymyksessä. Kannan ottaminen vaatii luonnollisesti tiettyä aineistoa, ja päätös voi olla joko myönteinen (syyttäjälle annetaan syytevaltuutus) tai kielteinen (näennäisasianomistaja päättää, ettei syytevaltuutusta anneta). Jos päätös on myönteinen, näennäisasianomistaja on tietenkin asianomistajan ja syyttäjän tavoin sidottu vallitsevaan oikeuslähdeoppiin sekä »todennäköisten syiden» kynnykseen[50]. Syytevaltuutuksen tulee koskea tiettyjä henkilöitä aivan kuten syyttäjän syytteenkin. Mielestäni ei ole riittävää, että näennäisasianomistaja valtuuttaa syyttäjän syyttämään »niitä henkilöitä, joiden voidaan katsoa olevan vastuussa tietystä toiminnasta». Ei voida kuitenkaan vaatia samaa konkreettisuuden astetta kuin syyttäjän syytekirjelmältä, sillä näennäisasianomistaja on enemmän rinnastettavissa asianomistajaan.

Mitkä ovat kielteisen päätöksen edellytykset silloin, kun näennäisasianomistajan myönteinen päätös olisi myös ollut mahdollinen? Jos katsoo lakien sanamuotoa, siellä on täysin selvästi sanottu, että näennäisasianomistajalle on täysin yleisesti ja ilman ehtoja annettu oikeus päätöksentekoon syytekysymyksessä. Sitä vastoin on epäselvää, voidaanko näennäisasian-

[50] Rikoksen edellytyksien ja rangaistavuuden edellytyksien täyttymisen suhteen katson, että seuraavat suositukset sopisivat parhaiten yleiseen rikosprosessiin. Varsinaisen teon on täytettävä rikoksen edellytykset syyntakeisuutta lukuunottamatta. Toisaalta näennäisasianomistajan ei tule huomioida rangaistavuuden edellytyksiin kuuluvaa vanhentumista. Tätä perustelen tarpeella jakaa vastuuta näennäisasianomistajan ja syyttäjän kesken. Vanhentumisesta päättäminen edellyttää koko rikosoikeudellisen ja rikosprosessioikeudellisen systeemin hyvää tuntemusta.

Pankkitarkastusvirasto on kuitenkin niissä tapauksissa, joissa se on katsonut rikoksen vanhentuneen, käyttänyt seuraavanlaista formulointia: »Tämän vuoksi pankkitarkastusvirasto katsoo, ettei ole edellytyksiä teon saattamiseen syytteeseen pantavaksi, ellei myöhemmin tule ilmi tapauksia, jotka tekisivät teon jatketuksi». Tällaisista ehdollisista syytevaltuutusformuloinneista on syytä luopua, sillä näin koko syytevaltuutuksen olemassaolo voi jäädä epäselväksi, mikä voi puolestaan vaikuttaa itse vanhentumiseen. Ks. Erma – Koski 1985, s. 271.

Näennäisasianomistajan on otettava huomioon myös todistusaineisto sekä »todennäköisten syiden» vaatimus. Jos tämä kynnys alitetaan, syntyy RL 26: 4:ssä tarkoitettu vastuu. Tässä suhteessa asianomistaja, näennäisasianomistaja ja syyttäjä ovat samassa asemassa. Toista mieltä on Honkasalo 1962, s. 187 ss.

omistaja tässä mielessä rinnastaa asianomistajaan. Toisin sanoen, onko näennäisasianomistajalla kaikessa suhteessa vapaa harkintavalta, ja saavatko mitkä tekijät tahansa vaikuttaa päätökseen? Jotta tähän kysymykseen voisi ottaa kantaa, on aihetta ensin tarkastella näennäisasianomistajarikostyyppejä sisältävien lakien esitöitä.

Hallituksen esityksessä liikepankkilaiksi y.m. vuodelta 1969 näennäisasianomistajarikoksia koskevia säännöksiä perustellaan tarpeella seuloa suuresta kriminalisoitujen käyttäytymismuotojen määrästä sellaiset rikokset, jotka on tehty »niin lieventävien asianhaarojen vallitessa, ettei ole syytä ryhtyä toimenpiteisiin syytteen nostamiseksi»[51]. Tämä lausunto johtaa ajatukset esimerkiksi säännöksiin syyttämättä jättämisestä.

Kuluttajansuojalainsäädännön esitöihin sisältyy lausunto, joka yhdistää näennäisasianomistajan harkinnan muihin olosuhteisiin[52]. Tässä esitetään perusteluna tarvetta keskittää kuluttaja-asiamiehelle toimivaltaa reagoida kuluttajalle suunnattuun markkinointiin KA:n erityisasiantuntemuksen takia. Syyteharkinnassa saadaan selvästi ottaa huomioon muutakin kuin vähäpätöisyys. Jos kuluttajaa voidaan suojata tehokkaammin muilla keinoilla kuin syytevaltuutuksella, kielteinen päätös on hyväksyttävissä.

Näitä kahta lausuntoa lukuunottamatta en ole löytänyt muita kannanottoja esitöistä. Lausuntoja tuskin voidaan yleistää koskemaan kaikkia näennäisasianomistajarikoksia.

Koska melkein kaikki näennäisasianomistajat ovat valtiollisia tai kunnallisia viranomaisia, syytepäätöksen yhteys hallinto-oikeuteen on vielä käsittelemättä[53].

Yksi ongelma on hallintomenettelylain (1982/598) mahdollinen soveltaminen näennäisasianomistajan päätökseen riippumatta siitä, onko päätös myönteinen vai kielteinen. Lain 1 § 2 mom:ssa todetaan, että »hallintomenettelyä ei ole esitutkinta rikosasioissa eikä ulosotto». Esitöissä sanotaan, että tämä koskee myös PoliisiL 14 §:ssä tarkoitettua ilmoittamatta jättämistä[54]. Tältä pohjalta voisi sanoa, ettei näennäisasianomistajan syytevaltuutuspäätös kuulu HalMenL:n soveltamisalaan[55]. Näennäisasianomistajan

[51] HE 53/1969, s. 38.

[52] OLJ 12/1974, s. 114.

[53] Lahti 1974, s. 328.

[54] OLJ 1/1979, s. 33.

[55] Pekka Kurvinen sanoo syyttäjän syytepäätöksestä, että »vaikka syyttäjän toimintaa ei ole nimenomaisesti suljettu pois hallintomenettelylain soveltamisalasta, ei syyttäjän päätöstä esim. syyttämättä jättämisestä (L nuorista rikoksentekijöistä 2 §) katsottane hallintomenettelyssä syntyneeksi». Kurvinen 1985, s. 29.

syytepäätöksestä ei voitane myöskään valittaa ulkoisilla oikaisukeinoilla[56]. Siitä huolimatta näennäisasianomistajan on katsottava olevan sidottu hallinto-oikeuden yleisiin periaatteisiin[57]. Sama koskee myös valtioasianomistajan edustajien päätöksiä. Minimivaatimuksena kielteinen päätös olisi kirjallisesti perusteltava.

Samaan yhteyteen kuuluu myös kysymys näennäisasianomistajan oikeudesta muuttaa kantaansa myönteisen tai kielteisen päätöksen jälkeen. Jos syytevaltuutusta pidetään syytteen edellytyksenä, lienee selvää, että näennäisasianomistaja voi peruuttaa valtuutuksensa. Mutta mihin asti? Tarkoituksenmukaisin vastaus lienee: siihen asti kuin asianomistajakin, eli kunnes asia otetaan oikeudessa esille[58]. Toinen vaihtoehto olisi se, että annetun syytevaltuutuksen jälkeen näennäisasianomistajalla ei olisi enää mitään tekemistä asian kanssa. Aivan kuten poliisilla ei ole oikeutta ryhtyä toimenpiteisiin luovutettuaan syyttäjälle asiakirjat esitutkinnan päätyttyä, samoin näennäisasianomistaja irroitettaisiin tapauksesta sen jälkeen, kun valtuutus on annettu. Näennäisasianomistaja tulisikin tässä rinnastaa asianomistajaan asianomistajarikoksissa, sillä syytevaltuutusta on pidettävä syyttäjän syyteoikeuden edellytyksenä. Kielteisen päätöksen peruuttamisesta voidaan sanoa vain, että hallinto-oikeuden yleiset periaatteet on otettava huomioon.

Minkälainen on sitten asianomistajan ja näennäisasianomistajan välinen suhde? Silloin, kun näennäisasianomistajarikoksessa on myös asianomistaja, ei asianomistaja ole syytteen nostamisen suhteen riippuvainen näennäisasianomistajan syytevaltuutuksesta[59]. Sitä vastoin on epäselvää, miten syyttäjä voi tällaisessa tapauksessa yleisen edun valvojana yhtyä asianomistajan rangaistusvaatimukseen ilman syytevaltuutusta. Suosittelen, ettei tällaista oikeutta olisikaan[60].

Onko syyttäjä näennäisasianomistajarikoksissa aina riippuvainen syytevaltuutuksesta? Kukaan syyttäjäorganisaatioon kuuluva syyttäjä ei liene erikoisasemassa näennäisasianomistajarikoksissa. Tämä on oltava lähtökohta nimenomaisen säännöksen puuttuessa. Kaikissa näennäisasianomis-

[56] Hallberg 1978, s. 362 sekä Lahti 1974, s. 351.

[57] Lahti 1974, s. 328. Mitkä nämä periaatteet ovat ja kuinka niitä on tulkittava, ks. Konstari 1979, s. 7.

[58] Ks. RVA 17 § 2 mom.

[59] Ks. Lahti 1974, s. 327 sekä Träskman 1980, s. 163.

[60] Muussa tapauksessa syyttäjä voisi kiertää syytevaltuutusvaatimuksen kehottamalla asianomistajaa nostamaan syyte.

tajarikoksia koskevissa säännöksissä sanotaan yksiselitteisesti, että syyttäjä on syytteen suhteen riippuvainen syytevaltuutuksesta[61].

Sitä vastoin säännökset RVA 16 § 1 mom:ssa ja 19 § 1 mom:ssa tuottavat tulkintavaikeuksia. Kuten aikaisemmin on todettu, näennäisasianomistajan syytevaltuutuksesta tulisi käydä ilmi ne henkilöt, joiden katsotaan tehneen rikoksen, aivan kuten syytekirjelmässäkin. Tällaisessa tilanteessa näennäisasianomistaja on saattanut jättää pois henkilön, jota syyttäjä pitää osallisena rikokseen. RVA 19 § 1 mom. antaa asianomistajarikoksissa vastaavassa tapauksessa syyttäjälle toimivallan syyttää kaikkia osallisia harkintansa mukaan. Tämä säännös perustuu yhdenmukaisuusperiaatteeseen. Sama yhdenmukaisuuden tarve pätee mitä ilmeisimmin myös näennäisasianomistajarikoksissa, joten RVA 19 § 1 mom:n analoginen soveltaminen olisi suositeltavaa. Yhdenvertaisuusperiaate vaatii myös pykälän 2 mom:n analogista soveltamista silloin, kun näennäisasianomistaja peruuttaa syytevaltuutuksensa vain joidenkin osallisten suhteen.

Sitä vastoin mikään vastaava oikeudellinen perusperiaate ei vaadi RVA 16 § 1 mom:n soveltamista silloin, kun näennäisasianomistajarikoksen ja tavanomaisen rikoksen välillä vallitsee ideaalikonkurenssi.

6. Lopuksi

On aika arvioida edellä kerrotut muutokset ja rikosprosessuaalinen perussysteemi. Mielestäni on ilmeistä, että perussysteemistä on tehty sekavampi ja vaikeammin hallittavissa oleva kuin se olisi ilman näitä erityisjärjestelyjä. Eniten sekavuutta on tullut rikosprosessin osapuolten aseman määräytymiseen. Samalla vahvistetaan myös yleisön käsitystä siitä, että yhteiskunta on taipuvainen »juonitteluun». Tämä ei luonnollisestikaan tarkoita sitä, että kannattaisin kaikkien käsiteltyjen perussysteemistä poikkeavien säännöksien kumoamista.

Näennäisasianomistajarikosten osalta katson kuitenkin, että perinpohjaisen kumoamisen puolesta puhuvat monet seikat. Lainsäätäjä on luonut erityisen syyttäjälaitoksen, jolle on annettu toimivaltuudet syytteiden nostamiseksi. Ainoastaan sille, jota vastaan rikos on tehty, on annettu sama toimivalta, tosin eri syistä. Sille, että tietyllä syyttäjäorganisaation ulkopuoliselle elimelle annetaan oikeus estää syyte, ei mielestäni löydy kestäviä

[61] On huomattava, että KKO on eräässä painovapausasiaa koskeneessa päätöksessään katsonut, että oikeuskansleri on sidottu oikeusministeriön syytemääräyksiin. KKO 1979 II 62.

perusteluja[62]. Jos näennäisasianomistajarikostyyppejä perustellaan pyrkimyksellä tyydyttää asiantuntemuksen tarve syyteharkinnassa, syyttäjän velvoittaminen hankkimaan lausunto ennen päätöstä riittäisi varmasti. Jos lainsäätäjä haluaa keventää poliisin ja syyttäjän työtaakkaa, näennäisasianomistajarikostyypit ovat menetelmänä käsittämätön ratkaisu. Riittäisi hyvinkin, jos kaikenlaisista rikosilmoituksien erityissääntelyistä luovuttaisiin, jolloin tavanomaiset säännöt olisivat käytössä. Jos lainsäätäjä epäilee perussysteemiä, se voi aina käyttää tilalla valvontavelvollisuussäännöksiä sekä oikeutta ilmoittamatta jättämiseen. Jos lainsäätäjä todellakin haluaa vähentää rikosten määrää, kriminalisointitekniikkaa tulisi muuttaa ja avoimista rangaistussäännöksistä luopua. Voidaan kuitenkin vakavasti epäillä, onko tällaisia dekriminalisointipyrkimyksiä olemassa[63].

Kirjallisuus

Ahonen K.T. 1980. Verorikosohjeiden kehityksestä. LM 1980 s. 744 ss.

Anttila Inkeri 1946. Loukatun suostumus oikeudenvastaisuuden poistavana perusteena. Rikosoikeudellinen tutkimus. Vammala 1946.

Anttila Inkeri 1977. Asianomistajarikokset ja »erittäin tärkeä yleinen etu». LM 1977 s. 211 ss.

Anttila Inkeri 1983. Varför avkriminalisera? Festskrift till Hans Thornstedt s. 43 ss. Stockholm 1983.

Ekelöf Per Olof 1985. Rättegång. Andra häftet. Sjunde, reviderade upplagan. Stockholm 1985.

Erma Reino – Koski Pauli 1985. Pankkilait 1969–1985. Liike-, säästö- ja osuuspankkilait selityksineen. Tampere 1985.

Frände Dan 1983. Oikeustapauskommentti. LM 1983 s. 512 ss.

Hallberg Pekka 1978. Hallinto-oikeudellisen valituksen käyttöalasta. Vammala 1978.

Hallituksen esitys (HE) Eduskunnalle n:o 3/1958 laiksi asianajajista sekä laiksi oikeudenkäymiskaaren muuttamisesta.

Hallituksen esitys Eduskunnalle n:o 53/1969 Liikepankkilaiksi, säästöpankkilaiksi jne.

Hallituksen esitys Eduskunnalle n:o 229/1980 laeiksi verotuslain 121 ja 123 §:n, perintö- ja lahjaverolain 70 §:n ja merimiesverolain 28 §:n muuttamisesta.

Hallituksen esitys Eduskunnalle n:o 14/1985 esitutkintaa ja pakkokeinoja rikosasioissa koskevaksi lainsäädännöksi.

Hertzberg L.R. 1959. Ett spörsmål rörande den speciella vittneshabiliteten. JFT 1959 s. 12 ss.

Heuman Lars 1973. Målsägande. Stockholm 1973.

Honkasalo Brynolf 1962. Suomen rikosoikeus. Erityinen osa. III. Oppikirjana käyttämistä varten tarkastanut Reino Ellilä. Helsinki 1962.

Jaatinen Martti 1985. Syyttämisproblematiikka ja syyttäjälaitoksen kehittäminen. Lakimiespäivä 25. 10. 1985 s. 96 ss. Helsinki 1985.

[62] Ks. OLJ 5/1985, s. 164.

[63] Vrt. Anttila 1983, s. 50 ss.

Jareborg Nils 1984. Brotten. Första häftet. Grundbegrepp. Brotten mot person. Andra upplagan. Lund 1984.

Kalima Kai 1980. Pankkien valvonnasta. Hallinto-oikeudellinen tutkimus pankkitarkastusorgaanien toimivallasta. Vammala 1980.

Komiteamietintö (KM). Verorikostoimikunnan mietintö 1973: 31.

Konstari Timo 1979. Harkintavallan väärinkäytöstä. Tutkimus tarkoitussidonnaisuudesta hallintoviranomaisten harkintavallan rajoitusperiaatteena. Vammala 1979.

Koskinen Pirkko K. 1985. Uudistuva työturvallisuuslaki. LM 1985 s. 782 ss.

Kurvinen Pekka 1985. Päätöksenteko hallinnossa. Vammala 1985.

Lahti Raimo 1974. Toimenpiteistä luopumisesta rikosten seuraamusjärjestelmässä erityisesti silmällä pitäen tuomitsematta jättämistä. Vammala 1974.

Lahti Raimo 1981. Rikoslain uudistaminen ja syyntakeisuus. Suomen Poliisilehti 1981 s. 177 ss.

Lappalainen Juha 1985. Oikeustapauskommentti. LM 1985 s. 919 ss.

Myhrberg Pertti 1978. Rikos- ja prosessioikeuden kehitys Suomessa. Helsinki 1978.

Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisuja (OLJ) 12/1974. (Kivivuori, Antti ym.) Ehdotus kuluttajansuojalainsäädännöksi. Helsinki 1974.

Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisuja 1/1979. (Rihto, Ahti ym.) Ehdotus hallintomenettelylaiksi. Helsinki 1979.

Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisuja 6/1983 (Pasanen, Jukka ym.) Taloudellisen rikollisuuden selvittelytyöryhmän mietintö. Helsinki 1983.

Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisuja 5/1984. Rikoslain kokonaisuudistus I. Rikoslakiprojektin ehdotus. Helsinki 1984.

Palmgren Bo 1939. Målsägandens åtalsrätt. Dess innebörd, omfattning och utövning enligt Finlands gällande straffprocessrätt. Helsingfors 1939.

Saarenpää Ahti E. 1984. Sääntö, peukalosääntö, rutiini. Näkökohtia käytännön ja teorian suhteesta. Oikeustiede–Jurisprudentia 1984 s. 263 ss.

Tirkkonen Tauno 1969. Suomen rikosprosessioikeus I. Porvoo 1969.

Träskman P.O. 1980. Åtalsrätt. De offentliga åklagarna, deras behörighet och uppgifter enligt gällande finsk rätt. Helsingfors 1980.

Lainkäyttö rikosoikeuden kehittämisessä

Oikeusneuvos *Olavi Heinonen*

1. Suomen rikosoikeuden tila

1.1. Rikosoikeuden yleisen osan säännökset eli *yleiset opit* järjestelmällisenä kokonaisuutena ovat lyhyesti sanottuna epätasaisessa tilassa. Toisaalta on osia, kuten Suomen rikosoikeuden soveltamisala, joista on olemassa suhteellisen uutta ja kattavaa lainsäädäntöä (RL 1 luku), joiden ongelmia ja puutteita on syvältä ja ulottuvasti tarkasteltu teoreettisesta näkökulmasta (*P.O. Träskman*, Den finska straffrättens tillämpningsområde) ja joiden soveltamisesta on syntynyt myös normatiivista merkitystä omaavaa oikeuskäytäntöä (KKO:n prejudikaatteja ja oikeuskanslerin syyteratkaisuja). Toisaalta on osia, kuten jatkettu rikos ja siihen liittyvät oikeusvaikutukset, joita koskeva lainsäädäntö on vähäistä ja vanhentunutta (RL 7: 2), joita koskeva oikeuskirjallisuus on kyllä määrällisesti melkoista, mutta lähes kauttaaltaan ajan pölyttämää ja joita koskeva oikeuskäytäntö on epäyhtenäistä.

Lainsäädännön palasista, eräistä oikeuskäytännön periaateratkaisuista sekä rikosoikeudellisista tutkimuksista ja oppikirjoista rakentuvaa Suomen rikosoikeuden yleisten oppien järjestelmää vaivaa epätasaisuuden ohella järjestelmän perusrakenteen vanhanaikaisuus. Esimerkiksi opetuksessa edelleen käytettävissä *Honkasalon* oppikirjoissa yleiset opit rakentuvat perinteellisen seurausrikoksen ympärille. Oikeuskäytäntö on joutunut ominpäin murtautumaan ulos lainsäädännön ja oikeustieteen aitauksista esimerkiksi vedettäessä rajaa tekijäntoimen ja avunannon välille. Nykyaikaiset talousrikokset eivät mahdu perinteellisten syyllisyysoppien raameihin jne.

1.2. Rikosoikeuden erityisen osan säännökset eli *erinäiset rikokset* eivät muodosta samanlaista kiinteää järjestelmää kuin yleiset opit. Sen takia vanhojen ja uusien säännösten epäyhtenäisyys ei sinänsä ole samanlainen ongelma kuin yleisten oppien yhteydessä. Sen sijaan säännösten vanhentuneisuuteen saattaa liittyä ongelmia sen takia, etteivät ne enää pysty selkeästi vetämään rajaa rangaistavan ja rankaisemattoman menettelyn välille. Hyvän esimerkin tästä tarjoavat konkurssirikoksia koskevat RL 39 luvun säännökset, jotka ovat peräisin 1800-luvulta ja laadittu täysin toisenlaiseen todellisuuteen kuin mikä tällä hetkellä konkurssikeinottelussa vallitsee. Vanhentuneet säännökset saattavat myös jäädä yhteiskunnan teknisen tai muun kehityksen jälkeen, kuten eräät ATK:n käyttöön liittyvät teot osoittavat.

Merkittävä ongelma erinäisten rikosten kokonaiskentässä on eri rikosryhmien rangaistustaso toisiinsa verrattuina. Oikeuskäytännön kautta ei rangaistuskäytäntöä pystytä muuttamaan nykyisin vallitsevia arvostuksia vastaavaksi ainakaan nopeasti. Eri rikosten rangaistusten keskinäisiä suhteita voidaan tehokkaasti muuttaa vain lainsäädäntöteitse ja tällöin ilmeisesti onnistutaan sitä paremmin mitä laajempaan erinäisten rikosten kokonaisuudistukseen pystytään.

Erinäisten rikosten ongelmiin kuuluu myös rangaistavan alueen laajuus. Erityisesti ns. hallinnolliset tehostekriminalisoinnit ovat ainakin teoriassa tehneet rangaistavasta alueesta aavan suon, johon voi yllättävästikin upota. Nykyisen tilanteen ongelmia on esimerkiksi se, että Suomen rikostilastoihin tulee merkintöjä, joita ei muualla noteerata rikoksiksi. Toisaalta rikosoikeuden reuna-alueita sovelletaan usein varsin sattumanvaraisesti. Tämä on omiaan heikentämään koko rikosoikeudellisen järjestelmän uskottavuutta. On myös kiinnitetty huomiota siihen, että keskeisimmätkään rikosoikeudelliset periaatteet eivät toimi reuna-alueilla, ks. *Pekka Koskinen,* Skuldprincipen och påföljderna för ringa lagöverträdelser teoksessa Skuld och ansvar. Straffrättsliga studier tillägnade Alvar Nelson. Uppsala 1985 ss. 142–154.

1.3. *Seuraamusjärjestelmän* ongelmia on myös lainsäädännön epäyhtenäisyys. Toisaalta meillä on voimassa erityisestäviä näkökohtia voimakkaasti korostavia säädöksiä (VaarRikL 317/53 ja NuorRikL 262/40). Toisaalta uudemmassa lainsäädännössä on korostettu yleisestäviä näkökohtia ja normaalirangaistusajattelua (uusi RL 6 luku 466/76 ja EhdRL 135/76).

Periaatteet käyvät taistelua ja sekoittuvat myös käytännön tasolla.

Toisaalta vanhentuneen lainsäädännön periaatteet on korvattu paremmin tähän päivään soveltuvalla käytännöllä (NuorRikL 16[1] §) tai on kertakaikkiaan luovuttu soveltamasta vanhentunutta lakia (NuorRikL 17 §). Toisaalta uuden lainsäädännön soveltamisessa on epäyhtenäisyyttä, kuten 1–2 vuoden vankeusrangaistuksen tuomitsemisessa ensikertalaiselle ehdollisena tai ehdottomana, jonka taustalla on lainkäyttäjien erilaiset näkemykset vaikuttavista periaatteista.

Käytännön ristiriitoja on omiaan lisäämään myös se, että rintamavastuussa eri paikoissa olevat ryhmät näkevät ongelmat eri tavoin ja omaksuvat toimintaa ohjaavat periaatteet sen vuoksi hyvinkin erilaisina. Esimerkiksi poliisi näyttää suhtautuvan vastenmielisesti esitutkintapaketin kaltaisiin uudistuksiin, joilla pyritään parantamaan rikoksesta epäillyn asemaa. Vastaavasti enemmän ihmisen – rikoksentekijän – kuin rikoksen kanssa työtään tekevät ryhmät eivät hyväksy järjestelmän ennalta-arvattavuuden ja tasapuolisuuden lisäämistä, jos tätä kautta vähennetään mahdollisuuksia hoitaa kukin tapaus sen erityispiirteiden vaatimalla tavalla.

Suomessakin seuraamusjärjestelmän ongelmiin kuuluu vankilapainotteisuus. Käyttökelpoisten vaihtoehtojen kehittäminen vankeusrangaistukselle on osoittautunut vaikeaksi. Kentän asiantuntijoiden periaatteelliset mielipide-erot vaikeuttavat uusien vaihtoehtojen kokeilua. Seuraamusjärjestelmän uudistaminen koskettaa myös välittömimmin erilaisia rikoksentekijäryhmiä. Sen vuoksi jo uudistuskeskustelu luo herkästi paineita, jotka voivat viedä pohjan järkeviltäkin uudistuksilta.

1.4. Yhteenvetona edellisestä on, että Suomen rikosoikeuden tila ei ole täysin tyydyttävä. Järjestelmä kyllä toimii, mutta sen vanhentuneisuudesta ja puutteista joutuvat jotkut kärsimään. Ketkä ja miten? Täsmällisiä vastauksia on mahdotonta antaa, mutta nykyisen ja oman ideaalijärjestelmäni vertailu antaa ainakin seuraavanlaisia vastauksia.

Nykyinen järjestelmä sisältää sosiaalisesti epäoikeudenmukaisia rakenteita eikä toimi sen takia oikeudenmukaisesti. Järjestelmä selviää kohtuullisesti yksinkertaisista perinteisistä rikoksista, mutta on osittain avuton kohdatessaan monimutkaisia, esimerkiksi talousrikollisuudessa esiintyneitä hyvin suunniteltuja väärinkäytöksiä. Vaikeudet alkavat jo esitutkinnassa – ja usein sitä ennenkin rikoksen jäädessä paljastumatta. Paitsi poliisin myöskään syyttäjistön ja tuomarikunnan valmiudet hallita tällainen juttu eivät aina riitä. Tästä seuraa helposti jutun paisuminen ja ratkaisun viipyminen. Sitä paitsi yleiset opit toimivat tällä alueella huonosti, erinäisiä

rikoksia koskevat säännökset saattavat olla auttamattoman vanhentuneita eikä seuraamuksen määräämisessäkään voida päästä tyydyttävään tulokseen käytännön vakiintumattomuuden tai yhteisövastuun puuttumisen takia. Jos ratkaisuun asti päästään, se vaikuttaa usein rikoksen tekijälle edulliselta. Mutta ilmeisesti tällä alueella esiintyy myös selviä ylilyöntejä syytetyn vahingoksi.

Kansainvälisen vertailun mukaan liian korkea vankilukumme merkitsee jo sellaisenaan sosiaalista epäoikeudenmukaisuutta. Kun ehdoton vankeusrangaistus ei pääsääntöisesti ole tuomitun parannukseksi, on jokainen tarpeeton vankipäivä kohtuuton. Nykyisellään vankirakenne ei edellä esitetyistä syistä ole myöskään oikeudenmukainen tai ainakin se olisi toisenlainen, jos järjestelmä pystyisi toimimaan kokonaisuudessaan yhtä tehokkaasti kuin perinteisten rikosten kohdalla.

Sen sijaan ei liene syytä uskoa, että rikollisuustilanne olisi ratkaisevasti toisenlainen, jos vankilukumme olisi esimerkiksi pohjoismaisella tasolla. Sen sijaan poliisitoiminnan tehostuminen suunnitelmallisen talousrikollisuuden selvittämisessä saattaisi vaikuttaa myös näiden rikosten määrään.

Elävään todellisuuteen vaikuttavat järjestelmän heikkoudet paikallistuvat selvästi – paitsi rikosten selvittämiseen – seuraamusjärjestelmään ja osittain erinäisiin rikoksiin. Yleisten oppien ongelmien merkitys on tältä kannalta vähäisempi, joskin esimerkiksi dolus eventualiksesta luopuminen saattaisi jonkin verran alentaa tahallisista rikoksista tuomittavien määrää.

2. Järjestelmän kehittämisen ja kehittäjien päävaihtoehdot

2.1. Tärkein väline järjestelmän kehittämisessä on edelleen *lainsäädäntö*. Rikoslain kokonaisuudistus onkin vireillä. *Rikosoikeuskomitean* periaatemietinnön (1976: 72) lausuntokierroksen jälkeen asetettiin asiaa valmistelemaan *rikoslakiprojekti* maaliskuussa 1980. Alkuperäisen aikataulun mukaan projektin ehdotusten piti kokonaisuudessaan olla hallituksen esityksen muodossa vuoden 1984 loppuun mennessä. Toimeksiantoa on sittemmin täsmennetty siten, että uudistus toteutetaan vaiheittain. Tavoitteena on ollut saada vuoden 1985 loppuun mennessä valmiiksi ensimmäisen vaiheen lausuntokierroksen pohjalta täsmennetty ehdotus.

Alkuperäistä suunnitelmaa on jouduttu muuttamaan myös sikäli, että projektille on annettu tehtäväksi valmistella kiireellisiä seuraamusjärjestelmän uudistuksia odottamatta erinäisiä rikoksia koskevien ehdotusten val-

mistumista. Sitä paitsi projektin ohessa oikeusministeriössä valmistellaan erillisinä eräitä osauudistuksia, joista merkittävin valmistumisvaiheessa oleva koskee virkarikoksia. Ja projektin ensimmäisen vaiheen uudistuksistakin on eräitä ehdotettu toteutettavaksi kiireellisinä ennen koko paketin valmistumista.

Lainsäädännön tasosta huolehtiminen, erilaisten näkemysten yhteensovittaminen ja eräät muut tekijät venyttävät rikosoikeudellisten uudistusten aikajännettä. Toteutumisvarmuus ei myöskään kokemusten mukaan ole korkea. Joka tapauksessa osittaisuudistusten avulla on aina mahdollista edetä. Kokonaisuudistukseen verrattuna ne ovat kuitenkin riittämättömiä välineitä päästä käsiksi järjestelmän perusteisiin.

2.2. Yleisten oppien lainsäädännöllisen aukollisuuden ja osittaisen vanhentuneisuuden ongelmia voisi olennaisestikin pienentää korkeatasoinen ajan tasalla oleva *rikosoikeudellinen kirjallisuus*. Erityisesti tarvittaisiin Honkasalon yleiset opit korvaavaa yleisten oppien systemaattista esitystä. Ilmeisesti lakimieskoulutuksessa pystytään tulemaan toimeen oppikirjat korvaavalla opetuksella, sitä tukevilla luentomonisteilla ja artikkelityyppisillä esityksillä sekä ulkomaisella kirjallisuudella. Mutta esimerkiksi lainkäyttäjien täydennyskoulutus on pulassa. Samoin käsikirjamainen yleisten oppien kirjallisuuden hyväksikäyttäminen on vaivalloista.

Toisaalta uusikaan lainsäädäntö ei merkitse käytännössä ratkaisevaa edistystä, jos lainkäyttäjien rikosoikeudelliset asenteet perustuvat vuosikymmenien takaiseen peruskoulutukseen. En edes usko, että vaikka yleisten oppien lainsäädännöllinen kokonaisuudistus olisi melkoisella varmuudella näköpiirissä, kannattaisi odottaa sen toteutumista ennen rikosoikeudellisen kirjallisuuden laajempaa uudistamista. Jo nyt tähdättäessä lainsäädännölliseen uudistukseen pitäisi sitä olla tukemassa nykyiseen ajatteluun perustuvaa rikosoikeudellista kirjallisuutta.

Lainsäädäntö on edellä todettu epävarmaksi tieksi uudistusten toteuttamisessa. Sen sijaan oikeuskirjallisuus näyttäisi tarjoavan käyttökelpoisen ympäristön esimerkiksi yleisten oppien systematiikan perusteellisempiin muutoksiin.

Erinäisten rikosten kohdalla laajamuotoisen rikosoikeudellisen kirjallisuuden merkitys on vähäisempi ja jatkossakin voidaan tulla toimeen ja pysyä ajan tasalla artikkelitasoisen tuotannon varassa. Sen sijaan seuraamusjärjestelmää koskevat yleisesitykset ja -näkemykset olisivat yhtä tarpeellisia kuin yleisten oppien kirjallisuus. Tosin seuraamusjärjestelmä on

enemmän lainsäädäntöön sidottua, mutta lainsäädännön joustavuus ja harkinnanvaraisuus jättävät toimintatilaa lainkäyttäjän yleisnäkemykselle ja seuraamusjärjestelmän periaatteita koskeville asenteille. Epätasainen lainsäädäntö ei pysty antamaan yleisnäkemystä eikä selventämään asenteita. Tähän tarvittaisiin rikosoikeudellisen kirjallisuuden tukea.

2.3. Kolmantena »suurena» rikosoikeuden kehittämisessä voidaan pitää *lainkäyttöä*. Yritän seuraavassa yksityiskohtaisemmin tarkastella tästä näkökulmasta lainkäyttöä ja ennen kaikkea korkeimman oikeuden käytännön merkitystä rikosoikeuden kehittämisessä.

3. Lainkäyttö rikosoikeuden kehittämisessä

3.1. Rikosoikeudellista lainkäyttöä tapahtuu laajalla alueella. Sitä harjoittavat poliisi, syyttäjistö, tuomioistuimet ja täytäntöönpanoviranomaiset. Eräillä hallintoviranomaisilla on lisäksi erityistehtäviä. Viranomaisten ohella esimerkiksi Kriminaalihuoltoyhdistyksen toiminta koskettaa monella tavalla rikosoikeudellista lainkäyttöä. Keskityn seuraavassa vain *tuomioistuinten lainkäyttöön*, joten lainkäytön kokonaiskuva jää vajaaksi.

Perinteellisesti korkeimman oikeuden ratkaisuilla on ollut erityisasema tuomioistuinten ennakkotapausten eli normatiivista merkitystä omaavien ratkaisujen joukossa. Tehostunut tiedottaminen hovioikeuskäytännöstä ja uusi OK 30 luvun valituslupajärjestelmä on viime vuosina lisännyt hovioikeusratkaisujen prejudisiaalista merkitystä. Tuomioistuinkäytäntö voi vaikuttaa rikosoikeudellisen järjestelmän sisältöön muutenkin kuin ennakkotapausarvoa omaavien yksittäisratkaisujen kautta. Esimerkiksi empiiriset tiedot rangaistuskäytännöstä vaikuttavat vastaiseen käytäntöön. Joudun tässä yhteydessä rajaamaan tuomioistuinkäytännön erittelynkin siten, että tarkastelen yksityiskohtaisemmin vain *korkeimman oikeuden prejudikaatteja* eli vuosikirjassa selostuksina tai tiedonantoina julkaistuja ratkaisuja.

3.2. Tuomioistuinten lainkäytön merkitystä rikosoikeudellisen järjestelmän kehittämisessä vähentää ratkaisevalla tavalla *legaliteettiperiaate*. Tuomioistuimet ovat sidottuja kirjoitettuun oikeuteen. Erinäisten rikosten alue on täysin aukoton. Vain kirjoitetussa laissa rangaistavaksi määritelty teko voi olla rikos. Sama lähtökohta pätee melko pitkälle myös seuraamusjärjestelmän puolella. Kuitenkin kirjoitettujen säännösten analoginen sovel-

taminen syytetyn eduksi lienee mahdollista useammin kuin erinäisten rikosten kohdalla.

Yleisiä oppeja koskevat säännökset ovat sen sijaan aukolliset ja aukkopaikkoja on jouduttu ylittämään ilman kirjoitetun oikeuden tukea. Esimerkiksi säännökset tahallisuuden ja tuottamuksen välisestä rajasta puuttuvat ja sen vuoksi dolus eventualis on kehittynyt oikeuskirjallisuuden ja -käytännön yhteistyönä. Myös yleisen osan kirjoitettujen säännösten analoginen soveltaminen syytetyn vahingoksi on vastoin legaliteettiperiaatteen henkeä. Ongelmaksi saattaa käytännössä kyllä muodostua se, että lainsäädännöllisen aukon erottaminen jonkin kirjoitetun säännöksen analogisesta soveltamisesta ei ole aina selväpiirteistä.

Rikosoikeudellinen lainkäyttö on siten ennen kaikkea kirjoitettujen *säännösten tulkintaa* ja tällaisena sen mahdollisuudet varsinaisiin järjestelmän uudistuksiin ovat rajoitetut.

Säännösten tulkinta voi poistaa soveltamisongelmia ja siten kehittää järjestelmää. Tällainenkaan järjestelmän kehittäminen *ei kuitenkaan* voi olla *systemaattista*. Tuomioistuin ei oma-alotteisesti voi ottaa kantaa mielenkiintoisiinkaan tulkintaongelmiin. Syyte tai muu vaatimus asettaa yleensä rajat, joita ei voida ylittää.

3.3. Yleensä tuomioistuinratkaisu on ensisijaisesti vastaus jutussa esitettyihin vaatimuksiin ja vasta toissijaisesti siihen saattaa liittyä yleistä oikeudellista merkitystä. Uusi valituslupajärjestelmä on muuttanut tätä perinteistä lähtökohtaa korkeimman oikeuden kohdalla. Valituslupaperusteista käytännössä merkittävin on prejudikaattiperuste. Valituslupa myönnetään tällöin ensisijaisesti sen takia, että jutun ratkaisulla on yleistä oikeudellista merkitystä. Tosin valitusluvan myöntämisen jälkeen annettava ratkaisu valitukseen on ensisijaisesti vastaus jutussa esitettyihin vaatimuksiin, mutta ratkaisu julkaistaan prejudikaattina sen takia, että sillä arvioidaan olevan yleisempääkin merkitystä.

Yleiskuvan saamiseksi valituslupajärjestelmän mahdollisesta vaikutuksesta korkeimman oikeuden rikosoikeudelliseen prejudikatuuriin olen poiminut tietoja kolmelta viisivuotiskaudelta, joista kaksi ensimmäistä koskee vanhaa muutoksenhakulupajärjestelmää ja viimeinen (1981–1985) uuden järjestelmän aikaa – joskin 1980-luvun alkuvuosina oli vielä jonkin verran vanhaa juttuvarastoa ja sen vuoksi näiden vuosien vuosikirjoissa on vielä joitakin vanhan järjestelmän juttuja. En ole sisällyttänyt seuraavalla sivulla olevan taulukon lukuihin kaikkia rikosjuttuja, ei esimerkiksi niitä, joissa

tiedonanto on annettu prosessuaalisesta kysymyksestä. Rikosoikeudellisten tiedonantojen ryhmittely on myös osittain harkinnanvaraista, mutta kun olen käyttänyt harkintaa samalla tavalla mahdollisten muutosten pitäisi tulla esille.

	Selostuksia ja tiedonantoja yhteensä	Yleisten oppien alueelta	Erinäisistä rikoksista	Seuraamusjärjestelmästä	Rikosoikeudellisia prejudikaatteja yhteensä
	N	N	N	N	N
1961	163	4	19	1	24
1962	141	4	12	2	18
1963	134	4	9	2	15
1964	122	8	13	6	27
1965	97	6	8	3	17
1971	111	2	10	1	13
1972	111	3	10	3	16
1973	104	5	10	1	16
1974	102	2	13	6	21
1975	98	6	10	4	20
1981	188	3	20	15	38
1982	200	4	11	4	19
1983	197	5	18	7	30
1984	234	4	17	10	31
1985	200	8	21	5	34

Odotetusti rikosoikeudellisten *prejudikaattien painopiste on erinäisiä rikoksia koskevien säännösten tulkinnassa*. Yleisiä oppeja koskevat tapaukset ovat pysyneet harvinaisina. Korkeimman oikeuden panos yleisten oppien kehittämisessä on ollut varsin vaatimaton ja tullee sitä olemaan vastakin. Sellaisenkin johtopäätöksen voisi tehdä, että yleisten oppien käytännöllinen merkitys on sittenkin suhteellisen vähäinen, vaikka niillä teoreettisesti ja pedagogisesti on kokonaisuuden kannalta suurempi merkitys. Ainoaksi selväksi muutokseksi kirjaisin taulukon luvuista sen, että *seuraamusjärjestelmää koskevat prejudikaatit ovat viime vuosina lisääntyneet*. Todennäköisesti tämä on vastausta niihin paineisiin, jotka ovat syntyneet seuraamusjärjestelmän useista lainsäädännöllisistä uudistuksista 1970-luvulla sekä säännösten harkinnanvaraisuudesta.

Rikosoikeudellisten prejudikaattien suhteellinen osuus näyttää jonkin verran pienentyneen valituslupajärjestelmän aikana. Tämä on luonnollista, koska rikosoikeudellisten muutoksenhakemusten suhteellinen osuus on myös pienentynyt. Rikosoikeudellisissa jutuissa valituslupaprosenttikin on ollut jonkin verran pienempi kuin riita-asioissa. – Esimerkiksi vuonna 1985 ratkaistiin valituslupahakemuksia yhteensä 2.481, joista 1.321 koski riita-asiaa, 896 rikosasiaa ja 264 muita valituslupa-asioita. Valituslupia myönnettiin 1985 yhteensä 300, joten lupaprosentti oli 12,1. Riita-asioiden lupaprosentti oli 13,1 ja rikosasioissa 10,4 %.

3.4. Korkeimman oikeuden prejudikaattien sisällöllisen merkityksen arvioimiseksi olen kerännyt yhteenvedon vuosien 1970–1985 mielestäni merkittävimpien prejudikaattien otsikoista – juuri otsikko osoittaa parhaiten prejudikaatin sisällön – joskin selvyyden vuoksi on syytä nimenomaan todeta, että perusteluihin verrattuna otsikko on aina toissijainen. Jos otsikko poikkeaa perusteluista, korkeimman oikeuden kanta ilmenee perusteluista.

Otoksen valinta perustuu tässäkin subjektiiviseen harkintaan, mutta antaa jonkinlaisen yleiskuvan siitä, minkälaisia prejudikaatteja korkein oikeus on tuottanut 15 viimeisen vuoden aikana. – Käytän seuraavassa esityksessä lyhennystapaa KKO 1985 II 71 = 85 II 71.

3.4.1. Rangaistavan alueen ulottuvuutta rajaa ainakin periaatteellisesti merkittävästi 85 II 71:

> Ammattimaisesta moottoriajoneuvoliikenteestä annetun asetuksen 23 §:ssä on rangaistavaksi säädetty kysymyksessä olevan asetuksen tai sen nojalla annettujen määräysten rikkominen. Tämän rangaistussäännöksen ei katsottu koskevan pelkästään liikennelupaan otettujen ehtojen rikkomista.

Virkamies-käsitteen määrittelemisessä jonkinlaista uutta avausta merkinnee 85 II 147:

> Työsopimussuhteessa olleen kaupungin rakennusosaston alaisen siivoustoimiston siivouspäällikön ei katsottu kaupungin puolesta laskuja hyväksyessään ja siivoustarvikkeita tilatessaan eikä siivouskoneiden hankinta-asioita esimiehelleen esitellessään käyttäneen kaupungille kuuluvaa julkista valtaa tai muuten toimittaneen julkista asiaa RL 2: 12:ssa tarkoitetulla tavalla. Häntä ei sen vuoksi asemansa tai työtehtävänsä johdosta voitu pitää lainkohdassa tarkoitettuna virkamiehenä.

Tahallisuuden ja tuottamuksen rajaamisesta löytyy useita tiedonantoja, joista otan näytteeksi mielestäni edustavimmat. – Dolus eventualista koskevat seuraavat kolme tapausta:

> 78 II 24: A oli lyönyt B:tä pitkäteräisellä veitsellä kerran rintaan ja kerran vasemman kylkikaaren alle seurauksin, että B oli sanottujen pistohaavojen johdosta, joista toinen oli lävistänyt sydämen ja toinen ulottunut munuaisiin, kuollut. Kun A:n oli pitänyt ymmärtää, että sanotut voimakkaat veitsenpistot saattoivat todennäköisesti aiheuttaa B:n kuoleman, surmaaminen luettiin hänen syykseen tahallisena tappona.
>
> 78 II 111: A oli tahallaan lyönyt B:tä pitkäteräisellä veitsellä vasempaan kylkeen niin, että pisto oli vahingoittanut pernaa ja vasenta munuaista sekä puhkaissut vatsa-aortan seurauksin, että B oli kuollut. Kun A:n oli lyödessään B:tä sanotunlaisella veitsellä kylkeen täytynyt käsittää, että lyönnistä seuraisi varsin todennäköisesti kuolema ja siten oli katsottava A:n tahallaan surmanneen B:n, A tuomittiin taposta.
>
> 85 II 172: Syytetty oli hengenvaaran aiheuttaen tahallaan lyönyt asianomistajaa puukolla vatsaan helposti vioittuvien sisäelimien alueelle. Kun syytetty ei ollut voinut lähteä siitä, ettei uhrin kuoleman mahdollisuus olisi ollut hyvinkin todennäköinen puukotuksen seuraus, tai ainakin puukon käyttäminen tällä tavalla osoitti välinpitämättömyyttä uhrin hengestä, oli perusteltua päätyä siihen, että syytetyn tahallisuus ulottui asianomistajan kuolemaan asti. Sen vuoksi syytetty tuomittiin tapon yrityksestä.

Tahallisuuden edellyttämää tietoisuutta painotuotteessa tapahtuvassa herjauksessa koskee 80 II 86:

> Aikakauslehdessä julkaistu artikkeli, jonka kirjoittaja oli jäänyt tuntemattomaksi, oli tehty niin, että lukija saattoi saada siitä sen käsityksen, että asianomistajat olivat toista hyödyttääkseen rikkoneet virkavelvollisuutensa. Lehden päätoimittaja, joka oli lukenut kirjoituksen ja hyväksynyt sen julkaistavaksi, tuomittiin tahallisesta, ei kuitenkaan vastoin parempaa tietoa tapahtuneesta julkisesta herjauksesta ja velvoitettiin suorittamaan vahingonkorvausta.

Tahallisuuden edellytyksiä tahdontoiminnalle koskee 78 II 128:

> Syytetyt A ja B, joista B oli kertonut joutuneensa ryöstön kohteeksi, olivat yhdessä asein varustautuneina etsineet ryöstäjiä saadakseen anastetut rahat takaisin. Tavattuaan heidät A oli lyhyen keskustelun jälkeen ampunut haulikolla noin 1 1/2 metrin etäisyydeltä toista epäilemäänsä ryöstäjää kohden, jolloin panos oli aiheuttanut välittömästi uhrin kuoleman. Kun oli mahdollista, että ase oli lauennut tahdottomasti, syyte taposta hylättiin.

Tuottamuksen rajaamisesta on esimerkkinä 79 II 141:

> A oli tahallaan lyönyt B:tä yhden kerran nyrkillä seurauksin, että B oli pahoinvointia tuntien kaatunut ja lyönyt päänsä vieressä olevaan autoon. B oli myöhemmin kuollut häneen kohdistuneesta väkivallasta aiheutuneeseen aivovaltimon synnynnäisen pullistuman repeytymiseen. Kun A:n olisi pitänyt varoa, että pahoinpitelystä saattoi olla seurauksena myöskin kuolema, hänet tuomittiin yksin teoin tehdyistä pahoinpitelystä ja kuolemantuottamuksesta.

Oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteiden rajallisuuteen viittaa 83 II 159:

> Syytetyt olivat maansiirtotyömaalla tunkeutuneet kaivinkoneen toimintasäteen sisäpuolelle, jolloin koneen kuljettajan oli ollut luovuttava käyttämästä konetta, koska hän muutoin olisi saattanut aiheuttaa tahallansa tai tuottamuksellaan koneen toimintasäteen sisäpuolella olleille henkilöille ruumiinvamman ja siten syyllistyä rikokseen. Syytetyt tuomittiin rangaistukseen pakottamisesta. Ns. kansalaistottelemattomuus ei ollut sellainen peruste, joka olisi poistanut teon rangaistavuuden.

Rikoslain 4 luvun alueelta on tiedonanto 71 II 41, joka lienee periaatteellisesti täysin samalla kannalla kuin oikeuskirjallisuus, mutta tällaisiakin tiedonantoja ilmeisesti tarvitaan ainakin pedagogisista syistä:

> Yritettyään väkivallalla pakottaa asianomistajan luvattomaan sekaannukseen kanssaan ja pahoinpideltyään häntä tällöin syytetty oli omasta tahdostaan eikä ulkonaisten esteiden tähden luopunut täyttämästä väkisinmakaamisrikosta. Syyte väkisinmakaamisen yrityksestä hylättiin RL 4: 2^1:n nojalla, mutta syytetty tuomittiin rangaistukseen pahoinpitelystä.

Tekijäntoimen ja avunannon erottamisessa oikeuskäytäntö on tavallaan ohittanut RL 5 luvun säännökset ja irtaantunut myös selkeästi perinteellisistä oikeuskirjallisuuden kannanotoista.

> 74 II 82: Syytetty, joka oli, hankittuaan ao. rakennuksen ulko-oven avaimen yhdessä kahden muun henkilön kanssa, suunnitellut anastuksen suorittamisen, kuljettanut nämä henkilöt autolla rikospaikalle, odottanut heitä autossa ja kuljettanut heidät sitten sieltä pois sekä saanut osan anastetuista rahoista, tuomittiin törkeästä varkaudesta tekijänä eikä vain avunantajana.
>
> 83 II 4: A oli lääkärina esiintyen soittanut apteekkiin ja erehdyttänyt apteekin toimihenkilön kirjoittamaan puhelinreseptin. B oli yrittänyt A:n, B:n ja C:n yhteisillä varoilla ostaa puhelinreseptin tarkoittaman lääkkeen. C oli yhdessä A:n ja B:n kanssa suunnitellut tuon teon,

ottanut selville lääkärin nimen ja puhelinreseptiin merkittävän SV-numeron sekä antanut rahaa lääkkeen ostamista varten. C tuomittiin rangaistukseen väärän yksityisen asiakirjan valmistamisesta.

Jatketusta rikoksesta pidättäydyttiin 1970-luvulla antamasta ennakkotapauksia, kun RL 7 luvun uudistuksen odotettiin toteutuvan siten, että jatkettu rikos menettäisi nykyisen merkityksensä. Mutta kun RL 7 luvun uudistus on nyt siirtynyt tulevaisuuteen, on alkanut tulla myös tiedonantoja jatketusta rikoksesta ohjaamaan epäyhtenäistä oikeuskäytäntöä. Esimerkkinä tässä on 83 II 146:

> Pankki oli pankinjohtajan tieten ottanut ns. tukitalletuksia. Vaikka talletusten vastaanottamisen välinen aika oli yli puoli vuotta, katsottiin pankinjohtajan syyllistyneen jatkettuun liikepankkilain säännösten rikkomiseen, koska talletusten ottamiset olivat tapahtuneet tavanomaisen pankkitoiminnan yhteydessä lainan myöntämiseksi samalle luotonottajalle ja tekojen tarkoitus siten liitti ne kiinteästi toisiinsa.
>
> Jatketun rikoksen syyteoikeuden vanhentumisaika laskettiin viimeisestä osateosta.

Lainkonkurrenssista on useita prejudikaatteja, joiden periaatteellinen merkitys jäänee usein melko vähäiseksi. Seuraavat kaksi tapausta koskevat kuitenkin käytännössä usein esiintyviä ongelmia.

> 75 I 1: Syytetty, jonka tarkoituksena oli varastaa myymälästä tavaraa, oli kivellä rikkonut myymälän ulko-oven lasin, mutta tultuaan häirityksi poistunut paikalta. Hänet tuomittiin rangaistukseen varkauden yrityksestä. Syyte varkauden yrityksen kanssa yksin teoin tehdystä vahingonteosta hylättiin, koska syytetty ei ollut vahingoittanut omaisuutta enempää kuin varastamistarkoituksen toteuttaminen oli edellyttänyt.
>
> 75 I 2: Syytetty, joka varastaessaan myymälästä 5.050 markan arvoisen omaisuuden oli rikkonut myymälän 3.000 markan arvoisen näyteikkunan, tuomittiin rangaistukseen törkeästä varkaudesta. Vahingontekoa koskeva syyte hylättiin.

Lievemmän lain periaatteen soveltamisesta mielenkiintoinen, joskin ilmeisesti melko riidaton kannanotoiltaan, on selostus 74 I 2:

> Rikoksen rangaistussäännöstä oli muutettu teko- ja tuomitsemisajankohdan välillä ankarammaksi. Tältä osin oli tekoon sovellettava vanhaa lakia. Toisella lailla myös syyteoikeuden vanhentumista koskevia säännöksiä oli muutettu ja uuden lain mukaan ottaen huomioon tekoon sovellettavan rangaistussäännöksen syyteoikeus oli vanhentunut. Tältä osin oli sovellettava uutta lakia.

Yleisten oppien soveltamista uudentyyppiseen rikokseen selventää 80 II 127:

> Syytetty oli luonnonsuojelulain 19 §:n 1 mom:ssa säädetyn kiellon vastaisesti pystyttänyt mainostaulun eikä ollut poistanut sitä syytteen nostamiseen mennessä. Koska kielletty asiantila oli jatkunut syytteen nostamiseen saakka, ei syyteoikeuden vanhentumisaika vielä ollut alkanut.

3.4.2. Edellisiin lähinnä yleistä osaa koskeviin tapauksiin verrattuna erityisen osan tapauksia on määrällisesti enemmän. Omalla tosin melko rajatulla alueellaan useimmat niistä ovat myös laadullisesti merkittäviä. Koska pidän selvänä, että korkeimman oikeuden prejudikatuuri erinäisistä rikoksista on ja tulee olemaan merkittävä, tyydyn tässä esittämään vain esimerkkisarjan verorikoksista. Verorikoksien valintaa esimerkiksi perustelee kaksi seikkaa. Ensinnäkin niistä on virkarikosten ohella annettu määrällisesti eniten ennakkotapauksia. Toiseksi juuri verorikoksia koskeneet prejudikaatit ovat olleet ilmeisen merkittäviä sekä käytännön että teorian näkökulmasta.

> 81 I 14: Osakeyhtiön toimitusjohtaja A sekä pääosakkaat B ja C olivat hankkineet yhtiöstä etuuksia mm. siten, että yhtiön tuotteita oli pääasiassa A:n toimesta B:n ja C:n tieten myyty huomattavat määrät ohi kirjanpidon ja kertyneet varat jaettu A:n, B:n ja C:n kesken. Kun yhtiön kolmas osakas D, joka oli A:n äiti ja B:n vaimo, omisti yhtiön 9.000:sta osakkeesta vain 45 kpl ja D:n osakkuutta yhtiössä oli pidettävä muodollisena, syytetyt tuomittiin rangaistukseen veropetoksesta eikä yhtiöön kohdistuneesta kavallusrikoksesta.
>
> 83 I 4: Yhtiön toimitusjohtaja oli laiminlyönyt liikevaihtoverolain 24 §:n mukaisesti suorittaa liikevaihtoveroa säädetyssä ajassa. Häntä vastaan sanotun lain 81 §:n 2 mom:n nojalla ajettu syyte ja häneen kohdistettu vahingonkorvausvaatimus hylättiin lakiin perustumattomana.
>
> 83 II 155: Syytetyn, joka oli jättänyt liikevaihtoveroilmoitukset antamatta eikä ollut antanut veroviranomaisille mitään muutakaan verotuksen perusteena käytettävää tietoa, ei katsottu syyllistyneen veropetokseen.
>
> 85 II 133: Syytetty oli ilmoittanut verotoimistolle yhtiönsä lopettaneen toimintansa, vaikka yhtiöllä oli vielä viideltä vuodelta liiketuloja. Näiltä vuosilta yhtiö ei tehnyt veroilmoitusta. Syytetyn katsottiin siltä verovuodelta, jonka verotusta varten ilmoitus oli tehty, antaneen veron määräämiseen vaikuttaneen väärän tiedon ja sen jälkeisiltä verovuosilta pidättäneen veroa muulla vilpillä.

3.4.3. Seuraamusjärjestelmän vähäisemmistä tapauksista olen kerännyt edustavan näytteen samoilla periaatteilla kuin edellä yleisestä osasta.

Rangaistuksen mittaamisen periaatteita selventää 73 II 73:

> Kahdelle rikoskumppanille samassa jutussa tuomitut rangaistukset olivat ilmeisessä epäsuhteessa keskenään. Rangaistusten mittaaminen, joka siten loukkasi yhdenvertaisuusperiaatetta, katsottiin virkavirheeksi.

Uuden RL 6 luvun soveltamisesta on ainoa merkittävämpi ennakkotapaus 80 II 81:

> Lukuisiin pääasiassa omaisuus-, väärennys- ja liikennerikoksiin syyllistynyt vankilasta karkumatkalla ollut syytetty oli majoittunut hotelliin väärällä nimellä. Tuomittaessa rangaistusta tästä viranomaisen erehdyttämisestä ei sovellettu RL luvun 2 §:n 4 kohdan säännöstä, koska uusi rikos ei osoittanut sellaista erityistä suurempaa syyllisyyttä, jota voitaisiin pitää ilmeisenä piittaamattomuutena lain kielloista ja käskyistä.

Ehdollisesta rangaistuksesta on useita tapauksia, mutta otsikot ovat monessa tapauksessa mitäänsanomattomia, mikä kuvastaa hyvien prejudikaattien antamisen vaikeutta rangaistuksen määräämisestä. Seuraavissa kolmessa tapauksessa, jotka herättivät aikoinaan runsasta julkista keskustelua ja polemiikkia, on päädytty ehdollisen sijasta ehdottomaan rangaistukseen:

> 81 II 173: A oli syyllistynyt yksin teoin tehtyihin törkeään rattijuopumukseen, törkeään varomattomuuteen liikenteessä ja törkeään kuolemantuottamukseen. Yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitämisen oli tällaisessa tapauksessa yleensä katsottava vaativan rangaistuksen tuomitsemista ehdottomana. Rangaistuksen määrääminen ehdolliseksi olisi edellyttänyt, että jutussa olisi ilmennyt siihen erittäin painavia syitä.
>
> 81 II 174: HO oli tuominnut A:n yksin teoin tehdyistä törkeästä rattijuopumuksesta ja varomattomuudesta liikenteessä kolmen kuukauden vankeusrangaistukseen. Korkein oikeus ottaen huomioon A:n humalatilan vahvuudesta esitetyn selvityksen ja ajomatkan pituuden, katsoi teon vaarallisuudeltaan ja muutenkin vakavuusasteeltaan sellaiseksi, josta yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitäminen yleensä vaatii ehdotonta vankeusrangaistusta, vaikkei syytettyä ollut aikaisemmin rangaistu. Kun erityisiä syitä ei ollut rangaistuksen määräämiseen ehdolliseksi, KKO pysytti vankeusrangaistuksen ehdottomana, mutta alensi sen kahdeksi kuukaudeksi.
>
> 81 II 175: A oli syyllistynyt jatkettuun rikokseen, joka käsitti törkeän rattijuopumuksen, varomattomuuden liikenteessä ja kuolemantuottamuksen yksin teoin tehtyinä sekä liikennepaon. Yleisen lainkuuliaisuuden oli tällaisessa tapauksessa yleensä katsottava vaati-

van rangaistuksen tuomitsemista ehdottomana. Rangistuksen määrääminen ehdolliseksi olisi edellyttänyt, että jutussa olisi ilmennyt siihen erittäin painavia syitä.

Menettämisseuraamuksesta on myös useita tapauksia, mikä osoittanee konfiskaation tuomitsemiseen liittyvän lainsäädännön osittaisen vanhentuneisuuden ja hajanaisuuden takia tavallista enemmän ongelmia. Näistä tapauksista on tässä vain pari esimerkkiä:

78 II 78: Syytetyt olivat käyttäneet omistamiaan henkilö- ja pakettiautoja rikoksentekovälineinä varastamiensa tavaroiden kuljettamisessa rikoksentekopaikalta. Kun autoa oli pidettävä RL 2 luv. 16 §:n 3 mom:ia sovellettaessa samanveroisena kuin muitakin rikoksentekovälineinä menetetyiksi tuomittavia esineitä eikä menettämisseuraamuksen määräämättä jättämistä voitu perustella muilla rikoksesta aiheutuvilla seuraamuksilla eikä jutussa myöskään kohtuusnäkökohdilla, autot tuomittiin valtiolle menetetyiksi.

81 II 116: Alkoholin luvatonta myyntiä ei pidetty sellaisena luovutuksena, jota AlkoholiL 95 §:n 4 mom:ssa tarkoitetaan. Luvattomasti myyty alkoholiyhtiön valmistama alkoholijuoma, joka oli takavarikoitu ostajalta ja jonka hallussapidosta ostajaa ei ollut tuomittava rangaistukseen, julistettiin sanotun lain 95 §:n 1 mom:n 2 kohdan nojalla menetetyksi myyjää vastaan ajetussa rikosoikeudenkäynnissä.

82 I 3: RL 2: 16:ssa tarkoitettua taloudellista hyötyä ei voinut RL 3: 5^3:n tai TieliikenneL $9a^1$ §:n nojalla jättää tuomitsematta valtiolle menetetyksi.

Tuomitsematta jättämisestäkin on useampia tapauksia, joita edustaa tässä 84 II 165:

RO:n jäsenien syyksi luettiin rikosjuttua ratkaistaessa sattuneet suhteellisen vähäiset virheet, joista ei ollut aiheutunut haittaa tuomitulle henkilölle. Jatkettua varomattomuudesta tehtyä virkavirhettä ei kuitenkaan pidetty vähäpätöisenä, koska RL 3: 5^3 on poikkeussäännös eikä mikään poikkeuksellinen tai erityinen seikka perustellut menettelyn arvostelemista vähäpätöiseksi.

3.5. Minkälaisia johtopäätöksiä sitten voitaisiin tehdä edellisen oikeustapauskatsauksen perusteella.

Yleisten oppien alueelta löytyy tapausryhmiä, jotka ovat selvästi vieneet koko järjestelmän kehitystä eteenpäin, kuten kannanotot tekijäntoimen ja avunannon rajasta, tai jotka oikeuskäytännön tarpeita varten ovat selventäneet yleisiä oppeja, kuten ratkaisut dolus eventualiksen sisällöstä henkirikoksissa. Yksittäisten säännösten tai periaatteiden tulkinnasta on myös

esitettävissä merkittäviä prejudikaatteja. Kuitenkin juuri yleisten oppien alueella oikeuskäytännön ratkaisut ovat ennen kaikkea juttukohtaisia ratkaisuja. Sen vuoksi niiden avulla on vaikea kehittää yleisten oppien järjestelmää tai ottaa kantaa oikeuskirjallisuudessa ristiriitaisia kannanottoja herättäneisiin teorioihin. Esimerkiksi tuntuu tarpeettomalta edellyttää korkeimman oikeuden ottavan kantaa niihin teorioihin, joita kirjallisuudessa on esitetty dolus eventualiksen ja tuottamuksen rajasta. Yleisten oppien järjestelmä, ennen kaikkea rikoksen rakenne, ja monet yleisiin oppeihin kuuluvat teoriat ovat niin korkealla abstraktion tasolla, ettei konkreettisten oikeustapausten ratkaisemisesta ilmeisesti vastaisuudessakaan voida saada ratkaisevaa apua yleisten oppien kehittämisessä.

Sen sijaan erinäiset rikokset ovat oikeuskäytännön vahvaa aluetta. On kysymys lähinnä vain tulkinnasta ja tulkintaongelmiin oikeuskäytäntö pystyy antamaan tyhjentäviä vastauksia, jos vain ratkaistavaksi saadaan sopivia tapauksia.

Seuraamusjärjestelmän kehittäminen yksittäisten ratkaisujen avulla on myös osoittautunut vaikeaksi. Selvien tulkintakysymysten ratkaiseminen onnistuu tietysti nytkin, mutta oikeusohjeittein antaminen tuomioistuimille uskotun harkintavallan käyttämisestä on pulmallista. Ratkaisuksi on etsitty otsikoltaan täsmentämättömiä ja siten esimerkinomaisiksi jääviä ennakkotapauksia (»Kysymys ehdollisen rangaistuksen määräämisen edellytyksistä») ja samaa ongelmaa koskevaa tapaussarjaa (edellä KKO 1981 II 173–175). Ehkä onkin nähtävä asia siten, että tarvitaan jatkuvaa »vuoropuhelua» korkeimman oikeuden ja prejudikaatteja lukevien lainkäyttäjien välillä – eikä keskustelua ole syytä pitää suljettuna vaan se on varmaan sitä hedelmällisempää mitä enemmän esimerkiksi oikeuskirjallisuudessa arvioidaan korkeimman oikeuden julkaistuja ratkaisuja. Keskustelun avulla voidaan vähitellen ohjata oikeuskäytäntöä haluttuun suuntaan. Yksi tai kaksi ennakkotapausta riittää usein ratkaisemaan tulkintaongelman, mutta ei samalla tavalla harkintavallan käyttöön liittyviä ongelmia.

Kätkemisrikokset rikoslakiuudistuksessa

Lainsäädäntöjohtaja *Klaus Helminen*

I. *Kätkemis- ja ryhtymisrikoksia* koskevat säännökset ovat *rikoslain 32 luvussa*. Luvun otsikkona on »Varastetun tavaran kätkemisestä sekä muusta luvattomasta ryhtymisestä rikoksen kautta saatuun tavaraan». Luvussa on kriminalisoitu eräät jälkirikokset, joiden kohteena on varkausrikoksella tai muulla omaisuusrikoksella oikean omistajan huostasta saatu omaisuus.

Rikoslain kokonaisuudistusta valmistelemaan asetetun hankeorganisaation ensimmäinen osamietintö luovutettiin oikeusministerille keväällä 1984. Tätä kirjoitettaessa oikeusministeriössä on käynnissä mietintöön ja siitä hankittuihin lausuntoihin[1] perustuva jatkovalmistelu, jossa laaditaan lopullinen ehdotus rikoslain laajaa osittaisuudistusta koskevaksi hallituksen esitykseksi. Rikoslakiuudistuksen ensimmäinen vaihe käsittää taloudellisia rikoksia koskevat rikossäännökset.[2] Kun hankeorganisaatio asetti työryhmät valmistelemaan uudistuksen ensimmäisen vaiheen osakokonaisuuksia, pidettiin jo selvänä, että myös kätkemis- ja ryhtymisrikokset kuuluvat tähän vaiheeseen. Silloisen lainsäädäntöjohtajan Lauri Valkosen puheenjohdolla toiminut ns. omaisuusrikostyöryhmä valmisteli alustavan ehdotuksen kätkemisrikoksia koskeviksi rangaistussäännöksiksi, minkä pohjalta hankeorganisaation johtoryhmä muokkasi ja hyväksyi lopullisen ehdotuksen.

Kätkemis- ja ryhtymisrikoksia koskevien säännösten uudistaminen on aiheellista senkin vuoksi, että RL 32 luvun säännökset edelleen ovat lähes

---

[1] Rikoslain kokonaisuudistus I. Rikoslakiprojektin ehdotus. Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 5/1984. Ks. myös Rikoslain kokonaisuudistus I. Tiivistelmä lausunnoista (Ilari Hannula–Ilkka Rautio). Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 6/1985.

[2] Näin määrättiin oikeusministeriön päätöksessä 6. 5. 1983 (n:o 862/41/80 OM), jolla hankeorganisaation toimeksiantoa täsmennettiin.

alkuperäisessä asussa. Rikoslain voimassaoloaikana on tehty vain kaksi muutosta alunperin kuusi pykälää sisältäneeseen 32 lukuun: Vuonna 1939 kumottiin (402/39) tois- ja useampikertaista kätkemistä koskenut 2 § ja vuonna 1946 korotettiin (456/46) enimmäisrangaistusta 5 §:ssä kriminalisoidusta tuottamuksellisesta ryhtymisrikoksesta. Nykään ei ole ollut vahvoja paineita juuri tämän luvun uudistamiseen: säännökset ovat edelleen toimivia ja rangaistavien tekojen alueen määrittely vastaa tämänkin päivän vaatimuksia. Kätkemisrikoksia koskevien rangaistussäännösten uudistamiseen onkin johtanut lähinnä vain niiden asiallinen yhteys muihin uudistettaviin säännöksiin.

Rikoslakiprojektin I osamietinnössä ehdotetaan, että *RL 32 luku uudistettaisiin kokonaan* ja että sen otsikoksi tulisi »*Kätkemisrikoksista*».[3] Nämä rikossäännökset tulisivat ehdotuksen mukaan siis olemaan järjestysnumeroltaan samassa luvussa kuin nykyisin. Luku ei sisällöltäänkään muuttuisi ratkaisevasti.

II. *Rikoslain nykyisen 32 luvun* perussäännös on 1 §, jossa säädetään rangaistus varastetun tavaran kätkemisestä. Varastetun tavaran kätkeminen määritellään pykälässä seuraavasti: »Joka kätkee, ostaa, itsellensä vaihtaa, lahjaksi tahi pantiksi ottaa, luovuttaa, muuntaa taikka muuksi valmistaa tavaraa, jonka hän tietää näpistämisen, varkauden, ryöstön tahi kiristämisen kautta saaduksi, itse olematta rikoksessa osallisena . . .» Rangaistukseksi on säädetty sakkoa tai enintään 2 vuotta vankeutta taikka erittäin raskauttavien asianhaarojen vallitessa enintään 3 vuotta vankeutta. Luvun 3 §:n mukaan ammattimaisesta tai tavanomaisesta varastetun tavaran kätkemisestä on säädetty peräti 2–10 vuoden vankeusrangaistus. Luvun 4 §:n mukaan ryhtymisestä muun rikoksen kautta saatuun tavaraan rangaistaan sakolla tai enintään 1 vuoden vankeudella. Luvun 5 §:ssä on kriminalisoitu tuottamuksellinen ryhtymisrikos eli ryhtyminen rikoksella saatuun tavaraan, »jos hänellä on syytä varoa saantoa laittomaksi»; rangaistuksena on sakko tai enintään 6 kuukauden vankeus. Luvun viimeisessä eli 6 §:ssä on säädetty sakolla rangaistavaksi se, joka on salannut vilpittömässä mielessä

[3] Rikosoikeuskomitean mietinnön liiteosana olleessa uuden rikoslain runkosuunnitelmassa ehdotettiin nämä rangaistussäännökset niin ikään sijoitettaviksi omaksi luvuksi, 33 luku »Ryhtyminen laittomasti hankittuun omaisuuteen» (komiteanmietintö 1976: 72 s. 310–312).

Ruotsin omaisuusrikossäännösten uudistamista selvittänyt förmögenhetsbrottsutredningen on mietinnössään samoin ehdottanut omaa lukua kätkemisrikoksille, Översyn av lagstiftningen om förmögenhetsbrott, SOU 1983: 50 s. 20–21 ja 297–326.

haltuunsa saamansa tavaran sen jälkeen, kun on tullut tietämään, että se on rikoksen kautta saatua.

Kätkemisrikokset, varsinkin varastetun tavaran kätkeminen, on säädetty melko ankarasti rangaistaviksi. Ankaralla kriminalisoinnilla on selvä *kriminaalipoliittinen tarkoitusperä*: Jo vanhastaan on ymmärretty, että erityisesti varkausrikollisuutta ruokkivat välittäjät, jotka markkinoivat varastettua ja muidenkin omaisuusrikosten kautta saatua tavaraa. Eräät tuoreet kriminologiset tutkimukset maassamme ja Ruotsissa tukevat tätä näkemystä. Lahden kaupungin rikollisuutta koskeva Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimus osoittaa, että kätkijät ja ryhtyjät eli »välittäjät» muodostavat olennaisen taustatekijän ennen muuta tavanomaisista ja ammattimaisista varkaista muodostuvassa kaupungin alamaailmassa.[4] Ruotsista on syytä mainita Brottsförebyggande Rådetin tutkimus vuodelta 1978;[5] siinä arvioidaan kätkemisrikollisuuden piirissä tuolloin liikkuneen omaisuutta n. 1 mrd. kruunun arvosta vuodessa. Tutkimus tuki myös käsitystä, että laittomassa huumekaupassa maksuvälineenä usein käytetään varastettua tavaraa.

Kätkemis- ja ryhtymisrikollisuuden merkitys ilmenee myös *rikostilastoista*. Tarkastelussa on otettava huomioon, että näiden rikosten piiloonjäämisprosentti on korkea.[6] Poliisin tietoon on maassamme viime vuosina tullut n. 4000 kätkemis- ja ryhtymisrikosta vuodessa. Esimerkiksi vuonna 1983 poliisin tietoon tuli 3411 kätkemisrikosta (RL 32: 1 tai 3) ja 657 ryhtymisrikosta (RL 32: 4–6) eli yhteensä 4068 kätkemis- ja ryhtymisrikosta.[7] Samana vuonna asetettiin kätkemis- tai ryhtymisrikoksesta syytteeseen 2685 henkilöä ja tuomittiin rangaistukseen 2221 henkilöä (yleisissä alioikeuksissa syytettyjen päärikosta koskevan päätöksen mukaan).[8] Rangaistustuomiot jakautuivat rikostyypeittäin seuraavasti: varastetun tavaran kätkeminen (32: 1) 1524 (joista vankeuteen 201), ammattimainen varastetun tavaran kätkeminen (32: 3) 3 (kaikki vankeuteen), luvaton ryhtyminen rikoksen kautta saatuun tavaraan (32: 4) 111 (joista vankeuteen 17), ryhtyminen tavaraan jonka saantoa on syytä varoa laittomaksi (32: 5) 581

[4] Kauko Aromaa: Varkaan ammatti ja sen tuki-instituutiot. Helsinki 1983. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 57, erityisesti s. 161–190.

[5] Sakhäleri mm., BRÅ PM 1978: 1.

[6] Piilorikollisuudesta, ks. esim. Inkeri Anttila–Olavi Heinonen: Rikosoikeus ja kriminaalipolitiikka, Helsinki 1977 s. 37–39.

[7] Rikollisuus 1983. Poliisin tietoon tullut rikollisuus. Suomen virallinen tilasto XXIII A: 120.

[8] Tuomioistuinten tutkimat rikokset. Suomen virallinen tilasto XXIII B: 119.

(joista vankeuteen 8) ja vilpittömässä mielessä haltuun saadun toisen tavaran salaaminen (32: 6) 2. Kätkemis- ja ryhtymisrikoksiin liittyviä näyttöongelmia osoittaa se, että kätkemis- tai ryhtymisrikosta koskenut syyte hylättiin 363 syytetyn osalta; hylkäämisprosentti oli peräti 13,5 (kaikissa rikoslakirikoksissa 4,5).

III. Kätkemis- ja ryhtymisrikosten tunnusmerkistöön kuuluu, että tekijä ottaa haltuunsa omaisuutta, joka on saatu toiselta omaisuusrikoksen avulla, tai kohdistaa sellaiseen omaisuuteen muun vastaavanlaisen toimenpiteen, joka on omiaan vaikeuttamaan tai estämään oikeaa omistajaa saamasta omaisuuttaan takaisin.[9] Kätkemisen tai ryhtymisen kohteena voi siis olla vain omaisuus, joka 32 luvun 1 tai 4 §:ssä tarkoitetulla tahallisella *esirikoksella* on joutunut pois oikean omistajan määräysvallasta. Kätkemis- tai ryhtymisrikoksesta ei kuitenkaan tuomita sitä, joka on ollut osallisena esirikokseen. Luvun 1 §:n verbiluettelosta ilmenee, että kätkemis- tai ryhtymisrikoksen toteuttavana *tekona* voi olla muunkinlainen toimi kuin kätkeminen sananmukaisessa mielessä. Käytännössä tavallisin tekotapa on se, että välittäjä ostaa varastettua tavaraa.

Kätkemis- ja ryhtymisrikokset ovat eräisiin muihin varallisuusrikoksiin liittyviä jälkirikoksia. Yleinen rikosoikeudellinen periaate on, että ns. jälkiteko jää rankaisematta, jos siihen ei sisälly sellaista erillistä deliktistä pahaa, jota ei ole otettu huomioon jo pääteon kriminalisoinnissa.[10] Niinpä varasta ei erikseen rangaista varastetun tavaran hyväksikäytöstä tai hävittämisestä. Jos varas kuitenkin myy varastamansa esineen vilpittömässä mielessä olevalle henkilölle, hän syyllistyy erikseen rangaistavaan petokseen (KKO 1965 II 38).[11] Kun esine on esirikoksella jo joutunut pois oikean omistajan määräysvallasta, voidaan kysyä, mikä on kätkemis- ja ryhtymistekojen rankaisemisen rationa. Kriminalisoinnin perusteena on esitetty seuraavat kaksi näkökohtaa.

---

[9] Jaakko Forsman: De särskilda brotten, Helsingfors 1909, s. 519 ss.; Allan Serlachius: Suomen rikosoikeuden oppikirja II osa, Helsinki 1914, s. 275 ss.; ja Brynolf Honkasalo: Suomen rikosoikeus. Erityinen osa I 2 Varallisuusrikokset, Hämeenlinna 1964, s. 272 ss.

[10] Brynolf Honkasalo: Suomen rikosoikeus. Yleiset opit II osa. Helsinki 1949, s. 256.

[11] Tästä mielenkiintoisesta oikeustapauksesta, johon kytkeytyy myös konkurrenssiopin ja välillisen tekemisen kysymyksiä, ks. Pekka Koskinen: Yksitekoisesta rikosten yhtymisestä, Vammala 1973, s. 268–269. – Selostettu oikeuskäytännössä omaksuttu, rikosoikeusteoreettisesti oikea kanta johtaa kylläkin siihen kriminaalipoliittisesti kysymyksenalaiseen tulokseen, että varas pääsee lievemmällä rangaistuksella, jos myy varastamansa tavaran joko kätkijälle tai »kulmilla» sellaiselle ostajalle, joka ei ole (siviilioikeudellisesti) bona fide.

Kätkemis- ja ryhtymisrikosten on selitetty olevan esirikoksen ja sen tekijän *asiallista suosimista*, jolla kätkijä tai ryhtyjä auttaa esirikoksen tekijää saamaan taloudellista hyötyä rikoksesta. Kätkeminen ja ryhtyminen olisivat luonteeltaan eräänlaista osallisuutta esirikokseen. Tämä ajatus näkyy rikoslakimme esitöissä ja sen on esittänyt myös Forsman.[12] Toisen näkemyksen mukaan kätkemis- ja ryhtymisrikoksilla ylläpidetään sitä oikeudenvastaista tilaa, mikä esirikoksen kautta on syntynyt, ja vaikeutetaan oikeudenmukaisen tilan palauttamista. Tätä kantaa edustavat mm. Serlachius ja Honkasalo.[13] Tällöin asiaa katsotaan nimenomaan asianomistajan näkökulmasta. Tosiasiassa molemmat selostetut näkökohdat kietoutuvat yhteen. Kun kriminologiset tutkimukset vakuuttavasti ovat osoittaneet välittäjien merkityksen esirikoksina kysymykseen tulevien omaisuusrikosten taustavoimana, on syytä kriminalisointiperusteena korostaa tätä kätkijöiden roolia alamaailmassa.[14]

Kätkemis- ja ryhtymisrikosten juridiikkaan kytkeytyy myös siviilioikeudellinen puoli eli *saantosuojaproblematiikka*. Saantosuojalla tarkoitetaan vilpittömään mieleen perustuvaa luovutuksensaajan suojaa omistajan tai vastaavassa asemassa olevan sivullisen moitekannetta vastaan. Kauppakaaren 11 luv. 4 §:n ja 12 luv. 4 §:n säännöksiin nojautuvan yleisen oikeusohjeen mukaan henkilö, joka luovutuksen perusteella vilpittömässä mielessä on saanut irtaimen esineen haltuunsa, joutuu vain täyttä lunastusta vastaan palauttamaan esineen ns. oikealle omistajalle, vaikka luovutusta rasittaa kompetenssivirhe eli luovuttaja ei ole ollut oikeutettu luovutukseen. Tärkeän poikkeuksen muodostaa *RVA 11* §, jonka mukaan omistaja on oikeutettu lunastuksetta saamaan esineen takaisin vilpittömässä mielessäkin olevalta tertiukselta, jos oikea omistaja on menettänyt esineen varkauden, näpistyksen, ryöstön tai kiristyksen kautta. Viimeksi selostettua poikkeussäännöstä tulkitaan suppeasti siten, että se koskee vain pykälässä mainittujen rikosten kautta oikealta omistajalta vietyä omaisuutta. Vilpittömän mielen suojaa annetaan siis esim. kavalluksen, pesänkavalluksen tai petoksen kautta oikealta omistajalta pois joutuneen esineen ollessa kysymyksessä. RVA 11

[12] Vuoden 1875 ja vuoden 1884 mietinnöissä puhuttiin kyseisen luvun otsikossa, paitsi varastetun tavaran kätkemisestä, myös siitä, joka »suosii» vieraan tavaran laitonta saantoa. Ks. myös Forsman, m.t.s. 520.

[13] Serlachius, m.t.s. 277 ja Honkasalo, m.t.s. 274.

[14] Tämä näkökohta mainitaan nimenomaisesti rikosoikeuskomitean mietinnön runkosuunnitelmassa ryhtymisrikosten perusteluissa s. 310 ja rikoslakiprojektin ehdotukseen sisältyvän kätkemisrikosluvun yleisperusteluissa, mietintö s. 180. Ks. myös Anttila–Heinonen, m.t.s. 300.

§:ää ei kuitenkaan sovelleta rahaan eikä arvopapereihin, velkakirjalain (622/47) 14 § ja osakeyhtiölain (734/78) 3: 9. Saantosuojaa koskevien yksityiskohtien osalta viittaan erityisesti Zittingin tutkimuksiin.[15]

Maamme lainopillisessa kirjallisuudessa kätkemis- ja ryhtymisrikoksia on käsitelty rikoslain erityisen osan oppikirjoissa, nimittäin edellä viitatuissa Forsmanin luentomuistiinpanoissa sekä Serlachiuksen ja Honkasalon kommentaariteoksissa. Tämä rikosryhmä ei meillä ole innoittanut ketään tutkijaa monografian laatimiseen. Ruotsissa sitä vastoin Göran Elwin on kirjoittanut väitöskirjatutkimuksensa »Häleribrottet» kätkemisrikoksen tunnusmerkistön objektiivisesta puolesta.[16]

IV. Rikoslakiprojektin I osamietinnössä ehdotus RL 32 luvuksi »Kätkemisrikoksista» käsittää kuusi pykälää, joista viisi on rangaistuspykäliä[17] ja 6 § sisältää rangaistavuutta rajoittavia säännöksiä. Perussäännöksenä on *1 § »kätkemisrikos»*, jonka tunnusmerkistö ehdotuksen mukaan on seuraava: »Joka kätkee, hankkii, ottaa huostaansa tai välittää toiselta varkaus-, ryöstö-, kiristys-, petos- tai kiskontarikoksella saatua omaisuutta taikka muulla tavoin ryhtyy sellaiseen omaisuuteen, vaikka hän tietää, että omaisuus on tällä tavalla saatu . .». Rangaistukseksi ehdotetaan sakkoa tai enintään 2 vuotta vankeutta aivan kuten varastetun tavaran kätkemistä koskevan nykyisen 1 §:n pääasteikossa; asteikot ovat samat, joita ehdotetaan rangaistukseksi myös varkaudesta (ehdotuksen 28: 1).

Lukuun ehdotetaan kahta kätkemisrikoksen *kvalifioitua muotoa*: 2 § »törkeä kätkemisrikos» ja 3 § »ammattimainen kätkemisrikos». Kummankin rangaistusminimi olisi 4 kuukautta vankeutta, kuten ehdotuksen muissakin kvalifioiduissa sivutunnusmerkistöissä, ja rangaistusmaksimina 2 §:ssä 4 vuotta vankeutta ja 3 §:ssä 6 vuotta vankeutta.[18] Nykyisessä 32 luvussa ei ole törkeätä kätkemisrikosta vastaavaa tunnusmerkistöä, mutta 1 §:ssä kylläkin on ankarampi vankeusasteikko erittäin raskauttavien asianhaarojen

[15] Tätä aihepiiriä koskevista Simo Zittingin teoksista ks. esim. Saantosuoja irtaimisto-oikeudessa, Vammala 1956, ja Sivullissuojasta varallisuusoikeudessa. Luentoja, Helsinki 1970.

[16] Göran Elwin: Häleribrottet. De objektiva rekvisiten i brottsbalken 9 kap. 6 § i komparativ belysning, Stockholm 1969.

[17] Rikosoikeuskomitean mietinnön runkosuunnitelmassa vastaavassa luvussa oli neljä tunnusmerkistöluonnosta.

[18] Sekä omaisuusrikostyöryhmässä että johtoryhmässä esitettiin mielipiteitä, joissa epäiltiin, oliko tarkoituksenmukaista muodostaa kaksi erillistä kvalifioitua kätkemistunnusmerkistöä, joiden rangaistusasteikot suurelta osin peittävät toisensa.

varalta. Ehdotetussa 2 §:ssä on vain yksi kvalifiointiperuste, nimittäin se, että kätkemisen »kohteena on erittäin arvokas omaisuus», joka vastaa törkeän varkauden ensimmäistä kvalifiointiperustetta (28: 2, 1 mom. 1 kohta). Lisäksi pykälässä on samanlainen kokonaisharkintalauseke, jota on esitetty muihinkin vastaaviin kvalifioituihin sivutunnusmerkistöihin. Ammattimaista kätkemisrikosta koskeva erityiskvalifiointi vastaa nykyisen 32 luvun 3 §:ssä kriminalisoitua ammattimaista ja tavanomaista kätkemisrikosta. Ehdotus eroaa nykyisestä laista toisaalta siinä, ettei tavanomaisuutta enää mainittaisi kvalifiointiperusteena, ja toisaalta sillä tavoin, että tavanomaisuuden lisäksi vaadittaisiin myös että kätkeminen on »laajamittaista». Ammattimaisen kätkemisrikoksen rangaistusasteikkoa ehdotetaan tosin alennettavaksi siitä, mitä kohtuuttoman ankarana pidettävässä 3 §:ssä nykyisin säädetään, mutta vankeusmaksimi olisi kuitenkin korkeampi kuin mitä ehdotetaan törkeästä varkaudesta. On myös huomattava, että ammattimainen kätkemisrikos edelleenkin olisi ns. kollektiivirikos.

Ehdotettu 4 § »tuottamuksellinen kätkemisrikos» on sekä tunnusmerkistöltään että rangaistusasteikoltaan samanlainen kuin vuonna 1946 muutetussa 5 §:ssä (456/46) kriminalisoitu ryhtyminen tavaraan, jonka saantoa *on syytä varoa* laittomaksi. Vaikka rikoslakiprojektin johtoryhmässä esitettiin tiettyjä epäilyjä säännöksen tarpeellisuudesta, se päätettiin säilyttää lähinnä sen vuoksi, että tietoisuutta saannon laittomuudesta on usein vaikeata näyttää toteen. Rikoslakiprojektin I osamietinnössä kirjanpitorikos (30: 9) ja kätkeminen ovat ainoat taloudelliset rikokset rikoslaissa, jotka rangaistaisiin myös tuottamuksellisina. Nykyisen 5 §:n 2 mom:ssa oleva erityissäännös siitä, että joku »ottaa vastaan kruunun omaa sotilaalta, jonka saantoa hänen pitäisi epäillä», ehdotetaan poistettavaksi tarpeettomana, koska ehdotettu 4 § kattaisi sellaisenkin teon.[19] Rikoslakiprojektin I osamietintö ei sisällä moniakaan ehdotuksia dekriminalisoinniksi, vaikka työhön ryhdyttäessä optimistisesti niin arveltiinkin. Käsiteltävänä olevassa luvussa toteutettaisiin kuitenkin vaatimaton *dekriminalisointi*: Ehdotukseen ei sisälly nykyistä 6 §:ää vastaavaa rangaistussäännöstä vilpittömässä mielessä saadun tavaran salaamisesta sen jälkeen, kun luovutuksensaaja on tullut tietämään sen olevan rikoksen kautta saatua.

Lukuun on ehdotettu myös *privilegioitua rikostyyppiä*, 5 § »kätkemisrikkomus». Se olisi lievempi tekomuoto suhteessa sekä 1 §:n tahalliseen

[19] Forsman on pitänyt jo nykyisen 5 §:n 2 momenttia tarpeettomana, ks. m.t.s. 541, jossa hän myös selostaa syitä 2 momentin säätämiseen.

kätkemisrikokseen että 4 §:n tuottamukselliseen kätkemisrikokseen.[20] Pykälässä mainitaan esimerkkinä privilegiointiperusteesta omaisuuden vähäinen arvo, aivan kuten näpistyksessä (28: 3). Muiden privilegioitujen sivutunnusmerkistöjen tavoin säännös olisi kuitenkin sillä tavoin avoin, että muukin seikka saattaisi tulla kysymykseen privilegiointiperusteena.

Luvun viimeinen eli 6 § sisältäisi ehdotuksen mukaan *kaksi rajoitussäännöstä*. Ensiksikin säädettäisiin nykyiseen tapaan, ettei kätkemisrikoksesta tuomita henkilöä, joka on *osallinen esirikokseen*. Toinen rangaistavuuden rajoitus on uutuus: Luvun säännöksiä ei sovellettaisi *rikoksentekijän kanssa samassa taloudessa asuvaan henkilöön*, joka ainoastaan käyttää tai kuluttaa rikoksentekijän yhteistalouden tavanomaisiin tarpeisiin hankkimaa omaisuutta.[21]

RL 32 luvun rikoksilla ei nykyisessä rikoslaissa ole iskeviä *rikosnimiä*, mikä on havaittavissa jo luvun pitkästä otsikosta. Ehdotuksessa on päädytty nykyistä lyhyempään nimikkeeseen »kätkemisrikos». Vaikka rikos ei useimmiten tapahdukaan sananmukaisesti »kätkemällä» tavaraa, termiä on tässä yhteydessä pidetty riittävän vakiintuneena. Vastaavasti käytetään mietintöön sisältyvässä epävirallisessa lakitekstiehdotuksen ruotsinnoksessa nykyisen »döljande av tjuvgods» asemesta termiä *»häleri»*, joka on käytössä muissa pohjoismaissa.[22,23]

V. *Esirikokset* on nykyisessä laissa jaoteltu kahteen ryhmään. RL 32 luvun 1 §:ssä kriminalisoidusta kätkemisestä on kysymys silloin, kun kätkijä tietää tavaran »näpistämisen, varkauden, ryöstön tahi kiristämisen kautta saaduksi». Tällä tarkoitetaan kaikkia RL 28 ja 31 luvun varastamis- sekä

---

[20] Vastaavalla tavalla ehdotuksen 29 luvussa 8 § »avustusrikkomus» olisi lievempi sivutunnusmerkistö sekä avustuspetokseen (5 §) että avustuksen väärinkäyttöön (7 §) nähden.

[21] Jo Forsman, m.t.s. 528, on kiinnittänyt huomiota tällaisen rajoituksen tarpeellisuuteen. – Rikoslakiprojektin I osamietinnössä korostetaan 6 §:n erityisperusteluissa s. 190, että rajoitussäännöksen ulkopuolelle jäävät ylellisyystavarat, kuten korut ja turkikset.

[22] Nykyistä rikoslakiamme valmisteltaessa oltiin jo saman ongelman edessä. Niinpä Forsman välittaa, ettei hänen kelvollisena pitämäänsä sanaa »tjuvgömmeri» pidetty silloiseen ruotsinkieliseen asiaproosaan soveltuvana, ks. m.t.s. 522. – Ruotsissa otettiin vuoden 1962 brottsbalkenissa rikosnimenä käyttöön termi »häleri», jonka kätkemistä tarkoittava kantasana »häla»-verbi tunnettiin joissakin murteissa.

[23] Kotimaisten kielten tutkimuskeskus hankeorganisaatiolle 5. 8. 1983 antamassaan lausunnossa katsoi, ettei verbi »ryhtyä» ole enää yleiskieltä RL 32 luvussa käytetyssä merkityksessä. Tutkimuskeskus enempää kuin rikoslakia uudistava projektiorganisaatiokaan ei kuitenkaan ole löytänyt sille tässä yhteydessä sopivaa, kielellisesti onnistuneempaa vastinetta. Ruotsinkielinen vastine »ta befattning med» on kielellisesti parempi.

ryöstö- ja kiristysrikoksia. RL 32 luvun 4 §:n mukaisessa ryhtymisessä puolestaan kohteena on muun rikoksen kautta saatu tavara. Vaikka pykälässä ei olekaan lueteltu esirikoksia, katsotaan vakiintuneesti kysymykseen voivan tulla vain sellaisen rikoksen, joka loukkaa toisen aineellista oikeutta esineeseen. Kysymykseen ei tule esimerkiksi liikkuvasta kaupasta annettuja säännöksiä tai hintasäännöstelymääräyksiä rikkoen saatu tavara.[24] Esirikosten jakaminen kahteen ryhmään johtui aikanaan siitä, että vuonna 1939 kumottu tois- tai useampikertaista kätkemistä koskenut 2 §:ssä säännelty kvalifioitu tekomuoto rikoslaissa alunperin omaksutun, vain tiettyihin rikoksiin rajoittuneen uusimisjärjestelmän mukaisesti saattoi tulla sovellettavaksi vain tilanteissa, joissa esirikoksena oli varastamis-, ryöstö- tai kiristysrikos.[25] Esirikosten jaottelulla on merkitystä myös RVA 11 §:n edellä selostetussa saantosuojaa rajoittavassa säännöksessä.

Rikoslakiprojektin mietintö poikkeaa nykyisestä laista kahdessa suhteessa: Esirikoksina voivat tulla kysymykseen vain 1 §:ssä nimenomaan luetellut rikostyypit eikä niitä liioin enää ole jaettu kahteen eri ryhmään. Ehdotetun 1 §:n mukaan esirikoksina voivat olla vain varkaus-, ryöstö-, kiristys-, petos- ja kiskontarikos. Luettelossa mainitaan kunkin rikostyypin perusmuoto, mutta sillä tarkoitetaan myös perusrikoksen mahdollisia privilegioituja ja kvalifioituja muotoja. Niinpä varkausrikoksella tarkoitetaan varkauden lisäksi näpistystä ja törkeätä varkautta.

Esirikosten luetteloa tarkasteltaessa on lisäksi otettava huomioon, että mietinnössä ehdotetaan kavallus, pesänkavallus, löytötavaran kavallus ja anastamalla tapahtuva haaskaus yhdennettäviksi varkauden kanssa. Vaikka esirikokset nyt onkin tarkoitus luetella tyhjentävästi, rangaistavuuden ala ei tältä osin sanottavasti muuttuisi. Lakiehdotusta valmisteltaessa on harkittu myös luvattoman pyynnin (ehdotettu 28: 6) sisällyttämistä esirikosten luetteloon. Luvaton pyynti on kuitenkin tarkoituksellisesti jätetty pois sillä perusteella, että ryhtymistä luvattomasti pyydettyyn saaliiseen on pidetty niin vähäistä moitittavuutta osoittavana, ettei sen säätäminen rangaistavaksi ole tarpeen, varsinkin kun sellaisen säännöksen käytännöllisen merkityksen on arvioitu jäävän vähäiseksi.[26] Esirikoksena ei liioin voi olla esim. luvaton

[24] Oikeustapauksessa KKO 1983 II 67 on katsottu, ettei hirven luvaton tappaminen voi olla RL 32: 4:n esitekona.

[25] Kuten Forsman m.t.s. 534–535 selostaa, esirikosten kahtiajako oli esityksessä rikoslaiksi ehdotettu otettavaksi vain uusimista koskevaan 2 §:ään, mutta vuoden 1888 valtiopäivillä jaottelu päätettiin toteuttaa sillä tavoin, kuin RL 32 luvusta nyt ilmenee.

[26] Ks. mietintö s. 183. Sama kanta on otettu Ruotsin förmögenhetsbrottsutredningenin ehdotuksessa s. 306.

käyttö tai hallinnan loukkaus (ehdotetut 28: 4–5 ja 7). Jos kolmas henkilö luvattomasti käyttää esinettä, jonka toinen on ottanut luvattomasti käyttöönsä, myös ensiksi mainittu syyllistyy luvattomaan käyttöön. Jos hänen tarkoituksenaan on ollut liittää esine omaisuuteensa, hän syyllistyisi varkausrikokseen. Tässä yhteydessä on syytä mainita, että ryhtyminen tullimaksua kavaltaen (eli tekemällä tulliveroa koskeva veropetos RL 38: 11) tai salakuljettaen (RL 38: 12) maahan tuotuun tavaraan on säädetty rangaistavaksi RL 38: 13:n erityissäännöksessä; siihen ei ole esitetty tehtäväksi muutoksia tässä yhteydessä.

Vaikka esirikoksia ei enää jaoteltaisikaan RL 32 luvussa kahteen ryhmään, nykyisen lain mukainen jaottelu ei kuitenkaan tykkänään häviäisi. Sillä olisi edelleen merkitystä RVA 11 §:ssä. Koska kavallus- ja varkausrikokset on tarkoitus yhdentää, joudutaan tuota pykälää tosin samalla hieman tarkistamaan. Rikoslakia uudistava projektiorganisaatio ei ole katsonut toimivaltaansa kuuluvan asiallisten muutosten tekemisen luonteeltaan siviilioikeudelliseen saantosuojaa koskevaan säännökseen. Sen vuoksi siihen ehdotetaan tehtäväksi ainoastaan minimimuutos eli se kavallus- ja varkausrikosten yhdentämisestä johtuva lisäys, että näpistetyn tai varastetun esineen osalta poikkeussäännös koskisi vain entisen haltijan hallusta näpistettyä tai varastettua omaisuutta.[27]

VI. *Kätkemisen tekotavat* luetellaan nykyisen 32 luvun 1 §:ssä. Vaikka rikoksen nimessä esiintyy verbin »kätkeä» infinitiivimuoto, tekomuotona voi esiintyä ja käytännössä useimmiten onkin muu kuin esineen piilottaminen tai vastaava toiminta. Tämä laissa ensimmäisenä mainittu tekotapa kuitenkin ilmentää rikoksen luonnetta osoittamalla, että kätkeminen vähentää oikean omistajan mahdollisuuksia saada esinettään takaisin. Kätkemisteoille on ominaista, että kätkijä joko ottaa esineen haltuunsa tai ainakin disponoi siitä esim. välittämällä sen edelleen.[28]

Projektiorganisaation ehdotuksessa ei tyhjentävästi luetella tekomuotoja, vaan mainitaan käytännössä tärkeimmiksi katsotut tekotavat »kätkee, hankkii, ottaa huostaansa tai välittää»; tätä esimerkkiluetteloa täydentää sanonta »taikka muulla tavoin ryhtyy». Ryhtymistekojen piiri ei siten asiallisesti tulisi muuttumaan. Ryhtymisenä ei voida pitää tilapäistä esineen hallussapitoa, joka ei heikennä oikean omistajan mahdollisuuksia saada

[27] Ks. muutosehdotuksen erityisperusteluja mietinnön s. 305–306.

[28] Yksityiskohtainen esitys tekomuodoista on Forsmanilla m.t.s. 526–529, johon myöhemmissä selitysteoksissa paljolti tukeudutaan.

esinettä takaisin. Kätkemiseen ei siten syyllisty esim. henkilö, joka on matkustajana anastetussa kulkuneuvossa, tai kelloseppä, joka ottaa korjatakseen varastetun kellon. Kätkemiseen syyllistyy sitä vastoin esim. autokorjaamossa työskentelevä henkilö, joka varkaan toimeksiannosta maalaa anastetun auton toisenväriseksi tai tekee siihen muita tunnistamista vaikeuttavia muutoksia. Rangaistavasta kätkemisestä ei myöskään ole kysymys silloin, kun henkilö ottaa rikoksella saadun esineen haltuunsa siinä tarkoituksessa, että toimittaisi sen poliisille tai esineen oikealle omistajalle.

Ryhtymisteoista toiset tapahtuvat tietyllä hetkellä, esim. varastetun tavaran ostaminen, kun taas toiset toiminnot, kuten kätkeminen, ovat pitempikestoisia. Tämä saattaa aiheuttaa ongelmia kätkemisrikosten yksiköimisessä.[29] Käytännön näkökohdat puhuvat sellaisen ratkaisun puolesta, että pitempikestoisissa kätkemistoiminnoissa ratkaiseva merkitys annetaan kätkemistoiminnan alkamishetkelle. Yhdestä kätkemisrikoksesta on kysymys, jos kätkijä esim. samanaikaisesti on ottanut haltuunsa tavaraerän, joka on saalista useasta esirikoksesta. Myös kätkemisrikoksen vanhentumisaika alkaa kulua tuosta ajankohdasta.[30]

Nykyisen 32 luvun 3 §:ssä kriminalisoitu ammattimainen tai tavanomainen varastetun tavaran kätkeminen on ns. kollektiivirikos eli koko kätkemistoiminta muodostaa yhden rikoksen. Mietinnössä ehdotetun ammattimaisen kätkemisrikoksen sanamuodosta ja säännöksen perusteluista ilmenee, että kysymyksessä oleva rikostyyppi edelleen olisi kollektiivirikos.

VII. Kätkemisen *kohde* on voimassa olevassa RL 32 luvussa ilmaistu sanalla »tavara».[31] Vakiintuneen tulkinnan mukaan kysymyksessä on irtain esine, erityisesine yhtä hyvin kuin paljousesinekin. Myös asiakirja sekä raha voivat olla kätkemisen objekteina; nykyisin erityisesti maksuvälinelomakkeet ovat alamaailman vaihdantakohteita.

Ehdotuksessa uudeksi 32 luvuksi käytetään kohteesta sanaa »omaisuus». Tarkoituksena onkin, että objektina saattaa olla myös kiinteä omaisuus. Tätä perustellaan mietinnössä seuraavasti: »Olisi oikeustajuntaa loukkaavaa, jos joku rikokseen syyllistymättä voisi esimerkiksi ostaa

[29] Rikosten yksiköimisestä varallisuusrikosten osalta ks. erityisesti Koskinen, m.t.s. 165–171.

[30] Tällä kannalla on Henrik Grönqvist kätkemisrikoksen vanhentumista koskevassa artikkelissaan »Om preskription av döljande av tjuvgods», JFT 1966 s. 393–405.

[31] Ruotsinkielisessä lakitekstissä käytetään RL 32: 1:ssä sanaa »egendom», mutta muissa pykälissä ja 1 §:ssäkin rikosnimessä sanaa »gods».

kiinteistön, jonka hän tietää viedyksi sen oikealta omistajalta esimerkiksi kiristyksellä.»[32]

Kätkemisrikokseen ei syyllisty pelkästään se, joka vilpillisessä mielessä ottaa rikoksentekijältä vastaan rikoksella saadun esineen, vaan saantoketjun myöhempikin luovutuksensaaja. Vallitsevan käsityksen mukaan kätkemisrikos voi tulla kysymykseen silloinkin, kun esine on välillä ollut vilpittömässä mielessä olleen luovutuksensaajan hallussa. Poikkeuksen muodostavat juoksevat velkakirjat ja vastaavat haltijapaperit, joiden osalta yhden luovutuksensaajan vilpitön mieli koituu seuraavienkin hyväksi.[33]

Suorastaan klassillinen kätkemisrikoksia koskeva tulkintaongelma on, voiko kätkemisen ja ryhtymisen kohteena olla myös *surrogaatti* eli rikoksella saadun omaisuuden sijaan tullut omaisuus. Varovaisesti myönteisellä kannalla ovat Forsman ja Serlachius.[34] Kielteisesti vastaa Honkasalo, joka katsoo rangaistavuuden ulottamisen surrogaattiin ryhtymiseen olevan rikosoikeuden legaliteettiperiaatteen vastaista.[35] Tiedossani ei ole prejudikaattia, jossa surrogaattiin ryhtymisestä olisi rangaistu. Lakikirjaan on RL 32: 4:n alle otettu vastakkaista kantaa tukeva oikeustapaus KKO 1968 II 3, jossa rangaistavaksi ryhtymiseksi ei ole katsottu petosrikoksella saaduilla rahoilla hankitun omaisuuden kuluttamista.

Ruotsin laissa häleri-rikoksena rangaistaan myös oikeudettoman voiton hankkiminen toisen rikollisesta saannosta (vinningshäleri) sekä rikoksella hankitun saatavan hyväksikäyttö (fordringshäleri).[36] Ensiksi mainittu käsittää mm. surrogaatin. Suomen lain mukaan *saatava* sellaisenaan ei voi olla kätkemisrikoksen kohteena, mutta juokseva velkakirja tai muu arvopaperi kelpaa kyllä objektiksi. Kiskonnalla hankitun saamisen hyväksikäyttö on sekä nykyisessä laissa (RL 38: 10^2) että rikoslakiprojektin ehdotuksessa (ehdotettu 36: 5^2) kriminalisoitu ns. jälkikiskontana.

Omaisuusrikostyöryhmässä ja johtoryhmässä oli kannatusta silläkin mielipiteellä, että sijaan tullut omaisuus voisi olla kätkemisrikoksen kohtee-

---

[32] Mietintö s. 181.

[33] Näistä tilanteista ks. Honkasalo m.t.s. 275–276.

[34] Forsman m.t.s. 524–526 ja Serlachius m.t.s. 277. Serlachius katsoo surrogaatin voivan olla kohteena vain silloin, kun paljousesineet on vaihdettu toisiin paljousesineisiin. Myös Gunnar Nybergh on esittänyt, että sijaan tullut omaisuus voi olla kätkemisrikoksen kohteena, artikkelissaan »Ekvivalent för tjuvgods såsom föremål för tjuvgömmeri», JFT 1947 s. 11–19.

[35] Honkasalo m.t.s. 273–275.

[36] Förmögenhetsbrottsutredningenin mietinnössä s. 20–21 ja 309–314 ehdotetaan, että jälkimmäinen tekomuoto edelleen olisi kätkemisen laji, mutta ensiksi mainittu muodostettaisiin erilliseksi rikostyypiksi, nimeltään »efterföljande oredlighet».

na. Johtoryhmän enemmistön kannan mukaisesti päädyttiin kuitenkin ehdottamaan, ettei vastikkeeseen ryhtyminen ole rangaistavaa. Tätä on perusteltu toisaalta kätkemissäännösten tavoitteilla ja toisaalta sillä, että säännöksistä tulisi erittäin monimutkaisia, jos ryhtyminen vastikkeeseenkin kriminalisoitaisiin.[37]

VIII. Ehdotetuissa 32 luvun 1–3 §:n kätkemisrikoksissa vaaditaan subjektiivisessa suhteessa *tahallisuutta*. Koska itse kätkemistoimi harvoin tehdään muutoin kuin tahallisesti, ratkaisevana kätkemisrikoksissa on tahallisuuteen kuuluva tietoisuusainesosa. Kätkijän tulee toisin sanottuna olla *tietoinen* siitä, että omaisuus on saatu 1 §:ssä tarkoitetulla esirikoksella. Riittävä on dolus eventualis -tyyppinen tietoisuus eli se, ettei ryhtymisteon tekijä tosin suorastaan tiedä omaisuutta rikoksella saaduksi, mutta mieltää sen mahdolliseksi ja suhtautuu siihen mahdollisuuteen hyväksyvästi tai välinpitämättömästi.[38]

Kuinka yksityiskohtainen tieto kätkijällä tulee olla esirikoksesta? Säännöksen sanamuodosta jo ilmenee, ettei kätkijällä tarvitse olla tietoa konkreettisen esirikoksen yksityiskohdista eikä edes sen tekijästä. Vielä vähemmän voidaan edellyttää, että kätkijän tulisi tietää, mihin rikosoikeudelliseen kategoriaan esirikos kuuluu. Riittää, kunhan hän mieltää esirikoksen yleiseltä luonteeltaan sellaiseksi kuin 1 §:ssä tarkoitetaan.[39]

Varallisuusrikosten rangaistavuuden edellytyksenä on miltei poikkeuksetta tahallisuus. Kätkemisrikokset muodostavat kuitenkin poikkeuksen. Toisaalta tahallisuuden osoittamiseen näissä rikostyypeissä liittyvien vaikeuksien vuoksi ja toisaalta myös luovutuksensaajan tietynasteisen selonottovelvollisuuden korostamiseksi on sekä nykyisessä laissa että mietintöön sisältyvässä ehdotuksessa rangaistusuhka ulotettu *tuottamukselliseenkin kätkemiseen*. Voimassa olevassa laissa ja ehdotuksessa käytetään ilmaisua, että luovutuksensaajalla »on syytä varoa» saantoa laittomaksi (nykyisessä

[37] Ks. mietintö s. 185. Samalla kannalla vastaavin perustein oli jo rikosoikeuskomitea, ks. komitean mietinnön runkosuunnitelma s. 311–312.

[38] Esitys perustuu nykyisessä rikosoikeustieteessämme omaksuttuihin tahallisuuden ja tuottamuksen rajanvetokriteereihin. Syyksiluettavuuden asteiden määrittelyä koskevia ongelmia ei vielä ole ratkaistu projektiorganisaatiossa de lege ferenda.

[39] Ruotsissa on koettu ongelmalliseksi se, että oikeuskäytännössä näyttövaatimus esirikokseen nähden on korkea, ks. BRÅ 1978: 1 s. 55–56. Tämä puolestaan on johtanut siihen epätyydyttävään tilanteeseen, että viranomaiset usein joutuvat palauttamaan takavarikoitua omaisuutta henkilölle, jota suurella todennäköisyydellä voidaan arvella kätkijäksi.

laissa vastaavasti ruotsiksi »skälig anledning att misstänka den olagliga åtkomsten»).[40]

Tuottamuksellinen kätkemisrikos käsittää kaksi tapausta: luovutuksensaaja on mieltänyt mahdolliseksi, että saanto on ollut laiton, mutta mielessään suhtautunut tähän mahdollisuuteen torjuvasti (»ei kai sentään!»); luovutuksensaaja ei ole edes mieltänyt tuota mahdollisuutta, mutta hänen olisi pitänyt se mieltää, jos hän olisi noudattanut kohtuullista huolellisuutta. Vaadittavan huolellisuuden määrään vaikuttavat mm. omaisuuden laatu, vastikkeen suuruus suhteessa tavaran todennäköiseen arvoon, luovutusolosuhteet ja luovutuksensaajan ammatti tai asema. Ammatin vaikutuksesta voidaan mainita esimerkkinä, että mm. taidekauppiailta, käytetyn tavaran kauppiailta ja panttilainaamon hoitajilta vaaditaan huolellisempaa selonottoa kuin kuluttajalta normaalissa vähittäiskaupassa. Lisäksi tuottamusarviossa tämänkin rikoksen osalta on noudatettava subjektiivista mittapuuta.

Vilpittömän ja vilpillisen mielen rajankäyntiä koskeva tuottamuksen ja siihen liittyvän selonottovelvollisuuden laajuuden arviointi on suoritettava myös ratkaistaessa siviilioikeudellisia saantosuojakysymyksiä eventuaalisissa kätkemistapauksissa. Kuten edellä on todettu, vilpittömässä mielessä oleva luovutuksensaaja joutuu luovuttamaan esineen oikealle omistajalle vain täyttä lunastusta vastaan silloinkin, kun esine on joutunut oikean omistajan hallusta rikoksen kautta, paitsi jos kysymyksessä on varkaus-, ryöstö tai kiristysrikos (KK 11: 4 ja 12: 4 verr. RVA 11 §). Kulkeeko tuottamuksen alaraja samaa linjaa pitkin sekä RL 32 luvun mukaisessa rikosoikeudellisessa arvioinnissa että saantosuojakysymystä ratkaistaessa vai onko rangaistavuuden alaraja ehkä korkeammalla? Mietinnössä on tuottamuksellisen kätkemisrikoksen perusteluissa nimenomaisesti asetuttu jälkimmäiselle kannalle lausumalla seuraavasti: »Koska kysymys on teon rangaistavuudesta, henkilölle ei tässä voida asettaa yhtä pitkälle menevää huolellisuusvaatimusta kuin arvioitaessa siviilioikeudellista vilpittömän mielen suojaa.»[41]

---

[40] Rikosoikeuskomitean mietinnön runkosuunnitelmassa s. 310 on vastaavan, »saantorikkomukseksi» nimetyn rikoksen tunnusmerkistö ehdotettu kirjoitettavaksi toisin: »Tavaran ostaminen tai muu hankkiminen varmistumatta kohtuullisella tavalla siitä, että sen saanto on laillinen.» – Tämä formulointi johtaa tekstissä selostettua laajempaan kriminalisointiin, koska ei vaadittaisi, että saanto todella on ollut laiton.

[41] Mietintö s. 189. Saman kannan on Ruotsin brottsbalkenin vastaavan säännöksen 9: 7[1] osalta esittänyt Nils Jareborg teoksessa »Förmögenhetsbrotten», Lund 1975, s. 176.

Siviilioikeudellisesta vilpittömästä mielestä ks. esim. Zitting, Saantosuoja, s. 81–91.

Voimassa olevan 32 luvun 6 §:ssä on säädetty sakolla rangaistavaksi sellainen teko, että toisen tavaraa haltuunsa vilpittömässä mielessä saanut on salannut sen tultuansa tietämään, että se on rikoksen kautta saatua. Mietinnössä ehdotetaan dekriminalisoitavaksi tämä tekomuoto, jossa on kysymys eräänlaisesta jälkikäteisestä tuottamuksesta (culpa subsequens).

IX. Kätkemisrikos edellyttää tahallista esirikosta. Tätä kuvataan sanomalla, että kätkemisrikos on suhteessa esirikokseen *liitännäinen* (aksessorinen). Riittää, että esirikos on täyttänyt jonkun esirikoksena kysymykseen tulevan rikoksen tunnusmerkistön, jota vastoin esirikoksen ei tarvitse olla rangaistava in concreto. Kätkijää siis rangaistaan silloinkin, kun esirikoksen tekijä on ollut esim. syyntakeeton. Rangaistava kätkeminen voi niin ikään tulla kysymykseen, vaikka esirikoksen syyteoikeus jo luovutushetkellä olisi ollut vanhentunut.[42]

Kätkemisrikoksen liitännäisyyttä koskeva säännös sisältyy ehdotetun 32 luvun 6 §:n 1 momenttiin, joka kuuluu seuraavasti: »Kätkemisrikoksesta, törkeästä kätkemisrikoksesta, tuottamuksellisesta kätkemisrikoksesta tai kätkemisrikkomuksesta ei tuomita henkilöä, joka on osallinen siihen rikokseen, jolla omaisuus on toiselta saatu.» Samaa periaatetta noudatetaan nykyisessäkin RL 32 luvussa. Kätkemisrikoksesta ei siis rangaista sitä, joka on tekijänä tai tekijäkumppanina taikka yllyttäjänä tai avunantajana esirikoksessa; myös välillinen tekeminen voi tulla kysymykseen.[43] Mietintö poikkeaa kuitenkin nykyisestä laista kahdessa suhteessa: Ensiksikin ammattimaisesta kätkemisrikoksesta voidaan tuomita sekin, joka on ollut osallinen joissakin esirikoksissa.[44] Toiseksi ehdotuksessa on luovuttu siitä nykyisen RL 32 luvun 1 ja 4 §:ssä nimenomaan säädetystä rangaistusasteikon kytkennästä esirikokseen, ettei kätkemisestä tai ryhtymisestä saada määrätä korkeampaa rangaistusta kuin avunannosta siihen rikokseen, jonka

[42] Näistä tilanteista ks. mietintö s. 185–186. Käsiteltäessä kätkemisrikoslukuehdotusta projektiorganisaation johtoryhmässä Patrik Törnudd aiheellisesti huomautti siitä, ettei rangaistavasta kätkemisrikoksesta saattane olla kysymys silloin, kun esine on saatu rikoksella hyvin paljon aikaisemmin, ehkä useita sukupolvia sitten.– Lieneekin katsottava, että laittoman saannon tahraama esine vähitellen »puhdistuu», kun paljon aikaa kuluu.

[43] Ks. Inkeri Anttilan monografiaa »Välillinen tekeminen», Vammala 1958. Omaisuusrikoksissa voivat tulla kysymykseen varsinkin tilanteet, joissa välittömältä tekijältä puuttuu syyntakeisuus tai tekotahallisuus, ks. erityisesti m.t.s. 72–78.

[44] Ks. ehdotettu 32: 6[1] e contrario ja mietintö s. 190. Tämä koskee erityisesti yllytystä tai avunantoa esirikokseen, koska esirikoksen tekijän tai tekijäkumppanin osalta kätkemistoiminta usein sisältynee esirikokseen siitä erikseen rankaisematta jäävänä jälkitekona.

kautta tavara on saatu.[45]

Kätkemistä, ryhtymistä ja rikoksen suosimista (RL 16: 20) nimitetään toisinaan *epävarsinaiseksi osallisuudeksi*, koska kysymyksessä tavallaan on osallisuuteen rinnastettava jälkikäteinen myötävaikutus rikokseen. Käytäessä rajaa esirikokseen osallisuuden ja kätkemisrikoksen välillä ratkaisu käytännössä jää riippumaan näyttökysymyksestä eli siitä, näytetäänkö asianomaisen »tulleen peliin mukaan» viimeistään esirikoksen täytäntöönpanotekoa suoritettaessa vaiko vasta sen jälkeen. Koska esirikos ja kätkemisrikos ovat »samalla linjalla», voidaan eräissä tapauksissa toissijaisesti tuomita kätkemisrikoksesta, jos kätkemistoimen suorittajan osallisuus esirikokseen jää näyttämättä. Oikeustapauksessa KKO 1984 II 154 (ään. 4–1) varkausrikoksesta syytetty oli varkauden sijasta tuomittu tunnustuksensa perusteella tuottamuksellisesta ryhtymisrikoksesta.[46]

Epävarsinaisella osallisuudella on muutakin prosessuaalista merkitystä. Kätkijää vastaan ajettava syyte yleensä pyritään kumuloimaan esirikoksen tekijää ja osallisia koskevan syytteen kanssa. Käytännössä on myös katsottu, että syytettä epävarsinaista osallista vastaan voidaan ajaa esirikoksen tekopaikan tuomioistuimessa (esirikoksen forum delicti).[47]

X. Lopuksi käsittelen lyhyesti sitä palautetta, joka mietintöön sisältyvästä ehdotuksesta RL 32 luvuksi on saatu hankituista lausunnoista.[48] Kätkemisrikosten rangaistavuutta ei lausunnoissa ole asetettu kysymyksenalaiseksi. Ehdotetun 32 luvun perusrakenne tai rangaistustaso ei myöskään ole herättänyt kritiikkiä. Sitä vastoin eräissä lausunnoissa on arvosteltu ehdotuksen tiettyjä yksityiskohtia.

Ehdotettuun rangaistustasoon ei lausunnoissa yleensä ole puututtu. Eräät lausunnonantajat ovat pitäneet erillistä säännöstä ammattimaisesta

---

[45] Nykyisten säännösten tulkinnasta ks. esim. Honkasalo m.t.s. 280. – Projektiorganisaation johtoryhmässä keskusteltiin myös siitä, olisiko rangaistavuuden kytkentä esirikoksen rangaistavuuteen säilytettävä jossakin muodossa. Tuloksena kuitenkin oli kätkemisrikosten itsenäistä luonnetta korostava ratkaisu. Nähtäväksi jää, aiheutuuko tästä käytännössä epäjohdonmukaisuutta.

[46] Jyrki Virolainen on kritisoinut KKO:n ratkaisua oikeustapausselostuksessa LM 1985 s. 247–251.

[47] Näistä tilanteista ks. Tauno Tirkkonen, Suomen rikosprosessioikeus I, 2 painos, Porvoo 1969, s. 354 ja 210–211 (vars. aliv. 17).

[48] Ks. Rikoslain kokonaisuudistus I. Tiivistelmä lausunnoista (Ilari Hannula–Ilkka Rautio), oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 6/1985, s. 161–167. Mietinnöstä annettiin 69 lausuntoa.

kätkemisrikoksesta tarpeettomana ja ehdottaneet sen yhdistämistä törkeään kätkemisrikokseen. Joissakin lausunnoissa on kuitenkin nimenomaan mainittu, että erillinen ammattimainen kätkemisrikos on tarpeen. Muutamat lausunnonantajat ovat ehdottaneet sille vielä ankarampaa rangaistusasteikkoa kuin mietinnössä.

Useissa lausunnoissa on 1 §:ään sisältyvää esirikosten luetteloa pidetty puutteellisena. Erityisesti on ehdotettu, että luetteloon tulisi lisätä luvaton pyynti (ehdotettu 28: 6) sekä avustuspetos (ehdotettu 29: 5) ja maksuvälinepetos (ehdotettu 37: 1).

Monet lausunnonantajat ovat ehdottaneet rangaistavuuden alaa laajennettavaksi siten, että rangaistavaksi säädettäisiin myös ryhtyminen vastikkeeseen eli surrogaattiin, ainakin silloin kun ryhtyjä on selvillä saantoketjusta. Tätä kantaa on perusteltu sillä, että monissa tapauksissa surrogaattiin ryhtyminen on yhtä paheksuttavaa kuin esirikoksella saatuun tavaraan ryhtyminen. Lisäksi on viitattu siihen, että Ruotsissa vastikkeeseenkin ryhtyminen on kriminalisoitu.

Syyteharkinnasta RVA 15,2 §:n rajoissa

Erikoistutkija *Matti Joutsen*

1. Johdanto

RVA 15,1 §:n mukaan

> Virallisen syyttäjän pitää tehdä syyte sellaisesta rikoksesta, joka on virallisen syytteen alainen, vaikka asianomistaja ei olekaan sitä syytteeseen pantavaksi ilmoittanut. Jos asianomistaja itse tekee syytteen sellaisesta rikoksesta, olkoon virallinen syyttäjä kuitenkin velvollinen asiassa valvomaan julkista kannevaltaa.

Tämä säännös vie yksiselitteisesti Suomen niiden maiden joukkoon, joissa on otettu absoluuttinen syyttämisvelvollisuus syyteharkinnan lähtökohdaksi. Virallisen syyttäjän on nostettava syyte, jos näytön tueksi on todennäköisiä syitä (vrt. RVA 18,1 §).

Vasta 1960-luvulla annettiin yleissäännös, joka mahdollisti tässä suhteessa jonkin asteisen harkinnan. Vuonna 1966 säädetyn RVA:n 15,2 §:n (197/66) mukaan syyttäjä sai vähäpätöisen rikoksen ollessa kysymyksessä harkita, tietyin edellytyksin, viedäkö asia oikeuteen vai ei.[1] RVA 18,3 §:n perusteella tämä mahdollisuus koskee myös asianomistajarikoksia, jotka on ilmoitettu syytteeseen pantaviksi.

---

[1] Hoitoideologian kukoistuskaudella säädetty laki nuorista rikoksentekijöistä (262/49) mahdollisti toimenpiteistä luopumisen nuorten kohdalla. Laissa säädetyt edellytykset ilmentävät selvää erityispreventiivistä henkeä. Samaa osoittaa se, että toimenpiteistä luovuttaessa tapaus oli siirrettävä sosiaalilautakunnan käsiteltäväksi. Toinen merkittävä toimenpiteistä luopumisen mahdollistava säännös otettiin vuonna 1965 tieliikennelakiin (nykyinen TLL 104 §). Näistä ja muista erityislakeihin sisältyvistä toimenpiteistä luopumisen sallivista säännöksistä ks. Lahti. Lahden tutkimuksen valmistumisen jälkeen on jatkettu toimenpiteistä luopumista koskevien erityissäännösten antamista. Ks. muun muassa L rajavartiolaitoksesta (5/75) 15 § sekä sotilaskurinpitolain (331/83) 29,2 §.

Nyt kun mainittu säännös on ollut voimassa kohta kaksi vuosikymmentä ja sen soveltamisesta on kokemuksia, voidaan pohtia sen merkitystä niin kriminaalipolitiikassa yleensä kuin syyttäjien työssä erityisesti.[2]

2. Syyttämättä jättämisen funktiot

Toimenpiteistä luopumisen mahdollistavan säännöksen tärkeimpänä funktiona voidaan pitää sen mahdollistamaa *kohtuullista* lopputulosta yksittäistapauksessa.[3] Nykyisin kriminalisoinneissa käytetään vanhan kasuistisen esitystavan sijasta synteettistä esitystapaa. Tällaisten »perustilanteiden» varaan suunniteltujen säännösten negatiivinen puoli on siinä, että legalistisesti ajatteleva lain soveltaja joutuu toteamaan normin kattavan myös konkreettisia tilanteita ja olosuhteita, joissa olisi kuitenkin »kohtuutonta» rangaista tekijää normin vaatimalla ankaruudella.[4]

Kohtuullisuutta harkittaessa on otettava huomioon rikoksen vähäpätöisyyden lisäksi (minima non curat praetor) rikosprosessin vaikutus esimerkiksi asianomistajaan ja/tai rikoksentekijään. Asianomistaja saattaa olla haluton esiintymään oikeudessa tai pelkää, että syyte saattaa vahingoittaa hänen ja syytetyn välisiä suhteita. Asianomistaja on ehkä jo saanut vahingonkorvauksen, eikä hänellä ole enää erityistä intressiä käydä omissa nimissään oikeutta.[5]

Rikoksentekijän persoonaan tai ensikertalaisuuteen liittyvät syyt saattavat taas puhua sen puolesta, että syyttämisen sijasta olisi ryhdyttävä muihin toimenpiteisiin. Rikos on voinut tapahtua niin poikkeuksellisissa olosuhteissa, ettei ole pelkoa sen uusiutumisesta.

Myös *prosessitaloudelliset* seikat saattavat puhua jonkinasteisen harkinnan mahdollisuuden puolesta.[6] RVA 15,1:n mukaan syyttäjän on siis nostettava syyte, mikäli hän todennäköisin perustein epäilee tietyn henkilön

---

[2] Aikaisemmasta kirjallisuudesta mainittakoon erityisesti Lahti ja Träskman, sekä tästä erityiskysymyksestä Jaatinen. Mm. Tuominen ja Lehtonen ovat pohtineet vähäpätöisen rikoksen ja vähäisen rikoksen käsitteitä. Tässä esityksessä käytetään RVA:n ilmausta »vähäpätöinen rikos».

[3] Toimenpiteistä luopumisesta rikosseuraamuksen kohtuullistamiskeinona sekä erityisestävyysajattelun ilmentymänä ks. Lahti 1974 ss. 93–114 sekä 262–271.

[4] Ks. tästä esim. Tuominen, sekä Träskman s. 237.

[5] Lahti kuitenkin korostaa pikemmin toimenpiteistä luopumisen haitallisuutta asianomistajan kannalta; Lahti 1974 ss. 337–341.

[6] Ks. tästä Lahti 1974, s. 111 ss.

syyllistyneen rikokseen. Näin ollen syyttäjän on nostettava syyte tieliikennerikkomuksesta ja näpistyksestä siinä, missä henkirikoksestakin. Lukuunottamatta RVA 26,1 §:n säännöksiä siitä, missä ajassa vangitsemisen kautta vireille tullutta rikosasiaa on ryhdyttävä oikeudessa käsittelemään, ei ole olemassa säännöksiä, joiden perusteella syyttäjä voisi asettaa jonkin rikosasian toisen edelle.[7]

Vähäisempienkin rikosten selvittäminen vaatii resursseja, eikä näitä resursseja voida lisätä rajattomasti. Ilmitulleen rikollisuuden lisääntyessä, ja erityisesti sellaisten monimutkaisten sekä vaikeasti selvitettävien rikosjuttujen kuin taloudellisten rikosten ja ympäristörikosten lukumäärän kasvaessa, on tullut entistä tärkeämmäksi jakaa resursseja järkevästi niin, että syyttäjä voi keskittyä vahingollisimpiin rikoksiin.

Jos laissa ei määritellä, mitkä tapaukset voidaan jättää sivuun ainakin toistaiseksi, järjestelmässä tapahtuu pakostakin itsesäätelyä. On oletettavaa, että tämä itsesäätely tapahtuu erityisesti ennen kuin asia on kirjattu poliisin käsiteltäväksi, toisin sanoen ennen kuin asiassa on tehty rikosilmoitus.[8]

Mahdollista on kuitenkin, että syyteharkinnassakin tapahtuu itsesäätelyä. Näin voi käydä esimerkiksi siten, että tapauksissa, joissa rikoksen vähäpätöisyys on tulkinnanvaraista, syyttäjä ei ryhdy hankkimaan saatavissa olevaa lisäselvitystä, vaan päätyy asiassa syyttämättä jättämiseen näytön puuttumisen perusteella.

Itsesäätelyyn liittyy kysymys »ylisyyttämisen» vaarasta. Yhteiskunnan arvovaltaresurssit ovat rajalliset. Mitä enemmän käyttäytymisen muotoja ja ilmentymiä paheksutaan arvovaltaisella tasolla suuntaamalla siihen rikosoikeudellisia sanktioita, sitä vähemmän merkitystä kansalaiset antavat tälle paheksumiselle.[9]

---

[7] Käytännössä kuitenkin syyttäjän noudattamassa työjärjestyksessä otetaan huomioon muun muassa rikosasian laatu ja laajuus, todistelunäkökohdat ja syyteoikeuden mahdollinen vanhentuminen.

[8] Tässä yhteydessä itsesäätely tapahtunee niin, että poliisimies katsoo havaitsemansa rikkomuksen vähäpätöiseksi sekä soveltaa siihen poliisilain 14,2 §:a huolimatta siitä, ettei jutun tosiasiapuolta ole välttämättä täysin selvitetty. Vrt. Jaatinen, ss. 352–353. Rikosoikeusjärjestelmän itsesäätelystä yleensä ks. Anttila–Törnudd, ss. 93–97.

[9] Ks. Lahti 1974, ss. 248–257. Yhteiskunnan arvovaltaresurssien rajallisuus on toki haaste lähinnä lainsäätäjälle, eikä sen edellyttämää eri arvojen keskinäistä vertailua voitane siirtää syyttäjien tehtäväksi syyteharkinnan yhteydessä.

3. RVA 15,2 §:n soveltamisen rajoitukset de lege ja de facto

Koska Suomen järjestelmä perustuu syytepakkoperiaatteelle, on ymmärrettävää, että RVA 15,2 § on poikkeussäännös. Tämä ilmenee hyvin sekä itse lakitekstistä että oikeuskäytännöstä.

Syyttäjälle tulevan rikosjutun on täytettävä useita eri ehtoja ennen kuin syyttäjä voi katsoa RVA 15,2 §:n soveltuvan siihen. Syyttäjän on ensin todettava, että syyttäminen sinänsä olisi ylipäätänsä mahdollista. Tämä edellyttää

- näyttöä tietyn henkilön todennäköisestä syyllisyydestä rikokseen, sekä
- muiden syytteen nostamiselle välttämättömien edellytysten olemassaoloa (esimerkiksi, että ko. henkilö on 15 vuotta täyttänyt eikä rikos ole vanhentunut).

Näistä ehdoista ainoastaan ensimmäinen lienee käytännössä jossakin määrin ongelmallinen. Syyttäjällä on oltava objektiiviset perusteet odottaa, että kyseinen henkilö tuomittaisiin tästä rikoksesta, mikäli asia vietäisiin oikeuteen.[10] Käytännössä on katsottu, että mainitut objektiiviset perusteet ovat olemassa, jos kyseinen henkilö on esitutkintavaiheessa joko tunnustanut teon tai myöntänyt rikoksen faktiset olosuhteet niin, että hänen syyllisyytensä on selvä.

Siirryttäessä pohtimaan RVA 15,2 §:n mahdollista soveltuvuutta kyseiseen rikosjuttuun syyttäjä joutuu toteamaan sen edellyttävän, että

a) rikos on vähäpätöinen, *ja*
b) teko on johtunut olosuhteet huomioon ottaen anteeksi annettavasta huomaamattomuudesta, ajattelemattomuudesta tai tietämättömyydestä *eikä*
c) yleinen etu vaadi syytteen ajamista.

Syyttämättä jättämiselle RVA 15,2 §:n nojalla on näin ikäänkuin pystytetty kolme estettä. Syyttäjän on ensin vakuuttauduttava rikoksen vähäpätöisyydestä, sitten sen anteeksiannettavuudesta, ja viimein siitä, ettei yleinen etu vaadi syytteen nostamista. Ainoastaan jos tapaus »selvittää» kaikki esteet, on syyttämättä jättäminen mahdollista.

Vähäpätöisyyden osalta oikeusdogmatiikassa on keskusteltu siitä, onko kriteerinä tapaus in abstracto vai in concreto.[11] Kysymykseen saatiin

[10] Ks. tästä Lahti 1974 ss. 343–344 sekä Träskman s. 234–235.

[11] Eri suuntaan menevistä käsityksistä katso erityisesti Lahti 1974, ss. 357–388.

arvovaltainen vastaus oikeuskanslerin todettua, että tämä on ratkaistava erikseen jokaisessa yksittäistapauksessa rikoksen konkreettisen ilmenemismuodon perusteella sen tyypistä riippumatta.[12]

Oikeuskanslerin ohjeissa on jossain määrin annettu viitteitä siitä, mikä on vähäpätöinen rikos. Tahallisista ja tuottamuksellisista rikoksista todetaan seuraavasti:

> »Tahallista rikosta voidaan yleensä pitää vähäpätöisenä vain, milloin sen seuraus tai se seuraus, johon rikoksentekijä on pyrkinyt, on vähämerkityksellinen. Tuottamuksellisesti tehdyn rikoksen seurauksen merkitystä on arvosteltava lievemmin, mutta kuoleman tai vaikean vamman tuottamusta voidaan tuskin koskaan pitää vähäpätöisenä rikoksena.[13]

Varallisuusrikosta voidaan pitää vähäpätöisenä silloin, kun vahinko on vähäinen. Valtioon tai yhteiskuntaan kohdistuva tai niihin rinnastuva rikos saattaa olla vähäpätöinen varsinkin kysymyksen ollessa erilaisten järjestyssääntöjen rikkomisesta.[14] Kuitenkin erikseen korostetaan, että tärkeitä valtion tai yhteiskunnan etuja vaarantaneista tai julkista pahennusta herättäneistä rikoksista ei syytettä voi jättää tekemättä.[15]

Oikeuskanslerin ohjeiden edellä mainitusta pääsäännöstä seuraa, että syyttäjä joutuu aina tapauskohtaisesti miettimään, voidaanko jutussa jättää syyttämättä. Hän ei voi luottaa siihen, että esimerkiksi kaikki sakolla sovitettavat rikokset olisivat ilman muuta vähäpätöisiä RVA 15,2 §:n mielessä. Näissä oloissa on varminta pidättäytyä suppeaan vähäpätöisyyden käsitteeseen.

Myös oikeuskäytäntö on selvästi asettunut sille kannalle, että vähäpätöisyyttä on tulkittava suppeasti. KKO:n päätöksessä 15. 10. 1984 T 2259 korostettiin RVA 15,2 §:n »parallellisäännöksen» RL 3: 5,3:n poikkeusluonteisuutta: jatkettua varomattomuudesta tehtyä virkavirhettä ei pidetty vähäpätöisenä, koska RL 3: 5,3 on poikkeussäännös eikä mikään poikkeuksellinen tai erityinen seikka perustellut menettelyn arvostelemista vähäpätöiseksi.

Anteeksi annettavaa huomaamattomuutta, ajattelemattomuutta tai tietämättömyyttä koskeva edellytys liittyy rikoksentekijän suhtautumiseen aikaansaamaansa oikeudenloukkaukseen sekä hänen vaikuttimiinsa. Huo-

---

[12] Oikeuskanslerin ohjeita syyttäjille, s. 2.

[13] Oikeuskanslerin ohjeita syyttäjille, s. 2.

[14] Mt. s. 2.

[15] Mt. s. 3.

maamattomuusedellytys viittaa tuottamuksellisiin rikoksiin, mutta ajattelemattomuus ja tietämättömyys tulevat kysymykseen tahallistenkin rikosten kohdalla. Myös oikeuskanslerin ohjeissa todetaan selväsanaisesti, että syyttämättä jättäminen on mahdollista myös tahallisten rikosten osalta, vaikkakin rima on korkeammalla:[16]

> »Lainkohdassa mainitut subjektiiviset edellytykset eivät estä syyttämättä jättämistä tahallisesta rikoksesta, joskin tuottamuksellisten rikosten kysymyksessä ollen, varsinkin jos tuottamus on lievä, täyttyvät mainitut edellytykset useammin kuin tahallisten rikosten kohdalla.»

Eräs erityiskysymys harkittaessa subjektiivisia tekijöitä on tekijän mahdollinen syyntakeettomuus. Lahti toteaa, että rikokseen on voinut ajattelemattomuuttaan syyllistyä henkilö, joka on jäänyt muista jälkeen henkisessä kehityksessä.[17] Oikeuskanslerin ohjeissa oleva maininta siitä, ettei syyttäjällä ole valtaa jättää syytettä nostamatta rangaistavan teon tehnyttä henkilöä vastaan sillä perusteella, että tämä olisi teon tehdessään ymmärrystä vailla, sulkee ainakin osan näistä tapauksista syyteharkinnan piiristä. Kuitenkin syyttäjien koulutuksessa on todettu, että henkinen jälkeenjääneisyys voidaan ottaa huomioon arvioitaessa kyseisen henkilön mahdollista ajattelemattomuutta hänen vähäistä rikosta tehdessään.

Yleisen edun vaatimus on lainvalmistelussa selvästi yhdistetty yleispreventioon.[18] Tämä todetaan myös oikeuskanslerin ohjeissa: »Yleistä etua harkittaessa on erityisesti kiinnitettävä huomiota rangaistuksen yleisestävään merkitykseen.»[19] Nimenomaisesti mainitaan myymälänäpistykset sekä ravintola- ja taksipetokset esimerkkeinä sellaisista sinänsä vähämerkityksellisistä rikoksista, joiden kohdalla yleisestävyys edellyttää, että niistä jätetään syyttämättä vain poikkeuksellisesti.

Vaikka nykyinen kriminaalipolitiikka perustuu pitkälti luottamukseen seuraamuksen yleisestävään vaikutukseen,[20] yleisestävyys ei ole ainoa päätöksentekokriteeri. Muun muassa Anttila viittaa eräisiin tilanteisiin, missä yhdenvertaisuus tai ennustettavuus saattavat mennä yleisestävyyden edelle.[21]

---

[16] Mt. s. 3. Tästä edellytyksestä yleensä ks. Lahti 1974, ss. 388–396.

[17] Lahti 1974, s. 393.

[18] Lahti 1974, ss. 396–405, Anttila 1977, s. 216.

[19] Oikeuskanslerin ohjeita syyttäjille, s. 3.

[20] Ks. erityisesti Rikosoikeuskomitean mietintö, ss. 62–67. Yleisestävästä vaikutuksesta ks. myös Anttila–Törnudd, s. 146.

[21] Anttila 1977, s. 217.

Yleisestävyyden osalta voidaan myös todeta, ettei sen saavuttaminen välttämättä edellytä oikeuskäsittelyä. Valtaosa pikkurikoksista ei tule poliisinkaan tietoon. Poliisin kanssa tekemisiin joutuminen saattaa olla riittävä osoitus rikokseen suunnatusta arvovaltaisesta paheksumisesta.[22]

RVA 15,2 §:n sisältämät kolme kriteeriä ovat siis kaikki jossakin määrin avoinna tulkinnalle. Syyttäjältä edellytetään monen eri tekijän vertaileminen keskenään.

Syyttäjiin kohdistunutta tarkastusta on tehostettu 1980-luvulla. Koska syyttämättäjättämispäätökset ovat olleet kritiikille enemmän alttiita kuin syytteeseen johtaneet ratkaisut, tämä on saattanut johtaa siihen, että tapauksissa, joissa syyttäjä olisi voinut jättää syytteen nostamatta RVA 15,2 §:n nojalla, hän onkin sen nostanut.

4. Syyteharkintaa koskevaa tutkimustietoa

Hieman valoa syyttämättä jättämistä koskevalle suomalaiselle käytännölle saatiin eräästä tutkimuksesta, jolla pyrittiin selvittämään syyttäjien päätöksentekoon liittyviä tekijöitä.[23] Tutkimus suoritettiin Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen ja oikeuskanslerinviraston yhteistyönä. Kyselytutkimukseen saatiin vastaus lähes jokaiselta yleiseltä syyttäjältä.

Tutkimuksessa esitettiin syyttäjille 30 esimerkkitapausta sekä kaavake, johon pyydettiin vastaus kutakin tapausta koskeviin eräisiin kysymyksiin. Syyttäjiltä tiedusteltiin muun muassa, mihin toimenpiteisiin he ryhtyisivät näissä tapauksissa ja kuinka tärkeänä he pitivät syytteen nostamista ko. tapauksessa yleisen edun kannalta. Kyseisen tutkimuksen varsinaisena tarkoituksena ei ollut selvittää syyttämättä jättämistä, eikä tapausten joukossa ollut kuin muutama, jossa syyttämättä jättäminen olisi voinut teoriassa ja käytännössäkään tulla kyseeseen.

Tutkimus kuitenkin herätti useita kysymyksiä syyttäjien harkintavallan käytöstä. Samat tapaukset esitettiin (asianomaisen maan erityisolosuhteisiin sovellettuina) muun muassa englantilaisille, skotlantilaisille, amerikkalaisille ja kanadalaisille syyttäjille.[24] Näihin ulkomaisiin kollegoihin verrattuna

[22] Ks. Anttila–Törnudd (ss. 147–159), jossa käsitellään yleisestävyyden osalta erikseen sanktiovarmuutta, sanktioankaruutta, rikoksen leimaamista hylättäväksi sekä normituntemusta. Jo kiinnijoutumisen voidaan katsoa vahvistavan näistä kaikkia muita paitsi sanktioankaruutta, vaikka näiden merkitys luonnollisesti vaihtelee muun muassa rikoslajeittain.

[23] Joutsen–Kalske.

[24] Erityisesti on huomattava, että näissä muissa maissa on vallalla opportuniteettiperi-

suomalainen syyttäjä arvioi näytön vahvemmaksi ja nostaisi syytteen useammin.

»Syyttämättä jättämisen» yleisin syy oli riittävän näytön puuttuminen.[25] Näytön puuttumiseen vetoaminen oli mielenkiintoista siksi, että peruste mainittiin lähinnä lievien rikostapausten yhteydessä (häiriökäyttäytyminen kahvilassa, omakotitalon pihalla kuljeskellut henkilö, joka pakeni paikalle hälytettyä poliisimiestä, mahdollinen varkauden yritys). Tämä saattaisi antaa viitteitä siitä, että lievien rikosten ollessa kysymyksessä suomalaisten syyttäjien päätöksenteossa voi esiintyä jossain määrin edellä mainittua itsesäätelyä.[26]

Edelleen suomalaisten syyttäjien vastaukset erosivat ulkomaalaisten vastauksista siinä suhteessa, että he pitivät syyttämistä yleisen edun kannalta huomattavasti tärkeämpänä. Vaikuttaa siis siltä, että tapausten arviointi noudattaa seuraavaa ajatuskulkua:

- *jos* on riittävä näyttö, on syyte nostettava RVA 15,1 ja 18,1 §:n nojalla.
- *koska* syyte on nostettava, se on tärkeätä yleisen edun kannalta.
- *koska* se on tärkeätä yleisen edun kannalta, RVA 15,2 § ei voi tulla kysymykseen.

Jos tapausten arviointi todella etenee edellä kuvatulla tavalla, se siis kulkee lähes vääjäämättömästi kohti päätöstä nostaa syyte. Syyttämättä jättämistä vastaan saattaa puhua edelleen se seikka, että syyttäjälle saapuneet tapaukset ovat jo käyneet läpi poliisin seulan. Vaikka syyttäjä tekee ratkaisunsa itsenäisesti hänelle esitetyn selvityksen perusteella, tietoisuus siitä, ettei poliisi ole katsonut aiheelliseksi luopua toimenpiteistä poliisilain 14,2 §:n perusteella, saattaa sekin vaikuttaa hänen päätökseensä nostaa

aate. Pohjoismaista vertailuaineistoa kerätään parhaillaan. Ruotsissa suoritettavaan tutkimukseen on lisätty kysymyksiä, joissa puututaan nimenomaan syyttämättä jättämiseen.

[25] Joutsen–Kalske, s. 45. Myös todellisuudessa »syyttämättä jättämisen» tärkein syy on näytön puuttuminen. Ks. Syyttäjien toiminta, s. 8: vuonna 1983 tehdyistä 8 026 syyttämättä jättämis -päätöksistä 3 367:n perusteena oli riittämätön näyttö. RVA 15,2 § sovellettiin 1 436 tapauksessa.

[26] Mainittakoon, että syyttämättä jättämistä koskeva osa oikeuskanslerin ohjeissa alkaa toteamuksella, ettei ko. ohjeessa sanottu koske syytteen nostamatta jättämistä riittämättömän näytön vuoksi (s. 1; ks. myös Träskman, s. 230 ss.). Kun kerran syyttämättä jättäminen on perusteltava erityisellä lomakkeella, saattaa rajatapauksissa olla houkuttelevampaa todeta vain »ei näyttöä» kuin etsiä perusteita sen tueksi, että (1) kyseessä on vähäpätöinen rikos ja että (2) rikos on johtunut anteeksiannettavasta huomaamattomuudesta, ajattelemattomuudesta tai tietämättömyydestä, sekä (3) eritellä syitä, minkä vuoksi yleinen etu ei vaadi syytteen nostamista.

syyte. Toimenpiteistä luopumisen poikkeusluontoisuus korostuu entisestään. Kalske toteaakin[27]

> »Vastausten samankaltaisuus, tapausten erilaisuudesta huolimatta, voidaan tulkita myös selvästi kieltäväksi vastaukseksi kysymykseen, olisiko näissä tapauksissa voitu jättää syyte nostamatta jonkin vähäpätöisyyskriteerin nojaavan toimenpiteestä luopumissäännöksen perusteella.»

5. Syyttäjän harkintavalta muissa pohjoismaissa

Vanhastaan on totuttu jakamaan rikosoikeusjärjestelmiä sen mukaan, vallitseeko niissä syytepakkoperiaate vaiko opportuniteettiperiaate. Syytepakkoperiaatteen[28] mukaan syyttäjän on vietävä juttu oikeuteen, elleivät todisteet syytteen tueksi ole niin vähäiset, ettei syyte perustuisi todennäköisiin syihin.

Opportuniteettiperiaatteen[29] mukaan syyttäjä saa aina harkita, onko syytteen nostaminen perusteltua esimerkiksi yleisten kriminaalipoliittisten näkökohtien perusteella. Periaatteessa voidaan hyvinkin vakava rikos jättää syyttämättä.

Suomen ohella myös Ruotsi on lähtökohtaisesti omaksunut syytepakkoperiaatteen. RB 20: 6:n mukaan syyttäjän on syytettävä yleisen syytteen alaisesta rikoksesta, ellei muuta ole säädetty. Ruotsin syyttäjille jaetuissa ohjeissa[30] todetaan, että tämän absoluuttisen syyttämisvelvollisuuden ilmentävän säännöksen perusteella syyttäjä on velvollinen nostamaan syytteen niin pian kun syytemateriaali on sellainen, että hän voi objektiivisin perustein olettaa epäillyn henkilön tulevan tuomituksi.

Ruotsissa on kuitenkin perinteisesti myönnetty syyttäjälle enemmän harkintavaltaa kuin Suomessa on ollut mahdollista. Tätä harkintavaltaa laajennettiin 1. 4. 1985 muuttamalla RB 20: 7:ää. Edellä mainittujen ohjeiden mukaan[31] muutos johtaa siihen, että syyttämisvelvollisuuden rajoitukset ovat siinä määrin huomattavat, että eräissä tapauksissa voidaan

---

[27] Kalske, s. 20.

[28] Tässä yhteydessä puhutaan myös legaliteettiperiaatteesta; ks. Lahti 1974 s. 79 sekä Lahti 1985, s. 19.

[29] Tarkoituksenmukaisuusperiaate. Järjestelmien lähtökohtaisesta erosta huolimatta niiden käytäntö tuntuu olevan hyvinkin samansuuntaista. Tämä on ilmennyt sekä siinä laajemmassa kansainvälisessä projektissa, mihin Joutsenen ja Kalskeen tutkimus kuuluu, että muun muassa Takin laatimassa laajassa selvityksessä.

[30] Åtalsunderlåtelse, s. 1.

[31] Mt., ss. 1–2.

syystä katsoa lähestyttävän relatiivisen syyttämisvelvollisuuden järjestelmää.

Mainitun säännöksen mukaan syytteistä voidaan luopua

1) jos odotettavissa oleva rangaistus olisi korkeintaan sakkoa;
2) jos odotettavissa oleva rangaistus olisi ehdollinen, ja syyttämättä jättämiselle on erityinen syy;
3) jos syytteen nostamisesta asianomaisesta rikoksesta seuraisi rangaistus, joka olisi vähäinen verrattuna niihin rangaistuksiin, jotka todennäköisesti seuraavat (muista) syytteeseen pantavista rikoksista;[32] ja
4) jos rikoksentekijä on tehnyt rikoksen syyntakeettomassa tilassa, ja mielenterveysviranomaiset antavat hoitoa.

Tanska ja Norja ovat omaksuneet tarkoituksenmukaisuusperiaatteen. Norjassa tätä asiaa koskevan säännöksen (Lov om rettergangsmåten i straffesaker 69.1 §, 14. 6. 1985) mukaan syytteestä voidaan luopua, jos on olemassa erityiset olosuhteet, joiden perusteella syyttäjäviranomainen, harkittuaan kaikki asiaan vaikuttavat seikat, katsoo niiden puoltavan syytteestä luopumista. Ehdollinen syyttämättä jättäminen on mahdollista 69,2 §:n ja 69,3 §:n nojalla.[33]

Tanskan asiaa koskeva säännös on Retsplejelov 723 §. Siinä ei esitetä samanlaista kiteytynyttä opportuniteettiperiaatetta ilmentävää säännöstä kuin Norjan laissa, vaan siinä tyydytään luettelemaan melko väljästi useita tapauksia, joissa syytteestä voidaan luopua. 723a §:ssä luetellaan eräitä ehtoja, joita voidaan asettaa syyttämättä jättämis -päätöksen ehdoksi.

Ottaen huomioon opportuniteettiperiaatteen vahvan aseman Tanskassa ja Norjassa sekä Ruotsin RB 20: 7:n mahdollistaman harkinnan, ei liene yllättävää, että näiden maiden syyttäjät jättävät syyttämättä moninkertaisesti enemmän kuin suomalaiset syyttäjät. Peräti viidennes Norjassa, Tanskassa ja Ruotsissa 1970-luvulla syyttäjille tulleista tapauksista jätettiin syyttämättä. Suomessa vastaava prosenttiluku oli häviävän pieni. Toisena esimerkkinä mainittakoon, että vuonna 1981 Norjassa selvitetyistä omaisuusrikoksista 10,6 prosenttia ei johtanut syytetoimenpiteisiin. Ruotsissa vastaava luku oli 7,7 prosenttia. Suomessa vain 0,6 % selvitetyistä omaisuusrikoksista ei johtanut syytteeseen.[34]

[32] Tämä kohta on mitä selvin viittaus prosessitaloudellisten tekijöiden merkitykseen.

[33] Norjan ratkaisun taustaa selvitetään esimerkiksi teoksessa Røstad 1984/1985. Ehdollisesta syyttämättä jättämisestä ks. Takin selvityksen 4. luku.

[34] Rikollisuustilannekatsaus 1983, ss. 102–103; Nordisk kriminalstatistik, s. 285; Lahti 1985, ss. 19–20. Tässä vertailussa on käytetty hieman toisistaan poikkeavia tilastoyksiköitä.

Tiivistäen voidaan siis todeta, että opportuniteettiperiaatteen maissa (Norjassa ja Tanskassa) syyttäjä voi periaatteessa jättää syyttämättä kaikkein törkeimmissäkin rikoksissa.[35] Näissä maissa on myös mahdollistettu ehdollinen syyttämättä jättäminen. Ruotsissa syyteharkinta tulee kysymykseen kaikkien sakolla sovitettavien rikosten, mutta eräin edellytyksin myös vakavampien rikosten osalta. Suomessa syyteharkinta käytännössä tulee kysymykseen vain poikkeuksellisesti, hyvin lievien rikosten yhteydessä.

6. Johtopäätöksiä

Muihin pohjoismaihin verrattuna Suomen rikosoikeusjärjestelmällä on ankara maine. Sen ankaruus ilmenee parhaiten vakavien rikosten kohdalla: huolimatta siitä, että rikollisuuden rakenne Suomessa ei juuri poikkea muiden pohjoismaiden rikollisuudesta, Suomen vankiluku suhteessa väkilukuun on tämän vuosisadan ajan ollut aivan omaa luokkaansa.

Myös korkea rikosten selvittämisprosentti vahvistaa Suomen rikosoikeusjärjestelmän ankaraa mainetta. Erityisesti vakavien rikosten kohdalla selvitysprosentti on kansainvälisesti katsoen huippuluokkaa. Koska poliisi selvittää esimerkiksi noin puolet omaisuusrikoksista, pohjoismaisten virkaveljien selvittäessä 30 prosenttia, myös useampi rikoksentekijä joutuu täällä tuomiolle.

Osa järjestelmän ankarasta maineesta johtunee kuitenkin siitä, että legaliteettiperiaatetta tiukasti soveltaen poliisi ilmoittaa lähes kaikki tietoonsa tulleet rikosjutut syyttäjälle, syyttäjä puolestaan tuomioistuimelle, ja tuomioistuin viimein langettaa tuomion. Toimenpiteistä luopuminen on Suomessa harvinaisuus.[36]

Selkeässä ja yksinkertaisessa – joskin ankarassa – järjestelmässä on omat ansionsa. Järjestelmä toimii tasapuolisesti: kun lähes kaikki asiat viedään eteenpäin, kukaan ei voi väittää, että muita on suosittu hänen kustannuksellaan. Järjestelmä toimii ennustettavasti: lähes kaikki epäillyt joutuvat aikanaan tuomiolle. Järjestelmä lienee myös yleisestävä.

Liian ankaralla järjestelmällä on kuitenkin omat vaaransa, joihin edellä jaksossa 2 on viitattu. Se saattaa viedä kohtuuttomuuksiin, mikäli toimenpi-

[35] Eri asia on, että käytännössä syyteharkinta sujuu näissä maissa suurin piirtein samojen kriteereiden mukaan kuin esimerkiksi Ruotsissa.

[36] Edellä sanottua koskee kuitenkin se tärkeä varaus, ettei ole tutkimus- tai tilastotietoa poliisin harkintavallan käytöstä Suomessa. Sen merkitys saattaa olla hyvinkin huomattava.

teistä luopumisen poikkeusluontoisuutta korostetaan liiaksi. Kaikkien asioiden käsittely kuluttaa resursseja. Tasapuolisuuttakin koskeva periaate saattaa joutua koetukselle, jos järjestelmässä alkaa itsesäätely toimia: kukin taho, erityisesti poliisi, saattaa ryhtyä käyttämään piilevää harkintaa.

Vaarojen välttämiseksi on olemassa useita vaihtoehtoja. Resursseja voidaan säästää siirtämällä yhä enemmän harkintavaltaa poliisille.[37] Harkintavaltaa voidaan siirtää yhä enenevässä määrin jopa rikosten uhreille, laajentamalla asianomistajarikoksen käyttöalaa.[38] Asianomistajaan ja rikoksentekijään liittyviä näkökohtia voidaan ottaa paremmin huomioon muuttamalla ja yksinkertaistamalla tuomioistuinprosessia.

Eräs vaihtoehto olisi syyttämättä jättämisen käyttöalan laajentaminen. RVA 15,2 § nykymuodossaankin mahdollistaa nykyistä laajemman toimenpiteistä luopumisen. Harkintavallan käytön ohjaamiseksi niin, että sillä saavutetaan haluttuja tavoitteita, eikä sitä käytetä piilevien funktioiden täyttämiseksi, olisi kuitenkin laadittava tarkemmat ohjeet syyttäjille.

Nykymuodossaan oikeuskanslerin ohjeet korostavat pikemmin niitä tilanteita, joissa ei tulisi luopua toimenpiteistä, kuin niitä, joissa toimenpiteistä voitaisiin luopua.

Ohjeissa on toki »perusteluja» koskevassa lyhyessä kappaleessa (s. 6) eräitä esimerkkejä, jotka ovat tuskin kovinkaan harvinaisia käytännössä. Nämä ovat

- rikoksen aiheuttama vahinko on mitätön eikä asianomistaja vaadi rangaistusta,
- asianomistajan loukkaava käyttäytyminen,
- tekijä loukkaantui aiheuttamassaan onnettomuudessaan pahoin, mutta muille ei aiheutunut vahinkoa, ja
- tekijän korkea ikä.

Koska kuitenkin nämä perustelut on esitetty neuvottaessa syyttäjiä lomakkeiden täyttämisessä, eikä niitä anneta esimerkkeinä syyttämättä jättämisen perusteista, niiden käyttö jäänee vähäiseksi. Jo pelkästään tämän osan siirtäminen syyteharkintaa koskevan jakson alkuun, ennen luetteloa

[37] Näin kuitenkin oikeusturvanäkökohdat saattavat vaarantua, päätöksen tultua tehdyksi mahdollisesti liian aikaisessa vaiheessa. Lahden mukaan pääperiaate on, että toimenpiteistä luopumisvallan on oltava sitä suppeampialainen, mitä varhaisemmassa rikosasian käsittelyvaiheessa toimenpiteistä luovutaan; Lahti 1974, s. 550.

[38] Anttila 1977. Muun muassa Träskman on kritisoinut tätä ehdotusta; ks. Träskman s. 45.

tapauksista, joissa *ei* ole mahdollista luopua syytteestä, antaisi syyttäjille selkeämmän kuvan RVA 15,2 §:n soveltamismahdollisuuksista.

Ohjeissa mainittua luetteloa voitaisiin täydentää uusilla esimerkeillä tapauksista, joissa syyttämättä jättäminen olisi mahdollista. Eräs tällainen esimerkki saattaisi olla, että tekijä on jo sovittanut rikoksensa vaikkapa maksamalla vahingonkorvausta.[39]

Samalla voitaisiin panna suurempi paino syyttämättä jättämiselle syyttäjien koulutuksessa. Tältä osin on selviä viitteitä siihen, että muutoksia on tapahtumassa. Valtakunnallisilla syyttäjäkursseilla on jo 1970-luvun lopulta lähtien syyteharkinnan osalta painotettu sitä, että syyttäjän olisi luovuttava toimenpiteistä aina silloin, kun lain mukaiset edellytykset on olemassa. Samassa yhteydessä on tuotu esiin se, että syyttäjän ratkaisujen on oltava oikeudenhoidon kokonaisuuden kannalta mielekkäitä, eikä vain muodollisjuriidisesti oikeita.

Suomalainen syyttäjä on kuitenkin sidottu lakiin, eikä RVA 15,2 §:n tulkinnan laajentamisessa voida mennä loputtomiin. Suomen järjestelmän perinteinen legaliteettiperiaate johtaa väistämättä siihen, että RVA 15,2 §:ään suhtaudutaan poikkeuksena. Täten tärkeiden kriminaalipoliittisten painotusten muutos on viime kädessä lainsäätäjän tehtävä.

Lähteet

Anttila, Inkeri: Asianomistajarikokset ja »erittäin tärkeä yleinen etu», LM 1977, ss. 211–222.

Anttila, Inkeri–Törnudd, Patrik: Kriminologia ja kriminaalipolitiikka, Juva 1983.

Jaatinen, Martti: Syyttämättä jättämisestä lähinnä RVpA 15 §:n 2 momentin nojalla, LM 1970, ss. 352–361.

Joutsen, Matti: Similarities and Differences in Prosecution in Scandinavia. Nordiska kriminologiska forskarseminariet, Ljusterö, 6–9. 6. 1985 (moniste).

Joutsen, Matti–Kalske, Jorma: Prosecutorial Decision-Making in Finland. The Results of a Simulation Study. National Research Institute of Legal Policy publication no. 67, Helsinki 1984.

Kalske, Jorma: Kansainvälinen syyttäjätutkimus Suomessa. Syyttäjäsanomat 3/84 (liite).

Lahti, Raimo: Toimenpiteistä luopuminen rikosten seuraamusjärjestelmässä. Uusi kriminaalihuolto 2/1985, ss. 18–21.

– » – Toimenpiteistä luopuminen rikosten seuraamusjärjestelmässä erityisesti silmällä pitäen tuomitsematta jättämistä. Vammala 1974.

[39] Träskman mainitsee pari poikkeustapausta, joissa syyttämättä jättäminen voisi tulla kysymykseen: ao. kriminalisointi on vanhentunut, tai jutun vieminen oikeuteen antaisi tekijälle hänen kaipaamansa sädekehän. Träskman, ss. 239–240. Jälkimmäisen esimerkin osalta ks. myös Tak, s. 51–52.

Lehtonen, Asko: Toimenpiteistä luopumisesta rikoksen vähäisyyden tai vähäpätöisyyden perusteella, SPL 5/1974, ss. 141–145.

Nordisk kriminalstatistik 1950–1980. Hanns von Hofer (toim.). Nordisk statistisk sekretariat. Tekniske rapporter nr. 30, København 1982.

Oikeuskanslerin ohjeita syyttäjille. Helsinki 1978.

Regler om ordningen av påtalemyndigheten. Norjan oikeusministeriön julkaisuja, Oslo 1985.

Rikollisuustilannekatsaus 1983. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja, Helsinki 1984.

Rikosoikeuskomitean mietintö 1976: 72, Helsinki 1976.

Røstad, Helge: The Principle of Opportunity (or Expediency). Considerations on Waiving of Prosecution related to the procedural System of Norway, Cahiers de Défense Sociale 1984/1985, ss. 27–34.

– » – The Waiving of Prosecution. Information on the System in Norway. Paper sent to the Helsinki Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations (saap. 8. 11. 1984).

Syyttäjien toiminta 1983. Tilastot kertyvät, tilastot kertovat. Oikeusministeriön oikeushallinto-osasto julkaisu n:o 7, 21. 11. 1984.

Tak, Peter: The Legal Scope of Non-Prosecution in Europe. Publication no. 8 of the Helsinki Institute of Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations, Helsinki 1986.

Träskman, P.O.: Åtalsrätt. De offentliga åklagarna, deras behörighet och uppgifter enligt gällande finsk rätt, Helsinki 1980.

Tuominen, Timo: Eräitä mietteitä rikosoikeuden käsitelainopista ja vähäisen rikoksen käsitteestä, LM 1968, ss. 545–565.

Åtalsunderlåtelse. Ruotsin syyttäjäviraston moniste, 1985.

Sakotuskäytännöstä 1978–83

Lainsäädäntöneuvos *Antero Kantola*

1. Johdanto

Järkiperäinen kriminaalipolitiikka edellyttää, että päätöksentekijöillä on käytettävissään riittävästi tietoja rikollisuuden määristä ja ilmenemismuodoista, vahinkotasosta, niissä tapahtuvista muutoksista, kontrollitoimenpiteistä, niiden vaikutuksista, kustannuksista jne. Rikollisuustilastot on kehitetty ensisijaisesti tätä tehtävää varten.[1] Ne toimivat myös rikollisuutta koskevan tutkimuksen tärkeimpänä tutkimuslähteenä.[2] Rikollisuuden viralliseen tilastointiin ryhdyttiin Suomessakin jo viime vuosisadalla ja Suomea pidetään yhtenä rikollisuustilastoinnin edelläkävijämaana.[3]

Päätöksentekijöiden ja tutkijoiden ohella myös suuri yleisö tarvitsee tietoja rikollisuudesta ja yhteiskunnan rikollisuuteen kohdistamista toimenpiteistä, jotta se voisi arvioida kriminaalipolitiikan tuloksellisuutta ja vaikuttaa siihen. Rikollisuus aiheuttaa yhteiskunnassa huolestuneisuutta, joka usein joukkotiedotusvälineiden myötävaikutuksella saavuttaa liialliset mittasuhteet.[4] Järkiperäisen kriminaalipolitiikan harjoittamisen kannalta rikollisuustilastoilla on myös se merkitys, että niillä voidaan lievittää suuren yleisön keskuuteen syntynyttä tai synnytettyä aiheetonta huolestuneisuutta ja oikaista virheellisiä käsityksiä todellisesta rikollisuustilanteesta.

Professori *Inkeri Anttila* on opettanut nykyiselle rikollisuutta tutkivalle juristi- ja tutkijapolvelle rikollisuustilastojen käyttämisen merkityksen.

---

[1] Rikollisuuskehityksen tiedottamista selvittäneen työryhmän mietintö. Oikeusministeriön lainsäädäntöosaston julkaisu 7/1973 s. 2.

[2] *Anttila-Törnudd* (1970) Kriminologia s. 56 ss. ja *Anttila-Heinonen* (1977) Rikosoikeus ja kriminaalipolitiikka s. 35.

[3] Ibid. sekä *Anttila–Heinonen–Koskinen–Lahti* (1974) Rikollisuus ongelmana s. 80.

[4] Oikeusministeriön lainsäädäntöos. julk. 7/1973 s. 2 ss.

Lakiuudistusten toimivuutta ja vaikutuksia oikeuskäytäntöön on pyritty selvittämään seurantatutkimuksilla. Oikeusministeriössä on esimerkiksi seurattu tuomioistuintilastojen avulla vuonna 1977 voimaan tulleiden liikennejuopumus- ja sakkouudistusten toimivuutta ja vaikutuksia.[5] Kumpainenkin uudistus on herättänyt suuren yleisön keskuudessa ja julkisuudessa melkoista huomiota ja niiden vaikutuksia on seurattu tavanomaista intensiivisemmin. Tapahtuneisiin tai oletettuihin muutoksiin on reagoitu herkästi ja voimakkaasti. Järkiperäisen ja poukkoilemattoman kriminaalipolitiikan toteuttamiselle ovat kyseiset seurantatutkimukset antaneet korvaamattoman avun.

Vuoden 1977 alusta voimaan tulleessa sakkouudistuksessa (650/76) muutettiin rikoslain 2 luvussa olevia säännöksiä päiväsakon rahamäärän määräämisestä. Uudistuksen tarkoituksena oli korottaa päiväsakon rahamääriä, jotka käytännössä olivat jääneet niin alhaiselle tasolle, että sakkorangaistuksen yleisestävä teho oli olennaisesti heikentynyt. Ankarimmista sakoista pyrittiin saamaan vaihtoehto lyhytaikaiselle vapausrangaistukselle. Samalla sakkojärjestelmää pyrittiin eriyttämään myös siten, että vähäisemmistä rikoksista voitaisiin tuomita lieviä sakkorangaistuksia vähentämällä päiväsakkojen lukumäärää.[6] Suoranaisena jatkona sakkojärjestelmän eriyttämiselle on ollut vuonna 1983 voimaan tullut rikesakkojärjestelmä (66–68 ja 605–606/83).

Arvioitaessa sakkouudistuksen vaikutuksia julkisuudessa ei ole kiinnitetty huomiota siihen, ovatko uudistukselle asetetut lainsäädäntöpoliittiset tavoitteet, kuten päiväsakkojen rahamäärien korottaminen, toteutuneet. Päähuomio julkisessa keskustelussa on kyllä kiinnitetty sakkojen ankaruuteen. Sakkojen on väitetty ankaroituneen kohtuuttomasti ja pääsyynä siihen olevan sen, että uuden lain mukaan päiväsakon rahamäärä määrätään sakotettavan brutto- eikä nettotulon perusteella. Näyttää siltä, että lakiuudistukselle asetettua ankaroittamistavoitetta ei ole yleisesti hyväksytty.

Seuraavassa esitellään lyhyesti erään seurannan tuloksia. Sen tarkoituksena on ollut selvittää vuoden 1977 sakkouudistuksen vaikutuksia päiväsak-

[5] *Lappi-Seppälä* (1978) Uudet liikennejuopumussäännökset ja rangaistuskäytäntö. Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 12/1978. Ks. myös *Heinonen–Luukkainen* (1970). Raportti vuoden 1969 sakkouudistuksesta, LM 1970, 516–531.

[6] Hall.es. 1975 II vp. n:o 109 s. 3. Kyseinen esitys annettiin eduskunnalle *Inkeri Anttilan* ollessa Suomen oikeusministerinä. Ks. myös *Holopainen* (1978) Sakkorangaistuksen kehittäminen tuntuvaksi taloudelliseksi seuraamukseksi. Tutkielma rikosoikeuden alalta. Turun yliopisto (ei painettu), laajasti.

kojen lukumääriin, päiväsakon rahamäärän sekä sakkojen kokonaismarkkamäärään. Selvitys on jatkoa niille seurantatutkimuksille, joiden suorittamisessa *Tapio Lappi-Seppälän* ansiot ovat keskeiset.[7]

2. Liikennerikkomuksista tuomitut sakkorangaistukset 1978–1983

Selvityksessä tarkastellaan liikennerikkomuksista tuomittuja sakkorangaistuksia vuosina 1978–1983. Tarkastelun kohteena ovat *rangaistusmääräyksin* tuomitut sakot varomattomuudesta liikenteessä (1957 tieliikennelain 6 §:n 1 mom.) ja liikenteen vaarantamisesta (1981 tieliikennelain 98 §, voimassa 1. 4. 1982 alkaen) sekä liikennerikkomuksesta (1957 TLL 9 §, 1981 TLL 103 §). Ensiksi mainitusta rikkomuksesta käytetään tässä nimitystä liikenteen vaarantaminen riippumatta siitä, onko teko tehty vanhan vai uuden tieliikennelain aikana.

Liikenteen vaarantaminen ja liikennerikkomus ovat kaksi yleisintä tieliikennelain nojalla rangaistavaa tekoa. Noin 95 prosenttia kaikista liikennesakoista tuomitaan näistä rikkomuksista. Vuonna 1983 tuomittiin rangaistusmääräyksin 156 208 liikennerikkomussakkoa ja 42 723 sakkoa liikenteen vaarantamisesta. Muista liikennerikoksista tuomittiin rangaistusmääräysmenettelyssä 10 830 sakkoa, niistä suurin osa ajokortitta ajosta. Esimerkiksi kaikki ylinopeussakot tuomitaan joko liikenteen vaarantamisena tai liikennerikkomuksena.

Käytetty tilastoaineisto käsittää kaikki liikenteen vaarantamisesta ja liikennerikkomuksesta tuomitut rangaistusmääräyssakot vuosilta 1978–1983.[8] Aineisto on siis kattavuudeltaan täydellinen eikä perustu otokseen. Sakkojen kokonaismarkkamäärien selvittämiseksi on vuoden 1983 osalta tehty tilastokeskuksessa erillinen selvitys.

2.1. Päiväsakkojen lukumäärä

Tarkasteltavina olevien liikennerikosten normaalirangaistusvyöhykkeet ovat varsin suppeat. Ehdoton valtaosa sakoista on koko tarkasteluajanjak-

[7] *Lappi-Seppälä* (1978) Uudet liikennejuopumussäännökset ja rangaistuskäytäntö. Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 12/1978 ja *S:a* (1982) Rangaistuksen määrääminen varkaus-, pahoinpitely- ja petosrikoksista. Tutkimustulosten tiivistelmä. Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 1/1982.

[8] SVT XXIII B: 114–119.

sona jäänyt alle 15 päiväsakon. Sitä edellyttää jo poliisin käytössä oleva sisäasiainministeriön yleisohjekin.[9] Päiväsakkojen lukumäärissä on kuitenkin tarkasteluajanjakson kuluessa tapahtunut joitakin merkittäviäkin muutoksia.

Liikenteen vaarantamisesta tuomittujen sakkojen päiväsakkoluvut ovat nousseet. Vuonna 1978 oli 43.6 % sakoista alle 10 ps. Vuonna 1983 tähän ryhmään kuului enää vajaat 20 % liikenteen vaarantamissakoista. Suurin osa sakoista sijoittuu nyt alueelle 10–14 ps (vuonna 1983 noin 55 %). Yli 15 ps rangaistuksia oli vuonna 1978 runsaat 18 % ja vuonna 1983 neljäsosa liikenteen vaarantamissakoista. Yli 40 ps rangaistuksia oli koko tarkasteluajanjaksolla vain puoli prosenttia.

Liikennerikkomuksesta tuomittujen sakkojen päiväsakkoluvut ovat muuttuneet eri tavalla. Vuonna 1978 oli alle 5 ps rangaistuksia noin 17 %, mutta vuonna 1983 niiden osuus oli lisääntynyt lähes 28 prosenttiin. Alle 10 ps rangaistuksia oli vuonna 1978 kaksi kolmannesta ja vuonna 1983 kolme neljännestä liikennerikkomussakoista. Alle 15 ps rangaistuksia oli vuonna 1978 noin 90 % ja vuonna 1983 noin 96 %. Yli 20 ps rangaistuksia oli vuonna 1978 noin 5 %, mutta vuonna 1983 vain 1.5 %.

Liikenteen vaarantamisesta tuomittujen sakkojen päiväsakkoluvut ovat siis kuluneiden kuuden vuoden aikana nousseet, mutta liikennerikkomuksesta tuomittujen sakkojen päiväsakkoluvut alentuneet.

Liikenteen vaarantamisesta tuomittujen päiväsakkojen keskilukumäärä on noussut vuoden 1978 keskiarvosta 10.8 vuonna 1983 keskiarvoon 12.9 eli noin kahdella päiväsakolla. Mediaanein mitattuna keskimääräinen päiväsakkoluku on pysynyt koko tarkasteluajanjakson 10 ps suuruisena. Sitä vastoin liikennerikkomuksesta tuomittujen päiväsakkojen keskilukumäärä on laskenut vuoden 1978 keskiarvosta 8.5 vuonna 1983 keskiarvoon 7.2 eli runsaalla yhdellä päiväsakolla. Liikennerikkomussakkojen mediaanilukumäärä oli vuonna 1978 7 ps ja vuosina 1979–1983 6 ps.

2.2. Päiväsakon rahamäärä

Tarkasteltavina olevista liikennerikoksista tuomittujen päiväsakkojen rahamäärät ovat vuodesta 1978 lukien tasaisesti nousseet. Vaikka 8 markan suuruisten ns. minimisakkojen osuus on jonkin verran vähentynyt, on niitä edelleen noin neljännes liikennesakoista. Kahdeksan markan ylittävistä

[9] Yleisohje tieliikennerikkomusten seuraamusten määräämisestä. Sisäasiainministeriön poliisiosaston julkaisuja 6/1983.

sakoista on alle 20 markan määräisten sakkojen osuus olennaisesti vähentynyt ja vastaavasti 30–50 markan määräisten sakkojen osuus lisääntynyt. Yli 60 markan määräisten sakkojen osuus on edelleen alle 7 % ja yli 100 markan määräisten sakkojen osuus alle 1 %.

Liikenteen vaarantamisesta tuomituista sakoista oli 8 markan minimisakkoja vuonna 1978 lähes 28 % ja vuonna 1983 lähes 22 %. Kahdeksan markan ylittävistä sakoista oli alle 20 markan määräisiä sakkoja vuonna 1978 noin 40 %, mutta vuonna 1983 enää noin 9 %. Kahdeksan markan ylittävistä sakoista yli 60 markan määräisiä sakkoja oli vuonna 1978 kaksi prosenttia ja vuonna 1983 kymmenen prosenttia. Yli 100 markan määräisiä sakkoja oli kaikista liikenteen vaarantamissakoista vuonna 1978 0.17 % ja vuonna 1983 1.13 %.

Liikennerikkomuksesta tuomituissa sakoissa kehitys on ollut samansuuntainen. Kahdeksan markan määräisiä minimisakkoja oli vuonna 1978 runsas kolmannes eli 35 prosenttia. Vuonna 1983 niiden osuus oli vähentynyt 27 prosenttiin. Kahdeksan markan ylittävistä liikennerikkomussakoista oli alle 20 markan määräisiä sakkoja vuonna 1978 44 %, mutta vuonna 1983 enää 10 %. Kahdeksan markan ylittävistä sakoista yli 60 markan määräisiä sakkoja oli vuonna 1978 alle kaksi prosenttia ja vuonna 1983 yhdeksän prosenttia. Yli 100 markan määräisiä sakkoja oli kaikista liikennerikkomussakoista vuonna 1978 0.10 % ja vuonna 1983 0.83 %.

Liikenteen vaarantamisesta tuomittujen päiväsakkojen rahamäärän keskiarvo on noussut vuoden 1978 keskiarvosta 19.5 mk vuonna 1983 32 markkaan (vastaavat mediaaniluvut 18 ja 32 mk). Liikennerikkomuksesta tuomittujen päiväsakkojen rahamäärän keskiarvo on noussut vuoden 1978 keskiarvosta 17.7 mk vuonna 1983 keskiarvoon 29.1 mk (vastaavat mediaaniluvut 16 ja 29 mk).

2.3. Sakon kokonaismarkkamäärä

Myös liikennerikoksista tuomittujen sakkojen kokonaismarkkamäärät ovat tarkasteluajanjaksona tasaisesti nousseet.

Keskimääräinen rangaistusmääräyssakko liikenteen vaarantamisesta oli vuonna 1978 210 mk. Vuonna 1983 vastaava luku oli 412 mk eli lähes kaksinkertainen. Liikennerikkomussakoissa kasvu ei ole ollut yhtä suuri, sillä keskimääräinen liikennerikkomussakko vuonna 1978 oli 150 mk ja vuonna 1983 209 mk (kasvu vajaa 40 %).

Havainnollisen kuvan sakkojen kokonaismarkkamääristä ja erityisesti

suurien liikennesakkojen osuudesta saa tarkastelemalla ns. summaprosentteja eli sitä, kuinka suuri osa sakoista jää alle tietyn kokonaisrahamäärän. Nämä tiedot eivät suoraan ilmene edellä mainituista tilastojulkaisuista, vaan niistä on laadittu tilastokeskuksessa erillinen selvitys vuosilta 1976, 1977 ja 1983. Vuoden 1978 osalta tällaista selvitystä ei ole tehty, vaan tältä osin on huomiota kiinnitetty erityisesti päiväsakon rahamäärän määräämistä koskevan lainmuutoksen (RL 2 luvun 4a §, 650/76, voimaan 1. 1. 1977) vaikutuksiin.

Vuonna 1976, siis ennen lainmuutosta, oli kaikista rangaistusmääräyksin tuomituista liikennesakoista kolme neljäsosaa (74.4 %) kokonaisrahamäärältään alle 150 markan. Vuonna 1977 näiden rikesakon suuruisten sakkojen osuus oli 59.4 prosenttia ja vuonna 1983 40.7 prosenttia kaikista liikennesakoista.

Alle 250 markan oli rangaistusmääräyksin tuomituista liikennesakoista vuonna 1976 93.6 prosenttia, vuonna 1977 83.4 prosenttia ja vuonna 1983 lähes kaksi kolmasosaa (62.6 %). Alle 500 markan sakkoja oli kaikista sakoista vuonna 1976 99 prosenttia, vuonna 1977 96 prosenttia ja vuonna 1983 89 prosenttia.

Melkein kaikki sakot ovat edelleen alle 1 000 markan suuruisia. Vuonna 1976 niiden osuus oli 99.8 prosenttia, vuonna 1977 99.2 prosenttia ja vuonna 1983 98.3 prosenttia.

Yli 2 000 markan sakkoja oli vuonna 1983 yhteensä noin 200 000:sta liikennerikkomus- ja liikenteen vaarantamissakosta vain 283 eli 0.14 prosenttia. Näistä lähes kahdessa kolmanneksessa (63.6 %) päiväsakkoluku on vähintään 20 ps. Suurin osa yli 2 000 markan sakoista tuomittiin liikenteen vaarantamisesta (207) ja niistä yhdessäkään päiväsakkoluku ei ollut alle 10 ps. Kokonaisrahamäärältään suurissa sakoissa on siis melkein aina myös rikoksen törkeyttä kuvaava päiväsakkoluku korkea.

Liikenteen vaarantamisesta ja liikennerikkomuksesta rangaistusmääräysmenettelyssä tuomittujen sakkojen kokonaisrahamäärä oli vuonna 1978 30 miljoonaa markkaa ja vuonna 1983 50 miljoonaa markkaa (lisäys 66.7 %).

2.4. Ansiotason muutokset

Sakon kokonaismarkkamäärän reaalisen kasvun selvittäminen edellyttää myös ansiotasossa tapahtuneiden muutosten huomioon ottamista. Verrattaessa sakkomäärien kehitystä yleisessä ansiotasossa tapahtuneisiin muutoksiin voidaan todeta, onko reaalinen sakkorasite kasvanut.

Elinkustannusindeksi (1951 = 100) oli vuonna 1978 pisteluvussa 544 ja vuonna 1983 luvussa 865 (lisäys 59 %). Palkansaajien ansiotasoindeksi (1975 = 100) oli vuonna 1978 pisteluvussa 133.6 ja vuonna 1983 luvussa 229.2 (lisäys 71.5 %).

Päiväsakkojen rahamäärien ja sakkojen kokonaisrahamäärien kasvu ei tarkasteluajanjaksona ylitä yleisessä ansiotasossa tapahtunutta kasvua. Yleisen ansiotason muutokseen suhteutettu reaalinen sakkorasite ei ole vuosina 1978–1983 lisääntynyt.

Vuoden 1976 jälkeen verotaulukot on vuosittain tarkistettu inflaatiokehitystä vastaaviksi. Jonkin verran verorasitusta on lisännyt viime vuosina toteutettu sairausvakuutusmaksun korottaminen. Verorasituksen lisääntymistä on saattanut tapahtua jossakin määrin myös siltä osin kuin ansiotason nousu on ylittänyt inflaatiokehityksen. Lukumääräisiä tietoja tai täsmällisiä arvioita verorasituksen yleisestä kehityksestä tai ns. reaalitulojen kehityksestä ei ole saatavissa.[10]

3. Loppusanat

Tilastoihin suhtaudutaan eri tavoin. Useimpien mielestä ne ovat ainakin ikävystyttävää luettavaa. Toinen toistaan seuraavia loputtomia numerosarjoja, prosentteja ja mediaaneja. Tilastojen vastustajat sanovat mielellään, että niiden avulla voidaan todistella mitä tahansa. Valhe – emävalhe – tilasto. Kriminaalipolitiikan suunnittelijalle ja päätöksentekijälle ne voivat antaa rauhallisen olon silloinkin, kun julkisuuden tuuli tuivertaa ja vaatii päättäjien päitä vadille.

[10] Valtiovarainministeriön vero-osaston ilmoitus.

LIITETAULUKOT

(*Lähteet:* Taulukot 1–6, SVT XXIII B: 114–119;
taulukot 7–8, Tilastokeskus)

Taulukko 1. Yleisissä alioikeuksissa rangaistusmääräyksin tuomitut päiväsakkojen luvun mukaan 1978–1983. Varomattomuus liikenteessä/Liikenteen vaarantaminen.

Ps-luku	1978	%	1979	%	1980	%	1981	%	1982	%	1983	%
1–4	2 455	7.2	2 653	7.0	1 865	5.0	1 932	4.9	1 511	4.2	757	1.8
5–9	12 498	*36.4*	9 998	*26.4*	8 850	*23.7*	9 004	*22.8*	7 679	*21.2*	7 595	*17.8*
10–14	13 069	*38.1*	17 810	*47.1*	18 856	*50.6*	20 264	*51.3*	18 879	*52.0*	23 657	*55.4*
15–19	3 139	9.2	3 589	9.5	3 750	*10.1*	4 062	*10.3*	3 976	*10.9*	5 062	*11.8*
20–29	2 341	6.8	2 831	7.5	2 877	7.7	3 142	8.0	3 141	8.6	4 128	9.7
30–39	628	1.8	761	2.0	864	2.3	874	2.2	956	2.6	1 271	3.0
40–49	129	0.4	147	0.4	179	0.5	176	0.4	130	0.4	222	0.5
50–59	21	0.1	19	0.1	28	0.1	38	0.1	20	0.1	25	0.1
60–79	3	0.0	9	0.0	5	0.0	6	0.0	7	0.0	6	0.0
80–99	–	0.0	–	0.0	–	0.0	–	0.0	1	0.0	–	0.0
100–120	–	0.0	–	0.0	–	0.0	–	0.0	–	0.0	–	0.0
N	34 283		37 817		37 274		39 498		36 300		42 723	

Taulukko 2. Yleisissä alioikeuksissa rangaistusmääräyksin tuomitut päiväsakkojen rahamäärän mukaan 1978–1983. Varomattomuus liikenteessä/Liikenteen vaarantaminen.

Ps mk	1978	%	1979	%	1980	%	1981	%	1982	%	1983	%
–8	9 436	*27.5*	9 985	*26.4*	8 596	*23.1*	8 628	*21.8*	7 978	*22.0*	9 176	*21.5*
9–13	3 075	9.0	2 680	7.1	1 993	5.3	1 610	4.1	1 310	3.6	1 386	3.2
14–19	6 804	*19.8*	6 226	*16.5*	4 379	*11.7*	2 742	6.9	1 830	5.0	1 614	3.8
20–29	9 814	*28.6*	11 855	*31.3*	12 434	*33.4*	11 494	*29.1*	7 975	*22.0*	6 669	*15.6*
30–39	3 101	9.0	4 283	*11.3*	6 038	*16.2*	9 044	*22.9*	9 795	*27.0*	11 818	*27.7*
40–49	1 074	3.1	1 465	3.9	1 934	5.2	2 988	7.6	3 849	*10.6*	6 013	*14.1*
50–59	475	1.4	595	1.6	843	2.3	1 352	3.4	1 575	4.3	2 677	6.3
60–79	333	1.0	503	1.3	725	1.9	1 103	2.8	1 297	3.6	2 157	5.0
80–99	113	0.3	134	0.4	195	0.5	331	0.8	422	1.2	727	1.7
100–199	56	0.16	86	0.22	125	0.33	191	0.48	256	0.70	454	1.06
200–	2	0.00	5	0.01	12	0.03	15	0.03	13	0.03	32	0.07
N	34 283		37 817		37 274		39 498		36 300		42 723	

Mediaanirangaistukset

10×18 = 180 10×20 = 200 10×22 = 220 10×26 = 260 10×28 = 280 10×32 = 320

Sakkojen kokonaisrahamäärät

mk	7 065 223	8 963 492	10 348 795	12 527 055	12 734 149	17 335 509

Taulukko 3. Yleisissä alioikeuksissa rangaistusmääräyksin tuomitut päiväsakkojen luvun mukaan 1978–1983. Liikennerikkomus.

Ps-luku	1978	%	1979	%	1980	%	1981	%	1982	%	1983	%
1–4	27 481	*17.2*	36 125	*24.5*	36 514	*24.2*	35 306	*23.8*	38 810	*27.6*	43 549	*27.9*
5–9	79 987	*50.0*	62 657	*42.5*	66 163	*43.8*	66 135	*44.6*	63 785	*45.3*	73 015	*46.7*
10–14	37 045	*23.1*	32 701	*22.2*	33 070	*21.9*	32 307	*21.8*	39 960	*28.4*	33 581	*21.5*
15–19	6 940	4.3	6 282	4.3	6 134	4.1	5 726	3.9	4 212	3.0	3 792	2.4
20–29	6 314	3.9	6 420	4.4	6 073	4.0	5 794	3.9	2 958	2.1	1 977	1.3
30–39	1 940	1.2	2 574	1.7	2 532	1.7	2 464	1.7	910	0.6	280	0.2
40–49	301	0.2	434	0.3	375	0.2	466	0.3	162	0.1	12	0.0
50–59	57	0.0	69	0.0	59	0.0	87	0.0	28	0.0	1	0.0
60–79	17	0.0	17	0.0	13	0.0	20	0.0	6	0.0	–	0.0
80–99	3	0.0	2	0.0	7	0.0	–	0.0	–	0.0	1	0.0
100–120	–	0.0	–	0.0	–	0.0	–	0.0	2	0.0	–	0.0
N	160 085		147 281		150 940		148 305		140 790		156 208	

Taulukko 4. Yleisissä alioikeuksissa rangaistusmääräyksin tuomitut päiväsakkojen rahamäärän mukaan 1978–1983. Liikennerikkomus.

Ps mk	1978	%	1979	%	1980	%	1981	%	1982	%	1983	%
−8	56 473	*35.3*	49 475	*33.6*	45 645	*30.2*	42 760	*28.8*	41 810	*29.7*	42 750	*27.4*
9–13	14 848	9.3	11 145	7.6	8 383	5.5	6 348	4.3	5 147	3.7	5 701	3.6
14–19	30 756	*19.2*	23 503	*15.9*	17 653	*11.7*	10 887	7.3	7 124	5.1	6 209	4.0
20–29	38 662	*24.1*	41 031	*27.8*	46 301	*30.7*	41 047	*27.7*	30 123	*21.4*	25 313	*16.2*
30–39	11 891	7.4	13 659	9.3	20 495	*13.6*	28 669	*19.3*	32 689	*23.2*	38 755	*24.8*
40–49	4 162	2.6	4 574	3.1	6 644	4.4	9 891	6.7	12 591	8.9	18 826	*12.0*
50–59	1 617	1.0	1 884	1.3	2 694	1.8	4 030	2.7	5 284	3.7	8 422	5.4
60–79	1 232	0.8	1 414	1.0	2 217	1.5	3 220	2.2	4 042	2.9	6 828	4.4
80–99	273	0.2	409	0.3	580	0.4	874	0.6	1 298	0.9	2 104	1.3
100–199	167	0.10	176	0.12	309	0.20	550	0.37	649	0.46	1 211	0.77
200–	4	0.00	11	0.00	19	0.01	29	0.02	33	0.02	89	0.06
N	160 085		147 281		150 940		148 305		140 790		156 208	

Mediaanirangaistukset

7×16 = 112 6×17 = 102 6×20 = 120 6×23 = 138 6×26 = 156 6×29 = 174

Sakkojen kokonaisrahamäärät

mk	23 252 700	22 869 880	26 255 641	29 068 002	27 698 364	33 000 147

Taulukko 5. Yleisissä alioikeuksissa rangaistusmääräyksin tuomitut päiväsakkojen keskilukumäärän ja päiväsakkojen rahamäärän keskiarvon mukaan. Varomattomuus liikenteessä/Liikenteen vaarantaminen.

Vuosi	Ps-luku	Ps mk	Yhteensä mk
1978	10.8	19.5	210
1979	11.5	20.9	240
1980	11.9	23.6	280
1981	12.0	26.7	320
1982	13.0	29.2	379
1983	12.9	32.0	412

Taulukko 6. Yleisissä alioikeuksissa rangaistusmääräyksin tuomitut päiväsakkojen keskilukumäärän ja päiväsakkojen rahamäärän keskiarvon mukaan. Liikennerikkomus.

Vuosi	Ps-luku	Ps mk	Yhteensä mk
1978	8.5	17.7	150
1979	8.5	19.0	161
1980	8.4	21.4	179
1981	8.4	24.2	203
1982	7.2	26.1	187
1983	7.2	29.1	209

Taulukko 7. Yleisissä alioikeuksissa rangaistusmääräyksin tuomitut sakon kokonaisrahamäärän mukaan (ns. summaprosentti). Kaikki tarkasteltavat liikennerikokset.

Mk	1976 %	1977 %	1983 %
alle 150	74.4	59.4	40.7
alle 250	93.6	83.4	62.6
alle 500	99.0	96.0	88.9
alle 750	99.7	98.3	95.9
alle 1 000	99.8	99.2	98.3
alle 1 500			99.6
alle 2 000			99.9

Taulukko 8. Yleisissä alioikeuksissa rangaistusmääräyksin tuomitut sakon kokonaisrahamäärän ja päiväsakkojen lukumäärän mukaan 1983. Kaikki tarkasteltavat liikennerikokset.

Mk	Yhteensä rikoksia	1– 4	5– 9	10– 14	15– 19	20– 29	30– 39	40– 49	50– 59	60– 79	80–
	198 931	44 306	80 610	57 238	8 854	6 105	1 551	234	26	6	1
Enintään 150 mk	80 982	34 217	29 868	14 500	2 397	–	–	–	–	–	–
151– 250 mk	43 567	8 211	27 803	5 024	401	1 832	296	–	–	–	–
251– 500 mk	52 365	1 786	20 756	26 963	1 992	542	239	78	9	–	–
501– 750 mk	13 880	68	1 778	7 815	2 540	1 544	125	9	–	–	1
751–1 000 mk	4 835	22	280	1 980	984	1 241	310	16	2	–	–
1 001–1 500 mk	2 474	2	98	772	418	718	394	66	5	1	–
1 501–2 000 mk	545	–	20	116	94	159	116	33	5	2	–
Yli 2 000 mk	283	–	7	68	28	69	71	32	5	3	–

Tuomari ja rangaistusten täytäntöönpano. Täytäntöönpanotuomarin tehtäväkuva

Esittelijäneuvos *Hannu Kiuru*

Hyvitys- ja sovitusperiaatteelle rakentuvassa rikosoikeudellisessa järjestelmässä rangaistus määrätään rikoksen vakavuuden ja syytetyn osoittaman syyllisyyden perusteella. Tuomioistuimen päätöksen täytäntöönpano kuuluu hallintoviranomaisille, joiden tulee tarkasti noudattaa päätöksen sisältöä. Täytäntöönpanovaiheessa rangaistukseen ei saa enää tehdä muutoksia. Sellaisilla myöhemmin havaituilla seikoilla kuten tuomitun myönteinen kehittyminen ja hänen yhteiskuntavaarallisuutensa vähentyminen ei klassillisessa sovitusrikosoikeudessa ole mitään merkitystä.[1] Oikeudenkäynnin päätyttyä tuomioistuin ei myöskään voi antaa minkäänlaisia määräyksiä rangaistuksen täytäntöönpanosta. Vallan kolmijako-oppia ei sovi loukata.

Jo viime vuosisadan puolella useissa maissa toteutetut uudistukset toivat mukanaan huomattavia muutoksia täytäntöönpanojärjestelmään: Ehdonalaiseen vapauteen päästämisen katsottiin loukkaavan tuomioistuimen päätäntävaltaa. Epämääräisen rangaistustuomion kohdalla nousi keskeiseksi kysymykseksi se, mille viranomaiselle tuli kuulua tuomitun vapauttamisesta päättäminen.

Ehdonalainen vapauttaminen

Maconochie, brittiläinen työsiirtolan päällikkö Nordfolk Islandissa Australiassa, mainitaan useimmiten ensimmäiseksi ehdonalaisen vapauden käyttöönottajaksi (1840). Aiemmin sanotunlainen vapauttaminen oli ollut ainakin kokeiluluonteisesti käytössä Saksassa, Ranskassa ja Espanjassa. Ranskassa uudistus hyväksyttiin lopullisesti 1885. Tätä ennen sisäasiain-

[1] Hans Dubs, Richter und Vollzug, Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht 1959, 320 s.

ministeriö, jolle vuoteen 1911 kuului rangaistusten täytäntöönpano, oli joutunut laajalti perustelemaan ehdonalaisen vapauttamisen tarkoituksenmukaisuutta. Oikeuslaitoksen edustajat katsoivat uudistuksen loukkaavan tuomiovallan oikeutta määrätä rangaistus. Vankeinhoitohallinnossa ei oltu vakuuttuneita sen moraalisesta oikeutuksesta. Yleinen mielipide näki vankien vapauttamisessa ennen rangaistusajan päättymistä uhkan yhteiskunnan turvallisuudelle. Oikeusministeri vakuutti yleisille syyttäjille 1888 lähettämässään kirjeessä, ettei ehdonalainen vapauttaminen vähimmässäkään määrin loukkaa tuomioistuimen päätöstä, jolla rikosjuttu on ratkaistu. Kysymyksessä ei ole muu kuin rangaistuksesta jäljellä olevan osan täytäntöönpanon lykkääminen laissa määrätyin edellytyksin. Ehdonalaiseen vapauteen laskemisesta päätettäessä ovat perusteena tuomitun käyttäytymisestä oikeuden päätöksen jälkeen tehdyt havainnot. Ehdonalaiseen vapauteen päästämistä koskevia asioita valmistelevaan asiantuntijalautakuntaan kuului Ranskassa myös oikeuslaitoksen edustaja. Lautakunnalla oli näissä asioissa tosin vain oikeus antaa lausuntoja. Päätösvaltaa käytti sisäasiainministeriö.[2]

Suomessa oli vuoden 1863–64 valtiopäivien käsiteltäväksi annettu esitys, jossa ehdotettiin ehdonalaisen vapauden käyttöönottamista. Lakivaliokunnan enemmistö totesi, että käyttöön ottaminen saattaisi tulla yhteiskunnalle vaaralliseksi ja sitä paitsi Suomen nykyisen lainsäädännön kanssa olisi ristiriidassa, että hallinnollinen viranomainen saisi rikkoa tuomioistuimen lailliseen voimaan päässeitä päätöksiä, joka valta on ainoastaan Hallitsijalla. Vuonna 1888 annettu esitys hyväksyttiin ja säännökset ehdonalaiseen vapauteen päästämisestä otettiin vuonna 1889 annettuun asetukseen rangaistusten täytäntöönpanosta. Ehdonalaisesta vapaudesta päättäminen ja sen julistaminen menetetyksi muun syyn kuin uuden rikoksen johdosta tuli kuulumaan senaatin oikeusosastolle sekä myöhemmin korkeimmalle oikeudelle sen perustamisesta 1. 10. 1918 lukien. Vuoden 1921 lainmuutoksella päätäntävalta näissä asioissa annettiin oikeusministerille. Muutosta perusteltiin sillä, että ehdonalainen vapaus oli rangaistuksen täytäntöönpanomuoto, minkä vuoksi sen myöntämisestä ja menettämisestä päättäminen oli soveliainta jättää tarpeellisen johdon ja yhdenmukaisuuden ylläpitämiseksi hallinnonhaaran ylimmän asteen, oikeusministerin, alaiseksi.[2a]

---

[2] Michel Fize, Il y a 100 ans . . . la libération conditionnelle, Revue de Science criminelle et de Droit pénal comparé 1985, 758–767 s.

[2a] Jorma Uitto, Vankien ehdonalaiseen vapauteen päästäminen ja sen edellytykset. Vammala 1950, 68–71 s.

Epämääräinen rangaistustuomio

Vuonna 1889 perustettu Kansainvälinen Kriminalistiyhdistys puolsi epämääräisten rangaistustuomioiden käyttöönottamista mutta ei päässyt yksimielisyyteen siitä, oliko niiden täytäntöönpanossa määräysvalta annettava tuomioistuimelle vai jollekin erityiselimelle. Hollantilainen Gérard Anton Van Hamel oli ehkä voimakkaimmin tuomioistuimen kannalla. Saksalaisen Franz von Lisztin mielestä tuomioistuin lautakuntineen ei ollut paras mahdollinen oikeusturvan tae. Hän esitti päätösvallan antamista vankeinhoitokomissiolle, johon kuuluisi asianomaisen laitoksen johtaja, syyttäjä, tutkintotuomari ja kaksi maan hallituksen määräämää virkamiestä. Tämäntyyppiset sekakomissiot saivat kannatusta myös kolmannessa vankeinhoitokongressissa Roomassa 1885. Niiden tehtäväksi katsottiin voitavan antaa täytäntöönpanon ja jälkihuollon valvonta. von Lisztin ehdottaman vankeinhoitokomission kaltaisia lautakuntia perustettiin useissa maissa. Belgiassa, Hollannissa, Itävallassa ja Pohjoismaissa niitä on vielä nykyäänkin. Niillä on yleensä myös tiettyä päätösvaltaa täytäntöönpanossa. Jäseninä on tuomareitakin ja tätä seikkaa täytynee pitää osoituksena siitä, että tuomarikunnalle on haluttu antaa sananvaltaa myös täytäntöönpanopuolella. Kollegion jäseninä tuomareiden vaikutusmahdollisuudet ovat vähäiset ja heidän tehtävänään on lähinnä edustaa komissiossa oikeuslaitosta.

Rikoksenuusijan eristämisestä Ranskassa 1885 annetussa laissa sai tuomioistuin ensimmäisen kerran päätösvaltaa täytäntöönpanossa. Eristetyllä oli lain mukaan oikeus anoa kotipaikkakuntansa tuomioistuimelta hänelle määrätyn seuraamuksen poistamista tai muuttamista. Tuomioistuimen tuli anomusta käsitellessään nimenomaisesti selvittää, miten eristetty oli käyttäytynyt ja työskennellyt sekä millaiset toimeentulomahdollisuudet hänelle oli.[3] Pohjoismaissa ajaltaan epämääräiset seuraamukset tulivat lainsäädäntöön vasta tällä vuosisadalla, Norjassa 1902, Tanskassa 1925, Ruotsissa 1927 ja Suomessa 1932. Tanskassa eristetyt vapautetaan minimiajalla. Ruotsi on 1981 kokonaan luopunut eristämisseuraamuksesta ja Norjassa on suunniteltu eristämislainsäädännön kumoamista jo pitemmän aikaa. Suomessa 1971 toteutetun lainmuutoksen jälkeen pakkolaitokseen eristettyjen lukumäärä on enimmillään ollut vähän toistakymmentä.

Suomessa pakkolaitokseen eristämistä koskevissa asioissa päätösvaltaa

[3] Christian Nils Robert, La participation du juge à l'application des sanctions pénales, Genève 1974, 9 ja 77–79 s.

käyttävä vankilaoikeus on kokoonpanoltaan edellä selostetun von Lisztin komissiomallin kaltainen. Viidestä jäsenestä tulee kahdella olla kokemusta tuomarintoimessa. Puheenjohtajana on viime vuosina yleensä ollut korkeimman oikeuden jäsen ja toisena tuomarijäsenenä Helsingin hovioikeuden jäsen. Hallituksen esityksessä 1931 vankilaoikeuden tarpeellisuutta perusteltiin eristämisvallan jakamisella yhtäältä tuomioistuimen ja toisaalta sen ulkopuolella olevan, rangaistusten täytäntöönpanoa läheltä seuraavan, vankeinhoitoa erikoisesti tuntevan elimen välillä. Korkein oikeus huomautti esityksestä antamassaan lausunnossa, että vankilaoikeuden tehtäväksi olisi annettava kaikki vankien ehdonalaiseen vapauteen päästämistä koskevat asiat.[4]

Täytäntöönpano ja sen valvonta

XI Vankeinhoitokongressi hyväksyi Berliinissä 1935 päätöslauselman, jonka mukaan rikollisuuden torjuntaan tähtäävän järkiperäisen toiminnan edun mukaista on antaa vapausrangaistusten täytäntöönpanoa koskevissa asioissa päätösvalta tuomareille, syyttäjille tai sekakomissioille.[5]

Tuomioistuinten toimivallan ulottamista täytäntöönpanoon lienee alunperin vaadittu siinä tarkoituksessa, että jutun ratkaissut tuomioistuin voisi myöhemmin tarkistaa ja täsmentää määräämäänsä seuraamusta. Tuomioistuinten mahdollisuudet tehdä jälkikäteisoikaisuja omiin ratkaisuihinsa ovat kuitenkin varsin rajoitetut. Seuraamuksen määränneen tuomioistuimen puoleen kääntyminen ei täytäntöönpanovaiheessa useinkaan kävisi hankaluudetta päinsä. Rangaistus suoritetaan kenties kaukana tuomioistuimesta, eikä sen kokoonpanoa ehkä vaikeudetta saada samaksi kuin juttua ratkaistaessa. Jutturuuhkat voivat estää riittävän nopean käsittelyn.

Teoreettisesti parhaimmalta vaihtoehdolta kyllä näyttäisi, että päätäntä- ja valvontavalta täytäntöönpanossa annettaisiin nimenomaan rangaistuksen tuominneelle tuomioistuimelle. Edellä mainituista käytännön hankaluuksista huolimatta eräiden maiden lainsäädännössä lainkäyttöelimillä on rajoitettu mahdollisuus päättää tuomitsemansa seuraamuksen täytäntöönpanoa koskevista asioista. Luonnollisimmin täytäntöönpano tuntuisi kuitenkin kuuluvan syyttäjäviranomaiselle. Syyttäjä on kyllä rikosjutun asianosainen

[4] Hallituksen esitys Eduskunnalle turvasäilölaiksi (HE 91/1931), 6 ja 13 s.

[5] I. Ionesco-Dolj, De l'intervention de l'autorité judiciaire dans l'exécution des peines et des mesures de sûreté. Revue Internationale de droit pénal 1937, 677 s.

ja hänellä on siinä oma tärkeä tehtävänsä. Seuraamusten täytäntöönpanossa syyttäjä ei siten voi olla kyllin objektiivinen ja puolueeton. Joissain maissa, esimerkiksi Luxemburgissa ja Saksan demokraattisessa tasavallassa, täytäntöönpano kuuluu syyttäjälaitokselle.

von Lisztin puoltamien sekakomissioiden tarkastus- ja valvontatoimintaa haittaa niiden kollegiaalinen luonne. Käsittelyn pohjana ovat usein vain asiakirjat, eikä asianosaiselle aina varata edes tilaisuutta tulla kuulluksi. Komissiot ovat hallinnollisia lautakuntia, ja muutoksenhaku niiden ratkaisuista on joko kokonaan järjestämättä tai liian monimutkaista ja vaikeaa. Näiden lautakuntien tehtävät rajoittuvat yleensä neuvontaan ja asiantuntijaelimenä toimimiseen.[6]

Tuomarin toimivallan lisääminen täytäntöönpanossa

Rangaistusten yksilöllistämisen myötä rikosoikeudellinen järjestelmä on muuttunut dynaamiseksi. Vielä täytäntöönpanovaiheessakin tulee olla mahdollisuus tehdä tarvittavia muutoksia tuomittuihin seuraamuksiin. Näin pitkälle viedyn yksilöllistämisen on katsottu saattavan loukata tuomitun oikeusturvaa. Yhä laajempaa kannatusta alkoivat saada 1930-luvulla pidetyissä kriminaalipoliittisissa kongresseissa esitetyt vaatimukset tuomioistuinten kytkemisestä kiinteästi täytäntöönpanotehtäviin. Perusteluina viitattiin positivistisen rikosoikeuskoulun edustajien julkituomaan käsitykseen yhtenäisestä rikosprosessista, joka ei pääty päätöksen julistamiseen vaan vasta silloin, kun tuomittu on suorittanut koko rangaistuksensa. Tuomaria verrattiin lääkäriin, jonka tärkeimpänä tehtävänä on seurata hoitotoimien vaikutusta potilaaseen. Tällaista velvollisuutta ei ole asetettu tuomarille tuomittuun nähden eikä edes mahdollisuutta siihen.[7]

Eräänä näkökohtana uudistusvaatimuksia esitettäessä oli vankeinhoidon epäonnistuminen sen tärkeimmiksi tehtäviksi katsotuissa rikollisuuden vastustamisessa ja uusintarikollisuuden ehkäisemisessä. Kiinnitettiin huomiota vankilahenkilökunnan koulutustasoon, jota ei pidetty riittävänä. Arvostelijain mielestä vankien oikeusturvasta ei ollut kyllin tehokkaasti huolehdittu laitoksissa. Vankilahenkilökunnan koulutusta oli sen vuoksi lisättävä ja vankeinhoidon valvonta oli annettava tuomioistuinten tehtäväk-

[6] Robert, La participation du juge à l'application des sanctions pénales, 73–79 s.

[7] Jean Graven, Introduction à une procédure pénale rationnelle de prévention et de défense sociale, Revue pénale suisse 1950, 190 s.

si. Monet katsoivat, että repressiivisistä toimenpiteistä päättävien tuomioistuinten tehtäväkuvaan soveltuu huonosti terapeuttisten, sosiaalistavien ja kasvatuksellisten menetelmien asiantuntemusta vaativa rangaistusten täytäntöönpanon valvonta. Tuomareilla ei ollut siihen mitään koulutusta ja oli luultavaa, että tämänsuuntaiset uudistukset tulisivat riittävän kiinnostuksen puutteen vuoksi jäämään kuolleeksi kirjaimeksi.[8]

Erillisen itsenäisen täytäntöönpanotuomarijärjestelmän toteuttamista esittäneet rikosoppineet vastustivat päätösvallan jättämistä hallintoviranomaisille. Heidän mielestään päätöksentekoa ja valvontaa varten täytäntöönpanossa oli luotava erityinen tehokkaasti toimiva lainkäyttöjärjestelmä. Asianosaisina voisivat olla tuomitun ja hänen avustajansa lisäksi syyttäjä ja läheisessä suhteessa tuomittuun olevat henkilöt kuten omaiset, työnantajat ym. Käsittely olisi suullista ja menettely kontradiktorista. Tuomitun oikeusturvan takeena olisi hänen ja mahdollisen avustajan aktiivinen mukanaolo asian käsittelyssä, johon ottaisivat osaa myös täytäntöönpanosta vastaavat henkilöt. Asianosaisilla tulisi olla oikeus hakea muutosta tehtyihin päätöksiin ainakin silloin, kun ne koskevat seuraamuksen laatua ja pituutta. Täytäntöönpanotuomarin yksin ratkaisemassa asiassa tulisi olla muutoksenhakumahdollisuus kollegiaaliseen tuomioistuimeen, jolla on asiantuntemusta täytäntöönpanossa.[9]

Täytäntöönpanotuomarijärjestelmästä on pitkäaikaisimpia käytännön kokemuksia Italiassa, Portugalissa, Ranskassa ja Puolassa sekä Euroopan ulkopuolella Brasiliassa jo vuodesta 1922. Näissä maissa omaksutuissa järjestelmissä pääpaino on yleensä tarkastus- ja valvontatoiminnan puolella. Päätösvaltaa täytäntöönpanotuomareilla tulee olemaan eniten Ranskassa, mikäli vireillä olevat uudistussuunnitelmat toteutuvat.

Täytäntöönpanotuomari

Italia

Italian rikoslaissa vuodelta 1930 on toteutettu dualistinen seuraamusjärjestelmä. Lain voimaantullessa perustetun valvontatuomarin (giudice di

[8] Marc Ancel, Der Strafvollzugsrichter in Frankreich, Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft 1967, 405 s.

[9] Robert, La participation du juge à l'application des sanctions pénales, 80–84 s.

sorveglianza) toimivalta oli aluksi laajempi turvaamistoimenpiteiden kohdalla kuin varsinaisten rangaistusten ollessa kysymyksessä. Valvontatuomarit päättivät itsenäisesti eristettyjen vapauttamisesta ja poistumisluvan myöntämisestä mutta saattoivat rangaistusvankien osalta ratkaista vain laitossijoitusta ja työntekoa vankilan ulkopuolella koskevat asiat. Heidän pääasiallisina tehtävinään olivat vankeinhoitolaitosten tarkastukset ja asiantuntijalausuntojen laatimiset.

Vasta vuonna 1975 vankeinhoidon perusteellisen uudistamisen yhteydessä valvontatuomarit saivat lisää päätäntävaltaa rangaistusten täytäntöönpanossa. Tärkeimpien asioiden ratkaisemista varten on kussakin hovioikeudessa valvontajaosto, johon kuuluu kaksi valvontatuomaria ja kaksi asiantuntijajäsentä. Valvontajaostolla on oikeus tehdä muutoksia täytäntöönpantavina oleviin vapausrangaistuksiin ja määrätä niiden sijasta koevapautta tai muita vaihtoehtoisia avoseuraamuksia. Jaosto päättää myös turvaamistoimenpiteen peruuttamisesta. Valvontatuomarin toimivaltaan jäivät kuulumaan täytäntöönpanon valvonta, käsittelyohjelman hyväksyminen ja poistumislupien myöntäminen.[10]

Portugali

Täytäntöönpanotuomareita on Portugalissa ollut vuodesta 1944 lähtien. Nykyään näitä tuomareita on seitsemän. Heidän tulee tehdä tarkastuskäyntejä piiriinsä kuuluvissa vankiloissa kerran kuussa ja nimenomaisesti tutkia kuutta kuukautta pitempien vankeusrangaistustuomioiden täytäntöönpanoa. Täytäntöönpanotuomarien päätettäviä asioita ovat vankien kantelut ja laitoksen johtajan määräämistä kurinpitorangaistuksista tekemät valitukset. He ratkaisevat myös koevapauteen ja ehdonalaiseen vapauteen päästämistä sekä poistumisluvan myöntämistä koskevat asiat kuultuaan asiantuntijalautakuntaa ja tuomittua itseään. Vankiloiden lisäksi heidän tulee valvoa psykiatrisiin laitoksiin sijoitettujen eristettyjen oikeusturvan toteuttamista ja määräajoin tarkistaa, onko olemassa edellytyksiä pitää eristettyä edelleen laitoksessa.[11]

---

[10] Francesca Gabrielli Fabrizi, La réforme pénitentiaire en Italie, Revue de science criminelle et de droit pénal comparé 1976, 931–937 s.

[11] Bernardo Guimarães Fisher de Sá Nogueira, The judge and the execution of punishment. Report from Portugal. International Association of Judges. Third Study Commission. Senegal 1983.

Ranska

Vuodesta 1945 Ranskan kriminaalipolitiikassa on pyritty rangaistusten yksilöllistämiseen ja tuomittujen sosiaalistamiseen. Näiden päämäärien hyväksi tehtävässä työssä täytäntöönpanotuomarilla (juge de l'application des peines) on keskeinen osuus vuodesta 1959, jolloin uusi rikosprosessilaki tuli voimaan. Täytäntöönpanotuomareille siirrettiin aikaisemmin vankeinhoitoviranomaisille kuuluneita tehtäviä vähitellen melko lailla, ja he saivat tärkeän aseman yksilöllisten seuraamusvaihtoehtojen määräämisessä. Ranskan vankilajärjestelmää kohdanneet vastoinkäymiset heijastuivat myös täytäntöönpanotuomareiden toimialalle. Heidän valtuuksiaan rajoitettiin vuosina 1978 ja 1981. Vankeinhoidossa tehdyt uudistukset eivät olleet saaneet suuren yleisön hyväksymistä. Pelon ja turvattomuuden tunne yhteiskunnassa oli lisääntymässä. Vankiluvun nopea kasvu, huonokuntoiset vankilat, riittämättömät taloudelliset resurssit ja henkilökunnan vajaus nähtiin osasyinä vankien kapinointiin ja karkaamisiin. Noina aikoina yleisen mielipiteen torjuvaan suhtautumiseen vankeinhoitoon vaikuttivat myös lomalle ja ehdonalaiseen vapauteen päässeiden vankien tekemät lukuisat vakavat rikokset.[12]

Menettämänsä toimivaltuudet täytäntöönpanotuomarit saivat takaisin 1983. Vaikka heillä on oikeus myöntää poistumislupa sekä tietyissä rajoissa päättää avoseuraamuksen määräämisestä ja ehdonalaiseen vapauteen päästämisestä, on päätöksenteko täytäntöönpanoon liittyvissä asioissa liiaksi hajautettu. Heidän lisäkseen päätösvaltaa käyttävät yleinen alioikeus, oikeusministeri ja vankeinhoitoviranomainen.

Toimivaltajaon selkiyttämiseksi on 1983 valmistuneessa lakiesityksessä ehdotettu täytäntöönpanotuomioistuimen perustamista. Sillä olisi oikeus päättää kaikissa sekä suljetuissa laitoksissa että vapaudessa täytäntöönpantavia seuraamuksia koskevissa asioissa, mikäli päätösvaltaa ei ole jätetty täytäntöönpanotuomarille. Kurinpitoasiat kuuluisivat kokonaan vankeinhoitoviranomaisten ratkaistaviksi. Yleisten tuomioistuinten yhteydessä toimivissa täytäntöönpanotuomioistuimissa tulisi olemaan kolme jäsentä, joista ainakin yhden on oltava täytäntöönpanotuomari. Valitusaika toisena asteena toimivaan muutoksenhakujaostoon on syyttäjän osalta 48 tuntia ja tuomitun osalta viisi päivää päätöksen antamisesta tai tiedoksisaamisesta. Valitukset on ratkaistava kahden kuukauden kuluessa. Asianosaiset voivat kannella

[12] Pierre Couvrat, La politique criminelle pénitentiaire à l'image de l'expérience française depuis 1945, Revue de science criminelle et de droit pénal comparé 1985, 237 s.

lainvastaiseksi katsomastaan täytäntöönpanotuomarin tai -tuomioistuimen päätöksestä. Kantelulla ei kuitenkaan ole päätöksen toimeenpanoa lykkäävää vaikutusta.[13]

Puola

Vuoden 1970 alussa voimaan tulleen uuden täytäntöönpanolain mukaan Puolassa on täytäntöönpanoa varten vankeinhoitokomissioita, -tuomareita ja -tuomioistuimia. Komissiot ovat asiantuntijalautakuntia ja niiden pääasiallisimpana tehtävänä on tuomittujen luokitteleminen. Vankeinhoitotuomari myöntää poistumisluvat sekä valvoo rangaistusten ja turvaamistoimenpiteiden täytäntöönpanon tarkoituksenmukaisuutta. Laillisuusvalvonta kuuluu syyttäjälaitokselle. Syyttäjän ja vankeinhoitotuomarin välisen toimivaltariidan ratkaisee vankeinhoitotuomioistuin, jolla on myös oikeus täydentää ja oikaista rangaistustuomiota. Vankeinhoitotuomioistuin päättää laitossijoituksesta, ehdonalaiseen vapauteen päästämisestä ja sanotunlaisen vapauden peruuttamisesta. Se voi määrätä rikoksenuusijan erityislaitokseen. Tällaisen määräyksen antaminen edellyttää yhden tuomarin ja kahden maallikkojäsenen kokoonpanoa. Muita asioita ratkaistaessa vankeinhoitotuomioistuimeen kuuluu vain puheenjohtajana toimiva tuomari. Valitusasteena kokoonpano on kuitenkin joko tuomari ja kaksi maallikkojäsentä tai kolme tuomaria.[14]

Päätelmät

Täytäntöönpanotuomarijärjestelmien luomisella ja kehittämisellä on pyritty parantamaan tuomitun oikeusturvaa. Varsinkin Ranskassa täytäntöönpanotuomarit ovat saavuttaneet keskeisen aseman yksilöllisten resosiaalistavien seuraamusten toimeenpanijoina. Hankaluudetta se ei ole käynyt päinsä. Alkuaikoina uusien virkojen haltijoilla ei ollut riittävää asiantuntemusta. Toimivaltuudet olivat varsin rajoitetut ja vankeinhoitohenkilökunnan suhtautuminen varauksellista. Täytäntöönpanotuomarit ryhtyivät itse huolehtimaan asemansa vakiinnuttamisesta perustamalla oman yhdistyksen

[13] J.G. Diemer, Le juge et l'exécution des peines. Rapport français. Union Internationale des Magistrats. IIIe commission d'études. Senegal 1983.

[14] Stanislaw Plawski, Le controle judiciaire de l'application des peines en droit comparé, Revue Internationale de droit comparé 1973, 381–384 s.

ja vaatimalla heidän toiminnalleen haitallisten uudistusten peruuttamista ja tehokkaan koulutuksen järjestämistä. Tämä kaikki lienee osaltaan vaikuttanut siihen, että heidän tehtäväkuvansa selventämiseen on viime aikoina toden teolla ryhdytty. Oikeuslaitoksen koulutusyksikkö on ottanut huolehtiakseen täytäntöönpanotuomareille annettavasta erikoiskoulutuksesta.[15]

Suomessa rangaistusten täytäntöönpanosta vastaavat yksinomaan hallinnolliset viranomaiset. Nuorisovankilaan määräämistä koskevat asiat tosin eivät kuulu vankeinhoitovirastolle vaan vankilaoikeudelle, joka myös päättää pakkolaitokseen eristämisestä. Avolaitosjärjestelmän kehittämistä edistäneen vuonna 1974 toteutetun täytäntöönpanon osittaisuudistuksen perusteluissa todettiin, että yksilöllisten menettelytapojen ja kasvatuskeinojen soveltaminen tuomittuihin ei ole mahdollista rangaistukseen tuomittujen suuren määrän vuoksi. Sen sijaan korostettiin vangin menestymistä vapaudessa parhaiten voitavan helpottaa sijoittamalla hänet rangaistusaikana ammattitaitoaan ja taipumuksiaan vastaavaan työhön. Uudistuksen voimaantultua vankeinhoitoviranomaiset ovat voineet vuosittain antaa runsaasti avolaitosmääräyksiä. Avolaitoksista, joihin aikaisemmin kuuluivat vain työsiirtolat vuodesta 1946 ja vankisiirtolat vuodesta 1955, on siten tullut tärkeä vapausrangaistuksen täytäntöönpanomuoto.[16] Inkeri Anttila on eräässä yhteydessä 1970 huomauttanut, että teoreettisesti olisi täysin perusteltua pitää rangaistuksen suorittamista työsiirtolassa erillisenä seuraamusmuotona ja antaa työsiirtolasijoituksesta päättäminen tuomioistuimen tehtäväksi.[17]

Tuomioistuinten mahdollisuudet puuttua täytäntöönpanoon ovat Suomessa vähäiset. Tietyissä tapauksissa korkein oikeus voi tosin määrätä täytäntöönpanon keskeytettäväksi, ja lainvoimaisen ratkaisun purkamisella luonnollisesti on usein välitön vaikutus myös täytäntöönpanoon. Tuomiovallan osuutta täytäntöönpanossa ei ole vaadittu lisättäväksi. Mitään syytä siihen tuskin onkaan. Täytäntöönpanosta vastaavien viranomaisten asiantuntemusta ei ole syytä epäillä ja tuomittujen oikeusturvasta voitaneen riittävästi huolehtia muullakin tavoin.

---

[15] Gilbert Marc, Unité et diversité de l'application des peines. Réflexion à propos de la 70e session nationale de formation permanente, Revue de science criminelle et de droit pénal compare 1976, 940–946 s.

[16] Hallituksen esitys Eduskunnalle vapausrangaistuksia ja niiden täytäntöönpanoa rangaistuslaitoksissa sekä tutkintavankeutta koskevan lainsäädännön uudistamisesta (HE 239/1972), 2–4 s.

[17] Inkeri Anttila, Le rôle du tribunal dans l'application des peines. Rapport finlandais. Revue Internationale de Droit pénal 1970, 481–482 s.

Nils Christien teos »Piinan rajat»

Osastopäällikkö *Antti Kivivuori*

Nils Christien teos »Limits to Pain» julkaistiin vuonna 1981. Suomennettuna se ilmestyi vuonna 1983.[1] Tarkastelen teosta luvuittain.

Preface. Nils Christie (seuraavassa NC) määrittelee rangaistukset piinan aiheuttamiseksi: »Imposing punishment means the inflicting of pain, intended as pain.» Kun teoksessa ei eritellä nykyisiä rangaistusmuotoja – esimerkiksi sana »sakko» esiintyy vain kerran – näyttää NC tarkoittavan, että kaikki rangaistukset aiheuttavat piinaa. On mahdollista, että NC:n käyttämissä kielissä (englanti, norja) piinaksi tulkittu sana poikkeaa merkitykseltään suomenkielen vastaavasta sanasta. Suomessa tuntuisi kovin herkältä luonnehtia kauppaneuvoksen kärsivän piinaa, kun hän joutuu suorittamaan ylinopeudesta määrätyn 150 markan rikesakon. Muutenkaan Suomessa käytettäviä sakkoja tuskin kehtaa mainita piinaaviksi (reaalisia muuntorangaistustilanteita ja -uhkia lukuunottamatta).

Jää siis epäselväksi, haluaako NC läpi teoksensa puhua myös sakkorangaistuksista. Jos hän niin on ajatellut, sisältyy teokseen vielä enemmän ristiriitaista ja kestämätöntä ainesta. Jos taas NC puhuu kauttaaltaan vain vapausrangaistuksista (ja kenties ruumiinrangaistuksista), rajautuu teoksen aihepiiri melkoisesti: Suomessa tuomitaan vuosittain 350 000 sakkorangaistusta ja 10 000 ehdotonta vapausrangaistusta.

Chapter 1. On Pain. Luku sisältää pinnallisia lausumia ja surkean esimerkin vangista, joka viihtyi Buchenwaldin keskitysleirissä.

Chapter 2. The Shield of Words. NC pauhaa sievistelijöille, jotka eivät tahdo käyttää rangaistuksia oikein luonnehtivaa sanaa »piina». Pauhaaminen jää puhkumiseksi, kun NC ei lainkaan kuvaa rangaistuksia ja niiden

[1] Nils Christie: Limits to Pain. Oslo 1981. Nils Christie: Piinan rajat. Suomentanut Vuokko Jarva. Helsingin yliopisto. Oikeussosiologian julkaisuja n:o 4. Helsinki 1983.

kärsimisestä koituvia tuntemuksia. Hän olisi voinut myös vertailla rangaistuksen tuottamaa kärsimystä joihinkin muihin yhteiskunnan rakenteisiin: esimerkiksi avolaitoksessa työehtosopimuksen mukaisella palkalla työskentelevän vangin kärsimystä sellaisen henkilön kärsimykseen, joka ei ole tehnyt rikosta mutta joutuu työttömyyden vuoksi luopumaan kodistaan ja ihmissuhteistaan sekä muuttamaan kieliummikkona ulkomaille (josta yhteisömme saattaa iloita »työvoiman liikkuvuutena»).

Toiselta puolen NC kehottaa tuottamaan niin vähän tuskaa kuin mahdollista. Kehotellessaan hän näkee vain rangaistuksen kärsimisestä kertyvän piinan. Hän jättää huomiotta ne piinat, joita rankaisemisesta luopuminen saattaisi aiheuttaa lisääntyvänä rikollisuutena rikosten uhreille, sekä nekin piinat, joita rikoksentekijälle aiheutettaisiin omankädenoikeudella (lynkkauspaine), jollei häntä viranomaistoimin rangaista rikoksesta. NC:n piinakirjanpito on oikeassa vain, jos hän kiistää rangaistusten yleisestävyyden ja omankädentuomioiden mahdollisuuden kokonaan. Vaikka teos on näiltäkin osin lähes mykkä, NC tuskin tuolle kannalle on asettunut eli hänen kirjanpitonsa on väärä.

Chapter 3. Treatment for Crime. Luku, josta en esitä huomautuksia.

Chapter 4. Deterrence. NC selittää yleisestävyyden tulleen rankaisemisen »uudeksi peruspilariksi», kun hoitoideologian perusteet ovat murtuneet. Rohkenen arvella, ettei tällaista puhtaiden vaihtoehtojen asetelmaa ole missään maassa milloinkaan vallinnut. Luulen, että rangaistuksia on aina käytetty *useasta syystä,* tietoisestikin. Ainakin rikosten ehkäiseminen yleisestävyyden avulla lienee aina ollut rankaisemisen tavoite. Lainaan lakivaliokunnan mietintöä uuden rikoslain perusteita koskevasta esityksestä vuosien 1863–64 valtiopäiville (Handlingar vid Lantdagen 1863–64 I s. 254; kursivointi lisätty):

> »Men förutom de grundsatser för straffet, som stå att hemtas ifrån *rättvisans kraf* och *anspråken på dess afskräckande* verkan, gifves det dock äfven en annan vigtig princip för detsamma, hvilken hitintills vunnit allenast en ringa tillämpning i Finlands strafflagstiftning, men hvars betydelse för ett godt straffsystem ej heller kan förnekas. Denna princip är *bättringens.*»

NC näyttää johonkin mittaan hyväksyvän rankaisemisen yleisestävässä tarkoituksessa. Yleisestävyys ei kuitenkaan hänen mielestään kelpaa perusteluksi sille, että rangaistuksen ankaruus on suhteutettu rikoksen vakavuuteen. NC:n esittämät näkökohdat ovat heiveröisiä. Pelkän yleisestävyyden tavoitteeseenkin voi liittää suhteellisuusperiaatteen. Suhteellisuuden voi

perustella olettamalla, että ihmisen käyttäytymistä aina ohjaavat riskilaskelmat, joihin vaikuttavat hänen arvonsa. Silmä silmästä, hammas hampaasta sopi paimentolaiskansoille helposti muistettavaksi riskinlaskennan nyrkkisäännöksi.

Klaus Mäkelän luonnehdinnan, että rikoslaki on arvojen tärkeysjärjestystä kuvastava syntirekisteri, NC tulkitsee johtavan ristiriitaan yleisestävyystavoitteen kanssa: murhaajaa ei teloiteta murhien estämiseksi vaan murhan tekemiseen kohdistuvan halveksunnan esittämiseksi. NC väittää vielä, ettei rankaisemisesta moraalisena kannanottona haluta puhua, kun siten heikennettäisiin »the legitimization of inflicting pain».

Eikös mitä. Useimmiten kieltävä normi yhteiskunnassa ilmaisee myös moraalisen arvostuksen. Yleisestävyys ja moraalisen arvion ilmaiseminen eivät siis ole missään ristiriitasuhteessa tai toisensa poissulkevassa suhteessa keskenään. Vieläpä rankaisemisella saatetaan tähdätä kolmanteenkin keilaan, omankädenoikeuden rauhoittamiseen. Kaikki mainitut kolme rankaisemisen tehtävää mainitaan Suomen rikosoikeuskomitean mietinnössä, joka sisältyy NC:n lähdeluetteloon.

Chapter 5. Neo-classicism. NC esittelee Suomessa ja Skandinaviassa ilmestyneitä mietintöjä ja esitettyjä kannanottoja, joissa hän katsoo ajetun yleisestävyyden linjaa. Esittely – joka on yksinkertaistavan pelkistetty – päättyy julistuksenomaisesti: tähän asti esitellyn uusklassisen ajattelun vaikutus on ollut myönteistä, mutta nyt sen eteneminen on pysäytettävä. Odotukset alkavat itää: minkälaiset perusteet ja ratkaisut NC itse mahtaa malliksi tarjota?

Chapter 6. The hidden curriculum. NC moittii havaitsemaansa uusklassista suuntaa siitä, että rikosta pidetään kaikki muut arvot syrjäyttävänä tekijänä, joka määrää rikoksentekijän kohtalon. »A system that allows itself to be directed solely by the gravity of the act in no way contributes to a satisfactory set of standards for moral values in society.» NC katsoo uusklassikkojen unohtavan 1) hyvyyden 2) armeliaisuuden 3) kovat elämänkohtalot 4) varallisuuserot 5) älykkyyserot ja 6) koulutuserot. Lukija joutuu jännityksen valtaan: millä tavalla NC esittää sijoitettaviksi rikosoikeudelliseen sääntelyyn 1) hyvyyden 2) armeliaisuuden 3) kovat elämänkohtalot 4) varallisuuserot 5) älykkyyserot ja 6) koulutuserot?

NC moittii uusklassista suuntausta myös siitä, että se syyttää rikoksen tehnyttä yksilöä eikä järjestelmää, esimerkiksi kapitalistisen yhteiskunnan talousdynamiikkaa ja hyvinvoinnin jakoperiaatteita (vrt. Suomen rikosoikeuskomitean mietintö, jossa todetaan hoitoideologian menettäneen kanna-

tusta muun muassa siksi, että on oivallettu yhteiskuntarakenteen ratkaiseva vaikutus rikollisuuteen, Kommittébetänkande 1976: 72 s. 36). Tässäkin viriävät odotukset teoksen myöhempiä sivuja kohtaan.

NC näyttää edelleen moittivan uusklassista suuntausta siitä, että se torjuessaan rikollisen henkilön rikollisuusominaisuuden hoidon torjuisi ylimalkaan kaiken huolenpidon vankilaan joutuneistå. Näinhän ei asianlaita ole, mikäli Suomen rikosoikeuskomiteasta puhutaan: koulutusta vankeuden aikana pidetään tärkeänä (Kommittébetänkande 1976: 72 s. 37 in fine).

Samassa yhteydessä NC väittää uusklassisen ajattelun myötä tapahtuneen, että »the respectability of inflicting pain has been reinstated» (s. 49). Väite on perätön, sillä yleisestävyyden tavoite rangaistuksen pelottavuuden tai epämiellyttävyyden välityksellä on rangaistuksen tavoitteena ollut aina.

Luvun päätteeksi NC ilmaisee vastenmielisyytensä uusklassisen suuntauksen ilmentämää vahvan valtion ajatusta kohtaan. NC:n näkemys hakee järjestelmää, jossa »the parties feel their way through constantly changing solutions adapted to the needs of the present situation» (s. 50). Tästä järjestelmästä NC antaa vain epämääräisiä viitteitä kuten »maybe some cooperative activity»? Tämän tason viitteellisyyttä sopii ihmetellä, kun kyse sentään lienee rikoksista, joista voisi tulla NC:n luonnehtimaa piinaa eli vankeusrangaistus. Toisaalta syytös jäykästä rangaistusluettelosta ei istu Suomen rikosoikeuskomitean mietintöön eikä uusklassikoksi mainitun Inkeri Anttilan oikeusministerikaudella esiteltyihin rikoslain uudistuksiinkaan.

Chapter 7. The computer. NC arvioi uusklassisen suuntauksen edustavan oikeudellisen ratkaisutoiminnan yksinkertaistamisen kärjistymää. Se luo yhdenvertaisuutta ottamalla vain osan todellisuudesta huomioon ja on siten alkeellinen järjestelmä. Näyttää siltä, että NC arvelee uusklassisen suuntauksen valmistelevan rangaistustuomioiden sarjatuotantoa nykyaikaisen koneistuksen sallimin tehoin, samaan tapaan kuin funktionalismi loi edellytyksiä tavarain sarjatuotannolle.

Tietokoneiden mahdollisuuksia ja merkityksiä kannattaa todella pohtia. Itsekin olen pohtinut niitä käsitellessäni korkeimman oikeusasteen ratkaisujen asettamista tietokoneiden avulla alempien oikeusasteiden ratkaisumalleiksi. Tämä kehitys ei kuitenkaan ole mikään suomalaisen uusklassisuuden erityispiirre. NC:n pääteeman – piinan rajojen – kannalta on huomattava, että tietokoneeseen voidaan syöttää linjaksi niin alhainen piinan taso kuin asettaja haluaa.

Chapter 8. Neo-positivism. Tämän luvun ajatusta NC ei missään

kohdassa selkeästi ilmaise. Joka tapauksessa hän kartoittaa tiukan järjestyksen erilaisia tukiryhmiä, jollaisina hän mainitsee muun muassa huumeisiin, alkoholiin ja rikoksiin langenneiden nuorten omaiset, rikosten ja häiriöiden todelliset ja mahdolliset uhrit, kasvultaan hitaan yhteisön ja säätelyyn kiinnitetyn virkaväen.

Chapter 9. Pain forever? Luvun alussa NC toteaa klassisen suuntauksen ja positivismin muodostavan heilurin. Millä tavalla, sitä ei käy juuri päätteleminen. Olivat sitten mitä tahansa, NC tietää, että on olemassa »kolmas ulottuvuus». Tätä ulottuvuutta hän lähteekin sitten maalaamaan. NC kuvailee kahta erikoislaatuista yhteisöä (Christiania, Tvindskolene), hyväntahtoisen nimismiehen paria suurpiirteistä ratkaisua sekä vajaamielisten hoitolaitoksessa sattuneita tapauksia. Yhteisöjen piirissä esiintyneestä rikollisuudesta ei puhuta juuri mitään, eikä kuvauksen tarkoitus siten avaudu.

Chapter 10. Some conditions for a low level of pain infliction. NC esittää viisi tekijää, joita muodostelemalla piinatasoa – hän ajattelee siis pelkästään rankaisemisesta koituvaa piinaa – voitaisiin alentaa. Ensimmäisenä hän mainitsee ihmisten keskinäisen tuntemuksen, jollainen on ominaista pienyhteisöille. Niinpä kylänväki ei ole viehtynyt rankaisemaan *kylähullua* hänen toilauksistaan. Toisena tekijänä NC toteaa vallan (ja etäisyyden) varaan rakentuvan piinanjakelun: piinaa vähentävä ratkaisu olisi vallan poistaminen ongelman ratkaisijalta, esimerkkinä *hovikääpiö*. Kolmas tekijä – haavoittuvuus – liittyy vallankäyttäjän ja vallan kohteiden väliseen etäisyyteen. Läheisyyden kuten asuinpaikan tuottama sidonnaisuus johtaa NC:n mielestä pidättyvyyteen rangaistusten käytössä. Suosituksena ovat *entisaikaiset lautakunnat:* »they would consist of members, not rulers».

Neljäntenä piinatason alentajana NC pitää yhteisön molemminpuolista riippuvaisuutta. Yhteisön tärkeitä jäseniä varjellaan: jos *hyvä metsästäjä* uhkaa menettää kasvonsa, yhteisö hakee soveliaat konstit vältellä tällaista, jottei menettäisi metsästäjää. Viidentenä tekijänä mainitaan uskomusjärjestelmät: yhteisössä ei käytetä rangaistuksia, koska sen piirissä ei uskota piinan oikeutukseen. Eri suuntiin viittaavina esimerkkeinä NC kuvaa *vajaamielisten hoitolaitoksen* ja *inkvisitiopalatsin* toimintaa.

Esimerkkien valinta viittaa keskiaikaisten menettelytapojen renessanssiin. Vielä etäisempien aikojen ratkaisua suosittaa NC seuraavassa luvussa, jonka lukija odottaa viimein helpottavan sietämättömäksi käynyttä jännitystään ja alentavan piinansa tasoa.

Chapter 11. Participatory justice. Ensimmäisenä omana tarjouksenaan

NC suosittaa *konfliktien siviilioikeudellistamista*. Tarjouksen arvioimista haittaa tuntuvasti se, että NC ei mitenkään tarkastele käsitettään »konflikti», eikä käsitettään »uhri». Minkälainen konflikti vallitsee tilanteessa, jossa A on varastanut B:ltä esineen mutta paljastuttuaan palauttanut sen? Keiden välillä vallitsee konflikti, kun vakuutusyhtiö on suorittanut rikoksen vuoksi vahinkoa kärsineelle täyden korvauksen? Kuka on uhri, kun joku on syyllistynyt vaarantamisrikokseen?

Kaikki nämä kysymykset tuottavat jo NC:lle piinaa. Lisää piinaa aiheuttaa se, joka huomauttaa, ettei yksityiseen kohdistuva rikos kohdistu pelkästään siihen yksityiseen vaan myös yhteisöön, jossa rikos tehtiin. Samoin se, joka toteaa, että siviilioikeuskin edellyttää valtiota; ilman organisoitua yhteisöä on yksityisen uhrin ja rikoksentekijän välillä vain vallan ja väkivallan määrittämä suhde.

Siviilioikeudellistamista suosittavan ehdotuksensa lopussa NC vertaa uusklassista rikosoikeusajattelua ja osallistuvaa ongelmanratkaisuajattelua. Ensiksi mainittu merkitsee, että valtio määrää asteikon ja panee arvot järjestykseen. Osallistuvassa järjestelmässä the same results – the clarification – saavutetaan itse prosessin avulla. Jättämällä sanomatta, kuka kummassakin järjestelmässä arvojen mitasta päättää, NC vaikenee mitä keskeisimmästä seikasta.

Konfliktin siviilioikeudellistaminen merkitsisi NC:n mukaan lähinnä sitä, että uhrin ja rikoksentekijän välisessä sovittelussa sovittaisiin uhrille suoritettavasta *vahingonkorvauksesta*. NC on kyllä havainnut joitakin korvausjärjestelmän ongelmia – etenkin rikoksentekijän maksukyvyttömyyden ja sovittelussa ehkä vallitsevat valtasuhdepulmat – mutta hakee ongelmien ohitusmahdollisuuksia: maksukyvyttömyyteen ilmeisesti työsuorituksia, nuorten ajanvietevälineistön ottamista korvauskäyttöön ja luostareiden perustamista (!) sekä valtasuhdepulmiin sovittelulautakuntia ja osapuolten keskustelujen julkisuutta.

NC ei mieti mitenkään sitä, aiheuttaako vahingon korvaaminen kenties maksajalle jotakin piinaa. NC:n ilmeisesti piinaksi lukemat sakothan jäävät usein tuntuvasti vähemmiksi kuin sakon aiheuttaneen teon vuoksi syntyvät korvausvastuut. Pohjoismaisen vahingonkorvausoikeuden kehitystä NC ei lainkaan esittele; kehityksellehän on ollut tunnusomaista korvausvastuiden kohtuullistaminen maksajan »piinan» vähentämiseksi.

Vahingonkorvausvastuun funktioista käytyä keskustelua NC ei näytä lainkaan miettineen: siellä on muiden funktioiden rinnalla elellyt tuo uusklassinen kauhistus, yleisestävyys (ks. Jan Hellner, Skadeståndsrätt, 4.

painos, Stockholm 1985, s. 31–36). Liioin ei hän sano sanaakaan vaarantamisrikosten sovittelusta, tuottamuksellisten tekojen sovittelusta, hyötymisrikosten sovittelusta (jos esine tai hyöty palautettu), uhrin vakuutuksesta (huom. liikenne- ja tapaturmavakuutusten laajuudet) eikä rikoksentekijän vastuuvakuutuksesta. Voi surkeutta.

»If punishment were to be used, they ought to be of a type with important similarities to acts following sorrow.» Tällä NC näyttää tähtäävän siihen, että rangaistuksia ei perusteltaisi hyötynäkökohdilla vaan ihmiset kokisivat aiheuttavansa piinaa puhtaasti vihan tunteesta. Tästä kokemuksesta NC arvelee sitten itävän vastenmielisyyttä rankaisemista kohtaan, jolloin käännyttäisiin taas siviilioikeuden puoleen. NC:n ajatus on minulle liian ovela taikka liian viisas. Ehkä NC:n (tai minun) tulisi lukea teos Hannes Stubbe, Formen der Trauer, 1985 (esitelty Frankfurter Allgemeine Zeitung 15. 1. 1986).

Luvun loppujaksoissa ei NC enää esittele varsinaisia kehittämisehdotuksia vaan pohdiskelee eräitä kehityskulkuja suhteessa rankaisemisharrastukseen. Taloudellisen kehityksen pysähtyminen ja taantuminen luo epävirallista ja pienyhteisöllisempää taloutta, mikä suosii pienyhteisöjen osallistuvaa ongelmanratkaisutapaa. Osallistuminen vahvistaa paikallisten arvojen elinvoimaa, arvioi NC. Varauksena kauniille tulevaisuudelle NC viittaa kostonhimoisen uhrin ja julman paikallisenemmistön mahdollisuuteen, minkä vuoksi valtiota kuitenkin vielä tarvitaan.

Chapter 12. In contrast to pain. Toinen luku, josta en esitä huomautuksia. Luku on yhden sivun pituinen.

Arvio. Kokoavasti arvioin NC:n teosta seuraavasti. *Esitystapa* on pahoin epäselvää. NC ei kerro, mistä rangaistuksista on piinaa eli mitä teos koskee. Lähes kauttaaltaankin esitys on sameaa. Lukija ei oikein tiedä, mitä NC haluaa sanoa.

Teoksessa esitetty *kritiikki* – ennen muuta uusklassiseksi suuntaukseksi nimitetyn ajattelun – kertoo kohteestaan monin kohdin hyvin huolimattomasti ja vääristävästi.

Tarkasteluun jää tavattomasti aukkoja. Pahin niistä on rangaistuksen tehtävien käsittelyssä. Jos rangaistuksilla on yleisestävä vaikutus, pitää »piinatason» tekijänä ottaa huomioon myös rangaistuspiinan alentamisesta koituva uhripiinan kasvaminen rikosten lisääntyessä ja rikoksentekijään kohdistuvan reaktiopiinan kasvaminen rangaistusreaktioiden rauhoittavan vaikutuksen vähentyessä.

Rikoksentekijäin yhdenvertaisuutta ei teoksessa kosketella sanallakaan.

Jos kansalaiset perustuslain mukaan ovat lain edessä yhdenvertaiset, ei se heistä taida siltä tuntua, jos samanlaisesta teosta toinen tuomitaan vapausrangaistukseen ja toinen saa lempeän uhrin kanssa keskusteltuaan pestä muutaman kerran ikkunoita tahi maksamalla korvauksen välttyä kokonaan rangaistukselta. »Samanlaisesta teosta sama rangaistus kuuluu oikeudenmukaisuuden perusperiaatteisiin», sanottiin Inkeri Anttilan oikeusministerinä vuonna 1975 esittelemässä lakiesityksessä (HE 125/1975 II vp. s. 7).

Aukoksi jää myös se rikollisuuden alue, jolla rikos ei kohdistu yksityiseen henkilötahoon; samoin jää huomiotta rikollisuus, joka kohdistuu yksityisiin yhteisöihin. Niin ikään sivuun jää taloudellinen rikollisuus, joka kai antaisi aiheen pikemminkin surra olematonta kuin korkeaa piinatasoa ja joka muutenkin tuskin sopisi NC:n tarjoamaan sovittelujärjestelmään.

Jos NC lukee piinaksi myös sakot, olisi koko piinantorjunta pitänyt nähdä myös yhteiskunnan kokonaisrakenteen osana talousjärjestelmässä, joka perustuu kilpailuun ja häviäjien tuottamiseenkin. Tässä yhteydessä lainaan myös Helmut Ostermeyerin teosta Die bestrafte Gesellschaft (1975 s. 221–222): Die »Abschaffung des Strafrechts» ist ebenso notwendig wie unmöglich. Sie setzt die ungeteilte Solidarität der Gesellschaft voraus. Solidarität aber ist der Konkurrenzgellschaft des Industriesystems ein Fremdwort. Sie erkennt nur Erfolg und Profit; Solidarität gibt es schon gar nicht für die vielen Aussenseiter, die sie ausstösst und zuallerletzt für die Kriminellen, denn diese sind die äussersten Aussenseiter, der Angeklagte ist die kleinste Minderheit.

NC:n *omat ehdotukset* jäävät vaimeiksi. Konfliktin siviilioikeudellistamista uhrin kanssa tapahtuvaksi sovitteluksi on hankala arvioida, kun konfliktia tahi uhria ei määritellä ja tulkitaan pulmallisesti. Rikoksen seuraamukset siirretään yksityisten neuvoteltaviksi. Noiden yksityisten keskinäiset suhteet vaihtelevat valtavasti. Molemmat osapuolet ovat tunnelatauksen vallassa, mikä on »piinan» miettimiselle rasitukseksi. Neuvottelua sävyttävät taloudelliset laskelmat ja kirjavat tuttavuus- tai alisteisuussuhteet, aika usein kai myös uhrin mielessä ajatukset kostonuhasta. Yhteisöuhrille neuvotteleminen muuttuu rutiiniksi (Lontoon Oxford Street'in liikkeissä tapahtuu tuhansia näpistyksiä päivässä).

Tarjotessaan vahingonkorvausta rangaistuksia korvaavaksi järjestelmäksi NC kulkee pintaliitoa. Teksti ei kerro vahingonkorvaussäännöstön tuntemuksesta. En halua toistaa edellä esitettyä kritiikkiä, mutta en kuitenkaan malta olla huomauttamatta: NC:n uusklassikkona moittima Inkeri Anttila lähetti oikeusministerinä Suomen eduskuntaan rangaistusten

mittaamista koskevan rikoslain muutosesityksen (HE 125/1975 II vp.), jonka mukaan rikoksentekijän vahingonkorvausvastuu saattoi johtaa rangaistuksen sovittelemiseen (mainittu esitys s. 15–16). Toisaalta taas vahingonkorvausoikeudessa kehitellyt sovittelusäännöt saattavat toimia silloinkin, kun vahinkoteko on rangaistava. Niinpä toteaa Hellner (mainittu teos s. 326): »Att skadan orsakats genom brottslig handling utesluter inte att skadeståndet sätts ned, om i övrigt starka skäl talar för att lindra skadeståndsansvaret. Därvid har man också att beakta behovet av social återanpassning.»

Vaikka Nils Christien tekstin takaa aavistaa humaanin ja hyväntahtoisen ihmisen, ei se käy anteeksiantoperusteeksi. Ei varsinkaan, kun hän menee luonnehtimaan erään toisen humaanin ja hyväntahtoisen ihmisen kovaksi ja konemaiseksi rankaisijaksi. Piinallinen lukukokemus.

Laiminlyöntivastuun ehdot ja rajat

AIDP:n toiminnasta, Kairon kongressista ja Suomen panoksesta

Professori *Pekka Koskinen*

I.

Kun merkkipäivän johdosta pysähtyy pohtimaan Inkeri *Anttilan* tähänastista elämäntyötä ja sen merkitystä, esiin nousee enemmän ulottuvuuksia kuin uskoisikaan. Tärkeysjärjestykseen niitä on vaikea panna. Meillä kaikilla – oppilailla, työtovereilla, ystävillä, suurella yleisöllä – on oma kuvamme Inkeri *Anttilasta*. Jokaisella kuva saattaa koostua erilaisista ja erilaiseen järjestykseen asettuvista elementeistä. Mukana on yksityistä, mutta paljon myös yhteistä ja yleistä.

Yhtenä yhteisenä nimittäjänä useimpien Inkeri *Anttila* -kuvassa on varmasti kansainvälisyys. Suuressa maailmassa Suomen rikosoikeus, kriminologia ja kriminaalipolitiikka on pitkälti yhtä kuin Inkeri *Anttila*. Hän on kaikkiaankin kansainvälisesti tunnetuimpia ja arvostetuimpia suomalaisia juristeja. Mutta hän ei suinkaan ole varannut kansainvälisiä suhteita yksin itselleen. Päinvastoin hän on ponnistellut vuosikymmenien ajan avatakseen Suomen ulkopuolisen maailman myös rikosoikeustieteiden seuraaville polville. Ratkaisevalta osin Inkeri *Anttilan* ansiota on se, että rikosoikeus tällä hetkellä on yhteyksiinsä ja yhteistoimintaan nähden varmasti kansainvälisimpiä oikeudenalojamme.

Yksi tämän kansainvälisen yhteydenpidon ilmentymiä on suomalaisten aktiivinen osallistuminen Kansainvälisen rikosoikeusyhdistyksen *(Association internationale de droit pénal,* AIDP) toimintaan. Olen itse aikaisemmin raportoinut AIDP:n vuosien 1969, 1974 ja 1979 maailmankongresseista

Lakimies-lehden palstoilla.[1] Kun viimeisin, syksyllä 1984 pidetty kongressi on havaitakseni vielä kotimaiselle yleisölle selostamatta, tuntuu luonnolliselta sijoittaa juuri Inkeri *Anttilalle* omistettavaan juhlakirjaan sitä koskeva raportti. Sitäkin paremmin se tuntuu perustellulta, kun samalla tarjoutuu tilaisuus lausua muutama sana yleisemminkin AIDP:stä ja erityisesti suunnata huomio sen tulevaan toimintaan, varsinkin vuonna 1989 järjestettävään seuraavaan rikosoikeuden maailmankongressiin.

II.

Rikosoikeustieteiden alalla toimii »neljä suurta» kansainvälistä järjestöä: AIDP:n lisäksi Kansainvälinen kriminologiyhdistys, Yhteiskuntasuojelun *(défense sociale)*[2] kansainvälinen yhdistys ja Kansainvälinen vankeinhoitosäätiö. Sanomatta on selvää Inkeri *Anttilan* näkyvä mukanaolo näissä kaikissa.

Yleisesti myönnettäneen, että »neljästä suuresta» AIDP on merkittävin. Sen juuret juontavat Franz *von Lisztin*, Gérard *van Hamelin* ja Adolphe *Prinsin* vuonna 1889 perustamaan Kansainväliseen kriminalistiyhdistykseen (*Internationale kriminalistische Vereinigung*, IKV), jonka työn jatkajaksi ensimmäisen maailmansodan jälkeen vuonna 1924 perustettiin nykyinen järjestö AIDP.

AIDP:n ja sen suoran edeltäjän IKV:n tavoitteita ja toimintaa on käsitelty useissa kirjoituksissa, joista tuoreimpia on nykyisen järjestön pääsihteerin M. Cherif *Bassiounin* (USA) laatima AIDP:n 60-vuotishistoriikki (1924–1984).[3] Käymättä tässä yhteydessä laajemmin lävitse AIDP:n

[1] Rooman kongressista LM 1970, s. 615–618, Budapestin kongressista LM 1974, s. 865–866 ja Hampurin kongressista LM 1980, s. 84–86.

[2] Hannu *Kiuru* on tarkastellut défense sociale -liikkeen lähtökohtia ja periaatteita Reino *Ellilälle* omistetussa niteessä Rikosoikeudellisia kirjoitelmia IV (1980), s. 79–90.

[3] *Bassiouni*, The International Association of Penal Law: 1924–1984. New York Law School Law Review 1/1984 (Vol. XXIX), s. 3–19. *Bassiouni* arvioi AIDP:n merkitystä ylempänä esitetyn mukaisesti (s. 5): »Since its creation in 1924, however, the Association clearly has remained the world's principal scholarly organization in the field of criminal law and procedure, particularly international and comparative criminal law and procedure.»

Ks. myös *Cornil*, Betrachtungen zum 50-jährigen Bestehen der Association International de Droit Pénal. ZStW 1975 (87), s. 438–457, sekä *Jescheck*, Der Einfluss der IKV und der AIDP auf die internationale Entwicklung der modernen Kriminalpolitik. ZStW 1980 (92), s. 997–1020.

monipuolista toimintakenttää ja saavutuksia esitän muutamia perustietoja järjestöstä.

Kansainvälisen rikosoikeusyhdistyksen jäsenmääräksi ilmoitetaan noin kolmetuhatta. Heitä on kuudestakymmenestäkahdeksasta eri maasta. Kolmessakymmenessäseitsemässä maassa toimii AIDP:n jäsenten yhdyssiteenä järjestön kansallinen osasto.

AIDP:llä on kansainvälinen johtokunta, presidentti ja varapresidentit sekä sihteeristö. Ylimpänä toimielimenä on yhdistyksen jäsenten yleiskokous, joka kokoontuu AIDP:n kongressien yhteydessä.

Näkyvin AIDP:n toimintamuodoista ovatkin viiden vuoden välein järjestettävät Kansainväliset rikosoikeuskongressit. Edelleen yhdistyksellä on oma aikakauskirja, *Revue internationale de droit pénal* (RIDP), joka nykyään ilmestyy säännöllisesti, ja sen rinnalla uudempi julkaisusarja *»Nouvelles études pénales»*, jota tähän mennessä on julkaistu kuusi nidettä. AIDP on myös ylläpitämässä Siracusassa Italiassa toimivaa Rikosoikeuden kansainvälistä jatkokoulutuskeskusta *(Institut supérieur des sciences criminelles)*. YK:ssa yhdistyksellä on neuvoa-antava asema hallituksista riippumattomana järjestönä (»NGO»).

Suomalaisia AIDP:n jäsenkunnassa on viime vuosina ollut kolmattakymmentä. Vuodesta 1969 lähtien Inkeri *Anttila* on kuulunut järjestön kansainväliseen johtokuntaan. Vuoden 1978 alusta AIDP:n suomalaiset jäsenet organisoituivat omaksi kansalliseksi osastoksi, jonka puheenjohtajana on samoin ollut Inkeri *Anttila*.[4] AIDP:n Suomen osasto on pyrkinyt huolehtimaan ennen muuta siitä, että järjestön kongresseihin valmistaudutaan myös Suomessa laatimalla kansalliset raportit kongressin teemoista ja osallistumalla valmistaviin kollokvioihin. Kuten alempana vuoden 1984 kongressin osalta ilmenee, tässä on myös onnistuttu. Samaten itse kongresseissa Suomen osasto on ollut varsin hyvin edustettuna, eikä edustus ole jäänyt pelkäksi paikalla oloksi, vaan suomalaiset ovat aktiivisesti osallistuneet kongressin teemojen käsittelyyn. Myös Siracusan instituutin seminaareissa suomalaisia on ollut luennoitsijoina ja osanottajina.

AIDP:n Suomen osasto on näihin asti toiminut rekisteröimättömänä yhdistyksenä. Keväällä 1986 pantiin vireille hanke osaston toiminnan virallistamiseksi laatimalla sille säännöt ja rekisteröimällä se.[4a] Pääasiallinen toiminta tullee vastedeskin keskittymään maailmankongressien valmistelutyöhön.

---

[4] Ks. LM 1979, s. 97–98.

[4a] Tässä yhteydessä Inkeri *Anttila* halusi luopua kansallisen osaston johdosta, ja uudeksi

III.

XIII Kansainvälinen rikosoikeuskongressi oli annettu järjestettäväksi Kairossa lokakuun alussa 1984. Järjestelyvastuussa oli AIDP:n Egyptin osasto.

Rikosoikeuskongresseille on vakiintunut tietyt muodot, joita tälläkin kertaa noudatettiin. Kutakin kongressia varten AIDP:n johtokunta vahvistaa neljä pääteemaa, jotka liittyvät rikosoikeustieteiden eri osa-alueisiin. Mukana on perinteisesti yksi teema kansainvälisen rikosoikeuden alalta ja yksi prosessuaalinen teema. Kaksi muuta teemaa liittyvät rikosoikeuden yleisiin oppeihin ja joihinkin ajankohtaisiin erityisen osan kysymyksiin. Teemojen muotoiluun vaikuttavat myös yleisemmät kriminaalipoliittiset kysymyksenasettelut.

Jokaisesta teemasta laaditaan alustava kommentaari, jonka ohjeiden mukaisesti eri maiden kansalliset raportit on määrä panna kokoon. Kunkin teeman ympärille järjestetään kongressia edeltävinä vuosina valmistava kollokvio, jossa kansallisten raporttien laatijat sekä kansainvälisen yleisraportin laatija tapaavat toisensa ja pohjustavat teeman käsittelyä itse kongressia varten. Kongressin työn pohjana ovat sitten kunkin teeman kansalliset raportit, kansainvälinen yleisraportti ja valmistavan kollokvion alustavat suositusluonnokset. Itse kongressin jaostokeskustelut tähtäävät lopullisiin päätöslauselmiin, jotka kongressin päätteeksi tulevat täysistuntoon käsiteltäviksi ja hyväksyttäviksi.

Suomi on viime vuosina ollut AIDP:n kongresseihin ja niiden valmisteluprosessiin kaikkein aktiivisimmin osallistuneita maita. Ennen Kairon kongressia Suomi lähetti kansallisen raporttinsa kaikista neljästä teemasta, ja raporttien laatijat olivat mukana vastaavissa valmistavissa kollokvioissa. Saavutus ei ole aivan vähäinen, sillä kaikki raportit pystyi antamaan vain kymmenen maata – meidän lisäksemme molemmat Saksan valtiot, Puola, Italia, Unkari, Tsekkoslovakia, Romania, Israel ja Japani. Pohjoismaista myös Ruotsi oli hyvin esillä (kolme raporttia), kun taas Norja, Tanska ja Islanti olivat kokonaan ulkona kuvasta. Kansallisilla raporteilla on pysyvä merkityksensä, sillä ne julkaistaan yhdessä valmistavan kollokvion muun aineiston kanssa kukin omassa RIDP:n teemanumerossaan. Mainittakoon, että vähintään yhdestä teemasta kansallisia raportteja tällä kertaa saatiin yhteensä kolmestakymmenestäkuudesta maasta.

---

puheenjohtajaksi valittiin oikeusneuvos Henrik *Grönqvist*. AIDP:n kansainvälisessä johtokunnassa Inkeri *Anttila* jatkaa.

Vuoden 1984 kongressin teemat, valmistavat kollokviot, vastaava RIDP:n teemanumero sekä suomalaisten osuus valmisteluissa käyvät ilmi seuraavasta:

I teema. Laiminlyöntirikokset. Urbino (Italia), lokakuu 1982. RIDP no 3–4/1984 (Vol. 55): Harri *Palmén*, s. 653–665.

II teema. Talousrikosoikeuden käsite ja periaatteet. Freiburg im Breisgau (Saksan liittotasavalta), syyskuu 1982. RIDP no 1–2/1983 (Vol. 54): Raimo *Lahti*, s. 249–262 ja P.O. *Träskman*, s. 263–274.

III teema. Diversio ja sovittelu. Tokio, maaliskuu 1983. RIDP 3–4/1983 (Vol. 54): Matti *Joutsen*, s. 1077–1086.

IV teema. Kansainvälisen ja alueellisen yhteistyön rakenteet ja menetelmät rikosoikeuden alalla. Strasbourg, syyskuu 1983. RIDP 1–2/1984 (Vol. 55): Jarmo *Littunen*, s. 133–145.

IV.

Itse kongressi järjestettiin Kairossa 1.–7. lokakuuta 1984. AIDP:n Egyptin osasto hoiti järjestelyt kiitoksen ansaitsevalla tavalla. Suurimman paineen sai kantaa professori Ahmed Fathi *Sorour*. Kongressin juhlalliset avajaiset pidettiin Kairon yliopiston juhlasalissa, jossa presidentti Hosni *Mubarakin* tervehdyspuheen esitti kongressilaisille pääministeri Kamal Hassan *Ali*. Varsinainen työskentely tapahtui hotelli Ramses Hiltonin ajanmukaisissa tiloissa.

Neljän teeman käsittely oli jaettu jaostoihin siten, että yhtä useamman teeman tehokas seuraaminen ei käytännössä ollut mahdollista. Kongressin päättäneessä täysistunnossa esiteltiin jaostoissa valmistellut eri teemoja koskeneet suositukset, jotka keskustelun jälkeen – ja enimmäkseen, vaikkei poikkeuksetta, ilman äänestyksiä – hyväksyttiin kongressin päätöslauselmiksi. Kaikki päätöslauselmat, lyhyet selostukset eri teemojen käsittelystä sekä katsaus kongressin yleisiin puitteisiin on nyttemmin julkaistu RIDP:n numerossa 3–4/1985 (Vol. 56), s. 473–549.[5] Omasta puolestani tarkastelen alempana lähemmin vain I teeman käsittelyä, jossa itse olin mukana.

Kongressin tieteellisestä ohjelmasta on neljän pääteeman lisäksi mainittava islamilaiselle rikosoikeudelle sekä sen ja maallisen rikosoikeuden

[5] Ks. myös Tagungsbericht: Der XIII. Internationale Strafrechtskongress der Association Internationale de Droit Pénal. ZStW 1985 (97), s. 707–750.

vertailulle omistettu asiantuntijakeskustelu, jonka mielenkiintoisiin alustuksiin on tilaisuus tutustua yllä mainitussa RIDP:n numerossa, s. 399–471.[6]

Kairon kongressissa oli varsinaisia osanottajia yli neljäsataa, joista noin puolet järjestäjämaasta Egyptistä. Seuralaiset mukaan lukien kongressilaisten määrä nousi kuuteen ja puoleen sataan. Edustettuina oli kaikkiaan kolmekymmentäseitsemän maata. Suomesta varsinaisia osanottajia oli kuusi.

Kongressin yhteydessä pidettiin AIDP:n yleiskokous, jossa valittiin järjestön johtoelimet. Presidentiksi valittiin uudelleen tähän tehtävään jo Hampurin kongressissa 1979 noussut professori Hans-Heinrich *Jescheck* Saksan Liittotasavallasta. Pääsihteerinä jatkaa amerikkalainen professori *Bassiouni,* joka on ollut tehtävässä Budapestin kokouksesta 1974 lähtien. Inkeri *Anttila* valittiin jatkamaan johtokunnassa, johon hän on – kuten jo todettiin – kuulunut Rooman kongressista 1969 lähtien.

Tieteelliset kongressit eivät ole turismia, vaan pääosaltaan vakavaa työtä. Kun matkustetaan Kairoon asti, pitämään Kansainvälistä rikosoikeuskongressia ensimmäistä kertaa Euroopan ulkopuolella, täytyy turisminkin silti saada sijansa. Järjestäjät olivat tehneet tässäkin suhteessa hyvää työtä ja sijoittaneet aikatauluun tieteellisen ohjelman väleihin tutustumiskäyntejä Kairon ja sen ympäristön unohtumattomiin historiallisiin kohteisiin. Auringon painumista aavikon horisonttiin Gizan pyramidien ja suuren sfinksin takana ja sen jälkeen esitettyä mahtavaa »ääni ja valo»-spektaakkelia ei ihan heti unohda.

V.

Mutta palatkaamme kongressin tieteelliseen antiin. Kuten sanottu, rajoitun teemaan I, laiminlyöntirikoksiin. Aloitan esittämällä suomenkielisen käännökseni hyväksytyiksi tulleista päätöslauselmista. Sen jälkeen kommentoin joitain kohtia ja selostan taustoja.

Päätöslauselmat kuuluvat näin:[7]

[6] Aikaisemminkin AIDP on kiitettävästi pyrkinyt lisäämään islamilaisen ja maallisen rikosoikeuden keskinäistä ymmärtämystä. Konkreettisena osoituksena tästä on Siracusan instituutissa vuonna 1979 järjestetyn konferenssin pohjalta koottu merkittävä teos *Bassiouni* (ed.), The Islamic Criminal Justice System (1982). Se on erinomainen johdatus islamilaisen rikosoikeuden peruskysymyksiin.

[7] Itse kongressin päätteeksi jaettiin alustavat ranskan-, englannin- ja arabiankieliset versiot päätöslauselmista. Tarkistetut ranskan- ja englanninkieliset päätöslauselmat tulivat

»LAIMINLYÖNTIRIKOKSET

Rikosoikeuden ajankohtaisia kehityssuuntauksia

1. Nykytodellisuudelle on ominaista yhä tiiviimpi keskinäinen riippuvuus toisaalta eri yksilöiden kesken ja toisaalta yksilön ja yhteiskunnan välillä. Tästä syntyy monenlaisten käyttäytymisodotusten verkosto, ja samanaikaisesti yleistyy ilmiönä myös laiminlyönti (sanan esijuridisessa merkityksessä).

2. Oikeustieteessä tilanne ei suinkaan ole jäänyt havaitsematta, mitä osoittaa näissä kysymyksissä viime vuosina tapahtunut tieteellinen kehitys.

3. Ilmiön ulottuvuus vaihtelee yhteiskunnasta toiseen. Vastaavasti sen oikeudelliseen sääntelyyn, erityisesti rikosoikeudessa, vaikuttavat erilaiset ideologiat, talous- ja yhteiskuntajärjestelmät sekä kulttuuriperinteet. Varsin yleisenä suuntauksena on kuitenkin havaittavissa lisääntyvä rikosoikeudellinen puuttuminen tähän ilmiöön. Se voi toteutua lainsäädännössä sisällyttämällä rikosoikeuden erityiseen osaan yhä lukuisampia laiminlyöntikriminalisointeja, tai tuomioistuinkäytännössä, jossa tulkinnallisesti – ja ilman riittävän selviä kriteereitä – toisaalta ulotetaan erinäisiä rikossäännöksiä pelkkiin laiminlyönteihinkin ja toisaalta rangaistaan laiminlyönnistä yhä useammin katsomalla se laiminlyönnillä toteutetuksi osallisuudeksi toisen henkilön aktiiviseen tekoon.

Olisi sen vuoksi tarpeen osoittaa sellaiset yleiset periaatteet, joiden pohjalta niin hyvin lainsäätäjä voi ryhtyä toimiin ottaen huomioon erilaiset suojeltavat intressit kuin tuomarikin pystyy löytämään täsmälliset ja rikosoikeudellisen vastuun yleisten sääntöjen kanssa sopusoinnussa olevat kriteerit.

Terminologia

Oikeustieteessä ei vallitse yksimielisyyttä varsinaisten ja epävarsinaisten laiminlyöntirikosten erotteluperusteesta. Jottei tarvitsisi ottaa kantaa tähän kiistakysymykseen, ja ottaen huomioon, että kriminaalipolitiikan kannalta on tärkeämpää erottaa tapaukset, joissa laiminlyönti on kuvattu tunnusmerkistössä niistä, joissa tunnusmer-

---

jakeluun vasta RIDP:n numerossa 3–4/1985. (Juuri tämän vuoksi kongressin tulosten julkistaminen Suomessakin on viipynyt.) Oman suomennokseni pohjana olen käyttänyt lisäksi edellä alaviitteessä 5 mainittuun ZStW:n numeroon sisältyviä saksankielisiä käännöksiä.

Jokainen kansainvälisiin kongresseihin osallistunut tietää, että asiallisia erimielisyyksiä monesti lopulta häivytetään hämärien ja moniselitteisten ilmaisujen taakse. Näin tapahtui Kairossakin. Sen vuoksi myös tarkkojen suomenkielisten ilmaisujen löytäminen on ollut useissa kohdin vaikeaa, enkä uskalla väittää, ettei joku muu olisi saattanut paikoitellen osua kielellisesti paremminkin päätöslauselmien ajatukselliseen ytimeen.

kistönmukaisuus jää riippumaan tekemisrikoksen tunnusmerkistön tulkinnasta tuomioistuimessa, otetaan tässä käyttöön termit »laissa kuvatut laiminlyöntirikokset» (nämä tunnetaan myös varsinaisina laiminlyöntirikoksina) ja »laissa kuvaamattomat laiminlyöntirikokset» (jotka tunnetaan myös nimellä epävarsinaiset laiminlyöntirikokset).

Laissa kuvatut laiminlyöntirikokset (joita kutsutaan myös varsinaisiksi laiminlyöntirikoksiksi)

Monissa maissa on havaittavissa lainsäätäjän kuvaamien laiminlyöntirikosten (varsinaisten laiminlyöntirikosten) lukumäärän kasvu, jonka perusteet eivät aina vastaa nykyaikaisen kriminaalipolitiikan vaatimuksia.

Periaatteen, jonka mukaan yksilön ja yhteiskunnan intressien suojaamiseksi on käytettävä rikosoikeudellisia seuraamuksia vasta viimeisenä keinona (ultima ratio), tulee koskea myös kansalaiselle asetettuja toimintavelvollisuuksia.

Tältä pohjalta katsomme aiheelliseksi suositella lainsäätäjille seuraavaa:

a) Päätettäessä toimintavelvollisuuden loukkaamisen kriminalisoinnista olisi aina harkittava suojeltavan intressin tosiasiallista merkitystä, samoin kuin yksilön perustavanlaatuisia velvollisuuksia yhteiskuntaa kohtaan;

b) vähäisten lainrikkomusten depenalisointiin tähtäävien yleisten pyrkimysten mukaisesti olisi siten ensi sijassa turvauduttava puhtaasti siviilioikeudellisiin tai hallinnollisiin seuraamuksiin; erityisesti tulisi rajoittaa rikosoikeudellista vastuuta tuottamuksellisista laiminlyönneistä, jotka voitaisiin sanktioida hallinnollisina järjestysrikkomuksina;

c) tulisi välttää väärinkäyttämästä blankorangaistussäännöksiä, joissa säädetään rangaistus tiettyjen hallinnollisten säännösten tai määräysten rikkomisesta.

Laissa kuvaamattomat laiminlyöntirikokset (joita kutsutaan myös epävarsinaisiksi laiminlyöntirikoksiksi)

Sellainen laiminlyönnillä tehtävien rikosten sääntely, jossa vaadittua käyttäytymistä ei tarkoin kuvata laissa, aiheuttaa vakavia ongelmia legaliteettiperiaatteen kunnioittamisen kannalta. Tältä osin on erityisesti joissakin maissa ja tiettyjen poliittisten olosuhteiden vallitessa syytä pelätä laissa olevien rikossäännösten soveltamisalan kontrolloimatonta ja mielivaltaista laajentamista. Joidenkin rikoslakien yleisen osan säännökset epävarsinaisten laiminlyöntirikosten edellytyksistä eivät aina ole vastanneet sen enempää täsmällisyyden ja legaliteettiperiaatteen vaatimuksia kuin vaatimusta suhteellisuudesta teon ja seuraamuksen välilläkään.

On joka tapauksessa toivottavaa, että kansalliset lainsäätäjät ryhtyisivät toimenpiteisiin pyrkiäkseen paremmin määrittelemään tämän rikostyypin rangaistavuuden edellytykset.

Tähän pyrittäessä voidaan yleisesti ottaen turvautua seuraavanlaisiin lakiteknisiin ratkaisuihin:

1. kehitetään paremmiksi sellaisia sääntelyitä, joita jo nyt on eri lakien yleisessä osassa;
2. kuvataan rangaistavat laiminlyönnit yksityiskohtaisesti rikoslain erityisessä osassa.

Mikäli jälkimmäinen ratkaisumalli ei näytä käytännössä mahdolliselta, olisi ainakin täsmennettävä lakeihin sisältyviä tai tulkinnan kautta kehitettyjä yleisiä sääntöjä. Vähimmäisvaatimuksiksi olisi asetettava seuraavat:

a) Toimintavelvollisuudeksi, jonka loukkaaminen perustaa tekijälle rikosoikeudellisen vastuun aiheutuneesta seurauksesta, ei riitä pelkkä moraalinen tai sosiaalinen velvollisuus, vaan velvollisuuden tulee olla tiukasti oikeudellinen: laista, viranomaisen määräyksestä, sopimuksesta tai muusta oikeudelliseksi tunnustetusta lähteestä aiheutuva;

b) voidakseen joutua vastuuseen tekijän on oltava niin sanotussa vastuuasemassa suojelukohteeseen nähden, sillä lailla että jotkin tunnusmerkistönmukaisen seurauksen syntymisen olennaiset edellytykset ovat hänen hallittavissaan;

c) niiden oikeudellisten velvollisuuksien, jotka perustavat vastuuaseman, tulisi olla osoitettu nimenomaisesti määritellylle joukolle tekijöitä, jotka ovat laissa kuvatussa henkilökohtaisessa asemassa;

d) laiminlyönnin tulee olla samanveroista kuin oikeudenvastaisen seurauksen aiheuttaminen aktiivisella teolla;

e) epävarsinaisen laiminlyöntirikoksen oikeuskuvio olisi rajattava koskemaan yksilön tai yhteiskunnan kannalta tärkeimpien oikeushyvien loukkaamista.

On myös aihetta harkita, eikö epävarsinaisen laiminlyöntirikoksen pitäisi olla lievemmin rangaistava kuin vastaavan aktiivisella teolla toteutetun rikoksen.

Syyllisyys ja tahallisuus

Kaikissa laiminlyöntirikoksissa tahallisuuteen kuuluu ainakin tietoisuus siitä tosiasiallisesta tilanteesta, johon laki liittää toimintavelvollisuuden.

Epävarsinaisissa laiminlyöntirikoksissa tahallisuus käsittää myös tahdon olla estämättä rikoksen tunnusmerkistöön kuuluvaa seurausta.

Tuottamuksellisissa epävarsinaisissa laiminlyöntirikoksissa tuottamuksen tulee olla käsillä myös seurauksen estämismahdollisuuteen ja -velvollisuuteen nähden.

Osallisuus

Laiminlyönnillä toteutettuun osallisuuteen nähden olisi vastaavasti sovellettava edellä epävarsinaisia laiminlyöntirikoksia silmällä pitäen esitettyjä periaatteita:

a) Oikeusvelvollisuuden käsilläolo;

b) vastuuasema suhteessa rikosoikeudellisesti suojattuun kohteeseen;

c) laiminlyönnin ja seurauksen aktiivisella teolla aiheuttamisen samanveroisuus;

d) vastuun rajoittaminen koskemaan vain vakavampia tekoja.

Vastuu laiminlyönnistä yhteisöjen toiminnassa

Koska yritysten ja yhteisöjen toiminnassa esiintyvä rikollisuus on erityisen tärkeä ilmiö, tulee lainsäätäjien välttämättä täsmentää rikosoikeudellisen laiminlyöntivastuun edellytykset yhteisöjen toiminnan puitteissa. Tässä on kunnioitettava yksilöllisen vastuun yleisiä periaatteita.»

VI.

Laiminlyöntirikosteeman alustava kommentaari kansallisten raporttien laatimisen pohjaksi oli professori Alfonso *Stilen* (Italia) käsialaa.[8] Hän oli isäntänä myös Urbinon valmistavassa kollokviossa syksyllä 1982. Urbinon kollokviossa oli Suomesta mukana Harri *Palmén*, jonka raportin otsikko kertoo sen sisällöllisistä painotuksista: »Crimes of Omission and the Principle of Legality».[9] Kansainvälisen yleisraportin laati professori Eduardo *Novoa Monreal* (Chile; nykyään Argentiina).[10] Kairossa laiminlyöntirikosten käsittelyä hankaloitti se, ettei Urbinon koko aineiston sisältävä RIDP:n numero ollut ennen kongressia saatavilla.

Kairossa kongressin I teema oli esillä jaostossa, jonka työtä johti yksi AIDP:n varapresidenteistä, italialainen professori ja senaattori Giuliano *Vassalli*. Yleisraportoijana toimi poissa olleen (mutta raportin kirjoittaneen) *Novoa Monrealin* asemesta professori Raul *Zaffaroni* Argentiinasta. Suomalaisista tämän jaoston työssä olivat aktiivisesti mukana Harri *Palmén* sekä tämän kirjoittaja.

[8] RIDP 3–4/1984, s. 467–471.

[9] RIDP 3–4/1984, s. 653–665.

[10] RIDP 3–4/1984, s. 473–519.

Mitä sitten pitäisi sanoa lopullisista päätöslauselmista – yleisesti ottaen, ja erityisesti Suomen rikosoikeuden ja sen uudistamisen kannalta? Ensinnäkin kai sen verran, että huomion kiinnittäminen laiminlyöntirikosten ongelmiin yleensä on tärkeää, ei vähiten oman rikoslainuudistuksemme näkökulmasta. Tähän mennessähän problematiikkaa ei ole tässä yhteydessä juuri nimeksikään käsitelty. Rikosoikeuskomitean mietinnössä (Kom. miet. 1976: 72) laiminlyöntivastuu yleisenä kysymyksenä on kokonaan sivuutettu,[11] ja myös uudistusta eteenpäin vievän ns. rikoslakiprojektin työstä on tältä osin toistaiseksi puuttunut kokonaisvaltainen ote. Yksittäisten tunnusmerkistöehdotusten kohdalla laiminlyöntivastuun ongelmat ovat kyllä silloin tällöin nousseet hyvinkin pulmallisina esiin.

Laiminlyöntirikosteema on AIDP:n kongressien perinteisessä teemajaottelussa selvästi rikosoikeuden yleisten oppien teema, jossa dogmaattiset kysymyksenasettelut ovat keskeisesti esillä. Samalla teema sisältää tärkeitä kriminaalipoliittisia ulottuvuuksia.

Tässä teemassa, kuten muuallakin, dogmatiikka ja kriminaalipolitiikka tietysti nivoutuvat monin säikein yhteen.[12] Jos niitä kuitenkin koettaa tarkastella erikseen, on havaittavissa, että tietyt *kriminaalipoliittiset* perusarvot ja -ajatukset ovat hyvin saaneet ilmauksensa päätöslauselmissa. Ne korostuivat selkeästi myös Kairossa käytetyissä puheenvuoroissa.

Jälleen kerran korostetaan rikosoikeudellisten keinojen viimesijaisuutta, *ultima ratio* -luonnetta, tähdennetään depenalisointipyrkimysten merkitystä ja erityisesti varoitetaan blankorangaistussäännösten väärinkäytöstä. Edelleen korostetaan *legaliteettiperiaatteen* kunnioittamisen tärkeyttä – olennaisia kriminalisoidun alan laajennuksia ei saisi sallia pelkän tulkinnan kautta. Laiminlyöntivastuuta halutaan rajata ahtaammalle kuin vastuuta aktiivisella tekemisellä toteutetuista rikoksista, ja kysytään, olisiko laiminlyönti yleisestikin katsottava tekemistä lievemmin rangaistavaksi. Meilläkin ajankohtaiseen kysymykseen vastuun kohdentumisesta yhteisöjen toiminnassa halutaan kiinnittää lainsäätäjän huomiota.[13]

---

[11] Tämän toteaa mm. *Palmén*, Laiminlyöntirikoksista (1978), s. 109, ja *Sama*, Heitteillepanosäännösten uudistamisesta. Rikosoikeudellisia kirjoitelmia IV (1980), s. 165.

[12] Tätä ajatusta pyrkii yleisemmin kehittelemään mm. Terttu *Utriainen* väitöskirjassaan Syyllisyys muuttuvana käsitteenä (1984). Ks. etenkin päätösluvun (»Dogmatiikan dialektiikkaa», s. 313–343) pohdintoja. – Tuoreena ja omaperäisenä tähän liittyvien kysymysten tarkasteluna mainittakoon tässä kotimaasta vielä Dan *Frände*, Straffrättsdogmatik och kriminalpolitik. Oikeustiede – Jurisprudentia XVIII (1985), s. 7–54.

[13] Tästä viimeksi *Lahti*, Om allokering av företagarens straffansvar. Skuld och ansvar. Straffrättsliga studier tillägnade Alvar *Nelson* (1985), s. 155–167.

Kriminaalipoliittiset vaatimukset nousivat eri puheenvuoroissa selvästi erilaisista lähtökohdista. Erityisen voimakkaasti tiukkaa legaliteettiperiaatteeseen pitäytymistä korostivat Latinalaisen Amerikan edustajat, jotka näkivät väljien yleislausekkeiden avaavan yhteiskunnallisesti epävakaissa oloissa mahdollisuuden mielivaltaiseen repressioon.

Mitä sitten päätöslauselmien *dogmaattiseen*, rikosopilliseen sanomaan tulee, tarkkaavainen lukija ehkä asettaa suositusten kylkeen kysymysmerkkejä. Selkeä ja jäsentynyt kansainvälinen keskustelu laiminlyöntirikosten dogmaattisista kysymyksistä – alkaen perusjaotteluista[14] – osoittautui Kairossa kovin vaikeaksi. »Terminologia»-kohdassa halutaan nimenomaan jättäytyä erinäisten oppiriitojen ulkopuolelle, mutta asiallisesti tekstissä sitten kuitenkin suurin piirtein samaistetaan »laissa kuvatut» (varsinaiset) laiminlyöntirikokset sellaisiin, joissa laiminlyönti sinänsä on kriminalisoitu, ja »laissa kuvaamattomat» (epävarsinaiset) laiminlyöntirikokset niihin, joissa kysymys on seurauksen aiheuttamisesta. Tästä on seurannut erinäisiä käsitteellisiä epäjohdonmukaisuuksia. Lainsäädännön kehittämiseen nähden esitetyiltä vaatimuksilta nämä käsitteelliset sekavuudet eivät kuitenkaan vie pohjaa.

VII.

Kairon kongressi on jo takanapäin. Ne tulokset, joihin intensiivisellä työllä ennen kongressia ja sen kestäessä päästiin, ovat leviämässä ympäri maailmaa ja omalta osaltaan antamassa virikkeitä rikosoikeuden ja kriminaalipolitiikan kehittämiselle eri maissa. Tässä prosessissa tahtoo nyt käsilläoleva kirjoitelmakin olla mukana.

Mutta AIDP:n toiminta jatkuu. Tämän ilmestyessä ollaan jo täyttä päätä valmistautumassa XIV Kansainväliseen rikosoikeuskongressiin. Se pidetään syksyllä 1989 Wienissä. Kyseessä on juhlakokous, sillä vuonna 1989 tulee kuluneeksi tasan sata vuotta AIDP:n välittömän edeltäjän, Kansainvälisen kriminalistiyhdistyksen (IKV) perustamisesta. Sopii hyvin, että kongressi järjestetään maassa, joka oli myös yhden IKV:n perustajista – Franz *von Lisztin* – syntymämaa.

Totuttuun tapaan Wienin kongressia varten on vahvistettu neljä pääteemaa:

---

[14] Suomessa näihin on viimeksi paneutunut *Palmén*, Laiminlyöntirikoksista (1978). Ks. etenkin s. 15–21.

I teema. Varsinaisen rikosoikeuden ja hallintorikosoikeuden (droit administratif-pénal, administrative penal law) erottelusta aiheutuvat oikeudelliset ja käytännölliset ongelmat.

II teema. Rikosoikeus ja uudenaikainen biolääketieteellinen tekniikka (techniques bio-médicales modernes, modern bio-medical techniques).

III teema. Yhteydet oikeuslaitoksen organisaation (organisation judiciaire, organization of the judiciary) ja rikosprosessin välillä.

IV teema. Kansainväliset rikokset (crimes internationaux, international crimes) ja valtionsisäinen rikosoikeus.

Kun kirjoitan tätä, on tiedossa, että I teemaa käsittelevä valmistava kollokvio järjestetään Tukholmassa kesäkuussa 1987 ja teemaa II käsittelevä kollokvio Freiburgissa syyskuussa samana vuonna. Teeman III kollokvion ajankohta on huhtikuu 1988 ja paikka Sveitsin Interlaken. Teemaa IV tullaan käsittelemään Tunisissa, ja tämäkin kollokvio pidettäneen jo kesäkuussa 1987.[15]

Tavan mukaan kollokvioihin osallistuvat kansallisten raporttien laatijat eri maista. Tehtävien jako AIDP:n Suomen osaston piirissä on tätä kirjoittaessani vielä auki. On toivottavaa, että Suomen osasto olisi tälläkin kertaa aktiivisesti mukana jokaisen teeman käsittelyssä. Uutta läpimurtoa ja hienoa tunnustusta Suomen rikosoikeustieteelle merkitsee joka tapauksessa se, että teeman II kansainvälisen yleisraportin laatijaksi on valittu, kaiketi ensimmäisenä suomalaisena AIDP:n kongressien historiassa, professori Raimo *Lahti*.

Kun sitten päästään vuoteen 1989 – joka, kuten tiedetään, on eräänlainen merkkivuosi myös Suomen rikoslain kannalta – ja AIDP:n XIV kongressiin Wienissä, Suomea toivottavasti tuolloinkin edustaa monipuolinen ja hyvin valmistautunut osanottajaryhmä, jonka itseoikeutettuna henkisenä keskipisteenä on, kuten niin monesti ennenkin, opettajamme, työtoverimme ja ystävämme Inkeri *Anttila*.

[15] Vuoden 1989 kongressia ja valmistavia kollokvioita koskevaa perustietoa tarjoaa AIDP:n Lettre d'information/Newsletter 1986/1. Sen mukaan itse Wienin kongressin tarkka ajankohta on 2.–7. 10. 1989.

Lääkintätoimi ja rikosoikeus

Professori *Raimo Lahti*

I. Johdanto

Lääkintätoimen ja rikosoikeuden väliseen suhteeseen liittyvät kysymykset ovat olleet professori *Inkeri Anttilan* ensimmäisten tieteellisten artikkelien aiheina. Tämä aihepiiri ei ole jäänyt unohduksiin hänen myöhemmässäkään tuotannossaan tai toiminnassaan. Esimerkiksi aloitettuani työskentelyn professori Anttilan alaisuudessa ensimmäisiä toimiani oli sihteeriys hänen puheenjohdollaan vuosina 1967–68 toimineessa aborttilakikomiteassa. Anttilan tutkimussuuntautumisen yleisiä linjoja vastaa tosin se, että todettujen ongelmien käsittelyn alkuaikoina tarkastelu painottui rikosoikeusdogmaattisesti, kun taas viime vuosikymmeninä hänen näkökulmansa on ollut yleensä kriminaalipoliittinen tai kriminologinen.

Seuraavan esityksen keskeisenä tausta-aineistona ovat Inkeri Anttilan tieteellisen tuotannon asiaan kuuluvat kohdat. Pyrin myös arvioimaan eräiden hänen aihepiiristä lausumiensa käsitysten vaikutusta tai merkittävyyttä nykyisen ajattelun kannalta. Esille otettavat kysymykset koskevat ensinnäkin lääkärin toiminnan (rikos)oikeudellista arviointia (II) sekä toiseksi rikoksentekijän hoitoa tai yleisemmin terveydenhuollollisia pakkotoimia kriminaali- ja kontrollipolitiikan keinoina (III). Ensiksi mainittu kysymysryhmä (= II) saa jäljempänä enemmän huomiota osakseen kuin viimeksi mainittu (= III), koska sitä koskevista Anttilan käsityksistä tiedetään vähemmän. Jälkimmäiseen ongelmakokonaisuuteen liittyvät Anttilan keskeiset ajatukset ovat taas kansainvälisestikin hyvin tunnettuja.

II. Lääkärin toiminnan rikosoikeudellisesta arvioinnista

1. Inkeri Anttilan vuonna 1944 ilmestyneen artikkelin otsikko kuului näin: »Tarvitseeko lääkäri tehtävänsä suorittamiseen potilaan suostumuksen?»[1] Potilaan suostumusta lääkärin toimintaan hän pohti myös kaksi vuotta myöhemmin julkaistussa loukatun suostumusta käsittelevässä väitöskirjassaan.[2] Tällaisen kysymyksen asettaminen ja sen seikkaperäinen tarkastelu oli silloin uutta suomalaisessa oikeuskirjallisuudessa.

Anttilan johtopäätöksiä oli, että lääkärin suorittama parannustoimenpide ei täytä pahoinpitelyn tunnusmerkistöä, mutta potilaan suostumus on eräs oikeudenmukaisen lääkärin toiminnan edellytys. Hänen mielestään oikeusvaltiossa on itsestään selvää, että yksilöllä on oltava vapaus päättää niin henkilökohtaisesta asiasta kuin oman terveytensä hoitamisesta.[3]

Anttila saattoi kantansa tueksi vedota lähes yksimieliseen samansuuntaiseen saksalaiseen oikeuskirjallisuuteen. Kuitenkin lääkärin etiikassa potilaan suostumuksen korostaminen oli tuolloin vielä vieras ajatus: Hippokrateen valaan palautuvassa eettisessä normistossa oli ytimenä potilaan terveyden edistäminen. Suostumuksen periaatteen on katsottu tulleen lääketieteen etiikkaan vasta toisen maailmansodan jälkeen Nürnbergin oikeudenkäynnin yhteydessä. Sotarikostuomioistuimen päätöksessä vahvistettiin ns. Nürnbergin säännöstö ihmisiin kohdistettavien lääketieteellisten kokeiden suorittamisesta. Tosin yksilön vapaus ja itsemääräämisoikeus ovat olleet yleisinä moraalisina ja oikeudellisina periaatteina vanhastaan tunnustettuja. Erään luonnehdinnan mukaan potilaan suostumuksen periaatteen historialliset juuret ovat valistusajan humanismissa, liberalismissa ja ihmisoikeusajattelussa.[4]

Oli kestävä pitkään, ennen kuin Anttilan edustama ajattelu sai meillä auktoritatiivisen vahvistuksen viranomaiskäytännössä. Eduskunnan oikeusasiamiehen vuonna 1973 erään kantelun johdosta tekemä ratkaisu oli mielestäni sellainen merkittävä suunnannäyttäjä. Tässä ratkaisussaan oikeusasiamies torjui lääkintöhallituksen asian johdosta antamassa lausun-

[1] *Anttila*, Lakimies 1944 s. 1–30.

[2] *Anttila*, Loukatun suostumus oikeudenvastaisuuden poistavana perusteena. Rikosoikeudellinen tutkimus. Vammala 1946 s. 172–181.

[3] Ks. erit. *Anttila*; mts. 175.

[4] Ks. *Martti Lindqvist*, Potilaan suostumuksen periaate ja sen rajat. Suomen Lääkärilehti 1980 s. 1552–1557 ja yksityiskohtaisesti *Paavo Voutilainen*, Pakkohoito lääkintäetiikan ongelmana. Teologisen etiikan ynnä uskonnonfilosofian pro gradu -työ. Helsingin yliopisto 1985.

nossa esiin tuodun kannan, jonka mukaan potilaan tahdonilmaisulla ei voi olla lääkäriä sitovaa merkitystä. Oikeusasiamiehen mielestä oli potilaan tahdonilmaisun merkitystä harkittaessa pidettävä lähtökohtana sitä, että Suomen oikeusjärjestys rakentuu tältä osin henkilön ruumiillisen koskemattomuuden ja tätä koskevan itsemääräämisoikeuden tunnustamisen periaatteelle. Ruumiilliseen koskemattomuuteen puuttuminen ilman asianomaisen suostumusta tai vastoin hänen tahtoaan on oikeutettua vain voimassa olevan lainsäädännön edellyttämissä tilanteissa. Mitään yleistä oikeutusta henkilön itsemääräämisoikeuden rajoittamiseen pelkästään sillä perusteella, että puuttumista hänen ruumiilliseen koskemattomuuteensa voidaan objektiivisesti arvostellen pitää hänen etujensa mukaisena, ei lainsäädäntöömme sisälly.[5]

Selostetun ratkaisun jälkeen lääkintöhallitus rupesi vastaavalla tavalla korostamaan potilaan itsemääräämisoikeutta mm. kanteluiden johdosta antamissaan päätöksissä. Suostumuksen periaate on niin ikään kirjattu kliinisiä lääketutkimuksia, opetuspotilaan asemaa, tutkimustoiminnan järjestämistä terveydenhuoltoyksiköissä sekä verensiirtoa koskeviin lääkintöhallituksen ohje- tai yleiskirjeisiin.[6]

Oikeusjärjestykseemme sisältyvistä merkityksellisistä lainsäännöksistä on perusoikeuksia koskevan hallitusmuodon 6 §:n lisäksi nyttemmin syytä mainita erityisesti kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen 7. artiklan määräämä kielto lääketieteellisen kokeilun suorittamisesta ilman kohteena olevan henkilön vapaata suostumusta. Tämä sopimus saatettiin Suomessa voimaan vuonna 1976 ja se velvoittaa myös maansisäisesti.

Viimeaikaisesta tuomioistuinkäytännöstä viitattakoon ensinnä julkaisemattomaan *KKO:n päätökseen 1. 4. 1982 N:o 3938/81* (R 77/603), jossa potilaan suostumuksen hankkimatta jättäminen johti lääkärin vahingonkorvausvelvollisuuteen. Tässä tapauksessa potilaan informoimatta ja tämän suostumuksen hankkimatta jättäminen oli siten vahingon syntymiseen nähden syy-yhteydessä, että informointi olisi tehnyt potilaalle mahdolliseksi

[5] Ks. oikeusasiamiehen kertomusta vuodelta 1973 s. 19–20. Kysymysryhmästä laajemmin ks. esim. *Raimo Lahti*, Potilaalta hoitotoimenpiteeseen hankittavan suostumuksen oikeudellista arviointia. Rikosoikeudellisia kirjoitelmia III Niilo Kullervo Salovaaralle 13. 10. 1972 omistettu. Vammala 1972 s. 64–92 ja *Lasse Lehtonen*, Om vård som sker utan samtycke av patienten och utan särskild rättsgrund. Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland (JFT) 1985 s. 273–316.

[6] Ks. lääkintöhallituksen ohje- tai yleiskirjeitä DN:o 6814/02/78, DN:o 7023/02/79, DN:o 445/02/79, N:o 1865 (1985), N:o 1875 (1985) ja DN:o 3939/02/86.

kääntyä neurokirurgin puoleen ja tämän suorittamaa leikkaustapaa käytettäessä todennäköisesti välttää hoidon epäonnistumisen. Toisessa, ennakkopäätöksen luonteisessa ratkaisussaan *KKO 1984 II 163* ylimmän oikeusasteen enemmistö ei kuitenkaan perustellut hammaslääkärille potilaan neljän paikkauskelpoisen etuhampaan poistamisesta johtuneen vahingon vuoksi asettamaansa korvausvelvollisuutta sillä, ettei tämä ollut antanut hampaiden poistoon suostumustaan, vaan hyväksyttävän lääketieteellisen perusteen puuttumisella. Tosin vähemmistöön jääneen oikeusneuvoksen mielestä ensisijainen korvausperuste oli potilaan suostumuksen puute.

2. Viimeksi todettu oikeustapaus on eräs ilmaus siitä, etteivät Inkeri Anttilan yli 40 vuoden takaisen artikkelin perusajatukset potilaan suostumuksesta ja sitä edeltävästä tämän informoinnista ole vieläkään täysin iskostuneet lääkintä- ja tuomioistuinkäytäntöön. Mm. näiden potilaan hoitoon ja kohteluun liittyvien periaatteiden edelleen vahvistamiseksi ja niiden sisällön täsmentämiseksi onkin vuosina 1980–82 puheenjohdollani työskennellyt terveydenhuollon oikeussuojatoimikunta esittänyt erityisen potilaan oikeuksia sääntelevän lain antamista.[7] Nimenomaan lain tasoisella sääntelyllä pyrittäisiin ehkäisemään sääntelyn oikeudellisesta sitovuudesta ja sääntelyn suhteesta muuhun lainsäädäntöön syntyviä epäselvyyksiä. Ehdotus laiksi potilaan oikeuksista sisältää mm. potilaan tiedonsaanti- ja itsemääräämisoikeutta sekä vajaavaltaisen potilaan asemaa koskevat perussäännökset.

Terveydenhuollon oikeussuojatoimikunnan saama tehtäväkokonaisuus osoitti potilaan oikeusturvan tehostamista koskevien vaatimusten laajentuneen koskemaan muitakin lääketieteellisen toiminnan lohkoja kuin niitä, joissa on keskeisesti kysymys yksilön oikeuksista ja velvollisuuksista sekä siten voimakkaista eturistiriidoista. On siis enenevästi paineita yleisesti täsmentää lainsäännöksin potilaiden ja terveydenhuoltohenkilöstön oikeusasemaa. Tällainen lääkintäoikeudellisen sääntelyn lisääminen on käsittääkseni yhteydessä siihen, että ihmisoikeus- ja oikeusturvaperiaatteita samoin kuin kuluttajan sekä siten myös asiakkaan/potilaan oikeuksia korostetaan julkisessa keskustelussa aiempaa enemmän. Tämä taas liittyy yleisen hyvinvoinnin ja tiedontason kasvuun. Edelleen lääketieteen ja lääkintäteknologian nopea kehitys synnyttää uusia oikeusturvaongelmia ja niin myös sääntelytarpeita. Pelkästään ammattieettiselle, paternalistiseen ajatteluun

[7] Komiteanmietintö 1982: 65. Helsinki 1982.

perustuvalle vastuulle näyttää jäävän entistä vähemmän sijaa.[8]

Alan kansainvälisessä keskustelussa ovat viimeksi olleet vahvasti esillä geeniteknologiaan ja ns. lisääntymistekniikkaan liittyvät uudet eettiset ja oikeudelliset ongelmat. Ihmisgenetiikkaa koskevat kysymykset ovat jaoteltavissa toisaalta geenitekniikan tutkimusta, toisaalta geenitekniikan lääketieteellisiä ja muita sovellutuksia (esim. geeniterapiaa sekä geneettistä diagnosointia ja seulontaa) käsitteleviin. Uudenaikaisia lääketieteellisiä hedelmöittämismenetelmiä ovat inseminaatio homologisessa tai heterologisessa muodossaan sekä koeputki- eli in vitro -hedelmöitys. Seuraavan kansainvälisen rikosoikeuskongressin yhtenä aiheena tulee olemaan rikosoikeuden ja modernien biolääketieteellisten tekniikkojen välinen suhde.[9]

3. Eräiden lääketieteellisten toimenpiteiden oikeudelliseen sääntelyyn Inkeri Anttila on aktiivisesti osallistunut. Tarkoitan jo alussa mainittua hänen puheenjohtajuuttaan abortti-, steriloimis- ja kastroimislakien uudistamista valmistelleessa komiteassa.[10] Tämän komitean työn pohjalta annettiin vuonna 1970 uudet lait. Laeilla oli terveys- ja kontrollipoliittisiakin tavoitteita – kuten terveydenhuollon pakkotoimien vähentäminen (ks. myös jäljempänä III.1).[11] Tässä yhteydessä kiinnitän huomiota siihen, että näissä laeissa säänneltiin entistä tarkemmin asianomaisen lääkintätoimenpiteen kohdehenkilön suostumus ja sen merkitys. Vastaavanlainen suostumuskysymyksen yksityiskohtainen sääntely on omaksuttu elävän ihmisen elimien ja kudoksien irrottamiseen nähden vuodelta 1985 olevassa laissa (355/85).

Lääketieteellisen toiminnan lisääntyvään oikeudelliseen sääntelyyn ja potilaan oikeuksien vahvistamiseen liittyy sivuvaikutuksia, joiden merkitystä on punnittava sääntelyn etujen ja haittojen vertailussa. Potilaan oikeuksia koskevaa lakiehdotusta arvioidessaan Anttila on huomauttanut parista

[8] Ks. myös *Lahti,* Lääketieteen kehityksen synnyttämiä lääkintäoikeudellisia ja -eettisiä ongelmia. Teoksessa Vastuu ja oikeusturva terveydenhuollossa. Vammala 1983 s. 139–144.

[9] Ks. kyseisestä teemasta kansallisten raporttien laatimista varten valmistettua muistiota *Albin Eser – Raimo Lahti,* Criminal law and modern bio-medical techniques (1986). Aiheen kotimaisista lääkintäeettisistä tarkasteluista ks. esim. *Markku Seppälä – Aarne I. Koskimies,* Koeputkihedelmöitys. Duodecim 1985 s. 1464–1474 ja *Nils Oker-Blom – Ilkka Peräsalo,* Geenitekniikan etiikka. Tiede 2000 N:o 3–4/1985 s. 16–18.

[10] Komiteanmietintö 1968: A 11. Aborttilakikomitean mietintö. Helsinki 1969.

[11] Ks. näistä laeista (239 ja 282–283/1970) esim. *Lahti,* Vuoden 1970 abortti-, steriloimis- ja kastroimislait, niiden soveltaminen sekä abortti- ja steriloimislakien muutokset vuosina 1978 ja 1985. Suomen Lääkärilehti 1985 s. 1809–1814.

tuollaisesta seikasta.[12] Esimerkiksi potilaan tiedonsaantioikeuden tehostaminen lisää hoitohenkilöstön työtä, joten sen oikeuden – samoin kuin monien muiden potilaan oikeuksien – reaalinen toteuttaminen on riippuvainen terveydenhuollon käytettävistä voimavaroista. Toisekseen potilaan ja lääkärin välisen suhteen »oikeudellistaminen» voi murentaa sitä luottamusta ja molemminpuolista ymmärtämystä, jolle hoitosuhteen tulisi rakentua.

Juuri sanottujen näkökohtien johdosta on syytä todeta, että niin hyvin Suomen kuin muidenkin Pohjoismaiden oikeusjärjestystä lääketieteelliseen toimintaan sovellettaessa rikosoikeuden merkitys on ollut melko vähäinen, vähäisempi kuin esimerkiksi Saksan liittotasavallassa.[13] Rikosperusteisia kanteita lääkäreitä tai muita terveydenhuoltohenkilöstöön kuuluvia vastaan nostetaan suhteellisen harvoin. Osaselitys tähän lienee se, että terveydenhuoltohenkilöstö on kokonaisuudessaan lääkintöhallituksen harjoittaman siihen kohdistuvan valvonnan alainen ja että lääkintöhallitus voi valvonnassaan käyttää kurinpitokeinoja ja puuttua tuon henkilöstön ammatinharjoittamisoikeuksiin. Lisäksi julkisen terveydenhuollon virkamiehiä valvovat mm. oikeuskansleri ja eduskunnan oikeusasiamies sekä kuluttajavalituslautakunta käsittelee terveydenhoitopalveluja koskevia valituksia. Näiden valvontaelinten tarjoamat mahdollisuudet ojentaa virheellisesti menetellyttä terveydenhuoltohenkilöstöön kuuluvaa vähentänevät potilaiden halukkuutta turvautua rikosoikeudenkäyntiin, joka on heille esimerkiksi kantelua hankalampi oikeustie.

Mainittujen valvontaelinten vireille panemat tai niiden käyttämät seuraamukset ovat yleensä lieviä. Esimerkiksi lääkintöhallitus ei juuri koskaan turvaudu huomautusta ankarampiin ojennustoimenpiteisiin (ts. kurinpitomenettelyn aloittaminenkin on erittäin harvinaista) ja turvaamistoimenpiteiden käytössä (ammatinharjoittamisoikeuteen puuttumisessa) on oltu varsin pidättyväisiä.[14] Huomattakoon myös, ettei hoitotoimenpiteen suorittaminen potilaan suostumuksetta yleensä ole – Anttilan tulkintaan palautuvan vallitsevan käsityksen mukaan – rangaistavissa henkeen, ruumiilliseen koskemattomuuteen (terveyteen) tai vapauteen kohdistuvana rikoksena.

[12] *Anttila,* Potilaan oikeudet. Kolumni Uudessa Suomessa 1. 2. 1983.

[13] Tämä vaikutelma vahvistui saksalais-skandinaavisessa rikosoikeuskollokviossa (Saksan liittotasavalta, Freiburg i.Br., 27.–31. 5. 1985) lääketieteellisen toiminnan oikeusongelmista käydyissä keskusteluissa. Ks. myös yleisesti *Albin Eser,* Medizin und Strafrecht, Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft 1985 s. 1–46.

[14] Ks. *Raimo Lahti – Jukka Lindstedt – Jorma Partanen,* Lääkintöhallitus terveydenhuoltohenkilöstön valvojana. Lääkintöhallituksen julkaisuja, nro 66. Helsinki 1985. Ks. myös yleisesti *Tore Modeen,* Sanktioner i sjukvårdsförhållanden. JFT 1983 s. 14–33.

Niin ollen voi lähinnä olla kysymys kurinpidollisesti sanktioitavasta moitittavasta menettelystä taikka (muunlaisesta) virkavastuun toteuttamiseen johtavasta virkavelvollisuuksien rikkomisesta.[15] Vireillä olevassa rikoslain kokonaisuudistuksen valmistelutyössä ei myöskään ole kaavailtu erityisen omavaltaista parantamista koskevan rikossäännöksen antamista.

Terveydenhuoltohenkilöstöön kohdistuvan oikeudellisen vastuun muodoista myös tuomioistuimissa esitetyt vahingonkorvausvaateet ovat pysyneet meillä jokseenkin vähälukuisina. Tähän vaikuttanevat korvauksen vaatijan näyttövelvollisuus rikkomusperusteisissa vaatimuksissa sekä oikeudenkäynnin hitaus ja sen aiheuttamat kustannukset. Silloinkin kun korvausvelvollisuuden näyttäminen onnistuu, yksittäinen lääkäri on harvoin tosiasiassa korvauksen maksaja, koska vahingonkorvauslain (412/1974) mukaan korvausvelvollisuus kanavoituu yleensä työnantajalle ja yksityislääkäreillä on ollut vastuuvakuutus. Sitä paitsi vuonna 1987 voimaan tulevan potilasvahinkolain (585/86) mukaan terveyden- tai sairaanhoitotoimintaa harjoittavilla tulee lakisääteisesti olla suoraan vahingon kärsineen hyväksi voimassa oleva vastuuvakuutus terveyden- ja sairaanhoidon yhteydessä aiheutetuista henkilövahingoista, joiden korvattavuus samalla laajenee. Niin ikään tässä laissa rajoitetaan vakuutuksenantajan takautumisoikeutta potilasvahingon aiheuttanutta kohtaan.[16]

Edellä kerrottu osoittaa, ettei Suomessa ole pidetty hoitovirheiden ja -vahinkojen ehkäisyn kannalta tärkeänä sitä, että terveydenhuoltohenkilöstöön kuuluvia saatetaan tehokkaasti oikeudelliseen vastuuseen ja tuntuvien sanktioiden kohteiksi. Potilasvahinkolain säätäminen on ilmaus pikemminkin toisensuuntaisesta kehityksestä: korvausturvan parantaminen on haluttu järjestää siten, että potilaan ja lääkärin välinen luottamuksellinen suhde vahvistuu sitä koskevien korvausriitojen vähetessä. Lääkintäoikeudellisen sääntelyn lisääntymisen keskeisenä tavoitteena on lääkintätoimenpiteiden eri osapuolten oikeusaseman selventäminen, ja vaikka tällä on vaikutusta myös vastuu- ja sanktiokysymyksiin, uudistustyön painopiste ei ole niissä.

4. Vuodelta 1945 olevassa kirjoituksessaan »Onko 'kuolinavun' antaminen oikeudenmukaista?» Inkeri Anttila päätyi suositukseen, ettei kuolevaa potilasta ole välttämätöntä pitää keinotekoisesti hengissä, ellei tämä sitä itse halua. Laiminlyönnillä tehtyä kuolinapua ei siis olisi pidettävä oikeu-

[15] Ks. esim. viitteissä 1–2 ja 5 mainittuja lähteitä.

[16] Potilasvahinkolain perusteluista ks. erit. hallituksen esitystä (HE) n:o 54/1986 vp. ja Komiteanmietintö 1982: 29. Helsinki 1982.

denvastaisena. Positiivista säännöstä asiasta ei kuitenkaan tarvittaisi, vaan riittäisi, että voimassa olevaa tavanomaista oikeutta kehitetään tässä suhteessa uuteen suuntaan.[17]

Selostettu kannanotto on myöhemmän oikeuskehityksen kannalta kiinnostava. Asia oli pohdittavana eduskunnassa sen käsitellessä 1960-luvun lopulla henkeen ja terveyteen kohdistuvien rikossäännösten uudistusesitystä. Lakivaliokunta kiinnitti tällöin erityistä huomiota eutanasiaan, jolla se tarkoitti armeliaisuudesta tai säälistä tapahtuvaa toisen elämän lopettamista. Valiokunta katsoi silloisen eutanasiakeskustelun keskittyneen lääketieteellisen hoidon ja rikoslain kieltämän surmaamisen rajankäyntiin. Lääketieteellisen kehityksen ansiosta olivat näet mahdollisuudet pitää yllä ns. kuolevan potilaan eräitä elintoimintoja lisääntyneet. Lääkärit olivat korostaneet valiokunnalle, että lääkärin hoitovelvollisuus ulottuu myös kuolevaan potilaaseen ja hoitoon kuuluu hoidon lopettamista koskevan päätöksen teko. Valiokunnan mielestä näytti olevan muodostumassa yhä ongelmallisemmaksi se, kuuluuko ja missä määrin potilaan hoitoon myös ns. kuolinapu. Valiokunta (ja myöhemmin eduskunta) pidättäytyivät kuitenkin ottamasta asiaa koskevia erityissäännöksiä rikoslakiin, koska ne saattaisivat johtaa väärinkäsityksiin potilaiden turvallisuudesta. Rikoslain edellytettiin pysyvän ehdottoman eutanasiakiellon kannalla.[18]

Lakivaliokunnan selostetuista perusteluista ei käy riidattomasti ilmi, haluttiinko ehdottoman eutanasiakiellon ulottuvan myös »kuolevan potilaan» hoitoon. Itse tulkitsen valiokunnan jättäneen hyväksyttävän lääketieteellisen käytännön varaan, millä edellytyksillä ennusteeltaan toivottomien potilaiden tietyistä, elämää pitkittävistä tai ylläpitävistä hoitotoimenpiteistä saadaan luopua. (Sivuutan tässä muut eutanasiaan liittyvät kysymykset.) Noudatettavan lääkintäkäytännön tulee määräytyä hyväksyttävien lääkintäoikeudellisten periaatteiden mukaan, ja ne taas saavat olennaisen sisältönsä lääkintäeettisistä normeista. Nuo periaatteet ja normistot eivät suinkaan ole muuttumattomia, vaan esimerkiksi kansainvälisissä lääkintäeettisissä ja -oikeudellisissa ohjeistoissa – olkootpa ne vaikka suosituksen luonteisia – tapahtuvat muutokset vaikuttavat niiden sisältöön.

Eduskunnan kuolinapukysymyksessä omaksuma kanta on sopusoinnussa Anttilan artikkelissaan esiin tuoman sen käsityksen kanssa, ettei lainsäännös ole asiassa tarpeen, vaan tavanomaisen oikeuden kehittäminen

[17] *Anttila*, Lakimies 1945 s. 244–248.

[18] Lakivaliokunnan mietintö n:o 11 HE:n (n:o 68/1966 vp.) johdosta henkeen ja terveyteen kohdistuvien rikosten rankaisemista koskevan lainsäädännön uudistamisesta. Asiakirjat III: 2. Helsinki 1970 s. 4.

riittää. En näe merkittävää eroa siinä, puhutaanko tässä yhteydessä hyväksyttävistä lääkintäoikeudellisista periaatteista vai tavanomaisesta oikeudesta. Anttila tosin erottaa väitöskirjansa johdanto-osassa sellaisista tapauksista, joissa voidaan soveltaa jotakin (kirjoitetun tai) tavanomaisen oikeuden säännöstä, sellaiset, joissa aineelliseen oikeudenvastaisuuskäsitykseen tukeutuen nojaudutaan oikeusjärjestyksen yleisiin periaatteisiin. Hän näet pitää tavanomaisoikeudellisina vain sellaisia normeja, jotka vallitseva oikeusvakaumus tunnustaa ja jotka oikeusalamaisten tietoisuudessa esiintyvät velvoittavana oikeutena. Hänkin kyllä myöntää mainittujen tapausryhmien rajanvedon vaikeuden.[19]

Anttilan kirjoituksessaan käsittelemän kuolinapukysymyksen asiasisältöä koskevat lääkintöhallituksen terminaalihoidosta terveydenhuoltohenkilöstölle huhtikuussa 1982 antamat ohjeet.[20] Niiden pääsanoma on Anttilan edellä selostetun suosituksen mukainen. Ohjeiden tarkoituksena on vaikuttaa hoitokäytäntöön siten, että kuolevan potilaan kärsimyksiä vähennetään silloin kun toiveita paranemisesta ei enää ole. Vastaavasti lääkärinvakuutuksessaan lääkäri vakuuttaa palvelevansa ihmisiä näiden ihmisyyttä kunnioittaen, siten ettei hänen päämääränään ole vain terveyden ylläpitäminen ja edistäminen, sairauksien ehkäiseminen ja sairaiden parantaminen vaan myös heidän kärsimystensä lievittäminen.

Lääkärinvakuutus, joka on ensi silmäykseltä lääkärinetiikan aluetta, on varsin merkityksellinen myös periaatteellisena lääkintäoikeudellisena ohjeistona. Huomattakoon, että lääkärinvakuutuksen kaava on sisällytetty lääkärintoimen harjoittamisesta annetun lain (562/1978) 7 §:ään. – Syystä voi kysyä, missä määrin ja miten sitovasti lääkintöhallitus voi ohjekirjeellään säännellä potilaan ja lääkärin välistä suhdetta. Eri laeissa olevat, lääkintöhallituksen ohjaus- ja valvontavallan tunnustavat säännökset eivät saata oikeuttaa tätä keskusvirastoa antamaan sellaisia määräyksiä, jotka olisivat ristiriidassa potilaan(kin) oikeuksia määrittävän lainsäädännön tai tavanomaisen oikeuden kanssa. Toinen asia on, että oikeustilan ollessa epäselvä tuollaisilla keskusviraston ohjeilla on oikeudellisesti hyväksyttävää käytäntöä ja tavanomaista oikeutta muokkaava tai vahvistava vaikutus. Siten terminaalihoito-ohjeilla on vaikutusta surmaamissäännösten tulkintaan.

[19] *Anttila*, mt. (viite 2) s. 20–25. Vrt. esim. *Hannu Tapani Klami*, Johdatus oikeusteoriaan. Mänttä 1986 s. 58–59.

[20] Lääkintöhallituksen ohjekirje DN:o 3024/02/80. Näistä ohjeista tarkemmin ks. esim. teemanumeroa Käytännön lääkäri N:o 3/1986.

Kyseenalaisena seikkana pidän mainituissa ohjeissa lähinnä sitä, ettei niissä yksiselitteisesti vaadita, että tahdonilmaisuun kykenevän potilaan terminaalihoidosta on päätettävä yhteisymmärryksessä hänen kanssaan. Potilaan itsemääräämisoikeus on niin vahva, peräti perustuslaista (hallitusmuodon 6 §:stä) johdettava periaate, että ristiriitatilanteessa lääkintöhallituksen antaman toisensisältöisen ohjeen olisi väistyttävä. Suoranaisesta ristiriidasta tuskin on kysymys, joskin ohjeita olisi syytä tarkistaa. Siitä, minkälaiset suostumusta koskevat periaatteet pätevät potilaan ollessa aktuaaliseen tahdonmuodostukseen kykenemätön, vallitsee tosin oikeudellista epäselvyyttä. Tilanne ei ilmeisesti tältä osin kunnolla parane, ennen kuin asiasta on annettu terveydenhuollon oikeussuojatoimikunnan esittämän kaltaiset yleisluonteiset lainsäännökset.

5. Edellisessä jaksossa viittasin Inkeri Anttilan väitöskirjassaan omaksumaan aineelliseen oikeudenvastaisuuskäsitykseen. Hänen jaksossa 1 esitelty rikosoikeudellinen arviointinsa lääkärin parannustoimenpiteestä on ymmärrettävissä juuri sitä käsitystä vasten. Tätä rikosopillista näkemystä ei ole meillä myöhemmin juurikaan kehitelty eteenpäin. Esimerkiksi länsisaksalainen *Hans-Heinrich Jescheck,* joka on saman käsityksen kannattaja, katsoo sen omaksumisella olevan huomattavia käytännöllisiä vaikutuksia.[21]

Ymmärtääkseni Anttilan vaikkapa oikeuttamisperusteiden muodostamisesta ja rajaamisesta esittämät mielipiteet ovat olleet maltillisia, eikä aineellisten tulkintanäkökohtien korostaminen ole johtanut mm. Jescheckin vaaliman oikeusvarmuuden huomiotta jättämiseen. Yksioikoisen intressivertailun välttäminen näkyy esimerkiksi Anttilan lääkärin vaitiolovelvollisuutta käsittelevästä artikkelista hänen tulkitessaan siinä mm. rikoslain 38 luvun 3 §:n sanaa »luvattomasti» tai oikeudenkäymiskaaren 17 luvun vaitiolosäännöksiä.[22] Näistä tulkinnoista selvästi poikkeava ja käsittääkseni perustelematon on esimerkiksi tuore *Kari Virran* sosiaalihuoltolain (710/1982) 57 §:n vaitiolosäännöksestä esittämä tulkintasuositus, jonka mukaan suostumuksen puuttuessa salassa pidettävän tiedon ilmaiseminen ratkaistaan intressivertailulla kokonaisharkintaan nojautuen.[23] – Anttilan kriittisyys aineellisen oikeudenvastaisuuden käsitettä kohtaan oli 1970-luvulle tultaessa niin voimakasta, että tuolloisessa rikosoikeuden perusoppi-

[21] *Jescheck,* Lehrbuch des Strafrechts. Allgemeiner Teil. 3. Aufl. Berlin 1978 s. 185–187.

[22] *Anttila,* Lääkärin vaitiolovelvollisuudesta Suomen oikeuden mukaan. Rikosoikeudellisia kirjoitelmia II Bruno A. Salmialalle 24. 8. 1950. Vammala 1950 s. 21–31.

[23] *Virta,* Julkisuudesta ja salassapidosta kunnan sosiaalihuollossa. Oikeustiede XIX, 1986. Vammala 1986 s. 532.

kirjassa hän ei katsonut tällä käsitteellä olevan rikosoikeudessa lainkaan käyttöä.[24]

III. Rikoksentekijän hoidosta sekä terveydenhuollollisista pakkotoimista kriminaali- ja kontrollipolitiikassa

1. Inkeri Anttila osallistui 1960-luvun loppupuolelta lähtien lukuisin tavoin sekä tieteelliseen keskusteluun että käytännön lainvalmistelutoimintaan pyrkien muuttamaan ajattelua, jonka mukaan rikoksentekijän käsittelyä tuli suhteellisuus- ja muista oikeusturvaperiaatteista välittämättä yksilöllistää erityisesti lääkinnällis-terapeuttisen mallin hengessä. Edellisellä vuosikymmenellä, 1950-luvulla, julkaisemissaan tutkimuksissa Anttila vielä katsoi mm., että nuorille rikoksentekijöille seuraamuksia määrättäessä ratkaiseva pääpaino oli pantava erityisestäville näkökohdille; nuori lainrikkoja oli usein sielulliselta rakenteeltaan keskitasosta poikkeava tai luonteeltaan epätyydyttävästi kehittynyt.[25] Siveellisyysrikoksista tuomittujen pakolla tapahtuvan kastroinnin ongelmia pohtiessaan hän ei asettanut kastroimislain perussisältöä eikä tavoitteita kyseenalaisiksi, joskin arvosteli lain eräitä sovellutuksia ja edellytti kastroimisen tehokkuuden tutkimista.[26]

Noin vuosikymmen myöhemmin Anttila oli puheenjohtajana nuorisorikollisuustoimikunnassa vuosina 1965–66 ja aborttilakikomiteassa 1967–68. Edellinen toimikunta mm. arvioi hoitoa ja rangaistusta kriminaalipolitiikan keinoina. Toimikunnan suositus oli tältä osin se, että ajaltaan määräämättömiä seuraamuksia ei tulisi käyttää nuorille rikoksentekijöille. Hoidollisia toimenpiteitä seuraamusjärjestelmässä olisi kyllä tehostettava, kunhan se ei tapahdu suhteellisuus- eikä muita oikeusturvaperiaatteita loukaten. Tähän toimikunnan kannanottoon vaikutti paljon se, etteivät pakolliset hoitotoimenpiteet olleet osoittautuneet kovin tehokkaiksi ja ne koettiin usein rankaisullisiksi eristämistoimiksi.[27]

Aborttilakikomitean toimeksiantoon kuului valmistella abortti-, steriloimis- ja kastroimislakien uudistaminen.[28] Tässä yhteydessä on kiinnosta-

[24] *Inkeri Anttila – Olavi Heinonen,* Rikos ja seuraamus. Helsinki 1971 s. 73.

[25] *Anttila,* Nuori lainrikkoja. Helsinki 1952 s. 342–345.

[26] *Anttila,* Alaikäisiin kohdistuneet siveellisyysrikokset ja niiden tekijät. Vammala 1956 s. 159–160.

[27] Komiteanmietintö 1966: A 2. Nuorisorikollisuustoimikunnan mietintö. Helsinki 1966, erit. s. 40–41.

[28] Ks. viitteissä 10–11 mainittuja lähteitä.

vinta todeta, että komitean työn pohjalta vuonna 1970 uudistetun kastroimislain tärkein tavoite oli poistaa mahdollisuus käyttää kastrointia kriminaalipoliittisena turvaamistoimenpiteenä. Pakkokastroinnin poistamista perusteltiin ennen kaikkea sen epäinhimillisyydellä mutta myös tehottomuudella. Vastaavasti vuoden 1970 steriloimislailla pyrittiin vähentämään pakkosteriloinnin ja sterilointiin painostamisen mahdollisuuksia.

Kansainvälisestikin erittäin tunnettu Anttilan »periaateohjelma» sisältyy hänen vuonna 1967 julkaisemaansa artikkeliin »Konservativ och radikal kriminalpolitik i Norden».[29] Siinä hän esitti ns. hoitoideologian perusteellisen kritiikin ja tarjosi tuolle ajattelulle vaihtoehtoisia malleja. Arvostelun kärki kohdistui sellaisen äärimmäisyyslinjan edustajiin, joiden mielestä rangaistuksesta sen perinteisessä mielessä olisi kokonaan luovuttava ja ruvettava antamaan yksinomaan pakkohoitoa rikoksentekijöille.

Anttila on kuulunut myös pakkolaitokseen eristämistä koskevan lainsäädännön ja sen taustaideologian voimakkaisiin arvostelijoihin.[30] Vuoden 1971 lainmuutoksella (303/71) supistettiinkin ratkaisevasti edellytyksiä eristää vaaralliseksi katsottava rikoksentekijä pakkolaitokseen.

Koko kriminaalipolitiikan – ja sitäkin laajemman päätöksentekokokonaisuuden eli kontrollipolitiikan – kehitykseen Anttila on vaikuttanut mm. toimiessaan kriminaalihuoltokomitean puheenjohtajana vuosina 1970–72 ja rikosoikeuskomitean jäsenenä 1972–76.[31] (Sivuutan tässä hänen myöhemmän toimintansa.) Tärkeä kokoava katsaus hänen kriminaalipoliittisista peruskäsityksistään 1970-luvun puolivälissä sisältyy artikkeliin »Rikosoikeuden uusi linja».[32]

Mainitussa kirjoituksessa korostetaan – samoin kuin vuonna 1977 ilmestyneessä rikosoikeuskomitean mietinnössä – rangaistuksen tehtävää ilmaista moitetta. Uuden suuntauksen mukaista on mm. painottaa, ettei

---

[29] *Anttila*, Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab (NTfK) 1967 s. 237–251. Kirjoituksen englanninkielinen versio ilmestyi Scandinavian Studies in Criminology -sarjassa. Volume 3. Oslo 1981 s. 9–21.

[30] Ks. esim. *Anttila*, Vaaralliset vaarattomiksi. Lakimies 1971 s. 438–455 (ruotsinkielinen versio: NTfK 1971 s. 153–159) ja *sama*, Säilytettäväksi kaiken varalta? Lakimies 1975 s. 774–786 (englanninkielinen versio: Publication of the Research Institute of Legal Policy No. 9, 1975).

[31] Ks. Komiteanmietintö 1972: A 1. Kriminaalihuoltokomitean mietintö. Helsinki 1972 ja Komiteanmietintö 1976: 72. Rikosoikeuskomitean mietintö. Helsinki 1976 (1977).

[32] *Anttila*, Juhlajulkaisussa Urho Kaleva Kekkonen 1900 . 3/9 . 1975. Vammala 1975 s. 278–287. (Englanninkielinen versio: Criminology between the Rule of Law and the Outlaws. Volume in Honour of Willem H. Nagel. The Netherlands 1976 s. 145–152.)

ketään pidä sulkea rangaistuslaitokseen, jotta häntä voitaisiin siellä hoitaa. Tämä ei tarkoittaisi hoidon poistamista vankilasta, vaan vangilla on oikeus samanlaisiin terveyspalveluihin kuin kaikilla muillakin yhteiskunnan jäsenillä. Uusi suuntaus ei Anttilan mukaan merkinnyt vain paluuta uusklassiseen ajattelutapaan, vaan sen rinnalle oli kohonnut kaikilla yhteiskuntapolitiikan aloilla tärkeäksi suunnitteluperiaatteeksi kustannus-hyötytietoisuus.

Psykiatrian ja rikosoikeuden suhdetta pohtiessaan Anttila on tähdentänyt, ettei hoitosuuntauksen kritiikki mitätöi psykiatrien tärkeää roolia niissä tapauksissa, jolloin rikoksentekijä ymmärretään huomattavan sairaaksi tai poikkeavaksi henkilöksi. Yleisen oikeustajunnan hyväksymissä rajoissa rikoksentekijää on tällöin voitava pitää rankaisematta jätettävänä potilaana. Psykiatrien tehtävänä rikosoikeusjärjestelmässä onkin lisätä suuren yleisön ymmärtämystä sielullisesti poikkeavia henkilöitä kohtaan silloinkin kun nämä ovat rikoksentekijöitä.[33]

2. Rikoslain kokonaisuudistuksen valmistelun edelleen jatkuessa ei ole vielä mahdollista arvioida, missä määrin yllä kosketellun uuden kriminaalipoliittisen suuntauksen perusideat heijastuvat uuden rikoslain sisältöön. Eräät uusklassiseksi nimetyn ajattelutavan painotukset ovat kohdanneet myös arvostelua, ja esimerkiksi nuoria rikoksentekijöitä koskevan lainsäädännön kokonaisuudistus on vieläkin toteuttamatta yli 20 vuotta jatkuneista kehittämishankkeista huolimatta.

Sillä 1960-luvulla alkaneella ns. pakkoauttajakeskustelulla, jossa henkilön tahdosta riippumatonta käsittelyä – tapahtuupa se rikosoikeuden, terveydenhoidon tai sosiaalihuollon alueella (ts. millä kontrollipolitiikan lohkolla tahansa) – arvioitiin kriittisesti nimenomaan yksilön oikeusturvan näkökulmasta, on kaiken kaikkiaan ollut laajakantoisia vaikutuksia.[34] Jo edellä mainitsin kastroimis- ja steriloimislakien sekä pakkolaitokseen eristämisestä annetun lain uudistuksista. Muiden lainkehittämishankkeiden toteutus on kestänyt paljon kauemmin:

Vasta 1970-luvun loppupuolella tai 1980-luvulla on saatu päätökseen seuraavat tahdonvastaista hoitoa koskevat hankkeet: mielisairaslain tarkistus vuonna 1977 (87/77) sekä uusien sosiaalihuoltolain (710/1982), lastensuo-

[33] *Anttila*, Searching for clinical criminology in Scandinavia. Papers on Crime Control 1977–1978. Research Institute of Legal Policy No. 26. Helsinki 1978, erit. s. 40.

[34] Tuosta keskustelusta ja sen eräistä vaikutuksista ks. esim. *Lahti*, Rikosseuraamukset ja niihin verrattavat pakkotoimenpiteet. Rikosoikeudellisia kirjoitelmia IV Reino Kalervo Ellilälle 26. 6. 1980 omistettu. Vammala 1980 s. 107–122.

jelulain (683/1983) sekä viimeksi päihdehuoltolain (41/1986) ja tartuntatautilain (583/1986) antaminen. Uudet sosiaalihuolto-, lastensuojelu- ja päihdehuoltolait ovat keskeinen osa sosiaalihuollon kokonaisuudistusta, joka käynnistyi – paitsi sosiaalihuoltolain – sosiaali- ja terveydenhuollon suunnittelua ja valtionosuutta koskevan lain (677/1982) antamisella.

Kontrollipoliittisen lainsäädännön uudistaminen jatkuu: jo mainitun rikoslain kokonaisuudistuksen lisäksi on valmisteilla mielisairaslain korvaaminen uudella.[35] Päihdehuoltolain perusteluissa viitataan pyrkimykseen yhdistää yhteen lakiin säännökset, jotka koskevat sosiaali- ja terveydenhuollon asiakkaiden tahdosta riippumatta toteutettavaa hoitoa.[36] Huomion arvoista on myös se, että aivan viime aikoina on uudelleen viritelty yhteiskunnallista periaatekeskustelua oikeusturvasta sosiaali- ja terveydenhuollossa.[37]

---

[35] Ks. Rikoslain kokonaisuudistus I. Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 5/1984. Helsinki 1984 ja Komiteanmietintö 1984: 17. Mielenterveystyön komitean mietintö. Helsinki 1984.

[36] HE n:o 246/1984 vp. s. 8.

[37] Ks. esim. teemanumeroita Sosiaalinen Aikakauskirja 1/1986 ja Mielenterveys 4/1986.

Keskustelun virittäjiä ovat olleet myös korkeimman hallinto-oikeuden päätös 24. 3. 1986 N:o 1091 (6414/34/84) ja oikeuskanslerin kantelupäätös 3. 6. 1986 N:o 2061 Riitta Kauppisen tapauksessa. Näissä päätöksissä korostetaan, että puututtaessa henkilön vapauteen ja koskemattomuuteen – hallitusmuodon 6 §:n suojaamiin oikeushyviin – on sellaisen vapausoikeuden loukkauksen laillisten edellytysten oltava riittävän selvästi todettuja (KHO) ja noita edellytyksiä sovellettaessa on noudatettava asian vaatimaa tarkkaa ja tasapuolista harkintaa (oikeuskansleri).

Yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitäminen –

Ehdollisen vankeusrangaistuksen edellytykset ja oikeuskäytäntö

Tutkimusassistentti *Tapio Lappi-Seppälä*

1. Johdanto

1.1. Ongelma

Vuosikymmen sitten voimaan tulleen ehdollista rangaistusta koskevan lain 1 §:n mukaan enintään kahden vuoden vankeusrangaistus voidaan määrätä ehdolliseksi, jollei yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitäminen vaadi rangaistuksen tuomitsemista ehdottomana. Jos syytetty on rikoksen tekemistä edeltäneiden kolmen vuoden aikana tuomittu pidemmäksi ajaksi kuin yhdeksi vuodeksi vankeuteen, voidaan uusi rangaistus määrätä ehdolliseksi kuitenkin vain erityisistä syistä (EhdL 2 §). Rajoitus ei kuitenkaan koske nuoria rikoksentekijöitä (NuorRikL 7 §).

Uudistuksen kriminaalipoliittisesti merkittävin muutos oli ehdollisen rangaistuksen käyttöedellytysten kytkeminen aikaisempien erityispreventiivisten näkökohtien sijasta yleisestävyyteen.[1] Tämän tuo ilmi lain 1 §:n viittaus »yleisen lainkuuliaisuuden» vaatimuksiin.[2]

Yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitäminen antaa soveltamisohjeena näennäisestä yksinkertaisuudestaan huolimatta lainkäyttäjälle huomattavan paljon harkintavaltaa (ks. *Anttila–Heinonen* 1977 s. 198–199 ja *Lindholm* 1980 s. 114). Yhtenäisen soveltamiskäytännön saavuttaminen edellyttää siten käytettyjen termien merkityssisällön täsmentämistä. Tässä ei pelkkä

---

[1] Vanhan lain soveltamisehdoista ks. *Anttila* 1960 ja säädösten vertailusta *Majanen* 1976.

[2] HE 108/1975 II vp. s. 3, samoin oikeuskirjallisuudessa esim. *Anttila–Heinonen* 1977 s. 198, *Heinonen* 1976 s. 142 sekä *Lahti* 1974 s. 397–398.

viittaus yleisestävyyteen auta kovinkaan pitkälle, sillä yleisprevention määrittely, toiminnan ehdot ja tehokkuus ovat itsessään jatkuvan kiistelyn alaisia. Ja vaikka näistä päästäisiinkin sopimukseen, on positiivisen oikeuden normistoon sijoitetulla määreellä »yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitämien» oma tulkintaa edellyttävä normatiivinen sisältönsä, joka ei selviä yksin preventioteorioitten erittelyn ja toiminnan kartoittamisen avulla. Korkeintaan voi sanoa, että siltä osin kuin ehdollisen rangaistuksen käyttö tahdotaan sitoa yleisestävyyteen, rationaalinen argumentointi ottaa huomioon kriminologiseen tietoon pohjaavat preventioteorioitten analyysit, teorioitten toimintaa koskevat tulokset, samoin kuin niiden mittaamiselle asettamat vaatimukset.

Tämän esityksen tarkoituksena on selvittää ainoastaan, kuinka ylemmät tuomioistuimet ovat tulkintalinjoja luodessaan hyödyntäneet lainsäätäjän antamaa verraten vapaata liikkumavaraa (ks. myös *Heinonen* 1976 s. 142–143). Teemana siis on ehdollisen rangaistuksen käyttöedellytysten täsmentäminen ja yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitämistä koskevan vaatimuksen tulkinta eräiden ylioikeusratkaisujen pohjalta.

1.2. Ylempien oikeuksien käytännöstä mittaamislähteenä

Oikeuskäytäntöön kohdistuvaa tutkimusta vaikeuttaa suomalaisten tuomioistuinten perinteinen haluttomuus perustella rangaistuksen laatua ja määrää koskevia päätöksiään.[3] Oikeusvertailu osoittaa muunkinlaisen käytännön mahdolliseksi (vrt. esim. Norja, Saksan Liittotasavalta ja Itävalta). On toisaalta kohtuullista todeta, etteivät myöskään Common law maiden tuomioistuimet ole kyenneet kehittämään tällä alalla oikeutta samaan tapaan kuin muissa kysymyksissä (ks. *Ashworth* 1983 s. 38 ss).

Ennakkotapausten antovaikeuksia (josta ovat huomauttaneet mm. *Andenaes* 1984 s. 278 ja *Heinonen* toisaalla tässä julkaisussa), selittää ainakin osaksi kysymystä sääntelevien normein erityisluonne. Ratkaisua eivät täällä ohjaa *säännöt*, joiden soveltamisesta tai soveltamatta jättämisestä voitaisiin antaa selkeitä ennakkotapauksia, vaan (korostetussa määrin) *periaatteet*, jotka vain näyttävät ratkaisun suunnan.[4] Mittaamisperusteilla on vain *enemmän tai vähemmän painoa* tietyn ratkaisun puolesta tai sitä vastaan.

[3] Teema lieneekin harvoja positiivisoikeudellisia aiheita, joista vielä 1960-luvulla saattoi julkaista väitöskirjan ilman ainuttakaan oikeustapausviittausta (ks. *Nousiainen* 1961).

[4] Sääntöjä ja periaatteita koskevasta keskustelusta ja käsitteistä ks. tarkemmin esim. *Sundby* 1974, ja 1978, *Jareborg* 1979 sekä *Alexy* 1985.

Mittaamisperusteiden »loputtomiin» vaihtelevat yhdistelmät antavat useinkin vain *tuntuman* siitä rangaistustasosta, jolla liikutaan – tai on aikaisemmin liikuttu. Näin myös ennakkotapauksin on mahdollista tuoda esiin ainoastaan perusteita, jotka muiden syiden ohella tulee eri tilanteissa »ottaa huomioon».

Sitovien ja yksiselitteisten sääntelymahdollisuuksien puuttuessakin on mittaamisnormeja ja periaatteita mahdollista kuitenkin nykyisestään edelleen kehittää ja täsmentää.[5] Myös suomalaiset tuomioistuimet ovat viime vuosina vähä vähältä ryhtyneet tuottamaan perusteltuja rangaistuksen määräämisratkaisuja. Ne tarjoavat, paitsi mahdollisuuden käytännössä noudatettavien periaatteiden kriittiseen arviointiin, myös materiaalia ongelman oikeudelliseen haltuunottoon.

Rangaistuksen määrääminen sisältää – kuten tulkintaratkaisut yleensäkin – kannanoton sekä oikeustosiseikastoa että -seuraamusta koskevaan kysymykseen. Päätetään yhtäältä perusteista, jotka tulee ottaa huomioon (rangaistuksen määräämisperusteista) ja toisaalta itse lopputuloksesta (rangaistusmäärästä). Seuraavassa ovat tarkasteltavina ensisijassa ne syyt, joita on esitetty ehdollisuuden puolesta tai sitä vastaan.

Vähintään yhtä tärkeätä olisi tietysti keskustella itse lopputuloksesta ja sovelletusta rangaistustasosta. Tätä valottavia ratkaisuja ei käsittääkseni ole juuri tuotettu (poikkeuksena lähinnä vain tätä kirjoitettaessa ilmestynyt KKO 1986 II 65), eikä ole lainkaan varmaa, missä määrin esim. KKO:n prejudikaateille voi *tämän kysymyksen* ratkaisuina panna painoa oikeuslähteenä.

> Todettakoon, että myös esim. Englannissa suhtaudutaan varauksellisesti mahdollisuuksiin ohjata yleistä rangaistustasoa Court of Appealin ratkaisuin. Tähän tarvittaisiin joka tapauksessa useampien ratkaisujen sarjoja, joiden tulisi lisäksi edustaa rikosten tavallisimpia muotoja. Jo tapausten valikoituminen KKO:hon on vakavana esteenä tällaisille pyrkimyksille. Englannissa käydyn keskustelun pohjalta (ks. *Ashworth* 1983 s. 40 ss), voi myös kysyä, onko henkirikoksista rangaistuksia mittaamaan tottuneella KKO:n tuomarilla hänen yleisestä pätevyydestään huolimatta paras mahdollinen tuntuma rutiinirikosten sanktiotasoon. Päätöksiään esim. asteikolla 8–12 vuotta vankeutta tehneen ratkaisijan »herkkyys» lienee ymmärrettävästi hivenen turtunut valintoihin 30 ja 60 päiväsakon tai 2–6 kk:n vankeusrangaistusten välillä.

[5] Tästä ovat osoituksena mm. muissa maissa tihenevään tahtiin ilmestyvät mittaamisnormiston systematisointi ja -tulkintaesitykset, ks. esim. *Bruns* 1974 (Saksan Liittotasavalta), *Pallin* 1982 (Itävalta), *Thomas* 1979 ja *Ashworth* 1983 (Englanti).

Keskustelu KKO:n ratkaisujen muodollisesta sitovuudesta/sitomattomuudesta on tämän esityksen lähtökohdista jokseenkin irrelevantti. »Sitovuuden», eli ratkaisussa esiintuotujen perustelujen painoarvon, ratkaisee ensisijassa perustelujen vakuuttavuus ja ne näkökohdat, joihin esitetyt kannanotot ovat tuettavissa. Yksittäinen mielipide saattaa enemmistön ehkä perustelematonta lajivalintaratkaisua vastustaessaan tuoda esiin periaatteellisesti tärkeitä näkökohtia, jotka toisessa yhteydessä määräävät lopputuloksen suunnan. Tältä kannalta on selvä, että myös hovioikeusaineisto tarjoaa varteenotettavaa aineistoa mittaamisargumentteja kerättäessä. On tietysti toisaalta selvää, että mitä alemmas hierarkiassa edetään sitä kevyemmäksi käy esitettyjen perusteluiden paino siltä osin, kuin ratkaisuja kohdellaan auktoriteettilähteinä. Toisaalta tällaisia auktoritatiiviseksi tarkoitettuja kannanottoja on alalla huomattavan vähän, ja voi epäillä, onko annettu ainoatakaan ratkaisua, jonka prejudikaattivaikutus on tarkoitettu ulottuvaksi konkreettiseen rangaistusmäärään saakka. Tuntumaa rangaistustasoon etsittäessä, on ylemmän asteen lähteiden puuttuessa edettävä alemmas, kohden reaalisia argumentteja ja alioikeuskäytäntöä.

2. Oikeuskäytäntö

2.1. Tapauksista

Suurin osa tapauksista (11) on KKO:n tiedonantoja, joissa lajivalintaa koskevaa ratkaisua on nimenomaisesti perusteltu. Tämän ohella tarkastelu perustuu KKO:n julkaisemattomiin mutta perusteltuihin lajivalintaratkaisuihin (7 kpl), samoin kuin hovioikeuksista tulleisiin vastaaviin päätöksiin (6 kpl). Lisäksi esityksen tukena käytetään jonkin verran perustelemattomia KKO:n ja HO:n ratkaisuja, joita tapauksen tosiasia-aineiston perusteella on pidetty asiaan vaikuttavina (tästä tarkastelutavasta ks. esim. *Lahti* 1974 s. 429 ss).

Koska ratkaisuissa yleensä vedotaan useampaan perusteeseen, on tapausten yhtenäinen systematisointi mahdotonta. Tarkastelu aloitetaan ratkaisuista, joissa paino on rikokseen liittyvissä seikoissa. Toisena ryhmänä on tekijään liittyvät perusteet ja kolmantena moitearvostelun ulkopuolelle jäävät seikat.

2.2. *Rikosryhmät*

2.2.1. Kuolemantuottamus ja törkeä rattijuopumus

Vuonna 1981 annettiin kolme keskustelua herättänyttä lajivalinnan ohjeeksi tarkoitettua prejudikaattia, joista kaksi koski kuolemantuottamusta liikenteessä ja yksi törkeätä rattijuopumusta.

Tiedonannossa KKO 1981 II 175 KKO pysytti jatketusta rikoksesta, joka käsitti törkeän rattijuopumuksen, varomattomuuden liikenteessä ja kuolemantuottamuksen yksin teoin tehtyinä sekä liikennepaon, langetetun 6 kuukauden 15 päivän vankeusrangaistuksen ehdottomana seuraavin perustein:

(1) »Ottaen huomioon A:n humalatilan vahvuudesta esitetyn selvityksen ja hänen kuljettamansa ajoneuvon laadun sekä liikenteelliset olosuhteet tekopaikalla, korkein oikeus katsoo A:n rikoksen *vakavuusasteeltaan sellaiseksi*, josta yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitäminen yleensä vaatii ehdotonta vankeusrangaistusta. *Se seikka, ettei A:ta ole aikaisemmin rangaistu ei yksinään riitä* muuttamaan tätä arviointia. Sen vuoksi ja koska jutussa *muutoinkaan ei ole ilmestynyt sellaisia erittäin painavia vastasyitä*, joiden perusteella rangaistus olisi määrättävä ehdolliseksi, korkein oikeus harkitsee oikeaksi hylätä valituksen . . .»

Tiedonannossa KKO 1981 II 173 yksin teoin tehdystä törkeästä rattijuopumuksesta, törkeästä liikenteen vaarantamisesta ja törkeästä kuolemantuottamuksesta määrätty ehdoton 1 vuoden 10 kuukauden vankeusrangaistus säilyi korkeimmassa oikeudessa ehdottomana perustein:

(2) Yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitäminen vaatii *tällaisesta teosta* yleensä ehdotonta vankeusrangaistusta. *Se seikka, että A:ta ei ole aikaisemmin rangaistu, ei yksinään riitä* muuttamaan tätä arviointia. Sen vuoksi ja kun jutussa *ei muutoinkaan ole ilmennyt sellaisia erittäin painavia vastasyitä*, joiden perusteella rangaistus olisi määrättävä ehdolliseksi, korkein oikeus harkitsee oikeaksi siten muuttaa hovioikeuden päätöstä, että hovioikeuden tuomitsema rangaistus määrätään pantavaksi täytäntöön».

Kolmannessa tapauksessa KKO 1981 II 174 2.35 ‰:n humalassa tehty törkeä rattijuopumus ja liikenteen vaarantaminen oli alemmissa asteissa johtanut 3 kk:n ehdottomaan vankeusrangaistukseen. Rangaistus säilyi yhdellä kuukaudella lyhennettynä (ään. 3–2, eri mieltä olevat jäsenet olisivat säilyttäneet myös rangaistusajan sellaisenaan) ehdottomana perustein:

(3) »Ottaen huomioon A:n *humalatilan vahvuudesta esitetyn selvityksen* ja *ajomatkan pituuden*, noin 15 kilometriä yleisellä joskaan ei kovin vilkasliikenteisellä tiellä, korkein oikeus katsoo teon *vaarallisuudeltaan ja vakavuusasteeltaan* sellaiseksi, josta yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitäminen vaatii ehdotonta vankeusrangaistusta. Se seikka, *ettei A:ta ole aikaisemmin rangaistu, ei yksinään riitä* muuttamaan tätä arviointia. Jutussa *ei muutoinkaan ole ilmennyt sellaisia erityisiä syitä*, joiden perusteella rangaistus olisi määrättävä ehdolliseksi. Korkein oikeus kuitenkin katsoo, että rangaistusta voidaan alentaa hovioikeuden tuomitsemasta määrästä».

Viimeisessä tämän ryhmän tiedonannossa KKO 1984 II 72 syytetty oli kuljettanut linjaliikenteessä olevaa linja-autoa, jossa oli ollut kymmenkunta matkustajaa, yleisellä tiellä osaksi kaupunkialueella parinkymmenen kilometrin pituisen matkan. Puhalluskokeessa verenalkoholiksi mitattiin 2.7 ‰ ja verikokeessa 3.1 ‰. Alioikeus oli tuominnut törkeästä rattijuopumuksesta 3 kk:n ehdolliseen vankeusrangaistukseen (+ 30 ps). Hovioikeus korotti vankeusrangaistuksen 5 kk:een ja oheissakon 80 päiväsakkoon. KKO määräsi rangaistuksen täytäntöönpantavaksi perustein:

»A on . . . kuljettaessaan *linjaliikenteessä olevaa linja-autoa yleisellä tiellä osaksi kaupunkialueella parinkymmenen kilometrin pituisella matkalla vakavasti vaarantanut linja-auton matkustajien ja muiden tiellä liikkuvien turvallisuutta*. Yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitämiseksi ei ehdollista vankeusrangaistusta sen ohella tuomittavan sakkorangaistuksen kanssa voida pitää riittävänä rangaistuksena, *vaikka A:ta ei ole aikaisemmin rangaistu*».

Ehdottoman rangaistuksen käyttö perustui tässäkin teon poikkeukselliseen vakavuuteen ja vaarallisuuteen: linja-auto, lukuisia matkustajia, vilkasliikenteinen ajoalue, ajomatka sekä korkea verenalkoholi.

Ratkaisuista kolme ensimmäistä herättivät julkaisemisensa yhteydessä runsasta huomiota ja keskustelua. Osasyynä esitettyyn kritiikkiin oli, että niistä laadittu tiedote antoi kuvan, jonka mukaan tapaukset on tarkoitettu rattijuopumusrikosten rangaistuskäytännön yleiseksi ohjeeksi (kritiikistä ks. *Lappi-Seppälä* 1982 s. 611). Ne edustavat kuitenkin rikoksen kaikkein törkeintä tyyppiä (kaksi niistä koskee sitäpaitsi asiallisesti kuolemantuottamusta). Tapauksista ainoastaan kolmas edustaa jossain määrin teon tyypillisiä muotoja, mutta juuri tämän rikoksen rangaistustasosta voidaankin aiheellisesti keskustella. Prejudikaatin edustaman käytännön koventamisen puolesta esitetty perustelu törkeiden rattijuopumusrikosten jatkuvasta kasvusta osui harvinaisen vikaan, todellisen liikennejuopumusrikollisuuden

vähetessä näinä aikoina puoleen entisestään (ks. *Lappi-Seppälä* 1982 s. 622 sekä Liikennejuopumustyöryhmän mietintö 1985 s. 49–50). Tyydytyksellä voidaan panna merkille, etteivät alemmat oikeudet ole tulkinneet tapausta 3 normaalirangaistussuositukseksi (ks. tilastoja Liikennejuopumustyöryhmän mietintö 1985 s. 64).

Päätelmää, ettei KKO:n mittaamisprejudikaattien ensisijaisena tarkoituksena ole vaikuttaa tavallisesti esiintyvien tekomuotojen rangaistustasoon tukee asiasta annettu viimeinen ratkaisu KKO 1984 II 72. Se edustaa niinikään rikoksen kaikkein kapeinta kärkeä. Yli kolmen promillen humalassa ajaa kiinnijääneistä rattijuopoista 2 %. Linja-autoa kuljettaa rikoksentekijöistä puoli prosenttia. Laskennallisesti tämän prejudikaatin tapaisia rikoksia olisi vuosittaisista 20 000 rattijuoposta 1–2 kpl!

2.3.2. Väkisinmakaaminen

Ehdollisen rangaistuksen käyttöä väkisinmakaamisrikoksissa valottavat ratkaisut ovat jo huomattavan erimielisiä. Tapauksessa 3973/82 korkein oikeus pysytti kahdelle nuorelle rikoskumppanille nuorena henkilönä tehdystä väkisinmakaamisesta tuomitut yhden vuoden kahdeksan kuukauden (1 v 8 kk) vankeusrangaistukset äänestyksen jälkeen ehdottomina seuraavin perustein:

(1) »(Syytetyt) ovat toimineet *yksissä tuumin*. Heidän tekonsa on tapahtunut *öiseen aikaan kaupungin keskustassa* kohdistuen *yksinään kadulla kulkeneeseen* K:hon. Asianomistaja on siirtymällä kulkemaan kadun toiselle puolelle ja kehottamalla A:ta ja B:tä jättämään hänen seuraamisensa *osoittanut, ettei hän ollut omalla käyttäytymisellään rohkaissut heitä* kerrotun rikoksen tekemiseen. *Vaikka A ja B teon tehdessään ovat olleet alle 18-vuotiaita, eikä heitä ole aikaisemmin rangaistu*, korkein oikeus katsoo heidän tekonsa *vaarallisuudeltaan* ja *törkeydeltään* sellaiseksi, että yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitäminen vaatii rangaistuksen tuomitsemista ehdottomana».

Esittelijä ja eri mieltä ollut jäsen määräsivät rangaistukset ehdollisiksi tekijöiden nuoreen ikään (16 ja 17 vuotta) ja ensikertalaisuuteen vedoten. Lisäperusteluna mainittiin lisäksi, ettei uhri ole »häneen kohdistuneesta väkivallasta saanut mitään ulkonaisia vammoja» (ks. myös toisen eri mieltä olevan jäsenen lausunto).

Tiedonanto 1982 II 188 määräsi hovioikeuden langettaman yhden vuoden kahdeksan kuukauden (1 v 8 kk) ehdollisen vankeusrangaistuksen ehdottomaksi (ään. 4–1) perustein:

(2) »*Olosuhteet ja A:n käyttämä väkivalta* olivat olleet sellaiset, että B:llä oli ollut *perusteltua aihetta tuntea olevansa hengenvaarassa. Vaikka A ei ollut aikaisemmin syyllistynyt rikokseen*, nyt kysymyksessä oleva teko *kokonaisuudessaan* oli ollut sellainen, ettei yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitämiseksi ehdollinen rangaistus ollut riittävä seuraamus.»

Vähemmistöön jäänyt jäsen pysytti rangaistuksen ehdollisena ja tehostaen sitä 60 päiväsakolla seuraavin perustein:

». . . teko on *laadultaan* sellainen, että perustellusti voidaan pitää ehdollista rangaistusta riittämättömänä yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitämiseksi. Toisaalta on kuitenkin erityisesti syytä painottaa sitä, että A *rikokseen syyllistyessään oli jo melkein 36-vuotias* ja *ettei häntä ollut aikaisemmin rikoksesta rangaistu. Hän on myös ollut tämän jutun takia tutkintavankeudessa 30 päivää* ja hänet on *velvoitettu suorittamaan asianomistajalle tuntuva vahingonkorvaus*».

Kolmannessa väkisinmakaamisrikosta koskevassa ratkaisussa 1982 II 189 korkein oikeus jälleen äänestyksen jälkeen (3–2) alensi osittain hovioikeuden tuomitsemia rangaistuksia ja määräsi niistä yhden ehdolliseksi »huomioon ottaen C:n nuoren iän ja sen, ettei hän ollut aikaisemmin syyllistynyt rikokseen». Lisäksi KKO totesi C:n osuuden olleen »merkitykseltään vähäisempi kuin B:n ja A:n. Kahden muun syytetyn rangaistukset (1 v 10 kk ja 1 v 8 kk) määrättiin ehdottomiksi. Näistä toinen (B) oli ensikertalainen. Hänen rangaistuksensa perustelut kuuluivat:

(3) »B puolestaan oli ollut A:ta ja C:tä *varttuneempi* ja . . . *toiminut rikoksen alkuunpanijana*. Kun hänen kohdallaan *ei myöskään ollut osoitettavissa mitään erityisiä perusteita*, joiden takia hänen rangaistuksensa olisi määrättävä ehdolliseksi, KKO katsoi, että yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitäminen vaati hänen rangaistuksensa tuomitsemista ehdottomana».

Yksi jäsenistä määräsi myös B:n rangaistuksen ehdolliseksi vedoten siihen, ettei B:tä »ole aikaisemmin rangaistu *tässä yhteydessä huomioon otettavasta* rikoksesta» (B oli tuomittu v. 1975 rattijuoppoudesta, jolta osin myös enemmistö totesi, ettei »mainitulla rikoksella ollut merkitystä harkittaessa seurausta B:n nyt kyseessä olevasta rikoksesta»). Toinen vähemmistöön jääneistä jäsenistä vuorostaan määräsi kaikki rangaistukset ehdottomiksi ja lausui:

»Kun D ei (kiinni pidettynä) . . . ole voinut tehdä vastarintaa, ei hänelle ole aiheutunut ruumiinvammoja. Ruumiinvammojen saamatta

jääminen on siten merkityksetön teon törkeyttä arvosteltaessa. Sensijaan *useamman henkilön yhteistoimin suorittama* vuorottainen väkisinmakaaminen on *uhrin kannalta arvosteltava erittäin törkeäksi* rikokseksi, erityisesti huomioonottaen, että *rikoksella saattaa olla pitkäaikainen haitallinen vaikutus uhrin mielentilaan*. Koska yleinen lainkuuliaisuus näin ollen vaatii tällaisen *yhteistoimin suoritetun rikoksen* tekijöiden rangaistuksen tuomitsemista ehdottomana . . ., katson, . . . ettei ole syytä muuttaa hovioikeuden tuomion lopputulosta.»

Kaikissa tapauksissa on rangaistuksen ehdollisuuden puolesta löytynyt perusteita, mutta rikoksen ulkoinen vakavuus ja osin tekijän asema rikoksen toimeenpanossa on painanut voimakkaammin ehdottoman rangaistuksen puolesta. Perusteluissa on myös näennäistä ristiriitaisuutta sikäli, että yhtäältä tapauksessa 3973/82 ehdollisuutta perusteltiin eriävässä mielipiteessä syytettyjen nuoruudella, eri mieltä ollut jäsen tapauksessa KKO 1982 II 188 mainitsi eräänä ehdollisuuden perusteena sen, että syytetty oli jo ehtinyt 36 vuoden ikään. Jälkimmäisen ratio löytynee ajatuksesta, että tällaiseen ikään ehtiminen ilman rikoksiin syyllistymistä on jo sinänsä osoitus tekijän »yhteiskuntakelpoisuudesta».

Ehdollisen vankeuden rajan pitämistä korkealla voidaan puolustaa tämän rikostyypin erityisellä törkeydellä – joskin EhdL:n esitöissä todetaan, ettei mitään rikostyyppiä tule tässä asettaa erityisasemaan (HE 108/1975 II vp.s.). Tapaus (1) tuntuu tässä kuitenkin edellyttävän huomattavan paljon: Ehdollisen rangaistuksen soveltamiseksi ei riitä, että tekijä on nuori henkilö *ja* että hän on ensikertalainen. Rikoksen itsessään tulisi *tämän lisäksi* olla jollakin tavoin poikkeuksellisen lievä (esim. siten, että uhri on rohkaissut tekijää rikokseen, ks. edellä tapausperusteluja). Toisaalta KKO ei katsonut aiheelliseksi tehdä tästä tapauksesta tiedonantoa.

2.3.3. Veropetokset

Ylioikeuksien aihetta sivuavat veropetosratkaisut koskevat melko säännönmukaisesti ns. ylikorkojuttuja. Tekotapojen samankaltaisuus auttaa näin tapausten keskinäisessä vertailussa. Kyse on kaikissa tapauksissa törkeistä veropetoksista.

Itä-Suomen hovioikeuden jatkettua törkeätä veropetosta ym. koskevassa ratkaisussa 2918/82 langetettiin kolmelle ensikertalaiselle ehdottomat vankeusrangaistukset (9 kk, 9 kk, 11 kk) seuraavin maininnoin:

> Syytetyt *»eivät tosin ole aikaisemmin syyllistyneet rikoksiin* ja he ovat *oma-aloitteisesti pyrkineet edistämään rikostensa selvittämistä* ja *heille on hallinnollisessa järjestyksessä määrätty rikosten johdosta tuntuvat taloudelliset seuraamukset,* mutta huomioon ottaen . . . *pidättämien verojen suuren määrän* ja *rikosten pitkän kestoajan* sekä heidän . . . *rikosten toteuttamiseen liittyneen toimintansa* talletuksia tehdessään ja niitä nostaessaan hovioikeus katsoi kysymyksessä olevien rikosten kokonaisuudessaan olevan sellaisia, että yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitäminen vaatii . . . rangaistusten tuomitsemista ehdottomana.»

Tapauksessa alioikeus oli tuominnut syytetyt ylikorkotalletusten ilmoittamatta jättämisestä ehdollisiin rangaistuksiin soveltaen lieventämisperusteena RL 6: 4:n ja 6: 3 3-kohdan säännöksiä. Toinen niinikään Itä-Suomen hovioikeudesta tullut ratkaisu (2119/83) noudattelee samaa linjaa. Ylikorkotalletusten ohella (ilmoittamatta jätetyt korkotulot noin 400 000 mk) kyse oli virheellistä kirjanpitoa hyväksikäyttäen tehdystä »tavallisesta» veropetoksesta (vapautuneen veron määrä noin 1 miljoona mk). Alioikeus määräsi ensikertalaiselle rikoksentekijälle tuomitun 10 kuukauden vankeusrangaistuksen ehdolliseksi (70 päiväsakkoa), mutta hovioikeus muutti rangaistuksen ehdottomaksi ». . . Huomioon ottaen pidätettyjen verojen ja maksujen suuren määrän ja erityisesti sen, että A on menettelyllään tahallisesti jättänyt hyvin huomattavan osan liiketoimintansa tuottamista tuloista kirjanpidon ulkopuolelle.»

Tekotavan ja tekijöiden taustaominaisuuksien homogeenisuus mahdollistaa ylikorkojutuissa ehdollisen ja ehdottoman vankeusrangaistuksen valintakäytännön kriteerien eräänlaisen puolikvantitatiivisen tarkastelun, ja siis tuomiolinjojen tiivistämisen myös niiden tapausten pohjalta, joissa lajivalintaa ei erikseen perusteltu. Seuraavaan asetelmaan on merkitty ylikorkotalletuksista annetut ratkaisut ilmoittamatta jätettyjen korkotulojen mukaisessa järjestyksessä.

Käytäntö noudattelee verraten yhtenäistä linjaa. Ehdollisen ja ehdottoman vankeusrangaistuksen raja tuntúu sijoittuvan alueelle, jossa ilmoittamatta jätetyt veronalaiset tulot nousevat puolen miljoonan markan vaiheille. On kuitenkin huomattava, että ratkaisut tältä osin vaihtelevat siinä, luetaanko tekijän syyksi pelkkä lisäkorko ja talletuspalkkio, vai otetaanko huomioon kaikki korkotulot.

Joka tapauksessa asetelma antaa mahdollisuuden tarkastella keskustelua herättäneen tiedonannon KKO 1985 II 117 suhdetta hovioikeuskäytäntöön. Tapauksessa syytetty oli salannut verovuosilta 1970–1976 lukuisille eri

ASETELMA: Törkeät veropetokset hovioikeuskäytännössä

Tapaus	Pidätetyt verot	Vuosina	RL 6 luku	Rangaistus
1	141 200	1973–77		8 kk ehdoll. + 50 ps
2	181 100	1974–78		8 kk ehdoll. + 40 ps
3	212 813	1974–80	2 § 1 k, 4 §	10 kk ehdoll.
4	429 500	1974–79		10 kk ehdoll. + 60 ps
5	509 000	1970–78	3 § 3 k, 4 §	9 kk ehdotonta
6	532 600	1970–78	3 § 3 k, 4 §	9 kk ehdotonta
7	1 115 600	1970–78	3 § 3 k, 4 §	11 kk ehdotonta
8	1 087 000	1974–78		10 kk ehdotonta
9	3 087 200	1973–78		1 v ehdotonta
10	10 619 000	1976–80	4 §	1 v ehdotonta

Tunnistetiedot ja erityispiirteet

1 HHO 2746/1983, syyksiluettu vain talletuspalkkio ja lisäkorko.
2 THO 1961/1982, kvalifiointiperusteena mainittu syytetyn toiminta ao. osuuskunnan hallintoneuvoston puheenjohtajana.
3 THO 1046/1983, talletukset suoritettu useissa kymmenissä erissä.
4 HHO 274/1983, poikkeuksellisen iäkäs rikoksentekijä, syyksiluettu ainoastaan lisäkorko.
5 ISHO 2918/1982, ks. mittaamisperusteet, tapaukset 5–7 kolmen tekijäkumppanin tekemät.
6 – » –
7 – » –
8 ISHO 2119/1983, ei mainittavia erityispiirteitä.
9 VHO 1471/1982, ei mainittavia erityispiirteitä.
10 HHO 2403/1983, syyksiluettu vain talletuspalkkio ja lisäkorko.

tileille (61 eri talletusta) tekaistuilla nimillä tehdyistä talletuksista saamiaan korkotuloja ja talletuspalkkioita kaikkiaan 275 000 mk:n arvosta.

Alioikeus tuomitsi syytetyn 10 kk:n ehdolliseen vankeusrangaistukseen ja 100 päiväsakkoon. Hovioikeus määräsi vankeusrangaistuksen ehdottomaksi. KKO alensi jatketusta veronkavaltamisen, veropetoksia ja törkeitä veropetoksia käsittävästä rikoksesta langetetun rangaistuksen 8 kk:ksi, määräten rangaistuksen 100 päiväsakolla tehostetuksi ehdolliseksi vankeusrangaistukseksi seuraavin perustein:

»Korkein oikeus katsoo, että . . . A:n viaksi jäävään jatkettuun *rikokseen salattujen määrien puolesta ja tekotavaltaan verrattavat verorikokset eivät oikeuskäytännössä yleensä ole johtaneet ehdottomaan vankeusrangaistukseen ainakaan tapauksissa, joissa tekijää ei ole, kuten ei A:takaan, aikaisemmin tuomittu rangaistukseen*. Jutussa *ei myöskään ole ilmennyt sellaisia A:n rikokseen liittyviä muita syitä*, joiden vuoksi yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitäminen erityisesti tässä tapauksessa vaatisi tuomittavan vankeusrangaistuksen määräämistä ehdottomaksi. Rangaistuksen mittaamisessa ja harkittaessa onko rangaistus määrättävä ehdolliseksi *Korkein oikeus ottaa lisäksi huomioon A:lle hänen suorittaminaan veronkorotuksina aiheutuneet taloudelliset seuraukset.*»

Sijoitettaessa tapaus aiempaan asetelmaan, sen havaitaan asettuvan tapausten 3 ja 4 välimaastoon. Molemmista seurasi 10 kk:n ehdollinen vankeusrangaistus, joista toisen tehosteena oli 60 päiväsakkoa. Tapausominaisuuksia verrattaessa (ks. näistä vielä asetelman selitykset) voi KKO:n tiedonannon sanoa sijoittuvan asetelmaan luontevasti.

Ylikorkojen jäädessä siis alle puolen miljoonan presumptio on ehdollisen vankeuden puolella (ainakin mitä ensikertalaisiin tulee, ks. KKO:n perustelua yllä). Ehdottoman vankeusrangaistuksen käyttö edellyttäisi näin »muita syitä, joiden vuoksi yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitäminen erityisesti tässä tapauksessa vaatisi» ehdotonta vankeusrangaistusta. Asetelma muistuttaa siten ensikertaisten rattijuoppojen tuomitsemissääntöjä, kuitenkin siten, että jälkimmäisessä ryhmässä presumptio oli ehdottoman vankeuden puolella. Voikin kysyä, ovatko satoihin tuhansiin markkoihin kohoavat veropetokset ja runsaan kahden promillen humalassa yleisellä – »joskaan ei kovin vilkasliikenteisellä tiellä» tehdyt rattijuopumusrikokset haitallisuudeltaan todella ratkaisujen tarkoittamassa suhteessa.

2.3.4. Eräistä omaisuus- ja väkivaltarikoksista

Varkausrikosten niukasta lajivalintaa valottavasta käytännöstä ovat esimerkkinä seuraavat hovioikeusratkaisut:

(1) Syytetty tuomittiin 28. 9. 1981 ja 26. 6. 1982 välisenä aikana tehdyistä viidestä varkaudesta ja kolmesta törkeästä varkaudesta ym. yhdistettyyn vuoden 11 kuukauden 20 päivän vankeusrangaistukseen. Hovioikeus totesi hänen pitkän ajanjakson kuluessa murtautuen ja autoa apunaan käyttäen suorittaneen useita tekotavaltaan törkeitä anastusrikoksia. Ottaen myös huomioon *anastetun omaisuuden suuren yhteisarvon* ja *aiheutettujen vahinkojen suuruuden* sekä *teoista tuomi-*

tun rangaistuksen määrän hovioikeus katsoi, että yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitäminen vaatii syytetyn tuomitsemista ehdottomaan rangaistukseen *siitä huolimatta*, että hän oli osan puheena olevista rikoksista tehdessään ollut *nuori rikoksentekijä* ja *ettei häntä ollut aikaisemmin rikoksista rangaistu*. (Helsingin hovioikeus 2012/83).

(2) Ensikertalainen syytetty tuomittiin poikkeuksellisen pitkästä ja hyvin suunnitellusta rikossarjasta, joka oli kohdistunut etupäässä valintamyymälöihin ja käsitti 571 anastusrikosta. Koska syytetty oli *laajassa mitassa käyttänyt rikollisessa toiminnassa hyväkseen luottamusta, johon kauppatapa niin kutsutuissa itsepalvelumyymälöissä perustui*, yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitämisen katsottiin vaativan, että rangaistuksen oli oltava ehdoton. (Vaasan hovioikeus 2009/80).

Ensin mainitussa ehdollisen rangaistuksen esteenä olivat tekojen lukumäärä, välineen käyttö (auto), tekojen jatkuminen pitkään, omaisuuden yhteisarvo, vahingon määrä sekä rangaistusajan pituus. Nämä riittivät kumoamaan nuoren iän ja ensikertalaisuuden luoman presumption ehdollisuuden puolesta.

Ratkaisuista jälkimmäinen on jo tulkinnanvaraisempi. Tapausselosteen mukaan tässäkin on kysymyksessä poikkeuksellisen laaja rikossarja. Itse perustelut tuntuisivat viittaavan mielenkiintoisella tavalla kuitenkin muihin näkökohtiin. Rangaistuksen ehdottomuus perustui tapauksessa näet siihen, että »syytetty oli laajassa mitassa käyttänyt rikollisessa toiminnassa hyväkseen luottamusta, johon kauppatapa niin kutsutussa itsepalvelumyymälöissä perustui». Sanontaa voi tulkita monella eri tavalla: Se saattaa viitata siihen houkutukseen, jonka tavaroiden esillä pitäminen valintaliikkeissä synnyttää. Tältä osin ehdottomalla rangaistuksella pyritään luomaan tätä houkutusta tasoittava vastamotiivi (preventioperustelu). Korostamalla toisaalta, että kyseessä on erityisen luottamuksen hyväksikäyttö, perustelut viittaavat myös suoraan itse rikoksen törkeyteen ja oikeudenloukkauksen suuruuteen. Yleinen etu saattaa myös laajemmin ymmärrettynä vaatia ankaraa suhtautumista tämän tyyppisiin rikoksiin. Laajassa mitassa esiintyessään valintamyymälöihin kohdistuvat rikokset saattaisivat esimerkiksi estää tämän, asiakkaiden kannalta toimivan liikemuodon käytön. Myös kohonneet valvonta- ja vartiointikustannukset saattaisivat tuotteiden hintoihin sisällytettäessä koitua yleisön vahingoksi.

Ryöstörikoksista löytyy esimerkiksi seuraava hovioikeusratkaisu.

(3) Tapauksessa HHO 2163/1984 syytetyt (2) olivat pahoinpidelleet uhria mm. nyrkein lyömällä, kuristaen ja päätä kiviseinään hakaten anastaen tältä näin 50 mk:n arvoisen rannekellon. Alioikeus tuomitsi teoista 7 kk:n ehdollisen vankeusrangaistuksen, jotka hovioikeus

muutti ehdottomiksi todeten: ». . . K ja T on *aikaisemmin tuomittu* . . . K vuonna 1979 sekä T vuosina 1980 ja 1981 kumpikin kahdesti rikoksesta ehdolliseen vankeusrangaistukseen. Sen vuoksi ja huomioon ottaen nyt kysymyksessä olevan *ryöstön teossa käytetyn väkivallan laatu ja voimakkuus* sekä muut rikoksesta ilmenevät seikat yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitäminen vaatii . . . vankeusrangaistuksen tuomitsemista ehdottomina.»

Tapauksessa vedottiin siis jälleen teon törkeyteen sekä tekijöiden menneisyyteen. Samat perusteet tulevat ilmi myös KKO:n tiedonannosta 1985 II 4, jossa syytetty oli uhannut erehdyttävästi oikeata asetta muistuttavalla leikkipistoolilla nakkikioskin myyjää niin, että tämä oli uskonut olevansa pakottavassa hengenvaarassa, sekä näin pakottanut myyjän antamaan hänelle kioskin kassasta rahaa 800 mk. Alioikeus tuomitsi syytetyn ryöstöntapaisesta kiristämisestä 9 kk:n ehdolliseen vankeusrangaistukseen. Hovioikeus katsoi, että teko oli »toteuttamistavaltaan ja vakavuudeltaan sellainen», että yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitäminen vaati vankeusrangaistuksen tuomitsemista ehdottomana». KKO säilytti päätöksen äänestyksen jälkeen (4–1) seuraavin perusteluin:

(4) »*Rikoksen laadun ja toteuttamistavan* vuoksi teko on *vakavuusasteeltaan* sellainen, että yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitäminen vaatii yleensä vankeusrangaistuksen tuomitsemista ehdottomana. Ottaen *lisäksi huomioon,* että . . . L on *aikaisemmin . . . tuomittu kahdesti ehdolliseen vankeusrangaistukseen* ja *rangaistuksen tuomitsemisen jälkeen lyhyen ajan kuluessa syyllistynyt uusiin rikoksiin*, ei ole aihetta rangaistuksen määräämiseen ehdolliseksi».

Kiintoisinta on perustelujen tapa irroittaa tekijän menneisyys yleisen lainkuuliaisuuden vaatimuksesta. Aikaisemmin uusiminen oli seikka, joka otettiin huomioon yleisen lainkuuliaisuuden vaatimusta tulkittaessa. Tässä uusiminen oli jotain, joka otetaan »lisäksi huomioon», ja jonka vuoksi »ei ole aihetta» rangaistuksen määräämiseen ehdolliseksi. Perusteluna saattaisi tällöin olla erityispreventio, joko siten, että aikaisempien ehdollisten osoittautuessa tehottomiksi, ehdoton vankeusrangaistus on ainoa jäljellä oleva erityispreventiivisesti »tehokas» sanktio. Koska asiaa koskevat negatiiviset tutkimustulokset ovat yleisesti tiedossa, tässä vedottaneen todennäköisemmin eristämispreventioon: Ehdoton vankeus takaisi ainakin sen, ettei tekijä syyllistyisi uusiin rikoksiin. Tähän viittaa huomion kiinnittäminen uusimisnopeuteen. Tarkasteltaessa vähemmistöön jääneen oikeusneuvoksen mielipidettä (Heinonen), ei eristämistarve kuitenkaan tunnu perustelun kovin vakuuttavalta.

»Tuomittavana olevan rikoksen L on tehnyt 24. 4. 1983 *juuri 17 vuotta täytettyään*. Hänen rikosrekisterissään on ennen tätä juttua kaksi merkintää. Hänet on tuomittu nuorena henkilönä 1. 10. 1982 tehdystä palvelusta toimittavan sotilaan väkivaltaisesta vastustamisesta ja 9. 1. 1983 tehdystä törkeästä liikenteen vaarantamisesta ja ajokortitta ajosta. Näistä hän on saanut yhdistettynä 2 kuukauden 20 päivän ehdollisen vankeusrangaistuksen. Kaikki kolme tekoa on tehty *lyhyen ajan sisällä* ja *osoittavat L:n eläneen jonkinlaista kriisiaikaa. Rikoskierre on kuitenkin saatu pysäytetyksi* ja tähän on ilmeisesti osaltaan vaikuttanut se, että L on tämän jutun takia ollut *tutkintavankeudessa* 9. 5–10. 6. 1983. Uusia rikosrekisterimerkintöjä ei tämän jälkeen ole tullut ja L:n ilmoitetaan suorittaneen asepalvelusta 9. 2–10. 10. 1984. *L:n tausta ja elämäntilanteen perusteella hänen joutumisensa tässä vaiheessa vankilaan yli 1 1/2 vuotta sitten tehdyn rikoksen takia saattaisi muodostua hänen vastaista sosiaalista selviytymistään ajatellen kohtalokkaaksi.*

Tuomittavana oleva *rikos ei ole ollut* rikoksen kohteeksi joutuneelle henkilölle *vaarallinen*, vaikka hän itse on sen aiheellisesti sellaiseksi kokenut. Myöskään *tavoiteltu omaisuusetu ei ole voinut olla etukäteen ajatellen kovin suuri . . . Huolimatta rikoksen nimikkeestä* katsoen, ettei yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitäminen edellytä tätä törkeysastetta olevan rikoksen rangaistuksen tuomitsemista tässä tilanteessa ehdottomana.»

Tässä äänestyslausumassa tiivistyvät keskeiset moitearvostelun ja lajivalinnan kriteerit:

a) syytetyn nuoruus,
b) uusimistapauksissa tekojen liittyminen toisiinsa rikoskierteenä, joka ilmentää pikemminkin senhetkistä kriisiaikaa kuin harkittua ja suunnitelmallista uusimista,
c) rikoskierteen katkeaminen ja sosiaalisen ennusteen paraneminen elämäntilanteen muutosten seurauksena,
d) tähän liittyvä ehdollisen vankeusrangaistuksen poikkeuksellinen haitallisuus vastaista sosiaalista selviytymistä ajatellen,
e) jo suoritettu tutkintavankeus tavallaan ehdollisen vankeusrangaistuksen tehosteeksi muodostuvana ehdottomana osana,
f) rikoksen vaarallisuus suojattujen oikeushyvien kannalta, sekä
g) tekijän tavoitteleman oikeudenloukkauksen suuruus.

Kaikki perusteet puhuivat ehdollisuuden puolesta. Vastakkaisina syinä olivat lähinnä uhrin kokemukset teon vaarallisuudesta sekä tekijän uusiminen. Ottaen huomioon aikaisempien rikosten laatu (sotilas- ja liikennerikos), sekä olojen vakiintuminen, tuntuu eristäminen tekijävaarallisuuden perusteella lähinnä hätävarjelun liioittelulta.

2.3. Uusiminen ja tekijän menneisyys

Osoituksena siitä, ettei rikosrekisteri sinänsä estä ehdollisen rangaistuksen käyttöä on tiedonanto KKO 1980 II 125, jossa tuomittu A oli vapautuakseen rattijuoppoutta koskevasta syytteestä tahallaan taivuttanut B:n ja C:n antamaan oikeudessa perättömän lausuman, minkä nämä sittemmin olivatkin tehneet. B ja C tuomittiin alioikeudessa tahallaan vastoin parempaa tietoa tehdystä valalla vahvistetusta perättömän lausuman antamisesta 9 kuukauden ehdottomiin vankeusrangaistuksiin. A tuomittiin yllytyksestä samaan rikokseen vastaavan suuruiseen rangaistukseen. Hovioikeus määräsi B:n ja C:n rangaistukset ehdollisiksi. Korkein oikeus totesi A:n syyllistyneen ennen vuonna 1975 tapahtunutta rattijuoppoutta vuonna 1959 jatkettuun väkijuomien luvattomaan valmistamiseen sekä vuonna 1961 rattijuoppouteen (tuomio v. 1962), mutta määräsi rangaistuksen kuitenkin ehdolliseksi seuraavin perustein.

> »Ottaen huomioon A:n . . . *aikaisemmista rikoksista kuluneen pitkähkön ajan* sekä myös *A:n vaikuttimet* hänen yllyttäessään B:tä ja C:tä antamaan . . . perättömät lausumat, korkein oikeus katsoo, ettei yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitäminen vaadi hänelle tässä jutussa määrätyn rangaistuksen tuomitsemista ehdottomana. Tämän vuoksi ja *ottaen myös huomioon sen, että hovioikeuden päätöksessä mainitut B:n ja C:n vankeusrangaistukset on määrätty ehdolliseksi* . . . korkein oikeus harkitsee oikeaksi . . . muuttaa hovioikeuden päätöstä. .»

Lisäpiirteenä edellisiin on huomion kiinnittäminen paitsi teon motiiveihin myös muihin jutun yhteydessä tuomittuihin rangaistuksiin.

Osoituksena uusimisesta, joka on yksin esitetty esteeksi ehdollisen rangaistuksen käytölle on vuorostaan tiedonanto 1982 II 67, joka valottaa tämän ohella valintaa sakon ja vankeuden välillä varkausrikoksissa. Tapauksessa KKO muutti hovioikeuden rikoskumppaneille varkaudesta langettamat sakkorangaistukset vankeudeksi ja määräsi näistä toisen ehdottomaksi. Tekijöiden erilaista kohtelua perusteltiin vain toteamuksella, että ». . . toisella syytetyistä on merkintä rikosrekisterissä, mutta toisella ei» (ks. taltion 4642/81 teksti). Ehdottoman vankeusrangaistuksen saaneella oli vuosilta 1978–1979 kaikkiaan neljä tuomiota yhteensä noin kymmenestä eri omaisuusrikoksesta. Koska päätös on saattanut johtaa alioikeuskäytännön tiukentamiseen, on syytä huomauttaa, että tämänasteinen uusiminen on jo aikaisemminkin johtanut yleisesti vankeusrangaistuksen määräämiseen ehdottomaksi, eikä ratkaisu siis merkitse muutosta aikaisempaan käytäntöön.

Uusimisvaikutuksen yksityiskohtaisempi selvittäminen on jätettävä rikoskohtaisten kvantitatiivisten tarkastelujen varaan. Yleispiirteenä voi kuitenkin todeta perusteluissa pantavan painoa rikosten lukumäärään, saman- ja erikaltaisuuteen sekä rikosten välillä kuluneeseen aikaan.

> Tämän tiivistää esimerkiksi Kouvolan hovioikeuden päätös 779/81, jossa raastuvanoikeus oli tuominnut syytetyn varkauksia ja törkeitä rattijuopumuksia käsittävästä tekosarjasta yhdistettyyn 7 kuukauden 20 päivän ehdolliseen vankeusrangaistukseen. Hovioikeus määräsi rangaistuksen ehdottomaksi perusteluin: A on ennen nyt kysymyksessä olevia rikoksia tuomittu kolme kertaa ehdollisiin rangaistuksiin, viimeksi 31. 7. 1979. Huomioon ottaen *aikaisempien ehdollisten rangaistusten määrä*, niissä ja nyt kysymyksessä olevassa jutussa tuomittujen *rikosten samankaltaisuus*, se että nyt kysymyksessä olevat rikokset on tehty *lyhyen ajan kuluttua edellisen ehdollisen rangaistuksen tuomitsemisesta* ja A:n *syyksi luettujen törkeän rattijuopumuksen, törkeän vaarattomuuden liikenteessä ja ruumiinvamman tuottamuksen laatu*, vaatii yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitäminen rangaistuksen tuomitsemista ehdottomana.» Tapauksessa aikaisempia tuomioita oli kolme (kaikki omaisuusrikoksista) ja viimeinen niistä annettu vain vajaat kaksi vuotta ennen nyt tuomittavina olevia rikoksia. Lisäksi kyse oli samankaltaisista teoista.

2.4. Teon moitearvosteluun kuulumattomat perusteet

Teon törkeys, tekijän ikä sekä aikaisempi rikollisuus liittyvät kaikki enemmän tai vähemmän tiiviisti tekijään teon johdosta kohdistettavaan moitearvosteluun. Kyse on karkeasti ottaen syyllisyysmoitteen määrästä (käsitteen laajassa merkityksessä). Tämän ohella rangaistuksen ehdollisuutta on puolustettu erilaisin kohtuussyin, vetoamalla sanktioiden kasaantumiseen, tekijän sairauteen, tutkintavankeuteen, vapausrangaistuksen erityispreventiivisesti haitallisiin vaikutuksiin jne.

2.4.1. Sosiaaliset olot ja tutkintavankeus

Esimerkkinä erityisprevention negatiivisesta tulkinnasta ja vankeusrangaistuksen aiheuttamien haittojen välttämispyrkimyksistä voinee pitää osoituksena korkeimman oikeuden taltiota 1816/77, jossa korkein oikeus äänestyksen jälkeen muutti hovioikeuden nuorelle henkilölle ryöstön yrityksestä ja pahoinpitelystä ehdottomana langettaman vuoden kahden kuukauden (1 v 2 kk) vankeusrangaistuksen ehdolliseksi maininnoin:

»koska (A) tekoihin syyllistyessään on ollut *vasta 16-vuotias* ja *vuodesta 1975 alkaen ollut säännönmukaisessa ansiotyössä*, (A):lle tuomittu . . . vankeusrangaistus . . . määrätään ehdolliseksi».

Toinen samaa ajatusta seuraava ratkaisu on tiedonanto KKO 1980 II 67, jossa murhapoltosta määrätty yhdeksän kuukauden (9 kk) vankeusrangaistus määrättiin ehdolliseksi perusteluin:

»A, joka asui kotitilallaan äitinsä ja veljensä kanssa *syrjäisellä seudulla alkeellisissa oloissa*, oli jo nuorena *ollut hoidettavana hermostollisten häiriöiden vuoksi* ja että hän oli *mielenterveydellisten ongelmiensa* sekä *lisääntyneen alkoholin käyttönsä vuoksi useita kertoja hakeutunut hoitoon pystymättä vapautumaan päihdeongelmistaan*. A:ta *ei ollut tuomittu rangaistukseen rikoksesta* ennen kuin nyt kysymyksessä olevaa rikosta, jonka johdosta hän oli ollut *6 kuukautta vapautensa menettäneenä*. Tämän vuoksi ja koska yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitäminen ei vaatinut A:lle tuomitun rangaistuksen tuomitsemista ehdottomana . . . korkein oikeus harkitsi oikeaksi siten muuttaa hovioikeuden päätöstä, että A:lle tuomittu 9 kuukauden vankeusrangaistus ehdollisesta rangaistuksesta annetun lain nojalla määrättiin ehdolliseksi.»

Ratkaisu on tyypillinen kohtuusratkaisu, jossa tekijän vaikeat sosiaaliset olot ovat johtaneet kohtelun lievennykseen. Ehdollisen rangaistuksen käytön perusteina ovat tässä olleet suureksi osaksi samat kohtuussyyt, jotka johtivat myös vahingonkorvauslain 2: 3 §:n mukaiseen vahingonkorvauksen alentamiseen. Lisäperusteina olivat tekijän ensikertaisuus ja se, että tuomittu oli ollut jo 6 kuukautta vapautensa menettäneenä, ja siten kärsinyt jo osan rangaistuksestaan ehdottomana. Toinen asia on, että tuomitun itsensä kannalta olisi ollut edullisempaa määrätä rangaistus ehdottomaksi, sillä se olisi tullut kokonaisuudessaan kuitatuksi tutkintavankeusajoin. Nyt ehdollinen vankeus koetusaikoineen ja täytäntöönpanouhkineen merkitsee selvästi suurempaa puuttumista yksilön toimintavapauksiin.

Tutkintavankeuden sisältämä vapaudenmenetys on otettu huomioon korkeimman oikeuden taltiossa 3059/78, jossa vuonna 1952 syntyneelle ensikertalaiselle muun muassa törkeästä rattijuopumuksesta ja kuolemantuottamuksesta langetettu yhden vuoden kahdeksan kuukauden (1 v 8 kk) vankeusrangaistus alennettiin korkeimmassa oikeudessa kymmenen kuukauden (10 kk) oheissakolla (30 päiväsakkoa) tehostetuksi ehdolliseksi vankeusrangaistukseksi ». . . *ottaen huomioon S:n ikä* sekä se, *ettei häntä ole aikaisemmin rangaistu* ja *että hän tämän asian takia* (on) *ollut vapautensa menettäneenä toista kuukautta*».

Sama ajatus on tuotu esiin myös eräissä vähemmistöön jääneissä ehdollista puoltavissa äänestyslausumissa. Taltion 4574/80 vähemmistö olisi määrännyt tuomittujen rangaistukset ehdollisiksi ». . . ottaen huomioon heidän *menneisyytensä* ja heidän tämän *rikoksen johdosta yli kuukauden kestäneen vapaudenmenetysaikansa*». Vähemmistö puolsi ehdollista rangaistusta niinikään tapauksessa 1452/82, muun muassa siihen vedoten (ks. muilta osin edellä s.), että tekijä ». . . on myös *ollut tämän jutun takia tutkintavankeudessa 30 päivää* ja *hänet on velvoitettu suorittamaan asianomistajalle tuntuva vahingonkorvaus*». Yhdessä alussa mainitun tiedonannon kanssa lausumat – vähemmistön mielipiteiksi jääneinäkin – vahvistavat käsitystä, että tutkintavankeuteen jo sisältynyt vapaudenmenetys on eräs perusteista, jotka rajatapauksissa tekevät ehdottoman vankeuden käytön tarpeettomaksi. Tekijä on jo suorittanut osan rangaistuksesta ehdottomana. Tämä kärsimys on otettava huomioon rikoksesta aiheutuvan kokonaisseuraamuksen suuruutta arvioitaessa. Perustelulla on siten yhtymäkohtansa samoihin seikkoihin, jotka johtivat sanktiokumulaatiota koskevan RL 6: 4:n säätämiseen (joka siis myös on eräs teon ulkopuolisista lajivalintaperusteista, ks. edellä tapauksia jaksossa 2.3.3.). Viimeiseksi referoidussa vähemmistön lausumassa tutkintavankeus mainittiinkin rangaistuksen ehdollisuuden perusteluna yhdessä tekijän maksettaviksi tulleiden vahingonkorvausten kanssa.

2.4.2. Subjektiivinen rangaistuskärsimys ja tekijän sairaus

Subjektiivinen rangaistuskärsimys mainitaan taltiossa 3864/82 eräänä lajivalinnan kriteerinä. Tapauksessa korkein oikeus määräsi mm. jatketusta veropetoksesta langetetun yhden vuoden rangaistuksen oheissakolla tehostetuksi ehdolliseksi vankeusrangaistukseksi perusteluin (ään. 3–2, vähemmistö olisi jättänyt rangaistuksen ehdottomaksi):

> »H:n syyksi luettujen rikosten *lukuisuus, osittainen suunnitelmallisuus* ja se, että H on ollut *johtavassa asemassa* rikollisessa toiminnassa, johon on osallistunut monia muitakin henkilöitä, perustelevat sitä, että yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitäminen vaatii rangaistuksen tuomitsemista ehdottomana. Toisaalta vuonna *1916* syntyneen H:n *terveydentilasta* esitetty selvitys osoittaa hänen *sairastavan niin vakavaa sydänsairautta*, että vankeusrangaistuksen täytäntöönpano ja täytäntöönpanon jatkuva uhka *saattavat pahentaa hänen sairauttaan ja johtaa suoranaiseen hengenvaaraan*. Näin viimeksi mainitut seikat puoltavat rangaistuksen määräämistä ehdolliseksi niin voimak-

kaasti, *että yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitäminen ei tässä tapauksessa vaadi rangaistuksen tuomitsemista ehdottomana.*

Samat syyt ovat tulkinnalla löydettävissä eräiden vanhempien julkaisemattomien KKO:n ratkaisujen tosiasia-aineistosta:

> Tapauksessa 2255/79 korkein oikeus on määrännyt törkeästä pahoinpitelystä tuomitun yhden vuoden kahden kuukauden (1 v 2 kk) vankeusrangaistuksen ehdolliseksi syytetylle, joka oli syntynyt vuonna 1926 ja jolta oltiin poistettu toinen keuhko syövän takia. Vastaavasti tapauksessa 2378/79 vaikeissa sosiaalisissa oloissa elävän, 50 vuotta täyttäneen ja 3 alaikäisen lapsen huoltajan asiakirjaväärennöksestä tuomittu yhden vuoden kuuden kuukauden (1 v 6 kk) vankeusrangaistus määrättiin niinikään korkeimmassa oikeudessa ehdolliseksi (ks. *Lindholm* 1980 s. 132, jossa mainitut olosuhteet on tulkittu »tapauksen erityispiirteiksi»).

2.4.3. Teosta kulunut aika

Vanhentumisnäkökohtien periaatteellinen merkitys on tunnustettu tapauksessa 4664/82, tosin ehdottomaan vankeusrangaistukseen päätyen. Syytetty tuomittiin v. 1982 useista vuosina 1976–1977 tapahtuneista lapseen kohdistuvista haureus- ym. seksuaalirikoksista yhdistettyyn vuoden kahden kuukauden (1 v 2 kk) vankeusrangaistukseen. Korkein oikeus määräsi hovioikeuden ehdollisena langettaman rangaistuksen ehdottomaksi maininnoin:

> »Vaikka K:n kysymyksessä olevista rikoksista *on jo kulunut pitkähkö aika,* rikosten *laatu* ja *niissä ilmenneet seikat* ovat sellaiset, *että* yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitäminen edelleen vaatii rangaistuksen tuomitsemista ehdottomana».

Viitteitä tämänsuuntaisesta ajattelusta tarjosi vanhemmasta oikeuskäytännöstä tapaus 785/79, jossa korkein oikeus määräsi vuonna 1969 tehdystä asiakirjaväärennöksestä tuomitun kahden vuoden vankeusrangaistuksen ratkaisuaan perustelematta ehdolliseksi (ks. *Lindholm* 1980 s. 130).

3. Arviointia

3.1. Lajivalintaan vaikuttaneet perusteet – koonnos

Lajivalinnan perusteet ovat jaettavissa karkeasti kolmeen ryhmään:

A. *Tekoon liittyvät perusteet.* Tässä on kyse ensisijassa teon vahingollisuudesta ja vaarallisuudesta. Teon törkeyteen tässä merkityksessä viitattiin joko vain yleisesti, tai luettelemalla lisäksi joukko tekotyypille ominaisia

törkeysarvostelussa vaikuttavia piirteitä (esim. verenalkoholi, ajoneuvon laatu, liikennöimisolot ja ajomatka rattijuopumusrikoksissa).

B. *Tekijään liittyvät perusteet.* Tähän kuuluivat lähinnä uusiminen ja tekijän ikä.

C. *Muut.* Moitearvosteluun suoranaiset liittymättöminä seikkoina tulivat kysymykseen: (1) seuraamusten kasautuminen (mm. vahingonkorvaus, taloudelliset sanktiot sekä tutkintavankeus), (2) subjektiivinen rangaistuskärsimys ja sanktioiden haitallisuus, (3) rikoksen selvittämisen edistäminen sekä (4) vanhentumisnäkökohdat. Lisäksi lajivalintaa perusteltiin eräissä tapauksissa viittauksin rikoskumppaneiden saamiin rangaistuksiin, yleiseen oikeuskäytäntöön tai ao. teosta tuomitun rangaistuksen ankaruuteen.

Seuraavasta asetelmasta ilmenee eri perusteiden käytön yleisyys ehdollisen puolesta tai sitä vastaan. Koska viittausten lukumäärä ei itsessään

ASETELMA: Lajivalintaan vaikuttavat perusteet ja vaikutussuunta

Peruste	Mainittu yhteensä	Ratkaisun lopputulos: Ehdollinen	Ehdoton
Ehdollisen puolesta			
1. Ensikertalainen	15	5	8
2. Nuoruus	6	3	2
3. Tutkintavankeus	6	3	–
4. Sanktiokumulaatio	3		1
5. Rikoksen vähäisyys	2	–	–
6. Tekijän olot vakiintuneet	2	1	–
7. Yleiset sos. vaikeudet	1	1	–
8. Tekijän sairaus	1	1	–
9. Vanhentuminen	3	–	1
10. Selvittämisen edistäminen	1	–	1
11. Tekijän osuus vähäinen	1	1	–
12. Viittaukset käytäntöön	2	2	–
Ehdollista vastaan			
1. Rikoksen vakavuus	13	–	12
2. Uusiminen	5	1	4
3. Teon alkuunpanija tai johtavassa asemassa		1	1
4. Tekijän ikä	1	–	1
5. Teon seuraukset	1	1	–
6. Rikosten lukumäärä ja suunnitelmallisuus	3	1	–
7. Muuta	1		

vielä paljasta perusteiden painoarvoa suhteessa muihin syihin, on asetelmaan myös merkitty se lopputulos johon *enemmistö* on päätynyt tapauksissa, joissa se on maininnut olosuhteen lajivalintaperusteena. (Asetelma on tietysti vain esitystekninen apuväline vailla syvempää normatiivista merkitystä).

Ehdollisen rangaistuksen puolesta vedotaan joko tekijän henkilöön tai moitearvostelun ulkopuolisiin syihin. Tavallisin peruste on ensikertalaisuus. Tätä seuraavat nuoruus ja tutkintavankeus. Kokonaisuutena ovat ryhmän »muut» perusteet yhtä tavallisia kuin tekijän nuori ikä.

Ero ehdollista vastustaviin perusteisiin on selvä. Täällä selvästi tavallisin peruste on rikoksen vakavuus. Verraten usein vedotaan myös tekijän aikaisempaan rikollisuuteen.

Kuva muuttuu perusteiden painoarvoa ja lopputulosta arvioitaessa (jälkimmäiset sarakkeet) siten, että ensikertalaisuus, vaikka onkin useimmin mainittu peruste, jäi enemmistössä tapauksia häviävälle puolelle. Ensikertaisuudesta huolimatta rangaistus määrättiin useammin ehdottomaksi kuin ehdolliseksi. Argumentaatiossa enemmän painavina perusteina olivat säännönmukaisesti rikoksen vakavuuteen liittyvät syyt. *Kaikissa tapauksissa*, joissa vastakkain olivat ensikertalaisuus ja teon törkeys, vaaka kallistui ehdottoman vankeuden puolelle. Sama päti jokseenkin sellaisenaan asetelmaan nuori ikä < > teon törkeys. Kyse voi tietysti olla yksin perustelutekniikan valinnasta; eli KKO (josta tässä lähinnä on kyse) nimeää teon vakavuuden vain tapauksissa, joissa sen perusteella on päädytty ehdottomaan vankeuteen. Jos näin on asia, voi kysyä, eikö tällöin ole lähellä vaara tuon olosuhteen liiallisesta painottumisesta, ja vastaavasti häviävien argumenttien alikorostumisesta.

Niissä – vähemmistöön jääneissä – tapauksissa, joissa päädyttiin ehdolliseen vankeuteen tekijä oli yleensä *joko* ensikertalainen *tai* nuori. *Lisäksi* ehdollisuuden perusteluksi on esitetty, että tekijä (a) on päässyt uuden elämän alkuun, (b) elää vaikeissa sosiaalisissa oloissa ja on ollut pitemmän aikaa tutkintavankeudessa tai (c) on vaikeasti sairas (ks. KKO 1816/1977, 1980 II 67, 3059/1978 ja 3864/1982).

Tarkasteltaessa lopputuloksia suhteessa käytettyihin perusteisiin, saa kokonaisvaikutelman verraten ankarasta rikoksen objektiivista törkeyttä korostavasta tulkinnasta. On kuitenkin huomattava, että rikoksista tuomitut rangaistukset ylittivät usein vanhan lain soveltamisrajana olleen yhden vuoden. On luonnollista, että tällä alueella rikoksen törkeys jo usein estää ehdollisen rangaistuksen käytön. Toisenlaisetkin lopputulokset olisivat

kyllä olleet mahdollisia. Tästä ovat osoituksena huomattavan usein vähemmistöön jääneet lievempää kohtelua puoltaneet lausumat.

Tapauksissa, joissa KKO on päätynyt ehdolliseen vankeuteen on useasti ollut kyse moitearvostelun ulkopuolisista kohtuusperusteista. Tätä lainkäyttöä, jolle ei löydy suoranaista tukea kirjoitetun lain normeista, on tervehdittävä tyydytyksellä. Tapausselostuksia lukiessa voi yhtyä ajatukseen, että rangaistuksen määrääminen ehdolliseksi näissä tapauksissa on ollut *vähintään* kohtuullista (ja että myös tällä linjalla olisi ollut mahdollisuus edetä vielä pidemmälle, vrt. KKO 1985 II 4).

3.2. Sovellettujen perusteiden justifikaatiosta

Asetelma johtaa lukijan ehkä kysymään, mikä yhteys käytetyillä perusteilla on ehdollisen rangaistuksen lakisääteisiin soveltamisedellytyksiin ja yleisestävyyteen. Perusteethan tuntuvat viittaavan pikemminkin sovitusajatukseen ja erityispreventioon?

Yhteys *lakisääteisiin soveltamisehtoihin* löytyy lain muodollisista edellytyksistä. *Rikoksen törkeys* asetetaan epäsuorasti[6] käyttökriteeriksi säädettäessä, ettei yli kahden vuoden vankeusrangaistusta ole lupa määrätä ehdolliseksi (EhdL 1[1] §). Rangaistusajan kohotessa presumptio ehdollisen puolesta siis heikkenee. *Uusiminen* on samalla tavoin hyväksytty ratkaisuperusteeksi määräämällä, että milloin syytetty on rikoksen tekemistä edeltäneiden kolmen vuoden aikana tuomittu pitemmäksi ajaksi kuin yhdeksi vuodeksi vankeuteen, ei rangaistusta saa määrätä ehdolliseksi muutoin kuin erityisistä syistä (EhdL 2 §). Syytetyn *nuoruus* on vuorostaan tunnustettu ehdollisen rangaistuksen puoltoperusteeksi NuorRikL:n 7 §:ssä, joka säätää, ettei juuri mainittua rajoitusta tule soveltaa nuorten rikoksentekijöiden tekemiin rikoksiin. *Seuraamusten kasautuminen* ja *rikoksen selvittämisen edistäminen* saavat tukea RL 6 luvun yleisistä mittaamisperusteista (RL 6: 4 ja 3 3 kohta).

Myös jäljelle jääneitä perusteita voidaan puolustaa painavin kriminaalipoliittisin argumentein. *Tutkintavankeudessa* ollut on jo suorittanut osan rangaistuksestaan ehdottomana, mitä määrätilanteissa voi hyvin pitää riittävänä syynä ehdollisen puolesta (oheisseuraamuksena tutkintavankeus

[6] »Epäsuorasti» siinä mielessä, että nyt näitä säännöiksi puettuja ehdollisen rangaistuksen soveltamisedellytyksiä tulkitaan periaatteina, ottaen huomioon niiden taustalla olevien argumenttien ja arvojen mahdollisuus toteutua *eriasteisina* ja vaatia huomiota osakseen myös *eriasteisesti* (ks. mitä esitettiin edellä jaksossa 1.2. ja alav 5).

lienee huomattavasti tuntuvampi kuin rajatapauksissa ehdollista tukemaan asetettava oheissakko). Käytäntö johtaa samankaltaiseen lopputulokseen, jota edustaa Tanskan ja Norjan oikeuden tuntema (meillekin ehdotettu) yhdistetty tuomio (ks. esim. *Lindholm* 1980 s. 128 viitteineen). Vaikka *erityispreventiota* ei pidetäkään realistisena strategiana positiivisiin tuloksiin tähdättäessä, on tietysti järkevää ja kohtuullista *välttää tekijän kannalta erityisen haitallisten* seuraamusten käyttö (ns. negatiivinen erityisprevention). Tähän vedoten on suositeltavaa pidättäytyä ehdottoman vankeuden käytöstä paitsi nuoria tuomittaessa, myös tilanteissa, joissa vankilaan joutuminen katkaisee myönteisen kehityksen ja palauttaa tekijän entisiin rikoksille altistaviin elinoloihin. *Vaikea sairaus ym. subjektiiviseen rangaistuskärsimykseen* vaikuttavat syyt voidaan ottaa huomioon niin kohtuuteen, kuin myös yleiseen suhteellisuusperiaatteeseen viitaten.

On toinen kysymys, miten nämä perusteet suhtautuvat itse pääasiaan, eli *yleisestävyyteen*. Eikö yleispreventioon pyrittäessä rikoksen törkeyden ja tekijän ominaisuuksien sijasta tulisi panna paino tuomittavan rangaistuksen arvioiduille vaikutuksille potentiaalisten tekijöiden motivaatiossa?

Aiheeseen ei tässä ole mahdollisuutta lähemmin puuttua. Lähtökohdaksi riittänee huomautus, jonka mukaan pohdinnat yksittäisratkaisujen motivointivoimasta ja vaikutuksesta potentiaalisten rikoksentekijöiden käyttäytymiseen ovat useimmiten vailla teoreettisia ja käytännöllisiä perusteita: Yksittäisillä päätöksillä *ei* normaalitilanteessa *ole* tällaista vaikutusta. Realistisella pohjalla pysyttelevä yleisestävä argumentaatio edellyttää jotain muuta kuin arvailua yksittäisen ratkaisun preventiovaikutuksista.

Näin on asia ilmeisesti ymmärretty myös EhdL:n esitöissä. Rangaistuksen ehdottomuus aiheutuu niiden mukaan siitä, että ehdollinen rangaistus tuossa erityisessä tapauksessa »heikentäisi kunnioitusta lakia kohtaan» (HE 108/1975 II vp. s. 3). *Kunnioitus* kytkee ajattelun integraatiopreventioon ja moraalia luovaan vaikutukseen. Toiseksi perustelut asettavat tämän moraalia luovan vaikutuksen tavallaan *negatiivisen rajoitteen* asemaan. Sen sijaan, että ratkaisija pyrkii *tavoittelemaan (pelotus)preventiota*, hänen tulee pitää huoli, *ettei integraatiovaikutus heikkene*. Jos tätä pelkoa ei ole, on rangaistus lähtökohtaisesti määrättävä ehdolliseksi (samansuuntaisesti myös *Heinonen* 1976 s. 142 ja *Anttila–Heinonen* 1977 s. 199).

Lainkunnioituksen ylläpitäminen edellyttää ratkaisuilta riittävää vastaavuutta oikeustajunnan kanssa. Oikeustajunta taas kytkee yhteen rangaistuksen ankaruuden ja rikoksen (ulkoisen) törkeyden. Näin ollen teon moitittavuutta määrittävät perusteet ovat osa integraatioprevention edellyt-

tämiä syitä. Ne ovat tarkoituksenmukaisuusperusteita myös laajemmassa mielessä. Olettaen käytössä olevat rangaistusresurssit annetuiksi ja etsittäessä rationaalisinta tapaa niiden jakamiseksi, on järkevää kytkeä ankarat (ts. ehdottomat) rangaistukset haitallisempiin tekoihin yksinkertaisesti sen vuoksi, että on tärkeämpää ehkäistä vakavia kuin vähemmän vakavia rikoksia.

On sitten eri asia, miten oikeuskäytännön edustamat ratkaisut vastaavat esitettyjä periaatteita. Voi kysyä, heijastaako ehdollisen ja ehdottoman vankeuden käyttö todella rikosten moitittavuutta ja törkeyttä, ja kuinka johdonmukainen käytäntö on oikeustajunnan vaatimuksia tulkittaessaan ja niistä tarpeen mukaan joustettaessaan. Tässä kohdattavista vaikeuksista ja arvostuserimielisyyksistä käy esimerkkinä KKO:n vuosikirjassa julkaistut ehdollista vankeusrangaistusta koskevat tiedonannot (KKO 1985 II 4 ja 117). Arvioitaessa tapauksia estetyn yleisestävyystulkinnan näkökulmasta voi yleiseksi lähtökohdaksi asettaa, että milloin käsillä on hyvät perusteet poiketa yleisön rangaistusvaatimuksista, näin voidaan menetellä integraatioprevention lievän heikkenemisen kustannuksellakin. Tästä voi pitää esimerkkinä törkeätä veropetosta koskevaa ratkaisua KKO 1985 II 117, jossa KKO vastoin hovioikeuden ja rangaistusmielisen yleisön kantaa määräsi aikaisemmalle käytännölle johdonmukaisena lähes 300 000 mk:n veropetoksesta tuomitun rangaistuksen ehdolliseksi. Kun yleisen lainkunnioituksen ylläpitämisen vaatimuksen katsotaan kestävän *tällaisen* ratkaisun (joka tulkittiin lehdistössä »rötöshenkilöiden» suojelemiseksi), voi kysyä, oliko tuon saman lainkunnioituksen ylläpitämiseksi välttämätöntä määrätä nuoren henkilön leikkipistoolilla tekemästä 800 mk:n nakkikioskiryöstöstä hovioikeudessa langetettu ehdollinen rangaistus ehdottomaksi, kun teosta oli kulunut jo puolitoista vuotta ja rikoksentekijä oli vakiinnuttanut olonsa sekä päässyt irti rikoskierteestä?

3.3. Lajivalintaa koskevista presumptioista

Ratkaisuheuristiikan ja käytännön ohjaamisen kannalta ehkä kiintoisin päätösperustelujen piirre oli turvautuminen erilaisiin lajivalintaa koskeviin presumptioihin. Tarkoitan tällä perustelutapaa, jossa teonkuvauksen jälkeen todetaan, ettei ole erityisiä syitä päätyä muunlaiseen lopputulokseen. Esimerkkinä vaikkapa KKO 1981 II 173: »Yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitäminen vaatii *tällaisesta teosta* yleensä ehdotonta vankeusrangaistusta . . . Sen vuoksi ja kun jutussa ei muutoinkaan ole ilmennyt sellaisia *erittäin*

painavia vastasyitä, joiden perusteella rangaistus olisi määrättävä ehdolliseksi . . .».

Presumptiot ovat eräs keino toteuttaa normaalirangaistusajattelua lajivalinnan tasolla (ks. tästä *Heinonen* 1976 s. 148 ss)[7]. Ratkaisuheuristiikan apuvälineenä ne ovat varmasti myös hyödyksi käytäntöä ohjattaessa ja yhdenmukaistettaessa. Käytettyjen presumptioiden sisällöstä voidaan sen sijaan aina käydä keskustelua.

Esimerkkinä tästä perustelutekniikasta on tarkastelun ulkopuolelle jätetty tiedonanto KKO 1984 II 37, jossa KKO määräsi hovioikeuden maanpetoksesta tuomitseman 8 kk:n vankeusrangaistuksen täytäntöönpantavaksi sillä perusteella, että »yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitäminen vaati D:n syyksi luetusta teosta ehdottoman vankeusrangaistuksen *ottaen huomioon, ettei ole esitetty D:n henkilöön liittyviä tai muita erityisiä syitä, jotka puoltaisivat ehdollista rangaistusta*».

Ajatuksena on joko, että *tästä tekotyypistä,* tai *tämän törkeysluokan* teosta tulee lähtökohtaisesti määrätä ehdoton vankeus, elleivät muut syyt toisin vaadi. Jos hyväksytään lain esitöiden ja kirjallisuuden kanta, ettei mitään rikostyyppiä tulisi asettaa erityisasemaan (ks. HE 108/1975 II vp. s. 3 ja *Heinonen* 1976 s. 147 sekä *Lindholm* 1980 s. 103), on presumption otaksuttava rakentuvan yksittäisen rikoksen törkeydelle. Olettaen, että vankeusrangaistuksen pituus heijastaa törkeysastetta, havaitaan kuitenkin, että samaa tasoa edustavien törkeiden veropetosten presumptio on päinvastainen: Niissä vaadittiin, että erityiset syyt puoltavat rangaistuksen määräämistä ehdottomaksi (ks. KKO 1985 II 117). Sovellettujen presumptioiden johdonmukaisuus käy vielä häilyvämmäksi, jos tarkasteluun liitetään rattijuopumusrikokset. Ne ilmentävät sinänsä johdonmukaista linjaa, joka edellyttää sitä vankempia perusteita ehdollisen puolesta, mitä törkeämmästä rikoksesta on kyse (ks. ehdotonta vankeutta puoltavien perustelujen kasvua suhteessa rangaistusaikoihin KKO 1981 II 173–175). Voi jälleen kysyä, miksi (rattijuoppous)rikos, jonka moitittavuus edellyttää 2 kk:n vankeusrangaistusta presumoi ehdottoman vankeusrangaistuksen, kun taas veropetos, jonka moitittavuus edellyttää 8 kk:n vankeusrangaistusta, presumoi ehdollisen rangaistuksen. Eikö suhteiden tulisi olla päinvastaiset? – Selitys-

[7] Oikeusteoreettisesti kyse on tekniikasta, jolla eritellään ja tarkennetaan mittaamisessa vaikuttavien erisuuntaisten ja -painoisten periaatteiden etusijaehtoja ja -järjestystä. Tässä ei ole mahdollisuutta sen tarkemmin puuttua kysymyksen normiteoreettiseen puoleen sen enempää kuin mittaamispresumptioiden aineelliseen sisältöönkään (ks. ensinmainitusta yleisesti *Alexy* 1985 erit. s. 22 ss).

tä täytyneekin hakea esitöiden vastaisesta ajatuksesta, jonka mukaan rattijuopumusrikokset ovat esim. veropetoksiin verrattuna eri asemassa vankeusrangaistusten ehdottomuuskynnyksen suhteen. Ei ole aivan varmaa, onko tämä juuri oikea tapa kuvata taloudellisen rikollisuuden ja rattijuoppouden yhteiskunnallisia merkittävyyseroja.

Lähteet

Alexy, Robert (1985): Rechtsregeln und Rechtsprinzipen, ARSP, Beihef 24. s. 13–29.
Andenaes, Johs. (1984): Høyesterett som ankeinstans for straffutmålingen, Rett og Rettsaal (Et Festskrift til Rolv Ryssdal) s. 261–280, 1984.
Anttila, Inkeri (1960): Ehdollinen tuomio, 1960.
Anttila, Inkeri – *Heinonen*, Olavi: Rikosoikeus ja kriminaalipolitiikka, 1977.
Ashworth, Andrew (1983): Sentencing and Penal Policy, 1983.
Bruns, Hans-Jürgen (1974): Strafzumessungsrecht, 2 p 1974.
Hallituksen esitys ehdollista rangaistusta koskevien säännösten muuttamiseksi (HE 108/1975 II vp.).
Heinonen, Olavi (1976): Rangaistuslajin valinta, LM 1976 s. 139–151.
Jareborg, Nils (1979): Regler och Riktlinjer, TfR 1979 s. 385–410.
Lahti, Raimo (1974): Toimenpiteistä luopumisesta rikosten seuraamusjärjestelmässä, 1974.
Lappi-Seppälä, Tapio (1982): Rattijuopot linnaanko, LM 1982 s. 598–633.
Liikennejuopumustyöryhmän mietintö (1985), Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 5/1985.
Lindholm, Per (1980): Ehdollisen rangaistuksen käytöstä, teoksessa Rangaistuksen mittaamisesta, Lakimiesliiton koulutuskeskuksen julkaisusarja 29/1980 s. 102–133.
Majanen, Martti (1976): Uusi laki ehdollisesta rangaistuksesta, LM 1976 s. 320–334.
Nousiainen, Tapio (1961): Rangaistuksen määräämisestä, 1961.
Pallin, Franz (1982): Die Strafzumessung in rechtlicher (österreichischer) Sicht, 1982.
Sundby, Nils Kristian (1974): Om normer, 1974.
– » – (1978): Sondringen mellom Regler og Retningslinjer – En Replik, TfR 1978 s. 137–150.
Thomas, D.A. (1979): Principles of Sentencing, 2 p 1979.

Väärennysrikokset oikeuselämässä ja kriminaalipolitiikassa

Lainsäädäntöneuvos *Lauri Lehtimaja*

Väärennysrikokset ovat monikasvoisia. Niiden historia esittelee leegion erilaisia oikeushyviä, joiden on eri aikoina ajateltu tarvitsevan rikosoikeudellista suojaa väärentäjiä vastaan. Näihin kuuluvat vaihdantaelämän tarpeet, »yleinen luottamus» (publica fides) ihmisten välisessä sosiaalisessa kanssakäymisessä, varallisuusintressit, nimen ja persoonallisuuden suoja, valtiovallan ja oikeudenhoidon auktoriteetti, todistelumenettelyn loukkaamattomuus sekä oikeus totuuteen sinänsä.[1] Kansallissosialistisessa Saksassa pidettiin suojeluobjektina peräti *Volksgemeinschaft*-ilmiötä, kansallisvaltion kansalaisten elimellisen yhteenkuuluvuuden ja veljellisen luottamuksen henkeä, jota ilman kansallisvaltio ei kykenisi toteuttamaan historiallista tehtäväänsä!

Väärennysrikokset ovat myös monimutkaisia. Suotta ei niitä pidetä rikosoikeustieteen hankalimpina ja teoreettisesti kiistellyimpinä tutkimuskohteina. Niiden takia lienee menettänyt yönensa myös moni käytännön tuomari.

1. Väärennysrikostutkimuksen ajankohtaisuus

Oman rikoslakimme väärennyksiä koskevat säännökset ovat säilyneet lähes alkuperäisessä muodossaan vuodesta 1889 nykypäivään. Ne tarjoavat

[1] Suomen rikoslaissa väärennysrikokset on sijoitettu samaan lukuun petoksen kanssa. Useimmissa länsimaissa väärennykset on systematisoitu joko todistuskeinoja, yleistä rauhaa tai oikeuselämän turvallisuutta koskeviin rikoslain lukuihin. Yhdysvalloissa väärennystä on pidetty lähinnä omaisuusrikoksena. Itä-Euroopassa väärennysten katsotaan useimmiten loukkaavan valtion julkista intressiä.

soveltajalleen joukon tunnusmerkistökäsitteitä, jotka eivät avaudu tyhjentävästi arkikielen avulla ja joita lainsäätäjä ei ole toistaiseksi yrittänytkään määritellä. Tämä urakka on jäänyt rikosoikeustieteelle ja oikeuskäytännölle. On selvää, että oikeuselämän, vaihdantatalouden ja tietotekniikan kehitys on lähes 100 vuoden aikana ehtinyt suuresti muuttaa väärennysrikollisuuden kuvaa ja esiintymisolosuhteita.

Lainvalmisteluasiakirjoista ei ole juuri apua tämän päivän väärennysrikosoikeudellisia kysymyksiä pohdittaessa. Väärennysrikoksia koskeva oikeuskäytäntö on ollut hajanaista. Kotimaisessa oikeuskirjallisuudessa ei ole julkaistu väärennysrikoksia koskevia monografioita. Kirjallisuuskommentit rajoittuvat pääasiassa rikosoikeuden oppikirjoihin sekä eräisiin artikkeleihin ja oikeustapausselostuksiin. Ulkomaista oikeuskirjallisuutta on sitä vastoin runsaasti. Sen laintulkinnallinen käyttöarvo on kuitenkin vähäinen, koska väärennyssäännökset ovat erilaisia eri maissa ja luotettava oikeusvertailu on työlästä.[2]

Meillä käydyssä väärennysrikoksia koskevassa kriminaalipoliittisessa keskustelussa on viime aikoina kiinnitetty huomiota lähinnä seuraaviin seikkoihin.

Väärennyssäännösten nykyinen laajahko soveltamisala ja ankara rangaistustaso eivät kaikilta osin vastaa tämänhetkistä oikeustajua. Väärän asiakirjan käyttäminen ei enää sinänsä automaattisesti ansaitse samaa moitearvostelua kuin aikaisemmin. Toisaalta väärien tai väärennettyjen todistuskappaleiden (erityisesti ns. legitimaatioasiakirjojen) hallussapidon sekä välittämisen nykyinen rankaisemattomuus on ollut erityisesti poliisikunnan arvostelun kohteena. Tällaisia todistuskappaleita kiertää usein alamaailman sisäisessä kaupassa jo ennen kuin ne esitetään harhauttamistarkoituksessa ulkopuolisille.

Oikeuselämässä käytetyt todistuskappaleet ovat nykyään luonteeltaan niin erityyppisiä, että niiden tosiasiallinen suojan tarve vaihtelee huomattavasti. Väärennysrikosten perinteiset rajanvetokriteerit ovat joutuneet uuteen valoon, etenkin niissä vaihdantatilanteissa, joissa asiakirjan antajan identiteetti (tai ainakin hänen nimensä) jää vastaanottajan päätöksenteon kannalta yhdentekeväksi seikaksi. Asiakirjaväärennyksen ja muunlaisen valehtelun välinen paheksuttavuusero on hämärtynyt, varsinkin silloin, kun erehdyttäminen perustuu ensisijaisesti asiakirjan *käyttötilanteeseen* liittyneisiin olosuhteisiin eikä itse asiakirjan sisältämään informaatioon. Tieto-

[2] Ruotsissa väärennysrikoksia ovat tutkineet *Thyrén* (1895), *Agge* (1941) ja *Löfmarck* (1971). Ruotsin väärennyssäännökset muistuttivat suuresti omiamme aina vuoteen 1948.

tekniikka on kehittänyt uusia tiedonsiirron ja -tallennuksen muotoja, jotka ovat yhteiskunnalliselta merkitykseltään rinnastettavissa asiakirjaviestintään mutta vain vaivoin sovitettavissa vallitsevaan juridiseen käsitteistöön. Atk-rikollisuudesta käydyssä keskustelussa monet klassiset väärennysongelmat ovat entisestään vaikeutuneet.[3]

Lainsäädännön uudistamiseen on siis ollut tarvetta, mutta reformi on joutunut väistymään kiireellisempien uudistusten tieltä. Aina 1970-luvulle saakka kriminaalipoliittinen mielenkiinto kohdistui Suomessa ensisijaisesti seuraamusjärjestelmän kehittämiseen, ei niinkään kriminalisointien uudelleen arviointiin. Väärennyssäännösten reformitarve sivuutettiin esim. vuonna 1972 toteutetun varallisuusrikosuudistuksen yhteydessä, vaikka uudistukseen muutoin sisällytettiinkin perinteisten varallisuusrikosten ulkopuolisia säännöksiä.[4] Vireillä olevassa rikoslain kokonaisuudistuksessa väärennysrikokset saivat kuitenkin kunnian sisältyä ensimmäiseen ja kiireellisimpään vaiheeseen yhdessä varallisuus- ja talousrikosten kanssa. Tätä kirjoitettaessa oikeusministeriössä on valmisteilla asiaa koskeva hallituksen esitys.[5]

Väärennyssäännöksiä uudistettaessa on tarkoitus ratkaista eräitä esiintulleita väärennysongelmia tai ainakin antaa lainkäyttäjälle entistä täsmällisempiä tulkintaohjeita. Näyttää kuitenkin siltä, että monet (todennäköisesti hankalimmat) kysymykset tulevat edelleen jäämään avoimiksi eli »oikeuskäytännön varaan». Tämä taas merkitsisi sitä, että vanhan lain aikana kertynyt oikeuskäytäntö ja kirjallisuus tulee jatkossakin säilyttämään mielenkiintonsa. Summa summarum: väärennysrikostutkimusta tarvitaan kahta kipeämmin – sekä vanhojen että uusien ongelmien selvittämiseksi.

---

[3] Asiakirja on havaittu toisaalta liian yleisluonteiseksi, toisaalta liian suppeaksi käsitteeksi väärennyssäännöstön tavoitteiden kannalta. On epäselvää, voidaanko sen tulkita kattavan kaikki ne tietovälineet, joita käytetään tai voidaan käyttää oikeudellisesti merkityksellisinä todisteina oikeuksista, velvoitteista tai tosiasioista (esim. valokopiot, ääni-, kuva- ja piirturitallenteet sekä atk-tietovälineet). Samoin eräiden merkkien ja leimojen asiakirjaluonne on osoittautunut kiistanalaiseksi. Ks. lähemmin LAVO 5/1984 s. 209 s. ja uusimmasta oikeuskäytännöstä KKO 1985 II 60.

[4] Laintarkastuskunta (LTK 4/1971 s. 9) mainitsi uudistusesityksestä antamassaan lausunnossa mm. seuraavan: »Erityisesti osamaksukaupassa ja käyttöshekkien osalta esiintyy tekoja, jotka yksittäistapauksessa tulevat tuomituiksi milloin kavalluksena, milloin petoksena, väärennyksenä tai epärehellisyytenä. Lainkäytön yhdenmukaistamiseksi näissä käytännössä varsin lukuisasti esiintyvissä tapauksissa saattaisi olla tarkoituksenmukaista yhdistämällä mainittujen eri rikosten tunnusmerkkejä muodostaa erityiset rikostyypit osamaksuvilppiä ja käyttöshekkivilppiä varten.»

[5] Rikosoikeuskomitean ja rikoslakiprojektin ehdotuksista ks. KM 1976: 72 s. 326 ss. ja LAVO 5/1984 s. 192 ss.

2. Asiakirjaväärennyksen kriminologinen profiili

Väärennysrikosten arkkityyppinä pidetään asiakirjaväärennystä. Sitä koskeva kriminologinen tutkimus on yleensä selvitellyt rikostyypin fenomenologiaa, etiologiaa, tekijätypologiaa, kriminalistiikkaa ja kontrolliproblematiikkaa. Suomessa ei ole tiettävästi julkaistu tätä rikoslajia koskevia kriminologisia erillistutkimuksia. Jäljempänä luonnehdin lyhyesti asiakirjaväärennyksen kriminologista profiilia, sellaisena kuin se tutkimustiedon ja arkikokemuksen pohjalta näyttäytyy.

2.1. Ilmenemismuodot

Asiakirjan väärentäminen tai väärän asiakirjan valmistaminen on tuskin milloinkaan päämäärä sinänsä; useimmiten se on ainoastaan *keino* toteuttaa muita päämääriä. Liittyessään muihin rikoksiin asiakirjaväärennys on kuitenkin kriminaalitaktisesti avainasemassa: vasta jos asiakirja osoittautuu vääräksi tai väärennetyksi, päästään selville siihen kytkeytyvän rikossuunnitelman kokonaisuudesta.

Asiakirjaväärennyksen perinteisiä tekotapoja on viisi: teko voi ilmetä käsikirjoitus-, konekirjoitus-, paino-, leima- tai raaputusväärennyksenä.[6] Oman lukunsa muodostavat teknisten tallennusmenetelmien ja automaattisen tietojenkäsittelyn yhteydessä esiintyvät väärennykset, joiden rangaistavuus voimassa olevien lakien nojalla ei tosin ole aina selvää.[7] Koska todistusarvoltaan tärkeimpiin asiakirjoihin yleensä liittyy käsin kirjoitettua tekstiä, ellei muutoin niin allekirjoituksen muodossa, väärän asiakirjan valmistaminen ilmenee tavallisimmin käsikirjoitusväärennyksenä. Tällainen väärennys voi tapahtua neljällä eri tavalla: *jäljentämällä* alkuperäistekstiä (esim. kuulto- tai näköisjäljennöksenä), *jäljittelemällä* toisen käsialaa, *naamioimalla* oma käsiala tuntemattomaksi tai *vapaasti* kirjoittamalla. Kaksi jälkimmäistä menetelmää tulevat kysymykseen lähinnä silloin, kun teksti kirjoitetaan tekaistun (eikä todellisen) henkilön nimissä.

Käsikirjoitusväärennys voi edelleen tapahtua joko asiakirjan adressaatin nähden (ns. *läsnäoloväärennyksenä*) tai etukäteen, adressaatin näkemättä itse kirjoitustapahtumaa (ns. *etukäteisväärennyksenä*). Läsnäolovääränenykselle on ominaista väärentäjän omaa identiteettiä koskeva valhe, jolloin esim. käsialan jäljittely sulautuu yhteen muiden personaatiokeinojen kanssa

[6] *Geerds* s. 211, *Stehling* s. 21 ss.

[7] *Sieber* s. 251 ss.

(esim. puhetapa, ulkonäkö, esiintyminen yms.). Läsnäoloväärennys on yleensä mahdollinen vain silloin, kun adressaatti ei ennestään tunne väärentäjää. Etukäteisväärennyksessä taas erehdyttäminen perustuu pelkästään itse asiakirjaan todistuskappaleena. Tekijän ei tarvitse olla ennestään tuntematon, kunhan ei vain käsialallaan tai käyttämillään kirjoitustarvikkeilla paljasta itseään. Juuri näissä tapauksissa teon profiili terävöityy nimenomaan väärennysrikoksena.

Asiakirjaväärennys voidaan paljastaa joko itse *tekstiin* (esim. käsialaan taikka kynän tahi kirjoitus- tai painokoneen jälkeen), *asiakirjaan* (esim. paperialustaan ja vesileimoihin) tai asiakirjan *laatimisolosuhteisiin* kohdistuvin tutkimuksin. Käsialan identifiointi on luotettavasti mahdollista vain silloin, kun tutkittava käsiala on omaa, kirjoittajansa normaalia käsialaa (ei simuloitua).[8]

2.2. *Syyt ja trendivaihtelut*

Kuten *Inkeri Anttila* on toistuvasti muistuttanut, yleisluonteinen puhe »rikollisuuden syistä» on jossakin määrin harhaanjohtavaa. Syysuhteita koskevat selitykset olisi aina eriytettävä koskemaan toisaalta rikollisuuden *tasoa* ja toisaalta yksittäisten rikoksentekijäin *valikoitumista*.[9] Kriminologisissa väärennystutkimuksissa ei ole kuitenkaan aina onnistuttu tekemään selkeää eroa taso- ja valikoitumisselitysten välillä.

Asiakirjaväärennys on kriminologisissa luokitteluissa luettu usein talous- tai varallisuusrikokseksi sanan laajassa merkityksessä.[10] Esiintyyhän se tavallisimmin laittoman aineellisen edun hankkimisyritysten yhteydessä. Niinpä myös väärennysrikollisuuden syytutkimuksessa pätee paljolti se, mitä varallisuusrikoksista on yleensä voitu saada selville. Etenkin on korostettu sitä, että rikosten määrä näyttää usein korreloivan tekotilaisuuksien määrään.

Varallisuusrikollisuuden kasvun katsotaan yleisesti liittyvän yhteiskunnalliseen ja taloudelliseen muutokseen. Taloudellinen hyvinvointi lisää tekotilaisuuksia ja kaupungistuminen pienentää kiinnijoutumisriskiä sekä heikentää epävirallista sosiaalista kontrollia. Yhteiskunnan monimutkais-

[8] *Ellen* s. 105, *Stehling* s. 25.

[9] *Anttila–Törnudd* s. 77 s.

[10] *Geerds* s. 211. Taloudellisen rikollisuuden selvittelytyöryhmän mietinnön (LAVO 6/1983 s. 47 s.) mukaan taloudellisiin rikoksiin liittyy usein väärennyksiä. Esimerkkeinä mainitaan verorikosten kuittikauppa ja liikevaihtoveron palautuspetokset ulkomaankaupassa.

tuminen synnyttää kokonaan uusia rikoksentekomahdollisuuksia.[11] Tämä kaikki näyttää pätevän myös asiakirjaväärennykseen. Vuosisadan vaihteessa ja maailmansotien välisenä aikana väärennykset lisääntyivät mutta kääntyivät laskuun toisen maailmansodan jälkeen. Vuodesta 1965 lähtien on havaittu uutta nousua.[12] Nykyään asiakirjaväärennys on tyypillisesti kaupunkirikos. Esim. vuonna 1984 poliisin tietoon tulleista asiakirjaväärennyksistä oli tehty kaupungeissa 92 % (varkauksista vain 79 %). Shekkiväärennyksistä oli 95 % tehty kaupungeissa ja näistä 51 % pelkästään pääkaupunkiseudulla. Rahalaitosten maksuliikenne, erityisesti shekkien yleistynyt käyttö maksuvälineenä, on luonut runsaasti uusia rikostilaisuuksia, jotka nimenomaan kaupunkiympäristössä ovat lähes kenen tahansa ulottuvilla.

Asiakirjaväärennyksen riippuvuutta taloudellisista kriisitilanteista on selitetty eri tavoin. Taso- ja valikoitumisselitykset näyttäisivät johtavan osaksi erilaisiin lopputulemiin. Toisaalta on painotettu sitä, ettei tämän lajin rikollisuuteen yleensä vaikuta tekijöiden taloudellinen ahdinko. Kun on esim. verrattu asiakirjaväärennysten lukumäärää välttämättömien elintarvikkeiden hintakehitykseen, ei ole havaittu korrelaatiota. On siis oletettu väärennyksiin syyllistyvien tulevan pääasiallisesti sellaisista sosiaaliryhmistä, joiden toimeentuloon välttämättömyystarpeiden hinnanvaihtelut eivät välittömästi vaikuta.[13] Toisaalta on todettu, että lamakausina varkaudet ovat vähentyneet, kun taas petokset ja väärennykset ovat pysyneet entisellään tai jopa lisääntyneet. Samalla kun varastettavan tavaran määrä on vähentynyt, lamakausien säännöstelytalous on ilmeisesti luonut väärennysten tekijöille runsaasti uusia rikostilaisuuksia (esim. elintarvikekortit).[14] On kiinnitetty huomiota myös siihen yleiseen moraalin höltymiseen, jota sota- ja muiden poikkeustilojen aikana on ollut havaittavissa.[15] Paradoksaalisesti

[11] *Anttila–Törnudd* s. 179.

[12] *Geerds* s. 208.

[13] *Dietel* s. 23 s.

[14] *Geerds* s. 209. Nykyaikaisessa hyvinvointivaltiossa ilmenevän taloudellisen kriisin tai lamakauden vaikutukset rikollisuuteen ovat monitahoisia. Esim. työttömyyden on todettu vaikuttavan samanaikaisesti sekä rikollisuutta lisäävästi että sitä vähentävästi. Lopputulos riippuu eri suuntiin vaikuttavien voimien tasapainosta eri aikoina. Niinpä kriminologiassa onkin herätty kysymään, millä tavalla työttömyys vaikuttaa rikoksentekijäin valikoitumiseen ja rikoshaittojen jakautumiseen yhteiskunnassa. Ks. *Törnudd* s. 129 ss. sekä *Council of Europe* s. 82 s.

[15] *Trommerin* (s. 156) mukaan erityisesti naisten ja nuorten rikollisuutta tarkasteltaessa on havaittu, että sodan kokemukset ja sotaan liittyvät yhteiskunnalliset mullistukset jo sinänsä järkyttävät eräiden yksilöiden »sielullista tasapainoa», mikä puolestaan saattaa johtaa lainkuuliaisuutta ylläpitävien moraalisten estojen höllenemiseen.

asiakirjaväärennysten tekotilaisuudet näyttävät siis lisääntyneen, olipa yhteiskunnallisen muutoksen suunta ollut kohti kasvavaa hyvinvointia tai päinvastoin kohti taloudellista kriisiaikaa.[16]

2.3. Tekijätyypit

Aikaisemmin oli tapana korostaa, että väärennysrikoksiin syyllistyvillä oli yleensä »keskiluokkainen» tausta sekä keskitasoa korkeampi koulutus ja älykkyys verrattuina muihin rikollisryhmiin.[17] Koska asiakirjojen laatiminen ja käsitteleminen ei nykyään enää vaadi erityistä koulutusta vaan kuuluu tavallisten ihmisten jokapäiväiseen arkeen, asiakirjojen väärentäjät eivät ilmeisesti nykyään eroa sosiaaliselta taustaltaan paljonkaan keskimääräisrikollisesta. Sen sijaan asiakirjaväärennys saattaa usein liittyä tiettyyn antisosiaaliseen elämäntapaan tai sosiaalisiin ongelmiin. Useimmissa väärennysrikoksissa on taustamotiivina taloudellisen voiton tavoittelu. Asiakirjaväärennyksiin samoin kuin petossukuisiin rikoksiin toistuvasti syyllistyvillä saattaa olla luonteenpiirteitä, jotka erottavat heidät esim. varkauksiin ja ryöstöihin syyllistyvistä. Usein viitataan väärentäjien luontevaan esiintymistaitoon sekä keskitasoa parempaan itsehillintään ja sopeutumiskykyyn.[18] Useissa tutkimuksissa on korostettu myös väärentäjän uusimisalttiutta.[19]

Väärentäjätypologiat johtavat kuitenkin helposti harhaanjohtaviin yleistyksiin. Luultavasti väärentäjätyyppejä on vähintään yhtä monta lajia kuin väärennyskohteitakin.[20] Esim. shekkiväärentäjä poikennee tyypiltään testamentinväärentäjästä. Mitä enemmän oikeus- ja liike-elämässä käytetään »jokamiehen asiakirjoja», sitä selvemmin asiakirjaväärennyksestä on tullut

[16] Ks. myös UNSDRI s. 10: »– – – many crime and deviance phenomena seem to be associated *both* with economic downturns *and* with rapid economic expansion.» Länsi-Euroopassa on ryhdytty puhumaan hyvinvointirikollisuudesta (Wohlstandskriminalität), johon perinteiset taloussuhdanneselitykset eivät sellaisenaan sovellu. Ks. *Council of Europe* s. 10 s.

[17] Esim. *Dietel* s. 33, *Klein–Montague* s. 3, *Lemert* s. 269 s. *Geerds* (s. 210) määrittelee asiakirjaväärennyksen »hyvinvointirikokseksi», koska tekijöiden taloudellinen tilanne on yleensä normaali.

[18] *McCall–Grogan* s. 264 s.

[19] *Dietel* s. 19 ja 51, *Geerds* s. 210, *Klein–Montague* s. 94 s. *McCallin* ja *Groganin* (s. 264) mukaan asiakirjaväärentäjille on tyypillistä, että he torjuvat oman henkilökohtaisen problematiikkansa ja ovat siitä syystä erityisen vaikeasti käsiteltäviä asiakkaita myös ehdollisesti rangaistujen valvojille.

[20] *Anttila–Törnuddin* (s. 112) mukaan typologioiden vaarana on se, että ne keinotekoisesti vahvistavat »stereotyyppisiä kuvitelmia».

»jokamiehen rikos». Sellaisissa asiakirjaväärennyksissä, jotka välittömästi tähtäävät laittomaan taloudelliseen hyötyyn, voitaneen kuitenkin karkeasti erottaa kolme tekijäkategoriaa:

1) *Karriäärivääreentäjä* on alan ammattilainen, joka on kehittänyt ja hionut oman rikosstrategiansa. Hänen aikaisempi rikosrekisterinsä koostuu lähes yksinomaan petoksista ja väärennyksistä. Väkivaltarikoksiin hän ei juuri syyllisty. Karriäärivääreentäjä on tottunut esiintymään luontevasti ja luottamusta herättävästi useilla eri nimillä. Hän suunnittelee tekonsa ennalta ja valikoi tarkoin tilanteeseen soveltuvat tekotavat.[21]

2) *Sekatyövääreentäjä* on rikolliseen elämäntapaan urautunut henkilö, jolle väärennys on vain eräs lainvastainen ansaitsemiskeino muiden joukossa. Hän toimii usein »renkinä» tilanteessa, jossa väärennyssuunnitelman ideoija on palkannut muita henkilöitä suorittamaan kiinnijoutumisuhan alaiset työvaiheet (esim. pankissa asioinnin). Mitä enemmän tällaista työnjakoa ilmenee, sitä heterogeenisemmäksi tulee väärennysrikoksista tekijöinä tuomittujen »alamaailman sekatyöläisten» joukko.[22]

3) *Kierreväärentäjä* ei ole leimautunut rikolliseksi vaan (ainakin itse) pitää itseään kunnon kansalaisena. Maksuvaikeuksien, peli- ja vippivelkojen, alkoholin tai muiden henkilökohtaisten ongelmien aiheuttamassa kierteessä hän ajautuu hankkimaan lisäansioita rikollisiksi tietämillään keinoilla.[23] Estokynnys väärennysrikoksiin on ehkä matalammalla kuin esim. varkauksiin. Asiakirjaväärennyksen paheksuttavuus mielletään usein ambivalentiksi. Tähän on osaltaan vaikuttanut juuri se, että asiakirjojen täyttämisestä on tullut perin juurin arkinen toimitus. Usein väärennys on yhtä helppoa ellei helpompaa kuin näpistys valintamyymälästä.

Asiakirjaväärennyksiin (RL 36: 3–8, 40: 6) syyllisiksi epäiltyjen ikä- ja sukupuolijakautumat vuosina 1980 ja 1984 ilmenevät seuraavasta taulukosta (sivulla 174).

Asiakirjaväärennys näyttäisi siis olevan pääasiassa aikuisten rikos, johon naisia syyllistyy hieman enemmän kuin rikoksiin keskimäärin.[24] Naisten suhteellinen osuus on ilmeisesti lisääntymässä.

[21] Väärennyksiin erikoistumisesta ks. esim. *Klein–Montague* s. 7 ss.: karriäärivääreentäjän toimenkuvaa leimaa sosiaalinen eristyneisyys. Hän ei miellä itseään tavalliseksi rikolliseksi muttei myöskään »kunnon kansalaiseksi». Hänestä tulee »fraternity of one».

[22] Sekatyövääreentäjien lukumäärän lisääntymiseen viittaa se, että esim. Ruotsissa shekkirikollisten on todettu yleensä syyllistyneen myös muuntyyppisiin omaisuusrikoksiin, mm. varkauksiin. Ks. *Knutsson–Kühlhorn* s. 52 ss.

[23] Kierreväärentäjän kuvasta esim. *Lemert* s. 296 ss. Ks. myös *Klein–Montague* s. 2 s.

[24] *Geerdsin* (s. 210) mukaan asiakirjaväärennys on »ein typisches Erwachsenendelikt». Kriisiaikoina naisten suhteellinen osuus on kasvanut.

	ikä 15–17 v.		ikä 18–20 v.		ikä yli 21 v.		miehiä/naisia	
	1980	1984	1980	1984	1980	1984	1980	1984
Asiakirja-väärennys (RL 36: 3–8 40: 6)	6,3 %	6,1 %	10,4 %	6,5 %	82,5 %	86 %	87 %/13 %	80 %/20 %
kaikki rikokset	10 %	8,6 %	12,3 %	11,7 %	74,4 %	77,4 %	91,8 %/8,2 %	90 %/10 %

Vuonna 1984 poliisin tietoon tulleista asiakirjaväärennyksistä oli tehty päihteiden vaikutuksen alaisena vain 7 %, kun vastaava osuus kaikista rikoksista oli yli 15 % ja esim. tapoista peräti 75 %. Ilmeisesti päihdeongelmien yhteys tilastoituun väärennysrikollisuuteen on sitä näkyvämpi, mitä helpompaa rahan hankkiminen on esim. shekkiväärennysten avulla. Sitä vastoin on vaikeata arvioida, tehdäänkö shekkiväärennyksiä nimenomaan päihteiden hankinnan rahoittamiseksi vai kuuluvatko shekkiväärennykset ja päihteiden käyttö yksinkertaisesti samaan elämäntapaan.[25]

Ymmärrystä vailla olleiden (RL 3: 3) osuus kaikista asiakirjaväärennyksestä syytetyistä henkilöistä on ollut 1970-luvulta lähtien keskimäärin vain 0,1–0,3 % eikä vähentyneesti syyntakeisiakaan ole ollut enempää kuin 1,2–2,1 % (vuosina 1979–1983).

3. Väärennysrikokset tilastojen valossa

3.1. Tilastojen tulkinnasta

Rikostilastojen tulkinta riippuu ratkaisevasti itse tilastointikäytännöstä. Poliisi- ja tuomioistuintilaston yksikkönä on käytetty »rikosta», mutta yksin teoin tehdyt rikokset tai jatkettuina rikoksina tuomitut tekosarjat on yleensä luokiteltu vain pääteon mukaan. Tilastot eivät siis esim. kerro, kuinka usein väärennykseen on liittynyt petos, kavallus, varkaus, varastetun tavaran kätkeminen jne. Kuitenkin on lähes sääntönä, että väärennyksen avulla tehdään jokin toinen rikos tai sellaisen yritys taikka että väärennys kuuluu osana jatketuksi rikokseksi katsottuun tekosarjaan. Näin ollen on oltava varovaisia tehtäessä johtopäätöksiä väärennysrikosten ja niiden ran-

[25] Ks. *Klein–Montague* s. 3 sekä *Knutsson–Kühlhorn* s. 35.

gaistustason suhteesta muihin rikosryhmiin ja kokonaisrikollisuuteen. Sekä tilastointikäytännön että rikosten yhtymistä koskevien sääntöjen erot vaikeuttavat myös väärennysrikosten lukumäärän kansainvälisiä vertailuja. Esim. Ruotsissa törkeään petokseen ja siihen liittyvään väärennykseen (grovt bedrägeri medelst urkundsförfalskning) sovelletaan rikoskonkurenssisääntöä, mutta teko tilastoidaan vain petosrikoksena. Meillä taas vastaavia tapauksia pidetään pelkkinä väärennyksinä eikä petossäännöstä sovelleta lainkaan.

3.2. Tilastoidun rikollisuuden määrä[26]

Rikostilastojen klassisena puutteena on mainittu piilorikollisuuden huomiotta jääminen. Rikoksiksi tilastoitujen väärennysten lukumäärää pienentää Suomessa epäilemättä se seikka, että useiden väärennysrikosten katsotaan täyttyvän vasta sen jälkeen, kun väärää tai väärennettyä asiakirjaa on käytetty. Piilo-osuutta arvioitaessa on syytä erottaa kaksi eri väärennystyyppiä: toisaalta ns. *erehdyttämisväärennykset*, joissa väärennys on jonkin toisen rikoksen (yleensä petoksen) tekotapana, toisaalta ns. *salaamisväärennykset*, joissa väärennykseen turvaudutaan jonkun jo tapahtuneen rikoksen (tai muun väärentäjälle kiusallisen asiaintilan) salaamiseksi. Ensin mainitut väärennykset tulevat yleensä ilmi samanaikaisesti ja samoilla ehdoilla kuin itse päärikoskin. Erehdyttämisväärennys tähtää erehdyksen vireillä pitämiseen vain siihen asti, että tavoiteltu varallisuusetu on ehditty siirtää erehdyttäjän vallintaan. Salaamisväärennys taas tähtää nimensä mukaisesti siihen, ettei teko lainkaan tule ulkopuolisten tietoon. Salaamisväärennys on siis rikoksena »epäonnistunut», jos se tulee ilmi (ellei tekijän tavoitteena ole ollut pelkästään rikoksen ilmitulon *viivytys* esim. maasta poistumiseksi). Tilastoiduista väärennysrikoksista suurin osa lienee erehdyttämisväärennyksiä, joskin eri tyyppien välinen rajanveto jää usein vaikeaksi.

Rikosten ilmitulosta puhuttaessa rikokset on perinteisesti jaettu kahteen eri ryhmään sen mukaan, onko niissä ollut uhria vai ei. Väärennysrikosten asema on tässä suhteessa erikoinen: vaikka yksityisenkin asiakirjan väärennyksen katsotaan yleensä ensisijaisesti loukkaavan yhteisöllistä oikeushyvää eli asiakirjoja kohtaan yleisesti tunnettua luottamusta (publica fides), tämä rikos tulee normaalisti poliisin tietoon ainoastaan rikoksella välittö-

[26] Tiedot perustuvat pääasiassa virallisiin poliisi- ja tuomioistuintilastoihin sekä oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen rikollisuustilannetta koskeviin raportteihin.

mästi loukatun yksityisen henkilön eli rikoksen *uhrin* (esim. väärennetyn nimen haltijan tai väärän asiakirjan vastaanottajan) tekemän rikosilmoituksen kautta. Näin ollen väärennysrikostenkin piilo-osuuteen vaikuttaa olennaisesti yksityisten uhrien ilmoitushalukkuus.[27] Useimmiten väärennysrikos tulee ilmi jonkun muun rikoksen yhteydessä. On luultavaa, että vähäpätöinenkin petos ilmoitetaan poliisille herkemmin, mikäli sen toteutukseen on sisältynyt asiakirjaväärennys. Toisaalta esim. tuttavien ja sukulaisten välillä saattaa esiintyä tilanteita, joissa ilmitulleita törkeitäkään väärennyksiä ei haluta ilmoittaa poliisille. Myöskään rahalaitokset eivät yleensä nähne tarpeelliseksi ilmoittaa asiakkaansa väärennysrikosta poliisille, mikäli asiakas heti korvaa pankille mahdollisesti aiheuttamansa vahingon. On epätietoista, missä määrin kansalaiset yleensäkään mieltävät yksityisen asiakirjan väärennyksen ensisijaisesti juuri yhteiskuntaan ja oikeuselämään kohdistuvaksi rikokseksi.[28]

Väärennysrikosten selvitysprosentti on yleensä ollut hieman alempi kuin petosrikoksissa mutta selvästi korkeampi kuin varkausrikoksissa. Ilmitulovuonna selvitettyjen asiakirjaväärennysten (RL 36: 3–8 ja 40: 6) selvitysprosentti oli vuonna 1984 peräti 85 %. Korkea luku selittyy mm. siitä, että jatketun rikoksen jokainen osateko on ollut tapana laskea erikseen selvitetyksi.

Taloudellisessa suhdannekehityksessä ja rikollisuuskehityksessä on havaittu 1970-luvulla samankaltaisia piirteitä. Samalla kun taloudellinen kasvu taantui 1970-luvun puolivälissä, näytti myös rikollisuuden jyrkkä kasvu ainakin tilapäisesti hidastuvan.[29] Sama trendi heijastuu selvästi myös poliisin tietoon tulleiden väärennysrikosten määrässä:

---

[27] *Geerdsin* (s. 208) arvion mukaan Saksan liittotasavallassa ilmi- ja piilorikollisuuden suhde väärennysrikoksissa on 1 : 4–5.

[28] Esim. *Lemert* (s. 296 s.) toteaa, että väärennysrikoksia leimaa »low social visibility»: maallikko ei osaa samaistaa niitä rangaistusarvoltaan muihin vastaaviin rikoksiin. Samoin *Dietel* (s. 67) arvelee, että väärentäjä itse usein mieltää tekonsa vain varallisuuteen tai erityiseen luottamussuhteeseen kohdistuvaksi eikä tajua sen yhteiskuntavaarallisuutta. Dietel kiinnittää huomiota (s. 6) myös siihen, että lainsäätäjä ja lainkäyttäjä ovat usein olleet näkyvästi eri mieltä väärennysrikosten paheksuttavuudesta. Edellinen on vahvistanut rangaistusasteikot tekojen abstraktia uhkaa silmällä pitäen, jälkimmäinen on taas keskittynyt lieventävien asianhaarojen etsintään. Pohjoismaisessa oikeustajuntatutkimuksessa v. 1947 puolestaan todettiin suomalaisten paheksuvan asiakirjaväärennystä muita pohjoismaalaisia jyrkemmin (Ks. *Piepponen* 1953).

[29] Rikollisuustilanne 1982 s. 4.

Poliisin tietoon tulleet asiakirjaväärennykset v. 1970–1984

v.		v.		v.	
1970	3841	1975	6706	1980	5950
1971	4331	1976	5818	1981	6232
1972	6523	1977	6491	1982	8034
1973	6879	1978	6715	1983	7983
1974	5944	1979	6573	1984	8655

(Vuodesta 1980 lukuun sisältyvät myös virkamiehenä tehdyt väärennykset RL 40: 6)

Väärennysrikosten ylivoimaisesti yleisin laji on yksityisen asiakirjan väärennys. Kaikista vapausrangaistukseen tuomituista noin 4 % on tuomittu tästä rikoksesta.

3.3. Tuomitut rangaistukset

Asiakirjaväärennykseen soveltuvat rangaistusasteikot ovat melko kirjavia ja osin vaikeaselkoisiakin. Enimmäisrangaistusten ankaruudesta huolimatta tosiasiallisesti tuomitut rangaistukset sijoittuvat yleensä lähelle minimiä. Yleisen toimitusasiakirjan väärennyksistä (RL 36: 4) valtaosa koskee »matkapassiin rinnastettavia» asiakirjoja, mistä johtuen sakkorangaistus on lukumääräisesti tavallisin. Yksityisen asiakirjan väärennyksistä tuomitaan useimmiten vankeusrangaistus. Vuosina 1981–1983 sen mediaanipituus on ollut 8 kuukautta (ehdottomina tuomittujen vastaavasti 8,6 kuukautta). Useimmissa muissa rikoslajeissa havaitun suuntauksen vastaisesti yksityisen asiakirjan väärennyksen mediaanirangaistus ei ole lyhentynyt, vaan se on pysynyt melko vakaana. Pitkien eli vähintään vuoden pituisten vankeusrangaistusten osuus on selvästi lisääntynyt.

3.4. Yksityisen asiakirjan väärennys asiakirjatyypeittäin

Yksityisen asiakirjan väärennys on rikoslajina heterogeeninen. Shekkiväärennyksiä lukuunottamatta viralliset tilastot eivät kerro, minkälaisiin asiakirjatyyppeihin teko tavallisimmin kohdistuu. Oikeuskäytännön selvittämiseksi olen tutkinut eri hovioikeuksissa vuonna 1978 annettuja päätöksiä. Oheisesta taulukosta käy ilmi 15 yleisintä yksityisen asiakirjan väärennyksen kohteena ollutta asiakirjatyyppiä:[30]

[30] Ensimmäisestä sarakkeesta käy ilmi, monessako HO:n ratkaisussa oli kysymys tietyntyyppisen asiakirjan väärennyksestä. Toisesta sarakkeesta taas ilmenee, montako eri väärennystekoa kuhunkin asiakirjatyyppiin on mainituissa jutuissa kohdistunut. Lukuihin

Asiakirjatyyppi	Ratkaisuja	Tekoja	Väärennyslaji
– shekki	105 (37,1 %)	1012 (72,3 %)	1 vää, muut va
– valtakirja	46 (16,3 %)	55 (3,9 %)	kaikki va
– tililtänostotosite	28 (9,9 %)	35 (2,5 %)	kaikki va
– pankkikirja	20 (7 %)	24 (1,7 %)	kaikki vää
– auton luovutustodistus	14 (4,9 %)	17 (1,2 %)	2 vää, muut va
– vekseli	12 (4,2 %)	28 (2 %)	kaikki va
– luottokorttikuitti	9 (3,2 %)	31 (2,2 %)	kaikki va
– osamaksusopimus	7 (2,5 %)	19 (1,4 %)	kaikki va
– postiennakko-osoitekortti	6 (2,1 %)	17 (1,2 %)	kaikki va
– kuitti (osto-, taksi- ym.)	5 (1,8 %)	27 (1,9 %)	1 vää, muut va
– lähetysluettelo	5 (1,8 %)	18 (1,3 %)	kaikki va
– lääkemääräys	4 (1,4 %)	14 (1 %)	kaikki va
– tilauskuponki	3 (1 %)	30 (2,1 %)	kaikki va
– maksumääräys	2 (0,7 %)	5 (0,4 %)	kaikki vää
– liikennevahinko-ilmoitus	2 (0,7 %)	2 (0,1 %)	kaikki va
– muut asiakirjat	15 (6 %)	66 (4,7 %)	
Yhteensä	283 (100 %)	1400 (100 %)	

(vää = asiakirjan väärentäminen
va = väärän asiakirjan valmistaminen)

Voidaan siis päätellä, että sekä absoluuttisesti että suhteellisesti suurin osa yksityisen asiakirjan väärennyksistä kohdistuu rahalaitosten maksuliikenteessä käytettyihin asiakirjoihin. Ratkaisuista 58 % ja yksittäisistä teoista 76,5 % koskee shekkejä, tililtänostotositteita ja pankkikirjoja. Ylivoimaisesti yleisin väärennyskohde on shekki, joka yleensä on valmistettu anastetusta shekkilomakkeesta.[31] Valtakirjaväärennyksistäkin valtaosa koskee pankis-

sisältyvät sekä reaali- että ideaalikonkurenssissa olleet teot sekä jatkettujen rikosten eri osateot. Luvuissa ovat mukana myös syyteoikeuden vanhentumisen takia hylätyt syytteet, eivät sen sijaan muulla perusteella hylätyt tai tutkimatta jätetyt syytteet. Kolmannesta sarakkeesta selviää, onko tapauksissa ollut kysymys asiakirjan väärentämisestä (vää) vai väärän asiakirjan valmistamisesta (va). Aineiston muodostavat Vaasan HO:n ja Itä-Suomen HO:n päätökset vuonna 1978, Kouvolan HO:n päätökset 1. 6.–31. 12. 1978 välisenä aikana sekä Turun HO:n päätökset 1. 9.–31. 12. 1978 välisenä aikana.

[31] Poliisitilaston mukaan v. 1984 poliisin tietoon tulleista yksityisen asiakirjan väärennyk-

sa asiointia. Kärkisijoille yltävät myös osamaksu- ja luottokaupassa käytetyt asiakirjat. Luonteeltaan asiakirjatyypit ovat vaihtelevia: todistuksia, sitoumuksia, määräyksiä, hakemuksia, ilmoituksia, tositteita, kuitteja, luetteloita, otteita ja laskuja. Yleensä ne ovat dispositiivisia (sisältävät oikeuksia synnyttäviä, muuttavia tai lakkauttavia tahdonilmaisuja) taikka muutoin todistustarkoituksessa laadittuja. RL 36 luvun 5 §:n esimerkkiluettelossa nimenomaisesti mainitut kauppakirja, testamentti, välikirja, velkakirja, kaupanpitokirja, päästökirja ja mainetodistus ovat ilmeisesti käytännössä harvinaisia väärennyskohteita.

Väärän yksityisen asiakirjan valmistaminen on useammin esiintyvä tekotapa kuin yksityisen asiakirjan väärentäminen. Jälkimmäinen tekotapa kohdistunee tavallisimmin legitimaatio- tai arvopaperiluonteisiin asiakirjoihin (tutkitussa aineistossa nimenomaan pankkikirjoihin ja maksumääräyksiin).

Taulukosta havaitaan edelleen, että yksittäisiä väärennystekoja on tutkitussa aineistossa kirjattu keskimäärin viisi kutakin hovioikeusratkaisua kohti. Osaksi tämä johtuu tuomittujen henkilöiden useammuudesta (rikoskumppanuudesta) yksittäisissä jutuissa. Eräät asiakirjalajit ovat kuitenkin tyypillisesti *jatketun* väärennysrikoksen kohteita, ts. jo rikoksen tilastollinen perustyyppi käsittää useita osatekoja. Esim. anastettuja shekkilomakkeita pyritään hyödyn maksimoimiseksi aina käyttämään niin monta kuin mahdollista, mieluummin koko anastettu lomake-erä tai shekkivihko. Tällaisissa tapauksissa asiakirjat saavat lähes paljoustavaran luonteen (taulukon mukaan yksi shekkiväärennysjuttu koostuu keskimäärin 10 eri osateosta). Usein on kysymys myös rikoksentekijän erikoistumisesta tietyntyyppisten väärennystä edellyttävien rikosten tekemiseen, jolloin tekotavaltaan lähes identtisiä rikoksia tulee kerralla ilmi useita (esim. osamaksusopimusten ja auton luovutustodistusten väärennykset). Joskus taas yhden ainoan petossuunnitelman toteuttaminen tai jo tehdyn kavallusrikoksen salaaminen vaatii useiden (samanlaisten tai erityyppisten) asiakirjojen väärennyksiä.

Nyrkkisääntönä voitaneen todeta: mitä useammista osateoista väärennysrikosjutut keskimäärin koostuvat, sitä enemmän esiintyy paineita yksittäisen väärennysteon lievempään rikosoikeudelliseen arvosteluun. Niinpä esim. yhden väärän shekin valmistamisen katsotaan lähes säännönmukaisesti tapahtuneen »erittäin lieventävien asianhaarojen» vallitessa ja vasta

sistä 36,9 % oli shekkiväärennyksiä (v. 1980 jopa 55 %). Shekki- ja pankkikirjaväärennysten suhteellinen osuus todennäköisesti pienenee uuden pankkitekniikan ja erityisesti »muovirahan» yleistyessä.

jatkettuun shekkiväärennykseen sovelletaan RL 36 luvun 5 §:n normaaliasteikkoa, jonka minimirangaistus on 6 kuukautta vankeutta.

Saksan liittotasavallassa asiakirjaväärennyksen (StGB 267 §) tyyppikohtainen jakautuma on arvioitu seuraavaksi: passi- ja henkilötodistukset 20–30 %, muut julkiset asiakirjat 15–20 %, arvopaperit (mm. shekit ja vekselit) 10–15 %, pankkikirjat ja talletustodistukset 5 % sekä muut yksityiset asiakirjat 33–40 %.[32] Luvuista päätellen asiakirjaväärennys ei ole yhtä tyypillisesti pankkirikos kuin Suomessa. Prosenttiosuuksia verrattaessa on otettava huomioon, että yleisen ja yksityisen asiakirjan väärennyksen suhde on suomalaisen tuomioistuintilaston mukaan ollut keskimäärin 1 : 5, kun taas Saksassa kumpaakin väärennystyyppiä esiintyy lähes yhtä paljon.

4. Väärennysrikollisuuden tulevaisuudennäkymät

Väärennysrikoksia koskevan lainsäädäntöreformin lähtökohtana on luonnollisesti perimmäinen kysymys: onko välttämätöntä säilyttää väärennysrikoksia itsenäisenä deliktityyppinä vai ovatko ne sulautettavissa eri elämänalueilla esiintyviin, kriminaalipoliittisesti samanarvoisiin rikollisiin käyttäytymismuotoihin? Edelleen on kysyttävä: tarvitaanko asiakirjaväärennyksen yleiskriminalisointia vai olisiko tarkoituksenmukaisempaa eriyttää rangaistussäännökset teko- tai asiakirjatyypin mukaan? On jopa esitetty, että väärennysrikosten kategoriasta voitaisiin kokonaan luopua. Tätä ajatusta on markkinoitu mm. Yhdysvalloissa ja Englannissa, missä asiakirjaväärennys on perinteisesti nähty etupäässä yksityisiin intresseihin kohdistuvana rikoksena.[33] Jos asiakirjaväärennystä koskevat säännökset kokonaan poistettaisiin, suurin osa nykyisistä väärennysrikoksista tulisi luultavasti rangaistaviksi joko petoksina tai petoksen yrityksinä. Väärennystä pidettäisiin silloin vain erikseen kriminalisoitujen päärikosten yhtenä tekotapana.[34]

---

[32] *Geerds* s. 209.

[33] Ks. esim. *Hogan* s. 81 ss. ja *Williams* s. 71, sekä *Working Papers* s. 961: »There are many cases where it is simply redundant to include a separate superstructure of forgery and theft offences.» Yhdysvalloissa päällekkäisyyttä ei ole kuitenkaan katsottu haitaksi, oikeastaan päinvastoin: se takaa säännösten aukottomuuden, jota paitsi »a careful delineation of the distinct areas where forgery and counterfeiting offences are not redundant might lead to the introduction of technical distinctions.» (s. 962). Tunnusmerkistöjen päällekkäisyyttä ei siis nähdä uhkana sääntelyn sisäiselle logiikalle kuten usein meillä.

[34] Asiakirjaväärennyksen »dekriminalisoinnista» puhuttaessa on pidettävä mielessä, ettei

Yleisestävistä syistä meillä Suomessa on kuitenkin rikoslakia uudistettaessa katsottu parhaaksi säilyttää väärennysrikoksia koskeva säännöstö erillisenä. Uudessa rikoslaissa ne tulevat saamaan oman lukunsa. Tekeillä olevassa hallituksen esityksessä pyritään korjaamaan pahimmat kritiikin esiintuomat epäkohdat.

Rikosoikeudellinen järjestelmä ei ole tietenkään ainoa tai edes pääasiallinen keino inhimillisen käyttäytymisen säätelemiseksi. Kielteistä käyttäytymistä voidaan ehkäistä myös yhteiskuntaoloja muuttamalla, kasvatusta kehittämällä ja teknisiä preventiojärjestelyjä suunnittelemalla.[35] Ns. uhripoliittisesta näkökulmasta on korostettava, että huomattava osavastuu väärennysrikosten esiintymisestä ja leviämisestä kuuluu niiden uhreille.[36] Uhrien viaksi jää usein liiallinen hyväuskoisuus (esim. otettaessa vastaan asiakirjoja edes lukematta niiden sisältöä) taikka helppoja rikostilaisuuksia luovien järjestelmien (esim. shekkien lunastustakuujärjestelmän) ylläpitäminen. Rikostilaisuuksia voidaan parhaiten säädellä makrotason toimenpitein (mm. kaikkiin ihmisiin kohdistettavin rajoituksin). Esim. Ruotsissa luovuttiin vuonna 1971 shekkien lunastustakuujärjestelmästä ja siirryttiin legitimaatiopakkoon shekkejä maksuvälineenä käytettäessä. Seurauksena oli siihen asti nopeasti lisääntyneen shekkirikollisuuden romahdusmainen lasku. Tutkimuksen mukaan rikostilaisuuksien tukkiminen ei ennakkoaavistuksista huolimatta aiheuttanut myöskään siirtymiä vakavampiin rikoslajeihin eli ns. *crime-switch*-ilmiöitä.[37]

---

rikoslain muutos vaikuttaisi *siviilioikeudellista* vilpittömän mielen suojaa koskeviin sääntelyihin. Velkakirjalain 15 §:n 3 momentissa ja 17 §:ssä tarkoitettujen väärennysväitteiden ehdottomuus on oikeuselämän tosiasiallisen toiminnan kannalta kenties tärkeämpikin garantia kuin rikosoikeudellinen rangaistusuhka.

[35] Keskusrikospoliisi on ehdottanut mm. seuraavia toimenpiteitä:

1. Shekkitakuu olisi kytkettävä kuvalliseen, turvallisuusvaatimukset täyttävään pankkikorttiin.
2. Henkilöllisyystodistukset, ajokortit ja passit olisi tehtävä turvallisemmiksi.
3. Legitimaatioasiakirjojen väärennys olisi kriminalisoitava käyttämisestä riippumatta.
4. Väärien virkaleimasimien sekä henkilöllisyyttä osoittavien poliisilomakkeiden hallussapito olisi kriminalisoitava.
5. Poliisin suojausneuvontaa olisi lisättävä.

Legitimaatioasiakirjojen merkityksestä rikollisuudessa ks. *Tenhunen* s. 11.

[36] *Anttila* (1985) s. 179: »– – – de som har makt och möjlighet att påverka frestelserna kan inte undandra sig sitt moraliska ansvar, åtminstone inte i det fall att de medverkat till att vår dagliga tillvaro fyllts av en mångfald nya tillfällen att begå brott.»

[37] Ks. *Knutsson–Kühlhorn* s. 59 s. Shekkirikokset todettiin luonteeltaan marginaalirikollisuudeksi, jonka määrä vaihtelee pääasiassa tilaisuusstruktuurin mukaan. Sen vuoksi makrotason toimenpiteet ovat osoittautuneet erityisen tehokkaiksi näiden rikosten ennalta ehkäisyssä

Jotkut pessimistit ovat kiinnittäneet huomiota siihenkin, että makrotason varmuustoimet saatetaan tulkita myös haasteeksi rikoksentekijän kekseliäisyydelle ja että ne puutteellisesti toteutettuina voivat jopa antaa vihjeitä uusista rikoksentekomahdollisuuksista.[38] Toisaalta on ilmeistä, että *autenttisuuskontrollista* ja *tunnistamiskeinoista* on tulossa nykyaikaisen tietoyhteiskunnan kohtalonkysymyksiä. Tietotekniikka tarjoaa keinoja näiden joskus ikuisina pidettyjen ongelmien ratkaisemiseksi. Meilläkin jo käytettyihin maksukortteihin on sijoitettu kolmiulotteisia, sateenkaaren värejä heijastavia hologrammeja, joiden väärentämisen sanotaan olevan mahdotonta. Tulevaisuuden muovirahaan tultaneen aina asentamaan mikroprosessoreja, joihin voidaan taltioida tietoja kortin oikeasta haltijasta. Kortteja käytettäessä nämä magneettisesti taltioidut tiedot on helppo lukea koneellisesti eikä edes paperilomakkeita enää tarvita. Myös elektroninen nimikirjoitusvertailu voidaan toteuttaa digitaalisessa muodossa, joka eliminoi nimikirjoitusväärennyksen onnistumismahdollisuuden.[39] Siirtyvätkö väärentäjätkin siis vähitellen tietoyhteiskunnan työttömiin vai pysyvätkö he sitkeästi mukana tekniikan kilvassa? Aika näyttää.

Kirjallisuutta:

Agge, Ivar: Bidrag till läran om förfalskningsbrotten företrädesvis enligt gällande svensk rätt. Stockholm 1941.

Anttila, Inkeri: »Offrets ansvar.» Skuld och ansvar. Straffrättsliga studier tillägnade Alvar Nelson. Uppsala 1985 (s. 168–179).

– » – Rikollisuus ja kriminaalipolitiikka. Mänttä 1986.

Anttila, Inkeri–Törnudd, Patrik: Kriminologia ja kriminaalipolitiikka. Juva 1983.

Dietel, Erwin: Die Urkundenfälschung in kriminalsoziologischer Betrachtung. Breslau-Neukirch 1937.

Ellen, D.M.: The Role of the Document Examiner in Offences of Criminal Deception. J. Forens. Sci. Soc. 1977 s. 105–112.

Geerds, Friedrich: »Urkundendelikte.» Handwörterbuch der Kriminologie (Elster–Lingemann–Sieverts–Schneider). IV Bd (Ergänzungsband). Berlin 1979 (s. 205–221).

Hogan, Brian: The Rise and Fall of Forgery. Criminal Law Review 1974 s. 81–91.

Klein, John F.–Montague, Arthur: Check Forgers. Lexington, Mass. 1977.

(s. 9). Rikostilaisuuksien vähentämisestä yleisesti ks. *Anttila* (1986) s. 41 ss. ja *Anttila–Törnudd* s. 179 ss.

[38] Ks. esim. *Lemert* s. 297 s.: »In a competitive society, they (varmuustoimet) become a challenge to contrive workable evasions of the protective devices.» Preventiotekniikan vaaroista ks. myös *Strobl* s. 147.

[39] Väärennysrikosten uusimmista torjuntakeinoista ks. *Rowell* s. 162 ss.

Knutsson, Johannes–Kühlhorn, Eckart: När checkbedrägerierna försvann. BRÅ rapport 1980: 4. Stockholm 1980.

Lemert, Edwin M.: An Isolation and Closure Theory of Naive Check Forgery. Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science 1953 s. 296–307.

Löfmarck, Madeleine: Om urkundsförfalskning. Stockholm 1971.

McCall, Cecil C.–Grogan, Hiram J.: Rehabilitating Forgers. Crime and Delinquency 1974 s. 263–268.

Piepponen, Paavo: Yleinen oikeustajunta. Yleisestä oikeustajunnasta ja suhtautumisesta yhteiskunnan vastaisiin tekoihin. Pro gradu. Helsinki 1953 (moniste).

Rowell, Roland: Counterfeiting and Forgery – a Practical Guide to the Law. London 1986.

Sieber, Ulrich: Computerkriminalität und Strafrecht. 2., um einem Nachtrag ergänzte Auflage. Köln 1980.

Stehling, Jürgen: Zur Kriminalistik der Urkundenfälschung. Archiv für Kriminologie 1974 s. 21–35.

Strobl, Walter M.: Crime Prevention Through Physical Security. New York 1978.

Tenhunen, Matti: Rikollisuuden vastustaminen. Rikospoliisi 2/1986 s. 11–14.

Thyrén, J.C.W.: Förfalskningsbrotten med särskildt afseende på det objektiva reqvisitet vid förfalskning af handlingar enligt svensk gällande straffrätt. Lund 1895.

Trommer, Harry: Urkundenfälschung und Betrug im Weltkriege. Eine kriminologische Untersuchung. Leipzig 1928.

Törnudd, Patrik: Työttömyys ja rikollisuus. Vankeinhoito 1979 s. 128–133.

Williams, Glanville: Forgery and Falsity. Criminal Law Review 1974 s. 71–81.

Virallisjulkaisut:

Council of Europe: Economic Crisis and Crime. Strasbourg 1985.

Komiteanmietintö 1976: 72: Rikosoikeuskomitean mietintö. Helsinki 1976.

Laintarkastuskunnan (LTK) lausunto 4/1971 (Miettinen et al.) (moniste).

Lainvalmisteluosaston (LAVO) julkaisu 6/1983: Taloudellisen rikollisuuden selvittelytyöryhmän mietintö (Pasanen et al.) Helsinki 1983.

Lainvalmisteluosaston (LAVO) julkaisu 5/1984: Rikoslain kokonaisuudistus I. Rikoslakiprojektin ehdotus. Helsinki 1984.

Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos: Rikollisuustilanne. Rikollisuus ja seuraamusjärjestelmä tilastojen valossa (katsaukset vuosilta 1975–1984). Helsinki 1976–1985.

UNSDRI Publication No. 15/1976: Economic Crises and Crime. Correlations between the State of the Economy, Deviance and the Control of Deviance. Rome 1976.

Working Papers of the National Commission on Reform of Federal Criminal Laws. Vol. II. Washington, D.C. 1970.

Tahallisuutta koskevasta näytön arvioinnista verorikosjutuissa

Vt.professori *Asko Lehtonen*

I. Johdanto

Tuomioistuimen ratkaisun perusteeksi on asetettava selvitetyksi katsottu tosiseikasto (faktapremissi) ja sovellettava oikeussäännös (normipremissi). Jokaiseen päätökseen sisältyvä faktapremissi on näyttökysymyksen ratkaisu. Näyttö- eli todistusratkaisujen lukuisuudesta huolimatta todistusoikeudesta, erityisesti näytön arvioinnista eli todisteiden harkinnasta rikosprosessissa on kirjoitettu melkoisen vähän.[1] Todisteiden harkinnalla on käytännössä useammin ratkaiseva merkitys jutun lopputulokselle kuin oikeuskysymyksillä. Tähän nähden näytön arviointia on käsitelty oikeuskirjallisuudessa liian niukasti.[2] Todisteiden harkinnan vaikeisiin asioihin kuuluu syytetyn tahallisuutta koskevan näytön arviointi. Aiheen ongelmallisuus ei saa olla este tutkimukselle ja kirjoittelulle vaan sen päin vastoin pitäisi olla virikkeenä.[3] Oikeusvertailuun perustuvaa tulkinta-apua on saatavissa

[1] Voimassa olevasta todistuslainsäädännöstä on Tirkkosen yleisesitykset: Uusi todistuslainsäädäntö (1949), joka täydennettynä sisältyy teoksiin Suomen rikosprosessioikeus II (1972) s. 80–331 ja Suomen siviiliprosessioikeus II (1977) s. 69–235. Monografioita edustavat Hormian teokset Todistamiskielloista rikosprosessissa I (1978) ja II (1979) sekä siviiliprosessin puolella Halilan teokset Todistustaakan jaosta (1955) ja Tunnustamisesta (1950).

[2] Todisteiden harkintaa rikosprosessissa on käsitelty Tirkkosen yleisesitysten lisäksi useissa artikkeleissa, joista mainittakoon seuraavat: Aalto, LM 1967 s. 731–753, Ahnger, Turun HO:n II tuomaripäivät (1983) s. 26–42, Backman, LM 1970 s. 1046–1054, Ellilä, SPL 1948 s. 171–177 ja 205–212, Hertzberg, JFT 1962 s. 106–117, Heinonen, LM 1980 s. 321–336 ja Lakimiesuutiset 3/1986 s. 12–15, Lehtimaja, LM 1981 s. 170–174, Saarni–Rytkölä, LM 1966 s. 245–257, Tuominen, LM 1966 s. 282–294. Ks. lisäksi erityisesti Klami: Ihmisen säännöt (1983) s. 228–279.

[3] Tahallisuuden arvioinnista ks. erityisesti Klami, LM 1984 s. 127–153 sekä Träskman,

lähinnä Ruotsista,[4] koska RB 35 luvun 1 §:n säännös asiallisesti vastaa meidän OK 17 luvun 2 §:n säännöstämme.[5] Tässä yhteydessä ei ole mahdollista selvittää todisteiden harkintaa koskevia ongelmia koko laajuudessaan. Jäljempänä käsittelen syytetyn tahallisuutta koskevan näytön arviointia veropetosjutuissa. Rikoskohtainen tarkastelu on perusteltua sen johdosta, että tahallisuusarvioinnissa voi olla rikoskohtaisia eroja.[6]

II. Näyttöarvioinnin perusteista

Näytön arviointia koskeva keskeisin materiaalinen säännös sisältyy OK 17 luvun 2 §:n 1 mom:iin: »Oikeuden tulee, harkittuaan huolellisesti kaikkia esiintulleita seikkoja, päättää, mitä asiassa on pidettävä totena.» Tämän säännöksen myötä lainsäädännössä on yleisesti omaksuttu vapaa todistusteoria, millä tarkoitetaan toisaalta vapaata todistelua ja toisaalta vapaata todistusharkintaa.[7] Vapaata todistelua[8] merkittävämpi on käsiteltävän aiheen kannalta vapaa todistusten harkinta, joka merkitsee puolestaan sitä, ettei tuomioistuimen todistusharkintaa ole sidottu laissa olevilla kiinteillä säännöillä.[9] Termillä »vapaa» ei tarkoiteta, että tuomioistuin voisi ratkaista

Skuld och ansvar. Straffrättsliga studier tillägnade Alvar Nelson (1985) s. 56–75 ja käsillä olevaan juhlajulkaisuun sisältyvää artikkelia: Näyttökynnys väkisinmakaamisasioissa.

[4] Ks. Ruotsin säännöksiä koskevista monografioista Bolding: Bevisbördan och den juridiska tekniken (1951), Bylund: Bevisbörda och bevistema (1970) ja Stening: Bevisvärde (1975). Yleisesityksistä ks. erityisesti Ekelöf: Rättegång IV (1982) s. 17–47. Ks. lisäksi Bolding: Bevisbörda och beviskrav (1983). Artikkeleista ks. esim. Bolding, JFT 1966 s. 63–77, SvJT 1953 s. 305–338 ja TfR 1978 s. 530, Ekelöf, Beweiswert. Festschrift für Fritz Baur (1981) s. 343–363, Elwing, SvJT 1963 s. 622–628, Goldsmith–Andersson, TfR 1978 s. 68–102, Stening, SvJT 1979 s. 283–296.

[5] Ks. HE 137/194 vp s. 1–2 ja Tirkkonen: Suomen rikosprosessioikeus II (1972) s. 118 av. 2 ja Uusi todistuslainsäädäntö (1949) s. 22.

[6] Ks. Träskman, Skuld och ansvar (1985) s. 58, Waaben: Det kriminelle forsæt (1973) s. 51, 321 ja 352 sekä Vikatmaa: Erehdyksestä (1970) s. 36.

[7] Ks. Halila: Tunnustamisesta (1950) s. 18–19, Hormia: Todistamiskielloista rikosprosessissa I (1978) s. 8–9 ja Tirkkonen: Suomen rikosprosessioikeus II (1972) s. 95–97 ja 117–121.

[8] Vapaan todistelun vallitessa tuomioistuimella on oikeus pääsääntöisesti käyttää tietolähteenä kaikkia tietoonsa saatettuja seikkoja. Tässä yhteydessä ei voida lähemmin käsitellä vapaan todistelun rajoituksia. Ks. asiasta tarkemmin Frände, JFT 1983 s. 377 ss., Hormia: Todistamiskielloista rikosprosessissa I–II passim sekä Tirkkonen: Suomen rikosprosessioikeus II (1972) s. 122 ss.

[9] Ks. Bolding: Bevisbördan och den juridiska tekniken (1951) s. 25–26. Halila: Tunnustamisesta (1950) s. 18–19 ja Tirkkonen: Uusi todistuslainsäädäntö (1949) s. 23.

näytön arvioinnin subjektiivisten mieltymysten perusteella, vaan »vapautta» legaalisen todistusteorian edellyttämistä laissa olevista sitovista säännöistä todistusperusteiden todistusvoimasta.[10] OK 17 luvun uudistuksen lainvalmisteluvaiheessa korkeimman oikeuden esityksestä poistettiin OK 17 luvun 2 §:n 1 mom:n säännöksestä sana »vapaasti», millä tähdennettiin sitä, ettei tuomioistuimen harkinta voi perustua »mielivaltaan».[11] Vapaa todistusten harkinta ei myöskään merkitse »vapautusta» OK 24: 3:ssa tarkoitetusta päätöksen perustelemisvelvollisuudesta.

Todistusharkinta ei voi olla pelkkää intuitiota, koska säännöksen sanamuodossa edellytetään kaikkien esiin tulleiden seikkojen huolellista harkintaa ennen lopullista kannanottoa. Tämän huolellisen harkinnan perusteella tuomioistuimen on päätettävä, mitä asiassa on pidettävä totena. Totena pidettävältä seikalta ei vaadita tässä yhteydessä, että sen todennäköisyys olisi 1.[12] Oikeudenkäynnissä tapahtuva prosessuaalinen todistelu ei ole yleensä loogista vaan useimmiten kokemusperäistä ja historiallista, koska todistelu kohdistuu menneen ajan seikkoihin. Oikeudellisessa todistelussa ei vaadita ehdotonta varmuutta todistusteeman olemassaolosta, vaan riittävänä on pidetty todennäköisyyttä.[13]

Näytön arvioinnissa on merkitystä myös OK 17 luvun 1 §:n 2 mom:n todistustaakkasäännöksellä: »Rikosasiassa kantajan tulee näyttää toteen ne seikat, joihin hänen vaatimuksensa nojautuu.» Tähän pääsääntöön tehtävät poikkeukset eivät koske tahallisuuden todistamista.[14] Kantaja-asianosaisten

[10] Ks. Halila: Tunnustamisesta (1950) s. 18–20 sekä Hormia: Todistamiskielloista rikosprosessissa I (1978) s. 8–9 ja 42–43.

[11] Ks. HE 137/1945 vp s. 18.

[12] Todennäköisyydestä ks. Niiniluoto: Tieteellinen päättely ja selittäminen (1983) s. 50 ss.

[13] Ks. Backman, LM 1970 s. 1047, Bolding: Bevisbördan och den juridiska tekniken (1951) s. 14–15 ja 147–157, Ekelöf: Rättegång IV (1982) s. 17–18 ja 124–125, Halila: Tunnustamisesta (1950) s. 20–21 ja Tirkkonen: Suomen rikosprosessioikeus II (1972) s. 82–83. Ks. myös Heinonen, LM 1980 s. 327–328.

[14] Ks. HE 137/1945 vp s. 2 ja LvM n:o 12/HE 137(1945 vp)/1947 vp s. 1, joista ilmenevän mukaan lakiin otetut todistustaakkasäännöt on tarkoitettu pääsäännöiksi, mutta siinä yhteydessä ei ole mainittu edes, minkä suuntaisia poikkeuksia pääsäännöistä voitaisiin tehdä, vaan asia on jätetty »tieteisopin» ja oikeuskäytännön varaan. Tirkkosen mukaan poikkeukset koskisivat ns. negatiivisia rangaistavuuden edellytyksiä eli oikeuttamisperusteita ja syyteoikeuden vanhentumista sekä teon tekemisen jälkeen ilmaantuneita tosiseikkoja, jotka poistavat teon rangaistavuuden tai sitä vähentävät. Ks. Tirkkonen: Suomen rikosprosessioikeus II (1972) s. 150–152. Vrt. toisin syyteoikeuden vanhentumisen osalta Halila, LM 1959 s. 353–358. Ruotsin oikeuskirjallisuudessa edustetun vallitsevan kannan mukaan kantajalla on näyttötaakka kaikessa suhteessa. Ks. Ekelöf: Rättegång IV (1982) s. 126–128 ja Olivecrona: Rätt och dom (1966) s. 203–204.

on näytettävä »toteen» syytteen perusteeksi asetettavat seikat ja siten myös tahallisuus. Todistusharkintaa ja -taakkaa koskevilla säännöksillä on läheinen keskinäinen riippuvuus. Mitä pienempää todennäköisyyttä syytteen tueksi vaaditaan, sitä vähäisemmällä näytöllä kantaja täyttää todistustaakkansa. Vastaavasti mitä alhaisempi on tuomitsemiskynnys, sitä heikompaa päätodistelua vastaan syytetyn on esitettävä vastatodistelua eli oikeastaan näyttöä syyttömyydestään. Alhainen tuomitsemiskynnys merkitsee todistustaakan tosiasiallista kääntämistä.[15]

Oikeuskirjallisuudessa on jäänyt todistusharkinnan yhteydessä vähäiselle huomiolle OK 24 luvun 3 §:n 1 mom:n säännökset päätöksen perustelemisvelvollisuudesta. Näihin säännöksiin tehtiin vuonna 1948 eräitä pienehköjä muutoksia OK 17 luvun uudistuksen yhteydessä. Tarkoituksena oli Ruotsin esikuvan mukaisesti vaikuttaa siihen, että tuomioistuinten päätökset perusteltaisiin aikaisempaa tarkemmin. Perusteluja parantamalla pyrittiin vähentämään vapaan todistusteorian omaksumisesta aiheutuvia ongelmia.[16] Hallituksen esityksen perustelujen mukaan OK 24: 3,1:ssa tarkoitettu velvollisuus perustella todistusten harkinta mahdollistaa tehokkaan jälkitarkastuksen ylemmässä oikeusasteessa sekä estää todistusten harkintaa muodostumasta henkilökohtaisista näkökannoista.[17] Tirkkonen on katsonut, ettei OK 24: 3,1:n muutoksella toteutettu mitään todellista uudistusta, koska päätöksen perustelemista koskevilta osiltaan lain sanamuoto pysyi muuttumattomana.[18] Tirkkosen kritiikki ei ole kaikilta osin hyväksyttävää. Hallituksen esityksen perusteluissa olevilla lausumilla on tärkeä periaatteellinen merkitys, sillä ne tukevat sitä käsitystä, että näytön arviointi on tarvittaessa perusteltava samalla tavalla kuin muukin osa päätöksestä. Rutiinijutussa ei ole kuitenkaan tarpeen erikseen perustella oikeudellista arviointia (normipremissiä) ja todisteiden harkintaan perustuvaa näyttökysymyksen ratkaisua (faktapremissiä), koska asiassa on selvää, mitä sääntöä siinä on noudatettu ja miten päätös on muodostunut.[19] Jos sanotut premissit jätetään perustelematta silloin, kun niiden suhteen vallitsee epävarmuutta,

[15] Ks. Ekelöf: Rättegång IV (1982) s. 80–82.

[16] Ks. Tirkkonen: Uusi todistuslainsäädäntö (1949) s. 28.

[17] Ks. HE 137/194 vp s. 3, jossa esimerkkeinä on mainittu epämääräiset tunnesyyt ja ylimalkaiset olettamukset.

[18] Ks. Tirkkonen: Uusi todistuslainsäädäntö (1949) s. 28–29 ja Suomen rikosprosessioikeus II (1972) s. 119.

[19] Ks. Saarenpää, Oikeustiede XVII 1984 s. 274 ss., missä rutiinijutulla tarkoitetaan sellaista isomorfiatilannetta, jossa oikeusnormilauseen merkitys on selvä ja oikeusseuraamusvaihtoehtoja on vain yksi.

tosiasiallinen ratkaisu on suoritettu näiden premissien asettamisvaiheessa ilmoittamatta päätöksen todellisia perusteita.[20]

Rikoksen objektiivisten tunnusmerkkien tarkoittamista oikeustosiseikoista[21] voidaan veropetosjutussa saada (lähes) varmaa tietoa reaalisten todistuskeinojen avulla.[22] Asiakirjoilla (esim. sopimuksilla ja kirjanpitomateriaalilla) on mahdollista todentaa väärän tiedon antaminen veroilmoituksessa tai veron määräämiseen vaikuttavan seikan salaaminen. Yhtä luotettavaa näyttöä ei ole saatavissa rikoksen subjektiivisten tunnusmerkkien tarkoittamista seikoista, jotka koskevat syytetyn tietoisuuteen ja tahtomaailmaan kuuluvia asioita. Varmana todisteena ei voida pitää myöskään syytetyn antamaa tunnustusta seikan oikeellisuudesta. Tuomioistuimessakaan annetulla tunnustuksella ei ole sitovaa vaikutusta rikosjutussa, vaan tuomioistuimen on tutkittava, mikä vaikutus asianosaisen tunnustuksella on todisteena oleva (OK 17: 4,2). Tuomioistuimen ulkopuolella annetun tunnustuksen vaikutus jää arvioitavaksi OK 17: 2,1:n nojalla. Tuomioistuimessa annetulla tunnustuksella on suurempi todistusarvo kuin esitutkinnassa saadulla tunnustuksella, koska tuomioistuimen jäsenet voivat tehdä välittömiä havaintoja vain istunnon aikana annetun tunnustuksen antamisolosuhteista.[23] Sekä tuomioistuimessa että sen ulkopuolella annettu tunnustus voi olla tosiasioita vastaamaton. Väärän tunnustuksen antaminen voi johtua monenlaisista motiiveista.[24]

Henkilöllä voi olla virheellinen käsitys asioista. Ensinnäkin hän voi luulla tuottamuksellista tekoa tahalliseksi. Toiseksi syylliseksi

[20] Ks. Backman, LM 1970 s. 1046.

[21] Oikeustosiseikalla (rättsfakta) tarkoitetaan tosiseikkoja, joilla on välitön merkitys jutun ratkaisulle ja joihin liitetään oikeusseuraamus. Tämän lisäksi erotetaan todistustosiseikat (bevisfakta), joilla tarkoitetaan välillisesti merkityksellisiä tosiseikkoja. Ks. Bolding: Bevisbördan och den juridiska tekniken (1951) s. 18–19, Boman: Om åberopande och åberopsbörda (1964) s. 9–10, Ekelöf: Rättegång I (1980) s. 20–21 ja IV (1982) s. 9–14, Möller, LM 1984 s. 332–333 ja Virolainen, LM 1985 s. 984–985. Tirkkonen on käyttänyt oikeustosiseikasta nimitystä todistustosiasia (bevisfakta) ja todistustosiseikasta nimeä indisio eli todistusaihe. Ks. Tirkkonen: Suomen rikosprosessioikeus II (1972) s. 86–86 ja 106–107. Ks. samoin Halila: Todistustaakan jaosta (1955) s. 5–6.

[22] Varmuudella tarkoitetaan tässä yhteydessä Heinosen tavoin sitä, että jutussa esitetyn todistusaineiston perusteella kaikki toimivat tuomarit ovat yksimielisiä siitä, että näytön avulla on saatu täysi varmuus syytetyn syyllisyydestä. Ks. Heinonen, LM 1980 s. 327–328.

[23] Ks. 297, Tirkkonen: Suomen rikosprosessioikeus II (1972) s. 138 ja 145.

[24] Ks. tosiasioita vastaamattoman tunnustuksen motiiveista Ekelöf: Rättegång IV (1982) s. 72, Grassberger: Psychologie des Strafverfahrens (1968) s. 164–174, Halila: Tunnustamisesta (1950) s. 194–195 ja Peters: Strafprozess (1966) s. 333–334.

epäilty saattaa olettaa, ettei asiassa esitettyjä vahvoja indisiotodisteita vastaan ole saatavissa näyttöä hänen syyttömyydestään ja että tunnustamalla tekonsa hän pääsee vähimmällä haitalla (esim. maksamalla sakot ja korvaukset) ja saa asian pois päiväjärjestyksestä. Tunnustuksella on mahdollista epäselvässä asiassa pyrkiä tutkinnan lopettamiseen ja suuremman vilpin salaamiseen. Joku voi myös uhrautua toisen puolesta tunnustamalla teon, jota hän ei ole tehnyt; ainakaan yksin. Tunnustus on voitu saada esitutkinnassa painostuksella, minkä lopettamiseksi tai/ja vapaalle jalalle pääsemiseksi annetaan väärä tunnustus.[25]

Tunnustus on merkittävä todistustosiseikka ja sen todistusarvo on korkea silloin, kun muut seikat eli aputosiasiat (hjälpfakta)[26] tukevat tunnustuksen oikeellisuutta.[27] Aputosiasioiden lisäksi on otettava huomioon se tilanne, jossa tunnustus on annettu.[28] Todistustosiseikkana voidaan käyttää syytetyn nimenomaisia lausumia ja hänen muuta käyttäytymistään, joista on saatavissa selvitystä rikokseen osallisten ja todistajien kertomusten avulla.[29] Tuomioistuimen ulkopuolella annetuilla lausumilla ei voi yksinään olla suurempaa merkitystä kuin tunnustuksella. Syytetyn lausumat ja muu käyttäytyminen ovat todistusarvoltaan merkityksellisiä samansuuntaisen yhteisvaikutuksensa johdosta, jos ei ole niitä vastaan puhuvia aputosiasioita. Sanotut todistustosiseikat eivät yksinään todenna syytetyn tahallisuutta. Käytännössä ne ovat riittävä näyttö tahallisuudesta, jos jutussa ei esitetä niitä vastaan olevia seikkoja. Tahallisuutta koskeva näyttö on vahvimmillaan silloin, kun syytetyn tunnustus tai todennetut lausumat ovat sopusoinnussa rikoksen objektiivista puolta koskevan aineiston kanssa.

[25] Meillä käytetään tarpeettomasti ja RVA 20 §:n vastaisesti syylliseksi epäillyn pidättämistä kriminaalitaktisena keinona tunnustuksen saamiseksi. Tunnettua on humalatilassa tavatun kuulustelu pahimman krapulatilan aikaan. Syylliseksi epäilty saatetaan pidättää ja ottaa pidätettynä ollessa kuulusteltavaksi 1–2 päivän väliajoin, kunnes hän tunnustaa tekonsa. Kumpikin menettely on epäinhimillinen ja kriminaalitaktisesti virheellinen. Kaiken lisäksi mainituilla tavoilla saatua tunnustusta on pidettävä epäluotettavana. Esitutkinnan tavoitteena ei ole tunnustuksen saaminen, vaan esitutkinnassa kerätään ja tallennetaan todistusaineisto oikeudenkäyntiä varten.

[26] Aputosiasioiden avulla selvitetään todistustosiseikkojen ja -keinojen luotettavuutta ja todistusarvoa. Ks. Ekelöf: Rättegång IV (1982) s. 10–11, Peters: Strafprozess (1966) s. 251 ja Tirkkonen: Suomen rikosprosessioikeus II (1972) s. 87.

[27] Ks. Träskman, Skuld och ansvar (1985) s. 65.

[28] Ks. Ekelöf: Rättegång IV (1982) s. 11.

[29] Ks. Träskman, Skuld och ansvar (1985) s. 65–66, jossa suhtaudutaan kriittisesti mahdollisuuteen henkilön ulkonaisen käyttäytymisen perusteella luotettavasti arvioida hänen tahtonsa suhdetta käyttäytymisen seuraukseen.

Syytetyn tunnustus ja muut lausumat voivat olla suoranaista todistelua hänen tahallisuudestaan eli tahallisuuteen kuuluvasta tietoisuudesta ja seurausta koskevasta tahdonsuuntauksesta. Näiden lausumien puuttuessa todistelusta tulee välillistä eli aihetodistelua. Todistelun kohteena ovat tällöin rikoksen objektiivisiin tunnusmerkkeihin liittyvät todistustosiseikat, joista päätellään oikeustosiseikka eli syytetyn tahallisuus. Oikeuskirjallisuudessa on toisinaan väitetty yleisluonteisesti ja epätäsmällisesti, että rikoksen objektiivinen puoli (det objektiva rekvisitet) on yleensä tärkein todiste siitä, että rikoksen subjektiiviset tunnusmerkit ovat täyttyneet.[30] Rikoksen objektiivisten tunnusmerkkien täyttyminen ei sinänsä merkitse tahallisuutta. Ongelmana onkin juuri se, onko tunnusmerkistönmukainen seuraus aiheutettu tahallaan vai tahattomasti. Asiassa on kysymys siitä, että seikka, joka on objektiivisia tunnusmerkkejä koskeva oikeustosiseikka, voi samalla olla subjektiivisen tunnusmerkin todistustosiseikka.[31] Objektiivisen »puolen» oikeustosiseikoista voidaan aihetodisteluna päätellä tahallisuuden täyttyminen.[32]

Oikeuskirjallisuudessa on toisinaan myös esitetty, että subjektiivisten tunnusmerkkien täyttymisestä riittäisi vähäisempi näyttö kuin objektiivisista tunnusmerkeistä. Ekelöf on perustellut tällaista kantaansa sillä, että vaikeasti todistettavissa tapauksissa syyllisten tuomitseminen tulisi muutoin liian rajoitetuksi.[33] Tirkkosen mukaan subjektiiviset rangaistavuuden edellytykset tulevat yksittäistapauksessa riittävästi selvitetyksi sillä, että objektiiviset edellytykset näytetään toteen. Tirkkonen katsoo, että riittävänä selvityksenä on pidettävä pelkkää todennäköisyyttä.[34] Tirkkonen lienee tarkoittanut yksittäistapauksilla tilanteita, joissa tekijän käyttäytymisen keston, toistuvuuden tai intensiteetin perusteella on yksiselitteisesti pääteltävissä hänen toimineen määrätyssä tarkoituksessa. Kysymys ei siten ole

[30] Näin ovat Ekelöfiin tukeutuen lausuneet Virolainen ja Möller. Ks. Ekelöf: Rättegång I (1980) s. 21, Möller, JFT 1984 s. 333 ja Virolainen, LM 1985 s. 985. Vähäisten rikosten osalta rikoksen objektiivisen puolen täyttyminen merkitsee usein käytännössä syyllisyyspresumptiota, joka on lähellä objektiivista vastuuta. Ks. esim. Koskinen, Skuld och ansvar (1985) s. 144.

[31] Ks. Hurwitz: Den danske kriminalret (1971) s. 228, Klami, LM 1984 s. 148, Koskinen, Skuld och ansvar (1985) s. 144, Lehtonen, Taloudellinen rikollisuus (LKJ) s. 117, Utriainen, Rikosoikeudellisia kirjoitelmia IV s. 200–201, Waaben: Det kriminelle forsæt (1973) s. 58 ja 60 sekä Vikatmaa: Erehdyksestä s. 88.

[32] Ks. Tirkkonen: Suomen rikosprosessioikeus II (1972) s. 106. Ks. myös Ekelöf: Rättegång I (1980) s. 21.

[33] Nimenomaisena esimerkkinä Ekelöf on maininnut veropetoksen. Ks. Ekelöf: Rättegång IV (1982) s. 126–127.

[34] Ks. Tirkkonen: Suomen rikosprosessioikeus II (1972) s. 151.

siitä, että subjektiiviset tunnusmerkit tulisivat yleisesti selvitettyä vähäisemmällä näytöllä kuin objektiiviset tunnusmerkit. Ekelöfin mainitsema todistelun vaikeus ei ole kriminaalipoliittisesti hyväksyttävä perustelu näyttökynnyksen alentamiseksi. Jos tunnusmerkistö on laadittu sellaiseksi, että sitä on vaikea näyttää toteen, asiaa ei tule »korjata» lainkäyttäjän toimenpitein vaan lainsäädäntötoimin. Tunnusmerkistön toteutumisen vaikeus on usein lainsäätäjän suorittama kriminaalipoliittinen valinta. Esimerkkinä voidaan mainita rikoslakiprojektin ehdotukseen sisältyvä esitys passiivisesta veropetoksesta.[35] Perusteltua ei siten ole yleisluonteisesti katsoa, että tahallisuus olisi todistettavissa pienemmällä näytöllä kuin muut seikat.[36] Eri asia on se, että tahallisuusopin konstruktiot voivat olla niin teoreettisia, ettei niitä käytännössä pystytä näyttämään toteen.[37] Syytetyn tietoisuutta, mieltämistä ja tahtoa koskevissa asioissa on tyydyttävä usein välilliseen todisteluun, mutta tästä ei sinänsä voida tehdä sellaista yleistä johtopäätöstä, että tahallisuuteen riittäisi vähäisempi näyttö kuin muihin tunnusmerkkeihin.

III. Kaksi esimerkkitilannetta tahallisuusarvioinnista

Syytetyn tahallisuuden jälkikäteinen arviointi on ongelmallista, koska todistelussa on usein tyydyttävä epävarmaan välilliseen todisteluun. Tämä aiheuttaa epäilyksiä syytetyn oikeusturvan toteutumisesta. Epäilysten aiheellisuus on selvitettävissä parhaiten tutkimalla oikeuskäytännön ratkaisuja. Tässä yhteydessä on tyydyttävä kahden esimerkkitilanteen käsittelyyn. Ensimmäinen koskee samaan toimintaan osallistuneiden henkilöiden tahallisuuden arvioinnin erilaisuutta eri tuomioistuimissa. Toisessa esimerkkitapauksessa käsitellään ns. pakottavaa päättelyä tahallisuuskysymyksen perustelutapana.

III.1. Erilaiset lopputulokset

Eri puolilla Suomea toimineiden rakennusliikkeiden edustajia oli kutsuttu Helsinkiin neuvottelemaan erään lehden toiminnan tukemisesta siten,

[35] Ks. Rikoslain kokonaisuudistus I. OikM:n lvos:n julk. 5/1984 s. 107.

[36] Ks. Waaben: Det kriminelle forsæt (1973) s. 65.

[37] Ks. Backman, LM 1984 s. 631, Klami: Ihmisen säännöt (1983) s. 248, Om rättsdogmatisk forskning (1984) s. 24 ja LM 1984 s. 138, Koskinen, Oikeus 1977 s. 102 sekä Träskman, Skuld och ansvar (1985) s. 62–73.

että rakennusliikkeet mainostaisivat tässä lehdessä ja että rakennusliikkeet mainostarkoituksessa tilaisivat lehden numeroita itselleen ja asiakkailleen. Rakennusliikkeiden edustajat suostuivat ehdotettuun mainontaan ja lehden vuosikertojen tilaamiseen. Tästä mainonnasta lähetetyt laskut oli rakennusliikkeiden toimesta maksettu ja kirjattu niiden kirjanpitoon tulosvaikutteisesti sekä laskuja vastaavat menot vähennetty verotuksessa rakennusliikkeiden veronalaisista tuloista. Laskujen edellyttämiä mainoksia ei ollut julkaistu ao. lehdessä eikä lehden vuosikertoja ollut lähetetty rakennusliikkeille ja niiden asiakkaille. Todellisesta ilmoittelusta ja muusta mainostamisesta johtuneet menot ovat EVL 7 ja 8 §:n mukaan vähennyskelpoisia veronalaisesta elinkeinotulosta. Perusteettomiin laskuihin perustuvat suoritukset on verotuksessa vähennyskelvotonta rahoitustukea. Tahallisuutta koskevaksi näyttökysymykseksi muodostui se, olivatko rakennusliikkeiden edustajat olleet tietoisia menojen vähennyskelvottomuudesta.

Sanottuun tahallisuuden arviointiongelmaan joutuivat ottamaan kantaa Helsingin, Itä-Suomen, Turun ja Vaasan hovioikeudet, joista Turun HO kahdessa eri ratkaisussa katsoi syytettyjen tahallisuuden jääneen näyttämättä, kun taas muut hovioikeudet tuomitsivat syytetyt rangaistukseen veropetoksesta. Turun ja Vaasan hovioikeuksissa käsitellyissä tapauksissa ovat tuomioistuimet yksityiskohtaisesti perustelleet tahallisuuden arviointia, minkä vuoksi selostan niiden keskeiset kohdat.

> Turun HO 11. 2. 1981 Pn:o 051280–N:o 3035 (Dn:o 1980 R 66 Tre V): RO katsoi selvitetyksi, että L oli Kyntäjä r.y. nimisen yhdistyksen hallituksen jäsenenä keväällä vuonna 1973 kutsunut neuvotteluun Helsinkiin eräiden suurempien rakennusliikkeiden edustajat siinä tarkoituksessa, että rakennusliikkeet saataisiin mainostamaan yhdistyksen Kyntäjä-nimisessä lehdessä ja että ilmoitusmaksuista saataisiin rahaa Kyntäjä r.y:n toiminnan tukemiseksi. Neuvottelussa oli todettu, että L saisi valita mainostoimiston, joka lähettäisi ilmoituksista johtuvat laskut kunkin rakennusliikkeen maksettavaksi niille L:n toimesta määrättyjen maksuosuuksien mukaisesti. Myöhemmin L oli puhelimitse ottanut yhteyden Nopan Rakennusliike Oy:n toimitusjohtaja K:hon ja Rakennusyhtymä Mattinen – Niemelä Oy:n hallituksen puheenjohtaja N:ään, jotka olivat olleet läsnä neuvotteluissa, ja saanut heiltä luvan ilmoittamiseen ja siitä aiheutuvien laskujen lähettämiseen. L:n valitsemat mainostoimistot X ja Y, aluksi X ja sen lopetettua yhteistyönsä L:n kanssa Y, olivat vuosina 1973–1976 lähettäneet ensinnä mainitulle yhtiölle viisi yhteensä 6.675 markan määräistä laskua ja jälkimmäiselle yhtiölle neljä yhteensä 8.872 markan määräistä laskua, jotka K ja N olivat antaneet maksaa ja viedä yhtiöiden kirjanpitoon. RO katsoi lisäksi selvitetyksi, että L:n toimes-

ta oli jälleen vuoden 1976 alkupuolella järjestetty Helsingissä rakennusliikkeiden edustajien neuvottelutilaisuus, jossa muun muassa K ja N olivat olleet läsnä. Paikalla olleet olivat suhtautuneet myönteisesti L:n esitykseen, että yritykset mainostarkoituksessa tilaisivat 20 markan hintaisia Kyntäjä-lehden vuosikertoja. Tilatut vuosikerrat piti postittaa yrityksille itselleen, näiden asiakkaille, kunnille sekä eri virastoille postituksen jäädessä L:n tehtäväksi. K ja N olivat edustamiensa yhtiöiden puolesta tilanneet lähetettäväksi K 150 numeroa vuosittain ja N 266 vuosikertaa. L oli lähettänyt K:n yhtiölle vuosina 1976–1978 yhteensä 7.975 markan ja N:n yhtiölle vuonna 1976 2.660 markan määräiset laskut, mitkä oli maksettu ja viety yhtiöiden kirjanpitoon. RO katsoi sen sijaan jääneen näyttämättä, että K ja N olisivat olleet tietoisia siitä, ettei heidän maksamiaan mainoskuluja vastaavia ilmoituksia ollutkaan Kyntäjä-lehdessä ja ettei heidän mainostarkoituksessa suorittamiaan lehtitilausmaksuja vastaan ollutkaan heidän käytettävissään Kyntäjä-lehden numeroita, minkä vuoksi K:n ja N:n ei voitu katsoa tahallaan hankkineen yhtiölleen tosiasioita vastaamattomia verotuksessa vähennyskelpoisia kuluja taikka tahallaan valmistaneen virheellistä kirjanpitoa tai muutenkaan antaneen vääriä tietoja veron määräämiseksi. Tämän perusteella RO hylkäsi syytteet. Virallisen syyttäjän valituksesta HO ei muuttanut RO:n päätöstä. (Lainvoimainen.)[38]

Turun hovioikeuden käsiteltävänä olleissa jutuissa Turun ja Tampereen raastuvanoikeudet olivat hylänneet syytteet. Kummassakaan tapauksessa Turun HO ei muuttanut virallisen syyttäjän muutoksenhaun johdosta RO:n päätöstä. Vaasan HO puolestaan tuomitsi syytetyn rangaistukseen veropetoksesta, kun taas Vaasan RO oli hylännyt syytteen toteennäyttämättömänä. Vaasan RO:n ja HO:n perustelut ilmenevät seuraavasta tapausselostuksesta.

Vaasan HO 22. 1. 1982 Pn:o IV/2089 (Dn:o R 80/458): RO katsoi selvitetyksi, että F oli vuosina 1974–1978 Vaasassa Rakennustoimisto K.E. Nyman Oy:n toimitusjohtajana kirjauttanut yhtiön kirjanpitoon Kyntäjä -nimiselle lehdelle menneitä mainoskuluja yhteensä 9.564 markkaa ja tilauskuluja 13.965 markkaa ja ettei mainittuun aikaan ko. lehdessä ollut julkaistu rakennusliikkeen ilmoituksia tai ilmoitustilan varauksia eikä tilausmaksujen mukaisia tilaajaluetteloita ollut sille toimitettu. Sitä vastoin RO katsoi jääneen näyttämättä, että F oli ollut tietoinen siitä, ettei ilmoituksia tai ilmoitustilan varauksia ollut julkaistu lehdessä ja ettei tilausmaksujen mukaisia lehtiä ollut toimitettu annettujen ohjeiden mukaisesti. Syytteen näyttämättä jäämistä RO perusteli sillä, että lehden talouspäällikkö L oli syksyllä 1973

[38] Ks. samoin Turun HO 26. 3. 1981 Pn:o 230281–N:o 470 (Dn:o 1980 R 145 Tku VII).

sopinut ilmoituksista yhtiön silloisen johtajan kanssa ja F oli suostunut noudattamaan aiemmin sovittua käytäntöä L:n sitä häneltä tiedusteltua. Sanotulla perusteella RO hylkäsi syytteen törkeästä veropetoksesta toteen näyttämättömänä. Virallinen syyttäjä haki muutosta RO:n päätökseen. HO perusteli toimitusjohtaja F:n tietoisuutta seuraavasti: F oli, osallistumalla vuosina 1975 ja 1976 neuvottelutilaisuuksiin, joissa oli keskusteltu rakennusliikkeiden Kyntäjä-lehdelle antamasta tukirahoituksesta, ollut tietoinen siitä, että hänen vuosina 1975–1978 yhtiön kirjanpitoon kirjauttamat Kyntäjä-lehdelle suoritetut 9.564 markan arvoiset mainoskulut ja 13.965 markan arvoiset tilauskulut olivat, siihen nähden, ettei lehdessä oltu puheena olevana aikana julkaistu yhtiön ilmoituksia tai ilmoitustilan varauksia eikä tilausmaksujen mukaisia tilaajaluetteloita oltu lehdelle toimitettu, olleet yhtiön lehdelle antamaa verotuksessa vähennyskelvotonta avustusta. F oli mainitulla menettelyllään tahallaan salannut veron määräämiseen vaikuttavia seikkoja tosiasioita vastaamatonta kirjanpitoa käyttämällä. HO tuomitsi F:n jatketusta veropetoksesta 40:een pvs:oon. (KKO ei myöntänyt F:lle valituslupaa; KKO 4. 10. 1982 taltio 4244, Dn:o R 82/220).[39]

Tuomioistuimilla ei ollut näissä tapauksissa varmaa tietoa tahallisuuden edellyttämästä tietoisuudesta. Syytetyt olivat kiistäneet tahallisuutensa. Tuomioistuimet joutuivat arvioimaan syytetyn tahallisuuden ulkonaisista todistustosiseikoista, jotka olivat päätösten perustelujen mukaan seuraavat: 1) osallistuminen neuvottelutilaisuuteen, jossa oli sovittu mainostamisen avulla tapahtuvasta lehden toiminnan tukemisesta, ja 2) laskuja vastaavia mainoksia ei ollut julkaistu lehdessä eikä lehden vuosikertoja lähetetty rakennusliikkeille tai niiden asiakkaille sekä 3) tilausmaksujen mukaisia tilaajaluetteloita ei ollut toimitettu lehdelle.[40]

Tuomioistuinten suhtautuminen neuvottelutilaisuuteen oli erilainen. Vaasan HO mainitsi osallistumisen menojen vähennyskelvottomuutta koskevan tietoisuuden eräänä perusteena, kun taas Turun HO:ssa käsitellyssä jutussa osallistumista ei pidetty sanottuna perusteena. Jutuissa jäi selvittämättä, että neuvottelutilaisuuksissa olisi nimenomaisesti sovittu rahoitustu-

[39] Ks. samoin Helsingin HO 24. 11. 1981 Pn:o 1881 (Dn:o R 1980/579) ja Itä-Suomen HO 20. 1. 1981 Pn:o 2094/80 (Dn:o R 1980/371).

[40] Vaasan HO:n päätöksen perustelujen kirjoittamistapa viittaisi siihen, että tietoisuutta koskeva johtopäätös olisi tehty pelkästään neuvottelutilaisuuteen osallistumista koskevan tosiseikan perusteella ja että mainonnan toteutumattomuus ja tilaajaluetteloiden lähettämättömyys olisivat vain perusteita kulujen vähennyskelvottomuudelle. Tekstissä asia on kuitenkin tulkittu siten, että näitä kaikkia seikkoja on pidetty todistustosiseikkoina, joiden perusteella on arvioitu syytetyn tietoisuutta.

en antamisesta mainonnan nimissä tosiasioita vastaamattoman laskuttamisen avulla.

Helsinkiläinen mainostoimisto oli lähettänyt mainontaa ja lehtitilauksia koskevat laskut rakennusliikkeille. Laskujen hyväksyjät eivät olleet erikseen varmistaneet, oliko laskuja vastaavat mainokset julkaistu. Tämän menettelyn perusteena on voinut olla enemmän tai vähemmän perusteltu oletus tai luottamus laskujen oikeellisuudesta taikka välinpitämättömyys siitä. Rakennusliikkeessä, jonka vuotuinen liikevaihto on 150–300 milj. markkaa, keskimääräinen päivittäinen maksusuoritusten määrä on 0,5–1 milj. markkaa, mistä johtuen muutaman tuhannen markan määräisen laskun hyväksyminen voi olla pienehkö rutiinitoimenpide. Jutuissa jäi epäselväksi, olivatko rakennusliikkeiden edustajat tienneet tai pitäneet todennäköisenä, ettei laskuja vastaavaa mainontaa ollut tapahtunut. Raastuvanoikeudet katsoivat, että tietoisuus oli jäänyt näyttämättä. Vaasan HO vain totesi, ettei ilmoittelua ollut tapahtunut.

Mielenkiintoisin ero koskee syytekirjelmissä ollutta mainintaa siitä, ettei tilausmaksujen mukaisia tilaajaluetteloita ollut lähetetty lehdelle. Vaasan HO:n päätöksessä tällä seikalla perusteltiin syytetyn tietoisuutta. Raastuvanoikeuksien päätöksissä ei pidetty tilaajaluetteloiden toimittamatta jättämistä syytetyn tietoisuutta ilmentävänä seikkana, vaan näissä päätöksissä lausutun mukaan lehtien lähettäminen kuului sovittujen ohjeiden mukaan yhdistyksen edustajan tehtäviin.

Vaasan HO:n ratkaisu on päätöksen perustelujen mukaan perustunut sanotun kolmen todistustosiseikan nojalla tehtyyn päätelmään. Todistelu oli siten välillistä eli aihetodistelua. Käsitys siitä, että syytetty oli ollut tietoinen menojen vähennyskelvottomuudesta, on voitu perustaa kahteen seikkaan: ilmoitusmenojen osalta neuvottelutilaisuuteen osallistumiseen ja ilmoitusten julkaisematta jäämisen sekä tilausmaksujen osalta neuvottelutilaisuuteen osallistumiseen ja tilaajaluetteloiden puuttumiseen. Mikään päätöksen perusteluissa mainituista todistustosiseikoista ei yksinään, eivätkä ne myöskään yhdessä, varmuudella todenna, että syytetty olisi ollut tietoinen menojen vähennyskelvottomuudesta. Turun HO:n jutussa ulkonaisista tapahtumista ja asiantiloista ei ole aihetodisteen perusteella päätelty tahallisuuteen kuuluvia seikkoja. Tästä johtuvan epäselvän tilanteen ratkaisuperusteeksi on muodostunut OK 17 luvun 1 §:n 2 mom:ssa tarkoitettu todistustaakkasääntö. Syytettyjen tahallisuutta ei ole voitu ratkaista pelkästään sillä perusteella, oliko tilaajaluettelot lähetetty vai oliko asian järjestämisestä sovittu muulla tavalla, koska tilaajaluetteloa koskevilla seikoilla ei

ole ollut merkitystä ilmoitusmenojen vähennyskelvottomuutta koskevaan tietoisuuteen.

Ratkaisujen ero voidaan katsoa todistusoikeudelliseksi. Vaasan HO on ilmeisesti ratkaissut tahallisuutta koskevan epätietoisuuden intuitiivisella kokonaisharkinnalla, jota on perusteltu luettelemalla päätöksen perusteeksi asetettuja todistustosiseikkoja. Turun HO:n jutussa edellytettiin tahallisuuteen kuuluvien seikkojen näyttämistä toteen eli suurempaa todennäköisyyttä kuin Vaasan HO:n päätöksessä. Asian epävarmuus ratkaistiin todistustaakkasäännön avulla. Tässä yhteydessä ei pystytä selvittämään sitä, kumpi selostetuista ratkaisuista vastaa materiaalista totuutta. Yksilön oikeusturvan eli yhdenvertaisuuden ja ennustettavuuden kannalta tapaukset edustavat erityisen ongelmallista tilannetta, koska samaan »toimintaan» osallistuneet tuomittiin eri tuomioistuimissa eri tavalla. Intuitioon perustuva ratkaisu on syytetyn oikeusturvan kannalta vaarallinen, koska syytön voi tulla tuomituksi rangaistukseen. Tietoisuuden toteennäyttämistä edellyttävä ratkaisuperuste takaa syytetyn oikeusturvan, vaikka samalla joudutaan toteamaan, että joissakin tapauksissa rikokseen syyllinen tulee mahdollisesti vapautetuksi riittävän näytön puuttuessa.

III.2. Pakottava päättely tahallisuuden perusteluna

Edellä käsitellyt tapaukset koskivat elinkeinotoimintaa. Vastaavia tahallisuusarvioinnin ongelmia on liittynyt perhepiirissä tapahtuneeseen käyttäytymiseen. Elämänkokemuksen perusteella saatetaan lausua, että perheen yhteistä taloutta koskevat asiat päätetään yhdessä, joten niitä koskevista ratkaisuista toinen puoliso ei yleensä jää tietämättömäksi. Vilpillisen toiminnan paljastuessa toinen puolisoista saattaa ottaa »syyt niskoilleen» ja tunnustaa tehneensä asiat yksin. Yhtäläisesti on mahdollista, että tunnustuksen tehnyt puoliso on todella yksin syyllistynyt vilpilliseen toimintaan toisen puolison tietämättä. Seuraavissa tapauksissa on päädytty vastakkaisiin ratkaisuihin sanotunlaisessa tilanteessa.

> Vaasan HO 7. 9. 1976 taltio n:o II/847 (Dn:o RD 1974 N:o 705): KO katsoi selvitetyksi, että maanviljelijän vaimo A oli vuoden 1972 alussa väärentänyt veronmaksajan miinuskirjaan apteekin merkitsemiä lääkemenojen markkamääriä todellista suuremmiksi ja käyttänyt miinuskirjaa luovuttamalla sen miehelleen B:lle liitettäväksi veroilmoitukseen sekä että B oli liittänyt miinuskirjan puolisoiden veroilmoituksiin ja täten pidättänyt valtiolta, kunnalta ja seurakunnalta veroa. KO katsoi kuitenkin jääneen näyttämättä, että B olisi tiennyt

vaimonsa suorittamasta miinuskirjan väärennyksistä. Tämän vuoksi KO hylkäsi B:tä vastaan ajetun syytteen ja katsoi A:n syyllistyneen yksin teoin tehtyihin yksityisen asiakirjan väärentämiseen ja veronkavaltamiseen. Virallisen syyttäjän ja lääninveroviraston valituksesta HO katsoi, ettei ollut sanotuilta osin syytä muuttaa KO:n päätöstä. (Lainvoimainen).[41]

Selostetussa tapauksessa olivat rikoksen objektiiviset tunnusmerkit täyttyneet myös B:n osalta. Samoin voitaisiin katsoa subjektiivisen tunnusmerkin edellyttämän tahallisuuden vastaavasti täyttyneen, jos hyväksyttäisiin edellä mainittu käsitys, jonka mukaan rikoksen objektiivinen puoli on tärkein todiste subjektiivisen puolen täyttymisestä. Ongelma onkin juuri siinä, oliko B toiminut tahallisesti eli tietoisena A:n väärennyksestä tai jopa yhteisymmärryksessä A:n kanssa vaiko ei. Vastoin B:n kiistämistä ja A:n kertomusta jutussa ei ollut esitetty näyttöä sellaisista todistustosiseikoista, jotka olisivat todentaneet tahallisuuden edellyttämän tietoisuuden.

Seuraavassa korkeimman oikeuden ratkaisussa on jouduttu ottamaan kantaa puolisoiden tietoisuuteen.

KKO 1984 II 129: Ammatinharjoittaja ja hänen vaimonsa olivat vuosien 1972–1977 aikana tallettaneet suuria rahamääriä sekä asuinpaikkakuntansa että myös toisella paikkakunnalla liikettä harjoittavan osuuskunnan säästökassaan ja saaneet talletusten veronhuojennuslaissa edellytettyä korkotasoa ylittävää korkoa, jota he eivät olleet ilmoittaneet ko. vuosien verotuksessa.

Ottaen huomioon talletusten suuren määrän ja sen, mitä verovuosien 1972 ja 1973 koskeneissa verohallituksen julkaisemissa ohjeissa veroilmoituksen laatijalle oli mainittu korkotulojen ja talletusten veronalaisuudesta ja mitä ammatinharjoittajan ja hänen vaimonsa asemassa olevien verovelvollisten tiedossa yleisen elämänkokemuksen mukaan on tulojen ja varallisuuden veronalaisuudesta, heidän oli täytynyt tietää, että heidän ilmoittamatta jättämistään koroista ja talletuksista oli maksettava veroa. Kumpikin tuomittiin rangaistukseen jatketusta veropetoksesta. (Ään.)

Syytettyjen tietoisuutta perusteltiin luettelemalla kolme todistustosiseikkaa: 1) talletusten suuri määrä, 2) verohallituksen julkaisemat ohjeet ja

[41] Ks. samoin Vaasan HO 21. 9. 1979 Pn:o III/940 (Dn:o R 1840/1976). Ks. lisäksi NJA 1983 s. 374, jossa hylättiin syyte SBL 5 §:ssä tarkoitetusta rikoksesta (vårdslös skatteuppgift) vaimoa vastaan, joka oli allekirjoittanut miehensä laatiman veroilmoituksen. Asunnosta saatua realisointivoittoa ei ollut merkitty tuloksi veroilmoitukseen. Vaimon yleinen tietämättömyys veroista ja ilmoitusvelvollisuudesta mainittiin eräänä sellaisena seikkana, joiden perusteella Ruotsin KKO katsoi, ettei vaimon tuottamus ollut ollut törkeä.

3) syytettyjen asemaan yleisen elämänkokemuksen mukaan liittyvä tietoisuus. Korkeimman oikeuden ratkaisun otsikossa nämä tosiseikat on liitetty kumpaankin puolisoon. Päätöksen perustelujen nojalla asia ei ole ihan yksiselitteinen.

Alioikeus oli tuominnut molemmat puolisot veropetoksesta perustelematta erikseen tahallisuutta. Hovioikeus puolestaan hylkäsi syytteet, koska näyttämättä oli jäänyt tahallisuuden edellyttämä tietoisuus puolisoille maksetun tavanomaista suuremman koron merkityksestä varojen ja koron veronalaisuuteen. HO perusteli kantaansa talletusten veronalaisuutta koskevien säännösten ja virallisohjeiden tulkinnanvaraisuudella. HO:n päätöksen perusteluihin sisältyi lausuma myös siitä, että puolisoiden ilmoitusten mukaan mies (A) oli yksin hoitanut perheen raha-asiat ja veroilmoitusten laatimiset.

Korkeimman oikeuden ratkaisun perusteluissa on mainittu, että A oli kiistänyt syytteen, koska korot ja varat eivät olleet hänen käsityksensä mukaan veronalaisia, ja että A oli kertonut yksin hoitaneensa perheen raha-asiat ja veroilmoituksen laatimiset sekä tehneensä veroilmoituksen avustajan kanssa. Kertomansa mukaan A ei ollut muistanut tarkemmin tutustuneensa viranomaisten antamiin ohjeisiin. Ratkaisun perusteluissa on edelleen mainittu, että A oli esitutkinnassa myöntänyt olleensa tietoinen ylikoroista ja niiden maksamisesta panona talletuksen tekemisen yhteydessä. A oli ollut ammatiltaan arkkitehti, joka oli saanut palkkaa 30.000–40.000 markkaa kuukaudessa arkkitehtitoimistolta (Ky:ltä), jossa A oli ollut vastuunalainen yhtiömies. Puolisoiden kotipaikkakunnalla olevan osuuskunnan säätökassassa oli vuosina 1972–1977 ollut ylikorkotalletuksia, joiden määrä oli vaihdellut 81.000 markasta 322.000 markkaan. Molempien puolisoiden talletukset olivat yleensä olleet yhtä suuria. Tämän lisäksi puolisoilla oli ollut erään toisen paikkakunnan osuuskunnan säästökassassa yhteisiä talletuksia, jotka A oli tehnyt ja joiden määrä oli vuosina 1973–1977 vaihdellut 105.000 markasta 152.000 markkaan.

Korkeimman oikeuden ratkaisun perusteluissa on kiinnitetty huomiota lähes yksinomaan A:ta koskeviin seikkoihin. Perusteluissa on vaimosta (B:stä) vain yksi erityismaininta. B oli kertonut miehensä (A:n) hoitaneen perheen raha-asiat hänen itsensä osaamatta sanoa niistä mitään. Päätöksestä ilmenee lisäksi, että B oli ammatiltaan »opettaja». Kumpikin puoliso tuomittiin rangaistukseen jatketusta veropetoksesta: A 80:een 200 markan määräiseen päiväsakkoon ja B 50:een 43 markan määräiseen päiväsakkoon. Eri mieltä ollut jäsen olisi jättänyt B:n RL 3: 5,3:n nojalla rangaistukseen tuomitsematta.

Tässä yhteydessä en käsittele A:n tahallisuutta enkä hänen erehtymistään verolain säännöksen tulkinnasta (epävarsinainen oikeuserehdys). Mielenkiinnon kohteena ovat pelkästään ne päätösten perusteluissa mainitut seikat, jotka koskevat B:n tahallisuuden edellyttämää tietoisuutta varojen ja korkojen veronalaisuudesta sekä suhtautumista veron pidättämiseen. Ensinnäkään talletusten suuri määrä ei yksinään todenna näitä asioita. Toisaalta verohallituksen julkaisemat virallisohjeet eivät osoita, että verovelvollinen olisi ollut tietoinen asiasta. A oli ilmoittanut, ettei hän ollut muistamansa mukaan tutustunut ohjeisiin vaan käyttänyt avustajaa. B:n tutustumisesta ohjeisiin ei puhuta mitään. Kolmanneksi perusteluissa kiinnitettiin huomiota puolisoiden asemaan. Perustelujen mukaan B:n asemassa olevalla henkilöllä on yleisen elämänkokemuksen mukaan tietoisuus tulojen ja varallisuuden veronalaisuudesta. Ammattinimike »opettaja» ei anna erityistä tietoutta veroasioista. Korkeimman oikeuden päätöksen perusteluissa mainituista seikoista mikään ei erityisemmin todenna B:n tietoisuutta, puhumattakaan hänen tahallisuuttaan veron pidättämiseen. B oli jättänyt perheen raha- ja veroasioiden hoidon taloudellisiin asioihin paremmin perehtyneen A:n huolehdittavaksi. Tämä menettely ei ole osoitus tahallisuudesta (välinpitämättömyydestä) eikä huolimattomuudesta. Päin vastoin henkilö tekee usein parhaansa antaessaan asioiden hoidon toiselle, joka on niihin paremmin perehtynyt. Esimerkiksi kirjanpito- ja veroasioihin perehtymättömän elinkeinonharjoittajan ainoa mahdollisuus pitää asiansa kunnossa on turvautua asiantuntevan avustajan apuun. Tällöin hän tekee voitavansa estääkseen veron pidättämisen.

Ratkaisussa on mainittu, että puolisoiden »oli täytynyt tietää» talletusten ja niistä maksettujen korkojen veronalaisuudesta. Kysymys on ns. pakottavasta päättelystä, jolla tarkoitetaan tuomioistuinten käyttämää perustelutapaa.[42] Sanotunlainen ilmaisu ei sisällä lausumaa siitä, että syytetty oli tosiasiallisesti tiennyt päätöksessä mainituista seikoista,[43] sillä tällaisessa tapauksessa syytetyn tietoisuus voitaisiin lausua ilmaisulla »oli tiennyt». Pakottavaa päättelyä tarkoittavalla perustelutavalla tuomioistuin ilmaisee

[42] Pakottavan päättelyn (tvingende slutning) käsitettä on käyttänyt Waaben. Ks. Waaben: Det kriminelle forsæt (1973) s. 73–76, jossa on suhtauduttu kriittisesti sanotun ilmaisun käyttöön. Ks. lisäksi Lahti: Millä edellytyksillä toisen kuoleman aiheuttaminen on katsottava tahalliseksi? Alustus 13. 3. 1980 Helsingissä (mon.) s. 3. Ks. myös Hurwitz: Den danske kriminalret (1971) s. 228.

[43] Ks. Waaben: Det kriminelle forsæt (1973) s. 73–76, jossa on katsottu, ettei tämä sanonta ilmaise sitä, mitä tekijä on todella tiennyt. Suomessa käytetyistä ilmaisuista ja niiden tulkinnanvaraisuudesta ks. Träskman, Skuld och ansvar (1985) s. 69–70.

kantansa, että syytetyllä »on katsottava olleen tahallisuuden edellyttämä tietoisuus».[44] Lahden mukaan sanottujen ilmaisujen käyttäminen viittaa siihen, että tahallisuutta koskevan näyttökysymyksen lopputulos on saavutettu teon kokonaisarviointiin perustuvalla pakollisella päättelyllä.[45] Lahden käsitys näyttää perustellulta ratkaisun KKO 1984 II 129 tarkoittamassa tapauksessa, jossa ilmeisesti intuitiiviseen kokonaisharkintaan nojautuvaa käsitystä on perusteltu luettelemalla lopputulosta tukevia seikkoja.[46] Korkeimman oikeuden päätöksen perustelut, jotka koskevat ensisijaisesti A:ta, eivät tue sellaista käsitystä, että B:n tahallisuus olisi tullut jutussa selvitetyksi (näytetyksi toteen). Perustelutavan »oli täytynyt käsittää» käyttö ei ole suositeltavaa, koska se ei niinkään ilmaise sitä, mitä syytetty on tosiasiallisesti tajunnut, vaan mitä hänen katsotaan käsittäneen[47] tai mitä hänen oli pitänyt mieltää.[48]

IV. Johtopäätöksiä

Tahallisuutta koskeva näytön arviointi on yhteydessä tahallisuudelle rikosoikeudessa asetettuihin edellytyksiin,[49] koska tahallisuuteen kuuluvat seikat tulisi näyttää toteen ja koska ne osaltaan muodostavat faktapremissien arviointiperusteet. Näihin tekijän tietoisuutta ja suhtautumista rikoksen seurausta koskeviin seikkoihin ei ole tässä yhteydessä tarpeellista yksityiskohtaisesti puuttua,[50] koska mielenkiinnon kohteena ei ole niinkään, mitä

[44] Ratkaisun KKO 1984 II 129 perusteluissa on tavallaan kahdesti otettu kantaa syytettyjen tahallisuuteen toisaalta ilmaisulla »oli täytynyt tietää» ja toisaalta lausumalla »on katsottava olleen tahallisuuden edellyttämä tietoisuus».

[45] Ks. Lahti, Alustus 13. 3. 1980 s. 3. Ks. samoin Träskman, Skuld och ansvar (1985) s. 70.

[46] Träskmanin mukaan ratkaisuissa KKO 1978 II 24, KKO 1978 II 111 ja KKO 1984 II 142 käytetty pakottavaa päättelyä tarkoittava perustelu rikoksentekijän käsityksestä perustuu pikemmiten resignaatioon: tekoajankohdan olosuhteet ovat olleet sellaiset, ettei mitään ole voitu todistaa riittävällä todennäköisyydellä, mutta intuitiivisesti on tuntunut oikealta tuomita tahallisesta rikoksesta. Ks. Träskman, Skuld och ansvar (1985) s. 72–73.

[47] Ks. Waaben: Det kriminelle forsæt (1973) s. 74.

[48] Ks. Träskman, Skuld och ansvar (1985) s. 70 ja Waaben: Det kriminelle forsæt (1973) s. 73.

[49] Ks. Agge: Strafrättens allmänna del II (1970) s. 254, Klami: Ihmisen säännöt (1983) s. 223–225, 248 ja 253–254, Thornstedt: Om företagaransvar (1948) s. 13–14 sekä Träskman, Skuld och ansvar (1985) s. 57.

[50] Meillä vallitsevan käsityksen mukaan seurausrikosten osalta tahallisuuden alaraja ratkaistaan positiivisen tahtoteorian mukaan. Viime aikoina on ollut epäselvyyttä, onko

on näytettävä toteen, vaan miten toteennäyttäminen todetaan tahallisuuteen kuuluvien seikkojen osalta.

Selostettuja esimerkkitilanteita ei pidä yleistää siten, että verorikosjuttujen tahallisuusarvioinnissa ilmenisi laajaa hajanaisuutta. Nämä tapaukset todentavat ainoastaan tahallisuutta koskevan näytön arvioinnin ongelmallisuuden. Vaikeuksien perusteina voidaan pitää kahdenlaisia seikkoja. Ensinnäkin rikosoikeudellisen tahallisuusopin rajanvetokriteerit ovat niin teoreettisia, ettei niiden edellyttämiä seikkoja pystytä näyttämään toteen tuomioistuintoiminnassa. Tahallisuudessa on kysymys mm. tekijän tajuntaan kuuluvista asioista, jotka joudutaan epäselvissä tapauksissa päättelemään ulkonaisesti havaittavista todistustosiseikoista. Veropetosjuttujen suurena ongelmana on lisäksi se, että käsiteltävät asiat ovat säännönmukaisesti muutamia vuosia vanhoja, minkä vuoksi tekijän tahallisuuteen kuuluvasta tietoisuudesta sekä jonkin seikan mieltämisen todennäköisyydestä tai tahdonsuuntauksesta ei ole yleensäkään saatavissa luotettavaa selvitystä. Toisaalta tahallisuusarvioinnissa on hyväksytty intuition käyttö,[51] mikä merkitsee sitä, että epävarmuuden vallitessa puuttumatta jäänyt luotettava tieto on korvattu tuomarin »sisäisellä näkemyksellä». Erilaiset lopputulokset ovat ymmärrettäviä, koska tuomareiden intuitioon perustuva tuomitsemiskynnys vaihtelee.[52] Näillä seikoilla on myös selitettävissä ensimmäisessä esimerkkitilanteessa ilmenneet poikkeavuudet eri tuomioistuinten välillä.

Näytön arvioinnin ongelmia on pyritty ratkaisemaan todennäköisyysteoreettisten mallien avulla.[53] Niissä ongelmat siirretään yksittäisten todistus-

korkein oikeus ollut positiivisen tahtoteorian vai mieltämisteorian kannalla. Epäselvyyttä on aiheuttanut mm. seuraavissa ratkaisuissa käytetty pakottavaksi päättelyksi kutsuttu perustelujen kirjoittamistapa: KKO 1978 II 24 ja 111 sekä 1984 II 142. Näitä ratkaisuja ja tahallisuuden rajanvedosta pohjoismaissa esitettyjä käsityksiä on laajasti viimeksi käsitellyt Träskman. Ks. Träskman, Skuld och ansvar (1985) s. 56–75, mihin tyydyn tässä yhteydessä viittaamaan. Ks. lisäksi Lahti, Alustus 13. 3. 1980 s. 1–14. Ks. samoin KKO 1984 II 129 (veropetos). Ks. kuitenkin KKO 1984 II 130 (veropetos). Vrt. KKO 1984 II 105 (avunanto veropetokseen), jossa on käytetty positiivisen tahtoteorian mukaista perustelutapaa. Ks. myös KKO 1985 II 172, jossa päätöksen perustelut on kirjoitettu käyttämällä sekä mieltämisteorian että positiivisen tahtoteorian mukaista perustelutapaa.

[51] KKO 1975 II 86: Syytteen tueksi esitetyistä seikoista ei mikään yksinään riittävällä todennäköisyydellä osoittanut syytettyjen tehneen syytteenalaisia rikoksia. Kokonaisuutena todistusaineisto kuitenkin oli niin yhdensuuntaista ja vahvasti syytettä tukevaa, että syytettyjen katsottiin syyllistyneen sanottuihin rikoksiin (Ään.).

[52] Ks. Heinonen, LM 1980 s. 331–333.

[53] Ks. esim. Ekelöf: Rättegång IV (1982) s. 17 ss. ja Beweiswert. Festschrift für Fritz Bauer (1981) sekä Stening: Bevisvärde (1975) passim.

tosiseikkojen tasolle siten, että näille seikoille annetaan numeerisia todistusarvoja. Mallin heikkous on siinä, ettei ole saatavissa sellaista menneisyyttä koskevaa tilastollista tai muuta empiiristä tietoutta, joka riittävästi todentaisi tarvittavat seikat.[54] Numeeristen ja todennäköisyyslaskennallisten seikkojen hyväksikäyttö ei sinänsä poista normatiivisten perustelujen tarvetta.[55] Näyttökysymys on perusteiltaan tiedollinen (kognitiivinen) asia, mutta todisteiden harkinnassa riittävän näytön määrä on viime kädessä normatiivinen ongelma.[56] Ratkaisevaksi muodostuvat siten näyttöratkaisun perusteeksi esitetyt perustelut. Päätöksen perustelemista myös tahallisuutta koskevan todisteiden harkinnan osalta edellyttävät OK 24 luvun 3 §:n 1 mom:n 1. virkkeen säännökset. Monesti tahallisuuden täyttyminen on niin selvä, ettei se vaadi erityisiä perusteluja. Jos syytetyn tahallisuudesta on epäselvyyttä, tuomioistuimen ratkaisun kontrolloitavuus on siten olennaisesti edelleen päätöksen perustelujen varassa.[57] Päätöksen perusteleminen voi toimia tuomioistuimen jäsenten itsekontrollin välineenä. Jollei perusteluja pystytä kirjoittamaan siten, että ne antavat vakuuttavan kuvan johtopäätöksen oikeellisuudesta, on syytä epäillä subjektiivisten seikkojen vaikuttaneen päätöksen muotoutumiseen.[58] Perusteluilla on merkittävä infor-

[54] Ks. Klami: Ihmisen säännöt (1983) s. 256–257.

[55] Ks. Klami: Om rättsdogmatisk forskning (1984) s. 44–45.

[56] Isyyden vahvistamista ja kumoamista sekä liikennejuopumusta koskevissa jutuissa on voitu käyttää hyväksi tilastollista todennäköisyyttä. Tästä huolimatta syntyvistä tulkintaongelmista voidaan mainita esimerkkinä seuraavat ratkaisut.

KKO 1985 II 143: Oikeuslääketieteellisen päihdetutkimuksen mukaan A:n veren alkoholipitoisuus näytteenottohetkellä oli 0,42 promillea. Takaisinlaskennassa oli A:n teoreettiseksi veren alkoholipitoisuudeksi ajon aikana 1 tunti 5 minuuttia ennen näytteenottohetkeä saatu todennäköisesti ainakin 0,51 promillea. Kliiniset kokeet A oli suorittanut silmävärvekoetta lukuunottamatta virheettömästi. Kun muuta selvitystä ei ollut esitetty, takaisinlaskennalla määrättyä veren alkoholipitoisuutta ei yksinään voitu tällaisessa rajatapauksessa pitää riittävänä näyttönä siitä, että A:n veren alkoholipitoisuus oli ajon aikana tai sen jälkeen ollut vähintään 0,5 promillea. Syyte rattijuopumuksesta hylättiin.

KKO 1985 II 152: Mies oli maannut lapsen äidin lapsen siittämisaikana. Kun laajemman veriryhmätutkimuksen todistusvoima miehen isyyden puolesta oli vain 75 prosenttia, määrättiin ennen isyyden vahvistamista koskevan kanteen ratkaisemista suoritettavaksi HLA-tyypitys ja oikeusantropologinen tutkimus.

Kun laajemman veriryhmätutkimuksen, HLA-tyypityksen ja oikeusantropologisen tutkimuksen yhdistetty isyysindeksi 132,2 ja siitä johdettu isyyden todistusvoima 99,25 prosenttia puhuivat vahvasti miehen isyyden puolesta, vahvistettiin, että mies oli lapsen isä.

[57] Heinosen mukaan näyttökysymyksen perustelut voidaan jakaa kolmeen osaan: 1) esitetyn näytön selostaminen, 2) sen arvioiminen ja 3) johtopäätösten tekeminen. Ks. Heinonen, LM 1980 s. 335.

[58] Heinonen on katsonut, että perustelemalla voidaan torjua tuomarin subjektiivisen

maatioarvo sekä jutun asianosaisille että muille oikeusasteille. Perustelujen nojalla asianosaiset voivat harkita muutoksenhaun tarpeellisuutta ja sitä, mihin seikkoihin muutoksenhaussa on kiinnitettävä huomiota. Muutoksenhakuaste pystyy perustelujen avulla selvittämään, mihin alioikeuden ratkaisu on nojautunut. Ylemmän oikeusasteen perusteluista on puolestaan hyötyä alemmille tuomioistuimille myöhemmin käsiteltävissä jutuissa.

Suomalaiseen tuomioistuinkäytäntöön on kuulunut, että päätöstä perustellaan ensisijaisesti johtopäätöstä tukevilla seikoilla. Näyttökysymyksissä on pidetty riittävänä sitä, että päätöksessä luetellaan omaksuttua kantaa tukevat todistustosiseikat.[59] Pelkästään samansuuntaisten todistustosiseikkojen luetteleminen päätöksen perusteluissa ei luo vakuuttavaa kuvaa lopputuloksen oikeellisuudesta. Tästä on esimerkkinä edellä kommentoitu ratkaisu KKO 1984 II 129, jossa oli lueteltu puolisoiden tietoisuutta tukevat todistustosiseikat. Paremman kuvan ratkaisun perusteena olleista seikoista saa, jos päätöksessä kiinnitetään huomiota sekä johtopäätöstä tukeviin että sitä vastaan oleviin seikkoihin.[60] Puolesta ja vastaan olevien seikkojen eritelty arviointi on paikallaan nimenomaisesti langettavan päätöksen perusteluissa. Jos päätöksessä on pelkästään lueteltu johtopäätöstä tukevia todistustosiseikkoja, ratkaisu on helpohko tehdä intuitioon perustuvan kokonaisvaltaisen harkinnan nojalla, koska tällöin perusteluiksi riittävät joidenkin seikkojen maininta perusteluissa. Perustellumpi johtopäätös saavutetaan silloin, kun johtopäätöksen tekoa edeltää eri seikkojen huolellinen analysointi,[61] mitä OK 17 luvun 2 §:n 1 momentin säännöskin edellyttää. Erittelevässä analyysissa otetaan huomioon erilaiset aputosiseikat, joiden

harkinnan ja piilovaikuttajien (esim. rikosrekisterin) vaikutusta. Ks. Heinonen, LM 1980 s. 334. Ks. lisäksi Lehtimaja, LM 1981 s. 171, jossa on kiinnitetty huomiota intuition ja rikosrekisterin antamaan väärään kuvaan näytön riittävyydestä.

[59] KKO 1971 II 66: HO:n hylättyä syytteen näyttämättömänä KKO tuomitsi syytetyt rangaistukseen. Syyksilukemista perusteltiin luettelemalla syytettä tukevat todistusaiheet.

KKO 1973 II 49: Tuomitessaan syytetyn rangaistukseen täyttä ymmärrystä vailla olevana tehdystä taposta alemmat oikeudet eivät olleet perustelleet syyksilukemista. Päätöstä täydennettiin luettelemalla syytettä tukevat todistusaiheet.

[60] Tekstissä sanotusta perustelutavasta ks. esim. KKO 1985 II 166: Puhelinteknisen seurannan ja sen tuloksen tarkistamisen sekä valtion teknillisen tutkimuskeskuksen seurantamenettelyn luotettavuudesta antaman tutkimusselostuksen perusteella katsottiin selvitetyksi, että eräät häirintäpuhelut olivat tulleet syytetyn asunnossa olleesta puhelimesta. Huomioon ottaen todistajanlausumat ja niitä tukevat kalenterimerkinnät, joiden luotettavuutta ei ollut aihetta epäillä, ei kuitenkaan katsottu selvitetyksi, että syytetty olisi soittanut kysymyksessä olevia puheluja. Syyte kotirauhan häiritsemisestä hylättiin. (Ään.)

[61] Ks. Ekelöf: Rättegång IV (1982) s. 24–25.

perusteella päätellään todistustosiseikkojen todistusarvo. Aputosiseikkojen merkitys määräytyy kokemussääntöjen perusteella. Monista asioista, varsinkin syytetyn tahallisuuteen kuuluvista asioista ei ole saatavissa tutkimukseen perustuvaa tietoa. Tämän johdosta päätöksenteossa turvaudutaan (omaan) elämänkokemukseen, mikä merkitsee intuitiivisten seikkojen painottamista luotettavan tiedon sijasta.[62] Intuitiivisen ratkaisun perusteeksi voidaan asettaa lähinnä ratkaisijan oma arvomaailma ja elämänkokemus. Nämä seikat ovat varsin yksilöllisiä. Intuitioon turvautuminen merkitsee siten erilaisia ratkaisuja eli oikeuskäytännön hajanaisuutta, koska ratkaisijoiden intuitiiviset kannanotot voivat vain satunnaisesti olla yhdensuuntaisia sellaisissa samanlaisissa tapauksissa, joissa on epäselvyyttä syytetyn tahallisuudesta. Tuomarin vakaumus siitä, että asia on tullut näytetyksi toteen, tulisi perustua mahdollisimman vähän intuitiivisiin seikkoihin. Varmuuden ja riittävän todennäköisyyden välistä kuilua ei ole aiheellista kuroa umpeen tuomarin sisäisellä näkemyksellä, koska se ei ole oikeastaan perusteltavissa todistustosiseikoilla. Riittävästä todennäköisyydestä on perusteltua puhua siinä merkityksessä, ettei syytetyn tahallisuudesta ole jäänyt mitään järkevää epäilystä, koska tuomarin vakaumus saatetaan ymmärtää puhtaasti intuitiiviseksi seikaksi. Sen sijaan, että tahallisuuskysymyksen epäselvyys täydennetään omaan elämänkokemukseen perustuvalla sisäisellä näkemyksellä, olisi turvauduttava OK 17 luvun 1 §:n 2 mom:ssa tarkoitettuun näyttötaakkasääntöön. Intuitiivinen ratkaisutoiminta aiheuttaa hajanaisuutta päätöksentekoon ja syyttömien tulemista tuomituiksi. Korkean näyttökynnyksen omaksuminen merkitsee puolestaan sitä, että syyllisiä joudutaan vapauttamaan, koska riittävää näyttöä ei ole saatavissa. Korkealla näyttökynnyksellä ei ole verorikosasiassa samanlaista rangaistuksen yleisestävän vaikutuksen sanktiovarmuutta heikentävää merkitystä kuin monissa muissa asioissa, koska vero-oikeudellista sanktiojärjestelmää voidaan käyttää niissäkin tapauksissa, joissa ei ole riittävää selvitystä tahallisuudesta.

[62] Ks. Ekelöf: Rättegång IV (1982) s. 10–11. Ks. myös Backman, LM 1970 s. 1049.

Katsaus vankilamuistelmiin

Vankeinhoitolaitoksen ylijohtaja *K.J. Lång*

Vankila on aina kiinnostanut ihmisiä. Maailmankirjallisuudessa löytyy vuosisatoja eläneitä erinomaisia vankilakuvauksia. Näistä klassisen kirjallisuuden vankilakuvauksista ehkä kuuluisimpia ovat *Benvenuto Cellinin* elämänkerta jo 1500-luvulta, tanskalaisen *Kristina Ulfeldtin* kuvaukset yli 20 vuoden vankilassaolostaan 1600-luvulta sekä Italian yhteiskunta-arvostelijan *Silvio Pellicon* kuvaus Vankeuteni, joka ilmestyi 1800-luvun alussa. Tältä vuosisadalta ovat tunnettuja mm. *Pjotr Kropotkin* anarkistin muistelmistaan, *Maksim Gorki* kirjastaan Vankila sekä *Viktor Serge* muistelmistaan poliittisesta vankeudesta Ranskassa ja Venäjällä.

Viime vuosikymmeninä ovat paljon huomiota osakseen saaneet *Alexander Solženitsynin* kirjoittamat, osittain kaunokirjalliset esitykset Stalinin kauden vankileirijärjestelmästä. Nämä eivät ole aivan tavallisia vankilamuistelmia, vaan paremminkin kokoelma järkyttäviä ja järjestelmän epäinhimillistä luonnetta kuvaavia vankilatarinoita, jotka vankilakerronnan traditiona liikkuvat vankileirien saaristossa. Tästä valtavasta ja kammottavasta folkloresta Solženitsyn on koonnut syytekirjelmänsä. Hänen kirjansa paisuvat yleisiksi yhteiskuntakriittisiksi teoksiksi. Ne eivät välttämättä edusta hyvää lähdekritiikkiä. Ei myöskään voida väittää, että kaikki tarinat olisivat omakohtaisesti elettyä tai todistajana nähtyä vankilaelämää. Stalinin kauden parhaana yhden vangin kokemuksista kertovana vankilakuvauksena pidän *Jevgenia Ginsburgin* kirjaa Rajumyrskyn halki. Teos on huomattavasti vaikuttavampi kuin Solženitsynin seitsemänosainen syytekirjelmä venäläistä leirijärjestelmää vastaan.

Vastaavasti Saksasta on runsaasti muistelmakirjallisuutta keskitysleireiltä eloonjäämisen ongelmista. Tämä kirjallisuus on myöhemmin ollut laajan tieteellisenkin mielenkiinnon kohteena. Näistä eräät eloonjäämisen psyko-

logiset teoriat ovat jääneet käyttöön. Tunnettuja ovat esimerkiksi *Viktor E. Franklin* pohdinnat elämän tarkoituksesta. Ne pohjautuvat hänen Auschwitzin keskitysleirissä vankina tekemiinsä havaintoihin ja kokemuksiin.

Toisen maailmansodan jälkeisistä poliittisten vankien tuottamista vankilamuistelmista on Ginsburgin ohella mielestäni kuitenkin ehdottomasti vaikuttavin *Albert Speerin* Spandauer Tagebücher (Spandaun päiväkirjat). Niissä älykäs ja monipuolinen ihminen, vaikka tunteekin syyllisyyttä teoistaan ja myös kokee rangaistuksen oikeutetuksi, pystyy täyttämään kymmenen yksinäisyyden vuotta itseään »ylösrakentaen».

Vuosisatamme myrskyisen poliittisen historian vankilamuistelmina on tietysti monia poliittisia ja yhteiskunnallisia kriisejä kuvaavia teoksia. Samalla ne välittävät tietoja vankilassaolon vaikutuksesta ihmiseen. *Rosa Luxemburgin* vankilakirjeet Liebknechtin Sophie-vaimolle ovat tällaisen vankilakirjallisuuden helmiä. Myös Unkarin stalinistivuosien aikana maassa olleen englantilaisen lehtinaisen *Edith Bonen* kirjoittama kuvaus seitsemän vuotta kestäneestä yksinäisselli rangaistuksesta on äärettömän mielenkiintoinen kuvaus yksinäisyyden vaikutuksesta vankiin.

Vastaavia yksinäisyyttä kuvaavia muistelmia ovat kirjoittaneet runsaasti myös ne narodnaja voljan jäsenet, jotka 1800-luvun loppupuolella joutuivat Pähkinäsaaren linnaan tsaari Aleksanteri II:n murhan tai muiden terroritekojen jälkeen. Heidän joukossaan oli myös Leninin myöhemmin teloitettu vanhempi veli Aleksander Uljanov. Eräitä näistä henkilöistä pidettiin lähes 13 vuotta täydellisessä yksinäisyydessä. Jotkut heistä tulivatkin mielisairaiksi tai kuolivat vankeudessa. Kuitenkin hämmästyttävän monet heistä pääsivät vapaaksi vuoden 1904–05 tapahtumien yhteydessä ja pystyivät kirjoittamaan kokemuksistaan. *Mikael Novorusskij, Peter Palivanoff, Ludmila Wolkenstein, Vera Figner* ja muut Schlüsselburgin vangit ovat kuvanneet näitä vankilaolosuhteita ja ennen kaikkea yksinäisyyden vaikutusta ihmiseen.

Olen toistaiseksi maininnut vankilakirjallisuuden klassikoista vain tavalla tai toisella poliittisina vankeina olleita henkilöitä. Heidän vankilaelämyksensä ovat luultavasti jossain määrin aikakautensa keskimääräisvangin kohtaloista poikkeavia. He eivät ehkä ole kokeneet olevansa henkisesti alistettuja vankeja eivätkä he ole hyväksyneet lakeja, joiden perusteella heidät on tuomittu. Nämä vankilakokemukset ovat tulleet osaksi poliittista marttyyriutta. Sitä on poliittisen voiton saavuttamiseksi jo vankila-aikana saatettu käyttää poliittiseen taisteluun. Menestyksellinen tai myötätuntoa saavuttanut yhteiskunnallinen liike on voinut käyttää vankilakokemuksia

yhteiskunnan ristiriitojen kuvaamisessa. Tällöin poliittiset vangit ovat voineet syyttää yhteiskuntajärjestystä tai kelvotonta poliittista johtoa myös vankilaoloista.

Rangaistuksen täytäntöönpanon suhteen kiinnostavat tavallisten vankien kertomukset vankeinhoidon ammattilaista. Ennen näihin siirtymistä on syytä todeta, että myös Suomesta löytyy runsaasti vankilakuvauksia poliittisilta murroskausilta. Siperiaan karkotuksia koskevia muistelmia ovat julkaisseet mm. Vaasan pormestari *J.W. Hasselblatt* sekä sosiaalidemokraattinen kirjailija ja poliitikko *Heikki Välisalmi*. Välisalmi on käyttänyt vankilakokemuksiaan myös kaunokirjallisessa tuotannossaan. Hänen kaunokirjalliset vanki- ja rikolliskertomuksensa muistuttavat *Dimitrij Mamin-Sibirjakin* vankiaiheisia novelleja. Vaikka tätä venäläistä kirjailijaa ei enää kovin laajasti tunneta, voidaan häntä pitää tämän alan huippuna. Saman lajin kirjallisuutta on myös *Leonid Andrejevin* tunnettu kertomus seitsemästä hirtetystä.

Edellä mainittujen lisäksi on joitakin itsenäisyystaistelun aikaisia kuvauksia vankilamarttyyriudesta. Nämä ovat mielenkiintoisia alan kirjallisuutta harrastaville vaikkeivät olekaan jääneet elämään suurena kirjallisuutena. Mainitsen tässä vain *Oskari Relanderin* Vankilasta ja Siperiasta, *Kyösti Wilkunan* Seitsemän kuukautta Spalernajassa ja suuren vankilamuistelmakokoelman *Kalterijääkärit*. Viimemainittu julkaistiin peräti kolmena osana 1930-luvulla. Siinä kuvaavat vankilakokemuksiaan itsenäisyystaisteluun osallistuneet, Krestyn ja Spalernajan vankiloihin joutuneet suomalaiset itsenäisyystaistelijat.

Myös vasemmistoliikkeessämme on runsaasti vankilamuistelmien kirjoittajia. Ehkä tunnetuimpia ja tavallaan myös mielenkiintoisimpia näistä ovat *Nestori Parkkarin* kuvaukset 1930-luvun Tammisaaren pakkotyölaitoksesta ja viime sotien aikaisista suomalaisista keskitysleireistä. Sodanaikaisia suomalaisia keskitysleirioloja on käsitellyt myös *Allan Asplund*. *Arvo Turtiainenkin* on kirjoittanut mielenkiintoisen ja jatkuvasti lukemisen arvoisen vankilapäiväkirjan.

Näistä vain harvat ovat kuitenkin kirjallisesti merkittäviä. Luultavasti vain Turtiaisen kirja ja ehkä myös *Jarno Pennasen* Tervetultua, tervemenoa -kirjan vankilakuvaukset jäävät elämään myös kirjallisuutena. Vankilamuistelmat ovat kuitenkin mielenkiintoisia välittäessään yksityiskohtaisesti, miten vanki kokee elämänsä joutuessaan poliittisena murroskautena vankeuteen. Samoin ne kuvaavat tutkintavankien olosuhteita, suljettuja vankiloita sekä usein myös vanginkuljetuksen järjestelyä.

Sodanjälkeisistä kokemuksista on joitakin ns. punaisen Valpon vangeiksi joutuneiden kirjoittamia kuvauksia. Tällainen asekätkentäjuttuun liittyvä on mm. *Eino E. Lassilan* Vuosi Valpon vieraana.

Tässä katsauksessa on kuitenkin syytä käsitellä myös sellaisia vankilamuistelmia, jotka kertovat ns. siviilirikosten takia joskus pitkäänkin vankeudessa olleista vangeista. Tässäkin lajissa on huomattava määrä maailmankirjallisuuden klassikoita, joista on syytä mainita kuuluisimmat eli *Oscar Wilden* Balladi Readingin vankilasta ja hänen toinen kirjansa De profundis (Syvyydestä) samoin kuin *Brendan Behanin* Borstal Boy (Koulukotipoika). Molemmat kirjoittajat olivat siviilirikoksista tuomittuja ja saivat sen vuoksi kokea vankeuden erilaisena kuin tyypillinen poliittinen vanki. Tosin irlantilainen Behan löytää vapaudenmenetyksensä epäoikeudenmukaisuuden poliittisesta järjestelmästä. Oscar Wildelle vankeus merkitsi samalla hänen aikaisemman elämänsä täydellistä tuhoa. Vastaavasti on viime vuosikymmeniltä eräitä muita suurta julkisuutta saaneita vankilakuvauksia. Voin mainita *Papillonin* karkaamiskuvaukset ja *Caryl Chessmanin* kuvaukset toistakymmentä vuotta kestäneestä kuolemanrangaistuksen täytäntöönpanon odottelusta sekä hänen oikeustaistelustaan kuolemantuomiota vastaan. Chessman ehti ennen teloittamistaan rikastuttaa vankilakirjallisuutta kolmella laajalla teoksella.

Suomessa näiden siviilirikoksista tuomittujen vankien kirjat eivät ehkä ole laajasti tunnettuja. Kuitenkin ne ovat varsin mielenkiintoisia. Nämä vangit eivät yleensä edusta sellaista kirjallista kykyä kuin laajoja vankilamuistelmia kirjoittaneet poliittiset vangit. Julkista mielenkiintoa vankeinhoitoa kohtaan aiheuttaneista suomalaisista teoksista on ensiksi mainittava *Rieti Itkosen* kirja Tunti, josta tuli neljä vuotta. Kirja ilmestyi jo 1930-luvun loppupuolella. Itkonen oli tuohon aikaan poikkeuksellinen vanki. Hänen taustansa oli laajasti yhteiskunnallinen, vaikka hän suoritti rangaistusta kavalluksesta. Hän oli mm. toiminut Helsingin kaupungin apulaiskaupunginjohtajana, ollut eduskunnan varapuhemiehenä ja ministerinäkin Tannerin hallituksessa 1920-luvun loppupuolella.

Rieti Itkosen kuvaus Helsingin keskusvankilan oloista on edelleen lukemisen arvoinen ennen kaikkea sen vuoksi, että se on tottuneen kirjoittajan kuvaus tavallisen vangin asemaan joutumisesta. Tältä samalta kaudelta on syytä mainita myös erään toisen suomalaisen, *Bruno Poukan* Gröna ön -niminen kirja. Se tosin kuvaa Ruotsin vankilaolosuhteita eli Långholmenin vankilaa. Ilmestyessään se ratkaisevasti vauhditti Ruotsin vankilareformia. Tämä ei johtunut yksinomaan niistä »paljastuksista», jotka

Poukka esittää, vaan myös siitä, että kirjan julkaiseminen johti painovapaussyytteeseen. Kuuluisa kirjailija ja sosiaaliministerin vaimo *Else Kleen* joutui Poukan kirjan vuoksi suorittamaan kahden kuukauden vankeusrangaistuksen painovapausrikoksesta.

Myös 1970-luvulta on moninkertaistenkin rikoksenuusijoiden kirjoittamia vankilakuvauksia. Pidän näistä ainakin kolmea niin hyvinä, että ne on syytä mainita tässä katsauksessa. *Pentti Aallon* Pakkolaitosvanki, *Pentti Nordgrenin* Pidätettävä tavattaessa sekä *Jorma ja Leena-Maija Palon* kirjoittama Vilho Huovisen elämää esittävä Selli 21 ovat vankilakuvauksina ja vangin karriäärin kuvauksina keskeisiä teoksia.

Poliittisten ja muiden vankien lisäksi ovat vankilamuistelmiansa kirjoittaneet virkamiehet. Nämä ovat palvelleet vankilassa joskus pitkiäkin aikoja. Sekä 1800-luvun lopulla että 1900-luvun alkupuolella tämä kirjallisuuslaji oli vallinneen filantrooppisen suuntauksen mukaisesti varsin yleinen harrastus.

Herättääkseen myötätuntoa sorrettuja ryysyköyhälistön edustajia kohtaan kirjoittivat mm. eräät vankilan pastorit kokemuksistaan ja vankiloissa tapaamistaan ihmiskohtaloista. Samalla he kuvasivat, kuinka nämä kadotetut saattoivat palata elämään ja tehdä parannuksen ennen kaikkea uskonnollisen herätyksen tai vankilakasvatuksen ansiosta. Suomessakin on tällainen lajilleen tyypillinen esitys. Lappeenrannan kuritushuoneen entisen saarnaajan *C.J. Lindin* teos Skildringar ur Fängelselifvet ilmestyi 1870-luvulla. Lind kertoo vankikohtaloista Lappeenrannan kehruuhuoneessa. Samalla hän kuvaa sosiaalista kurjuutta, jossa vangit ovat olleet ja sitä, kuinka he saattavat etsiytyä parempaan elämään ja tehdä parannuksen.

En ryhdy laajemmin esittelemään virkailijoiden vankilakuvauksia. Mainitsen vain kaksi varsin mielenkiintoista teosta. Lääkintöneuvos *Aleksis Tähkä* käsittelee muistelmissaan laajasti aikaansa Turun keskusvankilan eli Kakolan lääkärinä (vv. 1931–38). Tähkän kuvaukset vankilalääkärin tehtävistä ovat hyvin mielenkiintoisia, koska hän humanistina kykeni syvällisesti eläytymään Kakolan ilmapiiriin ja arkeen. Muistelmista löytyy mm. hyvin vaikuttava kuvaus raipparangaistuksen täytäntöönpanosta. Vankilaopettaja *Matti Sompi* kirjoitti 1960-luvulla Raitaveikot -nimisen romaanin. Se perustui hänen kokemuksiinsa opettajana Helsingin keskusvankilassa. Raitaveikoista näkyy, kuinka vankilan ihmiskohtaloihin ja vankilayhteisön omaperäiseen alakulttuuriin empaattisesti eläytyvä virkailija voi osuvasti analysoida vankilaa.

Yritän seuraavassa tehdä eräitä yleistäviä johtopäätöksiä vankilakirjalli-

suuden ja vankilamuistelmien vaikutuksesta kriminaalipoliittiseen ajatteluun sekä kriminologiseen tai paremminkin penologiseen tutkimukseen.

Poliittisen vankilakirjallisuuden erityispiirre on, että se kuvaa ensisijaisesti poliittista valtataistelua. Siinä esitetään vallassa olevan vastapuolen ylläpitämän järjestelmän raadollisuus. Vankilaolot nähdään yhteiskunnan valtarakenteiden mädännäisyytenä. Poliittiset vangit jatkavat samaa yhteiskunnallista taistelua, jonka takia he ovat joutuneet vankilaan. He käyttävät vankilaolosuhteita kuvaamaan yhteiskuntaa, jota vastaan he poliittisina henkilöinä taistelevat. Poliittisen vankilakirjallisuuden erityispiirre tulee ehkä parhaiten esille *Jacobo Timermanin* teoksessa. Se käsittelee Argentiinan vankilaoloja sotilasjuntan aikana. Timerman, maailmankuulu lehtimies, joutui 1970-luvulla useaksi vuodeksi juntan sotilasvankiloihin. Häntä kidutettiin varsin raa'asti. Kirjassaan hän kuvaa ja analysoi tätä vallankäytön lajia. Hänen kirjansa Vanki ilman nimeä, selli ilman numeroa jäänee 1970-luvun kidutushallintoa kuvaavista teoksista ehkä elämään maailmankirjallisuuteenkin.

Timermanin kuvaus ei ole poliittista taistelukirjallisuutta samalla tavoin kuin monet muut poliittiset klassikot. Se kuvaa toteavasti, melkein kliinisesti, vankiloihin ja vankiloiden kidutuskammioihin vaikutuksensa ulottavia äärimmäisen poliittisen sorron mekanismeja. Vastaavanlaista kirjallisuutta on tietysti ilmestynyt varsin runsaasti myös Etelä-Afrikasta, useasta Etelä-Amerikan maasta ja Kaukoidän maista.

Poliittisen vankilakirjallisuuden toinen erityispiirre on vankilassa olon käyttö marttyyriuden luojana ja siten eräänlaisena oman liikkeen ideaalien vahvistajana. Parkkarin kirjat, samoin kuin etenkin itsenäisyystaistelijoidemme vankilamuistelmat, ovat tätä poliittista idealismia täynnä. Kirjoittajat erittelevät poliittista tavoitteistoa, jonka puolesta he ovat joutuneet vankilaan. Tämä ei tietenkään ole mikään ihme. Päinvastoin on luonnollista, että vankilakirjailijat käyttävät esityksiään ideologisena propagandana. Olojen muuttuttua vankilakärsimysten esittäminen kuuluu poliittisten liikkeiden liturgiaan: muistellaan niitä uhrauksia, joita on jouduttu tekemään poliittisen sorron murtamiseksi.

Vaikka tämän päivän lukijan silmissä *Hitlerin* Taisteluni tuntuu patologiselta sekoilulta, on se vankilakirjallisuuden ideologisen vaikutuksen kannalta ehkä historian kohtalokkain. Ilman pienintäkään epäilystä Mein Kampf oli kansallissosialistien piirissä kanonisoitu ideologian lähde, jonka arvoa korostivat Hitlerin ns. vankilakärsimykset. Samalla se tietysti kertoo, että poliittisella uskonkiihkoilulla on hyvin vähän tekemistä sanoman älyllisen sisällön kanssa.

Tämä ideologiaa vahvistava piirre näkyy myös suomalaisten sosialistien vankilakuvauksissa. Mm. *Eetu Salin* on kirjansa (Tyrmässä) alkurunossa suoraan viitannut vankilaan opinahjona:

»Tyrmähän totuutta tutkimahan
Minut työnsivät herrat kerran.
Täss' työni on nyt, se paljon ei oo,
Mutt' hyvä kun senkin verran.»

Myös *Otto Piisinen* kirjoitti lyhytaikaisesta vankilakokemuksestaan kirjan Vankiloita vastaan. Piisinen samoin kuin Salinkin joutui kärsimään rangaistusta majesteettirikoksesta. Siksi he tavallaan myös tällä rikoksellaan osoittivat olevansa hyviä taistelijoita.

Tämä piirre toistuu tietysti kuvauksissa sisällissodan punaisista vankileireistä ja myöhemmin 1930-luvun poliittisista vankiloista, jotka olivat toiminnassa oikeistopolitiikan kaudella. Näinä vuosina Tammisaaren pakkotyölaitos kantoikin nimeä Tammisaaren yliopisto. Tämä kutsumanimi samalla ehkä heijasti valkoisen Suomen pelkoja marxilaisuuden tarttuvista ominaisuuksista. Parkkarin lisäksi eräät muutkin ovat kirjoittaneet vankileireistä ja vankiloista erityisesti sodanjälkeisinä vuosina, jolloin kommunistinen puolue taas sai toimia maan päällä. Vankilakuvauksia löytyy siten *Arvo Tuomisen* ja *Niilo Wällärin* muistelmista ja eräistä kokoomateoksista. Mm. *Sulo Wuolijoen* muistelmissa ja lukuisissa kokoomateoksissa ja aikakauskirjoissa kuvataan olosuhteita, joissa vuonna 1918 toimeenpantiin sisällissodan poliittiset jälkiselvittelyt, jotka johtivat yli 11 000 henkilön kuolemaan pelkästään vankiloissa ja vankileireillä. Sisällissodan jälkeiset vankileirit olivat tietysti ainutlaatuisia ja tulevat myös kaunokirjallisuudessa voimakkaasti esille.

Kolmas erityispiirre poliittisissa vankilamuistelmissa on, että niissä kuvataan laajasti laittomuuksia eli laittoman repression ilmenemismuotoja. Ei ole mikään ihme, että vankilaolosuhteita kuvataan nimenomaan laittoman vallankäytön ilmiöinä. Mielenkiintoista on kuitenkin, että tässä suhteessa on kahdenlaisia poliittisia vankeja. Toiset saattavat jopa hyväksyä vankilarepression alistamismekanismit, jos ne kohdistuvat tavallisiin rikoksentekijöihin. Koska nämä poliittiset vangit eivät lue itseään rikoksentekijöiksi, he pitävät vankilaviranomaisten toimenpiteitä laittomina vain itsensä ja omien uskonveljiensä kohdalla.

Joskus poliittiset vangit selkeästi ilmaisevat, miten halveksittavaa joukkoa tavalliset vangit ovat. Eniten heitä ärsyttää, jos ns. kriminaalivangeilla on poliittisiin verrattuina privilegioita taikka jos kriminaalivangit saavat

eräitä poliittisilta vangeilta kiellettyjä valtuuksia. Tässä suhteessa Solženitsyn on mainettaan huomattavasti epähumaanimpi ihminen. Hänen tapansa kuvata tavallinen venäläinen varas tai ryöstäjä on alentava. Se osoittaa hänen selvästi hyväksyvän vankilan vallankäyttömuodot, jos ne kohdistuvat näihin ala-arvoisiin yksilöihin. Viimeksi mainittu saattaa johtua myös siitä, että poliittinen leirihallinto toisinaan käytti kriminaalivankeja suoranaisissa sortamistehtävissä eikä ainakaan pyrkinyt suojaamaan poliittisia vankeja muun vankiyhteisön rikoksilta.

Toisaalta on runsaasti tavallisten vankien ongelmiin eläytyviä poliittisia vankeja. Kriminaalivankien huomataan edustavan sitä ryysyköyhälistöä, joka on yhteiskunnallisen epäkohdan ilmentymä ja joka ensisijaisesti joutuu yhteiskunnallisen repression kohteeksi. Esimerkkinä tästä myötätunnosta kriminaalivankia kohtaan voin mainita *Hella Wuolijoen.*

Mielenkiintoista kyllä, suuri osa poliittisista vangeista on kiinnittänyt huomiota aivan tavanomaisiin rangaistuksen täytäntöönpanoa koskeviin epäkohtiin. Käynnistihän vuorineuvos *Petter Forsström,* kuuluisa Kalkki-Petteri, Riihimäen keskusvankilan ammattioppilaskoulun niiden havaintojen perusteella, jotka hän joutui tekemään sodan jälkeisessä vankeudessaan!

Eläytymiskyky ja myötätunto tavallisia vankeja kohtaan on kuitenkin yleisesti ottaen tavallisempaa vasemmistoa edustavien vankien kertomuksissa. Tämä ei ole mikään yllätys, koska sosialistisen ja marxilaisten oppien mukaan yhteiskunnan alemmat luokat, joihin tavalliset vangit epäilemättä kuuluvat, ovat yhteiskunnallisen sorron ensisijaisena kohteena.

Vielä on neljäskin erityispiirre, joka erottaa poliittisten vankien vankilakuvaukset muista. Niitä käytetään usein lähtökohtana laajemmalle ideologiselle keskustelulle. Eräät vankilassa kirjoitetut tekstit, kuten italialaisen kommunistin *Antonio Gramscin* ns. vankilakirjeet, ovat lähinnä marxilaisuuden pohdintaa eivätkä juuri edes viittaa vankilakokemuksiin. Samoin Viktor Sergen muistelmissa ja Kropotkinin Anarkistin muistelmissa kuvataan arkikokemusten ohella myös omaa poliittista ideologiaa.

Oppirakennelman keskeinen osuus näkyy myös mustien pantterien USA:ssa 1960- ja 1970-luvulla julkaisemissa kirjoissa. He käyttivät vankila-aikansa hyväksi luodessaan ideologiaa vapaustaistelulle, jota kuitenkin pääasiassa käytiin vankilan ulkopuolella. *George Jacksonin* Soledad Brother on tässä suhteessa mainio esimerkki. Vaikka kirja sinänsä sisältää yksityiskohtaisia ja ymmärtääkseni hyvin realistisia kuvauksia vankilaoloista ja vankilan sisäisistä valtataisteluista, on sen sanoma ennen kaikkea

ideologinen. Teoksellaan Jackson kehittelee vapaustaistelun menetelmiä ja perusteita, joita hän toivoo seuraajansa ja uskonveljiensä soveltavan. Eräät näistä kirjoista ovat muuttuneet jonkinlaisiksi marttyyrikertomuksiksi, koska niiden kirjoittajat ovat kuolleet vankiloissa tai väkivaltaisissa yhteenotoissa viranomaisten kanssa.

Poliittisia kertomuksia voi tarkastella toiseltakin kannalta. Näyttää selvältä, että vankilassaolon eräs kipeimpiä ongelmia on identiteetin säilyttäminen tai pelko sen menettämisestä. Laajat vankilamuistelmat saattavat työsuorituksina suoraan vastata Franklin teoriaa. Kirjoittaja on niiden avulla pystynyt säilyttämään elämänsä tarkoitusta ja identiteettiään ylläpitävää erilaisuutta muihin ehkä laitostuneisiin vankeihin nähden. Pelko numeroksi muuttumisesta tai identiteetin menettämisestä – puhumattakaan pelosta jäädä unohdetuksi vankilaan – saattaa olla kamala myös poliittisilla vangeilla. Tässä mielessä eivät poliittiset vankilakertomukset poikkea muiden vankien kirjoittamista. Vankilapäiväkirjan pito perustuu lähinnä siihen, että vanki itselleen analysoi omaa tilaansa paitsi rikoksesta tuomittuna, myös yksilönä siinä sairaassa ympäristössä, joka vankila sittenkin on. Mm. Spandaun vankilan arkipäivä saattoi tässä mielessä muistuttaa aikaisemmilla vuosisadoilla (vrt. Ulfeldt ja Pellico) käytettyä pitkäaikaista poliittista eristämistä. Tästä käy suomalaisena esimerkkinä *Johannes Messeniuksen* kohtalo Kajaanin linnan kuuluisana vankina.

Albert Speer oli tässäkin suhteessa hyvin mielenkiintoinen poliittinen vanki. Hän pystyi kehittämään itselleen tavallaan pysyvän ja johdonmukaisen syyllisyyden tunteen. Hän hyväksyi tuomionsa mutta käytti samalla vankilassaoloaikaa hyväkseen identiteettinsä ylläpitämiseksi.

Speerin vankeus on jatkuvaa taistelua virikkeellisten elämysten kokemiseksi sairaassa ympäristössä. Mielikuvituksessaan hän kävelee maapallon ympäri. Maantiedon oppikirjoista saamiensa tietojen perusteella hän patikoi päivittäin itselleen asettamansa kilometrimäärän maissa, joissa hän ei ole koskaan ollut. Päivittäinen kävelyretki vastaa sitä matkaa, jonka hän todellisuudessa ulkoillessaan kulkee Spandaun vankilan ahtaassa pihassa. Koko tarina maailmanympärikävelystä on loistava esimerkki, kuinka ihminen pystyy yksinäisyydessä täyttämään mielikuvituksella virikkeettömän ympäristön.

Vankilamuistelmista päätellen pitkä yksinäisyys lisää havaintokykyä ja herkistää muistia. Virikkeettömässä ympäristössä palautuu muistiin tietoja ja kuvia, jotka ovat ajat sitten unohtuneet. Jotkut väittävät jopa hajuaistin herkistyvän vankilassa. Pitkiä aikoja äärimmäisessä yksinäisyydessä olleet

vangit, kuten Venäjällä 1800-luvun Pähkinäsaaren vangit, muistavat ulkoa pitkiä osia lukemistaan kirjoista. Ulkomuististaan Jevgenia Ginsburg pitää muille vangeille lausuntatunteja satoja sivuja käsittävistä runoteoksista vankijunien kulkiessa ikuisentuntuisia taipaleita Siperian aroilla.

Muistin äärimmäisestä herkistymisestä löytyy läheltä meitä vaikuttava esimerkki. Kun norjalainen professori *Francis Bull* oli natsien Grinin keskitysleirissä, hän piti kulttuurihistoriallisia luentoja. Tuolloin hän ulkomuistista toisti Norjan runoilijoiden tekstejä. Monet vangit ovat myöhemmin muistaneet nämä illat ainutlaatuisina elämyksinä. Bull piti nämä myöhemmin myös julkaistut luentonsa ilman lähdekirjallisuutta.

Havaintokyvyn herkistyminen ja muistin palautuminen vankilan virikkeettömässä ympäristössä näkyy myös tavallisten vankien kertomuksissa. Tämä herkistyminen ehkä eroaa kulttuuripersoonallisuuksien kokemuksista siinä, että se suuntautuu lähinnä laitosyhteisöön tai esiintyy muistumina tapahtumista vapaudessa. Vankeinhoitajat väittävät usein vankien olevan epäluuloisia ja aavistavan sellaistakin, mitä heidän ei pitäisi tietää. Ilmiö saattaa johtua siitä, että vangit havaitsevat ympäristönsä vankilassa huomattavasti herkemmin kuin vapaudessa. Vapaudessa ei saateta kiinnittää huomiota esimerkiksi ihmisen liikkeisiin. Ei huomata muiden yllättäviä kehonliikkeitä, hermostuneisuutta, kädennostoja väärässä paikassa tai pään kääntymistä tilanteessa, jossa se ei vastaa ihmisen »normaaliliikkumista». Koska vapaudessa on niin paljon muitakin virikkeitä, ei ns. kehokielen ilmaisuihin kiinnitetä paljoakaan huomiota. Herkistyneessä mielenvireessä tällaiset hyvinkin pienet muutokset ympäristössä ja muiden ihmisten käyttäytymisessä saattavat vaikuttaa viesteiltä, joita emme pysty normaaliaisteillamme rekisteröimään. Vankila on paranoidinen laitos, mikä saattaa osaltaan johtaa monissa vankilamuistelmissa kuvattuun omalaatuiseen aavistamiskykyyn. Vangit ylläpitävät monenlaisia sosiaalisia suhteita henkilökuntaan ja myös omassa keskuudessaan. Tällaisessa – osittain kielletyssä – kanssakäymisessä herkkä sosiaalinen vaisto muodostaa tärkeän voimavaran.

Tavallisten vankien elämänkerroissa herkistyminen näkyy toisellakin tavalla. Niissä kuvataan huomattavan yksityiskohtaisesti laitoksen toimintoja, sellin kokoa, petin ja jakkaran asentoa eli erilaisia yksityiskohtaisia ja varsin yksitoikkoisiakin tietoja lähiympäristöstä, josta emme yleensä tee havaintoja arkielämässä. Professori *Johan Galtung*, jolla aseistakieltäytyjänä on myös omakohtaisia vankilakokemuksia, kuvaa väitöskirjassaan

Fengselsamfunnet kärpästen kesyttämisyrityksiään. Tällainen keskittyminen johonkin mitättömään ilmiöön on korostunut piirre täydellistä eristämistä koskevissa kuvauksissa. Mm. Edith Bone täytti aikansa muovaamalla ranskanleivän palasesta pieniä eläinkuvia. Siten hän pystyi pimeässä sellissäkin kuluttamaan viikkoja ja kuukausiakin tekemällä käsillään työtä. Samalla hän myös näissä äärimmäisen eristämisen oloissa kykeni säilyttämään mielenterveytensä.

Erityisesti vankilassaoloaikanaan uskonnollisen herätyksen kokeneiden, mutta myös muiden ns. tavallisten vankien kuvauksissa kerrotaan syyllisyyden ja epäonnistumisen kriisistä, joka on toistunut jokaisella vankilakerralla. Tämä ei koske vain Oscar Wildea, jonka koko elämänmuoto romahti hänen joutuessaan suoraan Lontoon ylhäisöpiiristä vankilaan. Samanlainen ahdistus ja syyllisyydentunto kuvastuu myös monien muiden vankien kertomuksista.

Tosin mm. Aalto työntää parhaan veijariromaanin tapaan sivuun omia kokemuksiaan syyllisyyden alueelta. Monessa vankilakuvauksessa – ehkä syyllisyydentunteen torjumiseksi – eräät veijariromaaneista tunnetut piirteet toistuvat. Näissä monesti hyvin seikkaperäisissä vankilakuvauksissa ei kerrota, kuinka vanki itse kokee olemisensa vankilassa. Ruotsissa on tästä kuuluisana esimerkkinä parasta veijariromaanitraditiota noudattavat *Lasse-Maijan* muistelmat. Näistä ilmestyi eri versioina kymmeniä painoksia viime vuosisadan aikana. Lasse-Maija oli välillä naiseksikin pukeutunut maata kiertävä suurvaras. Hän oli kuuluisa karkaamisistaan sekä vankiloista että kiinniottajiltaan silloin kun hänet oli paljastettu. Hänestä tuli yleisöä naurattava kansansankari, joka paljasti virkavallan heikon kyvyn huolehtia tehtävistään. Näillä karkaamistarinoilla vikkelä ja viekas kansanmies osoitti tavallaan ylemmyyttään.

Veijarimaisuuteen liittyy myös eräänlainen Robin Hood -ilmiö. Nämä rikoksentekijät eivät tarinoiden mukaan varastaneet koskaan köyhiltä. He saattoivat antaa kultadukaatteja köyhälle neitoselle, joka suunnitteli naimisiinmenoa köyhän rengin kanssa jne. *Yrjö Hirn* on käsitellyt länsimaista veijariromaania. Ryöväri- ja kansansankaririkoksentekijän Robin Hood -piirteitä löytyy myös tavallisissa vankilamuistelmissa. Ilman viittaustakaan syyllisyyteen taikka muuhun ahdistukseen vangit kuvaavat omaa kohtaloaan eräänlaisena hauskana kansantarinana. Pentti Aalto on pakkolaitoskirjansa jälkeen jatkanut tällä linjalla kuvaamalla uhkapelurin elämää romaanissaan Matkalla johonkin. Siinä hän kuvaa kiertävien korttihuijarien elämää jatkuvana nautinnollisena seikkailuna. Kirjan hedonistisesta ihmis-

käsityksestä huolimatta sen perimmäiseksi sanomaksi kuitenkin jää kuvatun elämänmuodon tuhoisuus.

Folkloristisen vankikuvan ominaispiirteen mukaan vanki aina pärjää. Hänen ympärilleen luodaan eräänlainen sädekehä. Vangin elämän sankaruudesta ja taistelusta typeriä virkavallan edustajia, konstaapeleita ja vartijoita vastaan nousee täten eräs ihmiskuvan perusta. Tämän vanhan kirjallisuuslajin hyvänä esimerkkinä tältä vuosisadalta on kymmeniä säkeitä käsittävä balladi *Maria Åkerblomin* karkumatkoista.

Maria Åkerblom oli monessa suhteessa poikkeuksellinen vanki. Hän suoritti rangaistusta yllytyksistä vakaviin rikoksiin (mm. murhayritykseen) kiihkouskonnollisen lahkon johtajana ja oli lisäksi kuuluisa karkaamisistaan. Toisintoineen, taustaesimerkkeineen, kaikkine karkaamiskuvauksineen Maria Åkerblomia koskeva pitkä kansanlaulu täyttää vanhan balladin parhaimpia 1700- ja 1800-luvun kirjallisuudesta tunnettuja ominaisuuksia. Tässä mielessä eivät kansantarinat ja vankien muistelmatkaan ole ongelmattomia. Ne saattavat heroisoida rikoksentekijän elämäntavan ja tehdä hänen elämästään sankaritarinan, jossa rikoksentekijät tunnetaan vain onnistuneista tempuistaan.

Vangin elämän todellisuuden kuvauksena Huovisen Selli 21 on varsin mielenkiintoinen. Hänen rangaistuksensahan kesti yhteensä lähes 27 vuotta. Mielenkiintoista on, että hän kirjassaan jättää tästä kaudesta pois hyvinkin pitkiä jaksoja, jolloin hänellä oli vaikeuksia vankilaviranomaisten kanssa. Huovisen elämänkerta on hyvin todentuntuinen ja kuvaa erinomaisesti hänen kestävyyttään yksinäissellissä. Hän ei kuitenkaan kerro suhteistaan muihin vankeihin ja viralliseen järjestelmään niinä vuosina, jolloin hän oli »ajautunut nurkkaan».

Selli 21 sisältää siis yhden vankilamuistelmien ongelman. Ulkopuoliselle lukijalle se antaa osittain epärealistisen kuvan Huovisen kohtalosta. Yleensäkin rikollisuudesta ja rikollisista tiedottamiseen liittyy yksipuolisen informaation riski. Tehdään mustavalkoinen-asetelma, jossa on hyviä ja huonoja ihmisiä, tyhmiä virkamiehiä ja viekkaita vankeja jne. Yleistä mielipidettä pystytään tällä tavalla äärimmäisillä vastakkaisasetteluilla ja selvillä hyvä-huono käsitepareilla ohjaamaan vihaamaan joskus vankeja, joskus yhteiskuntaa ja viranomaisia. Vankilamuistelmat eivät tietenkään ole tässä suhteessa suurimpia syyllisiä. Lyhytjännitteinen päivälehdistön tiedotustapa rikollisuudesta ja yksittäisistä vankikohtaloista on huomattavasti suurempi mielipidevääristymien aiheuttaja kuin vankilamuistelmat.

Vankilamuistelmissa kuvataan usein myös vankien keskinäistä arvojär-

jestystä. Se perustuu osittain rikokseen, mihin he ovat syyllistyneet ja osittain valtaan, mitä he ovat pystyneet hankkimaan itselleen vankiyhteisössä. Tällaiset kuvaukset ovat tietysti subjektiivisia. Vankilamuistelmat, kuten Huovisen Selli 21 -kirjasta on nähtävissä, eivät todennäköisesti yleensä paljasta vankien keskinäisiä suhteita.

Tavallisten vankien kertomuksissa jätetään vankiyhteisön salaisuudet usein syrjään. Ei kerrota esimerkiksi vankiyhteisössä käytettävästä salakielestä. Useissa poliittisten vankien muistelmissa on sen sijaan yksityiskohtaisia tietoja ns. vankilamorsesta eli koputuskielestä, jota käytetään vankiloissa. Sitä vastoin tavallisten vankien muistelmista ei juuri koskaan löydy yksityiskohtaista kuvausta, kuinka ne viestittävät toisilleen. Vastaavasti myös salakuljetusreittien kuvauksia esiintyy runsaastikin ennen kaikkea sotavankien mutta myös poliittisten vankien muistelmissa. Tavallisten vankien muistelmissa taas näitä salakuljetuskeinoja kuvataan niin ylimalkaisesti, ettei niillä ole »teknillistä sovellutusarvoa» ainakaan salakuljetusreittien kontrolloijille.

Poliittisten samoin kuin tavallisten vankien kertomuksissa esiintyy ilmiö, jota voisi Galtungin mukaan kutsua paoksi omaan oikeustapaukseen. Caryl Chessman tuli kuuluisaksi oikeustaistelustaan kuolemantuomiotaan vastaan. Hän onnistui tällä tavalla pidentämään elämäänsä – tosin kuolemansellissä – toistakymmentä vuotta ennen kuin tuomio tuli täytäntöönpanokelpoiseksi ja hänet teloitettiin. Pako omaan oikeustapaukseen ja oikeustaisteluun on joskus hyvin tyypillistä muillekin vankilakirjoittajille kuin muistelmakirjailijoille. Henkilökunnan piirissä sanotaan näitä oikeustaistelijoita helposti kverulanteiksi. Tällaisten vankien asiakirjavihoissa saattaa joskus olla tuhansia sivuja. Ne sisältävät mitä pienimpiä virheitä koskevia kantelukirjeitä ja oikeustapausanalyyseja. Nämä vankilakirjoittajat syyllistyvät hyvin harvoin väkivaltaan. Joskus olenkin miettinyt, korvaako tällainen verbaalinen aggressiivisuus ja vaatimus olla aina oikeassa fyysisen hyökkäämisen tarpeen. Kirjalliset kantelut saattavat tyrehdyttää muita aggressiivisuuden piirteitä tai jopa kanavoida fyysistä aggressiivisuutta huomattavasti rauhallisempiin uomiin. Monet viranomaiset eivät tietenkään ole vankilaviranomaisten lailla tottuneita ottamaan vastaan kanteluita. Eivätkä kanteluihin tottumattomat virkakunnat aina ymmärrä tätä näkökohtaa.

Edellä olen kosketellut eräitä piirteitä, jotka tulevat esille vankilamuistelmakirjallisuutta luettaessa. En ole yksityiskohtaisesti esitellyt vankilamuistelmakirjallisuuden käsityksiä esimerkiksi vartijoista, vangeista, asu-

misesta, vankilatyöstä, ruuasta jne. Tällainen sisältöanalyyttinen kuvaus, jossa käytettäisiin mahdollisimman monta muuttujaa ja katsottaisiin, kuinka vankilan itse kokeneet ihmiset niitä kuvaavat, olisi sinänsä tärkeä tutkimustehtävä. Tällaisen analyysin välittämä todellisuuden kuva olisi joistakin varauksista huolimatta todennäköisesti täydellisempi ja syvällisempi kuin moni sosiologinen tai psykologinen tutkimus. Väitänkin, ettei yksikään psykologi tai sosiologi ole pystynyt kuvaamaan yksinäisyyden ja virikkeettömän ympäristön elämyksiä ja kokemuksia yhtä hyvin kuin vuosikausia valoisassa tai pimeässä yksinäishuoneessa olleet.

Monisäikeisyydessään ja itse-elettyinä muistelmat ovat usein syvällisempiä ja monitasoisempia kuin tutkimukset. Vankilamuistelmat kuvaavat todellisuutta paremminkin kuin tieteellinen kirjallisuus asiakkaiden subjektiivisia kokemuksia koskevilta osin. Rangaistuksen täytäntöönpanoa sekä vankilan toimintaa koskevat oppikirjat ja tieteelliset tutkimukset laaditaan usein tai jopa yksinomaan vankilaa ylläpitävän tahon ehdoilla. Vankilakuvaukset sisältävät tässä suhteessa hyvin erilaista ja tärkeääkin tietoa. Kuuluisassa tutkimuksessaan The Professional Thief (Ammattimainen varas) *Edwin H. Sutherland* oivalsi tämän yksilön tutkimusarvon. Hän teki tavallaan yksittäistapauksesta kriminologiaa. On muitakin tällaisia yksittäistapaukseen perustuvia kriminologiateoksia. Niistä on mielestäni lukemisen arvoinen Sutherlandin tapaan laadittu *Carl Klockarsin* kirja, The Professional Fence, joka käsittelee ammattimaisen varastetun tavaran välittäjän elämää ja »toimenkuvaa».

Voi kysyä, välittävätkö rikollisuutta koskevat tilastomenetelmin tehdyt tutkimukset oikeaa tietoa sosiaalisista realiteeteista. Luettuani ja kerättyäni rikollisten elämänkertoja ja vankilamuistelmia monia vuosia olen tullut siihen tulokseen, että yksittäistapauksistakin voi tehdä kriminologiaa. Yksittäistapausten ja yksittäisten elämänkohtaloiden kautta voi siten kuvata myös rangaistuksen täytäntöönpanoa. Toivoisinkin yksittäistapausten kriminologiaa arvostettavan nykyistä enemmän. Meidän ei pidä odottaa vankien itse kirjoittavan. Myös ammattitutkijat voisivat siirtää elämänkerroista saatavat penologiset kokemukset tutkimuksiin rikoksentekijän elämänurasta. Tämä saattaisi kuvata syvällisemmin rikollisuuden olemusta kuin päiväkohtaisen rikollisuuden tutkiminen.

Toinen kysymys: onko kriminologian ja penologian tutkimuksessa riittävästi otettu huomioon aika-akseli? Sekä teon että tekijän kuvauksissa käytetään yleensä jossain mielessä vain yhden päivän läpileikkaustietoja. Elämänurakuvaukset puuttuvat miltei kokonaan. Myös laitoksista ja rikos-

oikeusjärjestelmän instituutioista on varsin vähän historiallisia kuvauksia. Laitoksiakin tulisi tutkia niiden pitempiaikainen kehitys ja olemus huomioonottaen.

Kirjoitan tämän artikkelin *Inkeri Anttilan* juhlakirjaan. Toimiessaan vankeinhoitolaitoksen koulutusjohtajana Inkeri Anttila innosti oppilaansa lukemaan Rieti Itkosen muistelmateoksen Tunti, josta tuli neljä vuotta sekä *Donald Powell Wilsonin* kirjan Kuusi vankiani. Sain itsekin aikoinaan näistä kirjoista virikkeen vankilakirjallisuuden keruuseen. Olen nauttinut hyvää ja laajaa oikeustieteellistä ja kriminologista opetusta eri puolilla Pohjoismaita. Silti voin vakuuttaa, että yksittäisistä ihmiskohtaloista ja vankien vankilakokemuksista lukeminen on antanut minulle vähintään yhtä paljon kuin systemaattisempi ja ehkä teoreettisempi kirjallisuus.

Kirjallisuusviitteitä:

1) Luettelo teoksista, joihin on viitattu artikkelissa:

Aalto, Pentti: Pakkolaitosvanki. Helsinki 1970.
– » – Matkalla johonkin. Romaani ammattipelureista. Hämeenlinna 1973.
Andrejev, Leonid: En berättelse om sju hängda. Stockholm 1974.
Asplund, Allan: Upplevelser i Finska koncentrationsläger. Stockholm 1949.
Behan, Brendan: Borstalpojken. Halmstad 1959.
Bone, Edith: Sju års ensamcell. Stockholm 1958.
Bull, Francis: Tretten taler på Grini, med tegninger av Per Krohg. Oslo 1945.
Benvenuto Cellinis liv. Uddevalla 1958.
Charriére, Henri: Vanki nimeltä Papillon. Suomentanut Matti Brotherus. Keuruu 1970.
Chessman, Caryl: Kuolemanselli 2455, Suom. Risto Kalliomaa. Tampere 1954.
– » – Genom skärselden. Stockholm 1955.
– » – Rättvisans ansikte. Stockholm 1957.
Frankl, Viktor E.: Ihmisyyden rajalla. Suom. Osmo Jokinen ja Eila Sandberg. Helsinki 1981.
Figner, Vera: Nacht über Russland. Berlin 1926.
Galtung, Johan: Fengselssamfunnet. Et forsøk på analyse. Oslo 1959.
Ginsburg, Jevgenia: Rajumyrskyn halki.
Gorki, Maksim: Vankila. Venäjän kielestä suom. Iisakki Lattu. Helsinki 1904.
Gramsci, Antonio: Vankilavihkot. Helsinki 1975.
– » – Vankilavihkot, Valikoima 2. Helsinki 1982.
Hasselblatt, J.W.: Förvisad till Sibirien. Minnesteckningar. Borgå 1917.
Hirn, Yrjö: Goda vildar och ädla rövare i dikt och verklighet. Helsingfors 1941.
Hitler, Adolf: Taisteluni. Saksan kielestä suom. Lauri Hivensalo. Porvoo 1941.
Itkonen, Rieti: Tunti, josta tuli neljä vuotta. Kohtalovuosien kokemuksia. Jyväskylä 1939.
Jackson, George: Soledad Brother. Brev från ett amerikanskt fängelse. Stockholm 1971.
– » – De sista breven. Stockholm 1972.

Klockars, Carl B.: The Professional Fence. New York 1974.
Kropotkin, Pjotr: Anarkistin muistelmat. Suom. Ilmari Lehmusvaara 1–2. Helsinki 1973.
Lassila, Eino E.: Vuosi Valpon vieraana. Tapiola 1971.
Lind, C.J.: Skildringar ur fängelselifvet I. Helsinki 1874 ja II–III. Hämeenlinna 1876.
Luxemburg, Rosa: Letters from prison. Transl. from German by Eden & Cedar Paul. Berlin-Schoeneberg 1923.
Mamin-Sibirjak, Dimitrij: Straffångar. Två berättelser. Stockholm 1959.
Messenius, Johannes: Ks. Eino Cederberg: Kaksi Kajaaninlinnan vankia. Hämeenlinna 1922 sekä Henrik Schück: Messenius. Några blad ur vasatidens kulturhistoria. Stockholm 1920.
Molin, Lars: Lasse-Majas äventyr (Den Riksbekante Lasse-Majas besynnerliga öden. Av honom själv berättade) faksimile Uddevalla 1976. Ks. myös: *Matz, Edvard:* Legenden om Lasse-Maja, Rapport om en stortjuv som blev diktare. Halmstad 1970.
Nordgren, Pentti: Pidätettävä tavattaessa. Jyväskylä 1976.
Novorusskij, Mikael: I den ryska Bastiljen. Helsingfors 1907.
Palivanoff, Peter Sergejevitsch: Alexejeffravelinen. Fragment ur mina minnen. Helsingfors 1906.
Palo, Jorma ja Leena-Maija: Selli 21. Vilho Huovisen elämä. Porvoo 1978.
Parkkari, Nestori: Suomalaisessa keskitysleirissä v. 1940–44. Kuopio 1955.
– » – Väkivallan vuodet. Tampere 1961.
Pellico, Silvio: Vankeuteni. Italian kielestä suomentanut Hjalmar F. Palmén. Helsinki 1884. (alkuper. 1833).
Pekkola, Sulo-Veikko–Auer, Into (toim.): Kalterijääkärit I–II. Porvoo 1931 ja III, Porvoo 1935.
Pennanen, Jarno: Tervetultua tervemenoa I ja II. Porvoo 1970.
Piisinen, Otto: Vankiloita vastaan. Kuopio 1909.
Poukka, Bruno: Gröna ön. Med förord av Else Kleen. Stockholm 1939.
Relander, Oskari: Vankilasta ja Siperiasta. Jyväskylä 1918.
Salin, Eetu: Tyrmässä. Pori 1909.
Serge, Viktor: Beruf: Revolutionär. Erinnerungen 1901–1917–1941, Aus dem Französichen von Cajetan Freund. Frankfurt am Main 1907.
– » – Men in Prison. Penguin Books 1972.
Solženitsyn, Alexandr: Ensimmäinen piiri. Romaani. Suomentanut Esa Adrian. Helsinki 1970.
– » – Ivan Denisovitšin päivä. Helsinki 1970.
– » – GULAG-arkipelagen 1918–1956. Ett försök till konstnärlig studie.
- Del 1. Fängelseindustrin. Översättning av Hans Björkegren. Oslo 1974.
- Del 2. Evig rörelse. Översättning av Hans Björkegren. Malmö 1974.
- Del 3. Dödsarbetslägren och Del 4. Själen och taggtråden. Översättning av Hans Björkegren. Oslo 1974.
- Del 5. Straffarbetet, Del 6. Förvisningen och Del 7. Efter Stalin. Översättning av Sven Vallmark. Lund 1976.

Sompi, Matti: Raitaveikot. Porvoo 1960.
Speer, Albert: Dagbok från Spandau. Stockholm 1975.
Sutherland, Edwin H.: The professional thief. Chicago 1937.
Timerman, Jacobo: Fånge utan namn cell utan nummer. Uppsala 1981.
Tuominen, Arvo: Maan alla ja päällä. Muistelmia vuosilta 1921–1933. Helsinki 1958.

Turtiainen, Arvo: Ihminen 503/42. Turku 1946.
Tähkä, Aleksis: Lääkärin muistelmia viideltä vuosikymmeneltä. Toinen osa. Helsinki 1963.
Ulfeldt, Lenora Christina: Jammers-Minde, En egenhaendig skildring av hennes Fangenskab i Blaataarn i Aarene 1663–85. Kjøbenhavn 1887.
Wilde, Oscar: De profundis. Englannin kielestä suomentanut Helmi Setälä. Alkulauseen kirjoittanut Gunnar Castrén. Helsinki 1907.
– » – Balladi Readingin vankilasta. Teoksessa Jylhä: Hallitse Britannia! Helsinki 1928. Ks. myös Wilden tyttären *Vyvyan Hollandin* kirjoittama Oscar Wilde. En bildbiografi. Stockholm 1961.
Wilkuna, Kyösti: Seitsemän kuukautta Spalernajassa. Helsinki 1917.
Wilson, Donald Powell: My Six Convicts. London 1951. (Myös suomeksi nimellä Kuusi vankiani).
Wolkenstein, Ludmila: Kolmetoista vuotta Pähkinälinnassa. Helsinki 1906.
Wuolijoki, Hella: Enkä ollut vanki: Tuokiokuvia vankilasta. Helsinki 1944.
Wuolijoki, Sulo: Tiilenpäitä lukemassa 1920. Turku 1920.
Välisalmi, Heikki: Mies maailman turulla. Muistelmia. Helsinki 1946.
– » – Siperiaan karkoitettuna. Muistelmia ja vaikutelmia. Hämeenlinna 1917.
– » – Vankeja. Kertoelmia ja muistelmia. Turku 1924.
Wälläri, Niilo: Antoisia vuosia. Espoo 1967.
Åkerblom, Maria: Maria Åkerbloms skrivelser till rådstuvurätten samt hennes brev och dikter under fångenskapstiden 13. 12. 23–13. 11. 24. Helsingfors 1925. Ks. myös *Gustav Björkstrand:* Åkerblom-rörelsen. En finlandssvensk profetrörelses uppkomst, utveckling och sönderfall. Åbo 1976.

2) Muistelmiin perustuvia analyyseja vankilakokemuksista on tehty varsin vähän. Suomessa Timo Ryynänen on tehnyt vankeinhoitotutkintoa varten mielenkiintoisen opinnäytteen tästä aiheesta.

Ks. *Timo Ryynänen:* Kirjailijoittemme vankilakuvauksia. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisut A 1977: 1, Helsinki 1977. Tutkielma perustuu kuitenkin vain muutamiin teoksiin.

Ruotsissa ilmestyi 1930-luvulla kaksi laajaa vankilakirjallisuuden kokemusanalyysia.

Ks. *Yngve Rudberg:* Innanför murarna. En fångvårdsstudie. Uppsala 1933 ja *sama*: Fången har ordet. Uppsala 1937.

3) Kauko Aromaa on varsin ansiokkaasti kiinnittänyt huomiota tarpeeseen analysoida rikoksentekijän elämänuraa ja rikoksentekoa elämäntapana.

Ks. *Kauko Aromaa:* Varkaan ammatti ja sen tuki-instituutiot. Kirjallisuuteen ja Lahdessa tehtyihin haastatteluihin perustuva tutkimus. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 57, Helsinki 1983,

sekä Aromaan esipuhe vangin kirjoittamassa elämänkerrassa. *JANI,* Teurastajan poika, näkökulmia hänen elämäänsä. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisut 2/84. Helsinki 1984.

Vartijan valtuudet ja rikosoikeudellinen suoja

Vartioimisliikelain (237/83) tarkastelua

Apulaisprofessori *Martti Majanen*

1. Maaliskuun 4 päivänä 1983 annettiin vartioimisliikelaki (237/83), joka tuli voimaan saman vuoden lokakuun 1 päivänä. Sillä kumottiin vartioimisliikkeistä 3 päivänä maaliskuuta 1944 annettu asetus (145/44). Lisäksi 9 päivänä syyskuuta 1983 annettiin vartioimisliikeasetus (743/83), asetus vartioimisliikelautakunnasta (744/83) ja sisäasiainministeriön päätös vartijan koulutuksesta (745/83), jotka tulivat voimaan samanaikaisesti uuden vartioimisliikelain kanssa. Sittemmin on vielä 29 päivänä marraskuuta 1984 annettu sisäasiainministeriön päätös vartijan asusta (821/84), joka tuli voimaan 1 päivänä tammikuuta 1985.

Uudistus merkitsi vartioimisliiketoimintaa koskevien keskeisimpien määräysten osalta säädöstason muutosta aikaisemmalta asetuksen tasolta lain tasolle. Samalla siirrettiin myös vartioimisliiketoiminta kauppa- ja teollisuusministeriön alaisuudesta sisäasiainministeriön alaisuuteen.

2. Rikosten ehkäiseminen ja niiden selvittäminen sekä yleisen järjestyksen ja turvallisuuden voimassa pitäminen on poliisin tehtävä ja sen vastuulla. Sen vuoksi on tarpeen tehdä riittävän selvä ero poliisin ja muiden turvallisuustehtävissä toimivien välillä. Rajanvedon tarvetta korostaa sekin, että poliisi on yhteiskunnan välittömässä kontrollissa ja toimii kaikissa tehtävissään virkavastuun alaisena. Yksityinen liiketoiminta, joka tarjoaa turvallisuuspalveluja, ei ole helposti samalla tavalla valvottavissa. Sitä on yhteiskunnan kuitenkin pystyttävä kontrolloimaan ja se ei saa myöskään

muodostua poliisin toiminnan kehittämisen esteeksi. Turvallisuus ei voi olla kauppatavaraa, jonka kunkin pitäisi erityisesti ostaa itselleen.[1]

Toisaalta paitsi selvän eron tekeminen poliisin ja yksityisiä turvallisuuspalveluja tarjoavien kesken on tarpeen myös tehdä ero esimerkiksi vartioimisliikelaissa tarkoitettujen vartijoiden, yleistä järjestystä ylläpitämään asetettujen järjestysmiesten ja yksityisetsivätoimintaa harjoittavien välillä, koska eri henkilöryhmien valtuudet ja suoja määräytyvät toisistaan poikkeavien säännösten perusteella.

3. Vartioimisliikelain 1 §:n mukaan vartioimisliikkeen harjoittamisella tarkoitetaan ammattimaista, toimeksiantosopimukseen perustuvaa omaisuuden vartiointia tai henkilön koskemattomuuden suojaamista. Hallituksen esityksessä vartioimisliikelaiksi todettiin, että vartioimisliikkeen harjoittaminen ammattimaisena toimintana perustuu tiettyyn kiinteään organisaatioon ja tapahtuu vastiketta vastaan. Laki ei koske sellaista vartijaa, joka on työsuhteessa vartiointikohteen omistajaan, eikä henkilöä, joka tilapäisesti auttaa toista vartioimalla hänen omaisuuttaan.[2]

Hallituksen esityksessä kiinnitettiin erityistä huomiota myymälätarkkailutoimintaan, jonka suhteen oli ollut epäselvyyttä siitä, kuuluuko se vartioimisliiketoimintaa vai yksityisetsivän ammatin harjoittamista koskevien säännösten alaisuuteen. Esityksessä katsottiin, että koska myymälätarkkailijan tehtävänä on omaisuusrikosten torjuminen liikkeessä olevaa omaisuutta vartioimalla, tulisi ammattimaisen, toimeksiantosopimukseen perustuvan myymälätarkkailun kuulua vartioimisliikesäännösten piiriin.[3]

Vartioimisliikettä saa harjoittaa vain luvanvaraisesti. Luvan myöntää liikkeen sijaintipaikan lääninhallitus määräajaksi, enintään viideksi vuodeksi. Vartioimisliikelain 2 §:n 2 momentin mukaan poliisimies ei saa harjoittaa vartioimisliikettä eikä olla toimitusjohtajana, osakkaana tai jäsenenä yhteisössä, joka harjoittaa vartioimisliikettä eikä kuulua sen hallintoelimiin. Tätä

---

[1] *Inkeri Anttila* on kiinnittänyt näihin seikkoihin erityistä huomiota kolumnissaan »Vartioinnin ongelmat», Uusi Suomi 13. 7. 1981. Ks. myös *Yksityisetsivä- ja vartioimisliiketoimikunnan mietintö* (KM 1976: 70), 1–2, *Hallituksen esitys* (HE) 108/1982 vartioimisliikelaiksi, 1–2 ja *Suomen Rauhanliiton työryhmä*, Tavallisen ihmisen turvallisuus, Vaasa 1983, 23–27.

[2] *HE 108/1982*, 3.

[3] *HE 108/1982*, 3. Toistaiseksi säännökset yksityisetsivän ammatista ovat vuodelta 1944 olevassa asetuksessa (112/44). Tämän asetuksen kumoamista ja sen korvaamista ajantasalla olevalla lainsäädännöllä on jo pitempään valmisteltu. Ks. *Yksityisetsivä- ja vartioimisliiketoimikunnan mietintö* (KM 1976: 70) ja *Yksityisetsivätoimikunnan mietintö* (KM 1985: 3).

kieltoa perusteltiin hallituksen esityksessä sillä, että poliisin toiminta vartioimisliikkeessä saattaisi johtaa ristiriitaan hänen virkavelvollisuuksiensa kanssa, kun vastuu yleisen järjestyksen ja turvallisuuden voimassa pitämisestä kuuluu poliisille.[4] Säännöksen sanamuoto ei näyttäisi estävän poliisimiehen toimimista vartioimisliikkeen palveluksessa vartijana, mutta ottaen huomioon toisaalta edellä mainitut hallituksen esityksen perustelut ja toisaalta poliisiasetuksen (737/85) 43 §:n, jonka mukaan poliisimies ei saa ottaa vastaan sellaista sivutointa, jossa hän tulee esteelliseksi virkatehtäviinsä kuuluvissa asioissa tai jossa hänen puolueettomuutensa vaarantuu, ei liene asianmukaista, että poliisimies toimisi edes sivutoimisena vartijana vartioimisliikkeen palveluksessa.[5]

4. Poliisin ja yksityisten vartioimisliikkeitten tehtävien välisen rajanvedon kannalta merkityksellinen on vartioimisliikelain 3 §, jonka mukaan vartioimisliikettä on harjoitettava siten, että toiminnalla ei vaikeuteta viranomaiselle kuuluvaa tehtävää yleisen järjestyksen ja turvallisuuden voimassapitämiseksi. Niin kuin hallituksen esityksessä todettiin, pääsääntönä on pidettävä sitä, että poliisi vastaa järjestyksen ja turvallisuuden voimassa pitämisestä yleisillä alueilla.[6] Tätä tukee myös vartioimisliikelain 1 §:n 2 ja 3 momentissa oleva vartiointikohteen määrittely. Vartiointikohteella tarkoitetaan toimeksiantosopimuksessa yksilöityä kiinteistöä tai laitosta taikka sellaista yleistä paikkaa tai aluetta, jossa oleskelua julkinen viranomainen on rajoittanut. Tämän lisäksi vartiointikohteena voi olla myös erillinen esine tai omaisuus sen sijaintipaikasta riippumatta.

Hallituksen esityksen mukaan vartijan ei tulisi saada toimia kaduilla, jalkakäytävillä, toreilla ja näihin verrattavilla paikoilla eikä julkisissa liikennevälineissä. Sen sijaan vartija saisi käyttää valtuuksiaan tehdas-, varasto-, pysäköinti- ja muilla vastaavilla alueilla. Vartiointikohteena voisi olla myös satama-, ratapiha- tai muita niihin verrattavia alueita, joilla oleskelua on viranomaismääräyksin rajoitettu. Samoin myös museot ja arkistot voisivat olla vartioinnin kohteena. Sijaintipaikasta riippumatta

[4] *HE 108/1982*, 4.

[5] Ks. *KM 1976: 70*, 51. Vartioimisliikeasetuksen 13 §:ään oli ehdotettu otettavaksi nimenomainen kielto: »Poliisimies ei saa toimia vartijana.» Samoin myös *HE 108/1982*, 6. Lopulliseen vartioimisliikeasetukseen ei sisälly tällaista nimenomaista kieltoa. Ks. myös *Teuvo Veijalainen*, Vartioimisliikelupa ja toimipaikkalupa, Suomen Poliisilehti 1983, 293 ja *Pekka Viljanen*, Virkarikoksista. Rikosoikeudellinen tutkimus rangaistavan teon virkarikosominaisuudesta ja sen merkityksestä, Vammala 1984, 205–206.

[6] *HE 108/1982*, 3 ja 4.

vartioinnin kohteena voisi olla myös erillinen esine tai omaisuus kuten esimerkiksi raha- ja muut arvokuljetukset.[7]

5. Vanhan, nyttemmin kumotun vartioimisliikkeistä vuonna 1944 annetun asetuksen (145/44) 12 §:n mukaan vartioimisliikkeen harjoittajalla ja hänen palveluksessaan olevalla vartijalla ei ollut poliisimiehen oikeuksia. Tätä seikkaa ei nimenomaan mainita nykyisessä vartioimisliikelaissa tai -asetuksessa, vaikka se kyllä todetaan hallituksen esityksen perusteluissa vartioimisliikelaiksi.[8] Sama kanta käy ilmi myös talousvaliokunnan mietinnöstä, kun valiokunta ehdotti hylättäväksi tehdyn toivomusaloitteen poliisimiehen oikeuksien antamisesta vartioimisliikkeen harjoittajalle ja hänen palveluksessaan olevalle vartijalle.[9]

Hallituksen esityksessä tähdennettiin sitä, että vartioimisliikelakiesityksessä »ei ehdoteta vartijan valtuuksien lisäämistä, vaan tarkoitus on täsmentää valtuuksia koskevia säännöksiä sekä vartijoiden että muiden henkilöiden oikeusturvan varmistamiseksi».[10] Vartijan valtuuksista säädetään vartioimisliikelain 4 ja 5 §:ssä. Tosin nämä säännökset eivät anna täydellistä kuvaa vartijan valtuuksista, koska käytännössä eräät vartijan oikeudet perustuvat muuhun lainsäädäntöön. Vartioimisliikelain omilla vartijan valtuuksia koskevilla säännöksillä ei esimerkiksi ole tarkoitettu kaventaa sitä jokaiselle kuuluvaa kiinniotto-oikeutta, josta on säädetty rikoslain voimaanpanemisesta annetun asetuksen 23 §:ssä,[11] mutta jonka laajuuteen tosiasiallisesti vaikuttavat vartioimisliikelain omat rangaistussäännökset. Näin ollen vartioimisliikelain 4 ja 5 §:ssä säädettyjä valtuuksia ei tulekaan tarkastella irrallisina, vaan osana suurempaa kokonaisuutta.

Vartioimisliikelain 4 § kuuluu seuraavasti:

> »Vartijalla on oikeus poistaa vartiointikohteesta siellä luvatta oleskeleva henkilö. Samoin on vartijalla oikeus poistaa vartiointikohteesta tai sen välittömästä läheisyydestä henkilö, jonka voidaan todennäköisin perustein epäillä syyllistyvän vartiointikohdetta vastaan suunnattuun rikokseen taikka jonka voidaan hänen väkivaltaisen, uhkaavan tai meluavan käyttäytymisensä perusteella päätellä todennäköisesti aiheuttavan häiriötä tai vaarantavan turvallisuutta vartiointikohteessa.»

[7] *HE 108/1982*, 3.

[8] *HE 108/1982*, 4.

[9] *Talousvaliokunnan mietintö* (TaVM) 13/1982 hallituksen esityksen johdosta vartioimisliikelaiksi, 1. Kysymyksessä oli Toivomusaloite 711/1979. Kortesalmi ym.: Poliisimiehen oikeuksien antamisesta vartioimisliikkeen harjoittajalle ja vartijoille.

[10] *HE 108/1982*, 1. Samoin *TaVM 13/1982*, 1.

[11] Ks. *HE 108/1982*, 4.

Vartijan valtuudet on alueellisesti rajattu koskemaan vain vartiointikohdetta sekä eräin edellytyksin sen välitöntä läheisyyttä. Vartiointikohde tulee määritellä kirjallisessa toimeksiantosopimuksessa huomioon ottaen edellä selostetut vartioimisliikelain 1 ja 3 §:n säännökset.

Vartijalla on ensinnäkin oikeus poistaa vartiointikohteesta siellä luvatta oleskeleva henkilö. Kysymyksessä voi olla joko henkilö, jolla ei ole lainkaan oikeutta oleskella vartiointikohteessa, tai jolla ei ole tätä oikeutta juuri sillä hetkellä, jolloin tilannetta tarkastellaan. Esimerkiksi vartioitavan teollisuuslaitoksen henkilökuntaan kuuluva voidaan poistaa laitoksen alueelta sellaisena aikana, jolloin hänellä laitoksen sisäisten määräysten mukaan ei ole lupaa oleskella alueella.[12] Tässä tapauksessa poistamisen ainoa peruste on siis luvaton oleskelu vartiointikohteessa.

Toiseksi vartijalla on oikeus poistaa vartiointikohteesta tai sen välittömästä läheisyydestä henkilö, jonka voidaan todennäköisin perustein epäillä syyllistyvän vartiointikohdetta vastaan suunnattuun rikokseen tai jonka voidaan hänen väkivaltaisen, uhkaavan tai meluavan käyttäytymisensä perusteella päätellä todennäköisesti aiheuttavan häiriötä tai vaarantavan turvallisuutta vartiointikohteessa. Tässä tapauksessa vartijan valtuudet ulottuvat myös vartiointikohteen välittömään läheisyyteen. Tämä ei ole tarkasti määriteltävissä oleva alue, vaan se joudutaan selvittämään kussakin yksittäistapauksessa erikseen. Se, että säännöksessä puhutaan välittömästä läheisyydestä, edellyttää kyllä kiinteätä yhteyttä itse vartiointikohteeseen. Tämän tyyppinen luonnehdinta ei ole uutta suomalaisessa lainsäädännössä. Vastaavanlaisesti julkisista huvitilaisuuksista annetun lain (492/68) 11 §:n mukaan on poliisi- ja järjestysmiehillä tietyin edellytyksin oikeus poistaa henkilöitä julkisesta huvitilaisuudesta tai sen toimeenpanopaikan välittömästä läheisyydestä.

Kysymyksessä voi periaatteessa olla vartiointikohteessa tai sen läheisyydessä yhtä hyvin luvallisesti kuin luvattomasti oleskeleva henkilö. Poistamisperusteet voidaan jakaa kahteen ryhmään, jotka tosin eivät liene aina helposti toisistaan erotettavissa. Toisaalta kysymyksessä ovat epäilyt vartiointikohdetta vastaan suunnatusta rikoksesta, toisaalta päätelmät käyttäytymisestä johtuvasta häiriön aiheuttamisesta tai turvallisuuden vaarantamisesta vartiointikohteessa. Koska vartijan tehtäviin ei kuulu yleisen järjestyksen ja turvallisuuden voimassa pitäminen, edellytetään todennäköisen rikoksen tai häiriön kohdistuvan vartiointikohteeseen.[13]

[12] *KM 1976: 70*, 39–40 ja *HE 108/1982*, 4.

[13] *HE 108/1982*, 4.

Säännöksen tarkoittama vartiointikohteeseen kohdistuvan rikoksen uhka lienee parhaiten pääteltävissä henkilön käyttäytymisestä tai hänen mukanaan olevista välineistä.[14] Näissä tapauksissa usein lienee samalla jo kyse rikoslain 3 luvun 6 §:n tarkoittamasta hätävarjelutilanteesta eli aloitetusta tai kohta päätä uhkaavasta oikeudettomasta hyökkäyksestä toisen omaisuutta (vartiointikohdetta) vastaan, jolloin tapausta käsitykseni mukaan on arvioitava hätävarjelusäännöstön eikä vartioimisliikelain perusteella. Tosin vartioimisliikelain 4 § näyttäisi tältä osin tarjoavan jossakin määrin laajemmissa aikarajoissa tapahtuvan toimimismahdollisuuden kuin hätävarjelusäännöstö. Rikoslain 3 luvun 6 §:n soveltaminen edellyttää nimenomaan aloitettua tai kohta päätä uhkaavaa oikeudetonta hyökkäystä. Vartioimisliikelain mukaan riittää, että todennäköisin perustein voidaan henkilön epäillä syyllistyvän vartiointikohdetta vastaan suunnattuun rikokseen.

Vartioimisliikelain 4 §:n loppuosa muistuttaa monilta osin poliisilain 20 §:n 4 momenttia, jossa on säädetty yksityishenkilön oikeudesta ottaa päihtynyt kiinni tai poistaa hänet paikalta.[15] Poliisilain kyseisen säännöksen soveltamisedellytykset ovat suppeammat kuin vartioimisliikelain 4 §:n. Poliisilaissa edellytetään, että häiriön aiheuttaja on päihtynyt ja lisäksi ettei poliisin apua ole saatavissa. Vartioimisliikelaissa ei ole tällaisia rajoituksia. Toisaalta vartioimisliikelain mukaan on mahdollista vain paikalta poistaminen. Poliisilaki mahdollistaa myös päihtyneen kiinniottamisen.

Sekä poliisilain 20 §:n 4 momentissa että vartioimisliikelain 4 §:ssä edellytetään väkivaltaista, uhkaavaa tai meluavaa käyttäytymistä. Tosin poliisilain säännöksen mukaan uhkaavan käyttäytymisen tulee olla sellaista, jossa uhataan väkivallalla (»väkivaltaisella tai sitä uhkaavalla»). Tätä ei nimenomaan vaadita vartioimisliikelaissa, vaan riittää uhkaava käyttäytyminen sinänsä. Tämän tyyppiseen tilanteeseen näyttäisi viittaavan hallituksen esityksessä oleva esimerkki vartiointikohteen turvallisuuden vaarantamisesta. Hallituksen esityksen mukaan jonkin yleisellä alueella sijaitsevan kalliin laitteen, ajoneuvon tai vastaavan vartiointi menettäisi merkityksensä, jollei esimerkiksi päihtymyksen vuoksi horjuvaa henkilöä voitaisi poistaa kalliin laitteen läheisyydestä.[16]

Vartioimisliikelain 4 §:n soveltamista rajoittaa se, että henkilön edellä-

---

[14] *HE 108/1982*, 4.

[15] Ks. tarkemmin poliisilain 20 §:n 4 momentista *Martti Majanen*, Yksityishenkilön oikeudesta voimakeinojen käyttöön. Rikosoikeudellinen tutkimus, Vammala 1979, 193–198.

[16] *HE 108/1982*, 4.

sanotunlaisesta käyttäytymisestä tulee voida päätellä hänen todennäköisesti aiheuttavan häiriötä tai vaarantavan turvallisuutta nimenomaan vartiointikohteessa. Pelkkä mainitunlainen häiriökäyttäytyminen ei riitä, vaan lisäksi on arvioitava sitä, voiko häiriö tai vaara kohdistua juuri vartiointikohteeseen.

Hallituksen esityksestä käy lisäksi ilmi, että vartioimisliikelain 4 §:llä ei ole tarkoitettu kaventaa vartijoiden osalta niitä oikeuksia, joita jokaisella henkilöllä on poliisilain 20 §:n 4 momentin nojalla. Käytännössä tämä merkitsee lähinnä mahdollisuutta ottaa kiinni häiriötä aiheuttava tai turvallisuutta vaarantava päihtynyt, jollei poliisin apua ole saatavissa.[17]

6. Vartijan käytettävissä olevien voimakeinojen määrästä säädetään vartioimisliikelain 5 §:ssä:

> »Jos 4 §:ssä tarkoitettu poistettava henkilö tekemällä vastarintaa koettaa välttää poistamisen, vartijalla on oikeus käyttää sellaisia voimakeinoja, joita henkilön poistamiseksi voidaan hänen käyttäytymisensä ja muut olosuhteet huomioon ottaen pitää puolustettavina.
>
> Jos on käytetty ankarampia voimakeinoja kuin 1 momentin mukaan voidaan pitää puolustettavina, tekijä on tuomittava noudattaen, mitä rikoslain 3 luvun 9 §:ssä on vastaavan tapauksen varalta säädetty.»

Tätä pykälää perusteltiin hallituksen esityksessä lyhyesti sillä, että siinä mainittu voimakeinojen käyttöoikeus vastaa järjestyksen pitämisestä joukkoliikenteessä annetun lain 4 §:ssä kuljettajalle myönnettyä oikeutta.[18] Viimeksi mainitun pykälän valmisteluasiakirjoissa puolestaan todettiin, että järjestyksen pitämiseksi tarvittavien voimakeinojen käyttö ehdotetaan säänneltäväksi samalla tavoin kuin poliisin ja yleistä järjestystä ylläpitämään asetetun henkilön oikeus rikoslain 3 luvun 8 §:ssä.[19]

Näin ollen vartioimisliikelain 5 §:n tulkinnassa voidaan käyttää apuna muiden vastaavansisältöisten säännösten tulkinnan tuloksia, koska samalla tavoin laadittuja säännöksiä on syytä tulkita samalla tavoin. Henkilön poistamisessa vartiointikohteesta tai sen välittömästä läheisyydestä saadaan käyttää voimakeinoja vain jos poistettava henkilö tekee vastarintaa. Mitä kaikkea kuuluu vastarinta-käsitteen sisältöön on tulkinnanvaraista. Esimer-

[17] Ks. *HE 108/1982*, 4.

[18] *HE 108/1982*, 4–5.

[19] *Hallituksen esitys* (HE) 119/1975 II laiksi järjestyksen pitämisestä joukkoliikenteessä, 2 ja *Liikennevaliokunnan mietintö* (LiVM) 4/1976 hallituksen esityksen johdosta laiksi järjestyksen pitämisestä joukkoliikenteessä, 2.

kiksi rikoslain 3 luvun 8 §:n valmisteluasiakirjoista ei ole paljoakaan pääteltävissä siitä, minkälainen merkityssisältö termille vastarinta tulisi antaa. Se kuitenkin käy ilmi, että vastarinnan ei tarvitse olla väkivaltaista.[20] Ns. passiivinen käyttäytyminen voi olla vastarintaa. Kuitenkaan kaikki tehtävien suorittamisen vaikeuttaminen ei ole vastarintaa. *Kari Sinisalo* on poliisioikeudellisissa tutkimuksissaan määritellyt vastarinnan »inhimilliseksi, fyysisiä seuraamuksia aikaansaavaksi toiminnaksi tai fyysisiin esteisiin liittyväksi suhtautumiseksi (mukaan lukien passiivinen paikallaan olo), joka estää poliisia pääsemästä päämääräänsä». Hänen mukaansa vastarinta voi tapahtua joko pelkin ruumiinvoimin tai erilaisia apuvälineitä käyttäen. Kysymyksessä voi olla esimerkiksi lyöminen tai rimpuileminen, mutta myös pelkästään heittäytyminen maahan makaamaan tai kieltäytyminen seuraamasta asianmukaisen käskyn antanutta. Sen sijaan yleinen vastahakoisuus, vastaan väittäminen ja muu sen tapainen henkinen asennoituminen ei ole vastarintaa.[21]

Voimakeinojen on vartioimisliikelain 5 §:n mukaan oltava poistettavan henkilön käyttäytyminen ja muut olosuhteet huomioon ottaen puolustettavia. Se merkitsee sitä, että voimakeinojen on oltava sekä tarpeellisia että suhteellisuusperiaatteen mukaisesti olosuhteet kokonaisuudessaan huomioon ottaen kohtuullisia. Voimakeinoihin turvautuminen on vasta viimeinen keino. Vartioimisliikeasetuksen 15 §:n 2 momentin mukaan ampuma-aseen käyttö henkilöä vastaan vartioimisliikelain 5 §:n mukaisissa voimakeinojen käyttötilanteissa on kiellettyä.[22] Kaiken kaikkiaan paikalta poistaminen on vastarintaa kohdattaessa voitava toteuttaa varsin lievin voimakeinoin ja yleensä ilman apuvälineisiin (pamppuun, kaasusumuttimeen tms.) turvautumista. Normaalisti saa henkilön ainoastaan pakottaa sietämään jotakin, ei itse tekemään. Esimerkiksi maahan heittäytyvää ei saa patukoida, jotta hän lähtisi liikkeelle, vaan hänet on kannettava pois.[23]

[20] *Hallituksen esitys* (HE) 67/1966 eräiden viranomaisten oikeutta voimakeinojen käyttämiseen koskevan lainsäädännön uudistamiseksi sekä eräiksi siihen liittyviksi laeiksi, 2. Ks. myös *Majanen* 1979, 71–80.

[21] *Kari Sinisalo*, Poliisin toimivallan määräytyminen. Tutkimus poliisin vallasta ylläpitää yleistä järjestystä ja turvallisuutta, Vammala 1971, 127–128 ja Poliisi. Poliisioikeuden perusteet, Helsinki 1973, 114.

[22] Ks. vartioimisliikeasetus 15 §:

»Vartijalla ei saa olla vartiointitehtävää suorittaessaan hallussaan ampuma-asetta, jollei hän ole saanut asianmukaista koulutusta sellaisen aseen käsittelyyn ja käyttöön.

Ampuma-aseen käyttö henkilöä vastaan muissa kuin rikoslain 3 luvun 6–8 §:ssä tarkoitetuissa tilanteissa on kielletty.»

[23] Ks. *Sinisalo* 1973, 117.

Uuden vartioimisliikelain 5 § merkitsi aikaisempaan tilanteeseen verrattuna selvää vartijan oikeuksien laajentumista. Vanhassa asetuksessa vartioimisliikkeistä kyllä tunnustettiin määrätyin edellytyksin vartijan oikeus poistaa henkilö »vartiointinsa alaisen kiinteistön tai muun omaisuuden alueelta», mutta varsinaisesti ei annettu keinoja toteuttaa tätä poistamista vastarintatapauksissa. Muun muassa tässä suhteessa hallituksen esityksen maininta siitä, että esityksessä vartioimisliikelaiksi ei ehdoteta vartijan valtuuksien lisäämistä,[24] oli harhaanjohtava ja virheellinen.

Liian ankarien voimakeinojen käytön osalta on vartioimisliikelain 5 §:n 2 momentissa jossakin määrin epätarkka viittaus siihen, mitä rikoslain 3 luvun 9 §:ssä on vastaavan tapauksen varalta säädetty. Tällä tarkoitettaneen lähinnä sanotun pykälän 2 momentista ilmeneviä periaatteita. Lisäksi säännöksessä todetaan, että »on tuomittava». Se tarkoittanee kuitenkin paitsi mahdollisuutta tuomita kysymyksessä olevasta liiallisen voimakeinojen käytön toteuttavasta rikoksesta (esimerkiksi pahoinpitelystä) täyteen tai rikoslain 3 luvun 2 §:n mukaan alennettuun rangaistukseen myös rikoslain 3 luvun 9 §:ssä säädettyä tuomitsematta jättämismahdollisuutta.[25]

7. Vartioimisliikelaissa on tehostettu vartijan rikosoikeudellista suojaa uudella 6 §:ään otetulla kriminalisoinnilla. Virkamiesten suojan osalta on rikoslaissa ollut vanhastaan virkamiehen väkivaltaista vastustamista ja haitantekoa virantoimituksessa olevalle virkamiehelle koskevat säännökset (rikoslain 16 luvun 1 ja 2 §). Järjestysmiesten osalta suoja on järjestetty siten, että julkisista huvitilaisuuksista annetun lain (492/68) 18 §:n 3 momentissa on viittaussäännös, jonka mukaan järjestysmieheen kohdistetusta väkivallasta ja uhkauksesta sekä haitanteosta järjestysmiehelle rangaistaan niin kuin rikoslain 16 luvun 1 ja 2 §:ssä on säädetty. Sen sijaan järjestyksen pitämisestä joukkoliikenteessä annetun lain (472/77) 5 §:ssä ja joukkoliikenteen tarkastusmaksusta annetun lain (469/79) 12 §:ssä on menetelty toisin. Näihin lakeihin otettiin omat väkivaltaista vastustamista ja haitantekoa koskevat kriminalisoinnit. Samalla nimenomaan todettiin, että kuljettajaan ja häntä avustavaan matkustajaan ja vastaavasti matkalippujen tarkastajaan kohdistuneeseen rikokseen ei ole sovellettava rikoslain 16 luvun 1 ja 2 §:n säännöksiä.[26]

---

[24] *HE 108/1982*, 1.

[25] Vrt. *Majanen* 1979, 337.

[26] Ks. tarkemmin *Martti Majanen*, Virkamiehen väkivaltaisen vastustamisen (RL 16: 1) kohteesta. Rikosoikeudellisia kirjoitelmia IV, Vammala 1980, 127–130.

Yksityisetsivä- ja vartioimisliiketoimikunnan enemmistö oli sitä mieltä, että vartijaan kohdistetusta väkivallasta, uhkauksesta ja haitanteosta tulisi rangaista niin kuin rikoslain 16 luvun 1 ja 2 §:ssä on säädetty.[27] Sen sijaan vähemmistöön jäänyt jäsen katsoi, että lakiin ei tulisi ottaa enemmistön ehdottamaa säännöstä, vaan vartijan suoja määräytyisi, kuten silloisen vanhan asetuksen voimassa ollessa, lähinnä rikoslain pahoinpitelyä koskevien säännösten mukaan.[28]

Rikosoikeuskomitean mietinnön liitteenä olleessa runkosuunnitelmassa pidettiin epäsuotavana eri yhteyksissä esiintyneitä pyrkimyksiä laajentaa virkamiehille rikoslaissa suotua erityistä suojaa muihin ammattiryhmiin.[29] Myöskin *Inkeri Anttila* on suhtautunut varsin epäilevästi yksityisetsivä- ja vartioimisliiketoimikunnan enemmistön kantaan ja katsonut, että tuskin olisi tarpeen rinnastaa poliiseja ja vartijoita toisiinsa siten, että väkivalta ja haitanteko vartijalle rangaistaisiin yhtä ankarasti kuin väkivalta ja haitanteko poliisille. Anttila korostaa vielä sitä, että vartijathan eivät toimi virkavastuulla ja lisäksi heillä on joka tapauksessa jokaiselle kuuluva oikeus suojata hätävarjelulla omaa henkilökohtaista turvallisuuttaan.[30]

Hallituksen esityksessä vartioimisliikelaiksi ehdotettiin vartijan rikosoikeudellista suojaa koskeva säännös laadittavaksi sisällöltään järjestyksen pitämisestä joukkoliikenteessä annetun lain 5 §:ää vastaavaksi.[31] Tämänmukaisesti vartioimisliikelain 6 § sai seuraavan sisällön:

> »Joka väkivaltaa käyttäen tai väkivallalla uhaten estää taikka yrittää estää vartijaa suorittamasta tehtäväänsä tai joka tahallaan muuten tekee haittaa vartijalle, on tuomittava, jollei muualla laissa ole säädetty ankarampaa rangaistusta, *väkivaltaisesta käyttäytymisestä vartijaa kohtaan* sakkoon tai vankeuteen enintään kuudeksi kuukaudeksi.»

Säännös ei tullut kuitenkaan täysin järjestyksen pitämisestä joukkoliikenteessä annetun lain 5 §:n sisältöä vastaavaksi. Ensinnäkään säännös ei koske vartijaa mahdollisesti auttaviin henkilöihin kohdistuvaa väkivaltaa, väkivallan uhkaa tai haitantekoa. Tosin se ei liene kovin tarpeenkaan. Käytännössä myös kolmansiin henkilöihin kohdistetulla väkivallalla tai väkivallan uhalla voidaan vaikuttaa vartijan tehtävien suorittamiseen,

---

[27] *KM 1976: 70*, 25–26, 41–42 ja 45.

[28] *KM 1976: 70*, 90–92.

[29] *Rikosoikeuskomitean mietintö* (KM 1976: 72), 217.

[30] *Anttila*, Uusi Suomi 13. 7. 1981.

[31] *HE 108/1982*, 5.

jolloin tapaukseen soveltuu puheena oleva vartioimisliikelain 6 §.[32] Toiseksi pykälässä todetaan vain, että »tahallaan muuten tekee haittaa vartijalle», kun laissa järjestyksen pitämisestä joukkoliikenteessä edellytetään lisäksi, että haitta tapahtuu kuljettajan tai häntä avustavan matkustajan suorittaessa laissa tarkoitettua tehtäväänsä. Mielestäni selvyyden vuoksi olisi vartioimisliikelaissakin tullut olla tällainen maininta. Ilman tätäkin käsitykseni mukaan on kuitenkin lakia tulkittava siten, että haitanteon tulee liittyä vartijan tehtävien suorittamiseen.

Vaikka vartioimisliikelain 6 §:ssä ei nimenomaisesti mainitakaan niin kuin vastaavassa järjestyksen pitämisestä joukkoliikenteessä annetun lain 5 §:ssä, että rikoslain 16 luvun 1 ja 2 §:ää ei saa soveltaa, näyttää selvältä, että näin on asianlaita, koska vartija ei ole rikoslain 2 luvun 12 §:n tarkoittama virkamies eikä muukaan rikoslain 16 luvun 1 §:n 2 momentissa tarkoitettu henkilö, eikä julkisista huvitilaisuuksista annetun lain tarkoittama järjestysmies.[33] Sanottu viittaus on tarpeen järjestyksen pitämisestä joukkoliikenteessä annetussa laissa, koska esimerkiksi kunnallisessa joukkoliikenteessä on virkasuhteessa olevia kuljettajia, joihin kohdistuvasta väkivallasta, väkivallan uhasta ja haitanteosta ilman nimenomaista kieltoa tulisi tuomita rikoslain eikä järjestyksen pitämisestä joukkoliikenteessä annetun lain mukaan.

Vartioimisliikelain 6 §:n uuskriminalisoinnilla on suuri merkitys myös vartijan valtuuksien kannalta. Rikoslain voimaanpanemisesta annetun asetuksen 23 §:n 1 momentin mukaan kenellä tahansa on oikeus ottaa kiinni henkilö, joka on tehnyt rikoksen, josta saattaa tulla vankeutta, jos hänet tavataan verekseltä tai pakosalta.[34] Kun vartijan suojaa tehostettiin aikaisemmasta säätämällä vartijaan kohdistuva väkivalta, väkivallan uhka ja haitanteko rangaistavaksi sakolla tai enintään kuuden kuukauden vankeudella, merkitsi tämä samalla sitä, että tämäntyyppiset teot oikeuttavat jokamiehen kiinniotto-oikeuden käyttämiseen. Asiallisesti kysymyksessä on selvä vartijan valtuuksien lisääminen, joka muodollisesti toteutui uus-

[32] Vrt. *KKO 1977 II 66*. Aseistautunut syytetty oli pakottaakseen häntä pidättämään saapuneet poliisimiehet jättämään tekemättä tämän virkatoimen ilmoittanut poliisille tappavansa kolme hänen kanssaan samassa huoneistossa ollutta henkilöä, mikäli poliisi yrittäisi tulla huoneistoon. Syytetty tuomittiin virkamiehen väkivaltaisesta vastustamisesta. Ks. myös *Majanen* 1980, 131.

[33] Näin myös esimerkiksi Helsingin hovioikeus 10. 10. 1984 T: 2255 ja Vaasan hovioikeus 13. 9. 1985 T: 716/85.

[34] Ks. tarkemmin rikoslain voimaanpanemisesta annetun asetuksen 23 §:n 1 momentista *Majanen* 1979, 173–193.

kriminalisoinnilla, joka lisäsi mahdollisuuksia jokamiehen kiinniotto-oikeuden käyttämiseen.

Vartioimisliikelain omat säännökset mahdollistavat vain henkilön paikalta poistamisen, mutta jos paikalta poistettava tai muu henkilö ryhtyy vartioimisliikelain 6 §:n tunnusmerkistön toteuttavalla tavalla käyttämään väkivaltaa, uhkaamaan väkivallalla tai tekemään muuta haittaa vartijalle, saa vartija rikoslain voimaanpanemisesta annetun asetuksen 23 §:n 1 momentin nojalla ottaa asianomaisen henkilön myös kiinni. Kiinniottamisesta on viipymättä tehtävä ilmoitus vangitsemiseen oikeutetulle viranomaiselle eli käytännössä poliisiviranomaiselle. Jotta kysymyksessä olisi rangaistava ja siten myös kiinniottamiseen oikeuttava haitanteko, tulee sen kuitenkin olla aktiivista haitantekoa.[35] Pelkkä passiivisuus eli esimerkiksi poistumiskäskyn noudattamatta jättäminen ei täytä tunnusmerkistöä eikä siten oikeuta jokamiehen kiinniotto-oikeuden käyttämiseen.

Selvyyden vuoksi olisi saattanut olla hyvä, jos itse vartioimisliikelaissa olisi säädetty myös vartijan kiinniotto-oikeudesta niin kuin yksityisetsivä- ja vartioimisliiketoimikunta ehdotti.[36] Toisaalta vartioimisliikelaissa ei ole pyrittykään vartijan valtuuksien ja suojan tyhjentävään määrittelyyn. Vartioimisliikelain ohella vartijan valtuuksiin ja rikosoikeudelliseen suojaan vaikuttavat edelleen esimerkiksi hätävarjeluoikeutta, pakkotilaa, jokamiehen kiinniotto-oikeutta ja pahoinpitelyrikoksia koskevat säännökset.

---

[35] Näin on tulkittu rikoslain 16 luvun 2 §:ää. Ks. esimerkiksi *Brynolf Honkasalo*, Suomen rikosoikeus. Erityinen osa III. Hämeenlinna 1962, 77 ja *Matti Kuusimäki*, Poliisilain rangaistussäännöksistä, Suomen Poliisilehti 1970, 211–212.

[36] *KM 1976: 70*, 41 ja 45.

Rangaistusasteikon asettamisesta

Hovioikeudenneuvos *Paavo Nikula*

Rangaistusasteikon tehtävä

Rangaistussäännöksen tavoitteena sanotaan yleensä olevan tietyn haitallisen tai vahingollisen käyttäytymisen estäminen yleisen ja yksityisen rauhan sekä järjestyksen turvaamiseksi. Rikoslainsäädännölle on ominaista, että osa säännöksistä on jotakuinkin itsestään selviä, kun taas osa voi olla poliittisesti erittäin kiistanalaisia ja niiden tarpeellisuudesta joudutaan käymään monta kiivasta riitaa. »Tilanteeseen vaikuttavat yleisesti myös piintyneet ennakkoluulot, väärä kuva asioiden tilasta, yleiset sopivaisuuskäsitykset jne. 'Haitallisuus- ja vahingollisuuspisteiden' antaminen on siis vaikeaa arviointityötä», kirjoittaa *Inkeri Anttila*.[1]

Tämän »pisteytyksen» tärkeimpänä mittarina voidaan pitää juuri rangaistusasteikkoja. Niiden tulisi ilmaista rikosten keskinäinen moitittavuusjärjestys tai rinnastus.

Vuoden 1875 rikoslakikomitea esitti rangaistusasteikon tehtävästä sittemmin monissa eri yhteyksissä toistetut ajatukset näin:[2]

> Perusajatus mainitussa rangaistusjärjestelmässä on nimittäin se, että kunkin rikkomuksen rangaistuksen tulee sisällykseltään olla rikkomuksen suuruutta vastaavana rangaistuspakkona, niin myös että sen tulee sisältää rikkomuksen laadun mukaisen, enemmän tai vähemmän pontevan ohjauksen syyllisen parannukseen, sekä että, kos-

---

[1] *Anttila, Inkeri:* Kuinka kriminaalipolitiikkaa olisi kehitettävä, (Rikollisuus ongelmana, kirj. Inkeri Anttila–Olavi Heinonen–Pekka Koskinen–Raimo Lahti), Helsinki 1974, s. 130.

[2] Alamaiset ehdotukset Suomen Suuriruhtinaanmaan Rikoslaiksi . . valmistanut sitä varten määrätty komitea (1875: 9), suom. painos Helsinki 1884, s. 165. RL:n antamiseen johtaneesta kehityksestä ks. *Lahti, Raimo:* Suomen rikosoikeudellisen seuraamusjärjestelmän kehitysvaiheista, Turku 1977, s. 2–9.

> ka varsinainen rangaistus on rikkomusta varten säädetyn rangaistuslatitudin rajain sisällä määrättävä sen mukaan kuinka suuri rikollisen rikkomuksen kautta osottama pakoituksen ja parannukseen ohjauksen tarve on, rikkomus myöskin joka tapauksessa on katsottava sovitetuksi, niin pian kuin varsinainen rangaistus on kärsitty.

Tämä komitea loi pohjan niille lukuisille erilaisille rangaistusasteikoille, jotka sittemmin uuteen rikoslakiin tulivat ja joita rikoslain uudistamista varten asetetun projektin työssä laskettiin 1980-luvulla olleen yli 70.[3]

Asteikkojen yhtenäistämistavoitteet

Vuoden 1976 rikosoikeuskomitea ehdotti rangaistusasteikkoja voimakkaasti yhtenäistettäväksi. Tätä perusteltiin suhteellisuuden ja oikeudellisen ennustettavuuden varmistamisella. Komitea ei kuitenkaan päässyt noudatettavasta asteikosta yksimielisyyteen, vaan niitä esitettiin peräti neljä vaihtoehtoa.

Perusteluna esitettiin ensinnäkin, että uuteen rikoslakiin ei tulisi ottaa sellaisia ankaria enimmäisrangaistuksia, joista etukäteen tiedetään, ettei niitä tulla käytännössä soveltamaan. Komitea korosti lisäksi, että vähimmäisrangaistuksilla on voimakkaampi rangaistuskäytäntöä ohjaava vaikutus kuin mittaamissäännösten ohjeilla. Edelleen komitea korosti, että vähimmäisrangaistusten käyttö on tärkeää oikeusturvankin takia:[4]

> Ottamalla käyttöön porrastettuihin vähimmäisrangaistuksiin perustuvan järjestelmän lainsäätäjä samalla asettaa itselleen velvoitteet huolehtia rangaistussäännösten riittävästä porrastamisesta. Suppeat tyyppirangaistusasteikot estävät sen, että vaaditaan otettavaksi rikoslakiin ylimalkaisia, törkeysasteeltaan erilaisia tekoja peittäviä rangaistussäännöksiä; ne johtavat tällöin joko epäyhtenäiseen rangaistuskäytäntöön tai yliankariin tai liian lieviin rangaistuksiin. Asteikkojen vähimmäisrangaistukset pakottavat lain suunnittelijat selvittämään, millaisten tekojen on katsottava ansaitsevan ankaria, millaisten taas lieviä rangaistuksia.

Sadassa ja yhdessä vuodessa rangaistusasteikon tehtävästä on siis pudonnut rikoksentekijän itsensä »pakoituksen ja parannukseen ohjauksen tarve». Toinen puoli tehtävästä on säilynyt.

---

[3] Rikoslain kokonaisuudistus I, rikoslakiprojektin ehdotus, oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 5/1984, Helsinki 1984, s. 28.

[4] Rikosoikeuskomitean mietintö, 1976: 72, Helsinki 1976, s. 162–167, 170–172 (KM 1976: 72).

Allan Serlachiuksen rikoslakiehdotuksessa vuodelta 1920 ei pyritty rangaistusasteikkoja »suunnittelemaan». Hänen kantansa oli itse asiassa päinvastainen:[5]

> Loogillisesti on yhtä mahdoton todistaa, että rangaistussäännös kuuluu tai ei kuulu rikoslakiin, kuin todistaa, että lain rangaistus on liian ankara tahi liian lievä.

Rikosoikeuskomitea ja rikoslakiprojekti pitävät tunnetusti Serlachiuksen toistakin »loogillista mahdottomuutta» ratkaistavissa olevana halutessaan kaikki vankeusuhkaiset rangaistussäännökset rikoslakiin ja vain sinne.

Tyyppirangaistusasteikkojen käyttö heijastuu siis myös säännösten sisältöön. Vuoden 1976 rikosoikeuskomitea mainitsi, että yleisluonteinen kirjoitustapa omaksuttiin rikoslaissa jo 1889. Vuoden 1875 rikoslakikomitea oli vielä kasuistisella kannalla ja myönsi sen itsekin:[6]

> Kaikenmoista ulkomaalaisuuden orjallista matkimista on kuitenkin tässä työssä koetettu välttää: on vaan otettu siitä sellaista, jota vailla ei voitu olla, ja mitä on uutta se on sovitettu yhteen vanhan kanssa, mikäli se on käynyt päinsä, ja sen kautta on kenties joskus lujemmin kuin olisi tarvittu pysytty kiinni vanhan ajan taipumuksessa luetella laissa kaikellaisia sattumia.

Rikoslakiprojekti on noudatellut vuoden 1976 rikosoikeuskomitean linjoja ja pääsääntöisesti ehdottaa seuraavia asteikkotyyppejä:[7]

sakko,
sakko – 6 kuukautta vankeutta,
sakko – 1 vuosi vankeutta,
sakko – 2 vuotta vankeutta,
4 kk – 4 vuotta vankeutta,
2 – 10 vuotta vankeutta.

Yläpäästään rangaistusasteikkoja ehdotetaan supistettavaksi »varsin varovaisesti». Syynä on, että »Rikoslain eri rikosten vakavuusarviointi järkkyisi, jos rangaistusasteikkojen supistaminen toteutettaisiin perusteellisesti». Suorastaan maailman valmiiksi saamisen meininki ilmenee tavoitteesta tarkistaa asteikot kokonaisuudessaan »rikoslain kokonaisuudistuksen viime vaiheessa». – Olisiko syytä muistaa, että yksinvaltaisena keisariaika-

[5] *Serlachius, Allan:* Ehdotus uudeksi rikoslaiksi, II ja III osa, Helsinki 1920, s. 45.

[6] Ks. viitteessä 2 main. mietintö s. 158.

[7] Viitteessä 3 main. ehdotus, s. 30. Kysymys kaikkein ankarimmasta asteikosta, mm. problemaattinen elinkautisrangaistus ei tullut vielä kokonaisuudistustyön I vaiheessa esille.

nakin rikoslain kokonaisuudistus vei vuosikymmeniä, ja tuloksesta jouduttiin melko pian toteamaan, että se rakentui vanhentuneelle pohjalle?[8]

Lausuntokäsittelyssä projektin kaavailut saivat yleensä kannatusta, joskin asteikkojen kokonaistarkistuksen mahdollisuuksia epäiltiin, samoin kuin mahdollisuutta selvitä ehdotetuilla, vielä suhteellisen harvoilla tyyppirangaistuksilla. Osoituksena asian herättämästä kiinnostuksesta on, että perinteisten juridisten instanssien lisäksi asiaan otti kantaa rautatiehallituskin.[9]

Yksittäisiä asteikkomuutoksia

Rangaistusasteikkojen muutoksia on perusteltu verrattain laajasti rikoslain kokonaisuudistuksia valmisteltaessa, niin kuin asiaan kuuluukin. Suppeammissa uudistuksissa perustelut ovat niukemmat. Yleisenä havaintona voinee todeta, että hallituksen esityksissä on oltu niukkasanaisempia kuin esitysten eduskuntakäsittelyssä. Myös perustelujen sisällön rationaalisuusaste vaihtelee.

Siveellisyysrikokset 1970

Siveellisyyteen kohdistuvien rikosten rankaisemista koskeneessa hallituksen esityksessä sanottiin yksikantaan, että vanhat säännökset »eivät vastaa nykyisiä käsityksiä enempää kriminalisoinnin laajuuden kuin rangaistusten ankaruudenkaan osalta».[10] Lakivaliokunnan mietinnössä taas lausuttiin monimielisesti, että yhteiskunnan muuttumiseen »on liittynyt moraalisten erimielisyyksien lisääntyminen».

Varsinaisesti muutosta perusteltiin sukupuolielämää koskevien käsitysten muuttumisella. Siihen puolestaan lausutaan vaikuttaneen »asiaa koskevan tiedon valtava lisääntyminen viime vuosisataan verrattuna». Siten myös »eräät epätavallisen korkeat rangaistussäännökset heijastavat lain periytymistä täysin toisenlaisista olosuhteista.» Tietoon muutosvoimana palattiin vielä toteamalla, että »lakia on pidettävä vanhentuneena myös lisääntyneen rikoslain vaikutuksia koskevan tietämyksen perusteella».[11]

[8] *Backman, Eero*: Rikoslaki ja yhteiskunta I, Vammala 1976, s. 160–162.

[9] Rikoslain kokonaisuudistus I, tiivistelmä lausunnoista, kirj. Ilari Hannula ja Ilkka Rautio, oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 6/1985, Helsinki 1986, s. 28–33.

[10] HE n:o 52/1970 vp.

[11] Lakivaliokunnan mietintö n:o 11/1970 vp.

Varallisuusrikokset 1972

Perustelu, jonka mukaan rangaistusasteikot »eivät vastaa nykyisiä käsityksiä» toistuu niin monessa hallituksen esityksessä, että sitä voidaan pitää vakiofraasina. Toisinaan se esiintyy yksin, mutta varsinkin suuremmissa reformeissa sitä on vahvistettu muilla perusteluilla. Hallituksen esityksessä mm. varkausrikoksia koskevien säännösten muuttamisesta asteikkoja ja niiden keskinäistä suhdetta pohdittiin poikkeuksellisen pitkään.

Pohdinta aloitetaan varallisuusrikosten vaarallisuuden »muuttumisella» (millä tarkoitetaan vaarallisuuden vähenemistä). Sitten todetaan, että vanhat säännökset ovat voineet johtaa »kohtuuttomiin tai muuten yleistä oikeuskäsitystä loukkaaviin rangaistuksiin». Asteikon määrittelyn vaikeus myönnetään: »Rangaistusasteikkojen osalta ei voitane määritellä mitään sääntöä perustyyppiä olevien rikosten eri ryhmille. Voitaneen kuitenkin lähteä siitä, ettei törkeästä rikoksesta säädetä rangaistukseksi sakkoa».

Asteikkoperustelujen klassikkokin esitetään expressis verbis: »Nykyisen käsityksen mukaan varkausrikoksista säädetyt ankarat rangaistusasteikot loukkaavat suhteellisuusperiaatetta, jonka mukaan rangaistuksen ankaruuden ja rikoksen törkeyden välillä tulee vallita tietty suhde». Tämän perinteisen abstraktion vastapainoksi löytyy myös empirian helmi:[12]

> »Kun käytännössä vain poikkeustapauksessa on tuomittu törkeästä varkaudesta ankarampi rangaistus kuin neljä vuotta kuritushuonetta, ehdotetaan törkeiden rikosten osalta asteikoksi kuritushuonetta enintään neljä vuotta tai vankeutta vähintään kuusi kuukautta sekä perusrikosten osalta vankeutta enintään kaksi vuotta tai sakkoa».

Perustelut vakuuttivat lakiovaliokunnan, joka puolsi »ehdotettua rangaistusasteikkojen tarkistamista sekä varkautta, kavallusta, petosta ja veropetosta koskevien enimmäisrangaistusten yhdenmukaistamista». Merkillepantava on myös valiokunnan selväsanainen kannanotto:[13]

> Lakiehdotuksen mukaan varkautta koskevat rangaistusasteikot, jotka ovat johtaneet kohtuuttomiin rangaistuksiin, lievenisivät, kun taas petoksesta ja veropetoksesta seuraavat enimmäisrangaistukset korotettaisiin. Valiokunta pitää erityisen tärkeänä sitä, että varkautta koskevien rangaistusasteikkojen lieventäminen ja törkeää varkautta koskevan tunnusmerkistön tarkistaminen todella johtaa oikeuskäytännössä tuntuvaan rangaistustason laskemiseen.

[12] HE n:o 23/1972 vp., s. 1–5.

[13] Lakivaliokunnan mietintö n:o 4/1972 vp., s. 2.

Risto Jaakkola tutki vuonna 1980, miten valiokunnan kanta, josta tuli lainsäätäjän tahto eduskunnan sen hyväksyttyä, oli toteutunut. Hän toteaa varkausrikoksia koskeneen muutoksen vaikutukset erittäin suuriksi, mutta joutuu toisaalta tiivistämään uudistuksen vaikutukset kaikkien siihen kuuluneiden rikosten osalta siten, että »rikosten törkeysporrastus ja rangaistusasteikkojen yhdenmukaistaminen eivät ole johtaneet tuomitsemiskäytännön yhdenmukaistamiseen eri rikoksissa joskin tämänsuuntaista kehitystä on selvästi tapahtunut». Varkausrikollisuuteen alettiin suhtautua lievemmin, mutta kavallus- ja petosrikoksissa muutokset olivat vaikeammin tulkittavissa.[14]

Väkivaltarikokset 1966–1969

Varallisuusrikosuudistukselle tavallaan raivasi rangaistusasteikkojen osalta tietä vuonna 1966 annettu hallituksen esitys henkeen ja terveyteen kohdistuvia rikoksia koskevan lainsäädännön muuttamisesta.[15] Esitys saatiin lakivaliokunnassa käsitellyksi loppuun vasta vuonna 1969. Itse asiasta valiokunta lausui, että kaikilla tahoilla ollaan lähimain yksimielisiä, mitä on rangaistava väkivaltarikoksina ja myös rangaistustaso on yleensä katsottu tyydyttäväksi.

Sen sijaan valiokunta viittasi kritiikkiin, jonka mukaan varallisuusrikoksia koskevat viime vuosisadan säännökset eivät yhteiskuntakehityksen myötä enää olleet hyväksyttäviä. Valiokunta pitikin tarpeellisena, että myös osauudistusten tietä edettäessä uudistuksille luodaan yhteinen järjestys kartoittamalla vanhentuneiden säännösten epäkohdat. Myös viitattiin pyrkimykseen yhtenäistää rangaistussäännöksiä eri Pohjoismaissa. Ruotsin uutta rikoskaarta (NRB 1962) voitiin valiokunnan mielestä pitää, ei ehkä esikuvana, mutta ainakin pohjoismaisen linjan kuvastajana.[16]

Virkamiehen väkivaltainen vastustaminen 1966

Rikoslainsäädännön muutosten yleinen suuntaus on, niin kuin monesti on todettu, rangaistustason lieveneminen, ainakin jos mittarina käytetään rangaistusasteikkoja. Rangaistussäännösten lieventämistä joudutaan yleensä perustelemaan laajemmin kuin tason pitämistä entisellään tai korottamistakin.

[14] *Jaakkola, Risto:* Vuoden 1972 varallisuusrikosuudistuksen kontrollipoliittinen arviointi, Lakimies 1980, s. 781, 788.

[15] HE n:o 68/1966 vp.

[16] Lakivaliokunnan mietintö n:o 11/1969 vp.

Rikoslain 16 luvun 1 §:n erityistä rikosoikeudellista suojaa nauttivien henkilöiden piiriä laajennettiin vuonna 1966 annetulla esityksellä.[17] Henkilöpiirin laajentamisen ohella korotettiin erittäin lieventävien asianhaarain vallitessa tehdyn väkivaltaisen vastustamisen rangaistusasteikkoa. Korottamisesta esityksessä vain todettiin – sananmukaisesti – että vankeusrangaistuksen enimmäismäärä on ehdotuksessa nostettu kuudeksi kuukaudeksi ja vaihtoehtoisen sakkorangaistuksen erityinen enimmäismäärä on poistettu. Valiokunta ei puuttunut rangaistustason koventamiseen entisestäänkin.[18]

Asiaan ei puututtu henkeen ja terveyteen kohdistuvia säännöksiä muutettaessa. RL 16: 1:n perusrikoksen asteikossa ei ole sakkoa, toisin kuin RL 21: 5:ssä pahoinpitelyn uudemmassa asteikossa. Tilanteen ongelmallisuus on joka päivän tuttu oikeuskäytännössä.

Moottoriajoneuvon luvaton käyttöönottaminen 1964

Samantapainen epäsuhde löytyy varallisuusrikosten puolella. Moottoriajoneuvon luvattomasta käytöstä ei voi seurata sakkoa, varkaudesta sen sijaan voi. Vastapainoksi tosin moottoriajoneuvon törkeän luvattoman käytön maksimirangaistus on kolme vuotta ja törkeän varkauden neljä vuotta vankeutta. RL 38: 6a:n perustelut hallituksen esityksessä (jossa tosin säännöksen paikaksi ehdotettiin RL 28 lukua) ovat kappale kriminaalipolitiikan historiaa.

Jo esityksen nimi on poikkeuksellinen; muutoksen perusteleminen kiiruhdetaan aloittamaan jo siinä: »Hallituksen esitys Eduskunnalle moottoriajoneuvojen luvattoman käytön yleistymisen johdosta rikoslainsäädäntöön tehtäviksi muutoksiksi».[19] Asiasta lausuttiin, että kyse on erityisesti »vaikeanlaatuisen nuorisorikollisuuden yleistymisestä, liikenneturvallisuuden heikkenemisestä sekä huomattavista omaisuusvahingoista. Tämän vuoksi Hallitus katsoo välttämättömäksi pyrkiä käytettävissään olevin keinoin tehostamaan taistelua kysymyksessä olevaa rikollisuutta vastaan . . .». Siitä, kuinka laajalla rintamalla käytävästä taistelusta oli kysymys, lausuttiin näin:

> Sama pyrkimys konevoiman luvattomaan hyödyksi käyttämiseen, joka on ominaista kysymyksen ollessa toisen moottoriajoneuvon

[17] HE n:o 67/1966 vp.

[18] Lakivaliokunnan mietintö n:o 12/1967 vp.

[19] HE n:o 10/1964 vp.

käytöstä, voi näet myös johtaa muidenkin konekäyttöisten kulkuvälineiden, esim. moottoriveneiden, lentokoneiden, sotilasajoneuvojen, raitiovaunujen tai rautatielaitoksen vetokaluston luvattomaan käyttämiseen. Niin ikään voivat tällaisen käytön kohteina tulla kysymykseen erilaiset työkoneet, kuten maansiirto-, tie- tai kaivinkoneet, nosturit, leikkuupuimurit ja trukit. Mainitunlaiseen konevoimasta sinänsä johtuvan edun hyväksi käyttöön sisältyy usein myös toiselle kuuluvan polttoaineen kuluttaminen. Näin ollen ja kun konevoiman merkitys yhteiskunnassamme on jatkuvasti kasvamassa . . . (jne).

Ei ihme, että näin vahvasti panssaroitu säännös jätettiin vuoden 1972 varallisuusrikosuudistuksessa koskematta. Olivathan pintaliitäjät lisäksi tulleet kuvaan mukaan. Lisäksi kokemuksesta tiedetään, että maatalousväestön elämänpiirin ja intressien kytkeminen kriminalipoliittisiin ratkaisuihin on niiden vahva lukko, olkoonkin että leikkuupuimuri oli 1964 vielä melko harvinainen kapine. – Nyt on rikoslakiprojekti kuitenkin tarttunut asiaan ja ehdottaa rangaistusasteikkoja varkauden kanssa yhtenäistettäväksi.

Eduskunnan lakivaliokunta linjasi käyttöönottosäännöksen tulkintaa vielä siten, että autoon matkustajaksi tullut, joka tavalla tai toisella saa tietää käyttöönoton luvattomuuden, on rangaistava myös tekijänä. Korkein oikeus on tämän tulkinnan vahvistanut, ja se onkin pahan päivän tuttu kaikille tuomareille. »Mielestäni kriminalisointi on RL 38: 6a:ssa viety tällä kohdin liian pitkälle», on *Martti Majasen* täsmällinen arviointi, johon ei liene vaikea yhtyä.[20]

Sotilasrangaistussäännökset 1982

Vuoden 1919 sotaväen rikoslaki valmisteltiin ja säädettiin kiireessä ja poikkeuksellisissa oloissa, ja se näkyi lopputuloksesta, jossa vilisi mm. sellaisia rikosoikeudellisia kummajaisia kuin ryöstäntä, salakapina ja yllyttely (ilmeisestikin seurauksena »ulkomaalaisuuden orjallisesta matkimisesta»). Lakia pidettiinkin alun alkaen lakiteknisesti ja asiallisesti epätyydyttävänä. Sen uudistaminen aloitettiin jo 1920-luvulla, mutta kokonaisuudistusta ei saatu aikaan vuosikymmeniin. Tosin laajoin osittaisuudistuksin onnistuttiin lakia jonkin verran siloittelemaan.[21]

Vuonna 1981 uudistusesitys vihdoin saatiin eduskuntakäsittelyyn. Hallitus perusteli rangaistussäännösten muutostarvetta totuttuun tapaan: »Lain

[20] *Majanen, Martti:* Moottoriajoneuvon luvattomasta käyttöönottamisesta, Lakimies 1971, s. 355.

[21] Ks. esim. sotilasrikos- ja sotilasoikeudenkäyntilainsäädännön uudistamiskomitean mietintö, 1972: A 18, Helsinki 1972, s. 16, 207–242.

tunnusmerkistöt eivät vastaa nykyisiä vaatimuksia, eivätkä rangaistusasteikot muuttuneita käsityksiä sotilasrikosten vaarallisuudesta».[22] Rangaistusasteikot tyypitettiin niin, että perusrikoksen latitudi käsitti sakon tai kurinpitorangaistuksen sekä vankeutta enintään kaksi vuotta.

Vuoden 1976 rikosoikeuskomitean enemmistö omaksui runkosuunnitelmaansa samantapaiset kolmisenkymmentä sotilasrikostunnusmerkistöä. Komitean puheenjohtaja *Antti Kivivuori* (jonka titulatuuraan kuuluu mm. res.luutn.) tosin katsoi parin muun jäsenen kanssa, että rauhanaikana riittäisi vain kaksi sotilastunnusmerkistöä.[23]

Hallituksen esityksen eduskuntakäsittelyssä toinen lakivaliokunta yhtyi näkemykseen rangaistustason alentamisen tarpeellisuudesta, mutta totesi samalla, että asteikkoja on syytä lieventää vielä esitetystäkin:[24]

> Asteikkojen tulee olla mahdollisimman yhdenmukaiset yleisen rikoslainsäädännön kanssa. Tämän vuoksi valiokunta ehdottaa useassa pykälässä asteikkoja tarkistettavaksi. Perusrikoksen rangaistusmaksimeja ehdotetaan alennettavaksi kahdesta vuodesta yhteen vuoteen. Vähäisimmistä rikoksista ehdotetaan vankeusrangaistus kokonaan poistettavaksi. Yhdessä tehtyjen rikosten vähimmäisrangaistukset ehdotetaan myös poistettaviksi. Sota-ajan rangaistussäännöksissä ehdotetaan rangaistusten vähimmäismääriä alennettaviksi.

Valiokunta ei ollut yksimielinen ehdotuksissaan, vaan enemmistön lievennyksiä pidettiin yhtäällä liian vähäisinä toisaalla taas liian pitkälle menevinä. Tätä voinee pitää tyypillisenä ilmiönä. Eduskunnassa onkin rangaistusasteikoista usein eri mieliä, kun sen sijaan lainvalmistelussa ja hallituksen käsittelyssäkin yhteinen kanta rangaistuksista on melko helppo löytää.

Sivuvaikutteita ja -vaikutuksia

Rangaistusten saattaminen vastaamaan »nykyisiä käsityksiä rikoksen vaarallisuudesta» on yleisin julkilausuttu peruste asteikkojen muutoksille, mutta myös muut seikat vaikuttavat harkintaan. Näitä muita seikkoja ovat ennen muuta esitutkinnan keinojen käyttömahdollisuudet, minkä lisäksi tällaista piilovaikutusta voi olla myös itse oikeudenkäyntimenettelyyn liittyvillä näkökohdilla.

[22] HE n:o 85/1981 vp., s. 4.

[23] KM 1976: 72, s. 240.

[24] Toisen lakivaliokunnan mietintö n:o 13/1982 vp., s. 2.

Rikoksesta verekseltä tavatun kiinniottaminen edellyttää, että seuraamusvalikoimaan kuuluu vankeus (RVA 23 §). Vangitsemisedellytyksissä tämä rangaistuslaji on niin ikään avainasemassa. Lisäksi vaaditaan, eri vangitsemisperusteista riippuen, mm. ainakin yli yhden vuoden tai vähintään kahden vuoden vankeusuhkaa (RVA 20 §). Tuomioistuin voi tai sen tulee määrätä rikoksentekijä vangituksi mm. jos – jälleen perusteesta riippuen – tuomitaan vähintään vuoden tai kahden vuoden vankeusrangaistus (RVA 30 a §).

Etsinnän edellytyksenä on, että rikoksesta saattaa seurata yli kuusi kuukautta vankeutta (L takavarikosta ja etsinnästä rikosasioissa 1 §). Tästä on tehty poikkeus mm. epäsiveellisten julkaisujen laissa ja RL 16: 28:ssa väkivaltakuvausten levittämisen kriminalisoinnin yhteydessä. Näissä tapauksissa etsintä on mahdollinen vaikka rangaistusasteikko ei ylitä vaadittavaa kuutta kuukautta vankeutta.

Hallituksen 1985 antamassa esityksessä pakkokeinolaiksi ehdotetaan kiinniotto-oikeutta laajennettavaksi muutamaan sakkorikokseen (mm. näpistys). Pidättämisen ja vangitsemisen edellytyksenä olisi perusteesta riippuen vähintään kaksi vuotta taikka ainakin yksi vuosi vankeutta. Perusteluissa todetaankin, että »säännökset pidättämisen edellytyksistä on laadittu pääpiirteittäin nykyisten vangitsemisen edellytyksiä koskevien säännösten pohjalta».

Sen sijaan etsinnän osalta esitetään muutos, joka periaatteessa on vain yksi päivä, mutta käytännössä sitäkin tärkeämpi. Etsintä olisi nimittäin sallittu, jos »ankarin rangaistus on vähintään kuusi kuukautta». Voimassa olevassa laissahan sanotaan »kovempi rangaistus kuin kuusi kuukautta vankeutta».

Uusista pakkokeinoista matkustuskiellon käyttöedellytykseksi tulisi mm. rangaistusmaksimi, vähintään yksi vuosi vankeutta. Sen sijaan hukkaamiskiellon, vakuustakavarikon, poistumisen estämisen, paikan eristämisen tai henkilötunnusmerkkien ottamisen edellytyksenä ei tiettyä rangaistusasteikkoa olisi.[25]

Varsinaisessa rikosprosessissa rangaistusasteikolla on merkitystä mm. rangaistusmääräysmenettelyn käyttömahdollisuuteen (RangMäärL 2 §; sakko – 6 kk. vank.), syytetyn kuulemisvelvollisuuteen alioikeudessa (OK 12: 8 ja 16: 8) ja hovioikeudessa (OK 26: 8), tosin välillisesti. Todistelussa rangaistuslaji tai -asteikko osaltaan määräävät tuomioistuimen prosessinjoh-

[25] HE n:o 1/1985 vp., s. 48, 96–104.

tomahdollisuuksia (OK 17: 8 ja 45) sekä todistajan kieltäytymisoikeuden väistymisen (OK 17: 23 ja 24 sekä 65; 6 v. vank.).

Edelleen rangaistusasteikko vaikuttaa mahdollisuuteen luovuttaa rikoksentekijä sekä nuorten rikoksentekijäin syyttämättä jättämiseen. Maksuttomasta oikeudenkäynnistä annetun lain 10 §:ään lisättiin 1977 säännös, jonka mukaan avustajaa ei ilman erityistä syytä saa määrätä yksinkertaisessa rikosasiassa, jos siinä yleisen rangaistuskäytännön mukaan ei ole odotettavissa ankarampaa rangaistusta kuin sakko. Säännös liittyy rangaistusasteikkoihin vain välillisesti, mutta on sitäkin kiintoisampi siinä, että asia ratkaistaan monesti jo siinä vaiheessa kun harkitaan avustajan määräämistä; tuomioksi tulee sakkoa, mutta ei välttämättä aina yleisen rangaistuskäytännön mukaisesti, vaan toisinaan jopa siitä huolimatta.

Oikeusministeriössä valmisteltavana olevan ehdotuksen mukaan yhden tuomarin alioikeus tulisi kysymykseen rikosasiassa silloin, kun rangaistusmaksimi on enintään yksi vuosi vankeutta ja tuomitaan vain sakkoa.[26]

Rangaistusasteikon asettaminen rikosprosessuaalisten säännösten soveltamisen edellytykseksi on tietenkin aivan luontevaa. Mutta silloin, kun rangaistusasteikkoja pyritään asettelemaan sen mukaan, mitä rikosprosessuaalisia keinoja halutaan saada käyttöön, häntä alkaa heiluttaa koiraa.

Mainintoja tällaisista tavoitteista ei löydy kovinkaan paljon virallisasiakirjoista. Varallisuusrikoksia koskevan uudistuksen yhteydessä vuonna 1972 lakivaliokunta tosin puolsi – täysin asianmukaisesti – kavalluksen ja petoksen lieviä tekomuotoja koskevia säännöksiä sillä, että se on tarpeellista »mm. rangaistusmääräysmenettelyn käytön mahdollistamiseksi».[27]

Varsin suorapuheisia oltiin moottoriajoneuvon luvatonta käyttämistä koskevassa esityksessä. Siinä kritikoidaan silloisen, toisen irtaimen omaisuuden luvatonta käyttämistä koskevan säännöksen lepsuutta mm. näin:[28]

> Edelleen on nykyisen lain epäkohtina mainittava, ettei teosta normaalitapausten osalta säädettyä rangaistusta voida pitää riittävänä ja ettei erittäin raskauttavien asianhaarain varalta säädetty rangaistusasteikkokaan, jota on yleisesti jouduttu soveltamaan, ehkä ole oikeassa suhteessa varkausrikoksista säädettyihin rangaistuksiin eikä esim. vangitsemisen edellytyksiä ajatellen joka suhteessa ole onnistunut.

---

[26] Luonnos hallituksen esitykseksi Eduskunnalle yleisten alioikeuksien yhtenäistämistä koskevaksi lainsäädännöksi, 1986, s. 42.

[27] Lakivaliokunnan mietintö n:o 4/1972 vp., s. 2.

[28] HE n:o 10/1964 vp., s. 1–2.

Rangaistusasteikko voi myös vaikuttaa rikosoikeudellisiin soveltamisratkaisuihin yksittäistapauksessa. Vahva rikosoikeudellinen tulkintaperiaate on, että henkilöllisiin oikeushyviin kohdistuvien rikosten yksiköitymisperusteena on loukattu henkilö; eri henkilöihin kohdistuneita rikoksia ei esim. pidetä jatkettuna rikoksena. Kuitenkin on, niin kuin *Pekka Koskinen* huomauttaa,[29] eri virkamiesten väkivaltainen vastustaminen voitu oikeuskäytännössä katsoa jatketuksi rikokseksi. Myös lievän pahoinpitelyn sisältyminen väkivaltaiseen vastustamiseen, mistä käytäntö lienee kutakuinkin vakiintunut, voidaan ajatella ainakin osittain perustuvan vastustamisrikoksen ankaraan asteikkoon RL 16: 1:ssä.

Pakkokeinon käyttöedellytyksenäkin oleva rangaistusmäärä voi vaikuttaa tuomiolauselmaan. *Risto Jaakkola* havaitsi, että vaikka vuoden 1972 uudistus johti varkausrikoksista tuomittujen rangaistusaikojen yleiseen lyhenemiseen, tästä oli yksi silmiinpistävä poikkeus: yli vuoden mittaisten tuomioiden osuus nousi huomattavasti. Syynä Jaakkola mainitsee mm. sen, että vuonna 1974 muutettiin lakia niin, että alle vuoden vankeusrangaistukseen tuomittu voidaan vangita vain erityisedellytyksin.[30] Näiden osoittaminen saattoi siis olla vaikeampaa kuin rangaistuksen ankaroittamisperusteiden löytäminen käsiteltävänä olleessa jutussa.

Rangaistusasteikkojen muutosperusteista

Satunnaisetkin esimerkit rangaistusasteikkojen muuttamisesta osoittavat, että lievennyksiä tai ankaroittamisia voidaan perustella melkein miten osuvasti tai olemattomasti, ontosti taikka ohiampuvasti tahansa. Ja erinomaisestikin perustellut muutokset voivat vesittyä käytännössä. *Väinö Linnan* Tuntemattomassa Sotilaassa on syvällinen kriminaalipoliittinen havainto: »Pelkkä sattuma lähdössä ratkaisee, kummalta puolen ristikkoa katsellaan». Olisiko liikaa väittää jatkoksi, että yleisen ilmapiirin oikullisuus ja lainsäätäjän ailahdus määrää, kuinka kauan ristikon takaa katsellaan? Muutosten toteutuminen perustuu ilmeisesti aika vahvasti yleisen mielipiteen kulloiseenkin suuntaukseen ja poliittiseen ilmastoon. *Olavi Heinonen* viittaa vaaroihin, joita valistumattomuus kriminaalipolitiikassa voi aiheuttaa:

---

[29] *Koskinen, Pekka:* Yksitekoisesta rikosten yhtymisestä, Vammala 1973, s. 150, 163.

[30] Jaakkola, m.k., s. 775.

»Yleisen mielipiteen manipuloitu turvattomuuden tunne saattaa sitten johtaa yllättäviin ja epätarkoituksenmukaisiin viranomaisreaktioihin».[31]

Rangaistusten alenevalle yleissuuntaukselle *Jukka Kekkonen* ja *Heikki Ylikangas* hyväksyvät »pääselitykseksi vallankäytön demokratisoitumisen».[32] Sitä se varmasti on, mutta selitys on niin yleinen, että se ei oikeastaan kerro mitään (sitä paitsi ei ole aivan selvää, kumpi on syy ja kumpi seuraus; ehkä kehitys onkin ollut enemmän syklinen kuin lineaarinen).[33]

Ainakin edellä lainatuista perustelulausumista voisi ehkä puristaa havainnon: tieto voi olla vahva muutosvoima, mutta samoin pelko tai turvattomuuden tunne. Autoistumisen alkuvaiheessa olevassa maassa autovarkauksien pelko johti rangaistusasteikon rajuun koventamiseen. Vaurastuneessa maassa saatettiin alentaa rangaistusasteikkoja varkausrikoksista. Verorikosten asteikkojen koventaminen voitiin perustella yhteisvastuulla, joka vaatii jo melko korkeaa yhteiskunnallista tietoisuutta.

Ehkä voidaan pitää empiirisen tiedon ylitulkintana perustelua, että kun törkeästä varkaudesta ei juurikaan tuomita yli neljän vuoden vapausrangaistuksia, se voidaan asettaa myös raskauttavien asianhaarain vallitessa tehdyn petoksen sekä törkeän kavalluksen ja veropetoksen enimmäisrangaistukseksi. Sen sijaan rangaistusasteikkoja harkittaessa ei näy kiinnitetyn huomiota siihen, *Kaarlo L. Ståhlbergin* väitöskirjatyönsä päätteeksi de lege ferenda -katsauksessaan esittämään näkökohtaan, että vahingoittamistarkoituksessa suoritetun erehdyttämisen rinnastaminen rangaistusasteikossa varsinaiseen petokseen lienee lainsäätäjän lapsus ja ansaitsisi tulla erotetuksi alempaan asteikkoon.[34]

Tietoon nojaten saatettiin myös vaikea siveellisyysrikosuudistus toteuttaa. Tämän esityksen ja siitä annetun valiokuntamietinnön useasta virkkeestä löytyy viittaus asiaa koskevaan tietämykseen, samalla kun niistä voidaan havaita sellaisen sovittelevan esitysmuodon etsintää, joka jo ennakolta torjuu rankaisullisen kiihkon valloilleen pääsyn: »Perinteisellä kristillisellä sukupuolimoraalilla on edelleen merkittävä asema. Mutta esimerkiksi

[31] *Heinonen, Olavi:* Suomen kriminaalipoliittisen päätöksenteon kehitys, viitteessä 1 main. teos, s. 126.

[32] *Kekkonen, Jukka–Ylikangas, Heikki:* Vapausrangaistuksen valtakausi, Helsinki 1982, s. 54–67 ja 86.

[33] Vrt. myös *Utriainen, Terttu:* Syyllisyys muuttuvana käsitteenä, Vammala 1984, s. 314: rikosoikeuden dogmatiikkakin kulkee välistä kriminaalipoliittisten tavoitteiden edellä, välistä jäljessä.

[34] *Ståhlberg, Kaarlo L:* Petoksesta, Vammala 1964, s. 252 s., ks. myös s. 7.

esiaviollisten suhteiden yleistyminen ja nuorten henkilöiden sukupuolikäyttäytymisestä saatavissa olevat tiedot osoittavat muunkinlaisia käsityksiä esiintyvän».[35]

Ehkä *Kekkosen* ja *Ylikankaan* selitysperustetta voisi syventää sanomalla, että rangaistusjärjestelmän muutosten syynä on laajentunut yhteiskunnallinen tietoisuus. Vallankäytön demokratisoituminen laajentaa päätöksenteon yhteiskunnallista tieto- ja kokemuspohjaa. Tutkimustieto varmentaa kansan parista valittujen päätöksentekijöiden yhteiskunnallista intuitiota.

Tätä vastaan sitten käyvät päätöksentekijöiden asenteet ja samastuminenkin, mikä näkyy siinä, että rangaistuksen kohteiksi tulevilla rikoksentekijöillä argumentoidaan toisinaan omituisesti. Moottoriajoneuvojen luvaton käyttö oli »vaikeanlaatuista nuorisorikollisuutta», jota vastaan oli taisteltava. Aseena käytettiin vankeusrangaistuksen säätämistä pääsääntöisesti ainoaksi seuraamukseksi. Sakko jäi seuraamukseksi vain rikkomusluontoisiin tekoihin. Seuraamustason tuntuvaa alentamista merkinnyttä rikesakkouudistusta taas perusteltiin sillä, että päiväsakkoperusteinen seuraamus liikennerikkomuksista oli »monissa tapauksissa muodostunut viranomaistenkin mielestä kohtuuttoman ankaraksi». Hallituksen nimissä lausuttiin myös, että »Auto-alan järjestöjen tilaisuuksissa on pidetty nykyistä päiväsakkojärjestelmää eräissä tapauksissa kohtuuttomana ja esitetty rikemaksujärjestelmän käyttöönottamista». Tämä myös toteutui, nimenomaisena tavoitteena, että sen johdosta ei supisteta liikennevalvonnassa huomautusmenettelyn, vaan sakottamisen alaa.[36]

Kriminologiselta tutkimustiedolta vaaditaan siis poikkeuksellisen laajaa omaksumista yhteiskunnassa ennen kuin se johtaa tuntuviin muutoksiin järjestelmässä. *Patrik Törnudd* tiivistää: »Att justera straffskalor är inte en billig åtgärd: varje justering innebär olika slag av sociala kostnader». Hän esittää myös vaihtoehtoisen lähestymistavan ammattikriminologille: on käytävä kiinni niihin tekijöihin, jotka kokemuksen ja tiedon perusteella ovat vahvimmassa yhteydessä rikollisuuden tasoon: »folkmängd, åldersstruktur,

[35] Lakivaliokunnan mietintö n:o 11/1970 vp., s. 1. – Vetoaminen nuorison käyttäytymiseen lain lievennyksen perusteena on harvinaista, päinvastainen argumentointi on paljon yleisempää. Olisiko liian rohkeaa ajatella, että moraalin vartijoiksi itsensä kokevien päätöksentekijöiden mieliin palautettiin hienovaraisesti muistumia niiltä ajoilta, jolloin halutaan olla moraalin murtajia?

[36] HE n:o 19/1981 vp. mm. s. 2 ja 5. Eduskuntakäsittelyssä ei oltu näin varauksettoman varmoja seuraamusjärjestelmän lieventämisen tarpeellisuudesta, ks. esim. lakivaliokunnan mietintö n:o 5/1982 vp., s. 11 s.

ekologisk struktur och rörlighet».[37] Yksi kustannus ovat rangaistusjärjestelmän rahalliset menot. Valtiovarainhallinto onkin useissa maissa vähintään yhtä vakuuttunut kuin useat kriminologit, tosin yksipuolisemmin perustein, siitä, että vankeus on »maailman huonoin rangaistus».

Sotilasrangaistussäännösten uudistaminen voisi olla esimerkki yhteiskunnallisen kokemuksen merkityksestä. Kaikilla eri valmisteluvaiheisiin osallistuneilla oli omakohtaisia kokemuksia vanhan lain soveltamiskäytännöstä, sodan tai rauhan oloissa, eivätkä ne olleet suinkaan aina myönteisiä. Miehiseen valmisteluun tuli vasta eduskuntakäsittelyssä naispuolisia päätöksentekijöitä. Valiokuntakäsittelyn monet merkittävät muutokset lakiin valmisteli yhteiskuntatieteilijä, valiokuntasihteeri *Salme Kandolin*. Vallankäytön demokratisoitumisastetta sotilaselämän alueella osoittaa poliittisen toiminnan kriminalisoinnin pysyminen laissa. Siihen jäi muutenkin paljon kenttää ja kasarmia, tämäkin ehkä päätöksentekijöiden valtaenemmistön tiedostamisen sisältöä vastaten.

Latitudijärjestelmästä normirangaistuksiin?

»Tieto vapausrangaistuksen epäonnistumisesta on yhtä vanha kuin vankila itse», väittää *Tapio Lappi-Seppälä*.[38] Kun järjestelmä edelleen toimii, tieto ei ole kovin laajalle levinnyt (Lappi-Seppälä esittää kyllä syitä tähän).

Tänä päivänä ei ehkä aina tajuta, kuinka suuri mullistus rikoslain voimaantulo ja siihen liittynyt vankilajärjestelmän käyttöönotto aikoinaan oli. Rangaistuslatitudit tulivat käyttöön vähitellen 1860-luvulta ja vankilat rakennettiin vielä myöhemmin.

Yrjö Blomstedt kertoo, että jo 1860-luvulla esitettiin, että oikea rangaistus löytyy noin neljänneksen päästä latitudin alarajasta, mutta tulkintaa vastusti mm. *Jaakko Forsman*. Hän katsoi, että jo rangaistuskeskiarvon käsitteen hyväksyminen merkitsisi naamioitua siirtymistä hyljättyyn kiinteiden rangaistusten järjestelmään. *Blomstedtin* esityksestä ilmenee myös, miten horjuvaa oikeuskäytäntö oli. Hovioikeusportaassa jouduttiin järjestelmällisesti vuoroin koventamaan vuoroin alentamaan alioikeuksien tuo-

[37] *Törnudd, Patrik:* Om planmässighet i kriminalpolitiken. NTFK, 1985, s. 274, 283.

[38] *Lappi-Seppälä, Tapio:* Teilipyörästä terapiaan, Vankeinhoidon historiaprojektin julkaisu 9/1982, Helsinki 1982, s. 167.

mitsemia rangaistuksia yhtenäisemmän soveltamiskäytännön aikaansaamiseksi.[39]

Rikoslain voimassaoloaika voidaankin nähdä jatkuvana ponnisteluna vankeusrangaistuksen ongelmien ja epäkohtien poistamiseksi. Ehdollisen rangaistuksen käyttöönotto ja sen sekä ehdonalaiseen vapauteen päästämisen edellytysten laajentaminen samoin kuin tapahtuneet ja tavoitellut muutokset rangaistusten yhdistämisessä ovat tästä vakuuttava osoitus.[40] Samalla muutokset ovat sekoittaneet järjestelmän niin, että ulkopuolinen ei tajua siitä paljon mitään, eivätkä ammattilaisetkaan liene aina perillä esim. siitä, kuinka pitkään vankeuteen johtaa ehdonalaisen vapauden tuomitseminen menetetyksi. Kokonaiskuva järjestelmästä on vasta sen viimeisessä portaassa, vankeinhoidossa, mutta ei siellä, missä koneisto käynnistyy, esitutkinnassa ja oikeudenkäyntimenettelyssä.

Tilanteessa pyrkimykset yhtenäistää ja tiivistää rangaistusasteikkoja lankeavat otolliseen maaperään. Tätä edesauttaa, että rangaistuksen mittaamista koskevissa RL 6 luvun säännöksissä on astuttu melko pitkä askel normirangaistusten suuntaan.

> »Rangaistuksen olisi samanlaisessa tilanteessa ja samalla tavoin tehdyistä rikoksista oltava yhtäläinen. Normirangaistuksista poikkeaminen pitäisi sallia yhdenmukaisesti noudatetuin perustein. Yhtenäisyyteen on kiinnitettävä sitä enemmän huomiota, mitä tavallisemmista ja samanlaisempina esiintyvistä rikoksista on kysymys».

Tämä on yksi keskeisiä kannanottoja RL 6 luvun uudistamiseen johtaneessa hallituksen esityksessä, joka annettiin oikeusministeri *Inkeri Anttilan* esityksestä eduskunnan hyväksyttäväksi.[41]

Luonnollinen jatko aloitetulle kehitykselle onkin tiivistää rangaistusasteikkoja yhtenäisyyden saavuttamiseksi. Sen ongelmana on, että rikosten »haitallisuus- ja vahingollisuuspisteitä» annetaan rangaistusporrastusta paljon hienojakoisemman skaalan mukaan. Tyyppirangaistusten myönteisiin puoliin voitaneen kirjata tietynlainen rikostunnusmerkistön ja rangaistusasteikon erkaantuminen. Tyyppirangaistukset tekevät rangaistusasteikoista

[39] *Blomstedt, Yrjö:* Rikoslakireformin ensimmäiset vaiheet vuoden 1866 osittaisuudistuksiin saakka, Hist. Ark. 54, s. 494–497. Ennen RL:n voimaantuloa keskimääräinen rangaistus yleensä oli jonkinverran latitudin keskikohdan yläpuolella.

[40] Ehdollista rangaistusta koskevat ensimmäiset ehdotukset valmistuivat vain runsas kymmenen vuotta rikoslain vahvistamisen jälkeen, ks. *Anttila, Inkeri*: Laki ehdollisesta rangaistustuomiosta selityksin, Helsinki 1960, s. 13 s.

[41] HE n:o 125/1975 II vp., s. 9.

tunnusmerkistöihin nähden itsenäisen järjestelmän, kun sen sijaan rikoskohtaisesti vaihtelevat asteikot ikään kuin itsestään asettavat tuomarille velvoitteen käyttää esim. vankeusrangaistusta, kun se kerran on kysymyksessä olevan rikoksen asteikkoon harkittu pantavaksi. Tyyppirangaistuksissa ajattelu on käänteinen: yksittäiset rikostunnusmerkistöt sijoitetaan muutaman rangaistusasteikon lokerikkoon.

Mutta rangaistusasteikon asettamiseen vaikuttavat monet muutkin tekijät. Rikoslakiprojektin työssä on osoittautunut, että esitutkinnan pakkokeinojen käyttökynnykset ovat usein esillä asteikkoja mietittäessä. On melko selvää, että ajan mittaan ne tulevat karikoiksi rangaistustason yleisen alentamisen kurssille. Tyyppirangaistukset ovat omiaan tukemaan asteikkojen jäykkyyttä.

Eikö tällöin olisi tarkoituksenmukaista minimoida piilovaikutuksia ja esim. alentaa pakkokeinojen käyttöedellytyksinä olevia rangaistusasteikkoja, niin kuin esitutkintapaketissa eräältä osalta onkin tehty. Vuosi vankeutta ei ole perusrikoksen rangaistusmaksimille epärealistinen tavoite niin kuin sotilasrikosten esimerkki osoittaa.

Tavoite on kuitenkin käytännössä mahdoton niin kauan kun tällainen alentaminen estäisi keskeisten pakkokeinojen käytön rikostutkinnassa. Kompromissivaihtoehtona on mm. rikoslakiprojektin keskusteluissa tarjottu kriminaalipolitiikkamme lippulaivalle, varkaudelle, puolentoista vuoden rangaistusmaksimia. Tämä osoittanee, mihin joudutaan, jollei rangaistusasteikkojen asettamisessa pidetä mielessä rikoksen ja rangaistuksen suhteen pohdinnan ohella myös erilaisia piilovaikuttajia.

Auttamisvelvollisuuden laiminlyönnistä tieliikenteessä

Assistentti *Harri Palmén*

1. Tieliikennelaki (3. 4. 1981/267) tuli voimaan 1. 4. 1982. Sillä toteutettu tieliikennelainsäädännön uudistus koski myös liikennerikoksia. Lain säätämisvaiheessa suurinta huomiota kiinnitettiin liikenteen vaarantamista ja törkeää liikenteen vaarantamista koskeviin säännöksiin, jotka ovatkin lain keskeisimmät rikosoikeudelliset säännökset. Sekä lain säätämisvaiheessa että sen jälkeen on keskusteltu varsin vähän auttamisvelvollisuuden laiminlyönnin uudenlaisesta säätelystä.

Tieliikennelain (TLL) 6 luku on otsikoitu »Liikenneonnettomuus ja varotoimet». Siihen sisältyvät auttamisvelvollisuutta koskevat säännökset (TLL 57 ja 58 §) ovat pääsääntöisesti samansisältöiset kuin vuoden 1957 tieliikennelain (29. 3. 1957/143) vastaava säännös. Ainoa täydennys on tehty TLL 57 §:ään, jossa nyt säädetään myös kuljettajan velvollisuuksista silloin, kun ajoneuvo ei sovellu turvalliseen kuljetukseen. Nykyiset säännökset kuuluvat seuraavasti:

57 §

Yleinen auttamisvelvollisuus

Jos joku on liikenneonnettomuuden johdosta joutunut sellaiseen tilaan, että on välttämätöntä heti kuljettaa hänet saamaan hoitoa, jokainen ajoneuvon kuljettaja on velvollinen kuljettamaan hänet. Jos ajoneuvo ei sovellu turvalliseen kuljetukseen ja tarkoituksenmukaisempi kuljetus on saatavissa, kuljettajan on kuitenkin avustettava kuljetuksen järjestämisessä.

58 §

Onnettomuuteen osallisen auttamisvelvollisuus

Tienkäyttäjän, joka syystään tai syyttään on joutunut osalliseksi liikenneonnettomuuteen, on heti pysähdyttävä ja kykynsä mukaan avustettava vahingoittuneita tai avuttomaan tilaan jääneitä sekä muutoinkin osallistuttava niihin toimenpiteisiin, joihin onnettomuus antaa aihetta.

TLL:ssa puhutaan siis toisaalta *yleisestä auttamisvelvollisuudesta*, toisaalta *onnettomuuteen osallisen auttamisvelvollisuudesta*. Yleinen auttamisvelvollisuus on – kuten sen nimikin jo sanoo – laajempi, sillä se koskee jokaista ajoneuvon kuljettajaa, TLL 58 §:n velvollisuus taas vain onnettomuuteen osallista. Yhdellä tavalla onnettomuuteen osallisen auttamisvelvollisuus on kuitenkin laajempi kuin yleinen auttamisvelvollisuus: TLL 58 §:ssä asetetaan velvollisuus osalliselle *tienkäyttäjälle*, kun yleinen auttamisvelvollisuus koskee vain ajoneuvon kuljettajia. TLL 2 §:n mukaan taas tienkäyttäjällä tarkoitetaan jokaista, joka on tiellä taikka sillä olevassa ajoneuvossa tai raitiovaunussa. Näin uhreja ovat velvollisia auttamaan myös onnettomuusajoneuvon matkustajat tai onnettomuuteen osalliset jalankulkijat.

2. TLL noudattaa vanhan tieliikennelain linjoja siinä, että kaikki lain ja sen nojalla annettujen säännösten tai määräysten rikkominen on rangaistavaa. TLL 98–102 §:ssä on kriminalisoitu eräitä erikseen määriteltyjä liikennerikoksia, ja sen lisäksi TLL 103 §:n mukaan kriminalisoidaan liikennerikkomuksena kaikki muu lain rikkominen. Blankorangaistustekniikan käyttöön liittyy huomattavia rikosoikeudellisia ongelmia, joihin ei tässä ole mahdollisuutta tarkemmin puuttua. Muiden TLL:n säännösten tapaan auttamisvelvollisuussäännösten rikkominen siis on rangaistavaa liikennerikkomuksena, ellei erityistä rangaistussäännöstä jonkin tapauksen varalle ole.

Tällainen erityinen säännös on ainoastaan TLL 101 §, jossa säädetään liikennepaosta seuraavasti:

101 §

Liikennepako

Jos moottorikäyttöisen ajoneuvon kuljettaja, joka syystään tai syyttään on joutunut osalliseksi liikenneonnettomuuteen, laiminlyö velvollisuutensa heti pysäyttää ja kykynsä mukaan avustaa vahingoit-

tuneita, hänet on tuomittava, ellei teko ole rangaistava rikoslain mukaan heitteillepanona, *liikennepaosta* sakkoon tai vankeuteen enintään yhdeksi vuodeksi.

Jo sanamuotoja vertailemalla on helppo havaita, että liikennepakosäännös liittyy onnettomuuteen osallisen auttamisvelvollisuutta koskevaan TLL 58 §:ään. Siinä siis kriminalisoidaan TLL 58 §:n rikkominen eräin edellytyksin ja eräissä tapauksissa.

3. Tämän säännösten esittelyn jälkeen on syytä yksityiskohtaisemmin tarkastella niitä eri tilanteita, joita auttamisvelvollisuuden laiminlyönnin rikosoikeudellisen arvostelun kannalta syntyy. Aloitan yksinkertaisimmista tilanteista eli niistä, joissa kysymyksessä on muu kuin onnettomuuteen osallinen tienkäyttäjä. Millaiseen vastuuseen »satunnainen ohikulkija» siis voi joutua? Myöhemmin siirryn pohtimaan onnettomuuteen osallisen erilaisia vastuutilanteita.

4. Edellä todettiin jo, että TLL 57 §:n mukainen yleinen auttamisvelvollisuus koskee ajoneuvon kuljettajia. Ajoneuvolla tarkoitetaan maalla kulkemaan tarkoitettua laitetta, joka ei kulje kiskoilla (TLL 2 § 12-kohta). Ajoneuvoja eivät kuitenkaan ole esim. rullasukset, potkukelkka tai pyörätuoli, koska niiden kuljettajia pidetään jalankulkijoina (TLL 2 § 11-k.). Ajoneuvoja ovat moottoriajoneuvojen lisäksi esimerkiksi polkupyörät ja hevosajoneuvot.

Yleinen auttamisvelvollisuus syntyy TLL 57 §:n mukaan liikenneonnettomuuden johdosta (liikenneonnettomuuden käsitteestä *Salmiala* 1962 s. 153–156). Liikenneonnettomuuden uhrin tilan tulee olla sellainen, että on *välttämätöntä heti kuljettaa hänet saamaan hoitoa*. Lain sanonta »välttämätöntä heti kuljettaa» täytynee tulkita siten, että tapauksessa ei pelkkä onnettomuuspaikalla annettava päteväkään ensiapu riittäisi, vaan hoito terveyskeskuksessa tai sairaalassa on välittömästi tarpeen loukkaantuneen tilan pahenemisen estämiseksi. Lain ratiota, tehokkaan ja nopean avun saamista ajatellen ei ole syytä tulkita tätä vaatimusta tiukasti. Pikemminkin on lähdettävä siitä, että vähänkään vaikeampien vammojen synnyttyä pätevä hoito on aina tarpeen.

Joka tapauksessa yleinen auttamisvelvollisuus käsittää vain edellä selostetulla tavalla loukkaantuneen kuljettamisen tai kuljetuksen järjestämisessä avustamisen. Jos onnettomuudessa kukaan ei ole näin loukkaantunut, ei yleistä auttamisvelvollisuuttakaan ole eikä sen laiminlyönti ole mahdollista.

Jos ajoneuvon kuljettaja laiminlyö TLL 57 §:n mukaisen auttamisvelvollisuutensa, teko on rangaistava *liikennerikkomuksena* TLL 103 §:n mukaan.

5. TLL:n esitöistä ei löydy minkäänlaista mainintaa *rikoslain* vastaavasta yleisen auttamisvelvollisuuden asettavasta säännöksestä, nimittäin RL 21: 13:stä. Sen mukaan pelastustoimen laiminlyömisestä tuomitaan se, joka tietäen toisen olevan todellisessa hengenvaarassa on tälle antamatta tai hankkimatta sellaista apua, jonka hän saattamatta itseään tai ketään muuta vaaraan voi saada aikaan. Kun RL 21: 13:n soveltamisalaa ei ole mitenkään rajattu, joudutaan kysymään, voidaanko tätä säännöstä soveltaa myös tieliikenteessä loukkaantuneen auttamatta jättämiseen.

Säännösten tehtävät ovat samantapaiset: kumpikin tähtää siihen, että loukkaantunut saisi apua myös sivullisilta. Tilanne sen sijaan on määritelty eri tavoin: RL 21: 13 edellyttää todellista hengenvaaraa, eli selvästi enemmän kuin TLL 57 §. Jos todellista hengenvaaraa ei ole käsillä, RL 21: 13:n soveltaminen ei tule kysymykseen. Jos taas liikenneonnettomuudessa on aiheutunut todellinen hengenvaara, näyttäisivät molemmat säännökset soveltuvan tilanteeseen.

Pelastustoimen laiminlyöminen on selvästi tahallinen rikos. Tämä käy ilmi jo lain sanamuodosta »tietäen toisen olevan todellisessa hengenvaarassa». Tahallisuus sisältää juuri tämän tietoisuuden. Liikennerikkomusta koskevassa säännöksessä taas ei ole mainittu vaadittavaa syyksiluettavuutta. Normaalisti säännös on tulkittava siten, että sekä tahallisuus että tuottamus riittävät – monet liikennenormit velvoittavat juuri huolellisuuteen ja niiden rikkominen on tarkoitettu liikennerikkomuksena rangaistavaksi. Ei liene syytä tinkiä huolellisuusvaatimuksista myöskään yleisen auttamisvelvollisuuden osalta. Olisi aika omituista, jos moottoriajoneuvon kuljettaja voisi aina vapautua rangaistuksesta sillä perusteella, ettei hän esimerkiksi ole huomannut liikenneonnettomuudessa vahingoittunutta, vaikka hänen olisi pitänyt niin tehdä. Näin ollen katsoisin, että yleisen auttamisvelvollisuuden laiminlyönti on rangaistavaa myös tuottamuksellisena. Kun pelastustoimen laiminlyöminen edellyttää tahallisuutta, tulee kuljettajan tuottamuksellisen laiminlyönnin johdosta kyseeseen vain liikennerikkomus.

Entä jos kuljettaja on tietoisesti laiminlyönyt yleisen auttamisvelvollisuuden tilanteessa, jossa käsillä oli hengenvaara? Tässäkin tapauksessa pelastustoimen laiminlyömisestä rankaiseminen edellyttää tahallisuutta eli kuljettajan tietoisuutta todellisesta hengenvaarasta. Jos tätä ei ole –

esimerkiksi kuljettaja tietää vain liikenneonnettomuudesta ja jonkun vahingoitttumisesta muttei tunne vahingon vakavuutta – voidaan rangaista vain liikennerikkomuksesta. Tulkinta johtaa siihen, että kuljettaja, joka noudattaa lakia pysähtymällä onnettomuuspaikalle ja ottamalla selvää tilanteesta, joutuu ankaramman rangaistussäännöksen alaisuuteen kuin se, joka ei lainkaan piittaa lain määräyksistä vaan jatkaa suoraan matkaansa. Voidaan kuitenkin sanoa, että hengenvaaran havainneen henkilön tietoinen päätös jättää uhri auttamatta on moitittavampaa kuin pelkkä välinpitämättömyys.

Jos sekä TLL:n mukaisen yleisen auttamisvelvollisuuden laiminlyönnin että RL 21: 13:n pelastustoimen laiminlyönnin edellytykset täyttyvät, joudutaan kysymään näiden säännösten konkurenssisuhdetta. Sovelletaanko molempia säännöksiä ideaalikonkurenssissa vai syrjäytyykö toinen toisen tieltä lainkonkurenssin perusteella? Säännösten suojeluobjektit ovat samansuuntaiset. Pelastustoimen laiminlyömisestä on säädetty ankarampi rangaistus kuin liikennerikkomuksesta. Liikennerikkomukseen ei sisältyne sellaista vääryyttä, joka ei tulisi rangaistuksi jo pelastustoimen laiminlyömisestä rangaistaessa. Sen vuoksi katsoisin, että liikennerikkomus on hiljaisesti toissijainen pelastustoimen laiminlyöntiin nähden. Hengenvaarassa olleen liikenneonnettomuuden uhrin tietoisesti auttamatta jättänyt kuljettaja tuomitaan siis vain pelastustoimen laiminlyömisestä.

Lopuksi huomautettakoon siitä, että myös muu tienkäyttäjä kuin ajoneuvon kuljettaja voi joutua vastuuseen pelastustoimen laiminlyönnin johdosta. TLL ei säätele tyhjentävästi kaikkia auttamistilanteita, vaan »satunnainen ohikulkija» voi myös syyllistyä pelastustoimen laiminlyöntiin, mikäli sen edellä käsitellyt edellytykset täyttyvät.

6. Seuraavaksi siirryn tarkastelemaan *onnettomuuteen osallisen* tienkäyttäjän rikosoikeudellista vastuuta auttamisvelvollisuuden laiminlyönnin johdosta. Kuten alussa esitettiin, TLL:ssa kriminalisoidaan erikseen liikennepakona tietyt tähän kohtaan kuuluvat tapaukset. Samalla säädetään liikennepako toissijaiseksi heitteillepanoon nähden. Jäsennän seuraavan esityksen siten, että käsittelen ensin *TLL:n kriminalisointeja* eri tilanteissa ja puutun vasta myöhemmin heitteillepanosäännökseen.

7. Onnettomuuteen osallisen auttamisvelvollisuus koskee TLL 58 §:n mukaan tienkäyttäjää, joka syystään tai syyttään on joutunut osalliseksi liikenneonnettomuuteen. Tienkäyttäjän käsitteestä on puhuttu jo edellä. Laki säätää siis auttamisvelvollisuuden onnettomuuteen osalliselle syyllisyyskysymyksestä riippumatta. Osallisella tarkoitetaan tienkäyttäjää, joka

on ollut mukana liikenneonnettomuudessa, riippumatta siitä, onko hän kausaalisesti myötävaikuttanut liikenneonnettomuuteen vai ei (*Salmiala* 1962 s. 156–162 ja *Ellilä* 1974 s. 19–20). Lain ration kanssa ei olisi sopusoinnussa se, että onnettomuuden tapahduttua osallisten erilaiset tulkinnat onnettomuuden syistä vaikuttaisivat uhrin asemaan.

Osallisen auttamisvelvollisuuden sisältö on TLL 58 §:n mukaan kolmiosainen: hänen tulee

- heti pysähtyä
- kykynsä mukaisesti avustaa vahingoittuneita tai avuttomaan tilaan jääneitä sekä
- muutoinkin osallistua niihin toimenpiteisiin, joihin onnettomuus antaa aihetta.

Kolmantena mainittuja muita toimenpiteitä ovat ainakin TLL 59–61 §:ssä mainitut erilaisten ilmoitusten tekeminen, onnettomuusajoneuvon siirtäminen, onnettomuusjälkien säilyttäminen ja tienkäyttäjien varoittaminen.

TLL:n yleisen linjan mukaisesti myös TLL 58 §:n rikkominen on rangaistavaa liikennerikkomuksena TLL 103 §:n mukaan, ellei muista kysymykseen tulevista säännöksistä muuta johdu. Siten jokainen onnettomuuteen osallinen tienkäyttäjä, joka laiminlyö jonkin edellä mainituista velvollisuuksistaan, joutuu rangaistavaksi ainakin liikennerikkomuksesta. Pysähtymisvelvollisuus ei tietenkään voi koskea esimerkiksi ajoneuvon matkustajia sellaisessa tilanteessa, jossa kuljettaja ajoneuvoa pysäyttämättä päättää jatkaa matkaa. Tällaisia poikkeuksia lukuunottamatta kaikkien onnettomuuteen osallisten asema on samanlainen.

Olennaisen muutoksen edellä esitettyyn aiheuttaa kuitenkin TLL 101 §, jossa säädetään liikennepaosta. Siinä säädetään ankarampi rangaistus tietyistä osallisen laiminlyönneistä, ja se syrjäyttää tällöin TLL 103 §:n soveltamisen. Liikennepakoon voi syyllistyä vain *moottoriajoneuvon kuljettaja*. Moottorittoman ajoneuvon kuljettajat, jalankulkijat tai moottoriajoneuvon matkustajat eivät ole tämän säännöksen alaisia.

Lain sanamuodon mukaan liikennepakoa on se, että kuljettaja »laiminlyö velvollisuutensa heti pysäyttää ja kykynsä mukaan avustaa vahingoittuneita». Liikennepakosäännöksessä ei siten mainita TLL 58 §:n *muita toimenpiteitä* (tienkäyttäjien varoittaminen jne.) eikä niiden laiminlyöminen ole liikennepakona vaan liikennerikkomuksena rangaistavaa. Laissa mainitaan yhdessä pysähtymisvelvollisuus ja auttamisvelvollisuus (pysäyttää ja avustaa); pysähtyminen on tietenkin avustamisen edellytys, joten pelkän

pysähtymisvelvollisuuden rikkominen ei ole mahdollista. Jos onnettomuudessa kukaan ei ole vahingoittunut, pysähtymisvelvollisuuden rikkomista ei rangaista liikennepakona (näin *Lahti* 1982 s. 154). – Todettakoon, että laissa käytetään monikkomuotoa »vahingoittuneita». Turhaa saivartelua olisi kuitenkin väittää säännöksen soveltamisen sulkeutuvan pois, jos onnettomuuspaikalla on vain yksi vahingoittunut.

Liikennepakosäännöksessä ei mainita mitään vaadittavasta syyksiluettavuudesta. Perusteita liikennepaon rankaisemiselle myös tuottamuksellisena ei kuitenkaan löydy, vaan pidän selvänä, että kyseessä on tahallinen rikos. Tahallisuuteen kuuluu tieto onnettomuudesta ja siitä, että joku on vahingoittunut (näin myös *Lahti* 1982 s. 154–155).

8. Liikennepakosäännöksen olennaisin muutos on sen ja heitteillepanon suhteessa. Aikaisemman TLL:n vastaavaa pykälää tulkittiin vakiintuneesti siten, että se oli lex specialis heitteillepanoon nähden. Tämä tulkinta perustui hallituksen esitykseen. Kun liikennepako oli lievemmin rangaistava kuin heitteillepano, merkitsi se sitä, että liikenteessä tehdyt heitteillepanon luonteiset teot olivat muita heitteillepanoja lievemmin kriminalisoituja. Kriminaalipoliittiselta kannalta tulos ei ollut järkevä (ks. myös *Palmén* 1980 s. 160–161). TLL:n säätämiseen johtaneessa hallituksen esityksessä (*HE 1979: 74* s. 24) tilannetta pidettiinkin epäjohdonmukaisena.

Nyt omaksuttiin toinen ratkaisu: liikennepakosäännöstä sovelletaan vain, ellei teko ole rangaistava rikoslain mukaan heitteillepanona. Liikennepako on siis nimenomaisesti toissijainen heitteillepanoon nähden. Seuraava kysymys kuuluukin: Missä tilanteissa onnettomuuteen osallinen moottoriajoneuvon kuljettaja tuomitaan heitteillepanosta eikä vain liikennepaosta?

Heitteillepano (RL 21: 11) on kyseessä, kun joku tahallaan saattaa toisen avuttomaan tilaan tai sellaiseen tilaan jättää henkilön, josta hän on velvollinen huolehtimaan. Rikos on siis tahallinen, uhrin tulee joutua avuttomaan tilaan, ja laiminlyöntitapauksessa tekijän tulee olla vastuuasemassa (velvollinen huolehtimaan). Verrattaessa RL 21: 11:n ja TLL 101 §:n sisältöä havaitaan ensiksi, että heitteillepanosäännöksen mukaan vaaditaan avutonta tilaa, kun taas liikennepakosäännöksessä puhutaan vahingoittuneista. Heitteillepano edellyttää siis selvästi enemmän: liikenneonnettomuuden uhrihan voi hyvinkin olla vahingoittunut olematta kuitenkaan avuttomassa tilassa, ajatellaanpa vaikka että kolariin joutuneen ajoneuvon yksi matkustaja on vahingoittunut onnettomuudessa mutta muut eivät. Vahingoittuneen tilaa ei tässä tapauksessa voida pitää avuttomana. Tilanne lienee sama myös

esimerkiksi vilkkaasti liikennöidyllä tiellä, jossa apua on helposti saatavissa muilta tiellä liikkuvilta. Heitteillepanotunnusmerkistön mukainen avuton tila taas olisi vaikkapa se, että yliajettu jalankulkija jätetään tajuttomana makaamaan näkymättömiin tai että vakavasti loukkaantunut uhri jätetään yksinäiselle metsätielle. Joka tapauksessa uhrin avuttomuus on arvioitava in casu (näin *Livson* 1958 s. 47–50 ja *Honkasalo* 1970 s. 61).

Heitteillepanosäännöksen soveltaminen vaatii lisäksi, että tekijä on vastuuasemassa, mikä nimenomaan todetaan rikoksen tunnusmerkistössä. (Vastuuasema-käsitteestä ks. *Palmén* 1978.) Kun TLL luo onnettomuuteen osalliselle moottoriajoneuvon kuljettajalle velvollisuuden auttaa vahingoittuneita, ei kuitenkaan ole välttämättä selvää, että tämä velvollisuus olisi sellainen, jota heitteillepanoon vaaditaan. Asiaa on pohdittava hieman lähemmin.

Kun lainsäätäjä asettaa yleisellä tasolla kansalaisille velvollisuuksia ja määrää niiden rikkomisen rangaistavaksi, kysymyksessä on yleensä varsinainen laiminlyöntirikos: tekijää rangaistaan teon seurauksiin katsomatta siitä, että hän on rikkonut velvollisuuttaan. Tyypillisin esimerkki on RL 21: 13, jota on käsitelty edellä. Tällainen varsinaista laiminlyöntirikosta koskeva säännös *ei* kuitenkaan yleensä synnytä vastuuasemaa: yleisen kansalaisvelvollisuutensa rikkonut henkilö ei ole sillä tavoin erityisasemassa, että hän voisi joutua vastuuseen laiminlyönnillään mahdollisesti aiheuttamistaan seurauksista.

TLL:n mukainen yleinen auttamisvelvollisuus (TLL 57 §) on selvästi rinnastettavissa pelastustoimen laiminlyöntiin. Sen rikkominen rangaistaan sellaisenaan, katsomatta laiminlyönnistä mahdollisesti aiheutuneisiin seurauksiin. TLL 57 § ei luo kaikille tienkäyttäjille sellaista vastuuasemaa, että vastuu seurauksesta tulisi kysymykseen. Aivan samalla tavalla myös liikennepako on varsinainen laiminlyöntirikos, sekin rangaistaan riippumatta seurauksista. Heitteillepano puolestaan epävarsinaisena laiminlyöntirikoksena edellyttää seurauksen – sanoilla »avuton tila» kuvatun konkreettisen vaaran – syntymistä.

TLL 58 §:ssä säädetty onnettomuuteen osallisen auttamisvelvollisuus ei ole samassa mielessä yleinen kansalaisvelvollisuus kuin TLL 57 §:ssä säädetty yleinen auttamisvelvollisuus. Siinä on kysymys erityistilanteesta, liikenneonnettomuuteen joutuneesta tienkäyttäjästä, eikä pelkästä sivullisesta. Tilanne on ainakin hyvin lähellä edeltäneestä toiminnasta johtuvaa vastuuasemaa, joka saattaa johtaa vastuuseen laiminlyönnin seurauksista epävarsinaisia laiminlyöntirikoksia koskevien oppien mukaan. Laissa on

tässä erityisessä tapauksessa pystytty kuvailemaan se edeltänyt toiminta, joka aiheuttaa vastuuaseman.

Heitteillepanon ja liikennepaon suhde on edellä mainituin perustein mielestäni järkevimmin ymmärrettävissä siten, että lainsäätäjä on samoilla säännöksillä toisaalta kriminalisoinut liikennepaon (varsinainen laiminlyöntirikos), toisaalta määritellyt tiettyjä erityistilanteita varten heitteillepanosäännöksessä vaaditun vastuuaseman (epävarsinainen laiminlyöntirikos). Tämä tulkinta johtaa siihen yksinkertaiseen tulokseen, että ratkaisevana erottavana tekijänä liikennepaon ja heitteillepanon välillä on seuraus: jos uhri jää avuttomaan tilaan, kyseessä on heitteillepano, muutoin liikennepako. Jotta heitteillepanosta voidaan tuomita, vaaditaan tietenkin vielä tekijän tahallisuutta, tietoisuutta avuttomasta tilasta.

Edellä esitetty tulkinta poikkeaa *Lahden* (1982 s. 154) esittämästä ajatuksesta, jonka mukaan osallisuuden onnettomuuteen on täytynyt olla avuttomaan tilaan joutumisen kannalta merkityksellistä, jotta vastuu heitteillepanosta tulisi kysymykseen. Asiaa voitaneen parhaiten valaista esimerkillä: Kahden auton tuhoisassa nokkakolarissa molemmat kuljettajat loukkaantuvat vakavasti. Samalla kolmas auto törmää toisen onnettomuusajoneuvon perään niin lievästi, että siitä aiheutuu vain peltivaurioita. Kolmannen auton kuljettajan osuus onnettomuuteen on niin vähäistä, ettei se ole vaikuttanut avuttomaan tilaan joutumiseen. Jos tämän ajoneuvon kuljettaja poistuu paikalta, hänet tulisi Lahden mainitsemien näkökohtien mukaan tuomita vain liikennepaosta. Oman tulkintani mukaan TLL 58 § asettaa hänelle velvollisuuden auttaa loukkaantuneita ja luo samalla (TLL 101 §:n viittauksen kautta) sellaisen vastuuaseman, että hänet olisi tuomittava heitteillepanosta.

9. Myös muut tienkäyttäjät kuin moottoriajoneuvon kuljettajat voivat olla ratkaisevalla tavalla osallisina onnettomuudessa. Heidän laiminlyöntinsä auttaa onnettomuuden uhria ei kuitenkaan ole arvioitavissa TLL 101 §:n nojalla, koska tämä säännös koskee vain moottoriajoneuvon kuljettajia. Miten siis rangaistaan polkupyöräilijää, joka ajettuaan jalankulkijan päälle jättää tämän avuttomaan tilaan? Voidaanko heitteillepanosäännöstä soveltaa tällaisiin tilanteisiin?

Vanhan tieliikennelain aikana *Ellilä* (1974 s. 23) katsoi, ettei tämä ole mahdollista, koska autoilijaakaan ei voitu tuomita heitteillepanosta. Silloin tulkinta oli ilmeisesti oikea. Nyt Ellilän argumentti voidaan kääntää päinvastaiseksi: kun kerran autoilija voidaan tuomita heitteillepanosta,

miksi ei sitten pyöräilijää tai jalankulkijaakin. Kun lainsäätäjä on nimenomaisesti todennut mahdolliseksi käyttää heitteillepanosäännöstä myös liikenneonnettomuustapauksissa, ei ole syytä rajata tätä vain moottoriajoneuvon kuljettajiin (näin myös *Lahti* 1982 s. 154).

Pelkästään TLL 58 §:ssä asetettu auttamisvelvollisuus ei mielestäni synnytä heitteillepanovastuuseen vaadittavaa vastuuasemaa pyöräilijälle tai jalankulkijalle. Tässä tapauksessa joudutaan käyttämään hyväksi yleisiä laiminlyöntirikoksia koskevia oppeja ja perustamaan vastuu edeltäneeseen toimintaan. Edeltäneen toiminnan relevanssi avuttomaan tilaan joutumiselle on arvioitava in casu; suuntaviivoja ratkaisulle saadaan kysymällä, onko tienkäyttäjä aiheuttanut onnettomuuden ja onko hän rikkonut liikennesääntöjä.

Esittämäni tulkinnat johtavat siihen, että myös heitteillepanon kannalta moottoriajoneuvon kuljettajan laiminlyöntejä arvioidaan ankarammin kuin muiden tienkäyttäjien. Tätä voidaan perustella sillä, että moottoriajoneuvon kuljettaminen on muuta tiellä liikkumista vaarallisempaa toimintaa (ks. *Lahti* 1982 s. 153). Myös lainsäätäjä on ottanut tämän huomioon säätäessään eri tienkäyttäjäryhmien auttamisvelvollisuuden laiminlyönnin rangaistavaksi eri tavoin toisaalta liikennepakona, toisaalta liikennerikkomuksena.

10. Artikkelin pääsisältö voidaan tiivistää seuraavan taulukon muotoon. Taulukosta käy ilmi, minkä säännösten perusteella auttamisvelvollisuuden laiminlyönti eri tilanteissa rangaistaan. Taulukon ymmärtäminen edellyttää edellä olevaan tekstiin tutustumista, sillä kaikkia edellytyksiä ei siihen ole voitu mahduttaa.

	Jalankulkija ym.	Moottorittoman ajoneuvon kuljettaja	Moottoriajoneuvon kuljettaja
Ei osallinen			
– yleensä	ei rangaistavaa	TLL 57+103 §	TLL 57+103 §
– hengenvaara, tahallisuus	RL 21: 13	RL 21: 13	RL 21: 13
Osallinen			
– yleensä	TLL 58+103 §	TLL 58+103 §	TLL 58+101 §
– avuton tila, vastuuasema	RL 21: 11	RL 21: 11	RL 21: 11

Lähteet:

Ellilä, R. 1974: Uusittu liikennerikosoikeus. 2. painos, 302 s. – Porvoo, Helsinki.

HE 1979: 74: Hallituksen esitys eduskunnalle tieliikennelaiksi.

Honkasalo, B. 1970: Suomen rikosoikeus. Erityinen osa I 1. Henkilöön kohdistuvat rikokset. 175 s. – Helsinki.

Lahti, R. 1982: Tieliikennelain rangaistussäännökset. Teoksessa: Uutta tieliikennelainsäädäntöä. Lakimiesliiton koulutuskeskuksen julkaisusarja n:o 34, s. 138–158. – Helsinki.

Livson, M. 1958: Avuttomaan tilaan saattaminen tai jättäminen. (RL 22: 2 ja 23: 5). 86 s. – Vammala.

Palmén, H. 1978: Laiminlyöntirikoksista. Tutkimus erityisen toimintavelvollisuuden merkityksestä laiminlyönnin rankaisemisessa. IX + 112 s. Helsingin yliopiston rikosoikeuden laitoksen julkaisuja n:o 3. – Helsinki.

– » – 1980: Heitteillepanosäännösten uudistamisesta. Teoksessa: Rikosoikeudellisia kirjoitelmia IV. Reino Kalervo Ellilälle 26. 6. 1980 omistettu. S. 157–169. – Vammala.

Salmiala, B.A. 1962: Tieliikennelain 3 § 1 mom:n tulkintaa lähinnä silmälläpitäen sen säätämää liikenneonnettomuudessa vahingoittuneen auttamisvelvollisuutta. Kysymys erittäinkin RL 25 luv. 3 §:n soveltamisesta. – DL 43: 152–174.

Muuttumaton – muuttuva ehdonalainen vapaus

Amanuenssi *Tarja Pellinen*

Ehdonalaisen vapauttamisen järjestelmä on ollut Suomessa käytössä vapausrangaistuksen täytäntöönpanossa lähes sata vuotta. Tässä kirjoituksessa on tarkoitus käsitellä ehdonalaista vapauttamista koskevan lainsäädännön kehitystä – tehtyjä muutoksia ja niiden syitä – sekä voimassa olevien säännösten soveltamisperiaatteiden muuttumista järjestelmää koskevien muutospaineiden ja uudistusehdotusten valossa.

Tarkastelussa on lähinnä keskitytty vain siihen osaan ehdonalaista vapautta koskevaa säännöstöä, joka otetaan huomioon välittömästi tuomitun rangaistuksen yhteydessä tehtävässä vapauttamispäätöksessä. Sen sijaan koeaikaan muutoin liittyvät seikat: sen sisältö, valvonnan sisältö, ehdonalaisen vapauden menettäminen ja ehdonalaiseen vapauteen uudelleen laskeminen on jätetty joko käsittelemättä tai niihin on puututtu vain siinä laajuudessa, kuin se on ollut tarpeellista tehty rajaus huomioonottaen.

Ehdonalaisen vapauden tulo rangaistusjärjestelmään

Vaikka vuonna 1889 säädetty rikoslakimme perustui suurimmaksi osaksi sovitusajatuksille, noudatellen klassisesta rikosoikeuskoulusta lähtöisin olleita teorioita, ilmeni rikoslain kanssa yhtäaikaa säädetystä rangaistusten täytäntöönpanoasetuksesta viime vuosisadalla levinneet parannusideologian periaatteet. Rikoslain tärkeimmiksi ja ankarimmiksi seuraamusmuodoiksi, muutamaa kuolemanrangaistuksella uhattua rikosta lukuunottamatta, tulivat aikaisemman lain aikana hyvin vähän käytetyt vapauteen kohdistu-

vat rangaistukset. Kärsimystä tuottavasta luonteestaan huolimatta voitiin käyttöönotettujen kuritushuone- ja vankeusrangaistusten täytäntöönpanossa huolehtia siitä, ettei rangaistus olisi vain rikoksen sovitus ja toimisi pelotuksena, vaan auttaisi rikoksentekijää samalla parantumaan ja tulemaan yhteiskuntakelpoiseksi, lainkuuliaiseksi kansalaiseksi rangaistuksensa suoritettuaan.[1]

Parantamis- (tai kasvatus-) ajatus toteutettiin rangaistusten täytäntöönpanosta annetussa asetuksessa siten, että vapausrangaistuksen täytäntöönpano tapahtui ns. edistys- eli progressiivijärjestelmän mukaisesti.[2] Alkuperäisten säännösten mukaan pidettiin vankia täytäntöönpanon alussa yksinäishuoneessa, jonka jälkeen hänet siirrettiin vankiluokasta toiseen täytäntöönpanon asteen lieventyessä vähitellen. Ylentäminen korkeampaan luokkaan perustui niihin arvosanoihin, jotka vankilan henkilökunta antoi vangille hänen hyvästä käyttäytymisestään ja asetettujen tavoitteiden mukaisesta edistymisestään. Lopuksi voitiin Senaatin Oikeusosaston päätöksellä vähintään kolmeksi vuodeksi vapausrangaistukseen tuomittu vanki laskea ehdonalaiseen vapauteen hänen kärsittyään kolme neljännestä rangaistuksestaan ja elinkaudeksi kuritushuoneeseen tuomittu vanki, kun hän oli kärsinyt rangaistustaan vähintään kaksitoista vuotta. Asiallisina edellytyksinä vapauttamiselle oli, että vangin katsottiin käyttäytyneen rangaistusaikanaan siten, että hänen voitiin todennäköisesti toivoa vastedes elävän nuhteetonta elämää ja hänellä olisi varmasti vapauduttuaan rehellinen toimeentulo, sekä että vanki vapauttamiseen suostui.

Jäljellä olevan rangaistusajan pituisena koeaikana oli vapautettu velvollinen ilmoittautumaan kerran kuukaudessa poliisiviranomaiselle. Ehdonalaisen vapauden menettämisestä koeaikana tapahtuneen käytösrikkomuksen vuoksi päätti Senaatin Oikeusosasto. Jos vapautettu taas syyllistyi koeaikana uuteen rikokseen, määräsi ehdonalaisen vapauden menettämisestä kyseisestä rikoksesta tuominnut oikeus.

Lainsäädännön muuttuminen vuoden 1889 jälkeen

Ehdonalaista vapauttamista koskevia säännöksiä on kuluneina vuosikymmeninä muutettu useaan otteeseen. Muutoksia ovat aiheuttaneet sään-

[1] Ks. rikoslain teoreettisesta taustasta ja syntyvaiheista esim. Backman, s. 86–122, Kallinen, s. 8–25, Lahti, s. 2–9 ja Lappi-Seppälä, s. 122–132.

[2] Käyttöön otettu järjestelmä perustui pääosin ns. irlantilaiseen järjestelmään. Ks.

nösten havaittu epäoikeudenmukaisuus, huolestuminen rikollisuuden lisääntymisestä, vankiluvun kohoaminen, vankiloiden tilanahtaus, ankara rangaistuskäytäntö ja taloudelliset syyt. Hallituksen esityksissä muutoksia on perusteltu toisinaan yleis- ja toisinaan erityisestävin syin.[3]

Vuonna *1921* muutettiin ehdonalaisen vapauttamisen muodollisia edellytyksiä siten, että vapautumisen mahdollisuus ei enää riippunut tuomitun rangaistuksen pituudesta vaan vanki voitiin laskea ehdonalaiseen vapauteen kolme neljännestä ja vähintään kaksi vuotta rangaistusta kärsittyään. Aikaisempi määräys tuomitusta vähimmäisrangaistuksesta saattoi nimittäin olla epäoikeudenmukainen esimerkiksi silloin, kun oli kysymys samanlaiseen rikokseen syyllistyneistä, joista joku sai hyväkseen jonkin rangaistuksen vähentämisperusteen ja hänelle tuomittu rangaistus jäi tästä syystä alle kolmen vuoden kun taas täyden rangaistuksen saaneet rikostoverit saivat yli kolmen vuoden pituisen rangaistuksen vuoksi mahdollisuuden vapautua ehdonalaisesti kärsittyään siitä kolme neljännestä. Kahden vuoden vähimmäisaika perustui vain toteamukseen, että ehdonalaisen vapauttamisen soveltamisaluetta voitiin saatujen kokemusten perusteella hyvin laajentaa.[4]

Lisäksi tuolloin säädettiin tärkeästä periaatteellisesta muutoksesta; päätösvalta ehdonalaista vapauttamista koskevissa asioissa siirrettiin korkeimmalta oikeudelta oikeusministerille. Vallan siirtoa perusteltiin sillä, että niin ehdonalainen vapauttaminen kuin myös sen menetetyksi julistaminen muun kuin uuden rikoksen johdosta kuuluu rangaistuksen täytäntöönpanoon, joka taas perustui progressiiviseen täytäntöönpanojärjestelmään, jossa ehdonalaisen vapauttamisen edellytyksenä nimenomaan on hyvä laitoskäyttäytyminen. Täytäntöönpanoviranomainen voi myös paremmin kuin korkein oikeus arvostella puhtaasti vankeinhoidollisten seikkojen mer-

---

progressiivijärjestelmän synnystä ja kehityksestä esim. Anttila 1954, s. 23–26, Forsman, s. 334–341 ja Uitto, s. 54–65.

[3] Lainsäädännön kehittymistä on tässä tarkasteltu lähinnä vain hallitusten esitysten pohjalta. Laajemman – ja totuudenmukaisemman – kuvan saamiseksi olisi luonnollisesti käytettävä muutakin olemassa olevaa virallista materiaalia, esimerkiksi julkaistuja komiteanmietintöjä. Lisäksi olisi otettava huomioon yhteiskunnassamme kuluneen sadan vuoden aikana tapahtuneet muutokset, kehitys ja kehitykseen vaikuttaneet tapahtumat, kuten yhteiskunnalliset kriisitilanteet, yhteiskunnan rakennemuutokset ja kansainväliset vaikutteet. Näin laajapohjaista historiallista katsausta ei tässä ole kuitenkaan voitu tehdä. Ks. esim. Aho: Vankiluvun kehitykseen vuosina 1881–1978 vaikuttaneista tekijöistä, Anttila: Kansainväliset vaikutteet Suomen vankeinhoidon kehityksessä ja Hannula: Vankeinhoitoon liittyvän lainsäädännön historiaa.

[4] HE 63/1920 vp, s. 2–3. Ks. myös Hannula, s. 109–110 ja lainmuutoksen vaikutuksesta vankiluvun alentajana Aho, s. 238–239.

kitystä yksittäistapausten ratkaisuissa. Tarpeellisen yhdenmukaisuuden säilyttämiseksi annettiin näiden asioiden ratkaiseminen kyseisen hallintohaaran ylimmän asteen eli oikeusministerin tehtäväksi.[5]

Elinkautisen kuritushuonevangin koeajan pituudeksi säädettiin kahdeksan vuotta. Tästä ei ollut aikaisemmin ollut mainintaa laissa ollenkaan.

Vuoden *1931* lainmuutoksen taustalla oli huolestuminen maassa vallitsevasta rikollisuustilanteesta. Pääasiassa yleisestävillä toimenpiteillä pyrittiin vastustamaan rikollisuutta; rangaistusjärjestelmää tehostettiin ja rangaistuksia kovennettiin.[6]

Tehtyjä lainmuutoksia perusteltiin kuitenkin myös erityisestävillä syillä. Hallituksen esityksessä osoitettiin tilastollisesti, että ehdonalainen vapauttaminen oli ollut hyvä keino uusintarikollisuuden estämisessä, joten sen käyttöä voitiin hyvin laajentaa.[7] Harkintaan perustuvan ehdonalaisen vapauden edellytyksiä lievennettiin siten, että määräaikaiseen vapausrangaistukseen tuomittu vanki voitiin vapauttaa hänen kärsittyään rangaistustaan kaksi kolmannesta ja vähintään kuusi kuukautta.[8] Vapauttamista harkittaessa oli nyt otettava huomioon aikaisemman lisäksi myös rikoksen laatu ja syyt sekä vangin aikaisempi elämä ja ne olosuhteet, joihin hän vapauduttuaan joutuu.[9]

Samalla rangaistusjärjestelmää kuitenkin tehostettiin pidentämällä koeaikaa ja tiukentamalla valvontaa. Kerätyn tilastomateriaalin perusteella voitiin todeta, että uusimisriski on suurimmillaan vapautumista lähinnä seuraavaan parin vuoden aikana ja esitetyillä muutoksilla uskottiin pystyttävän estämään uusintarikollisuutta. Koeajan pituudeksi säädettiin vapau-

---

[5] HE 63/1920 vp, s. 2–3. Valtioneuvostolle asiasta antamassaan lausunnossa korkein oikeus vastusti lain muutosta katsoen, ettei lain soveltamisaikana ole ilmennyt mitään syytä siirtää päätösvaltaa ehdonalaista vapauttamista koskevissa asioissa pois korkeimmalta oikeudelta. Asioiden käsittelyn yhdenmukaisuusvaatimuskin toteutuu paremmin, kun päätösvalta on pysyvällä tuomarikollegiolla, jonka jäsenet vaihtuvat verrattain harvoin kuin jos se jätetään oikeusministerin toimen enemmän tai vähemmän tilapäiselle haltijalle. M.HE, s. 6–7.

Lainmuutoksen yhtenä syynä oli myös yhdenmukaistaa valtiorikosoikeuden tuomitsemien vankien ja muiden rangaistusvankien asema ehdonalaista vapauttamista koskevissa asioissa. Ks. m.HE, s. 1–2 ja 6–8 ja Hannula, s. 110.

[6] HE 64/1931 vp, s. 7.

[7] M.HE, s. 5.

[8] Tällä tavoin saatiin myös helpotusta vankiloiden tilanahtauteen. Ehdonalaiseen vapauteen päästettyjen määrä kymmenkertaistui lainmuutoksen jälkeen. Aho–Karsikas, s. 53–54 ja Hannula, s. 126.

[9] Nyt käyttöön otettuja perusteita oli käytännössä otettu harkinnassa huomioon jo aikaisemminkin. Uitto, s. 73.

tettaessa jäljellä oleva rangaistusaika lisättynä yhdellä vuodella, kuitenkin enintään viisi vuotta.[10] Valvonnan tehostamiseksi luovuttiin pakollisesta poliisivalvonnasta ja säädettiin että valvojaksi olisi ensisijaisesti määrättävä sopiva yksityishenkilö tai huoltoyhdistys.

Koska valvonnalla oli edellä kerrotulla tavalla osoitettu olevan positiivista vaikutusta, laajennettiin valvontaan joutuvien vankien piiriä siten, että myös ne, joiden rangaistuslaitoskäyttäytyminen ei sallinut progressiivijärjestelmän periaatteiden mukaista rangaistuksen lieventämistä ehdonalaisen vapauden muodossa, määrättiin päästettäväksi pakolliseen ehdonalaiseen vapauteen heidän kärsittyään rangaistustaan vähintään kuusi kuukautta ja kun siitä oli jäljellä enää kahdestoista osa. Rangaistuksen vähäisen lieventämisen perusteena oli näiden vankien kokonaisrangaistuksen kohtuullistaminen, koska hallitus luonnehti tätä lainmuutosta vapauttamista seuraavine pitkine valvonta-aikoineen ja rangaistuksen täytäntöönpanouhkineen nimenomaan rangaistuksen koventamiseksi. Pakollisella ehdonalaisella vapaudella olisi näin ollen sekä yleis- että erityisestävyyttä lisäävä vaikutus.[11]

Päätösvalta harkinnanvaraista ehdonalaista vapauttamista koskevissa asioissa siirrettiin oikeusministeriölle. Vankilan johtajan tehtävänä oli puolestaan päästää vanki pakolliseen ehdonalaiseen vapauteen.

Rangaistuksen yleisestävän vaikutuksen tehostamiseksi elinkautiseen kuritushuonerangaistukseen tuomittu vanki säädettiin päästettäväksi ehdonalaiseen vapauteen vain armahduksella.[12]

Hallituksen esityksessä perusteltiin vuonna *1944* tapahtunutta ehdonalaisen vapauttamisen soveltamisalan laajentumista tarpeella tehdä rangaistusjärjestelmä entistä tarkoituksenmukaisemmaksi ja humaanimmaksi, seuraten monissa Euroopan maissa käytössä olevia lievempiä täytäntöönpanoperiaatteita.[13]

Ehdonalaisesta vapauttamisesta oli saatu edellisen lainmuutoksen jälkeen hyviä kokemuksia. Vapautettujen uusimisprosentin oli osoitettu laskeneen ja erityisesti ensikertaa vankilassa olleiden kohdalla uusiminen oli ollut erittäin vähäistä.[14] Tästä syystä lievennettiin lakia siten, että ensikerta-

[10] HE 64/1931 vp, s. 5 ja 7.

[11] M.HE, s. 6 ja 8.

[12] M.HE, s. 7.

[13] HE 18/1944 vp, s. 2–4 ja Lakivaliokunnan mietintö 10/1944 vp, s. 1. Vrt. Anttila 1981, s. 341 ja Hannula, s. 133 ja 141. Rangaistusten ehdonalainen lyhentäminen oli myös sopiva tapa yrittää ratkaista sodan jälkeisen lisääntyneen rikollisuuden aiheuttamia suuria tilaongelmia rangaistuslaitoksissa. Ks. Aho, s. 238, KM 1976: 72, s. 20.

[14] HE 18/1944 vp, s. 3.

laiset, joihin laskettiin kuuluvaksi myös vanki, joka ei ollut tehnyt rikosta ennen kuin viisi vuotta oli kulunut siitä, kun hän oli täydellisesti kärsinyt viimeksi tuomitun rangaistuksen, voitiin vapauttaa ehdonalaisesti jo kun puolet rangaistuksesta oli kärsitty. Rikoksen uusija voitiin vapauttaa kuten aikaisemmankin lain aikana, eli kaksi kolmannesta rangaistuksesta kärsittyään.

Tällä muutoksella uskottiin pystyttävän vaikuttamaan sekä yleis- että erityisestävästi, koska uusintarikollisuus näin leimattiin ensikertalaisuutta häpeällisemmäksi ja seuraamuksiltaan ankarammaksi. Lisäksi mahdollisuus puolella ajalla vapautumiseen olisi tehokas kannustin ensikertalaiselle vangille hyvään käyttäytymiseen ja ahkeraan työntekoon.[15]

Pakolliseen ehdonalaiseen vapauteen laskettiin lainmuutoksen jälkeen vanki, kun rangaistuksesta oli kärsimättä enää kuudesosa. Vapauttamisen aikaistamisen syynä oli lähinnä tehostaa rangaistuksen täytäntöönpanouhkaa ja estää tahalliset käytösrikkomukset, joiden seurauksena lyhyt jäännösrangaistus pantaisiin täytäntöön kokonaisuudessaan, vangin vapautuessa sitten ehdottomasti välttyen valvonnalta ja sen aiheuttamilta rajoituksilta.[16]

Täytäntöönpanon keston vähimmäisaika säilyi kaikkien ehdonalaisesti vapautettavien kohdalla kuutena kuukautena. Lakivaliokunta tosin totesi tämän säännöksen saattavan lyhyisiin rangaistuksiin tuomitut epäedullisempaan asemaan muihin verrattuna.[17]

Vuonna *1966* muutettiin harkinnanvaraista ehdonalaista vapauttamista koskevia säännöksiä siten, että ensikertalaisia koskeva erityissäännös poistettiin ja kaikki määräaikaiseen vapausrangaistukseen tuomitut voitiin päästää ehdonalaiseen vapauteen heidän kärsittyään rangaistuksestaan kaksi kolmannesta tai milloin oli erityisiä syitä, puolet siitä, kummassakin tapauksessa kuitenkin vähintään neljä kuukautta. Vangin nimenomaista suostumusta ei enää vaadittu harkinnanvaraisenkaan ehdonalaisen vapauttamisen osalta, joskin häntä piti kuulla asiassa.

Lain muutoksella ei ollut kuitenkaan tarkoitus muuttaa aikaisempaa käytäntöä ensikertalaisten suhteen ja lain mainitsemana erityisenä syynä pidettiinkin lakia sovellettaessa lähes yksinomaan vangin ensikertalaisuutta.[18] Harkinnanvaraisen ehdonalaisen vapauden muodollisten edellytysten

[15] Lakivaliokunnan mietintö 10/1944 vp, s. 2.

[16] HE 18/1944 vp, s. 3.

[17] Ks. Lakivaliokunnan mietintö 10/1944 vp, s. 2.

[18] Olj 1977: 4, s. 22.

muuttaminen johtui tällä kerralla pääasiassa pyrkimyksistä yhdenmukaistaa pohjoismaista lainsäädäntöä. Lain muutoksen jälkeen säännökset vastasivatkin lähes täydellisesti toisiaan kaikissa pohjoismaissa.[19]

Ehdonalaisen vapauttamisen harkintaperusteita lisättiin siten, että vastedes oli kiinnitettävä huomiota myös niihin syihin, jotka olivat aiheuttaneet aikaisemman ehdonalaisen vapauden menettämisen.

Kysymys vangin ehdonalaiseen vapauteen päästämisestä tehtiin mahdolliseksi ratkaista jo ennakolta, edellyttäen, että vanki ennen vapautumistaan esitti selvityksen hankkimastaan työpaikasta. Tällä keinoin vanki voi aikaisempaa paremmin suunnitella vapautumisensa jälkeisiä olosuhteita.[20]

Vielä säädettiin ehdonalaisesti vapautetun koeaikaa koskevasta periaatteellisesta muutoksesta. Pakollisesta valvontaan asettamisesta luovuttiin ja siirryttiin, tosin hyvin rajoitetusti käytettävään tarveharkintaan. Kaikkien vapautuvien ei nimittäin katsottu olevan valvonnan tarpeessa vaan sen aiheuttamista toimenpiteistä saattoi koitua pikemminkin haittaa esimerkiksi ainutkertaiselle, poikkeuksellisissa olosuhteissa rikoksensa tehneelle henkilölle.[21]

Päätöksentekijöiden piiriä laajennettiin ehdonalaista vapauttamista koskevissa asioissa vuonna *1971*. Vankilan johtokunnan oli mahdollista lainmuutoksen jälkeen, oikeusministeriön antamien ohjeiden mukaisesti, päästää vanki harkinnanvaraiseen ehdonalaiseen vapauteen, jos rangaistusaika ei ollut kahta vuotta pitempi. Niinikään sai johtokunta tuolloin päättää vangin valvontaan asettamisesta.

Viimeisimmät lainmuutokset vuodelta *1975* koskevat laitoksessa suoritettavaa vähimmäisaikaa sekä koeajan pituutta. Puhtaasti vankilukuongelman helpottamiseksi ja sitä myös näin avoimesti perustellen, laskettiin rangaistusten laitoksessa suoritettava vähimmäisaika kolmeen kuukauteen. Hallituksen esityksen mukaan näin voitiin menetellä yleisestävyyden siitä kuitenkaan vaarantumatta.[22] Ehdonalaisen vapauden suhteellinen merkitys oli myös vuosien kuluessa huomattavasti vähentynyt vapausrangaistusten lieventymisen vuoksi.[23] Tapahtuneella muutoksella voitiin siten pienentää sitä lyhyisiin vankeusrangaistuksiin tuomittujen ryhmää, jota ehdonalaisen vapauttamisen säännökset eivät koske, vähentäen tällä tavoin minimiajasta koituvia kynnysvaikutuksia.

[19] KM 1969: A4, s. 36, NU 1970: 3, s. 8 ja KM 1976: 72, s. 24.

[20] HE 159/1964 vp, s. 1–2.

[21] M.HE, s. 2.

[22] HE 126/1975 II vp, s. 1–2.

[23] M.HE, s. 2–3. Ks. myös KM 1972: A 1, s. 169.

Uusien säännösten mukaan koeajan pituudeksi tuli jäljellä oleva rangaistusaika, kuitenkin enintään kolme vuotta. Hallituksen esityksen mukaan uusimisriski on suurimmillaan välittömästi vapautumisen jälkeen. Vuoden mittainen pidennys jäljellä olevaan rangaistusaikaan on näinollen turha. Muutoksella pyrittiin niinikään poistamaan niitä haittavaikutuksia, joita saattoi aiheutua lyhytaikaisten vapausrangaistusten kohdalla aivan satunnaisen rikollisuuden aiheuttaessa jäännösrangaistuksen täytäntöönpanon. Koska koeaika lisäksi katsotaan vapausrangaistuksen osaksi, on kohtuutonta, että vapautuneilta evätään todellisen rangaistusajan jälkeen oikeuksia, jotka olisivat yhteiskuntaan sijoittumiselle välttämättömiä. Hallitus katsoi nimenomaan, ettei ole olemassa mitään perustetta jäännösrangaistusta pidemmälle koeajalle. Kolmen vuoden koeajan katsottiin taas riittävän tuomittujen rangaistusten pituudet huomioon ottaen.[24]

Viime aikojen kriminaalipolitiikassa ja rikosoikeudellisessa lainsäädännössä tapahtuneesta kehityksestä

Viimeisen sadan vuoden aikana on rikollisuutta yritetty säädellä erilaisia teorioita ja menetelmiä käyttäen. Voimakkaasta yleisestävyyden korostamisesta sekä teon ja rangaistuksen välisestä suhteellisuuden vaatimuksesta siirryttiin vähitellen erityisestävien seikkojen huomioon ottamiseen, jopa painottamiseen, päätyen lopulta yksilöllisesti määrättävien rangaistusten ja hoitoideologian osittaiseen omaksumiseen. Parin viime vuosikymmenen aikana ovat jälleen yleisestävät seikat olleet enenevässä määrin rangaistusjärjestelmän kehittymisen syinä.[25]

Rikosoikeudellisen lainsäädännön muuttumiseen on vaikuttanut voimistunut kritiikki erityisestävyys- ja hoitoajattelua kohtaan. Nykyään katsotaan, että rangaistukset eivät saa loukata yhdenvertaisuus- ja suhteellisuusperiaatetta. Seuraamusten tulee olla ennustettavia ja ne eivät saa aiheuttaa sääntelemätöntä kasaantumista. Vapausrangaistus on todettu haitalliseksi tuomitun kannalta eikä sillä ole voitu osoittaa olevan mitään parantavaa ja uusimisalttiutta vähentävää vaikutusta rangaistuksen täytäntöönpanotavas-

[24] HE 126/1975 II vp, s. 3 ja KM 1972: A 1, s. 182.

[25] Ks. tästä kehityksestä esim. Heinonen, s. 93–124, KM 1976: 76, s. 9–28, Träskman, s. 828–831 ja Victor, s. 54–55. Suomen rikosoikeudellisen lainsäädännön kehityksessä ei kriminaalipoliittisten suunnanmuutosten vaikutukset ole nähtävissä yhtä selvästi kuin esimerkiksi muissa pohjoismaissa, etenkin Ruotsissa. Ks. esim. Löfmark, s. 50–51 ja Träskman, s. 829–830.

ta riippumatta. Vapauteen kohdistuvia rangaistuksia on käytettävä kuitenkin yleisestävistä syistä, mutta täytäntöönpanon tulee rajoittua pelkkään vapauden riistoon, unohtamatta kuitenkaan välttämättömänä laitoksessaoloaikana vangille annettavia tukevia ja auttavia toimenpiteitä.[26]

Ehdonalaiseen vapauttamiseen itseasiassa hyvinkin läheisesti liittyvistä lainmuutoksista, jotka perustuvat edellä esitettyihin uusiin kriminaalipoliittisiin ajatuksiin, voi mainita ainakin seuraavat.

Vapausrangaistuksen täytäntöönpanojärjestelmää muutettiin vuonna 1971 siten, että luovuttiin vankeinhoitolaitosasetuksessa ilmaistusta parantamistavoitteesta ja pyrittiin korvaamaan rangaistukselle asetettu sopeuttamistehtävä täytäntöönpanoon liittyvien haittavaikutusten vähentämisellä. Laajempi uudistus tapahtui vuonna 1975 voimaan tulleella rangaistuksen täytäntöönpanoasetuksen muutoksella. Tuolloin luovuttiin virallisesti progressiivisesta täytäntöönpanojärjestelmästä ja siirryttiin yksilajiseen vapausrangaistusjärjestelmään.[27]

Vuonna 1976 säädettiin rikoslakiin uusi 6 luku rangaistuksen mittaamisesta. Muutoksella kumottiin aikaisemmin rangaistuksen koventamisperusteena ollut uusimissäännöstö kokonaisuudessaan ja tuomioistuimille annettiin sen sijaan uudet, suhteellisuuteen, yhdenvertaisuuteen ja ennustettavuuteen tähtäävät rangaistuksen mittaamisohjeet.[28]

Ehdonalaisen vapauttamisen muuttuminen

Ehdonalaista vapauttamista koskevan järjestelmän syntymisideologia poisluettuna ei kriminaalipolitiikassa tapahtuneella aaltoliikkeellä voida

[26] Ks. viimeaikoina tehdyistä lainsäädännön muutoksista ja niiden taustoista Koskinen, s. 85–95 ja uusista kriminaalipoliittisista periaatteista KM 1976: 72, s. 62–72 ja Näsberg, s. 27–28.

[27] Progressiivijärjestelmästä oli jo tosin luovuttu käytännössä tätä ennen lähes kokonaan joko sen kyseenalaiseksi todettujen päämäärien vuoksi tai käytännöllisistä syistä. Ks. KM 1969: A4, s. 8.

Uuden vankeinhoitoasetuksen mukaan rangaistuksen täytäntöönpano on järjestettävä siten, että rangaistuksena on pelkkä vapauden menetys. Rangaistus on pantava täytäntöön siten, ettei se tarpeettomasti vaikeuta vaan mahdollisuuksien mukaan edistää vangin sijoittumista yhteiskuntaan. Vapaudenmenetyksestä koituvia haittoja on mahdollisuuksien mukaan ehkäistävä. Vankeja on lisäksi kohdeltava oikeudenmukaisesti.

[28] Rangaistusta mitattaessa on otettava huomioon kaikki asiaan vaikuttavat rangaistusta koventavat ja lieventävät perusteet sekä rangaistuskäytännön yhtenäisyys. Rangaistus on mitattava niin, että se on oikeudenmukaisessa suhteessa rikoksen vahingollisuuteen ja

katsoa sanottavasti olleen vaikutusta järjestelmän lainsäädännölliseen kehittymiseen. Kuitenkin muuta osaa täytäntöönpanojärjestelmästä kehitettäessä ja näitä muutoksia valmisteltaessa on kiinnitetty huomiota ehdonalaisen vapauteen sekä sen päämääriin ja tarkoitukseen.

Vapausrangaistuskomitea luonnehti järjestelmää vuonna 1969 ylimenovaiheeksi rangaistuslaitoksessa tapahtuvan rangaistuksen kärsimisen ja lopullisen vapautumisen välillä, koska siirtyminen suljetun laitoksen oloista täydelliseen vapauteen tapahtuisi muutoin liian nopeasti, etenkin pitkään vankilassa olleiden kohdalla. Harkinnanvarainen ehdonalainen vapauttaminen olisi näin ollen tarpeellista säilyttää täytäntöönpanojärjestelmässä siitä huolimatta, että komitea esitti progressiivijärjestelmästä luopumista.[29]

Tuolloin voimassa olleita harkinnanvaraisen vapauttamisen muodollisia edellytyksiä pidettiin hyvinä samalla tavoin kuin ilmeisesti laissa tarkasti määriteltyjä asiallisia edellytyksiäkin, koska viimeksi mainituista ei mitään erityistä mainita.[30]

Vuonna 1970 mietintönsä julkaissut pohjoismainen rikosoikeuskomitea, jonka ajatuksia vapausrangaistuskomitea ehdonalaisen vapauden osalta suurelta osin ilmensi, otti kuitenkin nimenomaisesti kantaa myös harkintaperusteisiin. Yleisesti komitea totesi, ettei ole olemassa mitään perustetta uskoa koko rangaistuksen suorittamisen olevan tehokkaampi rikollisuuden vastustamiskeino kuin ehdonalainen vapaus valvontoineen ja erityisine käyttäytymisohjeineen. Vapauttaminen olisi otettava esille aina, kun kaksi kolmannesta rangaistusajasta on kulunut. Sen olisi kuitenkin kaikissa tapauksissa riiputtava yksilökohtaisesta harkinnasta, jossa olisi otettava huomioon todennäköinen uusimisriski ja rikoksentekijän vaarallisuus. Sen sijaan aikaisemman rikollisuuden, rikoksen laadun ja laitoskäyttäytymisen huomioon ottamiseen suhtauduttiin varovaisesti. Yksilöharkintaa olisi käytettävä myös valvontamääräyksiä annettaessa.[31]

vaarallisuuteen sekä rikoksesta ilmenevään tekijän syyllisyyteen. Samanlaisesta teosta olisi siis tuomittava samanlainen rangaistus ja tästä periaatteesta voidaan poiketa vain laista ilmenevillä yleisillä tai erityisillä rangaistuksen koventamis- tai lieventämisperusteilla.

[29] Progressiivijärjestelmästä luopumisen jälkeen olisi vankikäsittely komitean mielestä oltava mahdollisimman yksilöllistä täytäntöönpanon alussa laadittavine käsittelyohjelmineen. KM 1969: A4, s. 19–20. Komitean käsitykset vankeusrangaistuksen täytäntöönpanosta perustuivat yleisestikin jo aikansa eläneisiin sopeuttamis- ja parantamistavoitteisiin, koska komitean viisi vuotta kestäneen työskentelyn aikana nämä tavoitteet oli asetettu tutkimustuloksin vähintäänkin kyseenalaisiksi ja yleinen kriminaalipoliittinen suuntaus ei vastannut enää mietinnön ilmestyessä sen sisältöä.

[30] KM 1969: A4, s. 36.

[31] NU 1970: 3, s. 10.

Vapausrangaistuskomitea ehdotti koeaikaa koskevia säännöksiä muutettavaksi siten, että koeaika määrättäisiin yhdeksi ja enintään kolmeksi vuodeksi tai, jos jäljellä oleva rangaistusaika on kolmea vuotta pitempi, enintään viideksi vuodeksi. Vuonna 1966 tehtyä muutosta harkintaan perustuvasta valvontaan asettamisesta ja silloin esitettyjä perusteluja komitea piti hyvinä.[32] Koeaikana tapahtuvalla valvonnalla, etenkin kun siihen tarkkailun lisäksi liitetään valvottavan tukeminen ja auttaminen, oli komitean käsityksen mukaan etenkin välittömästi vapautumisen jälkeen merkittävä uusimisriskiä vähentävä vaikutus. Jopa koko rikollisuuden vastustamistyön onnistumiselle maassamme olisi ensiarvoisen tärkeää luoda tehokas uudenaikainen järjestelmä vapaudessa tapahtuvaa kriminaalihuoltoa varten.[33]

Pakollinen ehdonalainen vapaus esitettiin poistettavaksi kokonaan, koska sen säätämiseen johtaneita syitä ei enää katsottu olevan olemassa. Harkinnanvaraista ehdonalaista vapauttamista koskevilla säännöksillä pystyttäisiin hyvin hoitamaan myös ne arveluttavat tapaukset, joita ei voitaisi vapauttaa pääsäännöksi suositellulla kahdella kolmasosalla. Lisäksi muutosta perusteltiin sillä, ettei muissa pohjoismaissa enää ollut vastaavaa säännöstä.[34]

Vaikka progressiivinen täytäntöönpanojärjestelmä oli edelleen muodollisesti voimassa oli ehdonalaisesta vapauttamisesta edellä kuvatulla tavalla tullut asiallisesti täysin itsenäisenä pidettävä instituutio, jolla ehkä saattoi olla eri päämäärä ja ideologia kuin aikaisemmin, mutta joka toimi samojen lainsäännösten ja lähestulkoon samojen soveltamisperiaatteiden mukaan kuin ennenkin.

Uusia, 1970-luvulla esitettyjä kriminaalipoliittisia periaatteita sekä muuttuneita käsityksiä voimassa olevan lain soveltamisesta kuvasti vain kolme vuotta Vapausrangaistuskomitean mietinnön julkaisemisen jälkeen ilmestynyt Kriminaalihuoltokomitean mietintö. Järjestelmään ehdotettiin tehtäväksi hyvinkin radikaaleja muutoksia – esitettiin jopa mahdollisuus luopua kokonaan ehdonalaisesta vapaudesta. Mietinnössä kritisoitiin kaikkia voimassa olevia harkinnanvaraisen vapauttamisen asiallisia edellytyksiä ja pidettiin niitä epätarkoituksenmukaisina. Komitea katsoi, että ehdonalaiseen vapauteen kuuluu käsitteellisesti koeaika, jonka kuluessa tehdyistä rikoksista jäännösrangaistus voidaan panna täytäntöön. Sen sijaan vapautta-

[32] KM 1969: A4, s. 37 ja 57.

[33] M.t., s. 48.

[34] M.t., s. 36–37. Ks. myös NU 1970: 3, s. 7–8.

miselle asetettavat muut ehdot ja niiden noudattamisen valvonta kuuluvat pikemminkin edistysjärjestelmään kuin ehdonalaisen vapauden käsitteeseen.[35]

Huolimatta jo pitkälti toistakymmentä vuotta sitten alkaneesta kritiikistä ehdonalaista vapautta koskevaa järjestelmäämme kohtaan, ei lainsäädännössämme ole kuitenkaan tapahtunut mitään periaatteellisia uudistuksia, jollei oteta huomioon vuonna 1975 säädettyä koeajan pituutta koskevaa muutosta. Samanaikaisesti tapahtunutta vähimmäisajan laskemista ei voida nimittäin pitää tällaisena. Olemassa olevana järjestelmänä ehdonalaista vapauttamista pidetään nykyään vain hyvänä ja vaivattomana keinona pienentää vankilukua, vähentää vapausrangaistuksista tuomitulle koituvia haittoja ja hillitä täytäntöönpanon aiheuttamia kustannuksia.[36]

Lainsäätäjä on siis edellä mainitulla tavalla oivaltanut mahdollisuuden käyttää ehdonalaista vapauttamista nykyaikaisten kriminaalipoliittisten päämäärien toteuttamisessa, kiinnittämättä kuitenkaan tarpeeksi huomiota siihen, että tämä vapausrangaistuksen täytäntöönpanoon kuuluva, nyt myös muodollisestikin itsenäinen järjestelmä toimii edelleen progressiivijärjestelmän aikana säädettyjen sopeuttamis- ja parantamistavoitteita ilmentävien säännösten mukaan.

Ehdonalaista vapauttamista koskeva säännöstö on osittain pahasti ristiriidassa niin rangaistuksen täytäntöönpanoa koskevan kuin muunkin uusia periaatteita ilmaisevan rikosoikeudellisen lainsäädännön kanssa. Nykyinen tilanne saattaa hallintoviranomaisen vaikeaan asemaan, koska sen on yritettävä tasapainoilla lain sanamuodon sekä oikeuden- ja tarkoituksenmukaisuuden vaatimusten välillä lakia soveltaessaan. Niinikään tuomioistuin, jos se ylipäätään kiinnittää tai haluaa kiinnittää huomiota tähän lainsäädännön ristiriitaisuuteen, ei voi tuomiota voimassa olevien lakien mukaan antaessaan mitenkään olla tietoinen päätöksensä tosiasiallisesta lopputuloksesta ja lain toteutumisesta tuomitsemassaan rangaistuksessa.

Ehdonalaista vapauttamista koskevien sääntöjen soveltaminen

Rangaistuksen täytäntöönpanoasetuksen mukaan voidaan määräaikaiseen vapausrangaistukseen tuomittu vanki päästää nykyään ehdonalaiseen vapauteen, kun hän on suorittanut rangaistuksestaan kaksi kolmannesta tai milloin vapauttamiseen on erityisiä syitä, puolet

[35] KM 1972: A1, s. 167–185.

[36] HE 126/1975 II vp, s. 1, KM 1976: 72, s. 76. Vrt. myös KM 1972: A1, s. 170.

siitä. Vangin ehdonalaiseen vapauteen päästämisestä päättää oikeusministeriö tai sen antamien ohjeiden mukaan vankilan johtokunta vankia kuultuaan. Ratkaisuvaltaa ei saa kuitenkaan siirtää johokunnalle, milloin rangaistusaika on kahta vuotta pitempi. Jos johtokunta päättää, ettei vankia ole päästettävä ehdonalaiseen vapauteen, on tällainen päätös alistettava oikeusministeriön vahvistettavaksi.

Harkittaessa kysymystä vangin päästämisessä ehdonalaiseen vapauteen, on otettava huomioon hänen rikoksensa laatu ja syyt, vangin aikaisempi elämä ja käyttäytyminen rangaistuslaitoksessa sekä ne olosuhteet, joihin hän vapaaksi päästyään joutuu, sekä selvitys siitä, että hänellä on rehellinen toimeentulo, ja voidaanko mainittujen seikkojen tai muiden syiden perusteella olettaa hänen vastaisuudessa elävän nuhteettomasti. Jos vanki on aikaisemmin päässyt ehdonalaiseen vapauteen on lisäksi otettava huomioon ehdonalaisen vapauden menettämisen syy. Vangin ehdonalaista vapauttamista koskeva asia voidaan ratkaista jo ennakolta ja asettaa samalla ehdoksi, että hän ennen vapautumistaan esittää hyväksyttävän selvityksen toimeentulostaan ehdonalaisessa vapaudessa ja käyttäytyy rangaistuslaitoksessa moitteettomasti. Samalla voidaan määrätä muita ehtoja, jotka vangin on täytettävä päästäkseen ehdonalaiseen vapauteen.

Vankilan johtokunnan on päästettävä pakolliseen ehdonalaiseen vapauteen vanki, jonka määräaikaisen vapausrangaistuksen täytäntöönpano on kestänyt vähintään kuusi kuukautta ja rangaistuksesta on suorittamatta ainoastaan kuudesosa, jollei oikeusministeriö keskenolevan kurinpitomenettelyn tai jonkin muun seikan vuoksi tehdystä esityksestä toisin päätä.

Koeaika on vapaaksi päästettäessä rangaistuksen jäljellä oleva aika kuitenkin enintään kolme vuotta. Ehdonalaiseen vapauteen päästetty on koeaikana valvonnan alainen, jollei oikeusministeriö tai sen antamien ohjeiden mukaan vankilan johtokunta koeajan lyhyyden tai muun erityisen syyn nojalla toisin päätä. (Valvonnan tarkoituksena on estää ehdonalaiseen vapauteen päästettyä tekemästä uutta rikosta ja tukea valvottavaa tämän pyrkiessä elämään nuhteettomasti.)

Edellä olevien ehdonalaista vapauttamista koskevien säännösten soveltaminen on aikojen kuluessa muuttunut esiin tulleiden tarpeiden ja muuttuneiden käsitysten vuoksi aika paljon siitä, mitä lainsäätäjä alunperin on tarkoittanut.

Esimerkkinä lain nimenomaisen määräyksen noudattamatta jättämisestä on aikoinaan niin tärkeänä pidetty vaatimus varmasta toimeentulosta vapautumisen ehdottomana edellytyksenä. Jollei vanki voinut esittää kirjallista todistusta työpaikasta, hänen vapautumisensa siirtyi. Tämä aiheutti luonnollisesti keinottelua keksityillä tai vain muutaman päivän työsuhdetta

tarkoittavilla työpaikkatodistuksilla. Vähitellen säännös on menettänyt kokonaan merkityksensä.[37]

Nykyisin vapauttamiskäytäntö on muutoinkin lieventynyt. Osoituksena tästä voi pitää esimerkiksi sitä, että pakollinen ehdonalainen vapauttaminen on lähes kokonaan menettänyt merkityksensä.[38] Vapauttaminen on lisäksi muuttunut harkinnanvaraisen ehdonalaisen vapauden osalta lähes kaavamaiseksi. Aikaisemmin mainittua poikkeusta lukuunottamatta saatetaan kuitenkin periaatteessa kaikki lain edellyttämät harkintaperusteet ottaa ainakin joissakin tapauksissa huomioon vapauttamispäätöstä tehtäessä.

Erityisesti muutamien laissa olevien harkintaperusteiden suhteen on käytännön soveltamisen kautta muodostunut sinänsä nykyisten kriminaalipoliittisten vaatimusten täyttämistä tavoitteleva järjestelmä, jossa alunperin asiallisista vapauttamisen harkintaperusteista on tullut jopa muodollisiksi katsottavia vapautumisen lykkääviä perusteita. Näistä edellytyksistä poikkeaminen taas edellyttää harkintaa.

Vankeinhoito-osaston päätöksenteossa on vakiintunut edellä mainitunlainen käytäntö, josta vankilan johtokunnat ovat tietoisia ja sitä mitä todennäköisimmin suhteellisen johdonmukaisesti myös noudattavat.[39]

Harkinnanvaraiseen ehdonalaiseen vapauteen päästetään ensikertalaiset vangit, kun he ovat suorittaneet puolet rangaistuksestaan, muut lähes poikkeuksetta vasta kun rangaistuksesta on suoritettu kaksi kolmannesta. Ensikertalaisena pidetään myös sellaista rikoksen uusijaa, jolla on vähintään kolmen vuoden rikokseton kausi siitä, kun hän viimeksi vapautui vankilasta (ns. vankeinhoidollinen ensikertalaisuus).

Vapauttamista lykätään kuitenkin oikeusministeriön päätöksellä lähes aina seuraavilla perusteilla:[40]

- syyllistyminen rikokseen kahden kuukauden kuluessa edellisestä vapautumisesta
- yli kahden vuoden pituinen jäännösrangaistus
- poistumislupaehtojen rikkominen
- huono käytös rangaistuslaitoksessa
- rikoksen laatu (törkeät väkivalta- tai huumausainerikokset)

[37] KM 1972: A1, s. 45 ja 173 ja OM vaho 1982: 6, s. 9. Vrt. Anttila 1954 s. 153–155 ja Uitto s. 155.

[38] Vuonna 1984 ehdonalaiseen vapauteen päästettiin yhteensä 5208 vankia, joista vain 82 päästettiin pakolliseen ehdonalaiseen vapauteen. Vankeinhoidon vuosikertomus 1984, s. 26. Vrt. myös KM 1972: A1, s. 172.

[39] Ks. vakiintuneesta vapauttamiskäytännöstä ja lykkäysperusteista, Työryhmän mietintö 1981, s. 5 ja 13–14 ja Olj 1977: 4, s. 57 ss.

[40] Vrt. myös Hertzberg, s. 29.

Kolmen ensiksi mainitun perusteen nojalla vapauttamista lykätään yleensä kahdella kuukaudella, mutta joskus, varsinkin jos lykkäämisperusteita on useita tai jos kysymyksessä on moninkertainen rikoksen uusija, neljä tai kuusikin kuukautta. Huono käytös rangaistuslaitoksessa tarkoittaa syyllistymistä useisiin kurinpitorikkomuksiin. Tuolloin vapautumista lykätään yleensä kahdella kuukaudella. Jos vanki on toistuvasti syyllistynyt törkeisiin väkivaltarikoksiin ja uusimisriskiä voidaan pitää todennäköisenä, voi vapautuminen lykkääntyä jopa vuodella.

Lisäksi ehdonalainen vapautuminen voi lykkääntyä mm. seuraavista syistä:

- rikoksen syyt
- rikosten monilukuisuus
- rikosten teon jatkaminen
- huono menestyminen ehdonalaisessa vapaudessa

Näiden perusteiden soveltamisessa käytetään kuitenkin enemmän harkintaa kuin ensiksi mainittujen lykkäysperusteiden kohdalla, koska niiden sisältö on vaikeammin määriteltävissä. Niitä käytettäneen harvoin yksinään ja mukana lienee aina joku toinen »vahvempi» lykkäämisperuste. Jos näin ei kuitenkaan ole, vapautumista lykättäneen yleensä kahdella kuukaudella.

Oikeusministeriö on antanut yleisohjeet vankien valvontaan asettamisesta.[41] Vanki voidaan vapauttaa ilman valvontaa erityisistä syistä, joina voidaan pitää vankeinhoidollista ensikertalaisuutta ja lyhyttä (alle kuuden kuukauden pituista) jäännösrangaistusta, jollei uusiin rikoksiin syyllistymisen vaaraa ole todettu. Harkittaessa valvontaan määräämistä on otettava huomioon kaikki sellaiset tiedot vangista ja hänen elämänolosuhteistaan ja näiden muutoksista, joiden arvioidaan lisäävän tai vähentävän uusiin rikoksiin syyllistymisen vaaraa. Tällaisina syinä pidetään vankeinhoidollista useampikertaisuutta, kulumassa olevalla rangaistuskauden aikana tehtyä rikosta tai poistumislupaehtojen rikkomista, vireillä olevia oikeusjuttuja ja syyllistymistä rikokseen kahden kuukauden kuluessa edellisestä vapautumisesta.[42]

---

[41] OM vaho yl.kirj. 434/1984.

[42] Aikaisemmat, vuonna 1976 annetut ohjeet poikkesivat jonkin verran edellä selostetuista. Erityisinä valvontaa vaativina seikkoina mainittiin nimittäin rikosten laatu tai monilukuisuus ja vapautettavan nuoruus. Ensikertalaista ei määrätty valvontaan ilman painavia syitä, jos jäännösrangaistus oli enintään kuusi kuukautta. Vankeinhoidollisesti useampikertaiset sen sijaan määrättiin pääsääntöisesti valvontaan, jollei jäljellä oleva rangaistusaika ollut neljä kuukautta tai sen alle. (OM vaho yl.kirj. 275/1976)

Täytäntöönpanoviranomaisen soveltamiskäytännöstä voi löytää sekä hyviä että huonoja puolia.[43] Vankeinhoito-osasto on vakiintuneella käytännöllään onnistunut muodostamaan voimassa olevasta laista huolimatta ehdonalaiselle vapauttamiselle järjestelmän, joka jossain määrin vastaa nykyajan asettamia vaatimuksia.

Kriminaalipolitiikalle asetetuista tavoitteista näyttävät toteutuvan osittain ainakin ennustettavuus- ja yhdenvertaisuusperiaatteet. Puutteena voidaan kuitenkin pitää sitä, että vapauttamisessa käytetään edelleen paljon harkintaa monen vapauttamista lykkäävän perusteen kohdalla. Eri vankiloissa rangaistuksiaan suorittavia vankeja saatetaan kohdella päätöskäytännössä hieman toisistaan poikkeavasti.[44] Nuorisovankeihin ja nuoriin yleensäkin sekä yleisesti ottaen ensikertalaisiin sovelletaan lykkäysperusteita ehkä hieman keskimääräistä lievemmin. Harkintaperusteet saattavat myös vaihdella vankiloittain siten, että johtokuntien lykkäysperusteiden arviointi voi olla joskus erilaista. Toisiaan vastaavat tapaukset eivät siten aina tule vankeinhoito-osaston ratkaistavaksi.

Koska vapautumisen ajankohta ei ole täysin varma edes niiden lykkäysperusteiden osalta, jotka ovat tiedossa jo täytäntöönpanon alkaessa, ei vanki voi tehdä vapautumistaan silmällä pitäen mitään varmoja suunnitelmia. Päätös vapauttamisesta tehdään pääsääntöisesti vasta noin kuukautta ennen säännönmukaista vapautumisajankohtaa. Ennakkopäätös tehdään kuitenkin usein kahden kuukauden lykkäyksen saavien kohdalla noin kolme kuukautta ennen vapautumispäivää. Pidemmissä lykkäystapauksissa otetaan asia esille kahden kuukauden välein.

Huonommin toteutuu vapauttamiskäytäntöä tarkasteltaessa suhteellisuusperiaatteen vaatimus ja vapausrangaistuksen haittojen vähentämistavoite.

Suhteellisuusperiaatteen mukaan rangaistuksen tulisi olla oikeassa suhteessa tehtyyn tekoon ja tekijässä ilmenevään syyllisyyteen. Kaikille olisi myös tuomittava samanlaisesta teosta samanlainen rangaistus –

[43] Seuraavat ehdonalaisen vapauttamisen käytännön päätöksentekoa koskevat tiedot, käsitykset ja olettamukset perustuvat suurelta osin kirjoittajan kokemuksiin vankeinhoito-osaston esittelijänä sekä vankeinhoito-osastosta kerättyyn, vankeinhoito-osaston ehdonalaista vapauttamista koskevia päätöksiä sisältävään tutkimusmateriaaliin, jonka käsittely on toistaiseksi kesken.

[44] Esimerkiksi Turun keskusvankilassa rangaistustaan suorittava saa todennäköisesti herkemmin ja pitemmän lykkäyksen kuin vankitoveri jossain muussa laitoksessa. Tosin on todettava, että tähän lopputulokseen vaikuttaa myös se, että näillä, pääsääntöisesti hyvin useakertaisilla vangeilla on keskimääräistä enemmän lykkäysperusteita.

normaalirangaistus –, josta saisi poiketa vain laista ilmenevillä perusteilla. Tuomioistuimille on annettu ohjeet rangaistusten mittaamista varten.[45] Vankeinhoito-osasto käyttää kuitenkin näitä samoja perusteita edistysjärjestelmän mukaisin periaattein arvioidessaan vangin tulevaa käyttäytymistä ja uusimisriskin todennäköisyyttä.

Vapauttamista harkittaessa otetaan huomioon myös sellaisia syitä, jotka ovat kulumassa olevalla rangaistuskaudella jo aiheuttaneet kurinpitorangaistuksia ja muita seuraamuksia. Joidenkin lykkäämisperusteina käytettyjen syiden vaikutukset ulottuvat vielä seuraavillekin rangaistuskausille kyseisen vangin rangaistuksen täytäntöönpanoa rajoittavina seikkoina (poistumislupaehtojen rikkominen).

Edellisten lisäksi voidaan vielä tarkastella niitä perusteita, joiden mukaan vapautettu asetetaan valvontaan, jota on pidettävä ainakin nykyisessä muodossaan pelkästään rangaistuksen lisänä.[46] Harkinnassa otetaan huomioon jälleen samoja seikkoja kuin tuomiota annettaessa ja ehdonalaiseen vapauteen päästämistä harkittaessa on käytetty.

Kaikesta tästä aiheutuu täysin sääntelemätöntä seuraamusten kasaantumista.[47] Vapautumisen lykkäyskäytännön voi myös katsoa olevan vastoin vankeinhoito-asetuksen 4 §:stä ilmenevää rangaistuksen täytäntöönpanon tavoitetta.[48]

Yhteiskunnan suojelemisen tarpeen vuoksi voidaan ehkä puolustaa joidenkin väkivaltarikollisten laitoksessaoloajan pidentämistä. Nykyään ollaan kuitenkin lainsäädännössä pyrkimässä pois ajaltaan epämääräisistä seuraamuksista. Osittain sama päämäärä on tietenkin määräaikaisten vapausrangaistusten kohdalla kaavamaisella vapauttamiskäytännöllä. Varsinkin törkeisiin rikoksiin syyllistyneiden ja pitkiin rangaistuksiin tuomittujen kohdalla aiheuttaa vallitseva käytäntö vapautumisen lykkäämisestä epämääräiseen tulevaisuuteen kuitenkin sen, että määräaikaisen vapausrangaistuksen käsitettä ei voida käyttää sen paremmin sen alkuperäisessä, laista ilmenevässä kuin nykykäytännönkään mukaisessa merkityksessä. Lakihan lähtee siitä, että ehdonalainen vapautuminen perustuu harkintaan eikä tämän vapauttamisen lykkääminen.[49]

---

[45] Ks. viite 28.

[46] Vapautetuista asetetaan valvontaan noin puolet, joista noin 65 % joutuu nykyään pelkästään kontrolloivaa tehtävää täyttävään poliisivalvontaan. Kuivajärvi 1984, s. 5–6 ja Kuivajärvi 1985, s. 25. Ks. myös Olj 1977: 4, s. 32 ja 34.

[47] Vrt. Törnqvist, s. 30–33.

[48] Ks. viite 27.

[49] Koska meillä on voimassa laki vaarallisten rikoksenuusijain eristämisestä eikä kyseistä

Lainsäätäjän viimeksi esittämät perusteet ehdonalaisen vapauden käyttämiselle vapausrangaistuksen täytäntöönpanossa tuntuvat hyvin kaukaisilta käytäntöä ajatellen.[50] Tuomitulle aiheutuvien haittojen lieventämistavoitteen kohtalosta on tehty selkoa edellä. Vankiluvun alentamis- ja täytäntöönpanon kustannusten hillitsemistavoitteen toteutumista voitaisiin niinikään helpottaa lykkäyskäytännöstä luopumalla.[51]

Lykkäyskäytäntöä voidaan perustella sillä, että laki nykyisessä muodossaan edellyttää harkinnan käyttämistä arvioitaessa vangin tulevaa nuhteetonta käyttäytymistä. Koska lainsäätäjän alunperin tarkoittamista soveltamisperiaatteista on nyt jo kuitenkin osittain luovuttu, ei voitane katsoa olevan estettä lain kaavamaisen soveltamisen laajentamiselle.

Ehdonalaisen vapauttamisen muuttamisesta

Ehdonalaista vapauttamista koskevan lainsäädännön soveltamisperiaatteita vielä nykyisestään kehittämällä voitaisiin ehkä päästä suhteellisen tyydyttävään tulokseen. Ei ole kuitenkaan asianmukaista, että lainsäädännölliset epäkohdat hoidetaan keinotekoisesti vain tulkintaperiaatteita muuttamalla.

Parin viime vuosikymmenen aikana onkin tehty useita yrityksiä lainsäädännön uudistamiseksi. Samanaikaisesti on vastaavanlaista lainvalmistelutyötä tehty muissakin pohjoismaissa. Ehdonalainen vapaus on ollut esillä myös pohjoismaisessa rikosoikeuskomiteassa.

Lähtemättä erikseen tarkastelemaan tehtyjä ehdotuksia, esitetään seuraavassa yhteenvedonomaisesti, pääasiassa vain suomalaiseen aineistoon nojautuen niitä suuntaviivoja, joille todennäköisesti meidänkin tuleva lainsäädäntömme tulee perustumaan.[52]

Tehdyt ehdotukset ja esitetyt vaihtoehdot ehdonalaisen vapauttamisen järjestelmän uudistamiseksi ovat osittain jopa järjestelmän perusrakennetta koskevilta osiltaan hyvinkin erilaisia. Kaikkia mielipidesuuntia yhdistävänä

---

lakia ole vankiin sovellettu, ei yhteiskunnan suojeleminen muutaman kuukauden ajan hallintoviranomaisen päätöksellä tunnu perustellulta. Lainsäätäjän asianan on tulevaisuudessa päättää , miten yhteiskunnan suojeleminen vaarallisiksi katsottavilta rikoksentekijöiltä tapahtuu.

[50] Ks. viite 36.

[51] Vrt. Herzberg s. 29.

[52] Katsauksessa on käytetty seuraavaa lähdemateriaalia: KM 1972: A1, KM 1976: 72, Olj 1977: 4, Olj 1978: 1, Työryhmän mietintö 1981, OM vaho 1982: 6, NU A 1978: 6, BRÅ 1977: 7, SOU 1981: 92 ja prop. 1982/83: 85.

tekijänä on kuitenkin 1970-luvun puolivälistä lähtien virallisena pidettävien kriminaalipoliittisten periaatteiden omaksuminen lainsäädäntöömme tälläkin kohdin.

Uudistustyön yleisenä tavoitteena voidaan pitää:

- täytäntöönpanon ennustettavuuden lisäämistä
- vankien saattamista mahdollisimman pitkälle yhdenvertaiseen asemaan
- täytäntöönpanosta aiheutuvien kustannusten vähentämistä järjestelmää yksinkertaistamalla ja alentamalla vankilukua, järjestelmän yleisestävyyttä kuitenkaan vaarantamatta.[53]

Pakollisesta ehdonalaisesta vapauttamisesta nykyisessä muodossaan esitetään yksimielisesti luovuttavaksi, koska se on menettänyt käytännössä merkityksensä.

Täytäntöönpanon ennustettavuuden lisäämiseksi on esitetty, ettei ehdonalaisen vapauttamisen tulisi olla riippuvainen harkinnasta, vaan vapaaksi päästämisen tulisi tapahtua laissa kiinteästi määrättyjen perusteiden mukaan, tietyn yhden määräosan suorittamisen jälkeen. Tällä tavoin vanki voisi jo täytäntöönpanon alkaessa saada tietoonsa vapautumisensa ajankohdan. Määräosa voisi olla joko puolet tai kaksi kolmannesta rangaistuksesta. Edellinen murto-osa vähentäisi luonnollisesti enemmän vapausrangaistuksesta vangille aiheutuvia haittoja, pienentäisi vankilukua ja täytäntöönpanosta aiheutuvia kustannuksia. Tuomioistuimen olisi niinikään helpompaa arvioida tuomitsemansa rangaistuksen ankaruutta. Vapauttamisajankohdan voisi tuomioistuin jopa määrätä jo tuomiota antaessaan.

Useimmissa esityksissä on kuitenkin suhtauduttu varovaisesti tällaiseen ratkaisuun ja edellytetty, että täytäntöönpanoviranomaisella tulisi kuitenkin olla jonkinlainen harkintavalta ehdonalaiseen vapauteen päästämisessä. Perusteina on pidetty laitoskurin ylläpitämisen vaikeutumista ja rangaistuksen yleisestävän vaikutuksen heikkenemistä. Lisäksi on todettu, että vangit saatetaan eriarvoiseen asemaan, kun he eivät voi laitoskäyttäytymisellään saavuttaa mitään etuja. Ehdonalaisen vapauden menettäminen tulisi myös niinikään merkitä vapauteen pääsemisen kiristymistä seuraavalla kerralla. Ainakin säännönmukaisen puolella ajalla vapautumisen pelätään myös nostavan rangaistustasoa, kun tuomioistuimet ehkä ottaisivat automaattisesti tapahtuvan vapauttamisen aikaistamisen huomioon etenkin uusijoiden kohdalla.

[53] Olj 1977: 4, s. 4.

Varsinkin, jos ehdotettu säännönmukainen vähimmäisaika on ehdotettu puoleksi rangaistuksesta, on tämä määräosa yleensä katsottu voitavan ylittää täytäntöönpanoviranomaisen päätöksellä erityisien syiden nojalla. Harkinnasta aiheutuvien yhdenvertaisuusongelmien ratkaisemiseksi voitaisiin harkinnanvarainen ehdonalainen vapauttaminen järjestää siten, että laissa olisi tietyt vapautumista lykkäävät perusteet. Erityisenä syynä on mainittu etenkin rikoksen laatu, jolla tarkoitetaan yleensä törkeää väkivaltarikollisuutta tai muuta toisen henkeen tai terveyteen kohdistuvaa rikollisuutta. Harkinnassa on tuolloin nimenomaan kiinnitettävä vapautumisen jälkeisen käyttäytymisen arvioimiseen. Kesken olevan kurinpitomenettelyn katsotaan aina voivan lykätä vapautumista.

Missään ehdotuksessa ei ole päädytty vielä esittämään pakollisen ehdonalaisen vapauden ottamista rangaistusjärjestelmään. On tietenkin totta, että säännönmukainen puolella ajalla vapauttaminen vaikuttaa hieman keinotekoiselta ratkaisulta ja sillä on hyvien päämääriensä ohella myös huonot puolensa. Ehkä sen avulla voitaisiin kuitenkin paremmin kuin harkinnanvaraisella ehdonalaisella vapauttamisella pyrkiä suhteellisuus-, yhdenvertaisuus- ja ennustettavuusperiaatteiden toteuttamiseen. Esimerkiksi vapautumista lykkääviä yksityiskohtaisia syitä on vaikeaa määritellä siten, että virhearvioinnin mahdollisuus poistuisi.

Laitosten kurinpito-ongelmat voitaneen hoitaa kurinpitojärjestelmän puitteissa, onhan nytkin käytössä seuraamuksia, joissa tiettyä aikaa ei lasketa rangaistusajaksi. Rikollisuutta lisäävänä tekijänä saattaa tosin tulla kysymykseen rangaistuksen yleisestävän vaikutuksen väheneminen. On kuitenkin muistettava, että ehdonalaiseen vapauteen kuuluu koeaika, jolloin tehty rikos saattaa aiheuttaa jäljelle jääneen rangaistuksen täytäntöönpanon. Rangaistustason pysyttämiseksi entisellä tasolla voitaisiin tuomioistuimille antaa ohjeita rangaistuksen mittaamisesta. Harkinnanvaraisuuden poistaminen vähentäisi myös sitä yhä laajenevaa kehitystä, jolla tuomioistuimen valtaa siirretään tai siirtyy hallintoviranomaisille.

Koska ehdonalaiseen vapauttaminen itseasiassa liittyy jo kumottuun edistysjärjestelmään, ovat jotkut ehdottaneet mahdollisuutta luopua koko järjestelmästä eli siirtymistä reaalirangaistusjärjestelmään. Tuolloinhan parhaiten toteutuisivat kaikki pakollisen ehdonalaisen vapauden puolesta esitetyt näkökohdat.

Nykyisen suhteellisen ankaran rangaistuskäytännön vallitessa ei tähän ole kuitenkaan katsottu voitavan mennä ilman suurempaa rikosoikeudellisen lainsäädännön uudistusta, jonka yhteydessä rangaistusasteikkoja tarkis-

tettaisiin. Vankilukujen pelätään nousevan huomattavasti siitä vangille ja valtion taloudelle koituvine kärsimyksineen, haittoineen ja kustannuksineen. Oletetaan, etteivät tuomioistuimet niille annetuista ohjeista huolimatta tulisi tuomitsemaan vain puolta tai kahta kolmannesta aikaisemmista rangaistuksista.

Rangaistusten yleisestävyys saattaisi tosin ehkä laskea, mutta kuten tunnettua, on vapausrangaistusten suhteellinen ankaruus muuttunut ja mitä todennäköisimmin nopeammin kuin mitä rangaistuskäytäntö on lieventynyt, joten voidaan olettaa vapausrangaistuksen jo sinänsä toimivan yleisestävästi.

Ehdonalaisen vapauttamisen säilyttämistä puoltaneet ehdotukset ovat ottaneet kantaa myös siihen vähimmäisaikaan, mikä vangin on joka tapauksessa, määräosan suuruudesta riippumatta oltava vankilassa. Rangaistuskäytännön lieventyessä ehdonalaisen vapauden merkitys vähenee ja niiden vankien osuus, jotka suorittavat rangaistuksensa kokonaan, lisääntyy. Kynnysvaikutusten poistamiseksi ja yhdenvertaisuuden lisäämiseksi on minimiaika esitetty laskettavaksi kahteen tai yhteen kuukauteen taikka vankeusrangaistuksen minimiin eli neljääntoista päivään. Poistamalla kokonaan määräys suoritettavasta vähimmäisajasta pystyttäisiin luonnollisesti parhaiten poistamaan siitä aiheutuvat haittavaikutukset.

Ehdonalaiseen vapauteen kuuluu olennaisena osana koeaika ja siihen taas on perinteisesti liittynyt valvonta. Koeajan merkitys on siinä, että tuona aikana tehtyjen rikosten vuoksi voidaan jäännösrangaistus panna täytäntöön. Yleensä siihen on kytketty myös erilaisia vapautta rajoittavia ehtoja ja erityinen nuhteettoman käytöksen vaatimus. Valvonta voi olla tarkkailevaa ja/tai tukevaa.

Mielipiteet tehdyissä ehdotuksissa valvonnan merkityksestä uusimisriskiä vähentävänä tekijänä käyvät hieman ristiin. Toiset työryhmät uskovat tutkimustuloksiin, jotka todistavat valvonnan hyödyllisyyttä, toiset taas niitä, jotka osoittavat päinvastaista tulosta.

Yleisesti ottaen on kuitenkin todettu, ettei minkäänlaisella tarkkailevalla tai tukevalla ja auttavalla valvonnalla, valvonnan intensiivisyydestä ja resurssien lisäämisestä huolimatta, ole toistaiseksi voitu osoittaa juuri mitään positiivista vaikutusta. Etenkin, kun oma valvontajärjestelmämme lähes kokonaan perustuu pelkästään kontrolloivaan poliisivalvontaan, on siitä tässä muodossa lähes yksimielisesti katsottu voitavan kokonaan luopua. Kun pakkoon perustuvaa valvontaa on kaikissa muodoissaan pidettävä rankaisullisena seuraamuksena, on yhdenvertaisuusvaatimuksen todettu

edellyttävän, että jälkihuolto toimisi pelkästään vapaaehtoiseen huoltoon ja ohjaukseen hakeutumisen periaatteella.

Ne, jotka kuitenkin uskovat tukevan ja auttavan valvonnan mahdollisuuksiin, ehdottavat kriminaalihuollon voimavarojen lisäämistä ja valvonnan tehostamista sitä tarvitsevien kohdalla. Tarve perustuisi viranomaisten harkintaan. Valvonnan uusimisriskiä vähentävän vaikutuksen tehostamiseksi on valvonta-ajalle esitetty säädettäväksi vähimmäispituus, esimerkiksi kolme kuukautta. Koeajan pituus on myös esitetty porrastettavaksi tietyin kuukausi- tai vuosimäärin jäljellä olevan rangaistusajan mukaan, joskin rangaistuksen näin tapahtuvaa tosiasiallista koventamista on myös samoissa yhteyksissä kritisoitu.

Lopuksi

Ruotsissa muutettiin ehdonalaista vapauttamista koskevia säännöksiä vuonna 1983. Käyttöön otettiin pakollista ehdonalaista vapauttamista muistuttava järjestelmä, jossa pääsäännön mukaan kaikki määräaikaiseen vapausrangaistukseen tuomitut päästetään ehdonalaiseen vapauteen, kun rangaistusajasta on kulunut puolet, kuitenkin vähintään kaksi kuukautta. Jos rangaistus on vähintään kaksi vuotta ja tehty rikos on kohdistunut tai aiheuttanut vaaraa toisen hengelle tai terveydelle ja on ilmeistä, että vanki vapautumisensa jälkeen jatkaa tällaisten rikosten tekemistä, ei häntä voida päästää ehdonalaiseen vapauteen ennen kuin kaksi kolmasosaa rangaistuksesta on suoritettu. Ehdonalaiseen vapauteen päästämisen ajankohta määrätään jo täytäntöönpanon alussa. Hallintoviranomaisen tehtävänä on harkita minkä määräosan suorittamisen jälkeen vähintään kahden vuoden rangaistuksen saanut voidaan vapauttaa.[54]

Tutkimustuloksin on todettu puolella ajalla vapauttamisen lisänneen rikollisuutta, etenkin asuntomurtoja välittömästi lain voimaantuloa seuranneena aikana.[55] Tästä syystä on vaadittu palaamista aikaisempaan käytäntöön ja on jopa esitetty ajaltaan epämääräisten rangaistusten käyttöä niille, joiden kohdalla uusimistodennäköisyys arvioidaan erittäin korkeaksi.[56]

Rikollisuuden lisääntymistä voidaan kuitenkin pitää luonnollisena seurauksena siitä, että vankilasta päästettiin vapaaksi samanaikaisesti suuri

[54] Ks. tarkemmin esim. Berg. ym., s. 67–81.

[55] Ahlberg, s. 18–24.

[56] Svensson 1985b, s. 10.

määrä vankeja, jotka tietyllä todennäköisyydellä tulisivat syyllistymään rikokseen vapauduttuaan. Uusimisriskin voidaan myös katsoa olevan sama, riippumatta suoritettavasta rangaistuksen määräosan suuruudesta tai siitä, suoritetaanko rangaistus kokonaan vankilassa.[57] Pari vuotta kestäneen ylimenovaiheen jälkeen onkin rikollisuuden todettu laskeneen »normaalille» tasolle.[58] Lainmuutos ja sen aiheuttamat vaikutukset onkin nähtävä rajanveto-ongelmana yhteiskunnan jäsenilleen antaman turvan sekä valtiontaloudelle ja vangeille aiheutuvien kustannusten ja haittojen välillä.[59]

Vapauttamisessa tietyissä tapauksissa käytettävää harkintaa, sen perusteita ja sillä saavutettuja tuloksia on myös arvosteltu. Vain hyvin harvoissa tapauksissa ovat vakaviin rikoksiin syyllistyneet uusineet vapauduttuaan samantyyppisen rikoksen. Uusintarikollisuus onkin käsittänyt lähinnä vähäisempiä, yleensä sakkorikoksia. Riskiryhmään kuuluneista sekä puolella ajalla että kahdella kolmasosalla vapautetut ovat uusineet vakavan rikoksen lähes tulkoon samalla tavoin. Hallintoviranomainen näyttää siis epäonnistuneen sille annetussa tehtävässä. Se on tehnyt sekä vääriä negatiivisia että vääriä positiivisia päätöksiä.[60]

Edellä mainittua lainmuutosta valmistellut komitea (Fängelsestraffkommittèn) on keväällä 1986 julkaistussa päämietinnössään ehdottanut, että kaikki määräaikaista vapausrangaistusta suorittavat vangit on päästettävä ehdonalaiseen vapauteen, kun rangaistuksesta on suoritettu kaksi kolmannesta. Mitään vähimmäisaikaa tai minkäänlaista harkintaa ei näinollen tulisi olemaan vapauttamisen edellytyksenä. (Samassa yhteydessä esitetään vankeusrangaistuksen yleinen minimi nostettavaksi neljästätoista päivästä yhteen kuukauteen.) Komitean käsityksen mukaan pakollinen ehdonalainen vapauttaminen jo silloin, kun puolet rangaistuksesta on suoritettu, aiheuttaa liian suuren eron tuomitun ja todellisen rangaistuksen välillä; jotta uskottavuus rangaistusjärjestelmään säilyisi, täytyisi ainakin pääosa rangaistuksesta suorittaa rangaistuslaitoksessa.

Komitean mukaan lainmuutoksen tarkoituksena ei ole vapausrangaistusten tosiasiallinen koventaminen. Samassa yhteydessä on nimittäin ehdotettu muutoksia rangaistusasteikkoihin sekä rangaistuksen määräämistä koskevien säännösten käyttöön ottamista. Ehdotetuilla muutoksilla halutaan mm. poistaa sekä yleis- että erityisestävien seikkojen huomioon

[57] M.t.s., s. 9–10.

[58] Svensson 1985a, s. 12.

[59] M.t.s. 12–13 ja Svensson 1985b, s. 11.

[60] Björkman, s. 59–65 ja Knutsson, s. 149–150. Vrt. myös von Hirsch, s. 222–224.

ottaminen rangaistuksen määräämisessä yksittäistapauksissa. Tarkoituksena on pyrkiä rangaistusjärjestelmään, joka täyttää suhteellisuus-, ennustettavuus- ja yhdenvertaisuusperiaatteiden vaatimukset. Samalla halutaan vähentää vapausrangaistusten käyttöä sekä lyhentää tuomittavien rangaistusten pituuksia.[61]

Mitä tulee tapahtumaan Suomen lainsäädännölle; onko ehdonalainen vapaus muuttumaton? Muutoksen tarve on ilmeinen ja todettu. Järjestelmää olisi kehitettävä siten, että se mahdollisimman hyvin tyydyttäisi kaikkia osapuolia. Lainsäädäntöä muutettaessa ei näytä koskaan olleen hyväksi keskittyä noudattamaan vain yhdestä ideologiasta lähteviä aatteita. Nykyään on useissa yhteyksissä jo varoitettu yleisprevention liiasta painottamisesta ja ihmisten liian kaavamaisesta käsittelystä. Suhteellisuutta, yhdenvertaisuutta ja ennustettavuuttakin voidaan korostaa niin, että tuloksena on pikemminkin oikeusturvattomuus kuin oikeudenmukainen järjestelmä. Kustannusten ja haittojen minimointitavoitteeseen pyrkimisessä unohdetaan joskus, ettei kustannuksilla tässä yhteydessä tarkoiteta pelkästään valtion talouteen kohdistuvia menoja ja rikoksen tekijälle koituvia haittoja.

Ehdonalaista vapauttamista koskevaa lainsäädäntöä tulee vielä huolellisesti valmistella ottaen huomioon rangaistusjärjestelmän ja koko rikosoikeudellisen lainsäädännön kehittäminen; näennäisuudistuksia ja muutoksia pelkän muuttamisen vuoksi ei ole järkevää tehdä.

Ehdonalaisen vapauttamisen erilliset uudistusyritykset eivät ole tähän mennessä olleet tuloksekkaita. Vuodesta 1980 alkaen on oikeusministeriön asettama projektiorganisaatio valmistellut rikoslain kokonaisuudistusta. Aika näyttää, jatketaanko lainvalmistelua aikaisemmalta pohjalta vai jäädäänkö odottamaan, mitä rikoslakiprojektin seuraamustyöryhmällä on tarjottavana.

Kirjallisuus

Ahlberg, Jan: Effekter av halvtidsfrigivningen. BRÅ forskning 1985: 2. Stockholm 1985. (Ahlberg)

Aho, Timo: Vankiluvun kehitykseen vuosina 1881–1978 vaikuttaneista tekijöistä. Teoksessa: Elina Suominen (toim.): Suomen vankeinhoidon historiaa. Osa I: Katsauksia vankeinhoidon kehitykseen. Helsinki 1981. s. 231–266. (Aho)

[61] Ks. SOU 1986: 14, s. 61–81, 86–97 ja 497–499. Vrt. von Hirsch, s. 232–234. Vuonna 1983 tapahtunutta lainmuutosta voitaneenkin pitää – joko kokeiluna – tai tilapäisratkaisuna vankiloissa vallinneen tilanahtauden helpottamiseksi odoteltaessa enemmän aikaa vaativan kokonaisuudistusehdotuksen valmistumista.

Aho, Timo – Karsikas, Vuokko: Vankien taustaan ja vankilukuun liittyviä tilastoja. Vankeinhoidon historiaprojektin julkaisu 3/1980. Helsinki 1980. (Aho–Karsikas)

Anttila, Inkeri: Vankeinhoidon perusteet. Helsinki 1954. (Anttila 1954)

– » – Kansainväliset vaikutteet Suomen vankeinhoidon kehityksessä. Teoksessa: Elina Suominen (toim.): Suomen vankeinhoidon historiaa. Osa I: Katsauksia vankeinhoidon kehitykseen. Helsinki 1981. s. 325–354. (Anttila 1981)

Backman, Eero: Rikoslaki ja yhteiskunta I. Vammala 1976. (Backman)

Berg, Ulf – Berggren, Nils-Olof – Meyerson, Anita – Munck, Johan – Victor, Dag – Örn, Claes: Brottsbalken jämte förklaringar. Band III. Påföljder m.m. Tredje uppl. Lund 1985. (Berg ym.)

Björkman, Ulla: Villkorlig frigivning av dömda med långa strafftider. BRÅ Kansli PM 1985: 7. Stockholm 1985. (Björkman)

Forsman, Jaakko: Straffrättens allmänna lärör. Tredje uppl. Kerava 1930. (Forsman)

Hallituksen esitys no 63, sisältävä ehdotuksen laiksi rangaistusten täytäntöönpanosta 19 päivänä joulukuuta 1889 annetun asetuksen sekä valtiorikosoikeuksien tuomitsemain rangaistusten täytäntöönpanosta 16 päivänä heinäkuuta 1918 annetun lain muuttamisesta. 1920 vp. Asiakirjat III. (HE 63/1920 vp)

– » – no 64 laiksi rangaistusten täytäntöönpanosta annetun asetuksen muuttamisesta. 1931 vp. Asiakirjat III. (HE 64/1931 vp)

– » – no 18 laeiksi rikoslain ja irtolaislain sekä rangaistusten täytäntöönpanosta ja rikoslain voimaanpanemisesta annettujen asetusten muuttamisesta. 1944 vp. Asiakirjat I–II. (HE 18/1944 vp)

– » – no 159 laiksi rangaistusten täytäntöönpanosta annetun asetuksen 2 luvun muuttamisesta. 1964 vp. Asiakirjat III. (HE 159/1964 vp)

– » – no 126 eräiden vangin ehdonalaista vapauttamista koskevien säännösten muuttamiseksi. 1975 II vp. Asiakirjat 2. (HE 126/1975 II vp)

Hannula, Ilari: Vankeinhoitoon liittyvän lainsäädännön historiaa. Teoksessa: Elina Suominen (toim.): Suomen vankeinhoidon historiaa. Osa I: Katsauksia vankeinhoidon kehitykseen. Helsinki 1981. s. 85–177. (Hannula)

Heinonen, Olavi: Suomen kriminaalipoliittisen päätöksenteon kehitys. Teoksessa: Inkeri Anttila–Olavi Heinonen–Pekka Koskinen–Raimo Lahti: Rikollisuus ongelmana. Helsinki 1974. s. 93–128. (Heinonen)

Hertzberg, Virpi: Vankilukua voidaan haluttaessa alentaa. Uusi kriminaalihuolto 1985: 1, s. 28–30. (Hertzberg)

von Hirsch, Andrew: Skuld, återfallsrisk och villkorlig frigivning. Teoksessa: Skuld och ansvar. Straffrättsliga studier tillägnade Alvar Nelson. Uppsala 1985. s. 222–234. (von Hirsch)

Kallinen, Raija: Kasvatusta ja keskitystä. Vankeinhoitolaitos autonomian ajan jälkipuoliskolla. Vankeinhoidon historiaprojektin julkaisu 10/1982. Helsinki 1982. (Kallinen)

Knutsson, Johannes: Kan återfall i allvarlig brottslighet förutsägas? Teoksessa: Brottsutvecklingen 1985. BRÅ forskning 1985: 5. Stockholm 1985. s. 145–154. (Knutsson)

Koskinen, Pekka: Rikosoikeuden viimeaikaisista uudistuksista ja kehitysnäkymistä I. DL 1979, s. 83–95. (Koskinen)

Kriminaalihuoltokomitean mietintö. Komiteanmietintö 1972: A 1. Helsinki 1972. (KM 1972: A 1)

Kuivajärvi, Kirsti: Ehdonalaisen vapauden menettäminen käytösrikkomuksen johdosta. Oi-

keusministeriön vankeinhoito-osaston julkaisuja 1984: 3. Helsinki 1984. (Kuivajärvi 1984)

– » – Valvontaa tutkitaan. Uusi kriminaalihuolto 1985: 2, 25–27. (Kuivajärvi 1985)

Lahti, Raimo: Suomen rikosoikeudellisen seuraamusjärjestelmän kehitysvaiheita. Turun yliopiston julkisoikeuden laitos. Rikos- ja prosessioikeuden julkaisusarja A no 3. Turku 1977. (Lahti)

Lakivaliokunnan mietintö no 10 hallituksen esityksen johdosta laeiksi rikoslain ja irtolaislain sekä rangaistusten täytäntöönpanosta ja rikoslain voimaanpanemisesta annettujen asetusten muuttamisesta. 1944 vp. Asiakirjat III. (Lakivaliokunnan mietintö 10/1944 vp)

Lappi-Seppälä, Tapio: Teilipyörästä terapiaan. Vankeinhoidon historiaprojektin julkaisu 9/1982. Helsinki 1982. (Lappi-Seppälä)

Löfmark, Madeleine: Nyklassicismen – vart tog den vägen? NTfK 1986: 1, s. 49–60. (Löfmark)

Nytt straffsystem. Idéer och förslag. BRÅ rapport 1977: 7. Stockholm 1977. (BRÅ 1977: 7)

Näsberg, Monica: Fyra nordiska betänkanden. Teoksessa: Straff och rättfärdighet – ny nordisk debatt. Redigerad av Sten Heckscher, Annika Snare, Hannu Takala, Jørn Vestergaard. Stockholm 1980. s. 25–32. (Näsberg)

Oikeusministeriön 16. 6. 1981 asettaman ehdonalaista vapauttamista koskevien säännösten muuttamista selvittäneen työryhmän mietintö 30. 11. 1981. (Työryhmän mietintö 1981)

Oikeusministeriön vankeinhoito-osaston yleiskirje no 275/12/12/13. 2. 1976. (OM vaho yl.kirj. 275/1976)

– » – no 434/12/17/6. 9. 1984. (OM vaho yl.kirj. 434/1984)

Prøveløsladelse. Betaenkning afgivet af Den nordiske strafferetskomité. Nordisk udredningsserie 1970: 3. Stockholm 1970. (NU 1970: 3)

Påföljd för brott 2 Motiv. Huvudbetänkande av fängelsestraffkommittén. Statens offentliga utredningar 1986: 14. Stockholm 1986. (SOU 1986: 14)

Regeringens proposition 1982/83: 85 om ändring i brottsbalken m.m. (villkorlig frigivning och kriminalvård i frihet m.m.). (prop. 1982/83: 85)

Rikosoikeuskomitean mietintö. Komiteanmietintö 1976: 72. Helsinki 1977. (KM 1976: 72)

Sulonen, Ahti: Lausunnot ehdonalaista vapautta koskevasta mietinnöstä. Tiivistelmä. Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 1978: 1. Helsinki 1978. (Olj 1978: 1)

Svensson, Bo: Halvtidsfrigivningen. BRÅ appropå 1985: 4, s. 11–14. (Svensson 1985a)

– » – Halvtid och fångtal. Uusi Kriminaalihuolto 1985: 4, s. 9–11. (Svensson 1985b)

Träskman, P.O.: Bråttspåföljder och brottsmålsförfarandet – rättsutvecklingen i Finland och i Sverige under femtio år. SvJT 1984. 1734 års lag 250 år, s. 828–840. (Träskman)

Törnqvist, Jan: Seuraamusten kasaantumista hillittävä vankeinhoidossa. Uusi kriminaalihuolto 1984: 2, s. 30–33. (Törnqvist)

Törnqvist, Jan – Lampén, Veikko – Montonen, Harri – Takala, Hannu – Vanhala, Kari: Ehdonalainen vapaus. Oikeusministeriön lainsäädäntöosaston julkaisu 1977: 4. Helsinki 1977. (Olj 1977: 4)

Uitto, Jorma: Vankien ehdonalaiseen vapauteen päästäminen ja sen edellytykset. Vammala 1950. (Uitto)

Valvontatyöryhmän mietintö. Oikeusministeriön vankeinhoito-osaston julkaisuja 1982: 6. Helsinki 1982. (OM vaho 1982: 6)

Vankeinhoidon vuosikertomus 1984. Oikeusministeriön vankeinhoito-osaston julkaisuja. Mää-

räaikaiset kertomukset. Sarja A – no 27. Helsinki 1985. (Vankeinhoidon vuosikertomus 1984)

Vapausrangaistuskomitean mietintö. Komiteanmietintö 1969: A 4. Helsinki 1969. (KM 1969: A 4)

Victor, Dag: Straffsystemet under utveckling. Teoksessa: Kriminologi och kriminalpolitik. BRÅ information 1984: 1. Stockholm 1984. s. 47–56. (Victor)

Villkorlig frigivning. Betänkande avgivet av Nordiska straffrättskommittén. NU A 1978: 6. Stockholm 1978. (NU A 1978: 6)

Villkorlig frigivning samt nämder och lekmanna medverkan inom kriminalvården. Delbetänkande av fängelsestraffkommittén. Statens offentliga utredningar 1981: 92. Stockholm 1981. (SOU 1981: 92)

Tuomaripeli

Alioikeusuudistuksesta bourdieuläisittäin

Tutkija *Hannu Takala*

Johdanto

Eduskunnalle on annettu esitys yleisten alioikeuksien tuomareiden nimitysjärjestelmän uudistamista koskevaksi lainsäädännöksi (HE n:o 29/1986 vp.). Yhdessä alioikeuksien yhtenäistämistä koskevan esityksen kanssa se muodostaa oikeusministeri Christoffer Taxellin mukaan »vuosisadan uudistuksen». Kysymys on periaatteessa tärkeästä asiasta. Suljettaisiinhan uudistuksella lopullisesti kansanvaltaisesti valittujen elinten mahdollisuus vaikuttaa virkatuomareiden nimitykseen (Jyrki Tala: Pois kansanvalta tuomioistuinlaitoksesta. Oikeus 1986: 1).

Ranskalainen muotisosiologi Pierre Bourdieu on – kuten tunnettua – osoittanut, kuinka yhteiskunnassa taistellaan kentän herruudesta useilla eri kentillä. Hänen analyysinsä paljastaa, kuinka näennäisesti pyyteetön toiminta esimerkiksi kulttuurin eri saroilla onkin mitä rajuinta voitontavoittelua. Kullakin kentällä on oma logiikkansa, jonka mukaan määräytyy pääoman arvo tällä kentällä käytävässä pelissä. Taistelua kentän herruudesta käydään niin uskonnossa kuin muodissa, taiteessa kuin filologiassa (ks. Pierre Bourdieu: Sosiologian kysymyksiä. Jyväskylä 1985).

Tarkastelen Bourdieun inspiroimana sitä peliä, jota tuomioistuinlaitoksessa käydään kentän herruudesta. Tämän pelin logiikasta on kysymys ajankohtaisessa alioikeuksien tuomareiden nimitysjärjestelmän uudistuksessa.

Tuomarin pätevyys

Nimittämismenettelyllä pyritään hallituksen esityksen mukaan siihen »että kuhunkin tehtävään saadaan mahdollisimman pätevä henkilö».

Mitä on pätevyys? Mitä tarkoittaa olla »pätevä tuomari»?

Yksinkertaisin ja itse asiassa täydellisin vastaus on, että *tuomarin pätevyys on juuri se, miksi nimittämismenettely sen määrittää.*

Nimittämismenettelyyn palaan kuitenkin vasta tarkasteltuani, miten ammatillinen pätevyys määräytyy eräillä muilla aloilla.

Perinteisissä käsityöläisammateissa pätevyyden arvioiminen on yleensä suhteellisen yksinkertaista. Kysymys on tuotteista ja niiden tekemiseen tarvittavasta ammattitaidosta. Muurarin ammattitaito nähdään hänen tekemässään takassa. Tämä ammattitaito konkretisoituu koko ajan tuotteissa, joiden on kilpailtava markkinoilla.

Juristikunnan keskuudessa kuulee arvostettavan tuomareita käsityöläistaidon kaltaisista hyveistä. Joku tuomari on tunnettu taitavasta prosessinjohdostaan, toinen huolellisuudestaan. Nämä kriteerit eivät kuitenkaan ajankohtaistu virkakilpailussa. Tuomaria ei liene koskaan valittu virkaan siksi, että häntä olisi pidetty kilpahakijoihinsa nähden ylivertaisena prosessinjohtajana.[1] Ja olennaisinta: tuomio ei ole kuin vaatturin tekemä puku, tuote, joka tarjottaisiin markkinoille kilpailemaan.

Yritysjohtajan pätevyys määräytyy viime kädessä hänelle kuuluvan taloudellisen tulosvastuun mukaan. Yrityksen tehtävänä on tavoitella liiketaloudellista voittoa. Tästä yritysjohtaja vastaa, olkoonkin että opit »hyvästä yritysjohtajasta» ovat vaihdelleet.

Tuomarin pätevyydelle ei ole olemassa sellaisia kriteereitä, joiden perusteella hän voisi olla yritysjohtajan tavoin tulosvastuussa. Siten virkatuomarin ammatti eroaa opettajasta. Tälläkin on tulosvastuu, vaikka se ei välittömästi perustu opetustulosten markkinakilpailuun.

Houkuttelevinta on rinnastaa tuomarin pätevyys taiteilijan pätevyyteen. Tuomarihan, sikäli kun hän ylipäätänsä tuottaa jotakin, tuottaa symbolista, oikeutta. On helppo osoittaa rakenneyhtäläisyyksiä oikeudenmukaisuuselämysten ja esteettisten elämysten välillä.

---

[1] Työn käytännöllisen suorittamisen arvostus onkin nimenomaan työväenluokan kulttuuria. Käskettävän itsetunto perustuu työn käytännölliseen suorittamiseen. Taidon ja osaamisen on näyttävä suorituksissa ja tuloksissa. Kuvaannollisesti sanoen: tuomarit eivät heitä tikkaa (tikkakulttuurista ks. Pekka Sulkunen, Pertti Alasuutari, Ritva Nätkin ja Merja Kinnunen: Lähiöravintola. Keuruu 1985).

Taiteilijan pätevyyttä arvioidaan mutkikkaassa kilpailussa. Taiteilijakin tuottaa markkinoille. Taiteen kenttä ei kuitenkaan muodostu yksinkertaisesti siitä, että taiteilija tuottaisi sitä, mitä taiteen kuluttajat haluaisivat. Taiteen kentän muodostavat paitsi tuottajat ja kuluttajat, sponsorit, elämäkerturit, systematisoijat, taidekriitikot ja historioitsijat. Taiteen arvostus on symbolista dominaatiota. Hyvästä taiteesta käydään tällä kentällä rajua taistelua, jossa »kiinnostava amatööri» voi nousta arvoon arvaamattomaan verrattuna »teknisesti virheettömiin» teoksiin. Ammattitaito, joka ilmenee esimerkiksi soittimen virtuoosimaisessa käsittelyssä, saattaa tässä taistelussa menettää arvonsa.

Oikeudessakin on kysymys symbolisesta dominanssista. Taiteen kenttään nähden on kuitenkin olennainen ero. Taiteilijan nimi on merkki, joka määrää teoksen sosiaalisen luonteen. *Tuomarilla ei ole nimeä.*

Tuomarin nimettömyys perustuu tietysti ajatukseen oikeuden persoonattomuudesta. »Oikeuden on toteuduttava» tuomarin henkilöstä riippumatta. Tämä idea – korostan, että se on idea – estää meitä ajattelemasta tuomiota tuomarin persoonan tulokseksi samalla tavoin kuin ajattelemme taideteosta taiteilijan lahjasta johtuvaksi. – Bourdieun analyysit taiteesta tosin asettavat tämän ajattelun totuuden kyseenalaiseksi.

Jo tämä vertailu lienee tehnyt selväksi eron tuomarin pätevyyden arvioimisen ja useiden muiden ammattipätevyyksien välillä: tuomari ei tuota mitään, missä tuomarin pätevyys konkretisoituisi arvioitavaksi markkinoilla. Tuomarin ammattitaito ei myöskään konkretisoidu tulosvastuussa. Toisaalta tuomarin arvon ei ajatella olevan luovan työn tekijöiden tapaan hänen persoonassaan. Kärjistäen sanottuna: *Tuomarin pätevyyttä ei arvioida sen perusteella, mitä hän tekee, ei myöskään sen perusteella, mitä hän on. Tuomarin pätevyys on siinä, mitä hänellä on.* Kysymys on pääomasta, jonka arvo määräytyy nimittämismenettelyssä.

Koulutus

Virkatuomarilta edellytetään tietty koulutus: oikeustieteen kandidaatin tutkinto ja tuomioistuinharjoittelu. Ajattelemme, että tämä antaa perusvalmiudet toimia tuomarina.

Koulutuksen tehtävänä on karsia »epäpäteviä». Ensimmäinen karsinta tapahtuu siinä, ketkä ylipäätänsä ovat kiinnostuneita saamaan tämän

koulutuksen, seuraava siinä, ketkä kiinnostuneista hyväksytään koulutukseen. Lienemme yksimielisiä siitä, ettei ole olemassa erityistä juridisen lahjakkuuden lajia, jonka perusteella kiinnostuneet valikoituisivat tai heitä karsittaisiin. Valikoituminen tapahtuu yhteiskunnallisten prosessien kautta.

Useissa tutkimuksissa on havaittu, että ihmiset, jotka jättävät äänestämättä, tekevät sen siksi, etteivät pidä itseään pätevinä äänestämään. Saman säännön mukaan oikeustieteelliseen koulutukseen ei hakeudu niitä, jotka eivät pidä itseään pätevinä. Pätevinä mihin? Oikeustieteellinen koulutus on yleiskoulutusta yhteiskunnalliseen vallankäyttöön. Siksi ylipäätänsä tähän koulutukseen hakeutuu kaiketi juuri se ylioppilasjoukko, joka pitää itseään pätevänä päättämään toisten puolesta.

Tässä koulutuksessa annetaan perustieto oikeusjärjestelmämme toiminnasta. Yleisenä lakimieskoulutuksena siinä eivät kuitenkaan painotu virkatuomarilta edellytetyt tiedolliset valmiudet. Koulutusta ohjaavat ne ammatit, joissa lakimiehet kilpailevat muun koulutuksen saaneiden kanssa, eivät tuomioistuimet, joissa tällä koulutuksella on monopoli.

Olennaisempaa kuin koulutuksessa saatava tieto onkin itse koulutus ja sen merkitys ajattelutapana. Koulutuksen aikana sisäistetään niitä asenteita ja suhtautumistapoja, jotka kuuluvat tuomarin *habitukseen*. Omana opiskeluaikanani tunsi tulevan juristin jo pukeutumisesta, hieman myöhemmin attaseasalkusta.

Lakimiestutkinto niin kuin muutkin akateemiset tutkinnot välittävät käsitystä, että pätevyys riippuu suoritetuista tutkinnoista. Yhteiskunnan yleiseen koulutuskilpaan osallistuvalta edellytetään sitoutumista tähän ajatteluun. Ajattelutapa erottelee yhteiskuntaluokkia. Tunnettua on, että työväestö perinteisesti ei ole antanut samaa arvoa tutkinnoille kuin porvaristo.

Koulutus oikeuttaa lakimiehen pitämään muita maallikkoina. Maallikon oikeudelliset tiedot ovat samaa kuin lääkärille puoskarointi.

Lyhyesti: Lakimieskoulutus antaa sen välttämättömän alkupääoman, jota tarvitaan tuomaripeliin osallistumiseen. Sellaisena se on kuitenkin aivan liian monella, jotta sillä olisi merkitystä kilpailussa virkatuomarin uralle. Sama koskee varatuomariutta.

Oikeustiede tieteenä muodostaa oman kilpailun kenttänsä. Mitä oikeustieteessä tapahtuu, vaikuttaa harvinaisen vähän tuomarin pätevyyden arviointiin. Tieteellisillä ansioilla ei juuri kartuteta tuomaripelin pääomaa. Oikeustieteen ja tuomarin ammatin suhde on perin erilainen kuin lääketieteen ja lääkärin ammatin. Lääkäri, joka »ei seuraa tieteen kehitystä», ei säilytä pätevyyttään.

Palkkaus

Hallituksen esityksessä mainitaan erityisesti palkkaus tekijänä, joka vaikuttaa virkatuomarien pätevyyteen. Sen väitetään vaikuttavan siihen halukkaiden joukkoon, josta virkatuomarikandidaatit rekrytoituvat.

Näin epäilemättä onkin. Palkkaus on tavallaan koulutustakin tärkeämpi. Palkkauksessa muuttuu koulutuksella hankittu kulttuurinen pääoma taloudelliseksi pääomaksi.

Bourdieun yksi oivallus yhteiskunnan luokkarakenteen tarkasteluun on juuri taloudellisen ja kulttuurisen pääoman yhteispelille rakentuva analyysin malli. Eri luokilla on eri tavoin taloudellista ja kulttuurista pääomaa. Näiden pääomien keskinäissuhteista riippuvat symboliset toimintamuodot, elämäntyylit ja erottelut ovat keskeisiä luokkaerottelijoita.

Palkkauksessa ei siis ole pelkästään kysymys keskiluokan työtaisteluslogaanista »pätevyyttä vastaava palkkaus». Kysymys on ennen kaikkea siitä, *mikä habitus tuomarille halutaan*. Rinnastuuko virkatuomarin habitus pikemminkin yritysjohtajaan tällaiselle tyypillisine mieltymyksineen vai pikemminkin opettajaan tämän kulttuuripääomaa painottavine piirteineen? Bourdieun esimerkein (jotka tosin koskevat Ranskaa) kysymys on liikelounaiden ja pakasteiden, kylpylöiden ja pyörämatkailun, bulevarditeatterin ja kirjaston, historiallisten romaanien ja poliittisten esseiden välisistä suhteista.

Se oikeuslaitoskeskustelu, jota presidentti Urho Kekkosen syntymäpäivähaastattelu (Lakimies 6/1970) vauhditti, on kirjannut yhden päätepisteen, kun lakimiespätevyys määritellään ennen kaikkea kysymykseksi paremmasta palkasta.

Laintuntemus

Ajatus siitä, että tuomaria arvostetaan hänen ominaisuuksiensa perusteella, on arkinen. Hyvä laintuntemus, oikeamielisyys, lahjomattomuus, tasapuolisuus tai luotettavuus[2] ovat tuomareilta usein edellytettyjä ominaisuuksia. Lukuun ottamatta laintuntemusta näitä ominaisuuksia luonnehtii se, että ne ovat tavallaan synnynnäisiä: oikeamielisyyttä ei voida kartuttaa.

[2] Luotettavuuden asettaa Ruotsin asianajajaliiton varapuheenjohtaja keskeisimmäksi tuomarivalinnan ohjeeksi (ks. Advokaten 1/1985, jossa eri henkilöiden käsityksiä tuomarin valintakriteereistä). Luotettavuutta edellytti myös Saksan natsihallinto tuomareiltaan.

Niitä ei voida myöskään oikeastaan mitata, toisin kuin luovuutta tai kykyä analyyttiseen ajatteluun. Ne ovat »hyvän ihmisen» ominaisuuksia, joihin kukin mieltymystensä mukaisesti voi liittää rohkeutta, lempeyttä jne. Niiden kokonaisuus on niin henkilökohtainen, ettei niitä voida käyttää valintakriteereinä joutumatta ristiriitaan sen ajatuksen kanssa, että tuomarilla ei ole nimeä.

Laintuntemus olisi periaatteessa ominaisuus, joka on mitattavissa. Se olisi ominaisuus, jota voidaan kartuttaa. Sellaisena se on mitä luontevinta tuomaripelin pääomaa.

Mitä on laintuntemus?

Periaatteessa Suomen nk. voimassa oleva oikeus on suhteellisen suppea tiedosto. Monissa ammateissa, jotka eivät edellytä yhtä pitkää koulutusta eivätkä nauti vastaavaa arvostusta, edellytetään laajempien ja systematiikaltaan mutkikkaampien tiedostojen hallintaa.

Laintuntemuksessa ei olekaan kysymys tiedoista. Kysymys on samasta, kuin mitä tarkoitamme musiikintuntemuksella tai vaikkapa viinintuntemuksella: erottelukyvystä, distinktioiden hallinnasta. Samassa mielessä kuin rahvaan uskotaan kykenevän erottamaan vain puna- ja valkoviinin värin perusteella, mutta viinintuntija kiistelee toisen kanssa tietyn rinteen tietyn vuoden luonnehdinnasta, maallikolta uskotaan puuttuvan kyky hienostuneisiin juridisiin erotteluihin. Maallikko tuntee lain kuin rahvas viinin, lukemalla pullon etiketistä ja silloinkin väärin ääntäen.

Sokkotutkimukset osoittavat viinintuntemuksen falskiksi. Sama koskee useiden alojen asiantuntemusta, kun sitä on päästy testaamaan kokeellisesti: hevostuntijoiden kykyä ennustaa ravin tulos, pörssikeinottelijoiden kykyä ennustaa kurssimuutokset jne. Maallikko, jolle annetaan eräitä perustietoja, selviytyy yhtä hyvin (ks. Jorma Kuusinen: Kliinisen päätöksenteon tutkimuksesta. Reports from the department of psychology, University of Jyväskylä. 114/1971).[3] Tästä ei olekaan kysymys. Asiantuntemus on tavassa puhua viinistä, hevosista, myyntikursseista, oikeudesta.

Laintuntemuksessa on kysymys erityisen kielen, *juridisen murteen hallinnasta*. Se ei edellytä murrepiirteiden tiedollista hallintaa, vaan taitoa osata puhua tätä murretta. – Selvyyden vuoksi: En tarkoita kielenhuoltajien kauhistelemaa virastokieltä ja sen kömpelöitä lauserakenteita. Tarkoitan niitä pieniä finessejä, joista savolainen kuulee turkulaisen olevan

[3] Koulutus, kokemus, asiantuntemus vaikuttaakin lähinnä siten, että virheet tehdään yhdenmukaisesti. Oikeudellisessa ratkaisutoiminnassa virheidenkin yhdenmukaisuus palvelee oikeudellista ennustettavuutta.

muualta, vaikka helsinkiläisen korvissa tämä savon murretta matkiva vaikuttaisi aidolta. Myös lakimiesryhmien välillä on »paikalliseroja». Tuomioistuinjuristi tuntee tuomioistuinjuristin.

Tuomarin pääoma ja kilpailun kenttä

Edellä olen todennut, että tietty koulutus on se alkupääoma, jota tarvitaan, jotta voisi osallistua kilpailuun tuomarinviroista. Mitä muuta tarvitaan? Miten tätä pääomaa kartutetaan?

Käytännössä tuomarin pätevyyden kriteerinä toimii lähes yksinomaan aika, jonka tuomari on toiminut tuomarina. Siinä tuomaripelissä, jota viroista käydään, ei kiinnitetä juuri huomiota muihin kvalifikaatioihin. Ehdollepanoja vaaditaan muutettavaksi lähes yksinomaan sillä perusteella, että kokemus tuomioistuinlaitoksessa pitäisi arvioida toisin.

Kokemus mistä? Tuomioistuimista vai yhteiskunnasta ja jos tuomioistuimista niin miltä puolelta pöytää?

»Kokemus» on ajan eufemismi. Kamppailu koskee korkeintaan sitä, miten jonkin kuukauden kokemus hovioikeudessa suhteutetaan kuukausissa kokemukseen esittelijän tehtävistä korkeimmassa oikeudessa. Tai mikä paino annetaan nk. muille ansioille eli kokemukselle asianajotehtävissä, hallinnossa tai yliopisto-opettajana.

Kamppailun lähtökohtainen luonne on bourdieuläisittäin kuvattavissa yksinkertaiseksi. Tuomaripelin kentän pääoma on koulutuksen ja auskultoinnin antaman alkupääoman lisäksi pelkästään aika tuomarin tehtävissä. Ainoa tapa kartuttaa tätä pääomaa on hankkia lisää aikaa.

Tällaisena säännöt olisivat kovin pitkästyttävät: kerran kentälle päässeellä kun pääoma eli pätevyys karttuisi automaattisesti. Sellaisena se kadottaisi luonteensa kilpailuna pätevyydestä, joka edellyttää muutakin kuin ikääntymistä.

Jotta olisi pätevyyttä, pitää olla kilpailua siitä. Tätä kilpailua varten on olemassa erityinen järjestelmä: ehdollepano. Kilpailu ehdokassijoista kuuluu olennaisena osana pelin logiikkaan. Ehdollepanoissa on jatkuvasti mahdollisuus mittauttaa oman pääoman arvo suhteessa kilpailijoiden pääomaan.

Ulkopuolisesta, joka ei tunne kilpailun finessejä, se saattaa vaikuttaa koomiselta. Esimerkiksi sijoittamaton kilpahakija voi ehdollepanosta tekemässään valituksessa vaatia, että hänet sijoitettaisiin kolmannelle sijalle.

Vaatimuksen tarkoituksena ei ole varsinaisesti saada tätä virkaa, jos kohta kolmen joukkoon sijoittuminen olisikin siihen välttämätön edellytys. Vaatimuksen tarkoituksena on saada noteerattu sijoitus, joka on peruste vaatia yhtä edullista sijoitusta seuraavassa kilvassa. Kilpailun hienouksiin kuuluu kirjoittamattomia sääntöjä siitä, kuinka kilpailijan on osattava arvioida pääomansa arvo »realistisesti». Epäpätevyydeksi tulkitaan se, että hakija ei näytä tuntevan näitä arvonmuodostuksen sääntöjä.

Kilpailun välttämätön edellytys on, että pelissä on mahdollisuus strategisiin voittoihin. Tämä syntyy siitä, että ehdollepanon lopputulos ei ole täysin varma. Kilpailijathan vaihtelevat. Myös hakijoiden keskinäisen paremmuuden arvioimisessa on vähäisiä vaihteluita: jollakulla on kotikenttäetu; jostakusta on ehdollepanijalla muutakin tietoa kuin hakupapereista suoraan ilmenee. Säännötkin voivat hiukkasen muuttua. Ne, jotka hallitsevat peliä, määräävät säännöt. Juuri tällä hetkellä väitetään sääntöjen hienokseltaan muuttuvan: kun tuomioistuinlaitokseen rekrytoituneet vasemmistolaiset juristit ovat hiljalleen kartuttaneet virkaikäpääomaa, saattaakin kilpahakijoiden asianajokokemus yllättäen painaa.

Ammatillisesta pätevyydestä kilpaillaan kaikilla ammattialoilla. Kaikilla pätee, että kentälle pääsee vain omaksumalla kulloinkin vallitsevat säännöt ja osoittamalla hallitsevansa ne. Lähes kaikilla muilla ammattialoilla kuitenkin uusien tulokkaiden intressissä on se, että sääntöjä muutettaisiin heidän edukseen. Tulokkaat asettavat »tuoreutensa» vanhojen kilpailijoiden »kokemusta» vastaan. Eri aloilla kilpailu saa hieman eri muodot, mutta tällaista sukupolvitaistelua käydään lähes kaikkialla. Kamppailu säännöistä on muutoksen edellytys.

Kapina ei saa kuitenkaan olla niin jyrkkä, että kenttä romahtaisi. Koulutus merkitseekin yleensä sellaista erityisinvestointia, ettei kentän romahtaminen käytännössä tulisikaan kysymykseen.

Kentän uudistumisesta kouluesimerkkinä voidaan esittää Inkeri Anttila ja kriminologian määritteleminen rikosoikeudelliseksi pääomaksi. Tai lainvalmistelun muutos 1970-luvun alussa, kun Antti Kivivuori tuli sen johtoon. Tuomarinvirassa hankittu kokemus (jota hänellä ei ollut) romahti arvossa. Tutkimusansiot, yhteiskuntatuntemus ja yhteiskunnallinen aktiivisuus sekä nuoruus (joita hänellä oli) nousivat arvoon.

Tuomaripelin nykyinen logiikka merkitsee yksinkertaisesti sitä, että muutoksia pelin sääntöihin ei sallita. Kysymys on ilmeisesti yhteiskunnassa poikkeuksellisesta pelikentästä juuri siinä, että se ei salli uusien tulokkaiden muuttavan pelin sääntöjä tavalla, joka muuttaisi pääoman arviointia heille edulliseksi.

Tämä pelikenttä on historiallisen kehityksen tulos. Kentän rakenteesta voidaan kuitenkin osoittaa tekijöitä, jotka ylläpitävät tätä poikkeuksellista vakautta.

Tuomarin pätevyyttä arvioivat yksinomaan tuomarit, jotka ovat itse pelanneet näillä säännöillä ja luoneet pääomansa näiden sääntöjen mukaan.

Järjestelmä on luotu sellaiseksi, että se edellyttää poikkeuksellista erityisinvestointia. Tämän erityisinvestoinnin nimi on *ura*. Uran merkitys on sama kuin koulutuksen. Uralla etenemiseen pitää investoida: kokemusta hankitaan huonosti palkatuissa tehtävissä hovioikeudessa. Uran ulkopuolelta ei voi kartuttaa pääomaa. Uran valinneella on päivä päivältä yhä vähemmän intressissä asettaa säännöt kyseenalaiseksi.

Osin vakautta selittää myös se, että tuomari ei tuota mitään, jonka perusteella pätevyyttä voitaisiin arvioida tuomioistuinlaitoksen ulkopuolisella kilpailun kentällä. Lääkärin pätevyyttäkin määrittelevät lääkärit, mutta kenttä ei ole yhtä suljettu: pätevyyttä arvioidaan myös tieteellisen asiantuntemuksen kentällä, sitä arvioidaan aidosti markkinoillakin hoitotulosten ja potilaiden suosion perusteella. Ja tiedeyhteisössäkin, jossa tieteellinen pätevyys arvioidaan tiedeyhteisön eli saman alan tutkijoiden kesken, pätevyyden arviointi on toista. Tieteellistä pätevyyttä arvioidaan sen perusteella, mitä tutkija tuottaa, ei sen perusteella, kuinka pitkään henkilö on toiminut tutkijana.

Ehdollepano

Tuomaripelin logiikkaa säätelee ennen kaikkea erityinen nimitysmenettely, ehdollepano.

Juridisesti ehdollepanon olennaisimpana sisältönä on, että nimittävä viranomainen ei ole oikeutettu nimittämään ketään ehdollepantujen ulkopuolelta. Sellaisena se on nimitysmenettely, jota käytetään autonomian suojaamiseen. Käytännössä tämä nimittävän viranomaisen valinnan rajoittaminen ei ehkä ole vaikutuksiltaan olennaisin, joskin se antaa ehdollepanijalle sellaisen strategisen vallan, jota virkaesityksen tekijällä ei ole.

Tätä merkittävämpänä vaikutuksena voidaan pitää sitä, että ehdollepano asettaa ehdollepannut *paremmuusjärjestykseen*. Jotta tällainen olisi mahdollista, pitää olla *yksi ja sama mitta*, jolla heitä mitataan. Ehdollepanossa ei voi olla rinnakkaisia paremmuusjärjestyksiä, jotka perustuisivat eri kriteereihin. Ehdollepanon ja virkaesityksen suhde on kuin urheilukilpailun

palkintokorokkeen, jolle voi nousta vain sen lajin sen kilpailun kolme parasta, suhde vuoden urheilijan valintaan.

Juuri ehdollepanosta johtuu, että muodostuu aivan erityinen urakilpailun laji. Menestymisen ennustettavuus tässä kilpailussa on – jatkaakseni urheiluanalogiaa – aikaisempiin menestyksiin perustuvien ranking-listojen ja nk. arvostelulajien hienoisen tuomariharkinnan välillä.

Oikeusministeriön työryhmä, joka vuonna 1980 julkaisi ehdotuksensa alioikeuksien yhtenäistämisen ja oikeudenkäyntimenettelyn uudistamisen suunnitteluperusteista (Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 6/1980) ehdotti, että ehdollepanosta luovuttaisiin. Se perusteli tätä viittaamalla vuotta aikaisemmin ilmestyneessä Julkishenkilöstön oikeusasemakomitean mietinnössä (komiteanmietintö 1979: 29) esitettyyn ehdollepanomenettelyn arvosteluun. Työryhmämietinnöstä annetuissa lausunnoissa on selkeä linja: *virkatuomarit järjestöineen vastustivat ehdollepanomenettelystä luopumista*. Kun nämä muutoin kannattivat varsin vaihtelevasti korkeinta oikeutta tai tasavallan presidenttiä alioikeustuomareiden nimittäjäksi, ehdollepanossa linja oli yksimielinen ja tiukka.

Lausunnoista saattaa lukea vivahde-eroja siinä jyrkkyydessä, jolla ehdollepanosta luopumista vastustettiin. Niissä paljastuu kentän dominanssi: hovioikeudet, joille oikeus pätevyyden tulkintaan on kuulunut, ja kihlakunnantuomarit, jotka juuri tämän pelin säännöillä ovat menestyneet, ovat jyrkimmin ehdollepanon säilyttämisen puolesta; sen sijaan raastuvanoikeuksien, oikeuskanslerinviraston, Suomen asianajajaliiton ja Suomen nimismiesyhdistyksen lausunnoissa tulee ehdollepanoa puoltava kanta vain välillisesti ilmi, jos lausuntoa ollenkaan on tarkoitettu sellaiseksi kannanotoksi (ks. Juhani Hirvonen: Alioikeuksien yhtenäistämisen ja oikeudenkäyntimenettelyn uudistamisen suunnitteluperusteista. Tiivistelmä lausunnoista. Helsinki 1. 4. 1981).

Ehdollepano on se linnake, josta tuomaripelin sääntöjä puolustetaan. Ehdollepano on järjestelmä, joka määrää, miten tuomaripelin pääoma arvioidaan. Sen *tehtävänä on pitää nykyisen pääoman arvo vakaana eli estää uudistukset*.

Kaksi poikkeusta

Olen tarkastellut nimenomaan yleisiä tuomioistuimia. Jo hallintotuomioistuinten saati erityistuomioistuinten viroista käytävässä kilpailussa pelin

luonne on nähdäkseni toinen. Yleisissäkin tuomioistuimissa voidaan löytää kaksi olennaista poikkeusta: korkein oikeus ja kaupunkien raastuvanoikeudet.

Korkeimman oikeuden kokoonpano osoittaa, että pätevyyttä oikeusneuvokseksi arvioidaan osaksi toisin: korkeimman oikeuden jäsenistä runsaalla kolmanneksella on takanaan pikemminkin tutkijanura lukuisine julkaisuineen tai runsaat lainvalmistelutehtävät komiteajäsenyyksineen kuin lakimieskarriääri tuomioistuimissa, hallinnossa tai asianajotehtävissä. Vaikka sen enemmistö on kartuttanut kuvaamassani kilpailussa sen edellyttämää pääomaa, korkeimpaan oikeuteen voidaan pätevöityä uran ulkopuoleltakin (ks. Hannu Takala: Korkein oikeus ja kriminaalipolitiikka – Viisi vuotta ennakkopäätöstuomioistuinta. Teoksessa Klaus Viitanen (toim.): Oikeus ja politiikka. Tutkijaliiton julkaisusarja 42. Helsinki 1986).

Raastuvanoikeuksien oikeusneuvosmiehet valitaan siten, että kaupunginvaltuusto suorittaa vaalin. Kysymys on vanhasta kaupunkiporvariston erioikeudesta, joka sittemmin on käsitetty osaksi kunnallista demokratiaa.

Eräs tuomari onkin väittänyt tätä kaupunkituomareiden nimittämismenettelyä yhdeksi oikeuslaitoksemme merkittävimmistä epäkohdista (Ilomantsin tuomiokunnan tuomarin lausunto. Ks. Juhani Hirvonen: Alioikeuksien yhtenäistämisen ja oikeudenkäyntimenettelyn uudistamisen suunnitteluperusteista. Tiivistelmä lausunnoista. Helsinki 1. 4. 1981).

Henkilö on niin suorasanainen edellä kuvaamani tuomaripelin puolustaja, että hänet kannattaa kuvata (lähde Suomen lakimiehet 1982. Jyväskylä 1982):

> Vuonna 1944 syntynyt tuomari on lähtöisin ylempää keskiluokkaa. Lausunnon antaessaan hän oli hovioikeudenneuvos ja virkaa tekevänä hoitamassa tuomiokuntaa.
>
> Oikeustieteen kandidaatiksi hän valmistui normaaliajassa ja siirtyi tuomiokuntaharjoitteluun tuotapikaa lukuun ottamatta muutamaa kuukautta virkaa tekevänä kaupunginviskaalina. Ennen varatuomarin arvoa hän toimi vajaan vuoden verojohtajana, minkä jälkeen siirtyi hovioikeuteen ensiksi hoitamaan virkaa tekevänä ylimääräisen viskaalin tehtävää, sitten ylimääräiseksi viskaaliksi, sitten alemman palkkaluokan viskaaliksi, jolloin toimi myös jonkin aikaa vt. sihteerinä ja muutaman kuukauden apujäsenenäkin. Sitten hän eteni viskaaliksi, toimi jo pitemmän aikaa apujäsenenä ja pääsi seitsemän vuoden investoinnin jälkeen ensiksi ylimääräiseksi alemman palkkaluokan neuvokseksi ja sihteeriksi, tästä noin vuoden kuluttua hovioikeudenneuvokseksi. Jokin aika sen jälkeen hän siirtyi hoitamaan kihlakunnantuomarin tehtävää.

> Lukuun ottamatta muutamaa kuukautta raastuvanoikeudessa ja tuomiokapitulissa ura rakentuu yhdessä hovioikeudessa hankitun kokemuksen varaan (– verojohtajuushan ei kuulu uraan). Hänellä on ollut luottamustehtäviä hovioikeuksien tuomarien yhdistyksessä sekä eräitä muita luottamustehtäviä. Sotilasarvoltaan hän on yliluutnantti. Akateemisesti koulutettu puoliso.

Tämä matrikkelikuvaus kuvaa nähdäkseni varsin yleispätevästi sen, miten tuomaripelin pääoma kartutetaan.

Raastuvanoikeuksien oikeusneuvosmiehet poikkeavat usein huomattavasti tästä karriääristä. Lakimiehiä hekin ovat, harvat kunnallisneuvosmiehethän ovat nykyisin historiallinen jäänne. Kuvaan yhden, muuten sattumanvaraisesti valitun oikeusneuvosmiehen, joka on saman hovioikeuden alueelta, suunnilleen samanikäinen ja mies.

> Hänen sosiaalinen taustansa on jonkin verran alaluokkaisempi. Opiskeluaika on selvästi lyhyempi. Varatuomarin arvon hänkin on näyttänyt haluavan heti valmistuttuaan. Hän toimii lyhyen aikaa hovioikeudessa virkaa tekevänä ylimääräisenä viskaalina, sitten siirtyy verohallintoon, ensiksi lääninverotoimistoon virkaa tekeväksi ylimääräiseksi ennakkotarkastajaksi, sitten vt. verotarkastajaksi ja saa tämän viran. Hän lähtee lyhyeksi ajaksi muualle kaupunginviskaaliksi ja tässä kaupungissa sitten toimii parina vuotena raastuvanoikeudessa virkaa tekevänä nuorempana oikeusneuvosmiehenä, kunnes nimitetään oikeusneuvosmieheksi nykyiseen (vuonna 1982) tehtävään. Aikaa opiskelun jälkeen meni tähän seitsemän vuotta.
>
> Sotilasarvoltaan hänkin on yliluutnantti, puoliso merkonomi.

Tämä ei ole yleispätevä kuvaus. Olennaisinta kaiketi onkin, että etenemistä oikeusneuvosmieheksi ei voida kuvata yhtä suoraviivaisena urana. Esimerkkihenkilöni matrikkelitiedoissa lisäksi pistää silmään, että hänen tekemisiään ei voida jäljittää vuosi vuodelta. *Hän itse ei kuvaa elämäänsä urana.*

Nimittämismenettely tuottaa tilastollisiakin eroja siinä, ketkä hyväksytään päteviksi tuomareiksi. Esimerkiksi Turun hovioikeuden alueella on naisen todennäköisyys päästä oikeusneuvosmieheksi yli kymmenkertainen verrattuna todennäköisyyteen päästä kihlakunnan- tai käräjätuomariksi. Mainitsen Turun erityisesti siksi, että muualla naiset ovat menestyneet paremmin kummassakin kilpailussa. Pääsääntöisesti tosin kaikkialla pätee, että nainen hyväksytään helpommin raastuvanoikeuteen kuin tuomiokuntaan (vuonna 1985 kihlakunnan- ja käräjätuomareista oli naisia 16 prosenttia, oikeus- ja kunnallisneuvosmiehistä 29 prosenttia; lähde Suomen valtiokalenteri 1985).

Sukupuoli kiinnostaa siksi, että biologisena asiana sillä ei pitäisi olla mitään tekemistä tuomarin pätevyyden kanssa. Sukupuoli vaikuttaa kuitenkin olennaisesti ihmisten kokemuksiin yhteiskunnasta. Tuomareiden sukupuolijakautuma onkin yhteiskunnallinen asia.

Oikeusneuvosmiesten nimitysmenettely on kuvaamani tuomaripelin uhka nimenomaan siksi, että oikeusneuvosmieheksi on mahdollisuus päästä osallistumatta kilpailuun, hankkimatta pääomaa juuri sen sääntöjen mukaan. Se on uhka siksi, että siinä kilpailussa pääoman arvo määräytyy toisin ja mahdollisesti vaihtelevampien ja helpommin muutettavissa olevien kriteereiden mukaan. *Raastuvanoikeuksien nimitysjärjestelmässä on muutoksen mahdollisuus.*

Nykyistä kentän dominanssia kuitenkin kuvaa, että kaupunkituomaritkin pitävät heidän nykyisen nimitysmenettelyn arvostelua oikeutettuna. Se ei heidänkään mielestään takaa, että tehtävään valittaisiin pätevin (ks. Suomen Kaupunkituomarien Yhdistyksen lausunto 10. 2. 1981). Ikään kuin kaupunkituomarit olisivat luovuttaneet ammatillisesta pätevyydestä käytävässä kilpailussa.

Lopuksi

Emme voi asettaa tuomarin pätevyydelle yleisiä, objektiivisia, ylihistoriallisia vaatimuksia. Sellaisia ei voida johtaa oikeusjärjestyksen tehtävistäkään. Perimmäisenä tehtävänähän oikeusjärjestyksellä on ylläpitää ja uusintaa valtasuhteita. Arkityössä tuomarin kuitenkin edellytetään juuri peittävän niitä.

Lisäksi ajattelu, jonka mukaan tuomarin ammattitaito näkyy siinä, kuinka hän löytää ratkaisuilleen »auditoriossa hyväksyttävät perustelut», jopa se mitä yleensä tarkoitamme oikeudellisella argumentaatiolla, merkitsee, että tuomari käyttää valtaa vastaamatta siitä henkilökohtaisesti niille, joita ratkaisut koskevat.

Kärjistäen sanottuna: Tuomarin ammattitaitoa on kyky peittää valtasuhteet ja käyttää valtaa vastaamatta siitä. Näin ei tarvitsisi olla.

Se miten tuomarin pätevyyttä arvioidaan on historiallisen kamppailun tulos. Jo vertailu läntisiin naapurimaihimme osoittaa, kuinka erilaisiin ratkaisuihin on päädytty: toisena äärenä Norja, jossa ei ole olemassa varsinaista tuomarikarriääriä ja tuomioistuimeen valitaan tuomarit mitä vaihtelevimmista lakimiesammateista, toisena äärenä Suomi. Ruotsissa

ollaan avattu ja halutaan edelleenkin avartaa tuomariuraa, perusteluna tuomioistuintehtävissä hankitun kokemuksen yksipuolisuus (En öppnare domarbana. SOU 1974: 96). Saksan liittotasavallassa, jonka suljettu tuomariura on perustunut tutkintoihin, harkitaan parhaillaan muutoksia. Tutkinnoissa kun menestyvät naiset (Der Spiegel, kevät 1986).

Norjan erilainen, anglosaksinen, suhtautuminen tuomarin ammattipätevyyteen näkyy avoimuudessa, jolla oikeuslaitosnimityksiä ruoditaan julkisuudessa. Esimerkiksi kesällä 1986 kiisteltiin päivälehdissä siitä, mitä oikeudellista ja yhteiskunnallista ajattelua eräs korkeaan oikeuslaitosvirkaan (riksadvokat) nimitetty todella edustaa ja mitä häneltä siksi voidaan odottaa.

Nimitysjärjestelmän muutosta koskevassa hallituksen esityksessäkin tulee ilmi mahdollisuus erilaisiin pätevyyden arviointeihin, kun siinä torjutaan ajatus erityisestä valintalautakunnasta. Se torjutaan siksi, että tällaisen elimen kokoonpano olisi vaikeasti ratkaistavissa ja muodostettavissa »sellaiseksi, että saataisiin luotettavat takeet johdonmukaisesta nimittämiskäytännöstä». Toisin sanoen valintalautakuntaa ei haluta siksi, että sellaisen myötä väistämättä jouduttaisiin keskustelemaan tuomarin pätevyyden kriteereistä ja jouduttaisiin ehkä tunnustamaan, että pätevyyden arvioimisessa voisi olla useita kriteereitä, joita voitaisiin painottaa eri tavoin. Tulisi avoimeksi se, että tuomarin pätevyyden arvioinnissa on kysymys vallasta.

En ole halunnut esittää vaihtoehtoisia kriteereitä. Yhden tutkijan niitä tuskin kannattaakaan esittää. Ne muuttuvat vain, jos muut lakimiesryhmät kuin tuomioistuinlakimiehet vaativat pääomalleen arvoa ja muut yhteiskuntaryhmät pitävät itseään pätevinä, so. oikeutettuina ja velvoitettuina päättämään lakimiespätevyyden arvioinnista. Tässä olen halunnut Bourdieun ajattelua väljästi soveltaen osoittaa eräitä piirteitä siitä pelistä, jossa tuomarin pätevyyttä arvioidaan. Olen ennen kaikkea halunnut osoittaa ilmaisujen »pätevyys», »kokemus» ja »laintuntemus» pyyteettömyyden näennäiseksi.

Hallituksen esityksen vaara on siinä, että se nykytilanteeseenkin nähden kaventaisi kilpailua, tekisi virkatuomarin karriääristä entistäkin suljetumman.

Siksi *ehdollepanosta on luovuttava.*

Vaarantaako terrorismi oikeusvaltion perusteita?

Oikeusministeri *Christoffer Taxell*

Voidaan ehkä kysyä, onko rauhallisessa Suomessamme aiheellista keskustella terrorismista ja terrorismin vastaisesta taistelusta. Mielestäni on.

Yhtäältä meillä on itsellämmekin kokemusta poliittisesta väkivallasta. Toisaalta emme voi toimia ikään kuin tämä kansainvälinen tauti ei voisi koskaan levitä meidänkin maahamme. Ja onhan järkyttävää poliittista väkivaltaa hiljattain esiintynyt naapurimaassamme.

Tämän vuoksi on paikallaan meilläkin keskustella aiheesta terrorismi ja oikeusvaltio. Lisäksi näinkin tärkeästä aiheesta pitää voida keskustella vaikka ongelma ei ole meillä vielä aivan ovella. – Tässä esille tuomani näkökohdat ovat melko lailla periaatteellisia eivätkä kaikki välttämättä koske vain – tahi edes Suomen oloja.

1.

Poliittinen terrorismi ei siis ole tuntematon käsite Suomen historiassa. Tämän vuosisadan alussa, ns. sortokausien aikana, autonomian kaventamista vastustavista voimista aktiivisen vastarinnan kannattajat hyväksyivät tiettyyn rajaan asti sen, mitä tänään ehkä kutsuisimme poliittiseksi terrorismiksi. He käyttivät muitakin laittomia keinoja muuttaakseen valtiollisia oloja. Laillisuusrintama puolestaan tuomitsi nämä jyrkät väkivaltateot. Aktiivisen vastarinnan näyttävin esimerkki on tietysti Bobrikoffin murha, jota en lähde tässä erittelemään.

On kuitenkin syytä todeta, että tämä murha on historiassamme edustanut laajasti hyväksyttyä suoraa toimintaa. Tässä suhteessa se muistuttaa

vanhan kreikkalaisen filosofian tyrannimurhaa, jonka hyväksyttävyydestä käydyllä keskustelulla on pitkä historiallinen perinne.

Aktiivisen vastarinnan ryhmän muista hyvin radikaaleista teoista mainittakoon esimerkkinä oikeuskansleria vastaavan prokuraattorin, Soisalon-Soinisen murha vuonna 1905. – Aktiivisen vastarinnan jäseniä osallistui vilkkaasti myös siviilivastarintaan, eikä välttämättä aina lain rajoissa.

Tämä poliittinen väkivalta hyväksyttiin maan itsenäistyttyä varsin laajalti. Sitä ei ehkä ole pidetty samanluonteisena kuin tämän päivän terrorismia. Vuosisadan vaihteen jälkeinen poliittinen väkivalta on katsottu osaksi oikeutettua taistelua.

Toinen suuri poliittisen väkivallan vaihe Suomessa alkoi Lapuanliikkeen myötä vuoden 1929 lopulla. Tämän liikkeen ympärille ryhmittyneet, ilmoituksensa mukaan antikommunistiset voimat suorittivat lyhyessä ajassa yli 250 kyyditystä, joihin liittyi ainakin kolme henkirikosta. Kyyditykset kohdistuivat Suomen omiin kansalaisiin ja heistä lähinnä henkilöihin, jotka halusivat poliittisen vasemmiston avulla vaikuttaa maan parlamentaariseen politiikkaan sekä sellaisiin henkilöihin, jotka hyväksyivät näin tapahtuvan.

Eirik Hornborg huomautti lisäksi jo kyyditysaallon alkuvaiheessa julkaisemassaan artikkelissa, että lapualaisten terrori ei kohdistunut vain poliittisiksi vastustajiksi koettuihin. Sen toisena kohteena olivat oikeusvaltion toiminnat. Terroriin sisältyi jopa vankien ottamista viranomaisten huostasta, oikeudenkäyntien häirintää ja myöhemmässä vaiheessa, Mäntsälän kapinaa selviteltäessä, oikeudenkäyntiavustajien selvää terrorisointia.

Hornborg huomautti Lapuanliikkeen vastustamisen vaikeuden piilevän siinä, että niiden, jotka yrittävät puolustaa laillista menoa, väitetään samalla puolustavan lapualaisten poliittisia vastustajia eli kommunisteja. Tällä tavalla saattoivat lapualaiset leimata myös toisen laillisuustaistelun suuren hahmon Ernst von Bornin »punaiseksi paroniksi».

Lapuanliikkeen tavoitteena oli valtiosäännön ja valtion järjestysmuodon muuttaminen. Samalla se osoitti selvää halveksuntaa laillista järjestystä kohtaan. Se kohdisti tämän halveksunnan väkivaltana jopa viranomaisiin. Tässä suhteessa se muistutti tämän päivän terrorismia.

Lapuanliike, joka oli osa Euroopan poliittista väkivaltaista liikehdintää, päättyi siis Suomessa perustuslaillisen järjestelmän voittoon. Samanlaisia poliittisia liikkeitä ei muualla pystytty torjumaan. Niistä syntyi eriasteisia fasistisia diktatuureja useassa Euroopan maassa. – 1930-luvun poliittisessa liikehdinnässä käytettiin terrorismia nimenomaan valtioelinten heikentämiseksi.

Jos haluamme määritellä tämän poliittisen väkivallan terrorismitutkijoiden tapaan, voimme sanoa, että se tavallaan muistutti sisällissotaa. Senaikaisista dokumenteista ilmeneekin, että sisällissotaa pidettiin eräänä mahdollisuutena. Ehkä viranomaisten toimet eivät sen vuoksi voineet olla niin päättäväisiä kuin olisi haluttu.

Sortokauden vastarintaliike ja tapahtumat 30-luvulla ovat historiallisesti melko vaikeita tulkita. Tunnettua on, että Suomen kansalla on näistä asioista erilaisia mielipiteitä. Suomalaisen yhteiskunnan eräs suuri saavutus 1930-luvulla oli kuitenkin, että voitiin hallitusvallan, tasavallan presidentin ja myös eduskunnan määrätietoisella toiminnalla estää tavoitteena ollut täydellinen vallankaappaus.

Laillisuus voitti lopulta, joskin eräät lainsäädäntötoimet – niiden joukossa ns. kommunistilait ja tasavallan suojelulaki – olivat perusteiltaan arveluttavia ja näin jälkeenpäin arvioituna hätävarjelun liioittelua. Yhteiskunnan legitimiteetti pystyttiin kuitenkin palauttamaan.

Legitiimiydessä ei tietenkään ole kysymys vain siitä, kuinka hallitus kokee olevansa laillisesti hallitsemassa. Legitimiteettiin kuuluu myös, että vähemmistöt pitävät hallituksen toimintaa laillisena ja periaatteellisesti oikeudenmukaisena.

2.

Nykyaikainen kansainvälinen terrorismi ei kohdistu selvästi yhden maan eli kansallisvaltion olemukseen ja poliittiseen toimintaan samalla tavalla kuin vielä 30-luvun terrorismi teki. Kansainvälisen terrorismin arvioinnin suurimpia ongelmia onkin, että teot kohdistuvat usein valtioihin ja poliittisiin elimiin, joilla ei ole suoranaista päätäntävaltaa niissä asioissa, joihin terroristit haluavat puuttua. Usein terroritekojen tavoitteena onkin usein vaikuttaa nimenomaan globaalisesti.

Pommiräjäytykset, ihmisryöstöt tai lentokonekaappaukset tapahtuvat varsin usein muualla kuin siinä valtiossa, jonka järjestelmään esitettävä uhkavaatimus kohdennetaan. Kohteiden valinta tuntuu mielivaltaiselta, mikä aiheuttaa ahdistusta. Terrorismi kohdistuu yhä useammin viattomiin uhreihin. Lentokoneen matkustajista vain jollakulla saattaa olla yhteyksiä siihen konfliktipesään, johon halutaan vaikuttaa. Samalla joutuu kuitenkin satoja muita matkustajia näissä huonon onnen arpajaisissa terrorismin kohteiksi. Tällainen tilanne tuntuu järjettömältä. On mahdotonta käsittää, kuinka pienten lasten kuolema voisi vaikuttaa poliittisen tavoitteen saavut-

tamiseen. Tämä saa nykypäivän terrorismin näyttämään melko irrationaaliselta – varsinkin meistä suomalaisista, joiden omat kokemuksemme rajoittuvat tiukasti kotimaahan niin terrorismin konkreettisten kohteiden kuin toiminnan tavoitteidenkin osalta.

Myös tiedonvälityksessä on tapahtunut suuri muutos. Se on tavallaan luonut uusia markkinoita terroristeille avaamalla uusia markkinointiväyliä ja »asiakaskontakteja». Modernin terrorismin profiiliin kuuluu tiedotusvälineiden voimakas hyväksikäyttö. Tiedot yksittäisistä dramaattisista tapauksista leviävät tänään maailman ympäri melkein reaaliajassa. Joskus televisiokamerat ovat paikalla miltei samanaikaisesti kuin terroriteko tapahtuu. Tällöin on koko maailma saatu vastaanottamaan terroriteon sanoma.

Monet terrorismin tutkijat toteavatkin, että terrorismin eräs päätavoite on kansainväliseen tiedotukseen vaikuttaminen. Tehokkaalla tiedotusstrategialla, joka parhaimmillaan – tahi pahimmillaan – luo terroristien tavoitteista jopa jossain määrin ymmärrettävän mielikuvan, voidaan jopa irrationaalisuuden leimaa joskus onnistuneestikin häivyttää. Kansainvälisen terrorismin ns. voitot onkin pääsääntöisesti kirjattu juuri tällaisissa yhteyksissä.

Ilmapiirin ollessa joukkotiedotuksen herkistämä vaaditaan tietysti päätöksenteoltakin erityistä harkintaa ja päätöskypsyyttä, jotta estettäisiin tilanteen totaalinen käsistäriistäytyminen. Kokemukset onnistumisesta tai epäonnistumisesta näissä tilanteissa vaihtelevat melkoisesti.

Osa tämän päivän kansainvälisestä terrorismista on nähtävästi myös organisoitua tavanomaista rikollisuutta. Tämä ei ollut vierasta myöskään aikaisemmalle terrorismille. Menneestä ajasta muistamme, että Venäjän vallankumouksen vuosina oli pankkien ryöstäminen tavallista. Nykyisinkin ihmisryöstöt Italiassa ovat usein pelkästään tapa kerätä rahaa. Rahoja ei suinkaan kerätä aatteelliselle tai poliittiselle liikkeelle, vaan ne joutuvat rikollisliigoille. Siten osa terrorismia on hyvin raa'asti tehostunutta ryöstörikollisuutta.

En ole vielä määritellyt terrorismikäsitettä. Terrorismi voidaan määritellä poliittisten keskusteluyritysten väkivaltaiseksi jatkeeksi. Tavallisimmin terrorismi ehkä ymmärretään kansainvälisenä väkivaltaisena toimintana, jonka tavoitteena on laillisen valtiovallan tai -hallinnon kumoaminen. Se on siis tavallaan rikollista poliittista toimintaa. Vaikka tässä ei esitetä muuta täsmällistä määritelmää, olisi määritelmäkeskustelu kuitenkin paikallaan, sillä raja tavallisen rikollisuuden ja terroritekojen välillä on liukuva. Sivullisten kannalta lopputulos voi olla aivan samanlainen.

Tämän päivän terrorismin muodot ovat siis varsin hyvin tiedossa, sen tavoitteet eivät suinkaan aina. Voidaan sanoa, että terrorismi kohdistaa toimintansa yhteiskuntaan ja valtiokoneistoon sekä suoraan että epäsuorasti. Väkivalta saatetaan kohdistaa suoraan yhteiskunnalliseen päätöksentekokoneistoon. Mutta vielä yleisempää on, että väkivallanteot tapahtuvat kokonaan toisessa fyysisessä ympäristössä kuin missä varsinainen toiminnan kohde on. Tällöin nimenomaisena tavoitteena on luoda levottomuuden tunnetta ja provosoida vastatoimenpiteitä, jotka, vaikka ovatkin tarkoitettuja terrorisminvastaisiksi, tosiasiallisesti vaikuttavat haitallisesti kansalaisten jokapäiväiseen elämään tai jopa heikentävät perusoikeuksia.

Terrorismin uudet piirteet ovat synnyttäneet vaatimuksia tehokkaammista toimenpiteistä terrorismin torjumiseksi. Kansalaisten sinänsä ymmärrettävä pelko aiheuttaa toimenpiteitä, jotka eivät aina ole sopusoinnussa valtiollisten tai kansainvälisten periaatteiden kanssa.

3.

Tässä yhteydessä on lähinnä tarkoitus analysoida tätä näkökohtaa eli riskejä, joita terrorismi aiheuttaa vaikuttaessaan laillisen yhteiskuntajärjestelmän ja viranomaisten toimintaan oikeusvaltiokäsitettä vaurioittavasti.

Vaarantaako terrorismi oikeusvaltion perusrakenteita, yhteisiä korkeita oikeushyviä?

Mitä tarkoitetaan oikeusvaltiolla? Tässäkin suhteessa ovat näkemykseni pitkälti yhtenevät 1930-luvun väkivalta-aaltoa vastaan taistelleiden laillisuusmiesten käsitysten kanssa. Esimerkiksi Eirik Hornborg ja etenkin Rabbe Axel Wrede edustivat arvokkaana pitämääni oikeusvaltiokäsitettä.

Luettelen eräitä suojattavia oikeusvaltion ominaisuuksia.

Ensiksi: Oikeusvaltiossa eivät vallassa olevat ryhmät tai vallassa oleva hallitus noudata omassa toiminnassaan muita kuin yhteiskunnassa yleisesti noudatettaviksi vahvistettuja periaatteita. Oikeusvaltion tulee sitoutua omaan moraaliinsa.

Toiseksi: oikeusvaltioon kuuluu viranomaisten ja valtiollisten toimielinten tehtävänjako. Rikostutkinnan tulee kuulua yhdelle viranomaiselle, rikoksesta syyttämisen eri viranomaiselle, rangaistukseen tuomitsemisen riippumattomille tuomioistuimille ja rangaistuksen täytäntöönpanon riippumattomille täytäntöönpanoviranomaisille. Kaikkia näitä toimenpiteitä ei voida alistaa samalle koneistolle. Maissa, joissa kaikki nämä toiminnot on keskitetty yhteen organisaatioon, poljetaan helposti oikeusvaltion olemuk-

seen kuuluvia perusoikeuksia. Näin tapahtuu esim. sotilasdiktatuurissa. Vain itsenäisesti toimivien viranomaisten kautta pystytään turvaamaan prosessin eri vaiheissa syntyvät päätökset, joilla on legitimiteettiä myös väestön silmissä.

Kolmanneksi: oikeusvaltio noudattaa julkisuusperiaatetta. Demokratia ja äänioikeuden todellinen käyttö edellyttää myös kansalaisilla olevan mahdollista saada tietoja siitä, mitä yhteiskunta ja poliittiset päätöksentekijät tekevät. Salaavien järjestelmien tulos on, että oikeusvaltion eräs perusperiaate ei toteudu. Ilman oikeudenkäynnin julkisuutta ja viranomaisiin kohdistuvaa kansalaisvalvontaa ei ole myöskään oikeusvaltiota.

Neljänneksi: oikeusvaltiokäsitteeseen kuuluu perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien kunnioitus siitä riippumatta, kuinka raskaasti joku on rikkonut valtiota tai ihmisiä kohtaan. Vastaavasti emme saa kohdistaa seuraamuksia tekijän ohitse esimerkiksi rankaisemalla hänen perheenjäseniään. Oikeusvaltion käsitteeseen kuuluu, että jokainen vastaa omista teoistaan.

Voidaan siis sanoa, että oikeusvaltion luonne saa ilmiasunsa kahta kautta. Sen proseduaalinen puoli sisältää kaikissa, myös poikkeuksellisissa olosuhteissa yhtäläisen, tarkasti säädöstetyn menettelytapanormiston, jonka määräyksistä ei poiketa. Substantiaaliset osat puolestaan takaavat sen, että esimerkiksi erilliskriminalisoinneilla tai muulla erityislainsäädännön avulla tapahtuvalla sosiaalisen käyttäytymisen normittamisella ei mittatilauksin poiketa oikeusvaltion perusperiaatteista.

Kansainväliset ja kotimaiset kokemukset osoittavat, että terrorismi ei ainakaan vielä varsinaisesti vaaranna oikeusvaltiota. Tästä huolimatta olisi kevytmielistä tuudittautua uskoon, että tulevaisuudessakin näin onnellisesti olisi, ellemme tiedosta oikeusvaltion perusperiaatteiden olemassaoloa ja merkitystä.

Pohdiskelija voisi päätyä ylioptimistiseen johtopäätökseen: terrorismi ei koskaan voi tuhota oikeusvaltiota! Onhan oikeusvaltiolla pitkät perinteet, kansanvaltainen hallitusmuoto, korkea sivistystaso ja voimakas valtiokoneisto. Tällaista panssaria ei pystytä terroristiteoilla kohtalokkaasti murtamaan. Näin onkin, jos uskomme, että terrorismi olisi vain suorana toimintana ainoa vaaratekijä valtiolle. Ongelma on nimenomaan siinä, että terrorismi suhteessa oikeusvaltioon ei vaikuta yksioikoisesti.

Terrorismin vaivaamassa yhteisössä saattaa laillisen yhteiskuntajärjestyksen nimissä sekä oikeusjärjestyksen toiminnan ja tavoitteiden turvaamiseksi ilmetä voimakkaitakin vaatimuksia yhteiskunnan avoimuuden ja monien perusoikeuksien rajoittamiseksi. Ne kohdistuvat rappeuttavasti

viime kädessä juuri niihin oikeusvaltion perusteisiin, joiden olemassaolon puolesta vaatimukset on esitetty. Tässä piilee suurin vaara, jonka terrorismi voi tarjota oikeusvaltiolle.

Tällöin ajankohtaistuu kysymys, missä määrin oikeusvaltio pystyy ratkaisemaan terrorismin aiheuttamat pulmatilanteet rikkomatta omia oikeusvaltion periaatteitaan. Oikeusvaltiolta saattavat puuttua edellytykset ongelman legitiimiin ratkaisuun, silloin kun vaikeudet liittyvät yhteiskunnallisiin murrosvaiheisiin. Tällaisissa tilanteissa heikko valtiokoneisto on vaarassa taipua vaatimusten edessä. Mutta myös vahva yhteiskunta saattaa joutua samanlaisiin vaikeuksiin.

Mitkä ovat sitten sellaisia terrorisminvastaisiksi tarkoittavia toimia, jotka samalla saattavat uhata oikeusvaltion perusteita?

Siten kuin olen kuvannut terrorismia ja oikeusvaltiota tässä puheenvuorossani voidaan ajatella ainakin seuraavia tilanteita:

1) järjestetään terrorismipreventio ja erilaiset turvajärjestelyt niin tehokkaiksi, että ne vaikeuttavat avoimen yhteiskunnan toimintaa. Ne johtavat kansalaisten valvontaan ja siten kansalaisten vapauden ja vapaan liikkumisen rajoittamiseen tahi ainakin siihen, että maan johtajat eristetään kansasta;

2) terrorismin tutkintamenetelmiä kehitetään epäkonventionaaliseen suuntaan eli ruvetaan hyväksymään tutkimis- ja selvitysmenetelmiä, joita ei muuten käytetä ja joita ei voida pitää oikeusvaltion periaatteiden mukaisina;

3) terroristioikeudenkäynnit järjestetään esimerkiksi julkisuus- ja valvontamenetelmiltään ja ehkä myös puolustusta ja todistelua koskevalta säännöstöltään poikkeuksellisiksi; sekä

4) seuraamusten täytäntöönpanossa ryhdytään vain terroristeja varten luotuihin erityistoimenpiteisiin.

Kaikki poikkeamat oikeusvaltion normaalista käytännöstä ja laillisista perusteista ovat aina hyvin ongelmallisia. Vanha sanontahan kuuluu, että mikään ei ole niin pysyvää kuin tilapäisjärjestely.

Poikkeamisilla oikeusvaltion rikostutkintaan kuuluvista perusmenetelmistä on ainakin kaksi kielteistä ominaisuutta. Ne jäävät helposti pysyväisemmiksi kuin mitä uskotaan. Rikospreventiossa ja tuomitsemistoiminnassa saatetaan poikkeussäännöksiä ruveta soveltamaan asioihin, jotka eivät ole alunperin olleet tämän poikkeusmenettelyn piiriin ajateltujakaan. Terrorismia varten luotu erityinen poliisivaltuutus saatetaan laajentaa sovellettavaksi myös perinteisten rikosten selvittelyssä. – Nämä poikkeussäännösten rakenteelliset vaarat pitäisi aina ottaa huomioon.

Kaikkea väkivaltaa vastaan ei voi suojautua. Jos voitaisiinkin, se tapahtuisi siis avoimen yhteiskunnan kustannuksella. Näin ollen kannanotto erilaisista turvajärjestelyistä ei ole eikä mielestäni voi olla ensisijaisesti poliisille vaan poliittisille päätöksentekijöille kuuluva asia. Kysymys ei ole myöskään poliitikkojen omasta turvallisuudentunteesta vaan niistä arvoista, joita tulee yhteiskunnassa erityisesti suojella. Tämä kannanotto on luonnollisesti viime kädessä poliittinen kysymys. Minun vastaukseni on, että avoin yhteiskunta edustaa arvoja, joita tulee suojella enemmän kuin mitään muuta.

Tekniset turvajärjestelyt sisältävät tänä päivänä paljon sellaista valvontaa, joka selvästi vaikeuttaa ihmisten kanssakäymistä. Olen tähän nähden ollut epäluuloinen. Suomihan on tässä suhteessa edelleen hyvin avoin yhteiskunta. Meilläkin on kuitenkin osittain jouduttu luopumaan tästä avoimuudesta. Valvontalaitteita on teknistetty ja liikkumisen valvontaa tehostettu monessa paikassa. Sähkölukot, televisiokamerat ja tarkat tiedustelut saattavat sinänsä olla varsin viattomia mutta ne luovat epäilysten ilmapiiriä. Lisäksi ne ovat ikäviä ja vaivaa tuottavia kansalaisten kannalta.

On paikallaan vastustaa yliteknistymistä, koska siihen sisältyy myös psykologinen riski. Lisäksi jos halutaan vastustaa terrorismia, on todennäköistä, että ihmisten seuraaminen ja valvonta muilla kuin teknisillä välineillä on turvallisempaa.

Suomessa on tutkinta- ja selvitysmenettelyn säännönmukaisuus ollut esillä keskusteltaessa muun muassa eduskunnassa nyt käsiteltävänä olevasta esitutkintapaketista sekä siihen sisältymättömästä poliisin oikeudesta salakuunnella puhelimia. On esitetty, että salakuuntelu olisi välttämätöntä esim. huumausainejutuissa mutta myös terroristijutuissa.

Kuten tunnettua, nykyinen perustuslainsäädäntömme takaa puhelin- ja kirjesalaisuuden. Jos tästä perusoikeudesta luovutaan rikostutkinnallisen syyn vuoksi, siihen sisältyy aikaisemmin mainitsemiani vaaroja. Menettely saatetaan ruveta ulottamaan myös sellaisiin yhteyksiin, joilla ei ole tekemistä kansainvälisesti organisoidun rikollisuuden tai terrorismin kanssa.

Ei-sovinnaisen tutkimusmenetelmän laajenemisvaara – vaikka laajeneminen tapahtuisikin lainsäädännön kautta – on aina olemassa, vaikka alussa olisikin puhuttu esim. terrorismin vastustamisesta. Poikkeussäännöksillä luoduilla poikkeusvaltuuksilla – olivatpa ne kuinka tiukasti rajattuja tahansa – on nimittäin taipumus yleistyä tai levittäytyä alkuperäisen käyttöalueensa ulkopuolelle. Jos päädytään siihen, että niiden aihe on lakannut, on niiden purkaminen tunnetusti vaikeaa.

Tämä on hyvä muistaa myös meillä Suomessa, missä erityistoimenpiteitä on esitetty sallittavaksi vakavammanlaatuista perinteistä rikollisuutta, esimerkiksi huumausainerikollisuutta vastustettaessa. Vaivatta voi kuitenkin ajatella, että vaatimusperusteiden joukkoon lisätään myös terrorismin vastustaminen. Onpa näissä yhteyksissä tuo peruste joskus julkisuudessa esiintynytkin.

Toisaalta: kun on sovittu tietyistä tutkintaperiaatteista, esimerkiksi epäillylle on annettu oikeus puolustautua jo esitutkinnassa, sisältyy tähän hyvin arvokkaita lähtökohtia. Perusetiikkamme mukaan koko rikostutkintajärjestelmä lähtee siitä, että tutkijaviranomaiset ja syyttäjäviranomaiset myös ottavat huomioon syyttömyyden. Syyttömyyden selvittely ja huomioiminen on oikeusvaltiossa ainakin yhtä tärkeätä kuin syyllisyyden osoittaminen.

Rikosten selvittämiseen liittyvät näkökohdat, niin tärkeitä kuin ovatkin, eivät voi olla oikeusturvaperiaatteiden noudattamista tärkeämpää. Nykyään tämä näkökohta näyttää unohtuneen. Yhtä vähän kuin von Born oli kommunisti vastustaessaan Lapuanliikettä, oikeusturvaperiaatteiden puolustaja on tänään terrorismin tahi rötösherrojen puolustaja.

Oikeudenkäyntimenettelystä: kansainvälinen kehitys osoittaa olevan vaaran, että terrorismia varten kehitellään uusia todistelumenettelyjä. Ei esim. vaadita kovin vahvaa näyttöä, jos on epäiltynä terrorismista.

On tietysti myönnettävä, että organisoidun rikollisuuden ja kansainvälisen terrorismin taustalla on voimia, jotka ovat varsin taitavia estämään täyden näytön saannin ja todisteiden esilletulon oikeudenkäynnissä. Olettamus tai varmuus, että asia on näin, myös altistaa oikeudenkäynnin indisioina markkinoiduille virheellisille tiedoille. Jos näytön vaatimustasoa on alennettu, se saattaa johtaa väärään tuomioon ja jopa syyttömän tuomitsemiseen rangaistukseen.

Lopuksi seuraamuksista: oikeusvaltion toimintaan kuuluu, että vankeusrangaistuksen täytäntöönpanossa ei vangin yksilötarpeiden lisäksi huomioida muuta kuin laitosturvallisuus ja karkaamisalttius. Vaikka vankeusrangaistuksen täytäntöönpanoa ei näin ollen saisi järjestää rikoksen mukaan, on rikoksella tietenkin vaikutuksensa säilytysvarmuuteen ja laitossijoitukseen. On hyvinkin todennäköistä, että terroriteosta tuomittu vankeusrangaistus meillä pantaisiin täytäntöön suljetuissa oloissa. Seuraamusjärjestelmää ei kuitenkaan tule ruveta ohjaamaan sen mukaan, mitä arvellaan terrorismista tai organisoidusta rikollisuudesta.

Terrorismista tuomitun vapausrangaistuksen täytäntöönpanoon liittyy

eräs ongelma. Terroritekojen tavoitteena on joskus vapauttaa terroristisen liikkeen muita jäseniä vankeudesta. Näin on ollut muutama vuosi sitten jopa pohjoismaissa. Panttivankitilanteessa on vaadittu suuriakin lunnaita valtiollisilta elimiltä tai yksityisiltä kansalaisilta tai yhteisöiltä. Nämä lunnas- ja vapauttamisvaatimukset kuuluvat oleellisesti tämän päivän terrorismiin. Ne vaikuttavat selvästi myös seuraamusten täytäntöönpanoon ja siten terroritekojen suunnitteluun ja toteutukseen.

Tässäkin asiassa olisi noudatettava tiukkaa laillisuusvaatimusta. Valtiollisten elinten ei tulisi suostua tällaisiin vapauttamis- tai lunnaiden maksamisvaatimuksiin.

Uhkavaatimus- ja painostustoimenpiteitä voi kohdistua myös vankilaolosuhteisiin. Esimerkkinä voin mainita irlantilaiset vangit, jotka vaativat itselleen Pohjois-Irlannin vankiloissa poliittisen vangin oikeuksia. Vaatimusta pyrittiin ajamaan nälkälakolla, joka murtui vasta kymmenen vangin kuoltua. En halua sanoa, että lopputulos olisi ollut järkevä tai että nälkälakkoa voitaisiin pitää terroritekona. Valtiollisten elinten ehdottomuusperiaatteen seurauksena se oli kuitenkin varsin dramaattinen. Suhteellisuusperiaatteen mukaan on tietysti otettava huomioon mikä on se muu vahingon vaara, joka liittyy tällaiseen uhkavaatimukseen. – On myönnettävä, että ehdottomuuden periaate ei ehkä aina ole puolustettavissa edes valtiollisten elinten osalta.

4.

Edellä on kuvattu niitä vaaroja, joita terrorismi erityisesti terrorismin vastustamisen kautta aiheuttaa oikeusvaltiolle. Tällä en tarkoita, etteikö terrorismia olisi aina ja kaikissa olosuhteissa sekä kaikilla legitiimeillä keinoilla torjuttava ja vastustettava. Päinvastoin, yhteiskuntarauhaa järkyttävän toiminnan eliminoiminen on sekä kansallisesti että kansainvälisesti oleellisen tärkeätä. Tarkoitukseni on sen sijaan ollut korostaa, että terrorismia torjuttaessa on oikeusvaltion toimintaa ohjaavana ylimpänä periaatteena oltava yhteiskuntajärjestelmän oman legitimiteetin turvaaminen. Tämä koskee kaikkia valtiokoneiston toimintatasoja perusoikeuksien noudattamisen valvonnasta eri virallisiin täytäntöönpano- ja hoitojärjestelmiin asti.

Laillisen yhteiskunta- ja oikeusjärjestyksen keinot, ennen kaikkea sananvapaus ja laillisesti organisoitu ja lakiin perustuva yhteiskuntavallan käyttö ovat tärkeitä myös torjuttaessa jo tapahtuneen terrorismin lisäseurauksia.

On kuitenkin muistettava, että terrorismi ei ole ilmiö, joka olisi poistettavissa yksinomaan kriminalisoinneilla tai valtiokoneiston muilla kontrolli- ja voimankäyttötoimilla. Terrorismia ennalta torjuttaessa ja sen syntymistä ehkäistäessä on pyrittävä aina selvittämään sen todelliset, perimmäiset syyt ja syiden suhde yhteiskuntarakenteeseen ja yhteiskunnassa vallitseviin olosuhteisiin.

Useita hyvinkin epärationaaliselta vaikuttavia ja sellaisiksi myös osoitettuja terroritekoja analysoitaessa voisi jälkeenpäin perustellusti pohtia, onko lopultakin kysymys ollut siitä, että terroristitekoon ryhtyneiltä on puuttunut keino saada äänensä kuuluviin niin laajalti, että he voivat katsoa tulleensa riittävästi kuulluiksi. Terrorismi on poliittista toimintaa tilanteessa, jossa väkivallattomat osallistumistavat on katsottu tai koettu tehottomiksi ja väkivaltaa on pidetty ainoana tapana vaikuttaa.

Silloin kun kyse on poliittisten osallistumis- ja vaikutusmahdollisuuksien umpikujatilanteesta, terrorismi ei ole valtiolle vain ennaltaehkäisy-, torjunta-, repressio- ja suojautumiskysymys, vaan myös poliittisen vaikuttamisen yleisemmän mahdollistamisen, väljentämisen ja avartamisen kysymys. Tällöin voidaan ongelma paikallistaa seuraavasti: kannattaako äänekästä ja epämiellyttävästikin käyttäytyvää ryhmittymää tietoisesti pyrkiä vaientamaan, jos korkeammalla toleranssilla päästään tilanteeseen, jossa protestoijien ei hyödytä ryhtyä terroritekoihin. Tällöin saavutettaneen ainakin se etu, että valtiovallan ei tarvitse käyttää raskaita voimakeinoja tai kehittää uusia voimakeinoja, joilla yksilön oikeuspiiriin kohdistuva vallankäyttö palautetaan valtion yksinoikeudeksi. – Vaikka tämä kysymyksenasettelu ei ole meillä ajankohtainen se edustaa kuitenkin eräissä maissa tämän päivän todellisuutta.

Kun tässä on lueteltu kohtia, joissa oikeusvaltion perusteet saattaisivat olla vaaranalaisina tai jopa tuhoutuakin terrorismin erityiskohtelun vuoksi, on koko ajan korostettu sitä, että meidän on noudatettava normaalia, laillista menettelyä aina ja kaikissa olosuhteissa. Olen vakuuttunut siitä, että pitkällä aikavälillä jokainen periksianto demokraattisen oikeusvaltion yleisistä periaatteista ja perusteista on vahingollinen.

Vaikka suhtautumiseni erityisjärjestelyihin saattaa tämän päivän pelon maailmassa tuntua yllättävältä, joidenkin mielestä vanhoilliseltakin, niin tulevaisuudessa nämä järjestelyt saattavat olla vielä vahingollisempia kuin se, mitä niillä pyrimme vastustamaan. Vain taustasyiden analysoinnilla ja niiden suhteuttamisella todellisuuteen voidaan välttää sellaiset yhteiskuntapoliittiset virhearvioinnit, jotka saattavat, paitsi vaarantaa oikeusvaltion

perusteita, myös kohtalokkaasti mitätöidä avoimen, pohjoismaisen yhteiskunnan suvaitsevia ja rauhalliseen kehitykseen tähtääviä toimintaperiaatteita.

Terroriteot ovat aina äärimmilleen valitettavia. Niiden voimaperäistä torjuntaa millä hinnalla hyvänsä tarkoittava moraalinen paniikki on kuitenkin myös vaarallinen tila. Siihen joutumista tulee oikeusvaltion varoa ja siihen joutumisen riski tulee tiedostaa ja haitat ymmärtää. Moraalisen paniikin hinta kansalaisille on aina korkea.

Miksi minun on todistettava, etten ole »sellainen nainen»? Todistusteemana maatun naisen tahto

Professori *P. O. Träskman*

1. Lakimiehestä Eevan tyttäreksi – naisnäkökulma oikeustieteessä

> »We do not want to make rape laws more punitive, but we do want the courts to recognize the rights of women to a fair and equitable trial as a first step in eliminating sexism in our legal system.»[1]

Viime vuosikymmenet ovat monessa suhteessa olleet naisten vuosikymmeniä. Länsimaissa 1960-luvulla uudestaan syntynyt naisasialiike eri muunnelmineen on saanut aikaan sen – tai ainakin myötävaikuttanut siihen – että naisen asema on tiedostettu toisella tavalla kuin milloinkaan aikaisemmin. Kansainvälisessä politiikassa tämä on ilmennyt esimerkiksi erilaisina YK:n julistuksina, kuten vuoden 1975 vahvistaminen kansainväliseksi naisten vuodeksi, sekä tavoitehakuisena työnä mm. kansainvälisinä naiskonferenseina. Kansallisella tasolla naiskysymys on ennen kaikkea ollut tietoinen pyrkimys tasa-arvoon, jonka toteuttaminen on tapahtunut sekä tosiasiallisin keinoin että lainsäädäntöön sisältyvin ohjelmajulistuksin.[2]

Oikeustieteessä naisen aseman tiedostaminen on johtanut uuden ongelmahakuisen tutkimusalan, naisoikeuden, syntymiseen. Tämän tutkimusalan tunnusomaisena piirteenä on tietoinen naisnäkökulma: oikeutta tutkitaan ja tulkitaan naisen hyväksi. Tutkimus ei ole sidottu perinteisiin oikeusaloihin,

[1] Connell, Noreen & Wilson, Cassandra (ed.): Rape: the first sourcebook for women. By New York Radical Feminists. New York 1974, s. 125.

[2] Kts. HE 1985: 57 (Hallituksen esitys Eduskunnalle naisten ja miesten välistä tasa-arvoa koskevaksi lainsäädännöksi), s. 3 ss.

eikä se rajoitu voimassa olevan oikeuden puolueettomaan toteuttamiseen. Naisoikeuden tutkimustehtävät asetetaan naisten käytännössä itse toteamien tarpeiden mukaan ja tutkimuksen tavoitteet ovat avoimesti naisen puolesta kantaa ottavia: tutkitaan sitä, mitä naisen kannalta koetaan tärkeäksi ja siten, että se koituu naisen hyväksi.[3]

Kansainvälisessä naisasialiikkeessä naisongelman ydinkysymykseksi kiteytyi pian yhteiskunnassa kaikkialla piilevä miesylivalta ja siihen liittyvä naisten kaikkinainen hyväksikäyttö. Seksuaalisen hyväksikäytön räikeimmästä muodosta, väkisinmakaamisesta tuli siten yksi naisasialiikkeen keskeisistä keskustelukysymyksistä.[4] Väkisinmakaamiskeskustelun (ja myöhemmin väkisinmakaamistutkimuksen) tavoitteeksi asetettiin väkisinmakaamista koskevien ennakkokäsitysten murtaminen. Haluttiin osoittaa vääräksi väitteet siitä, ettei naisen kanssa voi olla sukupuoliyhteydessä, ellei hän sitä todella tahdo; että jokainen nainen alitajuisesti haluaa tulla väkisinmaatuksi ja että naiset usein tekevät vääriä ilmiantoja väkisinmaatuksi joutumisestaan.[5] Samalla haluttiin myös parantaa väkisinmakaamisen uhriksi joutuneen naisen asemaa sekä asianomistajana oikeudenkäynnissä että nöyryyttävän rikoksen kohteeksi joutuneena ihmisenä.[6]

Naisasialiikkeessä käyty keskustelu naisen seksuaalisesta hyväksikäytöstä oli luonnollinen alku naisoikeudelliselle tutkimukselle väkisinmakaamisesta. Myös tässä tutkimuksessa näkyy naisasialiikkeen ja naisoikeuden tietoisesti puolueellinen tavoitehakuisuus: tutkimuksen lähtökohtana on siksi ollut naisen – tässä tapauksessa väkisinmakaamisen uhriksi joutuneen naisen – näkökulma.[7] Tämä onkin tavallaan selitys suoritetun väkisinmakaamista koskevan tutkimuksen vakuuttavuudelle – ja samalla sen rajoittuneisuudelle.

---

[3] Stang-Dahl, Tove: Kvinnerett I. Oslo y.m. 1985, s. 15 ss.

[4] Kansainvälisesti tärkeimpänä naisasialiikkeen piirissä syntyneenä väkisinmakaamista koskevana tutkimuksena on pidettävä Susan Brownmillerin teosta »Against Our Will. Men, Woman and Rape». London 1975. Kts. myöskin Hedlund, Eva & Lundmark, Gunilla: Våldtäkt – vanmakt. 60 män berättar. DSF Rapport 1983: 1. Göteborg 1983, s. 17.

[5] Kts. alaviitteessä 1 mt, s. 27 ss., sekä Boëthius, Maria-Pia: Skylla sig själv. En bok om våldtäkt. Uddevalla 1976, s. 36 ss.

[6] Oleellisena osana naisasialiikkeen toiminnassa oli toiminta turvapaikkojen luomiseksi ja terapiaohjelmien aikaansaamiseksi väkisinmakaamisen uhriksi joutuneille naisille. Kts. esim. alaviitteessä 1 mt. s. 171 ss: »Feminist Action: Women Must Begin Taking Responsibility at All Times for the Survival and Well-Beeing of Other Women».

[7] Väkisinmakaamista koskeva naisoikeudellinen tutkimus liittyy myöskin läheisesti uuteen viktimologiseen suuntaukseen kriminologiassa (Kts. tästä suuntauksesta Anttila, Inkeri: Victimology – A New Territory in Criminology. Scandinavian Studies in Criminology.

2. »Väkisinmakaamisrikos on erittäin häpeällinen» – mutta kenelle? Uhrinnäkökulma väkisinmakaamisoikeudenkäynnissä

> Helen: Would you report a rape?
> Rita: Not really. If there's one conviction in a thousand, why go through all that torment and go through whatever personal things would be involved. Like having your name on the docket.[8]

Yleisesti voidaan todeta, että viime vuosina tehdyissä väkisinmakaamista koskevissa uhritutkimuksissa on havaittu uhriksi joutuneen naisen vaikeudet rikoksen esitutkinnan ja oikeudenkäynnin aikana.[9] Väkisinmakaamistapauksen saattaminen viranomaisten tietoon tekijän tavoittamista ja rikosoikeudelliseen vastuuseen saattamista varten, edellyttää uhrilta sekä nopeaa toimintaa että valmiutta asettautua epämiellyttäviin ja nöyryyttäviin tilanteisiin.

Väkisinmakaaminen on tyyppiesimerkki rikoksesta, joka tulee viranomaisten tietoon uhriksi joutuneen ilmoituksen – eikä viranomaisen oman havainnoinnin – kautta. Varsinkin joukkotiedotusvälineissä käydyssä väkisinmakaamista koskevassa keskustelussa on väitetty, ettei väkisinmaattu nainen epäasiallisen kohtelun pelosta uskalla ilmoittaa rikosta viranomaisille. Esimerkiksi poliisiviranomaisten väitetään juuri väkisinmakaamisrikosilmoitusten osalta usein täysin perusteettomasti epäilevän tehdyn ilmoituksen vakavuutta taikka rikoksen aitoutta.[10] Eräissä ulkomaalaisissa tutkimuksissa näille väitteille on löydetty tukeakin.[11] Suomessa ei tätä asiaa ole lähemmin tutkittu.[12]

Rikoksen esitutkintaan liittyy oleellisena osana todisteiden löytäminen ja

---

Vol. 5. Oslo 1974, s. 7 ss. Väkisinmakaamista koskevista lukuisista uhritutkimuksista kts. esim. Holmstrom, Lynda Lytle & Burgess, Ann Wolbert: The Victim of Rape. Institutional Reactions. New York, Chichester, Brisbane, Toronto 1978.

[8] Vrt. HE 1970: 52 (Hallituksen esitys Eduskunnalle siveellisyyteen kohdistuvien rikosten rankaisemista koskevan lainsäädännön uudistamisesta), s. 2 sekä alaviitteessä 1 mt, s. 9.

[9] Kts. esim. SOU 1981: 64. Våldtäkt – en kriminologisk kartläggning av våldtäktsbrottet. Rapport av Leif G.W. Persson. Stockholm 1981, s. 178 ss.; Warnke, Claus: Das unverstandene Opfer. Socialpsykologische Anmerkungen zum Misstrauen gegen das Opfer. Teoksessa: »Das Misstrauen gegen das Opfer von Vergewaltigung. Kriminologische Projektarbeit der Hochschule für Öffentliche Verwaltung Bremen, s. 44 ss.; sekä Holmstrom & Burgess alaviitteessä 7 mt, s. 30 ss.

[10] Kts. Boëthius, mt, s. 113 ss. ja s. 147 ss.

[11] Kts. Holmstrom & Burgess mt, s. 34; Kts. kuitenkin myös SOU 1981: 64, s. 188 s. ja s. 195 ss.

[12] Viitanen, Pirkko: Raiskaus. Porvoo, Helsinki, Juva 1982, s. 30 ss.

niiden varmistaminen mahdollista oikeudenkäyntiä varten. Koska väkisinmakaamistapauksissa vain harvoin on saatavissa näyttöä tapahtuneesta ulkopuolisten todistajien avulla, pyritään näissä tapauksissa aina suorittamaan rikoksen uhriksi joutuneeseen naiseen kohdistuva lääketieteellinen tutkimus. Tällaiseen tutkimukseen kuuluu yleensä sekä uhrin kehon ulkoinen tarkastelu että gynekologinen paikallistutkimus.[13] Uhrissa havaittujen vammojen ja muiden löydösten valokuvaaminen saattaa myös liittyä tutkimukseen.

On ymmärrettävää, että oikeuslääketieteellisen tutkimuksen kohteeksi joutuva väkisinmakaamisen uhri saattaa pitää tutkimusta varsin epämiellyttävänä.[14] Suomessa voi tällaisen tutkimuksen suorittaa vain lääkäri.[15] Rikoksen uhria ei voida pakottaa tutkimukseen,[16] joten hän joutuu itse päättämään miten suuriin rasituksiin hän on valmis alistumaan mahdollisten todisteiden löytämiseksi tekijän syyllisyydestä. Tutkimuksesta kieltäytyminen saattaa kuitenkin saada aikaan niin voimakkaan epäilyksen rikosilmoituksen perusteettomuudesta, että ilmoitusta pidetään vääränä.

Pääsäännön mukaan on syytteeseenpano väkisinmakaamisesta Suomessa[17] riippuvainen asianomistajan tahdosta.[18] Perusteena tälle säätelylle on

[13] Seksuaalirikosten oikeuslääketieteellisestä tutkimuksesta kts. Oksanen, Aulikki & Raekallio, Jyrki: Seksuaalirikosten oikeuslääketieteellinen tutkiminen. Teoksessa: Oikeuslääketiede. Porvoo, Helsinki, Juva 1981, s. 301 ss.; Viitanen, mt, s. 85 s. sekä Lundevall, Jon: Rettsmedisin. Laerebok for medisinere. 5 utgave. Oslo 1983, s. 185. Kts. myöskin Eyman, Joy Satterwhite: How to Convict a Rapist. New York 1980, s. 32 ss.

[14] Holmstrom & Burgess mt, s. 63 ss.; Boëthius mt, s. 30 s. ja Viitanen mt, s. 33 ss.

[15] Pakkokeinolain mukaan (23 § mom. 1) lääketieteellistä asiantuntemusta vaativan henkilöön käyvän katsastuksen voi suorittaa vain lääkäri. Gynekologinen tutkimus on eittämättä tällainen tutkimus. Sitä vastoin tutkimus, jossa ainoastaan kehon ulkoisen tarkastelun perusteella pyritään löytämään väkisinmakaamisen tueksi käytettäviä jälkiä ei välttämättä ole »lääketieteellistä asiantuntemusta vaativa tutkimus». Laillisia esteitä ei näytä olevan sille, että tällaisen tutkimuksen suorittaa muukin henkilö kuin lääkäri. Tutkimuksen suorittajan tulee tällöin kuitenkin olla samaa sukupuolta oleva kuin tutkittava ja tutkimuksen suorituspaikkana on oltava erillinen huone (PakkokeinoL 23 § mom. 1).

Lainsäädännön muutossuunnitelmista kts. HE 1985: 14 (Hallituksen esitys Eduskunnalle esitutkintaa ja pakkokeinoja rikosasioissa koskevaksi lainsäädännökseksi), s. 102 s.

[16] PakkokeinoL 22 § e contrario.

[17] Kts. RL 20: 11. Poikkeuksena on teko, jossa erittäin tärkeä yleinen etu vaatii syytteeseenpanoa. Kts. tästä lähemmin Anttila, Inkeri: Asianomistajarikokset ja »erittäin tärkeä yleinen etu»: Lm 1977, s. 211 ss., sekä Träskman, P.O.: Åtalsrätt. De offentliga åklagarna, deras behörighet och uppgifter enligt gällande finsk rätt. Helsinki 1980, s. 141 ss.

[18] Koska väkisinmakaaminen on rikos, joka yleensä tulee viranomaisten tietoon vain mikäli asianomistaja tekee siitä ilmoituksen, asianomistajan päätäntävallassa on, tuleeko tapaus oikeudelliseen käsittelyyn vaiko ei.

esitetty tutkinnasta ja oikeudenkäynnistä uhrille mahdollisesti aiheutuvat haitat.[19] Asianomistajarikoksia koskevan erityisen syyteoikeuden vanhentumissäännöksen (RL 8: 6) mukaisesti asianomistajan on joko itse nostettava syyte taikka ilmoitettava rikos viranomaisille syytteeseenpanoa varten vuoden sisällä siitä, kun hän sai tiedon rikoksesta ja sen tekijästä (eli väkisinmakaamistapauksessa yleensä rikoksen tekohetkestä).[20]

Väkisinmakaamisrikoksen määräämistä asianomistajarikokseksi on toisinaan arvosteltu.[21] Perusteena on lähinnä ollut ko. rikoksen törkeysaste.[22] Väkisinmakaaminen on todettu aina olevan niin törkeä rikos, että jo yleinen etukin vaatii sen tekijän saattamista oikeudelliseen vastuuseen. Takeita viranomaisten riittävän tehokkaasta toiminnasta on katsottu voitavan saada vain, mikäli ensisijainen vastuu tutkinnan ja oikeudenkäynnin aloittamisesta on heillä eikä asianomistajalla. Nämä perusteet johtivat Ruotsissa siihen, että mm. väkisinmakaaminen määrättiin yleisen syytteen alaiseksi rikokseksi vuonna 1984 (laki 1984: 399); Suomessa vastaavat vaatimukset on toistaiseksi torjuttu.[23]

Suomessa voidaan väkisinmakaamista koskeva rikosoikeudenkäynti aina määrätä pidettäväksi suljetuin ovin.[24] Vaikka käytännössä näin usein menetelläänkin, saattaa oikeudenkäynti kuitenkin muodostua vaikeaksi molemmille asianosaisille.[25] Sekä syytetyn että asianomistajan samanaikainen henkilökohtainen läsnäolo oikeudenkäynnissä – taikka jossakin sen vaiheessa – on varsin perusteltua väkisinmakaamisen tyyppisissä rikoksissa.[26] Ainoastaan tällä tavoin pystytään suorittamaan molempien osapuolten riittävän täydellinen kuulustelu sekä vertaamaan näin annettuja lausumia.

[19] Kts. Träskman alaviitteessä 17 mt, s. 39 s. sekä siinä mainittu kirjallisuus.

[20] Todisteiden löytämisen ja säilymisen kannalta tätä aikaa on väkisinmakaamisen osalta pidettävä varsin pitkänä. Ruotsissa suoritetun tutkimuksen mukaan (SOU 1981: 64, s. 167 ss.) väkisinmakaamistapaukset ilmoitetaan poliisille yleisesti ottaen varsin pian rikoksen jälkeen. Kun rikosilmoituksen tekoon samalla yleensä näyttää liittyvän myös rikoksen ilmianto syytteeseenpanoa varten, lyhyempi kuin vuoden reagointiaika vaikuttaa rikoksen selvittämisen kannalta perustellulta.

[21] Kts. Väkivallan ja ilkivallan vastustamistyöryhmän mietintö. Helsinki 1981, s. 29 ss. ja s. 42, sekä Viitanen mt., s. 80 ss.

[22] Voimassaolevan lain mukaisista asianomistajarikoksista on väkisinmakaamisesta säädetty korkein rangaistusuhka, enintään kymmenen vuotta vankeutta (RL 20: 1).

[23] Kts. myöskin Träskman alaviitteessä 17 mt, s. 46 s.

[24] Kts. L oikeudenkäynnin julkisuudesta 5 § (harkinnanvarainen suljettu käsittely).

[25] Kts. tekijän ja uhrin vastakkainasettelun aiheuttamista ongelmista tarkemmin Holmstrom & Burgess mt, s. 162 ss.

[26] Kts. OK 12: 7 mom. 1 ja OK 12: 8.

Vaikka asianomistajaa ei Suomessa voidakaan kuulla todistajana oikeudenkäynnissä (OK 17: 18,1), on hän kuitenkin velvollinen myötävaikuttamaan asian selvittämiseen. Asianomistajaakin voidaan siten kuulustella oikeudenkäynnin aikana ja näin saadulla näytöllä saattaa olla asian lopputuloksen osalta ratkaiseva merkitys. Asianomistaja voi tosin kieltäytyä vastaamasta hänelle esitettyyn kysymykseen, mutta tämä kieltäytyminen on silloin otettava huomioon näyttöä arvioitaessa.[27]

Asianomistajalle esitettävien kysymysten sallittavuus määräytyy Suomessa väkisinmakaamisoikeudenkäynninkin osalta yleisten sääntöjen perusteella: jokainen kysymys, jolla pyritään selvittämään asian ratkaisulle merkityksellisiä seikkoja on siten periaatteessa sallittu.[28] Suomen osalta ei siten ole olemassa mitään yleistä estettä sille, että asianomistajaa kuullaan hänen aikaisemmista seksuaalisista kokemuksistaan ja tavoistaan tai mieltymyksistään.[29]

Väkisinmakaamisoikeudenkäynnin osapuolten oikeudet käyttää ja saada itselleen oikeusavustaja määräytyvät Suomessa täysin yleisten sääntöjen perusteella.[30] Mahdollisuudet saada julkinen puolustaja taikka avustaja ovat siten täällä heikommat kuin esimerkiksi muissa pohjoismaissa.[31] Nimenomaan seksuaalisen rikoksen uhriksi joutuneiden henkilöiden oikeudellisen aseman parantamiseksi on heille taattu sekä Tanskassa että Norjassa oikeus saada avustaja julkisin varoin sekä rikoksen esitutkinnan että varsinaisen oikeudenkäynnin ajaksi.[32]

Väkisinmakaaminen on tyyppiesimerkki rikoksesta, jonka kohdalla tosiasiallisesti tehtyjen rikosten suuresta lukumäärästä huolimatta vain pieni osa johtaa rangaistukseen. Lukumääräistä vähentymistä tapahtuu joka tasolla. Tehdyistä rikoksista vain vähäinen osa ilmoitetaan viranomaisille.[33]

---

[27] Kts. OK 12: 7 mom. 1 sekä OK 17: 4 ja 17: 5. Kts. myös Ekelöf, Per Olof: Rättegång. Fjärde häftet. Femte omarbetade upplagan. Lund 1982, s. 165 ss.

[28] Peruste: OK 17: 7 ja 17: 8.

[29] Vrt. Tanska, jossa tämän tyyppiset kysymykset ovat kiellettyjä; Retsplejeloven 185 §. Kts. Snare, Annika: The Crime of Rape and Criminal Policy. Teoksessa: Scandinavian Criminal Policy and Criminology 1980–85 (Ed. by Norman Bishop). Scandinavian Research Council for Criminology. Copenhagen 1985, s. 56 s.

[30] Kts. OK 15: 1 ja L maksuttomasta oikeudenkäynnistä 10 §.

[31] Kts. näistä mahdollisuuksista vertailevasti Träskman, P.O.: La phase décisoire du procès pénal en droit comparé. Le systhèm nordique, s. 33 ss. (painossa oleva käsikirjoitus).

[32] Kts. Snare mt, s. 53 s. sekä Retsplejeloven 741a § ja Straffeprosessloven 113 §.

[33] Väkisinmakaamisrikosten tosiasiallisesta lukumäärästä on esitetty vaihtelevia arvioita. Erään Ruotsissa esitetyn laskelman mukaan (Boëthius mt, s. 34 s.) vain 1 % kaikista väkisinmakaamistapauksista ilmoitetaan poliisille. Tämän laskelman mukaan Suomessa ta-

Viranomaisille ilmoitetuista rikoksista asianomistaja tekee ilmiannon syytteeseenpanoa varten vain osassa tapauksista ja osassa näistäkin hän saattaa myöhemmin luopua ilmiannosta.[34] Osassa tapauksista riittävää näyttöä syytteen nostamista varten ei löydetä, jolloin syytteeseenpanolle ei ole edellytyksiä. Lisäksi käytännössä syyte väkisinmakaamistapauksissa hylätään varsin usein riittämättömän näytön vuoksi.[35] Saattaa jopa olla, että asianomistajan rikosilmoituksella juuri väkisinmakaamisen kohdalla on käytännössä kaikkein pienimmät mahdollisuudet edetä langettavaan tuomioon saakka. Teoreettisen todennäköisyyslaskelman perusteella voidaankin päätyä siihen, että moni väkisinmakaamiseen syyllistynyt henkilö välttyy rikosoikeudellisesta vastuusta, koska hänen syyllisyydestä ei voida esittää riittävää näyttöä.[36]

Tähän tosiasiaan perustuvat ne toisinaan esitetyt vaatimukset, että väkisinmakaamisoikeudenkäynneissä tulisi todistelun osalta noudattaa normaalisäännöksistä poikkeavia säännöksiä, jotta langettavan tuomion antaminen olisi mahdollista useammassa tapauksessa kuin tällä hetkellä.[37] Jo rikoksen ilmiannollakin olisi tämän käsityksen mukaan huomattava näyttöarvo.[38] On myös ehdotettu, että väkisinmakaamisoikeudenkäyn-

---

pahtuisi vuodessa n. 32.000 väkisinmakaamista (vuonna 1984 poliisille ilmoitettiin yhteensä 317 väkisinmakaamistapausta; kts. Poliisin tietoon tullut rikollisuus. 1984. SVT XXIII A 121, s. 20).

Toisen arvion mukaan (SOU 1981: 64, s. 212 ss.) ehkä n. 5 % kaikista tapauksista johtaa poliisi-ilmoitukseen. Tämän mukaan voidaan arvioida, että väkisinmakaamisten tosiasiallinen lukumäärä olisi Suomessa n. 6.000–7.000. Ruotsin ja Suomen välistä vertailua vaikeuttaa kuitenkin se, että Ruotsissa myös aviopuolisoiden välinen väkisinmakaaminen on väkisinmakaamisena rangaistava (BrB 6: 1). Ilmoittamattajätetyistä tapauksista huomattava osa saattaa juuri olla tällaisia. Väkisinmakaamistapausten tosiasialliseksi lukumääräksi jäisi tällöin Suomessa n. 5.000. Kts. myöskin Anttila, Inkeri: Forcible Rape: An Evaluation of the Crime Trend. Kriminologinen tutkimuslaitos M: 2, Helsinki 1968.

[34] Kts. SOU 1981: 64, s. 195 ss.

[35] Suomen alioikeuksissa käsiteltiin vuonna 1982 yhteensä 177 ja vuonna 1983 192 väkisinmakaamissyytettä. Näistä hylättiin vuonna 1982 32 (18 %) ja vuonna 1983 30 (15,6 %). Vertailun vuoksi voidaan mainita, että pahoinpitelytapauksissa syyte hylätään n. 6–7 % tuomioistuimessa vireillepannuista asioista. Kts. Tuomioistuinten tutkimat rikokset. 1983. SVT XXIII B: 119, s. 34. Väkisinmakaamisen osalta tiedot perustuvat Tilastokeskuksen antamiin tietoihin.

[36] Kts. SOU 1981: 64, s. 190, sekä Connell & Wilson mt, s. 143.

[37] Kts. Connell & Wilson mt, s. 143 ss.

[38] Tämä perustuu käsitykseen, jonka mukaan uhrin ilmoitus väkisinmakaamisesta vain harvoin on osoittautunut vääräksi. Kts. tätä käsitystä tukevat tutkimukset Boëthius mt, s. 113 s. ja SOU 1981: 64, s. 189 s.

neissä tulisi noudattaa käännettyä todistustaakkaa, joko kokonaan taikka ainakin tiettyjen seikkojen osalta.[39]

Tällaiset vaatimukset eivät ole sopusoinnussa rikoksesta epäilylle taikka syytetylle henkilölle yleensä kuuluvien oikeuksien kanssa.[40] Vastakkain ovat täten toisaalta uhrin oikeudet oikeudenkäyntiin, jossa kantajapuolelle asetetut todistusvelvoitteet ovat kohtuulliset, ja toisaalta syytetyn oikeudet oikeudenmukaiseen ja rehelliseen oikeudenkäyntiin. Vastakkain ovat myös toisaalta yhteiskunnan intressi siitä, että jokainen rikollinen teko rangaistaan, ja toisaalta yhteiskunnan velvollisuus estää syyttömän tuomitseminen.

Tämä kirjoituksen tarkoituksena on selvittää, missä reaalisissa ja legaalisissa puitteissa väkisinmakaamisoikeudenkäynti siihen sisältyvine todistusvelvoitteineen on vietävä läpi. Mikä on väkisinmakaamista Suomen lain mukaan ja miten väkisinmakaamisen voi rikosoikeudenkäynnissä näyttää toteen sellaisella varmuudella, joka vaaditaan langettavaan tuomioon. Vain tällaisen tutkimuksen perusteella voidaan arvioida, onko uhrinäkökulmalle väkisinmakaamisoikeudenkäynnissä annettu riittävä merkitys.

3. Väkivaltainen vietteleminen, taikka raaka raiskaus – vaihteleva arkikäsitys ja väkisinmakaamisen legaalimääritelmä

> To a woman the definition of rape is fairly simple. A sexual invasion in the body by force, an incursion into the private, personal inner space without consent – in short, an internal assault from one of several avenues and by one of several methods – constitutes a deliberate violation of emotional, physical and rational integrity and is a hostile, degrading act of violence that deserves the name of rape.[41]

> Våldtäkt är två saker, förstår du. Det ena är när killen slänger sig över en tjej och attackerar. Det är våldtäkt och vidrigt. Det andra är när tjejen går halva vägen och killen inte kan stoppa. Det är inte våldtäkt fast det kallas så. Det är ett slags spel mellan två människor.[42]

Eri maiden rikoslaeissa on väkisinmakaaminen määritelty hieman eri tavoin. Yhteistä kaikille väkisinmakaamisenmääritelmille näyttää kuitenkin

[39] Kts. Boëthius mt, s. 151.

[40] YK:n kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus, varsinkin art. 14.

[41] Brownmiller mt, s. 376.

[42] Väkisinmakaamisesta tuomittu mies, lainaus teoksesta Hedlund & Lundmark mt, s. 166.

olevan, että (a) teko käsittää sukupuoliyhteyden, johon (b) toinen osapuoli pakotetaan väkivallalla, uhkauksella taikka ainakin vastahakoisesti ja siten, että (c) tekijä mieltää, ettei vastapuoli suostu sukupuoliyhteyteen vapaaehtoisesti. Näihin kolmeen yhteiseen tunnusmerkistötekijään rajoittuu ilmeisesti se, mitä voitaisiin nimittää väkisinmakaamisen universaaliseksi legaalimääritelmäksi.[43] Tunnusomaista väkisinmakaamiselle näyttää lisäksi monessa maassa olevan se, että tekijänä voi olla vain mies ja uhrina nainen, joka ei ole tekijän kanssa avioliitossa. Usein edellytetään myös, että sukupuoliyhteys on normaali – joskaan ei välttämättä täyttynyt – yhdyntä.[44]

Arkikäsitys väkisinmakaamisesta vastannee usein yllä esitettyä legaalista yleismääritelmää. Eri arkikäsitykset (»joka miehen tai joka naisen» käsitykset) siitä, mitä on pidettävä väkisinmakaamisena, vaihtelevat kuitenkin toisistaan vielä enemmän kuin eri maiden väkisinmakaamista koskevat legaalimääritelmät.

Eräänä äärikäsityksenä voidaan pitää mm. naisasialiikkeen taholta esitettyä määritelmää: »Jos nainen ei halua olla sukupuoliyhteydessä jonkun miehen kanssa, mutta tämä kuitenkin vastoin naisen tahtoa vie läpi sukupuoliyhteyden, on kyseessä väkisinmakaaminen.[45] Toisena äärikäsityksenä voidaan pitää kantaa, jonka mukaan sukupuoliyhteydestä tulee väkisinmakaaminen vasta silloin, kun sen läpiviemiseen käytetään sellaista väkivaltaa taikka niin voimakasta uhkausta, ettei nainen pysty vastustamaan sukupuoliyhteyttä saattamatta itseään kuolemanvaaraan taikka vaikean ruumiinvamman vaaraan.[46]

Molemmat mainitut käsitykset poikkeavat Suomen lain mukaisesta väkisinmakaamisen määritelmästä. Arkikäsitysten poikkeamisella väkisinmakaamisen legaalimääritelmistä saattaa olla sekä kriminaalipoliittista että

[43] Eri maiden väkisinmakaamissäännöksistä kts. esim. BrB 6: 1 (Ruotsi); BSL 216 § (Tanska); ABSL 192 § (Norja); StGB 177 § (Saksan liittotasavalta) sekä USA:n eri osavaltioiden osalta: Forcible Rape. An Analysis of Legal Issues. National Institute of Law Enforcement and Criminal Justice. Law Enforcement Assistance Administration. US Department of Justice. March 1978, s. 51 ss. Kts. myöskin SOU 1976: 9 (Sexuella övergrepp), s. 42 s.

[44] Ruotsin väkisinmakaamissäännös (BrB 6: 1) on tyyppiesimerkki säännöksestä, jossa viimeksimainittuja edellytyksiä ei mainita. Säännös on täysin sukupuolineutraali, se soveltuu myöskin aviopuolisoiden väliseen seksuaaliseen kanssakäymiseen ja muukin sukupuoliyhteys kuin normaali yhdyntä voi toteuttaa väkisinmakaamisen. Kts. Jareborg, Nils: Brotten. Första häftet. Grundbegrepp. Brotten mot person. Andra upplagan. Lund 1984, s. 308 ss.

[45] Boëthius mt, s. 68 ja Viitanen mt, s. 24 ss.

[46] Kts. Honkasalo, Brynolf: Suomen rikosoikeus. Erityinen osa I 1. Henkilöön kohdistuvat rikokset. Hämeenlinna 1970, s. 100.

rikosoikeudellista merkitystä. Kun toisaalta väitetään, ettei väkisinmakaamisen uhriksi joutunut nainen saa hänelle kuuluvaa oikeusturvaa viranomaisilta, saattaa syynä väittämälle yksinkertaisesti olla se, että »väkisinmakaamisella» tarkoitetaan jotain sellaista, joka ei voimassaolevan lain mukaan ole väkisinmakaamista. Väittämällä on siten arvoa ainoastaan, jos se ymmärretään ja käsitellään kriminaalipoliittisena kannanottona. Kun toisaalta väkisinmakaamisesta syytetty henkilö oikeudenkäynnissä puolustautuu sillä, ettei hän voinut käsittää tekonsa olevan väkisinmakaamista, koska uhrin vastustuksen murtamiseksi ei kovinkaan paljon tarvittu, saattaa tällä olla merkitystä tekijän tahallisuutta arvioitaessa – vaikka hänen käyttämänsä taivutuskeinot sinänsä olisivat riittävät väkisinmakaamisen tunnusmerkistön ns. objektiivisen puolen täyttymiseen.

Rikosoikeudellisen legaaliperiaatteen mukaan voidaan oikeudenkäynnissä pitää väkisinmakaamisena ainoastaan tekoa, joka täyttää voimassaolevan rikosoikeudellisen väkisinmakaamisen määritelmän. Suomen osalta tämä määritelmä ilmenee RL 20 luvun 1 §:stä.

3.1. Väkisinmakaamissäännös RL 20: 1

> Joka pakottaa naisen avioliiton ulkopuolella tapahtuvaan sukupuoliyhteyteen väkivallalla taikka sellaisella uhkauksella, jossa pakottava vaara on tarjona, on tuomittava väkisinmakaamisesta. Väkivallan ja uhkauksen veroiseksi katsotaan naisen saattaminen tunnottomaan tilaan tai kykenemättömäksi puolustamaan itseään.
>
> Yritys on rangaistava.

3.1.1. Tekijä ja uhri

Väkisinmakaamisen uhrina voi olla vain nainen.[47] Oikeuskirjallisuudessa on katsottu, ettei aivan pieni tyttö voi olla väkisinmakaamisrikoksen uhrina.[48] Tälle käsitykselle ei ole mitään laillista perustetta. Uhrina voi siten olla jokainen naissukupuolta oleva ihminen.[49]

[47] Miehen pakottaminen seksuaaliseen kanssakäymiseen voi tulla rangaistavaksi RL 20: 2 perusteella vapautta loukkaavana haureutena.

[48] Forsman, Jakko: Anteckningar enligt professor Jakko Forsmans föreläsningar öfver de särkilda brotten. Enligt strafflagen af den 19 december 1889. Första afdelningen. Brotten mot individens rättsgebit. Femte upplagan. Med av lagstiftningens utveckling föranledda rättelser och tillägg utgiven av Brynolf Honkasalo. Helsingfors 1946, s. 126 (»I regeln förutsättes väl, att det skall vara en manbar kvinna»); Honkasalo alaviitteessä 46 mt, s. 99, sekä, Helminen, Klaus: Rikoslain 20 luku uudistettu. Poliisimies 1971, s. 124 ss.

[49] Näin tulkitaan myöskin Saksan liittotasavallan vastaava säännös, StGB 177 §; »Frau

Tekijänä – taikka yhtenä tekijänä, jos heitä on useampia – täytyy olla mies. Nainen voi syyllistyä väkisinmakaamiseen vain yhdessä jonkun miehen kanssa, koska väkisinmakaamisentunnusmerkistö edellyttää, että uhrina olevan naisen sukupuolielin joutuu miehen sukupuolielimen kosketettamaksi.[50]

3.1.2. Sukupuoliyhteys

Väkisinmakaaminen edellyttää aina miehen ja uhrina olevan naisen välistä sukupuoliyhteyttä. Tässä tapauksessa »sukupuoliyhteyttä» käytetään eräänlaisena teknisenä oikeudellisena terminä. Se merkitsee yksinkertaisesti sitä, että uhrina olevan naisen sukupuolielin joutuu miehen sukupuolielimen koskettamaksi. Täyttyneen sukupuoliyhteyden edellytykseksi on oikeudessamme kuitenkin asetettu, että siitin on tunkeutunut niin syvälle naisen sukupuolielimeen, että se ainakin hetkellisesti on ollut naisen ulkosynnyttimien sisällä.[51] Täyttyneen sukupuoliyhteyden edellytyksenä ei sitä vastoin ole, että siitin tunkeutuu emättimeen saakka, eikä myöskään, että siemensyöksy tapahtuu. Toisaalta sukupuoliyhteyden ehdottomana edellytyksenä on sukupuolielinten kosketus – yhdynnän suorittamista esimerkiksi suun taikka peräaukon kautta ei siten pidetä väkisinmakaamisen edellyttämänä sukupuoliyhteytenä.[52]

3.1.3. Sukupuoliyhteys ilman suostumusta

Väkisinmakaaminen merkitsee naisen pakottamista sukupuoliyhteyteen, johon hän ei vapaaehtoisesti suostu. Väkisinmakaamissäännöksen suojeluobjektina on juuri naisen seksuaalinen itsemääräämisoikeus.[53] Naisen suostumuksella tapahtuvaa sukupuoliyhteyttä ei voida pitää väkisinmakaa-

(= jede weibliche Person)». Kts. Strafgesetzbuch. Leibziger Kommentar. Grosskommentar. Zehnte, völlig neu bearbeitede Auflage herausgegeben von Hans-Heinrich Jescheck, Wolfgang Russ, Günther Willms. 37. Lieferung §§ 166–168, 174–184c. Berlin, New York, s. 64.

[50] Kts. esim. Honkasalo alaviitteessä 46 mt, s. 98 s.

[51] Kts. Forsman alaviitteessä 48 mt, s. 130 (». . . då samlaget begynt, d.v.s. då könsdelarnas förening har försiggått»); Honkasalo alaviitteessä 46 mt, s. 101 (»kun siitinelimet ovat yhtyneet»). Kts. myöskin alaviitteessä 49 mt, s. 69 (»Der Beischlaf ist mit dem Eindringen des männlichen Gliedes in den Scheidenvorhof vollendet»). Ruotsin oikeudessa sukupuoliyhteyden on katsottu täyttyneen jo tätä varhaisemmassakin vaiheessa. Kts. Jareborg alaviitteessä 44 mt, s. 310 (»Det är tillräckligt att mannens och kvinnans könsdelar kommit i beröring med varandra . . . Även en hastig beröring i en tumultartad situation utgör »samlag».»).

[52] Kts. myöskin Jareborg alaviitteessä 44 mt, s. 311.

[53] Kts. alaviitteessä 49 mt, s. 64.

misena edes siinä tapauksessa, että mies tässä yhteydessä käyttää väkivaltaa naista kohtaan taikka uhkaa häntä. Naisen seksuaaliseen itsemääräämisoikeuteen kuuluu myöskin oikeus suostua väkivaltaiseen rakasteluun.[54] Mikäli nainen tällaiseen suostuu, sukupuoliyhteyteen liittyvä väkivalta tai uhkaus on rankaisematon siinäkin tapauksessa, että se sinänsä täyttäisi jonkun rikoksen tunnusmerkistön.[55] Jos nainen taas on suostunut sukupuoliyhteyteen, mutta ei väkivaltaa tai uhkausta sisältävään sukupuoliyhteyteen, väkivalta tai uhkaus voi tulla rangaistavaksi pahoinpitelynä taikka laittomana uhkauksena, mutta teon arvosteleminen väkisinmakaamiseksi ei tässäkään tapauksessa ole mahdollinen.[56]

3.1.4. Naisen vastustuksen murtaminen

Väkisinmakaamisessa nainen pakotetaan sukupuoliyhteyteen hänen vastustuksestaan huolimatta. Kotimaisesta oikeuskirjallisuudesta ei ole löydettävissä täysin selvää kantaa siitä, millaista vakavuutta naisen on osoitettava vastustuksellaan. On kuitenkin ilmeistä, että naisen vastustuksen on oltava todellista eikä vain näennäistä.[57] Vähimmäisedellytyksenä on siten, että naisen vastustuksen tarkoituksena on todellakin tehokkaasti estää sukupuoliyhteys. Hän ei vastusta vain siksi, että hän haluaa sukupuoliyhteyden toteutuvan vasta miehen saatua hänen vastustuksensa murretuksi, vaan siksi, ettei hän halua sukupuoliyhteyteen.[58]

Vaadittavan vastustuksen vakavuuden mittapuuna voidaan käyttää ainakin seuraavia tilannearvioita:

[54] Suostumukseen perustuvista väkivaltaisuutta, uhkausta tai vapaudenriistoa sisältävästä seksuaalisesta käyttäytymisestä, kts. esim. Comfort, Alex: Allt om kärlekens nöjen. En handbok i konsten att älska. Gjøvik 1985, s. 152 ss. ja s. 452 s.

[55] Anttila, Inkeri: Loukatun suostumus oikeudenvastaisuuden poistavana perusteena. Rikosoikeudellinen tutkimus. Vammala 1946, s. 156 s. Poikkeuksena on sellainen väkivaltainen piteleminen, johon uhri ei ole oikeutettu antamaan suostumuksensa. Kts. mt, s. 140 ss.

[56] Tulkintaongelmia saattaa liittyä tapauksiin, jossa nainen suostuu sukupuoliyhteyteen tietyin edellytyksin tai rajoituksin – esim. edellytyksellä, että mies käyttää kondomia tai edellytyksellä, että mies lopettaa yhdynnän ennen siemensyöksyä. Tässä kirjoituksessa ei ole mahdollista käsitellä kysymystä siitä, onko mies, joka naisen vastustuksesta huolimatta toteuttaa yhdynnän noudattamatta naisen hänelle asettamia tämäntyyppisiä ehtoja, tuomittava väkisinmakaamisesta. Kts. kuitenkin Jareborg alaviitteessä 44 mt, s. 252 ss.

[57] Kirjallisuudessa tämä on yleensä ilmaistu toteamalla, että vastustuksen tulee osoittaa, ettei nainen pidä miehen edesottamuksia »vis haud ingratana». Kts. Forsman alaviitteessä 48 mt, s. 128, Honkasalo alaviitteessä 46 mt, s. 100 ja alaviitteessä 49 mt, s. 67.

[58] Kts. Falconer, Bertil: Våldtäktsbrottet. SvJT 1975, s. 164 ss. sekä tämän näkökannan arvostelua, Boëthius mt, s. 48 ss.

(a) naisen tulee vastustaa sukupuoliyhteyttä, kunnes hän on joutunut tilanteeseen, jossa vastustuksen jatkaminen merkitsee hänelle taikka jollekin toiselle henkilölle (vakavaa) hengenvaaraa tai (vakavaa) sairauden tai vamman vaaraa;

(b) naisen tulee vastustaa sukupuoliyhteyttä, kunnes (objektiivisesti arvostellen) on käynyt selväksi, että vastustuksen jatkaminen saattaa johtaa tilanteeseen, jossa hän itse taikka jokin toinen henkilö olisi (vakavassa) hengenvaarassa tai (vakavan) sairauden tai vamman vaarassa;

(c) naisen tulee vastustaa sukupuoliyhteyttä, kunnes vastustuksen jatkaminen hänen oman käsityksensä mukaan merkitsee, että häntä itseään taikka jotakin toista henkilöä uhkaa (vakava) hengenvaara tai (vakava) sairauden tai vamman vaara;

(d) naisen tulee vastustaa sukupuoliyhteyttä, kunnes hän käyttäytymisellään on tehnyt täysin selväksi, ettei hän sukupuoliyhteyteen vapaaehtoisesti suostu.

Vanhemmassa oikeuskirjallisuudessa on katsottu, että naisen tulee seksuaalista ahdistelijaa vastustaessaan, osoittaa »erityistä ihailua herättävää mielenlujuutta».[59] Tämän käsityksen mukaan ainoastaan a-tilanteessa kuvattu vastustus osoittaa riittävää vakavuutta.

Käsityksen tueksi ei voida esittää perusteita, eikä sitä myöhäisemmässä kirjallisuudessa ole hyväksytty.[60] Vaadittavan vastustuksen mittapuuksi esitetään sitä vastoin yleensä, että naisen tulee vastustaa sukupuoliyhteyttä »kaikin tilanteeseen ja muihin olosuhteisiin nähden hänen käytettävissään olevin keinoin.[61] Tämän käsityksen mukaan vielä c-tilanteessakin kuvattu vastustus osoittaisi riittävää vakavuutta, mutta ei enää d-tilanteessa kuvattu.

Perustellusti voidaan epäillä näin ankaran vaatimuksen oikeudellisuutta. Väkisinmakaamissäännöksen suojeluobjektinahan on naisen seksuaalinen itsemääräämisoikeus. Rangaistussäännöksen tavoitteen vastaisena on siksi

[59] Kts. Honkasalo alaviitteessä 46 mt, s. 100, jossa viittaus Hagströmeriin, sekä Hagströmer, Johan: Svensk straffrätt. Föreläsningar. Andra bandet. Uppsala och Stockholm 1906–1909 (1911), s. 366 (»Däremot icke ett våld, för hvilket kvinnan gifver efter, ity hon finner det för mödosamt att göra motstånd, eller därför att våldet bibragt henne den öfvertygelsen, att till sist ändock allt motstånd skall visa sig vara fåfängt, eller emedan hon anser att en eftergift vara att föredraga framför att underkasta sig den kännbara behandling, hvaraf våldet givit henne försmak.»)

[60] Kts. Serlachius, Allan: Suomen rikosoikeuden oppikirja. Toinen osa (I puolisko). Toinen painos. Helsinki 1924, s. 74, sekä Honkasalo alaviitteessä 46 mt, s. 100.

[61] Forsman alaviitteessä 48 mt, s. 128, sekä Honkasalo alaviitteessä 46 mt, s. 100.

pidettävä sitä, että säännökseen katsotaan sisältyvän suojatun oikeuden haltijaan kohdistettu velvoite tämän suojatun oikeuden (seksuaalisen itsemääräämisoikeuden) pakolliseen puolustamiseen »kaikin käytettävissä olevin keinoin». Käsitykseni onkin, että rangaistussäännöksen tarkoituksen perusteella ei naiselle voida asettaa sen ankarampaa puolustautumisvelvoitetta kuin, että hän käyttäytymisellään on riittävän selvästi osoittanut, ettei hän todellakaan halua olla sukupuoliyhteydessä kyseisen miehen kanssa juuri tuolloin.[62] Väkisinmakaamisentunnusmerkistöön sisältyviltä pakottamiskeinoilta – väkivallalta tai uhkaukselta – vaadittava voimakkuus ei myöskään aseta esteitä tällaiselle tulkinnalle.

3.1.5. Naisen vastustuksen murtamiseen käytetyt keinot

3.1.5.1. Väkivalta

Naisen vastustuksen murtamiskeinona voi lain mukaan olla väkivalta. Väkisinmakaamissäännöksessä väkivaltaa ei ole mitenkään lähemmin määritelty, joten säännöksen tulkinta ei tällä kohden ole helppo.

(a) Väkivallan laatu

Sinänsä voidaan tehdä ero henkilön väkivaltaisen pitelemisen (våld på person) ja henkilöön kohdistuvan väkivallan (våld mot person) välillä. Henkilöön kohdistuva väkivalta käsittää jokaisen sellaisen voimankäytön (kraftutveckling, Entfaltung von Kraft), joka on riittävä jonkun henkilön vastustuksen murtamiseksi. Henkilöön kohdistuvassa väkivallassa tekijä, yleensä omaa ruumiinvoimaa käyttäen, liikuttaa kohteena olevaa henkilöä tai estää tämän liikkumisen taikka vahingoittaa tätä. Tällaista väkivallan muotoa voidaan myöskin kutsua yksinkertaiseksi väkivallaksi.[63]

Henkilön väkivaltainen piteleminen sisältyy aina henkilöön kohdistuvaan väkivaltaan. Tällä väkivallalla ymmärretään henkilön pahoinpitelemistä taikka hänen liikkumisvapautensa jokseenkin täydellistä riistämistä; väkivalta kohdistuu uhrin ruumiiseen ja murtaa hänen vastarintansa.[64]

[62] Kts. myös alaviitteessä 49 mt, s. 67. Tämä merkitsee nähdäkseni myös sitä, että mikäli naisen kieltäytyminen sukupuoliyhteydestä on täysin selvä – myös tekijälle – alustapitäen, niin mitään varsinaisia puolustautumiskeinoja ei tarvita. Kts. ibidem, s. 66 s.

[63] Kts. Jareborg alaviitteessä 44 mt, s. s. 267 ja alaviitteessä 49 mt, s. 65. Voimassa olevan rikoslain mukaan tämän laatuista väkivaltaa edellytetään mm. seuraavissa tunnusmerkistöissä: RL 25: 1, 25: 7 ja 25: 12. Kts. Honkasalo alaviitteessä 46 mt, s. 81 s.

[64] Kts. Jareborg alaviitteessä 44 mt, s. 267 sekä Honkasalo, Brynolf: Suomen rikosoikeus. Erityinen osa I 2. Varallisuusrikokset. Hämeenlinna 1964, s. 138 s.

Koska ryöstön tunnusmerkistö edellyttää henkilön väkivaltaista pitelemistä, on tätä väkivallan muotoa myös kutsuttu ryöstöväkivallaksi.[65]

Väkisinmakaamisen osalta vaadittavan väkivallan laatu ei ilmene ilman tulkintaa tunnusmerkistöstä (»väkivallalla»), eikä myöskään lain esitöistä.[66] Oikeuskirjallisuudessammekaan kysymykseen ei ole otettu riittävästi kantaa.[67] Lain sanamuodon perusteella on kuitenkin päädyttävä siihen, että n.s. yksinkertainen väkivalta on riittävä. Kun Ruotsin vastaavaa säännöstä (BrB 6: 1) on tulkittu toisin,[68] on perusteena ollut esitöissä ilmaistu kanta.[69] Saksan liittotasavallan vastaavan säännöksen (StGB 177 §)[70] yllä olevasta tulkinnasta poikkeava tulkinta perustuu taas siihen, että väkivaltaan mainitussa säännöksessä rinnastetaan uhkaus, joka »merkitsee pakottavaa vaaraa hengelle tai terveydelle». Tähän ei ole Suomessa mahdollisuutta, koska RL 20: 1 edellyttää vain, että uhkaukseen liittyy »pakottava vaara».

Väkivalta pakottamiskeinona voi siten väkisinmakaamisessa olla sekä henkilön väkivaltaista pitelemistä että henkilöön kohdistuvaa väkivaltaa. Sen ei tarvitse kohdistua suoraan objektin persoonaan, vaan myöskin esineiden välityksellä vaikuttava väkivalta riittää, mikäli sillä on objektiin ulottuva vaikutus.[71] Kysymykseen tulee sekä vis absoluta (eli kohteen omaa toimintakykyä välittömästi estävä väkivalta) että vis compulsiva (eli väkivalta, joka vaikuttaa kohteen tahdonmuodostukseen.[72]

(b) Väkivallan voimakkuus

Väkivallan voimakkuudelle ei väkisinmakaamissäännöksessä ole asetettu minkäänlaisia rajoituksia. Tästä on pääteltävissä, että jokainen väkival-

[65] Myös ryöstöntapainen kiristäminen edellyttää tällaista väkivaltaa (kts. RL 31: 4 mom. 2).

[66] HE 1970: 52, s. 2 sekä Lakivaliokunnan mietintö 1970: 11, s. 2.

[67] Forsman alaviitteessä 48 mt, s. 128, Serlachius mt, s. 73 ja Honkasalo alaviitteessä 46 mt, s. 100.

[68] ». . . genom våld eller genom hot som innebär eller för den hotade framstår som trängande fara . . .» Jareborgin mukaan säännöksessä edellytetään (sen sanamuodosta huolimatta) »råntvång» (= våld på person). Kts. alaviitteessä 44 mt, s. 312.

[69] Kts. SOU 1982: 61. Våldtäkt och andra sexuella övergrepp. Betänkande avgivet av 1977 års sexualbrottskommitté. Stockholm 1982, s. 72 ss.

[70] »mit Gewalt oder durch Drohung mit gegenwärtiger Gefahr für Leib und Leben». Kts. tulkinnasta alaviitteessä 49 mt, s. 64.

[71] Kts. Honkasalo alaviitteessä 46 mt, s. 81. Esimerkkinä voidaan mainita se, että nainen pakotetaan sietämään vahvaa kylmyyttä taikka kuumuutta, kunnes alistuu sukupuoliyhteyteen.

[72] Kts. näistä lähemmin alaviitteessä 49 mt, s. 66.

lanteko toteuttaa tunnusmerkistön. Jos henkilölle annetaan esimerkiksi korvapuusti, on väkivaltaa käytetty.[73]

3.1.5.2. Uhkaus, jossa pakottava vaara on tarjona

Uhkauksella tarkoitetaan sitä, että jokin paha asetetaan kohteen näköpiiriin. Se, millä uhataan tulee olla sellaista, jonka uhkaaja – joko tosiasiallisesti, taikka ainakin uhatun käsityksen mukaan – pystyy toteuttamaan.[74] Uhkauksen ei tarvitse olla sanoin ilmaistu, vaan se voi myöskin ilmetä uhkaajan käyttäytymisestä muuten taikka olosuhteista yleensä.[75] Välttämätöntä ei ole, että tekijä todella aikoo toteuttaa sen pahan, jonka aikaansaamisella hän uhkaa; riittää, että uhattu uskoo uhkauksen vakavuuteen.[76]

(a) Uhkauksen laatu ja voimakkuus

Rikoslain eri tunnusmerkistöissä uhkauksella ymmärretään joko ns. yksinkertaista uhkausta (esim. RL 25: 12) taikka kvalifioitua uhkausta (eli uhkausta, jossa hengen tai terveyden vaara on tarjona; esim. RL 31: 1 ja 31: 4,3). Yksinkertainen uhkaus on mahdollinen varsin erilaisin keinoin (sanoin, kirjoituksin tai konkludenttisin teoin y.m.).[77] Myös se, millä uhataan voi olla varsin erilaista: henkilöön kohdistuvalla väkivallalla, vapaudenriistolla, kunniaan kohdistuvalla loukkauksella, yksityiselämään kohdistuvalla loukkauksella taikka omaisuuden hävittämisellä. Uhkauksena, jossa hengen tai terveyden vaara on tarjona, voidaan pitää vain uhkausta, jonka toteuttaminen sisältäisi väkivallanteon henkilöä kohtaan.[78]

Rikoslain tunnusmerkistöissä tehdään myös ero toisaalta uhkauksen (esim. RL 25: 12) ja toisaalta uhkauksen, jossa pakottava vaara on tarjona (esim. RL 20: 1) välillä. Jotta uhkaukseen liittyisi pakottava vaara, vaaran tulee olla välittömästi uhkaava.[79] Uhkauksena oleva paha uhataan toteuttaa juuri nyt, eikä joskus tulevaisuudessa. Lisäksi ilmaisun »pakottava vaara»

---

[73] Ibidem, s. 64.

[74] Ibidem, s. 67 s.

[75] Jareborg alaviitteessä 44 mt, s. 312.

[76] Honkasalo alaviitteessä 64 mt, s. 122 s.

[77] Honkasalo alaviitteessä 47 mt, s. 82.

[78] Kts. Serlachius mt, s. 74.

[79] Vrt. myöskin RL 3: 6 hätävarjelusäännöksen tulkintaa. Kts. Majanen, Martti: Yksityishenkilön oikeudesta voimakeinojen käyttöön. Rikosoikeudellinen tutkimus. Vammala 1979, s. 41 ss.

on katsottu edellyttävän, että sillä, millä uhataan, on määrätynlaista tuntuvuutta.[80] Tuomioistuimen ratkaistavaksi jäänee kussakin tapauksessa erikseen se, milloin uhkauksella voidaan katsoa olevan »määrätynlaista tuntuvuutta». Väkisinmakaamisen tunnusmerkistössä edellytetään vain yksinkertaista uhkausta. Se, millä uhataan, voi siten olla muutakin kuin sellaista, jonka toteuttaminen sisältäisi väkivallanteon henkilöä kohtaan.[81] Lain mukaan voi uhkaus siten kohdistua mihin suojattuun oikeushyvään tahansa. Muunlaiselle kannalle ei laista – eikä sen esitöistä – ole löydettävissä tukea. Vakiintuneesta oikeuskäytännöstäkään ei voida tässä tapauksessa löytää tukea vastakkaiselle kannalle.[82]

RL 20: 1 mukaan väkisinmakaamiseen sisältyvän uhkauksen tulee kuitenkin olla sellainen, jossa pakottava vaara on tarjona. Yllä esitetyn mukaisesti tämä merkitsee sitä, että uhkauksena käytetty paha uhataan toteuttaa välittömästi ja uhkauksella tulee lisäksi olla riittävää tuntuvuutta; sen on näissä olosuhteissa esitettynä oltava omiaan murtamaan uhrin vastarinta.[83] Tässä suhteessa väkisinmakaamiseen kuuluva uhkaus eroaa vapautta loukkaavaa haureutta koskevassa tunnusmerkistössä edellytetystä uhkauksesta (RL 20: 2): Viimeksimainitun tunnusmerkistön mukaan riittää muukin uhkaus kuin sellainen, jossa pakottava vaara on tarjona.

3.1.5.3. Henkilö, johon väkivalta tai uhkaus kohdistetaan

Väkisinmakaamisessa väkivalta tai uhkaus voidaan kohdistaa joko siihen naiseen, jonka kanssa halutaan sukupuoliyhteyteen, taikka johonkin toiseen henkilöön.[85] Tämän toisen henkilön ei välttämättä tarvitse olla mainitulle naiselle läheinen; riittää, että nainen pystyy samaistumaan väkivallan tai uhkauksen kohteeksi joutuneeseen niin paljon, että hän on valmis ulottamaan omaa inhimillistä suojaamisvaistoa häneen.[86] Väkisin-

[80] Kts. Honkasalo alaviitteessä 64 mt, s. 110.

[81] Näin myöskin Serlachius mt, s. 74.

[82] Pidän siten Honkasalon – ilman perusteluja – esittämää kantaa, ettei »(k)unniaan kohdistuva uhkaus, niin pakottavan vaaran kuin se saattaakin naiselle sisältää, ei toteuttane rikoksen olemusta:» vääränä. Kts. Honkasalo alaviitteessä 46 mt, s. 100.

[83] Kts. Honkasalo alaviitteessä 64 mt, s. 110.

[84] Kts. HE 1970: 52, s. 3.

[85] Epätietoista on voiko tunnusmerkistö täyttyä myös sillä, että tekijä pakottaakseen naisen sukupuoliyhteyteen kanssaan tekee väkivaltaa itselleen taikka uhkaa tällä. Jätän tämän kysymyksen tässä yhteydessä huomioitta. Kts. kuitenkin alaviitteessä 49 mt, s. 69.

[86] Ibidem, s. 69.

makaaminen voi siten toteutua myös tilanteessa, jossa väkivallan tai uhkauksen kohde on naiselle entuudestaan tuntematon.

3.1.5.4. Naisen saattaminen tunnottomaan tilaan tai kykenemättömäksi puolustamaan itseään

Väkisinmakaamisen tunnusmerkistön mukaan väkivallan tai uhkauksen veroiseksi katsotaan naisen saattaminen tunnottomaan tilaan tai kykenemättömäksi puolustamaan itseään. Tunnottomaan tilaan saattaminen voidaan toteuttaa esimerkiksi siten, että naiselle juotetaan tai syötetään hänen tietämättään alkoholia taikka muuta huumaavaa ainetta siinä määrin, että hän on ainakin melkein tajuton.[87] Nainen on saatettu kykenemättömäksi puolustamaan itseään silloin, kun hänen ruumiillinen liikkumavapautensa jonkin tekijän teon kautta (esimerkiksi lääkkeiden tai huumeiden vaikutuksesta) on jokseenkin täysin eliminoitu.

Naisen saattaminen tunnottomaan tilaan taikka kykenemättömäksi puolustautumaan tulee tekijän taholta tapahtua siinä nimenomaisessa tarkoituksessa, että uhrin kanssa tämän jälkeen voisi olla sukupuoliyhteydessä. Tekijän on ymmärrettävä, ettei nainen vapaaehtoisesti suostu sukupuoliyhteyteen; naisen tahto vastustaa sukupuoliyhteyttä on siten oltava tekijänkin tiedossa hänen ryhtyessään esimerkiksi naisen huumaamiseen. Mitään varsinaista puolustautumistekoa ei voida tässä tapauksessa naiselta edellyttää – usein hän ei ilmeisesti edes olisi tällaiseen kykenevä.

3.1.6. Naisen vastustuksen murtamisen ja sukupuoliyhteyden välinen suhde

Väkisinmakaamissäännöksen soveltamisen edellytyksenä on, että naisen kanssa on päästy sukupuoliyhteyteen juuri käyttämällä aikaisemmin mainittuja pakottamiskeinoja. Keinojen avulla nainen pakotetaan sukupuoliyhteyteen, johon hän ei vapaaehtoisesti suostu; keinojen ja sukupuoliyhteyteen suostumisen välillä tulee siten olla kausaaliyhteys.[88]

3.1.7. Tahallisuusvaatimus

Väkisinmakaaminen edellyttää tahallisuutta. Dolus eventualis on tässä suhteessa riittävä; tekijän on täytynyt ymmärtää, että hän pakottamiskeino-

[87] Jos nainen huumaa itsensä vapaaehtoisesti kyseessä ei voi olla väkisinmakaaminen siinäkään tapauksessa, että tämä tapahtuu tekijän yllytyksestä ja myötävaikutuksella. Kyse voi tällöin kuitenkin olla vapautta loukkaavasta haureudesta (RL 20: 2).

[88] Kts. alaviitteessä 49 mt, s. 69 s.

ja käyttämällä toteuttaa sukupuoliyhteyden naisen kanssa, joka tätä sukupuoliyhteyttä vastustaa (taikka ainakin mitä todennäköisemmin vastustaa).[89] Mikäli tekijä ei ole varma siitä, että nainen vakaasti vastustaa sukupuoliyhteyttä, mutta kuitenkin pitää tätä mahdollisuutta todennäköisenä, hänen voidaan katsoa toimineen tahallisesti, jos hän – huomioiden tämän mahdollisuuden – on pakottamiskeinojen avulla päässyt sukupuoliyhteyteen.

Tahallisuusarvostelussa on myös otettava huomioon erehdyksen mahdollisuus: tekoa tehdessään tekijä on erheellisesti uskonut, että nainen vapaaehtoisesti suostuu sukupuoliyhteyteen (ja että hänen mahdolliset vastahakoisuusilmaisunsa kuuluvat hänen haluamaansa seksuaaliseen leikkiin). Tällainen erehdys on tosiasiaerehdys, joka poistaa teon rangaistavuuden.[90]

4. Väkisinmakaamisen todistaminen oikeudenkäynnissä – kanan tekeminen höyhenestä?

> (Rape is an) accusation easily to be made and hard to be proved, and harder to be defended by the party accused, though never so innocent. (Sir Matthew Hale)
>
> In the absence of any other evidence that would show wheather the sex act had been a willing encounter or a rape, some have asked, »Why isn't her word as good as his?» . . . But in a criminal case, when the evidence is neatly balanced, one cannot convict solely on the contested word of the victim.[91]

Rikosoikeudenkäynnissä selvitetään syytetyn syyllisyys tekoon, josta häntä syytetään sekä määrätään – mikäli syyllisyys näytetään toteen – teon lain mukaiset seuraamukset.[92] Syyllisyyden toteennäyttäminen tapahtuu

[89] Kts. tahallisuusarvostelun osalta myös Träskman, P.O.: Kan gärningspersonens uppsåt bevisas med hållpunkter i sinnevärlden? Skuld och ansvar. Straffrättsliga studier tillägnade Alvar Nelson (Red. Nils Jareborg och Per Ole Träskman). Uppsala 1985, s. 56 ss. Näin myös Lackner, Karl: Strafgesetzbuch mit erläuterungen. 14., neubearbeitede Auflage. München 1981, s. 671 s. Tekijäkumppanuustapauksissa esiintyviin tahallisuusarvosteluongelmiin en ota tässä yhteydessä kantaa. Kts. kuitenkin Jareborg alaviitteessä 44 mt, s. 312.

[90] Kts. Vikatmaa, Juha: Erehdyksestä. Rikosoikeudellinen tutkimus. Turku 1970, s. 89 ss. ja s. 233 ss.

[91] Connell & Wilson mt, s. 126 s. ja MacNamara, Donald E.J.: & Sagarin, Edward: Sex, Crime, and the Law. New York & London 1977, s. 61.

[92] Näin Schäfer, Karl: Strafprozzrecht. Eine Einführung. Berlin, New York 1976, s. 92.

todistelun avulla. Toteennäytettävät seikat (todistusteema) ilmenevät aineellisesta oikeudesta (tapaukseen sovellettavista rangaistussäännöksistä). Oikeuden tutkittavana olevasta teosta, ilmenevät ne tosiasiat, jotka todistavat toteennäytettävät seikat (todistustosiasiat). Keinot, joiden avulla todistustosiasiat saatetaan oikeuden tietoon (todistuskeinot), samaten kuin mahdolliset todistuskiellotkin, määräytyvät lähinnä oikeudenkäymiskaaren mukaan. Tuomarin täytyy kuitenkin loppujen lopuksi käyttää todisteiden harkinnassa hyvin paljon omaa kokemustaan ja arvostelukykyään.[93]

4.1. Tuomitsemiskynnys väkisinmakaamisoikeudenkäynnissä

Langettavan tuomion edellytyksenä on aina, että tekijän syyllistymisestä syytteenalaiseen tekoon on täysi näyttö. Täysi näyttö on olemassa, vaikka näytöllä ei ole saavutettu täyttä varmuutta todellisuudessa tapahtuneesta.[94] Erehtymisen vaaran edellytetään kuitenkin olevan oikeuspoliittisesti siedettävä: ei saa jäädä varaa järkevälle epäilykselle syytetyn syyttömyydestä.[95]

Langettavan väkisinmakaamistuomion osalta tämä merkitsee, että täysi näyttö (sellainen, joka ei jätä varaa järkevälle epäilykselle lopputuloksen paikkansapitävyydestä) on esitettävä kaikista niistä seikoista, joista väkisinmakaamisen tunnusmerkistö rakentuu. On esitettävä näyttöä siitä, että syytetty on ollut sukupuoliyhteydessä asianomistajan kanssa (jakso 3.1.2.) ilman hänen suostumustaan (3.1.3.). Mikäli näytetään toteen, että nainen vapaaehtoisesti suostui sukupuoliyhteyteen, ei kyseessä voi olla väkisinmakaaminen.

Sukupuoliyhteyden vapaaehtoisuuden arviointiin vaikuttavat myös todisteet, jotka osoittavat naisen vakaasti vastustaneen sukupuoliyhteyttä. On näytettävä toteen naisen niin selvästi ilmaisseen vastustavansa sukupuoliyhteyttä, ettei hänen vastahakoisuudestaan jäänyt mitään epäilyjä (3.1.4.). Tämän jälkeen on näytettävä toteen, että tekijä käyttämällä väkisinmakaamissäännöksessä mainittuja pakottamiskeinoja (3.1.5.) mursi naisen vastarinnan ja näin pääsi tavoiteltuun sukupuoliyhteyteen (3.1.6.). Viimein on näytettävä toteen, että tekijä toimi tahallisesti.

Syytettyä ei voida tuomita väkisinmakaamisesta mikäli tästä kaikesta ei pystytä esittämään täyttä näyttöä. Näyttövelvollisuus on kaikilta osin

[93] Kts. Ekelöf mt, s. 17 ss.

[94] KKO:n ratkaisu 85/101 (15. 10. 1985).

[95] Kts. tuomitsemiskynnyksestä rikosasioissa myöskin Heinonen, Olavi: Tuomitsemiskynnystä ei syytä laskea. Lakimiesuutiset 1986/1, s. 12 ss. sekä Träskman alaviitteessä 89 mt, s. 56 ss.

kantajapuolella (syyttäjällä ja asianomistajalla; OK 17: 1,2), kuten rikosasioissa yleensäkin. Siten jää esimerkiksi ensisijassa asianomistajan velvollisuudeksi todistaa, ettei sukupuoliyhteys ollut vapaaehtoinen.

4.2. Väkisinmakaamisoikeudenkäynnin todistustosiasiat ja niiden näyttöarvo

Kokemusperäisen todennäköisyyden perusteella asianomistajan rikosilmoitus ja hänen kertomuksensa väkisinmaatuksi tulemisestaan ovat totuudenmukaisia.[96] Varteenotettavina valhemahdollisuuksina on tietenkin otettava huomioon, ettei nainen tunne väkisinmakaamisen legaalimääritelmää ja tekee siten ilmoituksen »väkisinmakaamisesta», joka ei sitä lain mukaan ole. Nainen voi myös tehdä väärän ilmiannon joko tietoisesti taikka tiedottomasti (esimerkiksi siksi, että hän itse on arvioinut todellisen tilanteen väärin). Lain tuntemattomuudesta johtuva virheilmoitus on helposti korjattavissa. Todellisia tapahtumia vääristeleviä ilmiantoja ei väkisinmakaamisen osalta tehtäne useammin kuin muittenkaan rikosten osalta.[97] Varsin tehokkaan esteen tekaistun rikoksen ilmiannolle muodostavat rangaistusuhka väärästä ilmiannosta (RL 26 luku) sekä väkisinmakaamisen tutkinnan asianomistajallekin aiheuttamat haitat ja kärsimykset.

Tästä huolimatta on täysin selvää, ettei asianomistajan kertomus väkisinmakaamisesta ole riittävä näyttö syytetyn syyllisyydestä. Vaikka empiiriset tiedot osoittavat, että 98 % kaikista kertomuksista on totuudenmukaisia, on tuomioistuimen tehtävänä löytää juuri ne kaksi prosenttia, joiden osalta asianomistaja valehtelee.[98] Tämän vuoksi ei asianomistajan kertomukseen valitettavasti ehkä uskota niissäkään tapauksissa, joissa hänen kertomuksensa on täysin totuudenmukainen.

4.2.2. Syyteyn tunnustus

Syytetyn tunnustaminen ei ole rikosasiassa yksinään riittävä näyttö hänen syyllistymisestään syytteessä mainittuun rikokseen (OK 17: 4 mom.

[96] Ruotsissa tehdyn empiirisen tutkimuksen mukaan (SOU 1981: 64) vain muutama prosentti tehdyistä ilmoituksista olivat vääriä (»Några procent av offren erkände att de hittat på sin anmälan eller gett en felaktig beskrivning av den anmälda händelsen»); kts. mt, s. 190.

[97] Väitteet siitä, että naisten tekemät väkisinmakaamisilmiannot usein ovat vääriä, perustuvat ilmeisiin ennakkoluuloihin. Kts. alaviitteessä 98 mt, s. 178, sekä lisäksi esim. Connell & Wilson mt, s. 127 ja s. 143; MacNamara & Sagarin, mt, s. 57 ss. ja Boëthius mt, s. 113 ss.

[98] Kts. Ekelöf mt, s. 24.

2). Yksittäistapauksessa tunnustus voi olla yhtä väärä kuin asianomistajan kertomuskin. Tästä huolimatta voidaan katsoa, että syytetyn tunnustamisella väkisinmakaamisoikeudenkäynnissä jo sellaisenaan on huomattava todistusarvo.[99] Jos asianomistajan kertomus ja syytetyn tunnustus ovat yhtenevät, jää varsin pieni mahdollisuus todellisten tapahtumien poikeamiselle asianosaisten kertomuksista. Väkisinmakaamisrikoksen vakavuuden vuoksi on tällaisessakin tapauksessa kuitenkin löydettävä muutakin syytettä tukevaa näyttöä.

4.2.3. Asianosaisten kertomuksia tukevaa näyttöä

Anglosaksisessa oikeusjärjestelmässä edellytetään tiettyjen rikosten osalta, että langettavan tuomion perustana on – uhrin (taikka jonkun muun todistajana kuullun henkilön) kertomuksen lisäksi – tätä tukevaa lisänäyttöä (»corroboration»).[100] Väkisinmakaaminen on monessa valtiossa ollut tällainen rikos, jonka vuoksi mainittu todistussääntö on varsin usein joutunut arvostelun kohteeksi uhrinäkökulmaa korostavassa kansainvälisessä oikeuspoliittisessa keskustelussa.[101]

Suomen todistusoikeuden perusteella tätä arvostelua on vaikeaa ymmärtää, koska asianosaisten kertomuksille ei meillä minkään rikoksen osalta anneta sellaista näyttöarvoa, joka sellaisenaan olisi yksin riittävä langettavalle tuomiolle. Myös väkisinmakaamistuomion edellytyksenä on, että syytetyn syylliseksi toteaminen perustuu muuhunkin näyttöön kuin osapuolten kertomuksiin. Väkisinmakaamisoikeudenkäynnissä tällaisen riittävän näytön löytäminen saattaa usein olla vaikeaa. Todisteeksi kelpaa kuitenkin periaatteessa jokainen todiste, jonka esittämistä ei ole kielletty ja jolla on – tai saattaa olla – todistusarvoa todistettavan seikan (todistusteeman) osalta.

Seuraavassa käsitellään väkisinmakaamisoikeudenkäynnissä yleensä esiintyviä todistustosiasioita väkisinmakaamisentunnusmerkistön mukaan ryhmiteltyjen eri todistusteemojen perusteella.

(a) Sukupuoliyhteyttä koskeva näyttö

Syytetyn ja asianomistajan välinen sukupuoliyhteys voidaan tietysti – joskin käytännössä verraten harvoin – näyttää toteen oikeudessa todista-

[99] Kts. Tirkkonen, Tauno: Suomen rikosprosessioikeus II. Toinen uusittu painos. Porvoo 1972, s. 138. Empiirisiä tietoja tunnustamisesta väkisinmakaamistapauksissa antavat Hedlund & Lundmarck mt, s. 93 ss.

[100] Kts. Connell & Wilson mt, s. 126 ss. ja 137 ss.

[101] Kts. alaviitteessä 43 mt, s. 27 ss.

jien avulla.[102] Tavallisin todistuskeino on kuitenkin asiantuntijan – lääkärin – antama kertomus, joka perustuu lääketieteelliseen tutkimukseen.

Voimassaolevan oikeuden mukaan (OK 17: 23,1 k. 3) lääkäri on todistajana vaitiolovelvollinen siitä, mitä hän asemansa vuoksi on saanut tietää ja mikä asian laadun vuoksi on pidettävä salassa. Se, jonka hyväksi vaitiolovelvollisuus on säädetty (potilas), voi kuitenkin antaa suostumuksensa todistamiseen.[103]

Asianomistajan suostuttua tekemänsä väkisinmakaamista koskevan rikosilmoituksen yhteydessä oikeuslääketieteelliseen tutkimukseen, eivät siitä saadut tulokset muodosta sellaista seikkaa, joka »asian laadun vuoksi on pidettävä salassa». Kyseessähän on todiste, jonka esittämiseen juuri tutkitulla on oikeudellista intressiä.[104] Syytettyyn mahdollisesti kohdistetun tutkimuksen tuloksia voidaan oikeudenkäynnissä esittää henkilöön käyvää katsastusta koskevien määräysten perusteella (PakkokeinoL 22 §). Virallisen syyttäjän ajaessa syytettä väkisinmakaamisoikeudenkäynnissä syrjäytyy lääkärin vaitiolovelvollisuus jo kyseisen rikoksen törkeyden perusteella.[105]

Oikeuslääketieteellisellä tutkimuksella voidaan ilmeisesti varsin suurella varmuudella todistaa, että nainen on ollut yhdynnässä miehen kanssa. Ensimmäisen yhdynnän jälkeen[106] kuitenkin edellyttäen, että yhdyntä on ollut täydellinen (loppuunsaatettu). Lisäksi edellytetään, että tutkimus suoritetaan suhteellisen pian yhdynnän jälkeen.[107]

[102] Käytännössä ulkopuoliset henkilöt ovat voineet todistaa sukupuoliyhteyden lähinnä ryhmäseksi- ja jengiseksitapauksissa. Näitten todistusten arvo voi kuitenkin olla varsin heikko, koska ko. henkilöt usein ovat olleet itsekin osallisina tapahtumiin jollakin tavalla. Varsinkin kanssasyytetyn tai -epäillyn kertomuksiin on syytä suhtautua hyvin varauksellisesti.

[103] Kts. tästä säännöksestä tarkemmin Hormia, Lauri: Todistamiskielloista rikosprosessissa II. Oikeudellinen tutkimus. Vammala 1979, s. 101 ss. ja Anttila, Inkeri: Lääkärin vaitiolovelvollisuudesta Suomen oikeuden mukaan. Rikosoikeudellisia kirjoitelmia II. Bruno A. Salmialalle 24. 8. 1950 omistanut Helsingin yliopiston lainopillisen tiedekunnan rikosoikeudellinen seminaari. Vammala 1950, s. 21 ss.

[104] Kts. Tirkkonen mt, s. 247.

[105] OK 17: 23 mom. 3 verrattuna RL 20: 1.

[106] Immenkalvon puhkeaminen voi olla tuloksena muustakin kuin yhdynnästä. Nainen on voinut puhkaista sen itsekin. Jos immenkalvossa olevan aukon ympärysmitta on yli 10 sm, se on yleensä riittävän suuri aikuisen miehen siittimen sisääntunkeutumiselle. Kts. Lundevall mt, s. 186.

[107] Siittiöitä ei yleensä voida löytää elävän naisen synnyttimistä 24 tunnin jälkeen yhdynnästä. Ulkosynnyttimistä siittiöt häviävät vielä huomattavasti nopeammin. Hapan fosfaasireaktio saattaa olla positiivinen n. neljä vuorokautta yhdynnästä. Ibidem, s. 186 s.

Oikeuslääketieteellisen tutkimuksen tulokset väkisinmakaamisesta saattavat kuitenkin olla todisteena varsin puutteelliset. Mitään havaittavia jälkiä yhtymisestä ei tarvitse syntyä, koska jo sukupuolielinten varsin lyhyt toisiinsa koskettaminen muodostaa sukupuoliyhteyden.[108] Jos sukupuoliyhteyden ja tutkimuksen välillä on ehtinyt kulua pitempi aika (24 tuntia tai enemmän) on varteenotettavien havaintojen tekemisen mahdollisuus vähäinen.[109] Vaikka tutkimuksessa voidaankin todeta naisen olleen äskettäin sukupuoliyhteydessä, ei yleensä voida riittävällä varmuudella todistaa, että hän on ollut sukupuoliyhteydessä juuri syytetyn kanssa.[110] Tutkimuksessa ei voida myöskään aina osoittaa, että sukupuoliyhteys on ollut vastentahtoinen; itse sukupuoliyhteyden ei tarvitse olla väkisinmakaamisessa väkivaltainen eikä väkivaltainenkaan sukupuoliyhteys aina ole väkisinmakaaminen.[111]

(b) Näyttö naisen kieltäytymisestä/suostumisesta sukupuoliyhteyteen

Ihmisen vapaaehtoinen suostuminen johonkin tekoon on pohjimmiltaan sellaista – sisäisessä tahdonmuodostuksessa tapahtuvaa – tahtomista, jota ulkopuolinen ei välittömästi voi havaita. Siten se ei myöskään sellaisenaan voi olla todistelun kohteena – vain sen mahdolliset ulkoiset ilmaisut.[112]

Naisen suostuminen sukupuoliyhteyteen voidaan yleensä havaita hänen käyttäytymisestään, josta voidaan jälkikäteen esittää todisteitakin. Väkisinmakaamisoikeudenkäynnissä kyse on kuitenkin suostumuksen puuttumisesta eikä sen käsilläolosta. Suostumuksen puuttuminen pyritään useimmiten näyttämään toteen sillä, että nainen vastusti sukupuoliyhteyttä. Kaikista vastustamista tukevista todisteista (esimerkiksi väkivallan merkeistä) päädytään siihen, ettei nainen ollut suostunut sukupuoliyhteyteen.[113]

---

[108] Se, että naisella esim. todetaan olevan täysin ehjä immenkalvo ei ole todiste siitä, ettei häntä ole väkisinmaattu.

[109] Sukupuoliyhteydestä mahdollisesti syntyneet vähäisemmät kosketusjäljet ovat tällöin saattaneet hävitä. Lisäksi tässä tapauksessa on oletettavaa, että nainen itsekin (tietoisesti) on hävittänyt (esimerkiksi pesemällä itseään) mahdolliset jäljet sukupuoliyhteydestä. Kts. myöskin alaviite 106.

[110] Syytetyn jättämät veritahrat taikka häneltä lähtöisin olevat tutkittavan katsastuksessa tai tarkastuksessa löydetyt hiukset saattavat kuitenkin viitata tähän. Kts. Lundevall mt, s. 187.

[111] »Rødhet og irritasjon av genitalia har begrenset betydning for vurdering av om det foregått en forbrydelse, fordi slike forandringar også kan skyldes andre forhold». Ibidem, s. 186.

[112] Kts. Jareborg alaviitteessä 44 mt, s. 253.

[113] Kts. alaviitteessä 43 mt, (Forcible Rape) s. V.

Teoreettisesti tällainen päättely ei kuitenkaan ole oikea. Aikaisemmin todetun mukaisesti (3.1.3.) naisella on oikeus antaa suostumuksensa myös väkivaltaiseen sukupuoliyhteyteen. Väkivallan merkeistä ei siten voida täydellä varmuudella päätellä, ettei nainen ole vapaaehtoisesti suostunut sukupuoliyhteyteen. Koska vapaaehtoisen väkivaltaiseen seksuaalisuuteen alistuminen kuitenkin on poikkeavaa, voi väkivaltaisuudesta kertovien merkkien katsoa todennäköisesti viittaavan siihen, että nainen pakotettiin sukupuoliyhteyteen. Tämä todennäköisyys ei kuitenkaan vapauta tuomioistuinta ottamasta huomioon myös epätodennäköisemmän vaihtoehdon mahdollisuutta.

(c) Näyttö siitä, että nainen vakaasti vastusti sukupuoliyhteyttä

Väkisinmakaamisen tunnusmerkistö edellyttää, että nainen on vastustanut sukupuoliyhteyttä. Ratkaisevaa on, että vastustaminen on koskenut sukupuoliyhteyttä juuri tekijänä olevan miehen kanssa ja juuri kyseisellä kerralla. Tunnusmerkistön mukaisesti vastustuksen ilmaisemisen tulee olla ollut niin selvää, että sitä voidaan pitää vakaana.

Suurimmat todisteluongelmat liittyvät tämän kysymyksen selvittämiseen. Naisen kieltäytymisestä tai vapaaehtoisesta suostumisesta sukupuoliyhteyteen ei useinkaan ole muuta näyttöä kuin osapuolten ristiriitaiset kertomukset.[114] Tilanteessa, jossa näyttöä ei ole juuri kyseessä olevasta tapauksesta, pyritään näyttöä usein löytämään kokemusperäisestä todennäköisyydestä. Seuraavassa selvitän tähän liittyviä ongelmia.

Tuomioistuimen tulee noudattaa todistelussa periaatetta, jonka mukaan esitettävien todisteiden on oltava oikeudellisesti merkityksellisiä. Sallittuja ovat vain sellaiset todisteet, joilla todistusteemaa voidaan näyttää toteen. Tuomioistuimen on myös noudatettava parhaan mahdollisen todisteen periaatetta: Mikäli todistusteemaa voidaan näyttää toteen eri todistustosiasioita tai todistuskeinoja käyttäen, tulee tuomioistuimen valita näistä ne, jotka parhaiten näyttävät todistettavan tosiasian toteen.[116]

Mikäli todistusteemasta ei ole olemassa muuta näyttöä kuin osapuolten toisistaan poikkeavat kertomukset, joutuu tuomioistuin arvioimaan, kumpi kertomuksista on uskottavampi. Tällöin joudutaan myös ratkaisemaan, millaista todistelua osapuolten uskottavuudesta oikeudenkäynnissä voidaan sallia.

[114] Kts. Hedlund & Lundmark, mt, s. 93 ss.

[115] Kts. yleisesti tästä Ekelöf mt, s. 17 ss.

[116] Kts. tästä tarkemmin ibidem s. 26 ss.

Käsitykseni mukaan tällaiseen – varsinkin asianomistajan yleistä uskottavuutta koskevaan – todisteluun on suhtauduttava kielteisesti. Tätä kantaa puoltaa ennen kaikkea se, ettei osapuolten uskottavuus ole oikeudenkäynnin todistusteemana. Uhrin uskottavuus tai epäuskottavuus ei mitenkään vaikuta väkisinmakaamisen tunnusmerkistön täyttymiseen. Todistelun salliminen tästä seikasta merkitsee siten tutkinnan kohdistamista epäoleelliseen seikkaan. Kyseessä on lisäksi asia, jota yksityiselämään kuuluvana on suojattava niin laajasti kuin mahdollista. Asianomistajaksi joutuminen rikosoikeudenkäynnissä ei ole sellainen peruste, joka oikeuttaa murtamaan tämän suojapiirin.[117]

Mikäli naisen suostumisesta tai kieltäytymisestä oikeudenkäynnissä tutkittavana olevaan sukupuoliyhteyteen ei pystytä esittämään välitöntä näyttöä, voidaan siitä yrittää löytää välillistä näyttöä. Käytännössä tämä yleensä merkitsee, että selvittämällä asianomistajan yleistä suhtautumista sukupuoliyhteyteen eri miesten – taikka juuri syytetyn – kanssa, arvioidaan, mikä kyseisessä tapauksessa on uskottavinta; naisen vapaaehtoinen suostuminen vai hänen kieltäytymisensä sukupuoliyhteyteen.

Oikeuskirjallisuudessa tällaisen todistelun sallittavuutta ja merkityksellisyyttä on yleensä puolustettu seuraavan tyyppisillä esimerkeillä:

> Two women go out on dates. One has sexual intercourse on the first date and subsequently with virtually every person she dates; the other is the same age, dates with the same frequency, but is a virgin. If one were to predict which would be more likely to consent to intercourse with her date on that evening, one would predict that the first would consent and the second would not.[118]

Esimerkki vaikuttaa ehkä aluksi varsin vakuuttavalta. Sen lähempi analysointi osoittaa kuitenkin, ettei voida pitää hyväksyttävänä näytön hakemista väkisinmakaamistapauksissa uhrin yleisestä alttiudesta sukupuoliyhteyteen: tulos tulee aina perustumaan sellaisiin olettamuksiin, joiden pätevyydestä ei ole olemassa riittäviä takeita.

Esimerkin kaltaisessa tapauksessa päättelyt toditusteemasta (se, että nainen vastusti/ei vastustanut sukupuoliyhteyttä) perustuvat oleellisesti

---

[117] Kielteisen kannan tueksi voidaan myös esittää se, ettei asianosaisten lausumille anneta samaa merkitystä meillä kuin esim. anglosaksisissa maissa. Tuomiota ei voida perustaa pelkästään osapuolten lausumille. Lausumien totuudenmukaisuus esillä olevassa asiassa tarkistetaan siten asiassa muutoin esitetyn todistelun perusteella – eikä asianosaisten yleisen luotettavuuden mukaan.

[118] Alaviitteessä 43 mt, s. 21 s.

todistusteeman oletettuun alkuperäiseen todennäköisyyteen (den antagna ursprungssannolikheten).[119] Koska nainen on aikaisemminkin suostunut sukupuoliyhteyteen vastaavissa tilanteissa (taikka päinvastoin on aikaisemmin kieltäytynyt sukupuoliyhteydestä), niin hänen oletetaan tässäkin tapauksessa menetelleen vastaavalla tavalla. Tällaiselle päättelylle ei väkisinmakaamisessa ole kuitenkaan olemassa mitään empiiristä perustetta. Todennäköisyydestä jonkin tietyn naisen joutumisesta väkisinmakaamisen uhriksi voidaan esittää ainoastaan varsin yleisiä arvioita.[120] Tämä todennäköisyys on rikoksen luonteen vuoksi (kyseessä on usein tapaus, joka on erilaisten ja ennakolta varsin arvaamattomien seikkojen yhteensattumisen tulos),[121] vain hyvin vähän riippuvainen naisen aikaisemmista seksuaalisista kokemuksista. Mikäli tällaista riippuvuutta voidaan osoittaa, viittaa se siihen, että naisella, jolla on suuri määrä seksuaalisia kokemuksia eri miesten kanssa, on suurempi todennäköisyys joutua väkisinmakaamisen kohteeksi kuin naisella, jolla ei ole aikaisempia tällaisia kokemuksia. Esimerkin kahdesta naisesta mitä todennäköisemmin siis se, joka aina oli suostunut sukupuoliyhteyteen, joutui nyt raiskatuksi (kun hän jostain syystä vastusti sukupuoliyhteyttä juuri tällä kertaa ja juuri tämän miehen kanssa).

Meillä ei kuitenkaan voida katsoa täysin kielletyksi naisen aikaisempien seksuaalisten kokemusten käyttämistä todisteena väkisinmakaamisoikeudenkäynnissä, vaikka varsin ankaria käyttörajoituksia voidaankin puoltaa oikeuspoliittisin perustein. Koska väkisinmakaamissäännöksen suojeluobjektina on naisen seksuaalinen vapaus, eli oikeus päättää kustakin sukupuoliyhteydestä yksittäistapauksena, on hänelle myös väkisinmakaamisoikeudenkäynnissä annettava oikeus rajoittaa oikeudellinen tutkinta juuri tähän tapaukseen.

Väkisinmakaamistapauksessa näyttöongelmia aiheuttavana erityistilanteena on mainittava »provokaatiotapaukset». Tällaisissa tapauksissa naisen oma käyttäytyminen on johtanut tai myötävaikuttanut sen tilanteen syntymiseen jossa mies toteutti sukupuoliyhteyden. Väkisinmakaamisen perustunnusmerkistön kannalta tällaisella provokaatiolla ei ole merkitystä. Vaikka nainen itse onkin ottanut aloitteen sellaiseen hyväilyyn, joka useimmiten käytännössä johtaa sukupuoliyhteyteen, on naisella täysi oikeus kieltäytyä tästä. Mikäli hän riittävän selvästi on ilmaissut vastustavansa

[119] Kts. tästä Ekelöf mt, s. 22.

[120] Kts. SOU 1981: 64, s. 89 ss., s. 143 ss. ja s. 212 ss.

[121] Kts. myöskin Andenaes, Johs.: Nyere forskning om almenprevensjonen – status og kommentar. NTfK 1979, s. 79 s.

sukupuoliyhteyttä, mutta mies tästä huolimatta toteuttaa tämän pakottamiskeinoja käyttäen, toteutuu väkisinmakaaminen.[122] Tilanteen kokonaisarvioinnin perusteella tällainen tapaus kuitenkin saattaa olla sellainen, johon soveltuu väkisinmakaamisrikoksen lievempi rangaistusasteikko.[123]

(d) Näyttö siitä, että tekijä käytti pakottamiskeinoja

Mikäli uhriin kohdistettu väkivalta on ollut riittävän voimakasta, löytyy siitä yleensä myös oikeuslääketieteellisessä tutkimuksessa havaittavia jälkiä. Tällaisten väkivallan merkkien ei kuitenkaan tarvitse olla väkisinmakaamisesta syntyneitä, vaikka ne löytyisivätkin sukupuolielimistä.[124] Todistelua pakottamiskeinoista vaikeuttaa käytännössä usein se, että pakottamiskeinona on käytetty sellaista uhkausta, josta ei jää pysyviä jälkiä. Nainen on saattanut myös luopua vastustuksestaan varsin aikaisessa vaiheessa, pitäessään tilannetta toivottomana.[125] Tätä ei kuitenkaan voida pitää näyttönä naisen vapaaehtoisesta suostumisesta sukupuoliyhteyteen.

(e) Näyttö siitä, että pakottamiskeinojen käyttö mursi naisen vastustuksen

Mikäli on olemassa näyttö sekä siitä, että (a) nainen vakaasti vastusti sukupuoliyhteyttä että (b) häneen kohdistettiin pakottamiskeinoja, että siitä, että (c) nainen tämän jälkeen oli sukupuoliyhteydessä sen miehen

[122] Rikosasioissa noudatettavan yleisen todistusvelvoitesäännön (-taakkasäännön) mukaan kantajan tulee tässäkin tilanteessa näyttää toteen, että nainen vastusti/vakaasti vastusti/riittävän selvästi ilmaisi vastustuksensa. Mikäli on näyttöä naisen myötävaikutuksesta tilanteen syntymiseen, hän joutuu usein vaikeasti löydettävissä olevalla vastanäytöllä näyttämään toteen vastustaneensa sukupuoliyhteyttä vaikka hän suostuikin seksuaaliseen hyväilyyn. Oikeuspoliittisista syistä ei kuitenkaan voida hyväksyä väittämää, jonka mukaan alkuperäistodennäköisyys tässä tapauksessa puhuu sen puolesta, että nainen on suhtautunut hyväksyen kyseiseen sukupuoliyhteyteen.

[123] Kts. Lakivaliokunnan mietintö 1970: 52, s. 2 s.

[124] Lundevall mt, s. 188 s.

[125] Empiiriset tutkimukset ovat osoittaneet, että väkisinmakaajat suhteellisen harvoin ovat käyttäneet/joutuneet käyttämään voimakasta väkivaltaa. Suomessa suoritetussa tutkimuksessa (Virkkunen, Matti & Tenhu, Martti & Penttilä, Antti: Våldtäktsbrott i Helsingforstrakten under åren 1966–1970): NTfK 1973, s. 41 ss.) todettiin, että uhreista 32 % ei oikeastaan lainkaan vastustanut tekoa ja 18 % teki sen vain huutamalla. Ruotsissa tehdyn tutkimuksen mukaan ainakin törkeätä väkivaltaa käytettiin n. 40 %:ssa kaikista tapauksista (SOU 1981: 64, s. 79). Selvästi havaittavia vammoja löytyi kuitenkin vain n. 15 %:ssa kaikista tapauksista (ibidem, s. 83).

[126] Alaviitteessä 49 mt, s. 69 s.

kanssa, jonka kanssa hän tätä ennen oli kieltäytynyt olemasta sukupuoliyhteydessä, voidaan yleensä myös pitää todistettuna, että pakottamiskeinojen ja väkisinmakaamista täyttävän sukupuoliyhteyden välillä on olemassa vaadittava kausaaliyhteys. Naiseen kohdistetut pakottamiskeinot ovat todellisuudessa kuitenkin ehkä voineet kiihoittaa häntä niin, että hän pienellä todennäköisyydellä on saattanut suostua sukupuoliyhteyteen vapaaehtoisesti.

Tätä vastaan puhuu kuitenkin alkuperäistodennäköisyys varsin selvästi, joten naisen vapaaehtoisuutta tukevan näytön tulee tällöin olla varsin vahva.[127]

(f) Näyttö tekijän tahallisuudesta

Väkisinmakaamisoikeudenkäynnissä syntyy harvoin näyttöongelmia itse sukupuoliyhteyden tahallisuudesta: tekijän teon varsinaisena tarkoituksenahan on juuri sukupuoliyhteyden toteuttaminen.[128] Näyttöongelmia liittyy sitä vastoin usein siihen, miten tekijä ymmärsi tilanteen: ymmärsikö tekijä, että nainen vastusti sukupuoliyhteyttä ja että hän pakottamiskeinoja käyttäen mursi tämän vastustuksen? Tämän osalta on syytä tarkastella erikseen kahta mahdollisuutta:[129]

(1) Nainen vastusti sukupuoliyhteyttä, mutta hän ilmaisi tämän vastustuksensa niin huonosti, ettei tekijä voinut kohtuudella ymmärtää sitä vastustamiseksi. Naisen käyttämän ilmaisun ymmärtäminen vastustukseksi ei ollut mahdollista yleisen elämänkokemuksen perusteella eikä myöskään tekijän oman erikoistietämyksen perusteella;

(2) Nainen vastusti sukupuoliyhteyttä, mutta hän ilmaisi vastustuksen niin huonosti, ettei tekijä ymmärtänyt naisen vastustavan sukupuoliyhteyttä. Naisen käyttämä ilmaisu oli kuitenkin niin selvä, että se yleisen elämänkokemuksen perusteella oli täysin mahdollista ymmärtää vakaaksi vastustamiseksi.

Molemmissa tapauksissa on kyse tosiasiaerehdyksestä, eikä tekijän tekoa voida kummassakaan näistä pitää tahallisena väkisinmakaamisena. Mutta pätevätkö samat todistussäännöt molemmissa tapauksissa?

---

[127] Boëthius mt, s. 48 s.

[128] Käytännössä saattaa tietysti olla tapauksia, joissa tekijä ei itse ymmärrä mitä hän tekee ollessaan sukupuoliyhteydessä. Tällöin sukupuoliyhteys ei voida lukea hänen syykseen tahallisena tekona. Kts. Jareborg alaviitteessä 44 mt, s. 65.

[129] Kts. myöskin alaviitteessä 43 mt, s. 6 s.

Yleisen todistustaakkaa koskevan säännön mukaan kantajan on rikosasiassa näytettävä toteen myös se, ettei tapaukseen sovellu mikään oikeuttamis- eikä mikään anteeksiantoperuste.[130] Tämän mukaan kantajan on molemmissa tapauksissa näytettävä, että tekijä ymmärsi naisen vastustaneen sukupuoliyhteyttä. Mikäli kantaja (käytännössä lähinnä asianomistaja) ei tähän pysty, niin syyte on hylättävä myös tapauksessa kaksi. Näin, vaikka kantaja pystyisikin todistamaan naisen käyttämän ilmaisun sinänsä olleen niin ilmeisen, että jokaisen tulisi ymmärtää se vakaaksi vastustamiseksi.

Joissakin poikkeustapauksissa Suomessa noudatetaan käännettyä todistustaakkaa,[131] esimerkiksi silloin, kun kantajan todistusvelvoite muutoin muodostuisi kohtuuttomaksi. Käsitykseni mukaan esillä olevaa tapausta voidaan perustellusti pitää sellaisena, jossa voidaan poiketa yleisestä todistustaakkasäännöksestä. Tämän mukaan kantaja on täyttänyt oman todistusvelvoitteensa sillä, että hän on näyttänyt toteen uhrin ilmaisseen vastustavansa sukupuoliyhteyttä niin selvästi, että jokaisen miehen kohtuudella olisi tullut ymmärtää se vakaaksi vastustamiseksi. Jos syytetty tästä huolimatta väittää, ettei hän ymmärtänyt, naisen vastustuksen olleen vakaa, on hänen myös näytettävä se itse toteen.

5. Loppupäätelmä: kannanotto oikeusvarmuuden puolesta on naisen seksuaalisen turvallisuuden vastustamista?

> Våldtäkt ger följder för alla kvinnor. Det påverkar oss så att vi känner oss otrygga i denna värld . . . . En daglig genomsnittsräddsla, som är så vanlig att vi knappast är medvetna om den. Om vi hade apparater som kunde mäta det skulle vi kunna se hos oss själva att vi får en kroppslig skräckreaktion varje gång vi går ensamma ute på kvällen och hör steg bakom oss. Det är så det påverkar oss: vi känner oss som oönskade gäster i vår egen värld.
>
> Det är ofta svårt all hålla sig i styr när lusten är som störst: Det har lett till att antalet våldtäkter ökat kraftigt. Siffrorna tyder på att våldtäkt hela tiden blir alltmer utbrett och populärt . . . . Bland alltfler män är det på väg att bli accepterat att begå våldtäkt – om lusten blir för stor eller motparten är ovillig. Man räknas knappast längre som sexualförbrytare och långt mindre som avvikare.[132]

[130] Kts. Träskman alaviitteessä 17 mt, s. 39 ss.

[131] Kts. näistä Vanne, Kimmo: Todistustaakka rikosasioissa. OTK-tutkielma 1983, s. 26 ss.

[132] Lainaukset: Meulenbelt, Anja ym.: Till oss själva. På väg mot en befriad kvinnlig

Rikoslain väkisinmakaamissäännös on naisen seksuaalisen turvallisuuden rikosoikeudellinen perussäännös. Säännöksellä on myös merkittävä symboliarvo seksuaalisuuden keskeisen merkityksen vuoksi ihmisen elämässä. Tähän perustuu väkisinmakaamiskysymykselle annettu huomio esimerkiksi naisasialiikkeessä: säännökseen liitetään toiveita ja tavoitteita jotka koskevat naisen yhteiskunnallista asemaa yleensä. Alunperin suhteellisen rajalliseen rangaistussäännökseen turvaudutaan ikäänkuin aseeseen, jonka menestyksellisestä käyttämisestä riippuu koko käytävän taistelun tulos. Aseen tehokkuutta mitataan jokaisessa väkisinmakaamisoikeudenkäynnissä ja vapauttava ratkaisu koetaan tappioksi, josta jokainen nainen kärsii.

Puhtaan tehokkuusarvioinnin perusteella onkin helppo päätyä siihen, että liian moni väkisinmakaamissyyte hylätään näyttämättömänä. Hylättyjen syytteiden suhteellisen suuri määrä juuri väkisinmakaamisrikosten kohdalta, saattaa lisäksi synnyttää käsityksen, ettei väkisinmakaamistapauksiin oikeuslaitoksessa suhtauduta vakavasti. Mikäli väkisinmakaamisluvut samalla lisääntyvät tosiasiallisesti, saattaa jopa syntyä käsitys, että väkisinmakaaminen – ainakin tietyissä oloissa – on hyväksytty.

Tämä tutkimus Suomessa voimassa olevasta väkisinmakaamissäännöksestä on osoittanut, että sitä sekä sen käypää tulkintaa voidaan varsin perustellusti arvostella uhriksi joutuneen naisen vapautta ja itsemääräämisoikeutta korostavilla näkökohdilla. Itse säännös on eräissä kohdin varsin suppea (esim. vaatimus avioliiton ulkopuolisesta sukupuoliyhteydestä ja sukupuoliyhteyden tulkitseminen siten, että sukupuolielinten toisiinsa koskettaminen asetetaan edellytykseksi sen täyttymiselle) ja säännöksen tulkinnassa on usein omaksuttu arveluttavia tekijän syyttömyyttä suosivia näkökantoje (vaatimus uhrin riittävästä fyysisestä kehittyneisyydestä, vaatimus »urhoollisesta» vastustamisesta sekä vaatimus väkivallan ja uhkauksen laadusta ja voimakkuudesta). Näille kannanotoille ei ole löydettävissä muuta tukea kuin se, että ne ovat sellaisten rikosoikeustutkijoiden tekemiä, joiden kannanottoihin on totuttu muutoinkin luottamaan. Tämä ei kuitenkaan muuta sitä tosiasiaa, että kyseiset kannanotot ovat naista syrjiviä.

Väkisinmakaamissäännöstä taikka sen tulkintaa muuttamalla voidaan jossain määrin lisätä mahdollisuutta katsoa, että tapaus, jota jo nyt tosiasiallisesti halutaan pitää väkisinmakaamisena, myös oikeudellisesti on

sexualitet. Stockholm 1982, s. 177 s. ja »Kvinnoslakt». En stridsskrift mot pornografi. Ottar. Boktidningen om sexualitet, samlevnad, samhälle nr 4/1985, s. 18 s. (jossa lainaus miestenlehdestä »Aktuell rapport»).

väkisinmakaaminen. Käydyssä väkisinmakaamiskeskustelussa tätä ei kuitenkaan aina ole pidetty riittävänä. Väkisinmakaamissäännöksen yleisestävyyden vahvistamiseksi on haluttu varmistaa langettavan tuomion aikaansaaminen myös muuttamalla todistustaakkasäännöksiä asianomistajaa suosiviksi sekä laskemalla tuomiokynnystä.

Näihin vaatimuksiin en voi yhtyä, vaikka hyväksynkin ehdotusten perusteluiksi esitetyn pyrkimyksen lisätä naisen yleisiä oikeuksia yhteiskunnassa sekä sukupuolten väliseen tasa-arvoisuuteen.

Rikosoikeusjärjestelmän merkitys miehen ja naisen välisen yhteiskunnallisen tasa-arvon tosiasiallisessa toteuttamisessa on vähäinen ja tästäkin väkisinmakaamissäännöksen merkitys on vain pieni osa. Tarkoituksenmukaisena ei voida pitää sitä, että – tarpeen niin vaatiessa, jopa tämän järjestelmän omia varmuustakeita rikkomallakin – pyritään rikosoikeusjärjestelmää hyväksikäyttäen toteuttamaan tavoitteita, joiden toteuttamista varten tämä järjestelmä ei ole luotu. Tehokkaan tavoitehakuisuuden puolesta esitetyt argumentit menettävät suuren osan ominaispainostaan tilanteessa, jossa nämä argumentit ovat ristiriidassa oikeudenmukaisuusnäkökohtien kanssa.

Syyttömyysolettamalla ja siitä johdettavilla rikoksesta epäillyn/syytetyn henkilön yleisillä oikeuksilla oikeudenkäynnissä on huomattava arvo oikeudenmukaisuuden toteuttamisen takeena. Tästä takeesta ei voida luopua loukkaamatta yleisiä ihmisoikeuksia. Naisen asemaa voidaan parantaa vain varsin vähän kajoamalla rikoksesta epäillyn/syytetyn henkilön yleisiin oikeuksiin. Koska tällainen menettely sen sijaan samalla aiheuttaa kielteisiä vaikutuksia rikosoikeudenhoidon kannalta, ei näihin päämääriin pyrkiviä toimenpiteitä voida hyväksyä. Se, että jokin väkisinmakaamisen uhriksi joutunut nainen joutuu toteamaan, että väkisinmakaaja välttyy rikosoikeudellisesta vastuusta, on siten hinta, jonka hän omalta osaltaan joutuu maksamaan siitä, että jokaiselle rikoksesta epäilylle taikka syytetylle taataan oikeudenmukainen oikeudenkäynti.

Itsesäätely kriminaalipoliittisessa järjestelmässä

Tutkimuslaitoksen johtaja *Patrik Törnudd*

1. Itsesäätelyn käsite

Kun Suomessa 1960-luvun alkupuolella varovaisesti ryhdyttiin kaavailemaan ankaran rangaistusjärjestelmämme lieventämistä, ei varoituksen sanoja puuttunut. Erään varoituksen lausui useissa suullisissa keskusteluissa rikosoikeuden professori Bruno A. Salmiala: »Jos tällä linjalla jatketaan, syntyy ennen pitkää voimakas vastavaikutus, joka johtaa todella ankaraan järjestelmään».

Tämä aitoa huolestumista heijastanut varoitus ei ole – ainakaan toistaiseksi – toteutunut. Eikä liene muitakaan perusteita sille uskolle, että olisi olemassa jonkinlainen rangaistustason tasapainotila, josta poikkeaminen aina kumoutuu yhtä rajulla tai vielä rajummalla vastareaktiolla.

Tästä huolimatta Salmialan varoitus perustui eräisiin kriminaalipolitiikan sisäistä dynamiikkaa koskeviin oivalluksiin, joille jo arkikokemuksesta löytyy vankkaa pohjaa. Jokainen yhteiskunnallinen instituutio tai järjestelmä perustuu yhtäältä etujen, tavoitteiden ja tarpeiden sekä toisaalta tehtävien ja voimavarojen eräänlaiseen tasapainoon. Jos järjestelmän yhteen osaan puututaan, aiheutuu muutospaineita muualla. Itsesäätelyn käsitettä voidaan käyttää kuvaamaan niitä sopeutumismekanismeja, joilla järjestelmä ainakin jossakin määrin pystyy neutralisoimaan vakauttaan uhkaavien voimien vaikutuksen. Seuraavassa tarkastelen itsesäätelyn käsitettä ja sen oikeutusta kriminaalipolitiikassa ja rikosoikeudellisessa järjestelmässä.

Itsesäätelyajattelu kriminaalipolitiikassa perustuu funktionalistiseen yhteiskuntanäkemykseen. Funktionalistisen ajattelun ainaisena kiusauksena on käsitteistön vesittäminen heikkojenkin funktioiden ylenmääräisellä korostamisella. Tässä suhteessa onkin syytä pyrkiä itsekuriin.

Kriminaalipolitiikka ja rikosoikeudellinen järjestelmä ovat jatkuvassa muutostilassa. Tietoa karttuu, aatteet, henkilöt sekä kansallisten ja kansainvälisten virikkeiden luonne muuttuvat. Muotisuuntauksia syntyy ja kuolee. Kaikkea muuttumista ei ole mielekästä luonnehtia itsesäätelyksi. Itsesäätelykäsitteelle tulisi antaa niin rajattu merkityssisältö, että sen ominaispiirteet selvästi erottuvat. Täytyy myös olla mahdollista todeta, mikä muuttuminen nimenomaan *ei* ole itsesäätelyä.

Eräs itsesäätelyn keskeinen piirre on, niin kuin nimikin osoittaa, että systeemi itse säätelee itseään. Norbert Wiener käytti elektroniikan käsitteistöstä tuttua 'takaisinkytkentä'-sanaa kuvatessaan tätä itseohjautuvien järjestelmien ominaisuutta (Wiener 1956). Takaisinkytkennän olemukseen kuuluu eräänlainen tasapainon ylläpitämisen ajatus. Ns. negatiivisen takaisinkytkennän kautta ohjautuva impulssi on sitä voimakkaampi, mitä enemmän ohjausjärjestelmään saapunut ärsyke uhkaa vallitsevaa tasapainoa. Yhteiskunnallisia järjestelmiä kuvattaessa 'tasapaino'-käsite saattaa kuitenkin johtaa harhaan. Lieneekin usein järkevää tyytyä puhumaan yksinkertaisesti vaikutuksen ja vastavaikutuksen välisestä suhteellisuudesta.

Edellä lausutusta käy ilmi itsesäätelyn toinen implisiitti tunnusmerkki: on kysymys tunnistettavissa olevan systeemin toiminnasta. Esimerkiksi pelkkä syy-yhteys ei riitä: vaikka voitaisiin osoittaa, että jokin Ruotsin kriminaalipolitiikan tapahtuma voimakkaasti sävyttää Suomen kriminaalipolitiikan muuttumista, tätä ei pidä pitää itsesäätelynä, ellei pystytä riittävän tarkasti määrittelemään sitä järjestelmää tai järjestelmän osaa, jonka sisäinen dynamiikka tekee vastavaikutuksen välttämättömäksi.

Edellä esitetyn mukaisesti olisi itsesäätelyltä kriminaalipoliittisessa järjestelmässä edellytettävä systeemihakuisuutta, vastavaikutuksen luonnetta sekä ärsykkeen ja vastavaikutuksen välistä suhteellisuutta. Nämä vähimmäisvaatimukset eivät tosin yllä eräisiin verrattain muodollisiin itsesäätelykäsitteen määritelmiin, joita on luotu erityisesti analogioita elollisiin organismeihin hyödyntävissä systeemiteoreettisissa kirjoituksissa (ks. von Wright 1985). Olen seuraavassa kuitenkin halunnut käyttää kriminaalipoliittisen järjestelmän hapuileviin ymmärtämisyrityksiimme soveltuvaa väljää määritelmää.

2. Itsesäätelyn ilmenemismuotoja

Durkheimin tunnettu teesi *kriminalisoinnin* pysyvyydestä – pyhimystenkin valtakunnassa syntyisi omat norminsa omine rikollisineen – on ollut eräänä lähtökohtana Kai T. Erikssonin Massachusettsin puritaaniyhdyskuntaa koskevassa tutkimuksessa. Eriksonin vaikutusvaltainen teos kuvasi ankaran, koko yhdyskuntaa hallitsevan virallisen ja epävirallisen sosiaalisen kontrollin kourissa elävää yhdyskuntaa. Vaikka Raamattu antoikin koko yhdyskunnalle ja myös sen sosiaalisen kontrollin järjestelmälle legitimiteetin ja perustan, muodollisilla, kirjoitetuilla normeilla oli vähäinen merkitys. Kontrolli ja rangaistukset perustuivat osaksi muistikuviin 1600-luvun Englannin rikosoikeudellisesta järjestelmästä ja osaksi Raamatussa hahmoteltujen käyttäytymisohjeiden vapaaseen ja tapauskohtaiseen tulkintaan. Uskonnolliseen lahkolaisuuteen perustuva yhdyskunta vartioi moraalia äärimmäisen ankarasti. Pienetkin jokapäiväisen käyttäytymisen vivahteet arvioitiin ympäristön taholta ja epäillyt normipoikkeamat saattoivat käynnistää rangaistusjärjestelmän (Eriksson 1966, 168–171).

Eriksson toteaa, että Massachusettsin puritaaniyhdyskunta havainnollistaa Durkheimin teesiä rikollisuuden tehtävistä. Voidakseen ylläpitää omia normejaan ankaraan uskonnollisuuteenkin perustuva yhdyskunta tarvitsee synnintekijänsä. Poikkeavuutta ylläpitävien yhteiskunnallisten tarpeiden pysyessä vakiona myös poikkeavuus pysyy eräässä mielessä vakiona. Vaikka puritaaniyhdyskunnan kontrollijärjestelmä perustui pikemmin tapauskohtaiseen, vapaamuotoiseen harkintaan kuin yhtenäisiin normeihin, rikollisuuden määrä pysyi kaiken aikaa varsin samalla tasolla.

Meidän yhteiskunnassamme Durkheimin teesien empiirinen testaaminen on ongelmallista. Yhteiskunnan taloudellinen ja tekninen muuttuminen aiheuttaa meidän aikanamme ensisijaisesti voimakasta painetta kriminalisoidun käyttäytymisen laajentamiseen. Dekriminalisointipaineet eivät lainsäädäntötasolla koskaan nouse esille yhtä nopeasti kuin kriminalisointipaineet ja lainsäätäjä on tunnetusti vastahakoinen dekriminalisoimaan muita kuin vähintään sukupolven ajan desuetudo-asteella olleita rikoksia.

Erilliskysymyksenä voidaan tarkastella rangaistusasteikkojen muodostumista. On ilmeistä, että useissa julkisen keskustelun kohteena olevissa asteikoissa on nähtävissä jonkinlaista aaltoliikettä. Esimerkkinä Suomesta voidaan mainita lapsiin kohdistuneet seksuaalirikokset. Eräiden rikostapausten synnyttämä kohu johti 1950-luvulla kahteen, kahden vuoden väliajoin (1952 ja 1954) tapahtuneeseen rikoslain asteikkojen ankaroittami-

seen. Asteikot tulivat siten muihin asteikkoihin verrattuina epäsuhtaisiksi. Seksuaalirikoskomitean (1969) ehdotuksen perusteella asteikot normaalistettiin. Nähtäväksi jää, missä määrin Ruotsin kautta Suomeen siirtynyt amerikkalainen insesti-keskustelu luo jälleen painetta uuteen ankaroittamiseen.

Ellei lainsäätäjä pysty dekriminalisoinneilla kompensoimaan kehityspaineista aiheutunutta uutta rikoslainsäädäntöä, voisi olettaa, että mahdollinen tarve ylläpitää tasapainoa siirtyisi *rikoslainsäädännön soveltamistasolle,* ja näkyisi sekä suuren yleisön että eri viranomaisten suhtautumisen muuttumisena.

Eräs tätä osoittava tuomioistuinten toimintaan kuuluva, klassinen itsesäätelyä koskeva esimerkki liittyy korkeiden vähimmäisrangaistusten merkitykseen. Korkeat vähimmäisrangaistukset johtavat siihen, että ao. rangaistussäännöstä harvoin sovelletaan. W.E. von Eyben pitää teesiä tällaisten rangaistusten tuomitsemishalukkuutta vähentävästä vaikutuksesta asiantuntijoitten piirissä yleisesti tiedostettuna ja tunnustettuna ja tieto tällaisen mekanismin olemassaolosta on vaikuttanut Tanskan lainvalmistelunkin ratkaisuihin. von Eyben viittaa myös eräisiin tätä teesiä koskeviin havaintoihin eri maissa (v. Eyben 1950, 36–37).

Samansukuinen suomalainen esimerkki olisi Jaakkola & Takalan 'Rattijuopumus 1950–1970', jossa osoitettiin, että ankaroituminen kontrollin jollakin alueella usein johti lievennyksiin toisaalla. Siten esimerkiksi vaatimukset sakkojen korvaamisesta vankeusrangaistuksilla johtivat vankeusrangaistusten lyhenemiseen (Jaakkola–Takala 1971).

Tavallisesti itsesäätelymekanismit eivät kuitenkaan ole virallisesti tiedostettuja. Esimerkkinä itsesäätelystä, jota virallisesti ei tarkoitettu eikä virallistavoitteiden kannalta toivottu, voidaan mainita käytännön vastareaktio siihen, ettei lainsäätäjä Suomessa ollut sisällyttänyt lakiin sopivia uomia, joilla tarve luopua seuraamuksista olisi voinut yksittäistapauksessa toteutua. Kun 1960-luvun alkupuolella silmäiltiin syyttämättä jättämistä koskevia tilastoja, tuli ilmi, että siihen aikaan äärimmäisen tiukoiksi rajattuja syyttämättä jättämissäännöksiä oli vuosittain sovellettu satoihin sellaisiin tapauksiin, joissa jo teon otsikointi osoitti, ettei syyttämättä jättäminen lain mukaan voinut tulla kysymykseen. Miten tämä oli mahdollista? Tilastokeskuksen tiukattua v. 1964 syyttäjiltä selitystä asiaan tuli kierteleviä ja kaartelevia vastauksia: arveltiin, että käytetty rikosnimike ehkä oli epätarkka tai että oikeastaan ehkä oli kyse näytön puuttumisesta tms. Eihän virallisvastauksessa voitu myöntää että koska lain asettamat rajat olivat

aivan liian ahtaat, oli ollut ilmeisen järkevää ne ylittää ja siten päätyä kaikkien osapuolten kannalta mielekkääseen lopputulokseen! Nuorisorikollisuustoimikunnassa kallistuimmekin tulkitsemaan tapausta järjestelmän itsesäätelyksi (Nuorisorikollisuustoimikunta 1966, 11).

Yksittäistapauksessa järkevä itsesäätely saattaa tietenkin periaatteellisesti olla hyvinkin arveluttava. Raimo Lahti kiinnitti Pekka Viljasen väitöskirjaa koskevassa lausunnossaan (Lahti 1984) erityisesti huomiota rikosoikeudellisessa väitöskirjassa tehtyyn tärkeään oikeussosiologiseen havaintoon: Suomen ahtaat ja käytännössä kohtuuttomuuksiin johtavat virkarikossäännökset ovat saaneet tuomioistuimet käyttämään ilmeisen virheelliseksi katsottavaa lain tulkintaa. Viljanen korostaa, että tämä ilmiö 'häivyttää näkyvistä sitä rangaistussäännöstön muuttamistarvetta, joka on olemassa, mutta joka edellyttäisi nimenomaan lainsäätäjän toimenpiteitä' (Viljanen 1984, 540).

Eräät itsesäätelymekanismit tulevat ilmi seuraamustilastojen aikasarjoja tutkittaessa. Kaikki organisaatiot saattavat joutua tilanteeseen, jossa voimavarojen niukkuus pakottaa toiminnan uudenlaiseen kohdentamiseen tai sen järkeistämiseen. Joukkorikollisuuden uudet yksinkertaiset seuraamukset (rangaistusmääräykset, rikesakot) ovat esimerkkejä viranomaisten tietoisesta järkeistämispolitiikasta. Eriasteisten toimenpiteestä luopumisten kehittyminen yhä näkyvämmiksi seuraamuspolitiikan vaihtoehdoiksi voidaan nähdä osittain aikaisemman tosiasiallisen käytännön laillistamisena, osittain pyrkimyksenä kohdentaa niukkoja voimavaroja uudella tavalla. Sekä seuraamusvalikoima että yksittäisten seuraamusten käytön kehitys heijastavat itsesäätelytapahtumia. Vuonna 1968 julkaisemassaan Pohjoismaiden vankilukuja koskevassa artikkelissa Nils Christie totesi, että *vankiluvun* suuret muutokset ovat harvinaisia. Vankiluku kasvaa ja vähenee, mutta pitkän ajan perspektiivissä se näyttää pysyttelevän eräänlaisen 'keskiarvon' tuntumassa (Christie 1968). Tälle Christien havainnolle voidaan esittää kaksi tulkintaa. Ensinnäkin voi todella olla kyse jonkinlaiseen normiarvoon sidotusta lainalaisuudesta. Yhteiskunta ja kriminaalipoliittinen järjestelmä sietävät/tarvitsevat määrätyn määrän vankeja. Tämä määrä, joka ilmeisesti on ilmaistavissa joko absoluuttisena tai ainakin väestöön suhteutettuna prosenttilukuna, heijastaa tasapainotilaa vankiluvun kasvuun ja sen supistamiseen tähtäävien voimien välillä. Vaikka näiden voimien keskinäiset suhteet eri aikoina vaihtelevat, pyrkivät itsesäätelymekanismit pitkällä aikavälillä aina tasapainon palauttamiseen.

Tämän vahvan itsesäätelytulkinnan rinnalle voidaan asettaa toinen,

heikompaan itsesäätelymekanismiin perustuva tulkinta. Lyhytaikaiset vaihtelut eivät tapahdu kiinteäksi oletetun normitason ympärillä, vaan muiden lainalaisuuksien perusteella määräytyvän, muuttuvan normitason ympärillä.

Näiden kahden tulkinnan vertailu havainnollistaa sekä itsesäätelymallin heikkoja että sen vahvoja puolia. Heikkoon itsesäätelyyn perustuvan mallin ongelmana on, ettei sitä hevin pystytä osoittamaan oikeaksi eikä vääräksi: kaikessa – ehkä myös perustason muuttumisessa – voidaan tarvittaessa nähdä itsesäätelyä. Vahva malli saattaa puolestaan – varsinkin jos itsesäätelyn olemassaololle asetetaan ankaria ehtoja – olla kumottavissa empiirisellä aineistolla testaamalla (vrt. jäljempänä jakso 3).

Ajatus voimakkaasti itsesäätelyyn perustuvasta vankiluvun määräytymismekanismista vetoaa kuitenkin arkiajattelun oivalluksiin. Uusien vankiloitten rakentaminen on hidasta. Henkilökuntapoliittiset yms. näkökohdat jarruttavat puolestaan vankiloiden sulkemista vankilaan tuomittujen määrän vähentyessä. Yli- ja alikapasiteetti koetaan siis eri syistä ongelmalliseksi. Lyhyellä tähtäyksellä vankilakapasiteetin alimitoitus suhteessa vankeusrangaistukseen tuomittujen määrään johtaa sietämättömän pitkiin odotusaikoihin. Vankiloiden kapasiteettia lisättäessä nousevat sekä taloudelliset että humanitääriset näkökohdat etualalle. Tuskin edes totalitaarinen diktatuuri voisi ajan mittaan kestää tilannetta, jossa esimerkiksi joka kymmenes kansalainen olisi vankilassa. Sietoraja muuttuu sivistystason ja hyvinvoinnin mukaan.

Vankilukujen jatkuvasti aletessa joustovara on periaatteessa laajempi. Usein esitetty toteamus että tyhjät laitosrakennukset houkuttelevat päättäjiä keksimään niille käyttöä, viittaa varmaankin realiteettiin. Tällaiset järkeistämisnäkökohdat eivät kuitenkaan yksinään voi ohjata kontrollipolitiikan suuntaa. Merkittävämpi lienee rangaistuspoliittisista suhdannevaihteluista toisinaan syntyvä paine käyttää ankarampia rangaistuksia lievennyssuuntaukseksi koetun kehitysvaiheen jälkeen.

Vankilaa voidaan pitää eräänlaisena yhteiskunnallisena keksintönä. On vaikeaa kuvitella yhteiskuntaa, jossa ei olisi minkäänmuotoisia rangaistuksia, mutta voidaan hyvin ajatella että yhteiskunnassa, jossa olisi tarvittavat voimavarat, taito ja halukkuus, vankilan tehtävät voitaisiin hoitaa muilla järjestelyillä (vrt. Anttila 1972). Tämä oivallus muistuttaa siitä, että yhteiskunnallisiin instituutioihin liittyviä itsesäätelymekanismeja on syytä tulkita varovaisesti. Vankiluvun ylenmääräinen kasvu laukaisee jokseenkin varmasti ennemmin tai myöhemmin sen vähenemistä aikaansaavaa itsesäätelyä. Vankiluvun vähenemisen osalta asia saattaa olla toinen. Vankiluvun

jatkuva väheneminen voi pitkällä tähtäyksellä johtaa pysyvään siirtymiseen vaihtoehtoisiin kontrollipoliittisiin ratkaisuihin.

Koska rikoksen käsite määräytyy tietyn toiminnan aiheuttaman yhteiskunnallisen vastavaikutuksen mukaan, voidaan odottaa, että selkeitä *rikollisuuden* itsesäätelymekanismeja löytyy nimenomaan niissä rikoslajeissa, joissa rikollisuuden taso ja rakenne ratkaisevalla tavalla määräytyvät kontrollijärjestelmän toiminnan perusteella. Tähän ryhmään kuuluvat mm. liikenne- ja verorikokset. Viimeksimainittuja koskevana ajankohtaisena suomalaisena esimerkkinä mainittakoon tilastoidun verorikollisuuden määrän suuret vaihtelut vuosina 1978–1980. Kun verohallituksen yleiskirjeessä kehoitettiin entistä tunnontarkemmin ilmoittamaan verorikokset poliisille, tämä näkyi vuoden 1979 tilastoissa verorikollisuuden aaltona. Kun voimakas lisääntyminen koettiin eri viranomaisportaissa suurena rasituksena, tilanne johti verrattain pian määräysten muuttamiseen ja vastaavasti tilastoidun verorikollisuuden vähenemiseen (Rikollisuustilanne 1984, 61–62).

Edellä esitetty esimerkki koski verrattain yksinkertaista, voimavarojen riittävyyteen perustuvaa mekanismia. Tilanne on usein monisäikeisempi. Wilkins on korostanut viranomaisten osuutta ns. rikollisuusaaltojen syntymisessä; voimistuva kontrolli johtaa lisääntyvään rikollisuuteen, joka puolestaan laukaisee uutta kontrollin ja rikollisuuden kehäkulkua (Wilkins 1966, 92). Ditton on laajentanut Wilkinsin mallin käsittämään sekä rikollisuuden kasvun että sen alenemisen. Dittonin mukaan vähenevän tuotoksen lainalaisuus vaikuttaa samalla tavalla rikollisuuskontrollin kuin talouselämän konjunktuureihin. Suhdannehuipun ohittamisen jälkeen kontrollitoimenpiteet tuottavat yhä vähemmän, rikollisten määrän ehtyessä ja viranomaisten motivaation heikentyessä ao. rikollisuuden muodon uutuusarvon vähenemisen myötä (Ditton 1979, 36).

Ditton on siten pukenut mallin muotoon sen, mikä kriminaalipolitiikan arjesta on hyvinkin tuttua rikollisuuskontrollin – ja suuren yleisön mielenkiinnon – nousu- ja laskusuhdanteista. Dittonin tulkintojen kärjistynyt kontrolliperusteisuus – (kaikki rikollisuus on kontrollin synnyttämää; ei ole olemassa mitään piilorikollisuutta) – estää häntä sisällyttämästä malliinsa faktisen rikollisuuden muuttumista. Tuntuisi kuitenkin luontevalta olettaa, että alenevan tuotoksen mekanismi näkyisi myös silloin, kun jonkin rikoslajin äärimmilleen tehostunut kontrolli on vaikuttanut kansalaisten suhtautumiseen ja käyttäytymiseen siten, että jossakin vaiheessa lisätoimet ainakin kontrollipolitiikan ammattilaisten silmissä eivät näytä tarpeellisilta tai mahdollisilta. Tässä yhteydessä voidaan viitata liikennejuopumustyö-

ryhmän äskettäin julkistamaan toteamukseen, että Suomen liikenne kuuluu Euroopan 'raitteimpiin' sekä työryhmän (raittiustaholta ankarasti arvosteltuun) puuttuvaan innostukseen keksiä uusia ankaria toimenpiteitä liikennejuopumuksen eliminoimiseksi. (Liikennejuopumustyöryhmän mietintö 1985). Toisella tavalla ilmaistuna: Ehkä jatkuva hakuammunta on vihdoinkin antanut meille realistisen käsityksen liikennejuopumuksen rangaistustason joustokertoimesta (Törnudd 1980).

Rikollisuuden dynamiikan oikein ymmärtämiseksi olisi tiedostettava myös viranomaisiin kohdistuvien paineiden aaltoilu. Yhdysvaltalainen tutkija Harold Barnett (1985) tiivistää taloudellista rikollisuutta koskevassa tarkastelussaan eräiden taloustieteellisiä selitysmalleja soveltavien kollegojensa havainnot seuraavasti:

> 'The political success of labor and environmental groups in extending regulation at one stage of the regulatory process encourages corporate interests to succeed at the next stage. When they do, the extent of regulation is constrained. Labor and environmental groups point to the consequences and demand reregulation.'

Tällaisia 'sääntelyn kehäkulkuja' (regulatory cycle) voidaan paikallistaa lukuisilla aloilla, joilla erilaisten painostusryhmien panos on merkittävä.

Itsesäätelyn paikallistettaessa voi nimenomaisesti olla syytä tarkastella kontrollia verrattain yleisesti. Siten keskittyminen pelkästään vankilukuihin tai keskirangaistuksiin voi estää havaitsemasta määrän ja laadun yhteisvaikutusta. Vaikka rangaistavien määrä muuttuu, saattaa 'rankaiseminen' kokonaisuudessaan pysyä muuttumattomana, jos määrä jossakin mielessä on korvattavissa ankaruudella. Voisiko eräiden suurten maiden ankarahko rangaistustaso osittain liittyä näiden maiden pieniin maihin verrattuna tehottomampaan sosiaaliseen kontrolliin, ja sen seurauksena muodolliseen kontrolliin voimakkaasti nojautuvaan kriminaalipolitiikkaan, jolle on tunnusomaista alhainen kiinnijoutumis- ja selvitysprosentti? (vrt. Anttila–Törnudd 1983, 96). Jukka Kekkonen on huomauttanut, ettei selvitysprosentti näytä selittävän eri Pohjoismaiden ankaruuseroja (Kekkonen 1983). Onkin aiheellista tarkastella tehokkuutta sekä rangaistustaakan kohdentumismekanismeja laaja-alaisesti, useita mittapuita käyttäen. Joskin pohdiskelu tämänkaltaisista lainalaisuuksista tavallisesti jää olettamusten esittämisen tasolle, se muistuttaa meitä siitä, että kriminaalipolitiikkaa tulee aina arvioida myös kustannusten ja kärsimysten jakautumisen valossa.

Kontrollikoneiston konjunktuureista erillään olevan faktisen rikollisuuden alalta lienee vaikeaa paikallistaa aitoa itsesäätelyä. Eräisiin rikoslajeihin

liittyviä kyllästymismekanismeja ei voida luontevasti pitää itsesäätelynä. Jos jonkin rikoslajin väheneminen näyttää selittyvän potentiaalisten uhrien vähitellen tehostuneella rikoskohteiden suojelulla, on tosin kysymys eräänlaisesta itsesäätelytapahtumasta. Mutta koska sen systeemin rajat ja luonne, jonka piirissä tällaisessa tapauksessa liikutaan, jäävät epämääräisiksi, voitaneen tällaiset tapahtumasarjat jättää tässä tarkastellun itsesäätelyn ulkopuolelle.

3. Itsesäätelymallien empiirinen tutkiminen vankiaineistoilla

Vuonna 1973 julkaisemassaan artikkelissa Alfred Blumstein ja Jacqueline Cohen esittivät myöhemmissä kommentaareissa 'Durkheim-Blumstein tasapainoteoriaksi' kutsutun selitysmallinsa. Hieman mahtaileva käsitteistö perustuu siihen, että kun Durkheim ensisijaisesti keskittyi rikollisuuden sosiaalisiin funktioihin ja näiden funktioiden edellyttämään vähimmäis- tai vakiorikollisuuteen, Blumstein ja Cohen puolestaan ovat nimenomaisesti kiinnostuneita seuraamuksista ja tutkivat 'the stability of punishment' -ilmiötä lähinnä vankilukujen perusteella. Kuten Blumstein ja Cohen itsekin toteavat, on kuitenkin jo Durkheimin rikollisuuskäsitysten perustana se, että rikollisuus nähdään yhteiskunnallisen vuorovaikutustapahtuman tulokseksi. Nimenomaan yhteiskunnan reagointi rikollisuuteen varmistaa rikollisuuden yhteiskunnallisten tehtävien täyttymisen. Tasapainon ylläpitämiseen tarvitaan erilaisia sopeuttamismekanismeja. Durkheim viittasi kriminalisointirakenteen muuttumisen kautta tapahtuvaan sopeuttamiseen. Mutta yhteiskunta pystyy luonnollisesti säätelemään julkisen huomion kohteena olevan rikollisuuden määrää myös rikosoikeudellisen järjestelmän muihin osiin liittyvillä mekanismeilla. Blumstein ja Cohen pyrkivätkin osoittamaan, että vankiluku pysyy pitkällä tähtäyksellä vakiona: vankilukujen muutokset ovat luonnehdittavissa satunnaisvaihteluksi tasapainotilan tai pysyvän trendin ympärillä (Blumstein ja Cohen 1973). Vain poikkeukselliset tapahtumat kuten sodat yms. mullistukset häiritsevät ohimenevästi tasapainoa.

Neljä vuotta myöhemmin julkaistussa kirjoituksessa Blumstein ja hänen työtoverinsa jatkavat tämän mallin kehittelyä (Blumstein–Cohen–Nagin 1977). Nyt tarkastelu on muodollisempaa ja matemaattisempaa; tasapaino-olettamus pyritään osoittamaan oikeaksi testaamalla autoregressiivistä mallia, jossa määrätyn vuoden vankiluku selitetään yksinomaan aikaisempien vuosien vankiluvuilla ja satunnaissuureella. Ainakin lyhyellä tähtäyk-

sellä nähdään tuomioistuinten rangaistuskäytäntö pääasiallisena sopeuttamismekanismina.

Perusoivalluksen täsmentäminen muodollisen ja falsifioitavissa olevan tilastollisen mallin muotoon on ansiokasta mutta samalla luonnollisesti myös riskialtista. Joku voi tarttua haasteeseen ja osoittaa, että juuri näin muotoiltu tilastollinen malli ei toimi uskottavasti, kun sitä testataan uudella aineistolla tai tarkennetuilla menetelmillä. Niinpä mm. Greenberg (1977) ja Berk työtovereineen (1981) ovatkin matemaattisia kaavoja täynnä olevissa artikkeleissaan osoittaneet harhaiseksi sen olettamuksen, että Kanadan tai Kalifornian vankilukusarjat olisivat pelkästään satunnaisvaihtelua jonkin kiinteän arvon ympärillä. Vankilukua nostavat ja laskevat mm. erilaiset väestölliset ja taloudelliset tekijät. Tämä vastannee myös useimpien kriminologien ja vankeinhoidon asiantuntijoiden näkemystä. On olemassa muutakin itsesäätelyä kuin rikosoikeudellisen järjestelmän itsesäätelyä, eikä kaikkia rikosoikeudellisen järjestelmän tapahtumia ole syytä tulkita itsesäätelyksi.

Mutta 'Durkheim-Blumstein' -mallin hylkääminen sen vuonna 1977 esitetyssä kärjistetyssä muodossa ei toki merkitse kriminaalipoliittisten itsesäätelyteorioiden hylkäämistä. Vaikka Berk ja hänen työtoverinsa olivat aluksi poleemisessa innostuksessaan jopa valmiita asettamaan kysymyksenalaiseksi koko ajatuksen vankiluvun stabiliteetista, nämä puheet peruttiin muutama vuosi myöhemmin julkaistussa tutkimuksessa (Berk et al. 1983). Kalifornian vankilukujen kehityksessä on todella havaittavissa stabiliteettia ylläpitäviä itsesäätelymekanismeja. Nämä mekanismit näyttävät kuitenkin kalifornialaisen aineiston perusteella liittyvän pikemminkin ehdonalaisesta vapauttamisesta päättävien viranomaisten kuin vankeja vankiloihin toimittavien viranomaisten toimintaan (vrt. vastaavat kokemukset Suomessa esim. 1940-luvulla – Anttila–Törnudd 1983, 95).

Sekä 'Durkheim-Blumstein' -mallin puolustajia että arvostelijoita voidaan mielestäni arvostella yrityksistä pukea oivalluksensa taloustieteilijöiden suosimien kaavojen muotoon, jossa itsesäätelypaine käsitetään aina kuvassa mukana olevaksi vektoriksi. Voidaan näet hyvinkin ajatella että määrätyt, esimerkiksi nimenomaan juuri kriminalisointeihin sekä syyttäjistön ja tuomioistuinten toimintaan liittyvät, itsesäätelymekanismit laukeavat vasta sen jälkeen, kun rangaistusjärjestelmää ylläpitävien tarpeiden ja voimavarojen tasapainon siirtymisessä on ylitetty määrätty kynnysarvo. Amerikkalaisten tutkijoiden suosimat tilastolliset mallit eivät liene kovin soveliaita vain määrättyjen olosuhteiden konstellaatiossa tapahtuvien ilmi-

öiden tutkimiseen. Tietenkin itsesäätelyä koskevat olettamukset pitäisi pyrkiä asettamaan sellaiseen muotoon että ne ovat kumottavissa. Mutta – tämä kritiikki on aikaisemminkin lausuttu yleisenä 'ekonomistikriminologien' toimintaa koskevana arvosteluna – selitysten rakentaminen muutaman kvantifioitavissa olevan muuttujan varaan johtaa helposti harhaan, ellei mallin rakentelua täydennetä tosiasiallista tapahtumankulkua erittelevällä ja sen ymmärtämiseen tähtäävällä tutkimuspanoksella (Törnudd 1978).

4. Haaste kriminaalisosiologeille

Kriminaalipoliittisen itsesäätelyn merkityksestä on ja tulee varmasti olemaan erilaisia mielipiteitä. On ymmärrettävää että kaikki puheet itsesäätelystä voivat ärsyttää sellaista uudistuksia ajavaa kriminaalipoliitikkoa, joka haluaisi kaikkien olevan innolla mukana jossakin mullistavia parannuksia lupaavassa uudistushankkeessa. Vastaavasti itsesäätelykäsitteistö voi tarjota liian halpahintaisen argumenttiarsenaalin niille, jotka eivät halua osoittaa mielenkiintoa tai voimavaroja johonkin järjestelmän parannukseen, vaan luottavat siihen, että asiat järjestyvät itsestään. Jokainen lainvalmistelutyössä mukana ollut tietää, miten helposti ulospääsytienä hankalaksi osoittautuneen kirjoittamisongelman ratkaisemiseksi nähdään asian sysääminen soveltajien harteille; 'kyllä tuomioistuimet tulkitsevat tätä pykälää järkevästi'. Aina ei ole perustetta sellaiseen luottavaisuuteen. Greenberg varoittaakin itsesäätelymalleihin ehkä liittyvästä 'itsetyytyväisyydestä'. Mutta itsesäätelyn unohtaminen on vielä kohtalokkaampaa. Emme pysty tehokkaasti ohjaamaan kontrollipolitiikkaa ellemme ymmärrä miten se toimii. Kokemus ja kriminologinen tietämys viittaavat voimakkaasti erilaisten itsesäätelymekanismien olemassaoloon, vaikka meillä ei ole kovin paljon tietoa niiden luonteesta ja merkityksestä. Näiden mekanismien tutkiminen on erittäin vaikeaa – osittain samoista syistä kuin sellaisen systeemihakuisen vaikutusmekanismin kuin 'yleisestävyyden' tutkiminen on vaikeaa. Tässä on haaste mielikuvitusrikkaille kriminaalisosiologeille. Miten lisätä itsesäätelyprosessien ymmärtämistä sortumatta käsitteen vesittämiseen tai eksymättä ahtaitten taloustieteellisten mallien umpikujaan? Vaikka itsesäätelykäsite vetoaakin taloustieteellisiin ajatusmalleihin, olisin taipuvainen tässä vaiheessa toivomaan enemmän ymmärtävää, pehmeitä menetelmiä suosivaa tutkimusotetta.

Vielä eräs peruste itsesäätelyn tutkimisen puolesta. Jos itsesäätelyn

olemassaoloon uskotaan, mutta sen merkitystä yli- tai aliarvioidaan, seuraukset voivat olla kohtalokkaita. Pysyäkseni edelleen lainvalmistelun ongelmissa voin todeta, että useammin kuin yhden kerran, kun käynnissä olevassa rikoslainsäädännön uudistamistyössä olen itse joutunut ottamaan kantaa esimerkiksi jonkin rikoksen privilegioidun muodon luomiseen ja/tai perusrikoksen vähimmäisrangaistukseen, ovat oletukset itsesäätelystä ratkaisseet lopputuloksen. Kontrollipolitiikan keskeisenä ongelmana on kriminalisointi- ja rangaistusvoimavarojen säästeliäs käyttö. Jos jokin tekomuoto on suhteellisen harvinainen ja tunnusmerkistö sisältää normatiivisia ainesosia, saattaa rangaistusten säästeliään käytön varmistamiseksi olla syytä luopua privilegioidusta muodosta ja luottaa siihen, että korkea vähimmäisrangaistus, edellä esitetyn mukaisesti, pitää säännöksen soveltamisen vähissä. Toivottavasti tutkimus ei paljasta tämän oletusrakennelman rakentuneen hiekalle – perusteita asian tutkimiseen joka tapauksessa on!

Loppusanat

XXIX lakimiespäivillä äskettäin pitämässään esitelmässä Pekka Kuusi esitti lakimiesten erääksi tehtäväksi itseohjautuvan käyttäytymisen muuttamisen 'ohjattavaksi käyttäytymiseksi' (Kuusi 1985). Tietoisuuden tason kohotessa onkin luonnollista pyrkiä myös itsesäätelyn hallitsemiseen, sen muuttamiseen sääntelyksi. Kuten kaikki inhimillisen tietoisuuden tason syventämiseen liittyvät tavoitteet, tämäkin tavoite on ikuisesti etääntyvä. Aavistettu tai vain puolinaisesti ymmärretty itsesäätely tulee aina olemaan kriminaalipoliittisen järjestelmän realiteetti.

Funktioanalyysin tavoin myös itsesäätelykäsitteistö on parhaimmillaan yleisselitysten ja detaljianalyysin välimaastossa. Itsesäätelyoivalluksista ei ole syytä pyrkiä johtamaan yleispäteviä, koko järjestelmän tasapainoa ilmaisevia selitysmalleja. Itsesäätelykäsitteistö on työväline, joka auttaa meitä ymmärtämään järjestelmän toimintaa, mutta se ei pysty osoittamaan toimintamme tavoitteita.

Kirjallisuutta

Anttila, Inkeri: Control without repression. Teoksessa 'Prisons past and future' ed. J. Freeman. Cambridge 1972, 187–197.

Anttila, Inkeri – Törnudd, Patrik: Kriminologia ja kriminaalipolitiikka. Juva 1983.

Barnett, Harold C.: Conceptualizing corporate crime. Paper presented to the American Society of Criminology, November 13–17, 1985, San Diego, California.

Berk, Richard A. – Rauma, David – Messinger, Sheldon L. – Cooley, Thomas F.: A test of the stability of punishment hypotheses: the case of California, 1851–1970. American Sociological Review, vol. 46, 1981, 805–829.

Berk, Richard A. – Messinger, Sheldon L. – Rauma, David – Berecochea, John E.: Prisons as self-regulating systems: a comparison of historical patterns in California for male and female offenders. Law and Society Review, Volume 17, Nr. 4 (1983), 547–586.

Blumstein, Alfred – Cohen, Jacqueline: A theory of the stability of punishment. Journal of Criminal Law and Criminology, vol. 64, 2/1973, 198–207.

Blumstein, Alfred – Cohen, Jacqueline – Nagin, Daniel: The dynamics of a homeostatic punishment process. Journal of Criminal Law and Criminology, Vol. 67, 3/1977, 317–334.

Christie, Nils: Changes in penal values. Scandinavian Studies in Criminology. Vol. 2. Oslo–Bergen–Tromsoy 1968, 161–172.

Ditton, Jason: Controlology – beyond the new criminology. Guildford 1979.

v. Eyben, W.E.: Strafudmåling. Kobenhavn 1950.

Eriksson, Kai T.: Wayward puritans. New York 1966.

Greenberg, David F.: The dynamics of oscillatory punishment processes. The Journal of Criminal Law and Criminology, Vol. 68, 4/1977, 643–651.

Jaakkola, Risto – Takala, Hannu: Rattijuopumus 1950–1970. Kriminologinen tutkimuslaitos. M: 13. Helsinki 1971.

Kekkonen, Jukka: Arvostelu teoksesta 'I. Anttila – P. Törnudd: Kriminologia ja kriminaalipolitiikka'. Lakimies 3/1984, 362–365.

Kuusi, Pekka: Valtiotieteen tohtori Pekka Kuusi perää lakimiehiltä itseluottamusta. (Suomen Lakimiesliiton XXIX Lakimiespäivillä pidetyn esitelmän seloste). Lakimiesuutiset 12/1985, 7–8.

Lahti, Raimo: Arvostelu teoksesta 'P. Viljanen: Virkarikoksista'. Lakimies 6/1984, 887–900.

Liikennejuopumustyöryhmän mietintö, Helsinki 1985.

Nuorisorikollisuustoimikunnan mietintö. Komiteanmietintöjä 1966: A 2. Helsinki 1966.

Rikollisuustilanne 1984. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos, Helsinki 1985.

Seksuaalirikoskomitean mietintö. Komiteanmietintö 1967: A 12 Helsinki 1968.

Törnudd, Patrik: Rattijuopumuksesta – spekulaatiota ja introspektiota. Sosiologia 3/1978, 186–187.

Törnudd, Patrik: Ideologi och straffvärde. Teoksessa 'Påföljdsval, straffmätning och straffvärde'. BRÅ-rapport 2. Stockholm 1980.

Viljanen, Pekka: Virkarikoksista. Vammala 1984.

Wiener, Norbert: The human use of human beings. New York 1956.

Wilkins, Leslie: Social deviance. Liverpool 1964.

von Wright, Johan: Systeemiteorian alkeita. Psykologia 4/1985, 243–247.

Rikosoikeustieteen organisatorinen ja henkilöpoliittinen tila ja tulevaisuus

Vt. professori *Terttu Utriainen*

Instituuttien asema

Yhteiskunnalliset instituutiot ovat organisaatioita, joiden toimintojen kautta kulttuuria ylläpidetään ja kehitetään. Yhteiskunta voi myös tieteellisten instituutioittensa kautta suojella kulttuuriaan tai sen osaa, mutta myös holhota ja rajoittaa sitä.[1]

Perinteisesti rikosoikeustiedettä on Suomessa harjoitettu yliopistojen oikeustieteellisissä tiedekunnissa. Vuoteen 1961 saakka ainoa oikeustieteellinen tiedekunta sijaitsi Helsingin yliopistossa. Luonnollisesti Helsingin yliopiston rikosoikeuden professorit saivat silloin sekä tiedemiehinä että lainvalmistelun asiantuntijoina monopoliaseman. Suomalaista rikosoikeustiedettä rikastuttavana piirteenä voidaan kuitenkin pitää sitä, että rikosoikeuden professorit ja rikosoikeudessa väitelleet henkilöt edustivat tuolloin yleensä eri koulukuntia ja eri mieltä ollessaan joutuivat argumentteinaan esittelemään myös erilaisia ulkomaisia rikosoikeudellisia ratkaisuja. 1970-luvulle saakka rikosoikeudellista kirjallisuutta lukevat henkilöt saattoivat melko hyvin seurata eurooppalaisen rikosoikeuden virtauksia yksinkertaisesti lukemalla rikosoikeuden professoreiden tuotantoa.

Tunnettuja esimerkkejä samanaikaisesti vaikuttaneista, eri koulukuntia edustaneista suomalaisista rikosoikeustieteilijöistä olivat *Jaakko Forsman* ja *Allan Serlachius*, joista edellinen edusti klassista ja jälkimmäinen

[1] *Niemi, Irmeli,* Kulttuuri yhteiskunnallisena voimavarana.
– Tiede ja kulttuuri yhteiskunnallisena voimavarana. Lapin tiede- ja kulttuuripäivän 23. 3. 1985 alustukset. Lapin korkeakoulun hallintoviraston julkaisuja N:o 6/1985 s. 6–7. Rovaniemi 1985.

sosiologista koulukuntaa. Vastaavasti rikosoikeudellista keskustelua pitivät aikanaan yllä *Bruno Salmiala* ja *Brynolf Honkasalo*, joista edellinen korosti rangaistuksen yleisestävää ja jälkimmäinen sen erityisestävää vaikutusta. Vastaavasti erilaista koulukunta-ajattelua edustivat samanaikaisesti Helsingin yliopistossa 1960- ja 70-luvuilla rikosoikeuden professuureja hoitaneet *Reino Ellilä* ja *Inkeri Anttila*. Edellinen Salmialan perintöä jatkaen korosti edelleen rangaistuksen yleisestävyyttä ja klassista rikosoikeudellista ajattelua. Inkeri Anttila puolestaan ryhtyi 1970-luvulla painottamaan kriminaalipolitiikan keskeistä asemaa rikosoikeudellisessa päätöksenteossa.[2]

Tällä hetkellä Suomessa on kolme oikeustieteellistä tiedekuntaa, joissa on omat rikosoikeustieteelliset yksikkönsä. Henkilöresursseiltaan ja opiskelijamääriltään ne eroavat toisistaan. Samoin yksiköiden hallinnollinen rakenne on tiedekuntien perustamisajankohdasta riippuen erilainen.

Helsingin yliopiston rikos- ja prosessioikeuden laitos toimii oikeustieteellisen tiedekunnan yhtenä laitoksena. Myös Turun rikos- ja prosessioikeudellinen yksikkö toimi aluksi erillisenä laitoksena. Myöhemmin siitä tuli julkisoikeuden laitoksen osa. Vuonna 1985 Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan eri laitokset sulautettiin yhdeksi hallinnolliseksi laitokseksi. Lapin korkeakoulussa oikeustieteiden opetus jo alunperin organisoitiin yhdeksi osastoksi. Koko oikeustieteellinen tiedekunta toimii siten hallinnollisesti yhtenä laitoksena. Turun ja Rovaniemen hallintomalli on tässä suhteessa samanlainen kuin esimerkiksi Uppsalassa, jossa oikeustieteellinen tiedekunta toimii niin ikään yhtenä laitoksena.

Henkilöresursseiltaan Helsingin yliopiston rikos- ja prosessioikeuden laitoksella on eniten tieteenharjoittajia, toiseksi suurin on Turku ja pienimpänä yksikkönä on Lapin korkeakoulu. Opiskelijamäärään suhteutettuna paras henkilöresurssitilanne rikos- ja prosessioikeudessa on Turussa, toiseksi paras Rovaniemellä ja huonoin Helsingissä:

	Helsinki	*Turku*	*Rovaniemi*
professorit	5	2	2
apul.professorit	2	1	–
assistentit ja yliassistentit	5	3	1
yhteensä	12	6	3
opiskelijamäärä	2.600	870	560

[2] *Utriainen, Terttu*, Syyllisyys muuttuvana käsitteenä. Historiallis-dogmaattinen ja vertaileva tutkimus syyllisyyskäsitteestä rikoksen rakenteen osana. s. 37–45, 88–95, 102–103, 156–168, 337. Vammala 1984.

Ns. teknistä henkilökuntaa Helsingin rikos- ja prosessioikeuden laitoksella on yksi kokopäiväinen amanuenssi ja 1/2 kanslisti. Turun rikos- ja prosessioikeuden yksikön käytössä on yksi kanslisti. Lapin korkeakoulussa rikos- ja prosessioikeuden käytössä ei ole erillistä kansliahenkilökuntaa, koska henkilöitä ei ole jaettu oikeudenaloittain, vaan kansliahenkilökunta on oikeustieteen osaston opetus- ja hallintohenkilökunnan yhteisessä käytössä. Osastossa on tällä hetkellä 1 kokopäiväinen toimistosihteeri ja 2 osa-aikaista kanslistia.

Oikeustieteellisten tiedekuntien rikos- ja prosessioikeuden yksiköiden erillisbudjettia on vaikea määritellä, koska Turun ja Rovaniemen yksiköt eivät toimi erillisinä laitoksina. Yleisesti ottaen voidaan kuitenkin otaksua, että erillisiltä määrärahoiltaan ja kulutukseltaan suurimpana on Helsingin rikos- ja prosessioikeuden laitos, jossa laitosmääräraha vuonna 1985 oli noin 21.000 markkaa, kirjallisuuden hankintamääräraha 22.000 markkaa ja apuhenkilökunnan palkkausta varten varattu määräraha 11.000 markkaa. Laitosmäärärahasta suurin osa, noin 12.000 markkaa, kului monistukseen. Karkeasti ottaen voidaan sanoa, että yliopistoissa ja korkeakouluissa toimivien rikos- ja prosessioikeuden tieteenharjoittajien käytössä on laitos-, kirjallisuus- ja apuhenkilökunnan palkkaukseen alle 70.000 markkaa yksikköä kohden. Matkamäärärahat joudutaan maksamaan yliopistojen ja korkeakoulujen erillisistä matkamäärärahoista.

Rikosoikeustieteeseen uhratut voimavarat eivät ole yliopistojen ja korkeakoulujen piirissä kasvaneet muutoin kuin Lapin korkeakoulun perustamisen kautta, mikä on merkinnyt rikos- ja prosessioikeuteen kahta uutta professuuria sekä yhtä assistenttuuria.

Tilanne ei kuitenkaan viime vuosikymmeninä ole tarkoittanut sitä, etteikö rikosoikeustieteeseen olisi virrannut rahaa ja vakansseja. Kasvu vain ei ole tapahtunut tieteen perinteisten instituutioiden kautta vaan niiden ulkopuolella. Tältä osin rikosoikeustieteenkin kehitys 1960–1980-luvuilla on ollut osa suomalaisen yhteiskunnan kasvupolitiikkaa, joka rikosoikeuden kohdalla on kanavoitunut oikeusministeriön valvomiin yksiköihin ja laitoksiin.

Professori *Inkeri Anttila* oivalsi rikosoikeuden kasvumahdollisuudet ja rahavirtojen suunnan hyvissä ajoin 1960–1970-luvuilla. Maassa tarvittiin kriminologista tutkimusta ja kansainvälistä toimintaa harjoittavia yksiköitä. Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta ei tuolloin priorisoinut kriminologista tutkimusta, minkä seurauksena se ajautui Helsingin yliopiston rikosoikeuden laitoksen ulkopuolelle. Professori Anttilan aloitteesta

perustettu kriminologinen tutkimuslaitos toimi vuosina 1963–1974. Tämän jälkeen kriminologinen tutkimus periaatteessa keskittyi Oikeuspoliittiseen tutkimuslaitokseen, jonka johtajana professori Anttila toimi vuoteen 1979 saakka. Kansainvälistä toimintaa varten perustettiin niin ikään oikeusministeriön alaisuuteen vuonna 1982 Yhdistyneiden kansakuntien yhteydessä toimiva Helsingin kriminaalipoliittinen instituutti, jonka johtajana professori Anttila on toiminut perustamisesta lukien.

Professori Inkeri Anttilan lahjakkuus on näkynyt ennen kaikkea siinä, että hän uusia laitoksia perustamalla on saanut hallintoon kanavoituvia budjettivaroja rikosoikeuden käyttöön. Samalla uudet erilliset yksiköt ovat muodostaneet vallankäyttöelimiä, joita kriminaalipoliittisessa päätöksenteossa on automaattisesti kuultu ja joilla myös on ollut vahva edustus lainvalmistelussa.

Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen henkilökuntaan kuuluu tällä hetkellä johtajan lisäksi yhdeksän tutkijaa sekä teknistä henkilökuntaa (4). Oikeuspoliittiselle tutkimuslaitoksen vuosibudjetti oli vuonna 1985 noin 2,2 miljoonaa markkaa. Vastaavasti YK:n yhteydessä toimivan Helsingin kriminaalipoliittisen instituutin (HEUNI:n) vuosibudjetti oli noin 1,4 miljoonaa markkaa. Tämän lisäksi HEUNI sai jonkin verran varoja YK:n yhteiskuntasuojan rahaston kautta. HEUNI:ssa on tällä hetkellä johtajan lisäksi viisi henkilöä. HEUNI:n toimintaan kuluvista menoista kiinteiden kustannusten ohella suurimman osan muodostavat laitoksen oman henkilökunnan ja sen kutsumien vieraiden matka- ja kongressikustannukset. HEUNI:n ja oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen vuosibudjetit yhteenlaskien voidaan sanoa, että niillä on yhteensä yli 3,5 miljoonaa markkaa käytössä budjettivaroja vuosittain.

Rikosoikeustieteen henkilölliset kytkennät

Rikosoikeustieteellistä ja kriminaalipoliittista valtaa käytetään lähinnä tiedekuntien rikosoikeudellisissa yksiköissä sekä oikeusministeriön sisäisissä ja sen ulkopuolisissa erillislaitoksissa. Lisäksi päätöksentekoon osallistuu korkein oikeus esimerkiksi prejudikaattiensa kautta. Tämän lisäksi on otettava huomioon erilaiset kansainvälistä toimintaa harjoittavat yhdistykset, joiden kautta osa kansainvälisistä suhteista solmitaan. Tutkimuksen suuntautumiseen vaikuttavat oleellisesti myös ne säätiöt ja valtion toimikunnat, jotka myöntävät tutkimuksille varoja.

Lyhyt silmäys rikosoikeudelliseen tutkimustoimintaan, kriminaalipoliittiseen päätöksentekoon ja kansainvälisiin suhteisiin vaikuttavien laitosten, säätiöiden ja yhdistysten johtoelimiin osoittaa, että tietyille henkilöille on kasaantunut luottamustoimia miltei kaikissa ratkaisevissa johtoelimissä. Silloin, kun edustajia on valittu oikeustieteellisistä tiedekunnista, he ovat pääosassa edustaneet Helsingin yliopiston rikos- ja prosessioikeuden laitosta. Tässä suhteessa varmasti pitää paikkansa, mitä professori *Pekka Koskinen* totesi yhteistyön hyvästä sujumisesta yliopiston ja oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen sekä YK-instituutti HEUNI:n kanssa.[3] Yhteistyökumppanista puhuessaan Koskinen ilmeisesti tässä yhteydessä tarkoitti Helsingin yliopiston rikos- ja prosessioikeuden laitosta, jolla säännönmukaisesti on ollut edustajansa kummankin edellä mainitun laitoksen johtoelimissä.

Tällä hetkellä maassa on kuitenkin kolme oikeustieteellistä opetusta antavaa yksikköä, joten ei ole asianmukaista, että oikeusministeriön kautta rahoitettavien valtakunnallisten laitosten johtoelimiin ei ole valittu lainkaan edustajaa Turun yliopistosta tai Lapin korkeakoulusta. Sekä oikeuspoliittinen tutkimuslaitos että YK:n yhteydessä toimiva Helsingin kriminaalipoliittinen instituutti ovat Suomen valtion laitoksia, joiden toiminnassa tulee noudattaa maassa yleisesti hyväksyttyjä hallintoperiaatteita, joihin tällä hetkellä kuuluu alueellisen tasa-arvon toteuttaminen päätöksenteossa.

Erityisesti HEUNI:n tiedotustoimintaa alueellisesti tulisi tehostaa. Hallituksen esityksessä mainittiin HEUNI:a perustettaessa, että instituutin tavoitteiden toteuttamiseksi instituutti mm. järjestää seminaareja päättäjille, hallintoviranomaisille, asiantuntijoille ja tutkijoille, kokoaa tietoja toimialaansa kuuluvista kysymyksistä ja välittää tietoja asiasta kiinnostuneille hallituksille sekä julkaisee ja levittää alaan liittyvää aineistoa ja tietoa. Lisäksi instituutti järjestää tavoitteitaan palvelevia konferensseja ja kokouksia.[4] Vaikka HEUNI katsoisikin ensisijassa palvelevansa eri maiden hallituksia ja niiden virkamiehiä ja vasta toissijaisesti tutkijoita, sen on kuitenkin omasta toiminnastaan etukäteen tiedotettava suomalaisille rikosoikeuden tutkijoille tasapuolisesti. Nykypäivänä valtion laitoksen tiedotustoiminta ei voi enää perustua 1960-luvun »sisäpiiriajatteluun» tai henkilö-

[3] *Koskinen, Pekka,* Kommentteja keskusteluun keskustelusta. – Uusi kriminaalihuolto 3/1985 s. 42–43.

[4] *HE Yhdistyneiden kansakuntien kanssa yhdistyneiden kansakuntien yhteydessä toimivan Helsingin kriminaalipoliittisen instituutin perustamisesta tehdyn sopimuksen eräiden määräysten hyväksymisestä sekä sopimuksen soveltamisesta s. 2.*

suhteiden hyväksikäyttöön. Tämän estävät jo institutionaaliset ja maantieteelliset realiteetit.

Myös kansainvälistä vuorovaikutusta edistävien yhdistysten tulee noudattaa Suomessa yleisesti hyväksyttyjä järjestötoiminnan periaatteita, joihin kuuluu yhdistyslain säännösten noudattamisen ohella valtakunnallisten yhdistysten ollessa kysymyksessä alueellinen edustavuus. Tämä seikka on muistettava myös Suomea edustavia delegaatioita koottaessa. Rikosoikeustieteen harjoittajille on varattava tasapuolinen mahdollisuus kansainvälisiin tapahtumiin osallistumiseen.[5] Muutoin rikosoikeudellinen tieto saattaa monopolisoitua ja jäädä vain harvojen etuoikeutettujen omaisuudeksi. Lisäksi ei ole oikeudenmukaista, että vain tietyt laitokset pääsevät itseään ulkomaille propagoimaan.

Tieteen tuottaminen

Suomessa, kuten muissakin Euroopan maissa, kulttuuri on voimakkaasti institutionalisoitunut. Kehityksessä on näkyvissä rinnakkain, niin kuin *Irmeli Niemi* sanoo, pyrkimystä kulttuurin tasa-arvoistamiseen ja sen sisällölliseen ohjailuun. Käyttäessään kulttuuria voimavarana suomalainen yhteiskunta on hänen mielestään varsin selektiivinen.[6]

Myös rikosoikeustiedettä tuotetaan tällä hetkellä instituutioissa: yliopistojen tiedekunnissa, erillisissä tutkimuslaitoksissa ja valtion hallinnossa. Voimme tietysti kysyä, onko tieteen tuottamisen institutionalisoituminen ja kiinnittyminen käytännön kriminaalipoliittiseen päätöksentekoon yksipuolistanut rikosoikeustiedettä metodologisesti ja sisällöllisesti? Asiaa voidaan tarkastella toisaalta ns. vapaata tiedettä harjoittavien yksiköiden kohdalta, joita ennen kaikkea ovat yliopistot, ja toisaalta suoraan kriminaalipoliittiseen päätöksentekoon sidoksissa olevien yksiköiden osalta.

Nähdäkseni suoraan kriminaalipoliittisia tarkoitusperiä palveleva tutkimus oikeusministeriön lainvalmisteluosastolla sekä vankeinhoito-osastolla on onnistunut varsin hyvin. Varsinkin vankeinhoito-osasto on viime vuosina tuottanut omaa päätöksentekoa palvelevaa tutkimustietoa varsin kiitettävästi. Sen sijaan Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen rooli on jo ongelmallisempi. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos on pääasiassa tutkimustuloksil-

[5] *Helminen, Klaus,* Kansainvälistä kriminaalipolitiikkaa – kongressikuulumisia Milanosta. – Suomen Poliisilehti 1985 s. 310–311.

[6] *Niemi,* 1985 s. 8.

laan ja tutkimusaiheittensa valinnoilla tukenut ns. vallitsevaa kriminaalipoliittista suuntausta. Tämä on ymmärrettävää, koska oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkijoilla on usein ollut kaksoisrooli, he ovat toisaalta toimineet tutkijoina ja toisaalta esimerkiksi rikoslakiprojektiin osallistuessaan kriminaalipoliittisina päätöksentekijöinä. Tämä henkilöllinen samaistuminen aiheuttaa ymmärrettävästi epäluuloja.[7] Tässä suhteessa olisi tietysti yksinkertaisempaa, jos oikeuspoliittinen tutkimuslaitos ei lainkaan toimisi erillisenä laitoksena vaan oikeusministeriön sisällä, omana tutkimusosastonaan. Tiedemiesten tehtävänä on osaltaan tuottaa tietoa myös poliittista päätöksentekoa varten. Tällainen tieto voidaan kuitenkin tuottaa oman hallinnon sisällä, niin kuin useat hallinnonalat tekevätkin.

Tiedettä tullaan tulevaisuudessakin harjoittamaan eri laitoksissa ja instituutioissa. Tämä on sinänsä luonnollista, eikä tässä kehityksessä itsessään ole mitään vaarallista. Tieteen teon institutionalisoiminen muodostuu vaaralliseksi ainoastaan silloin, kun maassa hyväksytään yksi ainoa virallinen tieteen suunta ja ulkomaiset suhteet monopolisoidaan tiettyjen henkilöiden käsiin, jolloin ulkomailla esiintyvä mahdollisuuksien kirjo ei tule lainkaan kaikkien tutkijoiden tietoon. Sen sijaan niin kauan, kun instituutioita on useita ja ne pidetään avoimina ja tuottavina, kehitys on ainoastaan myönteistä, koska instituutiot tarjoavat resursseja tutkijoille. Sen sijaan siinä vaiheessa, kun laitokset jähmettyvät ja lakkaavat tuottamasta tiedettä, on syytä huolestua. Enemmän tai vähemmän vapaalle kilpailulle perustuvassa talousjärjestelmässä yritykset kuolevat siinä vaiheessa, kun ne eivät enää tuota. Valtion budjettivaroin rahoitettavissa hallintoyksiköissä tällaista kuolemista ei sen sijaan välttämättä tapahdu. Tiedettä tuottavien yksiköiden tulisi kuitenkin itse huolehtia siitä, että ne organisatorisesti ja henkilöresursseiltaan uusiutuvat ajoissa.

Instituutiota ajatellen rikosoikeustieteen harjoittajien tulisi tulevaisuudessakin löytyä yliopistoista ja korkeakouluista. Tutkimus ja koulutus kuuluvat yhteen. Mikäli erillisiä laitoksia tulevaisuudessa perustetaan, niiden tulisi sijoittua yliopistojen ja korkeakoulujen sisälle eikä niiden ulkopuolelle. Tässä suhteessa sosialististen maiden mallin mukainen kehitys ei ole suotavaa. Näissä maissahan opetus ja tutkimus on erotettu toisistaan siten, että korkeakoulut ja yliopistot antavat vain opetusta ja tieteellinen tutkimus suoritetaan erillisissä laitoksissa.

Tiedon tuottaminen tulee tulevaisuudessa kirjastopalvelujen teknistymisen myötä muuttumaan. Rikosoikeustieteessäkin tieteen tekijä tarvitsee

[7] *Uusi kriminaalihuolto* 3/1985 s. 40–41.

tällä hetkellä ympärilleen tehokkaan teknisen henkilökunnan ja hyvin toimivat atk-palvelut. Vielä muutama vuosi sitten rikosoikeudellisia monografioita tuotettiin yksinkertaisesti siten, että yksityinen tutkija ryhtyi tekemään väitöskirjaansa ja useamman vuoden yksin ahkeroituaan julkaisi sen.

Lapin korkeakoulussa on konkreettisesti jouduttu miettimään sitä, miten tietoa olisi järkevintä tällä hetkellä Rovaniemen olosuhteissa tuottaa. Lähinnä kysymys on ollut siitä, miten jatko-opintojaan suorittavien tutkimustyö organisoidaan ja miten oppikirjoja tuotetaan.

Käytännössä tällä hetkellä asia on ratkaistu siten, että osa opiskelijoista on kytketty tiettyjen rikosoikeuden oppikirjojen tuottamiseen. Myös osa rikosoikeuden projekteista on palvellut tätä päämäärää. Ratkaisu on tehty sillä perusteella, että oppikirjatilanne on katsottu kaikkein eniten korjausta vaativaksi. Rikosoikeustieteessäkin yliopistojen ja korkeakoulujen tehtävänä on levittää tietoa nykypäivän tieteestä ja yhteiskuntamekanismeista. Tämä tapahtuu opetuksen kautta, joka puolestaan tarvitsee ajan tasolla olevan oppimateriaalin.

Teknisesti oppikirjat tuotetaan Lapin korkeakoulussa tietyn suunnitelman mukaisesti. Tämän suunnitelman toteuttaminen kytkeytyy siihen, että syksyllä 1986 tutkintovaatimukset voidaan uudistaa niin, että rikoksen ns. yleinen osa ja erityinen osa tentitään erikseen. Erityinen osa tulee muuttumaan lakikirjatentiksi. Tämän vuoksi erityiseen osaan kuuluvat oppikirjat tulevat olemaan nykyistä oppimateriaalia huomattavasti yksityiskohtaisempia. Kirjat on tarkoitettu myös muuhun kuin oppikirjakäyttöön.

Yleisen osan ja erityisen osan oppikirjat tullaan julkaisemaan seuraavan suunnitelman mukaisesti:

Yleinen oikeus

- *Rikosoikeuden yleiset opit*
- Kriminologia
- *Esitutkinta rikosprosessissa*
- *Pohjoismainen kriminaalipolitiikka*

Erityinen osa:

- *Alkoholirikokset*
- *Huumausainerikokset*
- *Työrikokset*
- *Liikennerikokset*
- *Ympäristörikokset*
- *Metsästys- ja kalastusrikokset*
- *Valtiolliset- ja kansainväliset rikokset*
- *Väkivaltarikokset*
- Vero- ja tullirikokset
- Varallisuusrikokset

Rikosoikeuden yleisessä osassa tentitään rikosoikeuden yleiset opit kriminologia, kriminalistiikka ja pohjoismaista kriminaalipolitiikkaa koskevat jaksot. Rikosoikeuden yleisiä oppeja koskeva käsikirjoitus valmistuu vuonna 1986 ja se tulee käsittämään sekä ns. yleiset opit että seuraamusjärjestelmää koskevan osan. Laajuudeltaan tämä teos tulee olemaan noin 500 sivua.

Kriminologian oppikirja on tällä hetkellä suhteellisen uusi, mutta tulevaisuudessa tarvittaisiin ehkä vielä laajempi teos, jossa esiteltäisiin nykyistä laajemmin kriminologian eri suuntauksia. On toivottavaa, että kriminologian oppikirjan tekijät pitäisivät jatkossakin tämän teoksen ajan tasalla.

Kriminalistiikasta on tällä hetkellä suhteellisen niukasti oppimateriaalia. Lapin korkeakoulussa on sen vuoksi jo ryhdytty alustaviin valmisteluihin sen suhteen, että esitutkintapaketin tultua hyväksytyksi, kriminalistiikasta ja esitutkinnasta laadittaisiin uusi oppikirja.

Lisäksi tarvittaisiin ruotsinkielinen teos pohjoismaisesta kriminaalipolitiikasta. Teos voidaan saada aikaan Lapin korkeakoulun pohjoismaisen oikeuden instituutin toimesta.

Rikosoikeuden yleisessä osassa oppimateriaali vaihtuu hitaammin kuin erityisessä osassa. Koska on suotavaa, että tietyt rikosoikeuden perusperiaatteet jäisivät opiskelijoiden mieleen, yleisen osan tenttiä ei tulla muuttamaan lakikirjatentiksi.

Erityisen osan oppimateriaali tulee muodostumaan tiettyjä oikeudenaloja koskevista monografioista. Jako on tehty lähinnä sillä perusteella, että eri rikoksia tutkivat viranomaiset ja hallinnolliset organisaatiot ovat hyvin erilaisia. Tämän vuoksi oppikirjat täytyy eriyttää siten, että ne esittelevät myös ao. rikollisuuden alaa valvovan hallinnollisen koneiston. Rikosoikeudellinen valvontakoneisto tulee asettumaan tulevaisuudessakin yhä lähemmäksi hallintoa ja tuomioistuinkäytännössä ali- ja hovioikeustasoon. Korkeimman oikeuden merkitys jo juttujen määrän vähenemisen vuoksi tulee rikosoikeudellisessa päätöksenteossa laskemaan.

Erityisen osan teokset tulevat muuttumaan nopeammin, koska kehitys tällä alalla on nopeaa. Sen vuoksi tulevaisuudessa ei ole järkevää yksittäisellä tutkijalla kirjoituttaa esimerkiksi väitöskirjaa tietystä erityisen osan problematiikasta ellei hän jo valmiiksi ole sen alan asiantuntija. Järkevintä on tehdä tällainen työ nopeasti ryhmätyönä, jolloin ei jäädä jo työn tekemisvaiheessa lainsäädäntökehityksestä jälkeen.

Alkoholirikoksia ja huumausainerikoksia koskevat oppikirjat ovat jo valmiina. Tulevaisuudessa näitä teoksia tullaan ainoastaan uusien painosten

myötä pitämään ajan tasalla ja tarpeellisilta osiltaan korjaamaan. Työrikoksia ja liikennerikoksia koskevat käsikirjoitukset valmistuvat Lapin korkeakoulusta vuoden 1986 aikana.

Varallisuusrikoksia koskeva teos on ollut Helsingin rikos- ja prosessioikeuden laitoksella tekeillä useamman vuoden ajan. Toivottavasti tämä teos valmistuu mahdollisimman pian. Vastaavasti vero- ja tullirikoksia koskeva oppimateriaali tullaan tuottamaan Turun yliopiston rikosoikeuden yksikön toimesta.

Yleisesti ottaen voidaan sanoa, että erityistä osaa koskevan monografian tuottaminen vie 2–3 vuotta. Tätä nopeampaan oppikirjatuotantoon on rikosoikeudessa lähes mahdotonta päästä. Tämäkin aikataulu on mahdollista toteuttaa ainoastaan silloin, kun jokaista kirjaa varten tehdään oma tuotantosuunnitelmansa, jonka toteuttamiseen onnistutaan valitsemaan oikeat henkilöt. Tässä suhteessa ilmeisesti tullaan tulevaisuudessakin onnistumaan joskus paremmin ja joskus huonommin, niinkuin professori *Inkeri Anttilakin* on varmasti pitkän rikosoikeudellisen uransa aikana joutunut huomaamaan.

Valtion virkamieslainsäädännön uudistamisesitys (HE n:o 238/1984 vp) ja rikosoikeudellinen virkavastuu

Apulaisprofessori *Pekka Viljanen*

1. Lähtökohtia

Virkarikokset ovat muutaman viimeisen vuoden aikana saaneet melkoisesti julkisuutta. Vallitsevassa tilanteessa on yksinomaan luonnollista, että alan lainsäädäntöön on alettu kohdistaa muutosvaatimuksia. Tosin se valmistelutyö, jonka tuloksena hallitus antoi vuoden 1984 lopulla eduskunnalle esityksen valtion virkamieslainsäädännön uudistamisesta (*HE* n:o 238/1984 vp)[1] ja jota seuraavassa pääasiallisesti kosketellaan, pantiin vireille jo ennen nykyistä »virkarikosaaltoa». *HE*:n pohjana on nimittäin jo vuonna 1972 asetetun julkishenkilöstön oikeusasemakomitean I osamietintö (*Kom.miet.* 1979: 26).

Komitean mietintöön sisältyi myös ehdotus rikoslain virkarikoksia koskevien säännösten uudistamisesta. Viimeksi mainitulta osin oikeusmi-

---

[1] Kun seuraavassa puhutaan *HE*:stä, tarkoitetaan juuri tätä hallituksen esitystä. *Perustuslakivaliokunta* on antanut siitä 17. 10. 1985 päivätyn *lausuntonsa* n:o 13, johon jäljempänä muutamissa kohdissa viitataan.

Tämän kirjoitelman painatustyön aikana *toinen lakivaliokunta* on antanut *HE*:stä 15. 4. 1986 päivätyn *mietintönsä* n:o 2 sekä *suuri valiokunta* 21. 5. 1986 päivätyn *mietintönsä* n:o 49, jossa se yhtyi toisen lakivaliokunnan ehdotuksiin. Niistä on tässä mahdollista todeta vain, että valiokunta esitti hyväksyttäviksi jäljempänä käsittelemäni VirkamLE:n säännökset sellaisinaan muutoin, paitsi että se teki eräitä lakiteknisiä korjauksia ja perustuslakivaliokunnan ehdottamia täsmennyksiä 22, 23, 25 ja 26 §:ään.

Eduskunta on niin ikään painatustyön aikana hyväksynyt uuden virkamieslainsäädännön. Eduskunnan vastaus ei kuitenkaan vielä ole ollut kirjoittajan käytettävissä.

nisteriö on antanut jatkovalmistelun 25. 2. 1983 asettamansa työryhmän tehtäväksi. Alkuperäisen suunnitelman mukaan hallituksen esityksen muotoon laaditun ehdotuksen olisi tullut olla valmiina jo 30. 6. 1983 mennessä, mutta työ on tätä kirjoitettaessa[2] edelleen kesken. Uusia *virkarikos*säännösehdotuksia ei näin ollen ole ollut käytettävissä kirjoitelmaa laadittaessa. Siten seuraavassa esityksessä keskitytään pääasiassa edellä mainitun *HE*:n tarkastelemiseen pitäen silmällä sen heijastusvaikutuksia virkamiesten rikosoikeudelliseen vastuuseen. *HE*:n asiallinen yhteys virkarikoslainsäädäntöön ilmenee mm. siinä, että uuteen virkamieslakiin otettaisiin ehdotuksen mukaan säännökset virkamiesten yleisistä velvollisuuksista ja kurinpidosta.[3]

HE:ssä on lueteltu ehdotetun virkamieslainsäädännön keskeisimpinä uudistuksina nykyisten noin kymmenen erilaisen virkasuhdelajin supistaminen kahteen, virkasuhteen päättämismuotojen yksinkertaistaminen ja yhtenäistäminen, virkojen perustamismenettelyn yksinkertaistaminen, ehdollepanomenettelyn poistaminen useimpien virkojen osalta, virkavelvollisuuksia ja virkavastuuta koskevien säännösten kokoaminen sekä mahdollisuus asettaa virkamies määrätyin edellytyksin valtioneuvoston käytettäväksi.[4] Näistä vain osalla on tässä käsiteltävän aiheen kannalta välitöntä merkitystä, joten monet sinänsä tärkeätkin uudistusehdotukset jäävät seuraavassa huomiotta.

2. Virkamiehen yleiset velvollisuudet HE:n mukaan

I Lainsäädännössämme ei ole yhtenäisiä määräyksiä virkamiehen yleisistä virkavelvollisuuksista. Kun säännöksiä on lähinnä vain niistä seuraamuksista, joita virkamiehelle koituu virkavelvollisuuksien vastaisesta menettelystä (RL 40 luku), tämän on katsottu voivan vaikuttaa kielteisesti hallintotoiminnan kehittymiseen. Virkamiehet ovat saattaneet virkavirheitä välttääkseen mm. pidättyä aloitteellisuudesta.[5] Laissa ei ole myöskään yleisiä säännöksiä virkatehtävien suorittamistavasta. Tosin asetuksessa muutetuista virka- sekä uskollisuus- ja kuuliaisuusvalan kaavoista (85/18)

[2] Vuodenvaihteessa 1985–86.

[3] Ks. myös *HE*, 10, jossa on korostettu tätä yhteyttä. Vastaavasti *Kom.miet.* 1979: 26, 151.

[4] Ks. *HE*, 1–2.

[5] Ks. *HE*, 29–30, ja *Kom.miet.* 1979: 26, 58.

edellytetään virkamiehen mm. lupaavan »uutterasti ja uskollisesti, ilman puoltoa tai omanvoitonpyyntöä, täyttää kaikki ne velvollisuudet, jotka minulle nyt virassani ovat täytettäväkseni annetut tai vastedes saatetaan antaa». Työsopimuslain (320/70) 13 §:ssä sitävastoin on yleiset määräykset *työntekijän* velvollisuuksista, mm. työn suorittamistavasta.

Asiaintilaan on *HE*:ssä esitetty korjauksia. Virkamieslakiehdotukseen (VirkamLE) sisällytetyn 5 luvun otsikkona on »Virkamiehen yleiset velvollisuudet». Luvun ensimmäinen eli lain 20 §, joka olisi tavallaan virkavelvollisuuksia koskeva perussäännös, kuuluisi seuraavasti:[6]

»Virkamiehen on suoritettava virkatehtävät asianmukaisesti ja viivytyksettä. Hänen on noudatettava työnjohto- ja työnvalvontamääräyksiä.

Virkamiehen on osallistuttava viraston toiminnan kannalta tarpeelliseksi katsottavaan koulutukseen.

Virkamiehen on käyttäydyttävä virkamiesasemansa edellyttämällä tavalla».

Säännösehdotus on sellaisenaan otettu julkishenkilöstön oikeusasemakomitean mietinnöstä. *HE*:n perustelujen mukaan velvollisuus virkatehtävien *asianmukaiseen* suorittamiseen merkitsisi mm. velvollisuutta suorittaa ne ao. säännökset huomioon ottaen myös mahdollisimman tehokkaasti ja taloudellisesti. Asianmukaisuudella on niin ikään tarkoitettu »normaalia, tavanomaista huolellisuutta» ja sitä, että virkamiehen on virkaa hoitaessaan otettava huomioon, »mitä viran laadusta ilmeisesti johtuu».[7]

Perustelut vaikuttavat ainakin ensi näkemältä hyväksyttäviltä. Mainittujen velvollisuuksien rikkomistapauksiin soveltuisivat nykyisistä säännöksistä lähinnä RL 40: 20 ja 21. Niitä on tähänkin saakka voitu käyttää vastaavanlaisissa tapauksissa, vaikkei »asianmukaisuusvelvollisuutta» ole nimenomaisesti lailla vahvistettu. Asiaintila on ollut rikosoikeudellisen legaliteettiperiaatteen kannalta tietyn asteinen ongelma eikä ehdotettu virkamieslain säännöskään toisi siihen muuta kuin lähinnä muodollisen korjauksen. Käytännössä lienee kuitenkin mahdotonta laatia asiasta täsmällisissisältöistä ja yksiselitteistä säännöstä, joten on tyydyttävä yleissäännökseen. Sellaisen myönteisenä piirteenä on mahdollisuus ottaa huomioon virkamiehiin kohdistetuissa odotuksissa yhteiskuntakehityksen myötä tapahtuvat muutokset.

HE:n perusteluissa kiinnittää kuitenkin huomiota kohta, jossa todetaan,

---

[6] Lakitekstiehdotusten osalta ei seuraavassa ole erikseen viitattu *HE*:n ao. kohtiin. Ne ovat *HE*:n sivuilla 76–92.

[7] Ks. *HE*, 30. – Samoin jo *Kom.miet.* 1979: 26, 59.

että »momentin säännökset merkitsevät käytännössä hyväksyttyjen ja toiminnassa noudatettujen periaatteiden vahvistamista laissa».[8] Lausuma on hieman arvoitukselinen, mutta omasta puolestani en ainakaan ole valmis hyväksymään sellaista tulkintaa, että säännöksellä vahvistettaisiin kaikki tähänastiset rutiininomaiset menettelytavat. Päinvastoin on ilmeistä, että käytäntö on joissakin suhteissa saattanut vakiintua epäasianmukaiseksi.

II VirkamLE 20 §:n 2 mom:n perustelujen mukaan siinä tarkoitettuun viranomaisen määräämään koulutukseen osallistuminen on katsottava itse viran hoitamiseksi.[9] Tämä ei järkevän tulkinnan mukaan voine tarkoittaa, että opintomenestykselle sinänsä, sikäli kuin sen erillinen kontrollointi ollenkaan tulee kysymykseen, asetettaisiin samanlaisia rikosoikeudellisesti sanktioituja vaatimuksia kuin varsinaiselle viran hoitamiselle. Säännöksessä tarkoitettaneen todellakin ensisijaisesti osallistumisvelvollisuutta, joka sekin em. perustelulausuman mukaisesti tulkittuna voi tuottaa virkamiehille yllätyksiä. Varsinaisten virkatehtävien osalta lienee esim. säädetty virka-aika yleisesti virkamiesten keskuudessa *mielletty* keskeiseksi velvollisuudeksi – joskaan sitä ei aina ole *noudatettu* yhtä tunnollisesti. Sitävastoin osallistumista vaikkapa toisella paikkakunnalla järjestettävien koulutuspäivien jokaiselle luentotunnille ei liene yleensä edes mielletty samalla tavalla sitovaksi velvollisuudeksi.

III VirkamLE 20 §:n 3 mom:ssa mainittu virkamiehen asianmukaisen käyttäytymisen vaatimus johdetaan hänen asemastaan. Siten on selvää, että se on eri virkamiesten kohdalla erilainen. *HE*:n perustelujen mukaan erityistä luottamusta ja arvostusta edellyttävissä viroissa virkamieheltä on vaadittava hänen virkamiesasemaansa soveltuvaa käyttäytymistä myös virka-ajan ulkopuolella. Sitävastoin monissa muissa tehtävissä toimiville virkamiehille ei enää voida asettaa virantoimituksen ulkopuolella sen ankarampia käyttäytymisvaatimuksia kuin muillekaan kansalaisille. Virkamies ei kuitenkaan saa menettelyllään tai käyttäytymisellään aiheuttaa haittaa tai vahinkoa viranomaiselle.[10]

Nämä virkamiehille asetetut vaatimukset vastannevat sitä, mitä tähänkin saakka on ollut voimassa ilman nimenomaisia lain säännöksiä. Rikosoikeudellisen vastuun ulottuvuuden selventämiseksi olisi kuitenkin laissa –

[8] Ks. *HE*, 30. – Samoin jo *Kom.miet.* 1979: 26, 59.
[9] Ks. *HE*, 30–31, ja *Kom.miet.* 1979: 26, 59.
[10] Ks. *HE*, 31.

lähinnä virkarikossäännöksissä – otettava nimenomainen kanta siihen, voiko sopimaton käyttäytyminen virantoimituksen ulkopuolella johtaa rikosoikeudellisen rangaistuksen tuomitsemiseen.

IV VirkamLE 21 §:n mukaan »virkamies ei saa vaatia, hyväksyä tai ottaa vastaan taloudellista tai muuta etua, jos se voi heikentää luottamusta virkamieheen tai viranomaiseen». Julkishenkilöstön oikeusasemakomitean säädösteksti on tältäkin osin säilytetty muuttamattona. *HE*:n perustelujen mukaan tällaisen lahjomista pidättäytymistä koskevan säännöksen sisällyttäminen virkamieslakiin on sen periaatteellisen ja käytännöllisen merkityksen vuoksi asianmukaista.[11]

Lyhyeen säännösehdotukseen on onnistuttu ensi näkemältä hyvin kiteyttämään RL 40: 1:n olennaisin sisältö sellaisena kuin se viimeaikaisen vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan on ymmärrettävä. Lahjomalla ei siten esim. tarvitse olla mitään vaikutusta virkatoimiin. Etuuden kielletyksi tekevä ominaisuus, jota RL:ssa kuvataan ainakin yleiskielen kannalta tulkinnanvaraisella oikeudettomuuden käsitteellä, on ehdotuksen 21 §:ssä selvin sanoin määritelty virkamieheen tai viranomaiseen kohdistuvan luottamuksen heikentämiseksi. Säännöksessä asetettu mittapuu kelpaa ohjeeksi myös konkreettisissa elävän elämän tilanteissa. Jos virkamies tarkastelee omia menettelytapojaan sen valossa, hän voi useimmissa tapauksissa ilman mainittavia vaikeuksia päätyä oikeaan, hyväksyttävään vaihtoehtoon.

Kaikesta huolimatta ehdotuksen 21 §:ään näyttää kytkeytyvän eräitä ongelmia. Ensinnäkin luottamuksen heikentämiskriteeri olisi aiheellista liittää virkamiehen menettelyyn, edun vaatimiseen, hyväksymiseen tai vastaanottamiseen, eikä niinkään *HE*:n tavoin etuun sinänsä. Toisin sanoen määrätyn edun *vastaanottaminen*, kun aloitteentekijänä on ollut sen antaja, voi olla hyväksyttävää, mutta saman edun *vaatiminen*, siis virkamiehen aloitteellisuus, voi olla sopimatonta. Oikeuskäytännössä on RL 40 luv. 1 §:ää ymmärtääkseni tulkittu juuri tähän tapaan, vaikka siinäkin on kielletty ominaisuus, oikeudettomuus, liitetty juuri etuun sinänsä. VirkamLE 21 §:n sanamuoto olisi kuitenkin helposti korjattavissa tuota käytäntöä vastaavaksi esim. muuttamalla säännöksen loppuosa muotoon »jos *sellainen menettely* voi heikentää luottamusta virkamieheen tai viranomaiseen».

Muutenkin suhde RL:n lahjomissäännökseen saattaa synnyttää ongelmia. Tämä on nähtävissä jo julkishenkilöstön oikeusasemakomitean mietinnöstä, johon sisältyi myös RL 40: 1:n muutosehdotus. Sen perusteluissa on

[11] Ks. *HE*, 31, ja *Kom.miet.* 1979: 26, 59–60.

selostettu virkamieslakiehdotuksen 21 §:ää, mutta säännösten keskinäistä suhdetta ei näy tarkemmin selvitetyn. Samassa yhteydessä on kyllä todettu rikosoikeuskomitean ehdottaneen rikoslakiin uutta, lahjoman ottamista lievempää lahjusrikkomusta koskevaa rikossäännöstä. Se koskisi lahjoja ja palveluksia, jotka saattaisivat välillisesti vaarantaa virkamiehen puolueettomuutta tai aiheuttaa epäilyksiä sen vaarantumisesta. Julkishenkilöstön oikeusasemakomitean mielestä tuon ehdotuksen toteuttaminen voidaan kuitenkin ottaa harkittavaksi vasta sitten, kun on selvitetty mahdollisuudet antaa virkamieslakiehdotuksen 21 §:n perusteluissa mainitut yleiset ohjeet lahjojen vastaanottamisesta.[12]

Onko näillä lausumilla mahdollisesti tarkoitettu, että komitean ehdotuksen – ja samalla *HE*:n – 21 § ulottuu myös rikosoikeuskomitean em. säännöksessä kuvailtuihin tilanteisiin? Lahjusrikkomuksista ei siis haluttaisi ainakaan toistaiseksi ottaa RL:iin rikossäännöstä, mutta tarkoitetunlainen menettely kiellettäisiin silti jo tässä vaiheessa virkamieslain yleisellä säännöksellä? Tällaisen ajatuskonstruktion heikkona kohtana on ainakin se, että 21 §:ssä ilmaistun kiellon (= virkavelvollisuuden) rikkominen olisi rangaistavaa RL:n yleisluonteisten säännösten, nykyisin 40: 20–21:n nojalla. Lisäksi käsitykseni on, vaikka johtopäätösten tekeminen rikosoikeuskomitean niukkasanaisesta tekstistä on hankalaa, että ainakin osa sen kaavailemista tapauksista mahtuu nykyisen RL 40: 1:n soveltamisalaan.

Saatetaan myös kysyä, miten tyhjentävästi »oikeudettomuus» ja »luottamuksen heikentäminen» kattavat toisensa. Oikeudettomuutta on tuomioistuinkäytännössä kuvattu myös toteamalla edun olleen »omiaan vaikuttamaan virkamiehen virkatoimeen» tai »omiaan saattamaan virkamiehen kiitollisuudenvelkaan». Näissä tilanteissa olisi nähdäkseni aina mahdollista sanoa vaihtoehtoisesti, että etu »voi heikentää luottamusta virkamieheen tai viranomaiseen». Sitävastoin tapauksissa, joihin viimeksi mainittu luonnehdinta soveltuu, ei aina voitane epäillä vaikutusta virkatoimiin tai kiitollisuudenvelan syntymistä. VirkamLE 21 §:n po. sanonta kattaa siis kaiken sen, mitä RL 40: 1:ssä ilmaistaan oikeudettomuudella, joten todellista ongelmaa ei tältä osin ole.

Toisaalta VirkamLE 21 §:ssä on jätetty ilmaisematta se lahjoman ja virkatoimen välinen yhteysvaatimus, jota nykyisessä RL 40: 1:ssä kuvataan

[12] Ks. *Kom.miet.* 1979: 26, 161 verr. 60. – Ks. myös *HE*, 31, jossa niin ikään on edellytetty selvitettävän sanotunlaisten yleisten ohjeiden antamismahdollisuuksia.

Rikosoikeuskomitean ehdottamasta lahjusrikkomussäännöksestä ks. *Kom.miet.* 1976: 72, 233–234.

sanoilla »toiminnastaan palvelussuhteessa». *HE*:n perusteluista ei ilmene syytä tähän. Viittaukset RL:n lahjomissäännökseen antavat kuitenkin aiheen olettaa lähinnä niin, että mitään eroa ei tässä suhteessa ole tarkoitettu tehdä. Sellaisen eron olemassaolo aiheuttaisikin turhia tulkintaongelmia. Asian selventämiseksi olisi kyllä paikallaan tehdä VirkamLE 21 §:ään RL 40: 1:n mallin mukainen lisäys »toiminnastaan palvelussuhteessa».

Tosin lisäyksen tekemistä voitaisiin pitää tarpeettomanakin. RL:ssa säädetty lahjomien ottamiskielto -virkavelvollisuus ulottuu ajallisesti sekä virantoimitukseen että sen ulkopuolelle, so. mihin tahansa tilanteeseen, kunhan edun saaminen perustuu virkamiehellä virassaan oleviin vaikuttamismahdollisuuksiin. Luottamus virkamieheen tai viranomaiseen vaarantunee juuri näissä tapauksissa eli VirkamLE 21 §:ssä käytetty sanamuoto sisältää tosiasiassa myös edun ja viran välisen yhteysvaatimuksen. Selvyyden vuoksi lisäys olisi silti aiheellinen.

V VirkamLE 22 §:n mukaan »virkamies ei saa toimia yhdistyksessä milloin toiminta on laissa erikseen kielletty eikä muulloinkaan sellaisessa asemassa, että yhdistyksessä toimiminen on ristiriidassa virkamiehen virkatehtävien kanssa». Tämänkaltaista säännöstä ei sisältynyt vielä julkishenkilöstön oikeusasemakomitean mietintöön. Viittaus tapauksiin, joissa yhdistyksessä toimiminen on laissa erikseen kielletty, on luonteeltaan vain toteava, mutta asiayhteyden vuoksi kyllä paikallaan.[13] Tältä osin VirkamLE:n säännöksellä ei ole itsenäistä merkitystä. Esimerkkinä tarkoitetuista kielloista voidaan mainita välittömän verotuksen piiri- ja paikallishallinnosta annetun lain (1002/75) 10^1 §, jonka mukaan lääninveroviraston tai verotoimiston virkamies ei saa ilman lääninveroviraston lupaa kuulua valtiolle verovelvollisen yhteisön hallitukseen tai hallintoon eikä toimia sen tilintarkastajana.

Esimerkkinä käyttämäni säännös on suhteellisen selväpiirteinen. Samaa ei voida sanoa VirkamLE 22 §:n loppuosasta, jolla kuitenkin on tarkoitettu olevan itsenäistä merkitystä. *HE*:n mukaan on pidetty silmällä mm. valtion virkaehtosopimusasetuksessa (577/71) lueteltuja virkamiehiä, joiden tulee

[13] Vrt. *perustuslakivaliokunnan lausunto*, 5, jossa on esitetty säännöksen alkuosa poistettavaksi, koska kieltoa tarkoittavan mahdollisen erillislain säätämisen yhteydessä olisi erikseen selvitettävä kiellon sallittavuus yhdistymisvapautta koskevan HM 10 §:n kannalta. – Valiokunta näyttää unohtaneen sen tosiasian, että *HE*:ssä tarkoitettuja kieltoja on lainsäädännössämme jo olemassa.

tarvittaessa edustaa valtiota virkaehtosopimusneuvotteluissa. Näiden toimimisen hallintoelimissä virkamiesyhdistyksessä, jonka tehtävänä on virkamiesten etujen valvominen työmarkkinatoiminnassa, olisi katsottava olevan ristiriidassa ao. virkamiesten virkatehtävien kanssa.[14] Käsitykseen voidaan epäilemättä yhtyä, mutta yksittäistapauksissa saatetaan joutua melkoisiin tulkintavaikeuksiin.

Kiellon ehdoksi asetettu ristiriita *virkatehtävien* kanssa on myös jossakin määrin ongelmallinen. Se on suppeampi kuin esim. ristiriita *virkavelvollisuuksien* kanssa. Siten on mahdollista, että vaikka virkamiehen toiminta yhdistyksessä on 22 §:n valossa luvallista, se voi kuitenkin 20[3] §:n mukaan olla kiellettyä rikkoessaan virkamiehen virkamiesasemasta johdettavia käyttäytymisvaatimuksia. Lopputulos on epätyydyttävä. Lailta voidaan mielestäni vaatia sellaista selvyyttä, että yhdistyksessä toimimisen sallittavuus selviäisi, muualla lainsäädännössä yksiselitteisesti säänneltyjä tapauksia lukuunottamatta, tyhjentävästi ehdotuksen 22 §:stä.

VirkamLE 22 §:ssä kiinnittää huomiota myös säännöksen rajaaminen koskemaan vain toimintaa *yhdistyksissä*. Minne ovat unohtuneet muut yhteisöt, joissa toimiminen saattaa samalla tavalla olla ristiriidassa virkatehtävien kanssa?[15] Jäljempänä käsiteltävä, sivutoimikieltoja koskeva ehdotuksen 24 § ei ulottune kaikkiin tällaisiin tapauksiin.

VI VirkamLE 23 §:n mukaan »virkamies ei saa käyttää hyödykseen eikä luvatta muille ilmaista virkamiesasemassaan tietoon saamaansa seikkaa, joka erikseen on säädetty tai määrätty salassa pidettäväksi taikka joka asian laadun vuoksi on muutoin ilmeisesti pidettävä salassa». Tämä säännös on taas sellaisenaan otettu julkishenkilöstön oikeusasemakomitean mietin-

[14] Näin *HE*, 31. – *Perustuslakivaliokunnan lausunnossa*, 5, on säännösehdotusta pidetty tarpeettoman yleisluontoisena. Valiokunta on – virheellisesti – todennut ainoana tarkoituksena *HE*:n perustelujen mukaan olleen rajoittaa valtiota työnantajana edustavien virkamiesten toimimista virkamiesyhdistyksissä. Tämän rajoitetun tarkoituksen valiokunta on halunnut näkyvän myös lakitekstistä. Tosiasiassa *HE*:n perusteluista ilmenee, että silmällä on pidetty muitakin tapauksia, joskaan muita nimenomaisia esimerkkejä ei ole tuotu esille. Kun valiokunta on maininnut esimerkkinä muunlaisesta sidonnaisuudesta mm. jäsenyyden ns. vapaamuurarijärjestössä, VirkamLE 22 § saattaisi ulottua sellaiseenkin.

[15] Huom. myös *perustuslakivaliokunnan lausunto*, 5, jossa todetaan *HE*:ssä jätetyn vaille riittävää huomiota, että virkamiehellä voi olla muunkinlaisia sidonnaisuuksia kuin virkamiesyhdistyksessä toimiminen, esim. toiminta jonkin yrityksen hallinnossa tai jäsenyys ns. vapaamuurarijärjestössä. Valiokunnan mielestä nämä sidonnaisuudet voivat joutua ristiriitaan asianomaisen virkatehtävien kanssa esim. sitä kautta, että luottamus vaarantuu virkamiehen kykyyn ja haluun hoitaa virkaansa puolueettomasti suhteessa näihin sidonnaisuuksiin.

nöstä. Perustelujen mukaan säännös on tarkoitettu vastaamaan pääosin RL 40: 19 a:ssa omaksuttuja periaatteita. Uutuutena siinä on ehdotettu kiellettäväksi myös salassa pidettävän seikan hyväksikäyttäminen.[16] Siitä ei ole mainintaa RL 40: 19 a:ssa, joten rangaistus tulisi tältä osin tuomittavaksi nykyisin RL 40: 20–21:n nojalla.[17] Julkishenkilöstön oikeusasemakomitea sitävastoin sisällytti rikoslain uudeksi 40 luvun 2 §:ksi kaavailemaansa salassapitosäännökseen myös salaisuuksien hyväksikäyttökiellon. Tarpeettomien tulkintavaikeuksien välttämiseksi olisikin pidettävä huolta siitä, että virkamieslaissa ja rikoslaissa säädetyt salassapitovelvollisuudet ovat saman sisältöiset.

Toisaalta voidaan yleisestikin kysyä, onko asianmukainen lainsäädäntötekninen ratkaisu säätää samasta asiasta kahteen kertaan. Kuten edellä on todettu, epäkohtana on pidetty sitä, että tähän saakka on ollut olemassa säännöksiä lähinnä vain niistä seuraamuksista, joita virkamiehelle aiheutuu virkavelvollisuuksien vastaisesta menettelystä. Korjaantuuko tämä asiaintila säätämällä *HE*:n mukainen virkamieslaki? Sen viidennen luvun säännöksistä, joista otsakkeen mukaan ilmenevät virkamiehen yleiset velvollisuudet, suuressa osassa säädetään, mitä »virkamies ei saa» tehdä. Tällainen muotoilu ei lainsäätäjän mielestä siis arvattavasti aiheuta pidättymistä aloitteellisuudesta. Passiivisuutta synnyttävä peikko on ilmeisesti nähty kieltojen (jotka on RL 40 luvussa itse asiassa kirjoitettu tuomariin kohdistuvan tuomitsemiskäskyn muotoon) yhteyteen liitetyissä rangaistuksissa. Mitään ei nähdäkseni voiteta antamalla asiaa huonosti tuntevalle jopa sellainen harhakuva, ettei kieltojen rikkomiseen liity lainkaan rikosoikeudellisia sanktioita. VirkamLE 21 ja 23 § tulisikin mielestäni korvata pelkällä viittauksella RL:n virkarikossäännöksiin.

VII VirkamLE 24 §:n 1 mom:n mukaan »virkamies ei saa ottaa vastaan eikä pitää sivutointa, joka edellyttää työajan käyttämistä sivutoimeen kuuluvien tehtävien suorittamiseen», ellei ao. viranomainen hakemuksesta myönnä sivutoimilupaa. Koska virkamies on velvollinen käyttämään työaikansa virkatehtävien suorittamiseen palkkaustaan vastaan, on luonnollista, että työajan käyttäminen muiden tehtävien hoitamiseen on lähtökohtaisesti kiellettyä. Toisaalta virkamies voi ehkä sivutoimen avulla kehittää itseään

[16] Näin *HE*, 31.

[17] Ks. myös *Viljanen, Pekka:* Virkarikoksista. Rikosoikeudellinen tutkimus rangaistavan teon virkarikosominaisuudesta ja sen merkityksestä. Vammala 1984, 148.

myös virkatehtäviä silmällä pitäen, joten erityisestä syystä voi olla aiheellista tehdä kiellosta poikkeus.[18]

Muista kuin 1 mom:ssa tarkoitetuista sivutoimista eli sellaisista, jotka eivät edellytä poissaoloa virantoimituksesta eivätkä työajan käyttämistä sivutoimen hoitamiseen, olisi virkamiehen 3 mom:n mukaan ilmoitettava ao. viranomaiselle. Se voisi kieltää tällaisenkin sivutoimen vastaanottamisen tai pitämisen.

VirkamLE 24 §:n 4 mom:n mukaan sivutoimella tarkoitetaan 1–3 mom:ssa virkaa sekä palkattua työtä ja tehtävää, joista virkamiehellä on oikeus kieltäytyä, sekä ammattia, elinkeinoa ja liikettä. Julkishenkilöstön oikeusasemakomitean ehdottama määritelmä oli muuten samanlainen, mutta sen alussa puhuttiin viran ohella työstä ja palkatusta pysyväisluonteisesta tehtävästä.[19] Sivutoimikäsite on siis varsin laaja. *HE*:stä päätellen ilmoitus olisi tehtävä jopa tilapäisluonteisesta, vapaa-aikana hoidettavasta palkatusta tehtävästä. Niinpä jos virkasuhteessa oleva lakimies toimittaa vapaa-aikanaan palkkiota vastaan esim. yhden perunkirjoituksen, siitä olisi tehtävä ilmoitus. Vastaavasti yliopiston professorin, joka antaa maksullisen oikeustieteellisen asiantuntijalausunnon, olisi tehtävä siitä ilmoitus. Tämä menee mielestäni jo selvästi liiallisuuksiin. Määritelmään olisikin tältä osin sisällytettävä komitean ehdottama pysyväisluonteisuusedellytys. Toisaalta taas sivutoimikäsitteen ulottaminen vain *palkattuun* työhön ei vaikuta asianmukaiselta, koska sivutoimen haitallisuus viranhoidolle riippuu lähinnä työn luonteesta eikä niinkään sen vastikkeellisuudesta tai vastikkeettomuudesta.

Oman ongelmansa muodostavat ne virkamiehet, joille ei ole säädetty mitään nimenomaista virka-aikaa. Näissä tapauksissa voi olla hankalaa osoittaa, että sivutoimen hoitamiseen käytetään työaikaa. Siten sivutoimisäännökset aktualisoituvat lähinnä 24 §:n 3 mom:n ilmoittamisvelvollisuuden kautta. Kieltämisperusteena saatetaan silloin käyttää usein sitä, että sivutoimi »muutoin haittaa viran asianmukaista hoitamista».

Virkamiesasetusehdotuksen 17 §:n mukaan virkamiehen olisi tehtävä em. sivutoimi-ilmoitus »viipymättä». Kun viranomainen voisi kieltää ilmoittamisvelvollisuuden alaisen sivutoimen *vastaanottamisen* ja pitämisen, mutta ilmoitusta ei kuitenkaan ole ehdotettu tehtäväksi etukäteen, näyttäisi

[18] Ks. tästä *HE*, 32.

[19] Ks. *HE*, 80, verr. *Kom.miet.* 1979: 26, 104. – VirkamLE 24 §:n 5 mom:n mukaan olisi edelleen noudatettava laissa tai asetuksessa sivutoimista eri hallinnonaloilla annettuja erityissäännöksiä. Niitä on mm. poliisi- ja verohallinnossa.

mahdolliselta kieltää virkamiestä vastaisuudessa hoitamasta ilmoitetun kaltaisia tilapäisluonteisiakin tehtäviä.

Harkittaessa sivutoimiluvan myöntämistä tai ilmoitusvelvollisuuden alaisen sivutoimen kieltämistä on VirkamLE 24 §:n 2 mom:n mukaan otettava huomioon, että virkamies ei saa sivutoimen vuoksi tulla esteelliseksi virassa, että sivutoimi ei saa vaarantaa luottamusta virkamiesten tasapuolisuuteen viranhoidossa ja ettei se muutoinkaan saa haitata viran asianmukaista hoitamista. Esteellisyydellä tarkoitetaan tässä jatkuvaluonteista eikä vain yhden kerran toteutuvaa jääviyttä. Haittaa viran asianmukaiselle hoitamiselle voi aiheutua sivutoimen rasittavuudesta, siihen kuuluvien tehtävien laadusta tms. syystä.[20] Juuri viimeksi mainituilta osin po. säännös saattaa ulottua saman tyyppisiin tilanteisiin kuin ehdotuksen 20 §:n 3 mom. (virkamiesaseman edellyttämä käyttäytyminen) ja 22 § (toimiminen yhdistyksessä). Niiden keskinäinen suhde tulisi vielä ennen lain säätämistä ottaa tarkemmin pohdittavaksi.

Uutta VirkamLE 24 §:ssä on lähinnä ammatin, elinkeinon ja liikkeen sisällyttäminen sivutoimen käsitteeseen. Tosin nykyistenkin säännösten valossa voidaan sellaisen harjoittaminen katsoa virkavelvollisuuksien vastaiseksi siltä osin kuin siihen esim. käytetään virka-aikaa. Muissakaan tapauksissa esim. liiketoiminta ei saa horjuttaa luottamusta viranhoidon puolueettomuuteen. Tämä johtuu yleisistä periaatteista eikä siis nykyisistä sivutoimia koskevista säännöksistä.

Tietyissä virkamiesryhmissä ammatin tai liikkeen harjoittaminen on varsin yleistä. Jos uuden virkamieslain 24² §:n soveltamisessa noudatettaisiin tiukkaa linjaa, seurauksena saattaisi olla laajaltikin eroamisia valtion palveluksesta. Esimerkiksi hovioikeuksien esittelijöinä toimivat viskaalit harjoittavat virkansa ohessa laajassa mitassa asianajoa. Vaikka se ei ajankäytöllisesti haittaisikaan virkatehtävien hoitamista, se vaarantaa suuren yleisön silmissä luottamusta asianomaisten tasapuolisuuteen viranhoidossa. Toisaalta taas asianajotehtävien hoitaminen on omiaan lisäämään myös virkatehtävissä tarvittavaa ammattitaitoa. Tällaisen sivutoimen salliminen tai kieltäminen riippuu siitä, kummalle näkökohdalle pannaan enemmän painoa.

Sivutoimikiellon rikkomisen seuraamukset muodostavat oman mielenkiintoisen kysymyksensä, jota ei *HE*:ssä ole lainkaan käsitelty. Luonnollista on, että virkamies pyrkii sivutoimensa avulla säännönmukaisesti lisäansioi-

[20] Ks. *HE*, 32.

den hankkimiseen. Nykyisistä virkarikossäännöksistä tuntuisi kiellon rikkomistapauksiin siten soveltuvan yleensä RL 40 luv. 20 §:n 1 mom., jonka nojalla rangaistaan virkamiestä, joka virkaansa toimittaessaan tahallaan rikkoo muulla kuin tässä laissa mainitulla tavalla hankkiakseen itselleen tai toiselle hyötyä. »Virkaansa toimittaessaan» näyttää tosin yleiskielen mukaan merkitsevän säännöksen soveltamisalan rajoittumista virantoimitukseen, mutta oikeuskäytännössä sitä on tästä huolimatta sovellettu esim. juuri sivutoimikiellon rikkomisiin.[21] Jos virkamiehellä ei ole ollut tahallisuuden edellyttämää tietoa kiellon rikkomisesta, tapaukseen soveltuu RL 40: 21.

Rikoslain 40 luv. 20 §:n 1 mom:n mukaan on ainoa mahdollinen rangaistus viraltapano. Se saattaa useissa tapauksissa olla kohtuuttoman ankara seuraamus sivutoimikiellon rikkomisesta. Julkishenkilöstön oikeusasemakomitean kaavailemista virkarikossäännöksistä tapauksiin soveltuisi lähinnä virka-aseman väärinkäyttämistä koskeva 40 luvun 3^1 §. Sen nojalla rangaistaisiin mm. virkamiestä, joka hankkiakseen itselleen tai toiselle aineellista etua tahallaan rikkoo tai jättää täyttämättä virkavelvollisuutensa. Rangaistuksena olisi sakkoa tai vankeutta enintään kaksi vuotta ja, jos rikos osoittaa syyllisen sopimattomaksi olemaan virkamiehenä, viraltapano.[22] Tällainen säännös jo mahdollistaisi päätymisen oikeustajuntaa tyydyttävään lopputulokseen.

Edellä esitetyn mukaisesti tietynlaiset sivutoimet olisivat vain ilmoitusvelvollisuuden alaisia. Mikä olisi seuraamus tämän velvollisuuden laiminlyömisestä? Ilmoittamatta jättäminen johtunee usein unohduksesta tai siitä, ettei tulla riittävästi ajatelleeksi sivutoimikäsitteen ulottuvuutta. Nykyisistä virkarikossäännöksistä näihin tapauksiin soveltuisi RL 40: 21. Mutta laiminlyönti saattaa johtua myös tietoisesta pyrkimyksestä välttää odotettavissa oleva kielto jatkaa sivutointa. Sellainen tavoite voidaan ymmärtää RL 40: 20^1:ssä edellytetyksi hyötymistarkoitukseksi. Vastaavasti jo annetun kiellon tahallisia rikkomisia olisi arvioitava RL 40: 20:n valossa.

VIII VirkamLE 25 §:n 1 mom:n mukaan virkamies voidaan määrätä hänen terveydentilansa toteamiseksi suoritettaviin tarkastuksiin ja tutki-

[21] Ks. tarkemmin *Viljanen*, m. t., 203–211.

[22] Ks. *Kom.miet.* 1979: 26, 163. – Ehdotetun 40: 3^1:n rikosnimike ei kylläkään olisi po. tilanteissa osuva. Ks. varsinaisesta virkavallan väärinkäytöstä esim. *Anttila, Inkeri:* Varsinaisesta epärehellisyysrikoksesta RL 38 luv. 1 §:n mukaan. Rikosoikeudellinen tutkimus. Vammala 1948, 61 ja 64.

muksiin sekä antamaan terveydentilaansa koskevia tietoja, jos se on tarpeen viran hoitamisen edellytysten selvittämiseksi. Tällaisesta velvollisuudesta on nykyisin määrätty eräitä hallinnonaloja, kuten rautatie- ja poliisihallintoa koskevissa säännöksissä, mutta vastaavaa yleistä määräystä ei asiasta ole. Tarkastusten tarvetta on pidetty huomattavana sekä viranomaisten toiminnan että virkamiesten itsensä kannalta.[23]

VirkamLE 65 §:n 2 mom:n 2 kohdan mukaan virkamies voitaisiin tarvittaessa pidättää virantoimituksesta, jos hän kieltäytyy em. tarkastuksista tai tutkimuksista taikka antamasta em. tietoja. *HE*:n perustelujen mukaan tällä on tarkoitus tehostaa virkamiehen 25 §:n mukaisia velvollisuuksia.[24] Kun asiasta ei ole suuntaan eikä toiseen muuta mainittu, voidaan aiheellisesti kysyä, olisiko rikosoikeudellisten sanktioiden käyttäminen lainkaan mahdollista. Ilman nimenomaista säännöstä on kuitenkin vaikeata jättää yhtä virkavelvollisuutta muista poiketen rangaistusuhkaa vaille. Näin ollen nykyisistä virkarikossäännöksistä soveltuisi lähinnä RL 40: 20. Vastaavalla tavalla voitaisiin suhtautua tahalliseen väärien tietojen antamiseen.

IX VirkamLE 26 §:n 1 mom:ssa edellytetään asetuksella[25] säädettävän virkamiehen velvollisuudesta asua hänelle varatussa virka-asunnossa taikka määrätyllä paikkakunnalla viran asianmukaisen hoitamisen sitä vaatiessa. Virkamiesasetusehdotuksen 5 ja 6 §:ssä on asiasta tarkemmat, pääasiassa nykyistä lainsäädäntöä vastaavat säännökset. Tällaisen asumisvelvollisuuden rikkominen tullee käytännössä jokseenkin harvoin kysymykseen.

> Rikosoikeudellisen rangaistuksen tuomitsemisongelma on kuitenkin ollut esillä ratkaisussa *KKO 1983 II 65*. Sen julkaistu otsake on laadittu seuraavaan epämääräiseen muotoon: »Kysymys siitä, oliko pappi rikkonut virkavelvollisuuttaan kieltäytymällä muuttamasta hänelle osoitettuun virka-asuntoon.» Tuomiokapituli oli tuominnut syytetyn papinvirkansa laiminlyömisestä erotettavaksi kappalaisen virkansa toimittamisesta kolmeksi kuukaudeksi, jonka rangaistuksen Vaasan HO oli lieventänyt varoitukseksi. KKO sensijaan hylkäsi kappalaista vastaan ajetun syytteen virkavelvollisuuden rikkomisesta. Perustelujen mukaan evankelisluterilaisen kirkon palkkauslain 14 ja

[23] Ks. *HE*, 32–33.

[24] Ks. *HE*, 52.

[25] Ks. *perustuslakivaliokunnan lausunto*, 5–6, jossa on katsottu ehdotuksen merkitsevän perustuslain vastaista lainsäädäntövallan delegoimista. Kiellettynä on pidetty lainsäädäntövallan siirtämistä tarkoittavaa lakia, joka antaa valtuuden puuttua perustuslailla turvattuihin kansalaisten yleisiin oikeuksiin, kuten HM 7 §:ssä turvattuun asuinpaikan valitsemisen vapauteen.

15 §:n ja evankelisluterilaisten seurakuntien virkataloista ja rahastoista annetun lain 2 §:n säännöksillä virka-asunnosta ja sen sijainnista tarkoitettiin tosin edistää papinviran asianmukaista hoitoa, mutta sanotuissa säännöksissä enempää kuin muuallakaan laissa ei ollut säädetty papille velvollisuutta asua hänelle osoitetussa virka-asunnossa.

Päätöslauselmasta KKO oli yksimielinen, mutta perustelujen osalta äänet jakautuivat 3–2. Vähemmistö katsoi niin ikään, ettei papinviran haltijalle ollut säädetty velvollisuutta asua virka-asunnossa. Sitä ei vähemmistön perustelujen mukaan myöskään voitu papin virkavelvollisuutena johtaa seurakuntien suoritusvelvollisuutta tarkoittavista em. säännöksistä.

Asumisvelvollisuudesta ei viitatuissa säännöksissä todellakaan ollut nimenomaista määräystä, vaikka kirkon palkkauslain (105/66) 14 §:n 6 mom:n mukaan viranhaltija oli velvollinen olosuhteiden niin vaatiessa siirtymään seurakunnan kustannuksella toiseen virka-asuntoon. Uuden palkkauslain (1035/83) 14 §:n 1 mom:ssa sitävastoin säädetään nimenomaisesti, että viranhaltija on velvollinen asumaan virka-asunnossaan. Samaan momenttiin on lisäksi sisällytetty vanhan lainkohdan 6 mom:n mukainen määräys. Painavista syistä viranhaltija voidaan kuitenkin vapauttaa po. asumisvelvollisuudestaan.

Uudet säännökset ja selostetun KKO:n päätöksen muotoilu huomioon ottaen on selvää, että nimenomaisesti säädetyn asumisvelvollisuuden rikkominen on rangaistavaa. Kyse ei siten ole luonteeltaan muista poikkeavasta virkavelvollisuudesta. Lisäksi on huomattava, kuten KKO:n päätöksen perusteluissakin on todettu, että (papin) asuminen muualla kuin virka-asunnossa saattaa aiheuttaa haittaa viran hoidolle ja siten muodostua virkavelvollisuuden rikkomiseksi.

X VirkamLE 27 §:n 1 mom:n mukaan vakinainen virkamies on tarvittaessa velvollinen tilapäisesti hoitamaan väliaikaisena tai viransijaisena toista samanlaatuista virkaa samassa virastossa. Tähän saakka on katsottu, että virkamies voidaan yleensä vain suostumuksensa perusteella määrätä hoitamaan toista virkaa. Uudenkin säännöksen mukaan suostumus olisi tarpeen kysymyksen ollessa pitempiaikaisesta, useita kuukausia kestävästä määräyksestä. Niin ikään on tarkoitettu, ettei viranhoitomääräystä tule antaa, jos tehtävistä huolehtiminen on järjestettävissä jollakin yksinkertaisemmalla tavalla, esim. työnjärjestelyllä.[26] Tulkintavaikeuksia aiheuttanevat lähinnä viranhoidon »tilapäisyys» ja toisen viran »samanlaatuisuus».

[26] Ks. *HE*, 33–34. – Olisiko mahdollista määrätä virkamies hoitamaan lakossa olevan kollegansa tehtäviä? Vrt. valtion virkaehtosopimuslain (664/70) 11[1] §.

Virkamiehen velvollisuus hoitaa toista virkaa ilman omaa suostumustaan edellyttää kuitenkin näiden ehtojen täyttymistä. Jos velvollisuus on olemassa, kieltäytymistä noudattamasta määräystä on arvioitava nykyisistä virkarikossäännöksistä RL 40 luv. 20 tai 21 §:n valossa.

3. Kurinpitosäännöksistä

I VirkamLE 13 lukuun on koottu kaikki kurinpitosäännökset, ja samalla on asiaa koskevat virastokohtaiset säännökset ehdotettu kumottaviksi virkamieslain voimaanpanolailla. Koska tässä kirjoitelmassa tarkastellaan *HE*:tä nimenomaan rikosoikeudellisen vastuun kannalta, puutun seuraavassa vain muutamiin lakiehdotuksen 13 luvun kohtiin.

II VirkamLE 57 §:n 1 mom:n mukaan kurinpitorangaistus voidaan määrätä virkamiehelle, »joka toimii vastoin virkavelvollisuuksiaan tai laiminlyö niitä». Näin luonnehdittu teko on – ainakin nykyisen lainsäädännön mukaan – yleensä samalla virkarikos. Lisäksi virkamies voitaisiin VirkamLE 46 §:n mukaan irtisanoa, jos virkavelvollisuuksien vastainen toiminta tai laiminlyönti on olennaista tai jatkuvaa. Samaan tapaukseen saattaisi siten soveltua useampia vaihtoehtoisia reaktiomuotoja. *HE*:n mukaan se, mihin toimenpiteisiin rikkomuksen johdosta tulee ryhtyä, riippuu asian laadusta ja rikkomuksen vakavuudesta sekä siitä, onko teon tai laiminlyönnin laadun vuoksi syytä päättää virkasuhde.[27]

VirkamLE 59 §:n 1 mom:ssa on vaihtoehtoja rajattu siten, ettei kurinpitomenettelyyn saa ryhtyä, »jos asia on sen laatuinen, että se on saatettava tuomioistuimen käsiteltäväksi». Tällä on tarkoitettu mm. tapauksia, joissa virkavelvollisuuden vastaisella menettelyllä on loukattu ulkopuolisen asianomistajan oikeuksia tai joissa teko käsittää samalla RL:n muita kuin virkarikoksia koskevien säännösten tai muun yleisen lain rikkomisen. Myös ne vakavammat virkarikokset, joista ei ole mahdollista määrätä kurinpitomenettelyssä riittävää seuraamusta, on tämän säännöksen mukaan tarkoitettu saatettaviksi tuomioistuinkäsittelyyn.[28]

Virkamiesten tasapuolisen kohtelun kannalta olisi toivottavaa, etteivät kurinpidollisen ja rikosoikeudellisen virkavastuun alueet olisi miltään osin päällekkäisiä, vaan että ne olisivat toisensa pois sulkevia. Tämän ajatuksen

[27] Ks. *HE*, 49.

[28] Ks. *HE*, 50.

toteuttaminen käytännössä saattaa kuitenkin olla vaikeata.[29] Paremman selvyyden saavuttaminen kuin mihin VirkamLE:ssä on päästy, on vastuumuotojen välisessä rajanvedossa silti varmasti mahdollista. Esimerkiksi 59[1] §:n viittausta siihen, että asia on laatunsa vuoksi »*saatettava* tuomioistuimen käsiteltäväksi», voidaan pitää jopa harhaanjohtavana. Se saattaa nimittäin synnyttää vaikutelman, että vastuumuotojen soveltamisalat olisivat erilliset tavalla, jota ei *HE*:ssä ole tarkoitettu. Siksi olisikin asiaa koskevat säännöksen edellä mainitut perustelut siirrettävä itse lakitekstiin.

III VirkamLE 61 §:n 2 mom:n mukaan kurinpitomenettelyä ei saisi panna vireille eikä kurinpitorangaistusta määrätä saman syyn johdosta, josta tuomioistuin on jo tuominnut rangaistuksen tai jonka johdosta nostetusta syytteestä tuomioistuin on vapauttanut virkamiehen tai jättänyt hänet rangaistukseen tuomitsematta. Kuitenkin virkamies voitaisiin näissäkin tapauksissa panna viralta 13 luvussa säädettyä kurinpitomenettelyä noudattaen.

Vaikka nykyisessä lainsäädännössä ei ole asiasta nimenomaista säännöstä, on oikeuskäytännössä katsottu, että tuomioistuimen tuomitseman rangaistuksen jälkeen on samasta teosta mahdollista määrätä niin viraltapano kuin muukin kurinpidollinen rangaistus. Osittaista tukea tälle käytännölle on voitu saada nimittämiskirjalain (202/26) 13 §:stä, jossa edellytetään, että viraltapanoon tähtäävä kurinpitomenettely voidaan panna vireille tai sitä jatkaa tuomioistuimen asiassa antaman päätöksen saatua lainvoiman.[30] VirkamLE 61 §:n 3–4 mom:iin on otettu vastaavanlaiset määräykset.

Uuden lain 61 §:n 2 mom. muuttaisi siis tähänastista käytäntöä mahdollistamalla po. tilanteissa enää vain viraltapanon määräämisen. Pyrkimyksenä onkin ollut estää perättäiset syyte- ja kurinpitomenettelyt samasta teosta, »jollei se ole välttämätöntä sen vuoksi, että virkasuhde on tarpeen päättää välittömästi». Viraltapanomahdollisuuden säilyttämistä on *HE*:ssä pidetty tarpeellisena, »koska kysymys virkasuhteen päättämisestä ei tuomioistuinkäsittelyssä kaikissa tapauksissa tule esille».[31] Lieneekö tällä tarkoitettu, että jos tuomioistuimella on ollut ao. säännösten mukaan mahdollisuus harkita viraltapanon tuomitsemista (ja sen laajuutta), tuomioistuimen ratkaisu olla käyttämättä viraltapanorangaistusta olisi kurinpitoviranomaista sitova? Joka tapauksessa asian *pitäisi* mielestäni olla näin. Sanktiokumulaa-

[29] Ks. tarkemmin *Viljanen*, m. t., 545–548.
[30] Ks. tarkemmin *Viljanen*, m. t., 454–457.
[31] Ks. *HE*, 51.

tion hallitsemiseksi edes jokseenkin tyydyttävällä tavalla ja ristiriitaisten viranomaispäätösten välttämiseksi olisi valta virkasuhteen katkaisemiseen yhden ja saman teon johdosta mahdollisuuksien mukaan keskitettävä yksiin käsiin.[32] Tällainen toivottavana pitämäni järjestely ei kuitenkaan ilmene ehdotetun 2 mom:n sanamuodosta.

VirkamLE 61 §:n 2 mom:n mukaan kurinpidollinen viraltapano voisi siis tulla kysymykseen siinäkin tapauksessa, että tuomioistuin on hylännyt samasta teosta nostetun syytteen. Lakiehdotusteksti ei näyttäisi sulkevan ulkopuolelleen edes tapauksia, joissa syyte on hylätty toteen näyttämättömänä, so. joissa väitettyä tekoa ei ole kyetty näyttämään lainkaan tehdyksi. Momentin lopussahan viitataan vain kurinpito*menettelyyn*. *HE*:n perusteluissa kuitenkin mainitaan kurinpidollisen viraltapanon edellytykseksi näissäkin tapauksissa, että virkamies on syyllistynyt 13 luvussa tarkoitettuun virkavelvollisuuksien rikkomiseen tai laiminlyömiseen.[33] Nimittämiskirjalain 14 §:n mukaan, josta ilmenevää periaatetta ei ole tarkoitettu muuttaa, voidaan tuomioistuimen syytteestä vapauttama virkamies samasta syystä panna viralta vain sellaisen seikan nojalla, jota ei ole katsottava rikokseksi, mutta joka lain 6 §:n mukaan kuitenkin voi aiheuttaa viraltapanon osoittaessaan virkamiehen menettäneen sen luottamuksen ja kunnioituksen, jota hänen asemansa valtion viran haltijana edellyttää. Teko sinänsä siis täytyy näyttää toteen. Vaikka tämä onkin jokseenkin luonnollista, olisi asian selvittävä lakitekstistä, jottei mahdollistettaisi sellaista tulkintaa, että syytteeseen joutuminen sellaisenaan riittäisi kurinpidollisen viraltapanon perusteeksi.

Toisaalta voidaan kysyä, miksi kaikista kurinpitorangaistuksista nimenomaan ja vain viraltapano olisi VirkamLE 61 §:n 2 mom:ssa tarkoitetuissa tilanteissa tarpeellinen? Varsinkin jos syyte on hylätty, voisi hyvinkin olla aiheellista määrätä lievempi kurinpitorangaistus paljastuneesta rikkeestä, jota ei ole voitu katsoa rikokseksi. Toisaalta taas on ajateltavissa, että syytteeseen joutuminen sinänsä on jo seuraamus, joka vastaa viraltapanoa lievempiä kurinpitorangaistuksia tehden niiden erillisen käyttämisen tarpeettomaksi.

VirkamLE:een ei ole lainkaan sisällytetty nimittämiskirjalain 15 §:n kaltaista säännöstä, jonka mukaan virkamiehen kurinpidollinen viraltapano ei estä syytteen nostamista tuomioistuimessa. Muunkaanlaisen kurinpidollisen rankaisemisen ei ole oikeuskäytännössä katsottu estävän tuomitsemasta

[32] Ks. nykyisen lainsäädännön ongelmista tässä suhteessa *Viljanen*, m. t., 456–458.

[33] Ks. *HE*, 51.

virkamiestä samasta teosta myöhemmin myös rikosoikeudelliseen rangaistukseen.[34] Tämän periaatteen säilyttäminen on aiheellista, jos, kuten *HE*:stä ilmenee, eri vastuumuodot ylipäänsä voivat tulla kysymykseen saman teon suhteen. Kun kaksinkertaista rankaisemista on edellä esitetyin tavoin tarkoitettu rajoittaa niissä tapauksissa, joissa tuomioistuinkäsittely on ajallisesti ensimmäinen, voitaneen kyllä olettaa, että nimittämiskirjalain 15 §:n kaltaisen säännöksen pois jättäminen sisältää tietoisen kielteisen kannanoton siinä ilmaistuun periaatteeseen. Asiasta olisi kuitenkin säädettävä nimenomaisesti, tehtiinpä ratkaisu sitten kumpaan suuntaan tahansa.[35] Jos vastuumuotojen soveltamisalat kyettäisiin kokonaan erottamaan toisistaan, mikään kaksinkertainen rankaiseminen ei luonnollisestikaan tulisi kysymykseen. Tällainen lopputulos olisi tavoittelemisen arvoinen.

IV Virkasuhde olisi VirkamLE:n mukaan yleensä päätettävissä irtisanomisella. Silti on *HE*:n mukaan tarpeen säilyttää kurinpitorangaistusten joukossa myös viraltapano virkasuhteen katkaisemiseksi irtisanomisaikaa noudattamatta niissä tapauksissa, joissa virkamiehen rikkomus tai rikkomukset katsotaan niin vakaviksi, että tällainen seuraamus on tarpeen.[36] Perustelut ovat *HE*:ssä jääneet näin kevyiksi. Kuten edellä on todettu, virkavelvollisuuksien rikkominen tai laiminlyönti on VirkamLE:ssä mainittu sekä irtisanomisen että kurinpidollisen rankaisemisen mahdollistavina seikkoina. Kun rikkomisen, johtaakseen irtisanomiseen, täytyisi 46 §:n mukaan olla jatkuvaa tai olennaista ja kun äsken viitatuista *HE*:n perusteluista ilmenee, että viraltapanoa käytettäisiin tapauksissa, joissa irtisanominen ei olisi riittävä seuraamus, rikkomuksen täytyisi kurinpidolliseen viraltapanoon johtaakseen olla vielä olennaisempi. Tämän seikan olisi syytä näkyä myös lakitekstistä.

Toisaalta viraltapanokaan ei johtaisi virkasuhteen välittömään päättymiseen, jos virkamies valittaisi päätöksestä. VirkamLE 65 §:n 1 mom:n mukaan viralta pantu virkamies olisi tosin heti pidätettävä virantoimitukses-

[34] Ks. tarkemmin *Viljanen*, m. t., 457 ja 483.

[35] Kanta, joka *HE*:ssä ilmeisesti on omaksuttu, ei suinkaan ole itsestään selvä. Esim. sotilaskurinpitolain (331/83) 7 § on päinvastaisella kannalla: »Kurinpitorangaistuksen tai -ojennuksen määrääminen ei estä nostamasta syytettä tuomioistuimessa saman rikoksen johdosta, jos asian laatu sitä vaatii tai siihen muuten on erityistä syytä. Asiaa, josta syyte on pantu vireille tai joka on ratkaistu tuomioistuimessa, ei saa käsitellä kurinpitomenettelyssä.» – Tuomioistuin- ja kurinpitomenettely on tässä lainkohdassa asetettu mielestäni oikeaan arvojärjestykseen.

[36] Ks. *HE*, 49.

ta, vaikkei päätös ole saanut lainvoimaa. Yksin tämä ei silti riittäne perusteeksi viraltapanomahdollisuuden säilyttämiselle. Mielestäni viraltapanon poistaminen kurinpitorangaistusten joukosta olisi omiaan selkiinnyttämään kurinpidollisen ja rikosoikeudellisen vastuun välistä rajaa osoittaessaan, että vakavat rikkomukset eivät kuulu ensiksimainitun piiriin.

4. Loppuyhteenveto

Käsitellessäni edellä VirkamLE:ssä hahmoteltuja virkamiesten yleisiä velvollisuuksia olen katsonut niiden rikkomistapauksiin soveltuvan nykyisistä säännöksistä useimmiten RL 40 luv. 20 tai 21 §:n. *HE*:ssä ei vastaavaa näkökulmaa ole pidetty silmällä. Asian tämä puoli on arvattavasti jätetty uusia virkarikossäännöksiä valmistelevan oikeusministeriön työryhmän tehtäväksi. Kuinka laajaksi rikosoikeudellinen virkavastuu lopulta muodostuu, jää paljolti riippumaan siitä, mikä kanta vastaisuudessa otetaan RL 40 luv. 20–21 §:ää vastaaviin yleisluonteisiin säännöksiin. Mitä suppeammiksi sellaiset säädetään, sitä merkittävämmäksi käy kurinpidollisen vastuun osuus.

Keskinäisten yhteyksiensä vuoksi uusi virkamieslainsäädäntö olisi tarkoituksenmukaista saattaa voimaan samanaikaisesti uusien virkarikossäännösten kanssa. Tässä kirjoitelmassa käytetty näkökulma VirkamLE/nykyinen RL 40 luku ei siten ilmeisesti tule koskaan olemaan todellisuutta. Tällainen tarkastelu nähdäkseni kuitenkin helpottaa tietoisten ratkaisujen tekemistä osoittaessaan, mihin päädytään, jos virkarikossäännösten asiallista sisältöä ja ulottuvuutta ei muuteta.

Selitys väkivaltarikollisuuden perinteisesti korkeaan tasoon Suomessa

Professori *Heikki Ylikangas*

Jos ja kun väkivallan mittapuuna pidetään henkirikollisuutta, Suomi edustaa Länsi-Euroopan väkivaltaisimpia maita. Meillä kuolee tällä hetkellä toisen käden kautta noin kolme henkeä vuotta ja 100 000 asukasta kohti, kun vastaava suhdeluku muissa Länsi-Euroopan maissa liikkuu jossakin yhden, korkeintaan kahden vaiheilla.[1]

Mistä suomalaisten väkivaltaisuus johtuu? Ennen ongelman syvällisempää pohtimista on syytä todeta muuan tärkeä asia. Väkivaltarikollisuus ei ole aina ollut samalla tasolla Suomessa. Sen määrä suhteessa väkilukuun on vaihdellut. Ennen kuin on aiheellista pyrkiä selittämään pysyväisiä piirteitä, on yritettävä löytää syitä noihin vaihteluihin.

Lähteet sallivat meidän tarkastella suomalaista väkivaltaa ensimmäisen kerran 1500-luvun puolivälissä. Käy ilmi, että väkivalta vallankin eräissä osissa maata oli huikeaa. Rannikoilla sekä Pohjois- ja Itä-Suomessa tilanne oli siedettävämpi, sisämaassa – etenkin Uudenmaan, Hämeen ja Varsinais-Suomen Sisä-Suomen puoleisissa pitäjissä – väkivalta velloi vahvana. Suhdeluku surmarikoksissa (lukumäärä vuotta ja 100 000 asukasta kohden) vaihteli maakunnittain Ahvenanmaan alle yhdestä Länsi-Uusimaan 11:een ja Hämeen 25:een (1500-luvun alku). Varsinais-Suomi (6) ja Pohjanmaa (3) sijoittuvat näiden välille. Vähäisempi nyrkkivalta oli tietysti monin verroin yleisempää. Esimerkiksi läntisellä Uudellamaalla lankesi yksi sakotus

[1] Vrt. esim. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen vuotuiskatsauksia rikollisuuden kehityksestä (vuodesta 1974) sekä *Inkeri Anttila–Patrik Törnudd*, Kriminologia. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja B: 154 (1970), s. 115–116 sekä eri kohdin.

pahoinpitelystä 1550-luvulla keskimäärin joka 3 1/2 vuosi jokaisen tuonaikuisen talonpoikaistalon osalle.[2]

Väkivallan välittömänä kasvualustana näyttää olleen kunnianarkuus taikka toisin ilmaisten sanallinen herjailu ja solvailu, jotka puolestaan palautuvat usein omistuksellisiin kiistoihin. Rikosten keskinäinen korrelaatio osoittautuu näet vahvimmaksi väkivaltarikosten sekä toisaalta kunnianloukkausten ja omaisuusrikosten suhteen (yli 80). Lisäksi sakkoluettelot paljastavat suuren määrän ihmisiin liitettyja liikanimiä, jotka lähes kaikki ovat mainetta mustaavia luonteeltaan. Liikanimet osoittautuvat väkivallan uhrien kohdalla tavallisemmiksi kuin tekijöiden, minkä lisäksi lukuisat yksityistapaukset paljastavat, että ensin on singahtanut herja, sitten heilunut loukatun nyrkki. Merkille pantavaa jo tässä vaiheessa on se, että väkivalta velloi nimenomaan syrjäkylissä ja kappeliseurakunnissa, ei niinkään rintakylissä, emäpitäjissä ja keskusseuduilla.[3] Pelottavimmat tappelijat tuntuivat olevan peräisin harvataloisista metsäkylistä seuduilla, joissa oli lähistöllä suurempiakin kyliä. Säännönmukaista on se, että tekijä ja uhri olivat peräisin eri kylistä. Vain kolmanneksessa tapauksista osapuolet edustivat yhtä ja samaa kylää.[4]

Omistukselliset kiistat näyttävät koskeneen lähinnä kylien rajoja. Syynä niiden jatkuviin loukkauksiin taas olivat yhtäältä uudisasukkaat, toisaalta kaskenpolttajat. Nimenomaan niukkuus hyväpohjaisista kaskimaista kammitsi asutusprosessia ja heikensi taloudellista aktiviteettia. Väkivallan yleisyyttä lisäsi epäilemättä osaltaan sukuvalta, jota keskusvalta ei vielä ollut lopullisesti murtanut.

Suunnaltaan 1500-luvun väkivalta oli laskevaa. Tultaessa 1600-luvulle se oli tasaantunut jopa nykyistäkin tasoa alemmaksi vallankin, mitä tulee keskusseutuihin. Syrjäkulmilla se oli edelleen yleisempää kuin muualla, mutta sielläkin se näyttäytyi vähäisempänä kuin edellisellä vuosisadalla.

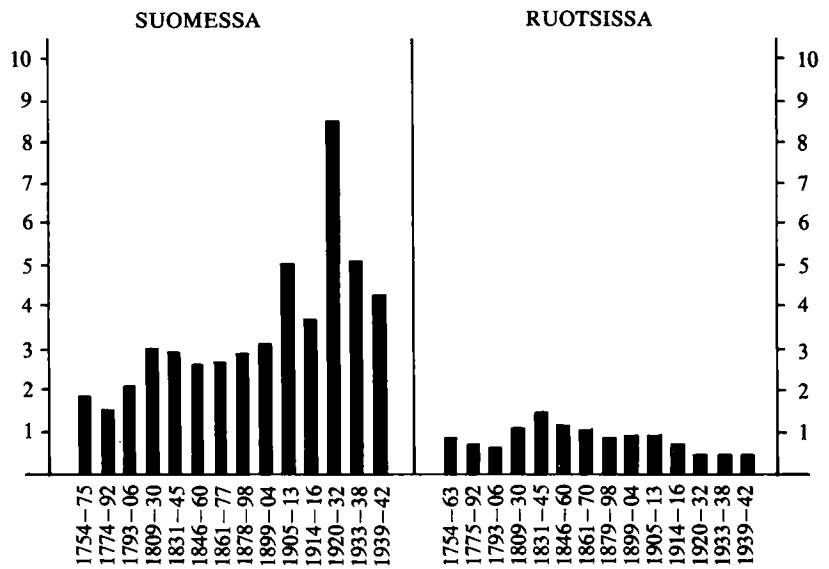
---

[2] Lähemmin *Pentti Renvall*, Varsinais-Suomen historia V (Turku 1949), s. 222–236; *Yrjö Blomstedt*, Hämeen historia II, 2 (Hämeenlinna 1960), s. 192 ff; *Heikki Ylikangas*, Väkivaltarikosten motivaatiopohja 1500-luvulla Suomessa (Historiallinen Arkisto 65, 1971), s. 88 f; *Sama*, Henkirikos keskiajan lopun ja uuden ajan alun Suomessa (Oikeustiede VIII, 1976), s. 91 f.

[3] Tällä kohdin voi yleisesti viitata maakunta- ja pitäjänhistorioihin, joista väkivallan alueellinen kasautuminen käy hyvin esille.

[4] Huomattakoon, että 1500-luvulla Savo näyttäytyy rauhallisempana kuin Häme, Satakunta ja Varsinais-Suomi. Tämä saattaa olla yhteydessä siihen, että Savosta jotakuinkin puuttuivat kylät. Siellä sijaitsi vain talo paikassaan. Vrt. *Ylikangas* 1976, (Henkirikos), s. 123 f. Sama perusseikka voi selittää sen, että Varsinais-Suomi osoittautui tuolloin väkivaltaisemmaksi kuin Pohjanmaa.

Väkivaltarikosten kuolonuhrit 100 000 asukasta kohden
(Veli Verkon mukaan)

Suurin piirtein tällaisena tilanne säilyi koko sääty-yhteiskunnan ajan eli 1800-luvun lopulle saakka.

Mahdollista tietysti on, että kuva on virheellinen ja seurausta enemmänkin lähteiden puutteesta ja tutkimuksen vähäisyydestä kuin tosiasiallisen tilanteen tuntemuksesta. Seitsemännentoista vuosisadan osalta tämä varaus todella jotakin merkitsee, mutta 1700-luvulla liikumme jo paljon lujemmalla perustalla. Ruotsissa näet toteutettiin 1749 väestörekisteri – ensimmäinen laatuaan maailmassa – ja siihen sisällytettiin tiedot väkivaltaisesti kuolleista, siis myös henkirikosten uhreista. Nuo tiedot, jotka ovat näin suhteutettavissa todelliseen väkilukuun eikä vain väestöarvioihin, osoittavat veritekojen määrän vaihdelleen Suomessa 1700- ja 1800-luvulla 2–3 tapauksen välillä vuotta ja 100 000 asukasta kohden.[5] Todellinen määrä on eri syistä johtuen korkeampi, mutta kovin mittavasta erosta tabellilaitoksen lukuihin nähden tuskin on kysymys.[6]

[5] *Veli Verkko*, Lähimmäisen ja oma henki. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja B: 33 (1949), s. 46 f.

[6] *Heikki Ylikangas*, Puukkojunkkareitten esiinmarssi. Etelä-Pohjanmaan väkivaltarikolli-

Näin muotoutui väkivaltakuvio sääty-yhteiskunnan aikana koko maata ja sen tuottamia lukuja silmällä pitäen. Kehitys tietysti vaihteli alueelta toiselle, niin kuin tapahtuu tämänlaatuisissa ilmiöissä aina. Viime vuosisadan osalta tuo vaihtelu osoittautuu valtaisaksi, mitä tulee yhteen maakuntaan Suomessa. Etelä-Pohjanmaa, alue, joka vastasi vähän runsaasta kymmenestä prosentista Suomen väkilukua, keräsi tililleen vähintään kolmanneksen kaikista veriteoista maassa. Vuotta ja sataatuhatta henkeä kohden laskettu henkirikosten suhdeluku kohosi siellä koko väkivallankautena eli satavuotisjaksona 1790-luvulta 1800-luvun lopulle yli kymmenen yksikön. Yksittäisissä pitäjissä ja tiettyinä lyhyempinä ajanjaksoina yllettiin tasolle, jolle tuskin löytyy vertaa väkivallan historiassa kansainvälisessäkään katsannossa. Joissakin Lapuanjoen alajuoksun pitäjissä kuten Yli- ja Alahärmässä sekä Kauhavalla suhdeluku nousi 50–60:een eli kaksi-kolmikymmenkertaiseksi koko maan lukuihin nähden. Emäpitäjät ja kirkonkylät käyttäytyivät rauhallisemmin kuin kappelit ja metsäkylät.[7]

Vihdoin 1880-luvun puolimaista lähtien eteläpohjalainen väkivalta alkoi laantua painuakseen tämän vuosisadan puolella maan keskiarvonkin alapuolelle, niin että tuo puukkojunkkareitten entinen mellastuskenttä kulki väkivallattoman käytöksen kärjessä maassa. Muualla ei mennyt yhtä hyvin. Vuoden 1905 jälkeen aggressio äkisti kohosi ja ylti pian yli viiden surmatun vuotta ja 100 000 asukasta kohti. Ensimmäinen maailmansota aiheutti ohimenevän laskun lukuihin, jotka 1920-luku jälleen nosti ja nosti sellaisiin korkeuksiin, että vastaavaan ei koko maan puitteissa ole milloinkaan ennen tai myöhemmin päästy. Suhdeluku jätti taakseen 8 yksikön tason ja lähenteli kahteen otteeseen 10:tä. Suunta kääntyi alenevaksi vasta 1930-luvulla ja tuon kymmenluvun lopulla rauhoittuminen edelleen kiihtyi. Vuonna 1939 saavutettiin pohjanoteeraus.

Sodan lopulla nousu sitten alkoi jälleen ja heti rauhan tultua palasi väkivalta niin voimallisena, että se ylitti vuoden 1905 luvut. Lyhyen korkeasuhdanteen jälkeen eli suunnilleen vuodesta 1948 lähtien elettiin tasaantuvan aggression kautta. Vihdoin 1950-luvulla päästiin oloihin, joissa fyysinen uhka häiritsi kansalaisia vähemmän kuin millään kymmenluvulla sitä ennen tai sen jälkeen.[8]

---

suus 1789–1825 (Keuruu 1976), s. 31 f. Asiasta lähemmin kohdakkoin ilmestyvässä Etelä-Pohjanmaan historian V, 1 osassa.

[7] Edellisessä viitteessä mainitut lähteet sekä *Lassi Huttunen*, Etelä-Pohjanmaan henkirikollisuudesta vv. 1749–1900. Historiallinen Arkisto 65 (1958), s. 131 f.

[8] *Verkko* 1949 s. 46–1958.

Kuinka on tilanne nyt? Se on seuraava: Vuodesta 1969 kehitys kääntyi huonompaan suuntaan. Viime vuosikymmenen puolivälissä tilanne vakiintui suurin piirtein sellaiseksi, jollaisena me sen koemme. Uhka (tilastollinen) joutua pahoinpidellyksi on tänään huomattavasti suurempi – miltei kaksi kertaa suurempi – kuin 1950-luvulla. Kehityksen suunta on lisäksi pikemminkin nouseva kuin laskeva huolimatta siitä, että mielipiteet trendien kulkusuunnan suhteen vaihtelevat rajusti. Kaksi myytillistä selitystä kiistelee ylivallasta. Vasemmistolaisen uskonkappaleen mukaan tilanne on rauhallinen lukuunottamatta sitä, että oikeisto koettaa uskotella väkivallan lisääntyneen, jotta se voisi kiristää yhteiskunnallista kurinpitoa ja lisätä poliiseja. Oikeistolaisen myytin mukaan väkivaltaa jo runsaasti on ja se lisääntyy edelleen, jollei rangaistuksia kovenneta ja järjestystä tiukenneta. Kumpikin selityksistä ontuu omalle puolelleen ja kelpaa tasan yhtä huonosti niin vallitsevan tilanteen valaisijaksi kuin kriminaalipolitiikan ohjenuoraksikaan.[9] On suuresti epäiltävää, että rangaistusten koventaminen ja poliisien määrän lisääminen olennaisesti vähentäisivät rikollisuutta.[10]

Mikä sitten vähentää? Kysymys väkivaltarikollisuuden vaihteluiden syistä kuuluu visaisimpiin tutkimuksellisiin ongelmiin. Tosin se on joskus ratkaistu ja ratkaistaan tarpeen tullen edelleenkin varsin yksinkertaisesti. Selitykseksi asetetaan suomalainen kehno viinapää.[11]

Ainakin jollakin tavalla viina liittyykin väkivaltaan. Tällä vuosisadalla tehdyissä tutkimuksissa on havaittu kolmanneksen-neljänneksen tekijöistä ja uhreista toimineen tekohetkellä alkoholin päihdyttäminä ja on syytä uskoa, että tilanne varhaisempina aikoina ei ole paljon poikennut näistä suhteista. Tähän viittaa sekin, että suuri valtaosa puukkojunkkarikauden veriteoista kasautui sunnuntaille yhtäältä ja joulunpyhien tienoille toisaalta. Samoin oli ilmeisesti laita 1500-luvulla. Kuolinsyytilasto paljastaa vielä, että viinaan kuoleminen oli yleistä niinä samoina aikoina ja niillä samoilla alueilla kuin väkivallan harjoituskin. Viinan yhteyttä väkivaltaan ei siis voida mitenkään kiistää.

Epäselväksi silti jää, tuleeko alkoholi tulkita väkivallan purkautumisen edistäjäksi, siis välilliseksi kiihdyttäväksi elementiksi vai peräti väkivallan syyksi. Useat painavat näkökohdat puhuvat edellisen vaihtoehdon puolesta.

[9] Tämä käsitys perustuu mm. lähteessä 1 mainittuun kirjallisuuteen sekä päivä- ja viikkolehtien kirjoitteluun.

[10] Vrt. *Ylikangas* 1976 (Puukkojunkkareitten esiinmarssi), s. 190 f.

[11] *Verkko* 1949, s. 22 f; *Sama*, Väkivaltarikollisuuden riippuvuus kansanluonteesta ja muista etäisistä tekijöistä (Helsinki 1936), eri kohdin.

On näet osoitettavissa seutuja, joilla alkoholia – viinaan kuolleitten määrän perusteella arvioiden – juotiin viime vuosisadalla ainakin yhtä paljon kuin esim. Etelä-Pohjanmaalla, mutta joilla menehdyttiin tappeluissa selvästi harvemmin kuin siellä. Tällaisia seutuja olivat Kalajokilaakso ja osin Kymijokilaaksokin sekä muutamat pitäjät Varsinais-Suomessa. Yleisesti ilmaisten kysymys oli viljan ylituotantoalueista. Missä viljaa oli, sitä poltettiin ja juotiin. Toisin sanoen väkivalta rehotti siellä missä viinakin, mutta viinaa on silti voitu käytellä runsaasti myös ilman tappeluita ja surmatekoja.[12]

Sitä paitsi selitysongelma ei paljon muutu siitä, etsimmekö me syytä pelkkään väkivaltaan vai sen sijasta viinanjuontiin, jonka taas oletamme automaattisesti johtavan aggressioihin. Sanoin *automaattisesti*, koska juuri niin kulkee niiden ajatus, jotka asettavat alkoholin väkivaltaisuuden pääselittäjäksi. (Jollei vaikutus ole mekaaninen, ei viina kelpaa pääsyyksi.) Todellisuudessa automaattisuus leikkautuu poikki sekä siinä kohdin, missä toinen juovuksissa tappelee, toinen ei, että siinä, kuka ylipäätään viinaa juo ja juo niin paljon, että alkaa käyttäytyä hyökkäävästi. Jos kaikki ihmiset tuntisivat suunnilleen yhtä suurta vetoa viinaan ja jos viina kaikissa aiheuttaisi suunnilleen samantapaisia reaktioita, tulisi aina ja kaikkialla rikkaiden ja hyvinvoipien ihmisten tappaa toisiaan eniten, koska nimenomaan rikkaille on aina ja kaikkialla alkoholin hankkiminen helpointa. Väkivalta kasautuu kuitenkin aina ja kaikkialla voimakkaimmin kulloiseenkin alaluokkaan. Näin ollen joko köyhät ihmiset juovat alkoholia eniten tai juovat eri tavoin kuin rikkaat tai sitten heissä vähäinenkin viinamäärä aiheuttaa erisuuntaisen reaktion kuin yläluokan ihmisissä. Olipa kuinka hyvänsä, ilmeistä ja jopa varmaa näidenkin pohdintojen valossa jo on, ettei alkoholia itsessään voida asettaa väkivaltaisuuden pääselittäjäksi. Todelliset syyt piilevät sen ulkopuolella tai takana. Viinalle jää vain välittävän lenkin asema.

Jollei viina, niin mikä sitten? Paljon auttavat eteenpäin kaksi tietoa, joista toinen on jo kertaalle mainittukin. Väkivalta pesiytyy yleensä alaluokkaan ja toisekseen miehiin. Naiset ja ylempien ryhmien ihmiset

[12] *Terhi Viljanen*, Henkirikokset Suomessa vuosina 1970–1979 (Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 60/1983), s. 37 f ja siinä mainittu kirjallisuus sekä *Ylikangas* 1971, s. 147 f.; *Sama* 1976 (Puukkojunkkareitten . .), s. 46 f; *Oiva Turpeinen*, Viinaan kuolleet Suomessa vuosina 1802–1877 (Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste 90/1975), s. 10 f; *Sama*, Suomen väestöoloista vv. 1816–1865 (Moniste, Helsingin yliopiston historian laitos 1972), s. 141, 148.

syyllistyvät väkivaltarikoksiin vähän. Muutokset surmien ja pahoinpitelyjen määrässä ja tasossa ovat muutoksia alaluokan nuorten miesten käyttäytymisessä.[13] Miksi näin? Siksi että väkivalta tuntuu liittyvän kiinteästi yksilökohtaisiin menestymisodotuksiin tai tarkemmin sanoen siihen, missä määrin menestymisodotukset toteutuvat ja missä määrin jäävät toteutumatta.[14] Menestymisodotukset, jotka määräytyvät valtaapitävien aseman justifikaatioksi kehitetyn dominoivan ideologian mukaan, ovat puolestaan kiinnittyneet näihin asti miehiin, ei naisiin. Mitä suuremmaksi odotusten ja todellisuuden (yleisen arvomaailman ja yksilön elintodellisuuden) välinen ristiriita muodostuu, sitä todennäköisemmin fyysinen hyökkäävyys lisääntyy. Esimerkiksi puukkojunkkareitten esiinmarssi johtui juuri siitä, että tervanpolton taloudellisesti aktivoima Pohjanmaa joutui mäntymetsien loppuessa ja raivausmahdollisuuksien tyrehtyessä tilanteeseen, jossa korkealle virittyneet yleiset menestymistoiveet yhä useammin romahtivat. Yleinen arvomaailma opetti, että ihminen menestyy, jos vain yrittää ja tekee työtä. Kun todellisuudessa näin ei käynyt, seurauksena olivat epäonnistumisen ja syyllisyyden tunteet. Maatalojen pojat, joiden oli lähteminen torppareiksi takamaille tai rengeiksi parempiosaisten säätyveljiensä talouteen, kokivat itsensä syypäiksi epäonnistumiseensa, imivät viinaa turhautumaansa ja purkivat juovuttuaan katkeruuttaan ympäristöönsä. Ainakin yksi tie tietynlaiseen menestykseen löytyi, väkivallan tie.[15] Työvoimapulan heikentämä epävirallinen kontrolli ei kyennyt ilmiötä estämään. Virallisen kontrollin taas lamautti todistajiin kohdistettu ankara terrori. Hyvin mahdollisesti pitkälti samanlainen tilanne selittää 1500-luvun väkivaltaa.

Jotakin samaa näyttäytyi 1920-luvun hurjastelussa, koskapa se keskittyi Etelä-Suomen suurimpiin asutuskeskuksiin eli sinne, missä talouden kärki eteni ja missä muuttovoitto tuotti työvoiman yrityksiin. Tässä katsannossa 1500-luvun lopulla toteutuneen sääty-yhteiskunnan vähäinen väkivalta saattaisi olla yhteydessä pikemminkin odotusten vähäisyyteen kuin tuolloisen alaluokan olojen kurjuuteen, jolla silläkin varmasti oli merkitystä. Sääty-yhteiskuntahan kitki pois menestymisodotukset rahvaalta propagoimalla op-

[13] Näiden jo *Emile Durkheimin* havaitsemien säännönmukaisuuksien paikkansapitävyyden Suomen oloissa on ensiksi todistanut *Veli Verkko* (mm. 1949, s. 57 f.). Vrt. myös *Jukka Kekkonen–Heikki Ylikangas,* Vapausrangaistuksen valtakausi. (Oikeuden yleistieteiden laitoksen julkaisuja.) Helsingin yliopisto 1982, s. 61–62.

[14] Tästä *Emile Durkheimin* kehittämästä ns. anomia-teoriasta ja sen saamasta kritiikistä lähemmin *Heikki Ylikangas*, Väkivallanaallon synty. Puukkojunkkarikauden alku Etelä-Pohjanmaalla (Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja 3/1973), s. 292 f.

[15] *Ylikangas* 1976 (Puukkojunkkareitten . .), s. 309–314.

pia, jonka mukaan vallitseva järjestys on luojan luoma eikä suutarin ole siksi soveliasta pyrkiä pois lestistään.[16] Niinpä sitten järjestysrauha järkkyi vain siellä, missä odotukset taloudellisen aktiviteetin ja yritteliäisyyden vuoksi paisuivat ja johtivat ajan myötä »epäonnistumisiin» laajassa mitassa.

Tuo ihmisen itsetuntoa syvälti jäytävä ristiriita menestymistoiveiden ja todellisuuden välillä saattaa painaa myös tänään. Se voi hyvinkin selittää niin nykyistä rauhattomuutta kuin 1950-luvun rauhaakin. Jälleenrakennuksen ja Suomen »toisen teollistumisen» päästyä sodan jälkeen vauhtiin aggression kasvupohja ohentui tehokkaasti. Hyppäys koulutuksen avulla arvostettuihin ammatteihin onnistui miltei yhtä helposti kuin syrjäseutujen kouluttamattoman nuoren pääsy melkoisiin työtuloihin Etelän taajamissa. Oppi ihmisestä oman onnensa seppänä kukoisti ja ruokki muuttoliikettä, joka ulottuvuuksissaan kävi yli kaikkien vastaavien sosiaalisten mullistusten ympäri Euroopan.[17] Näin tultiin 1960-luvun lopulle. Päättymättömältä näyttävä laajentuminen tapasi äkkiä päiviensä määrän. Sosiaalisen nousun väylien ahtautuminen synnytti muutamassa tuokiossa sen saman ristiriidan samoin seuraamuksin, jonka laakea Pohjanmaa koki vuosisata aiemmin. Vanhempien kautta ja välittämänä siirtyi lapsille menestyksen mitta-asteikko, jonka he hyväksyivät mitaksi mutta jonka osoittamia kelvollisuusarvoja he eivät voineet täyttää. Epäonnistumisen kruunaukseksi kehittyi joukkotyöttömyys. Se koetteli ennen muuta nuoria ikäluokkia. Kriisi oli väistämätön. Osa reagoi siihen tiedostavammin (yhteiskunnallinen radikalismi) osa umpimähkäisemmin ja vaistonvaraisemmin (rikollisuus ja alkoholi).[18]

* * *

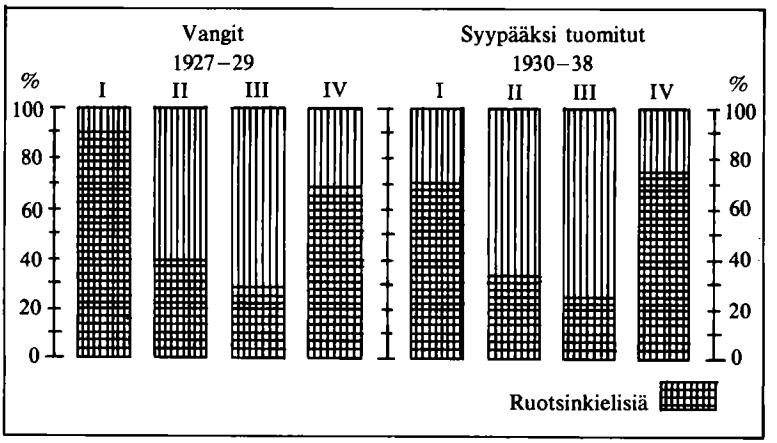
Ongelma ei ole kuitenkaan tällä selvä. Suomalaisesta väkivallasta ja sen historiallisista taustakuvioista selittyy näillä keinoin vain osa, kylläkin pääosa. Muutokset tulevat ymmärrettäviksi vaihtuvilla historiallisilla syillä, ei muuttumattomuus, jota sitäkin sisältyy suomalaisen väkivallan kokovartalokuvaan. Emme pääse yli emmekä ympäri siitä, että Suomessa »toisen käsi» on kääntynyt lähes aina eikä vain aika-ajoin poikkeuksellisen herkästi kanssaihmistä vastaan. Tiedämme että jo 1500-luvulla Suomessa riehuttiin

[16] *Kaarlo Wirilander*, Herrasväkeä. Suomen säätyläistö 1721–1870. Hist. tutkimuksia 93, Helsinki 1974, s. 33 f ja eri kohdin.

[17] Vrt. esim. *Tapani Valkonen*, etc. Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana. Juva 1980, s. 102 f, *Heikki Waris*, Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisuja 5. Porvoo 1980, s. 41 f.

[18] Vrt. myös *Cyril Levitt*, Children of Privilege. Student Revolt in the Sixties. Toronto 1984, eri kohdin.

Suomen- ja ruotsinkielisten osallistuminen rikollisuuteen
(Verkko)

I = murha, II = tappo ja kuolemaan johtanut pahoinpitely, III = törkeä pahoinpitely, IV = varkausrikokset

villimmin kuin Ruotsissa. Sama asetelma on näyttäytynyt koko sen ajan, jolta väestötabellien tiedot ovat saatavissa eli vuodesta 1749. Suomi on kulkenut monta askelta edellä Ruotsia puhumattakaan muista Länsi-Euroopan maista. Veli Verkon tutkimukset osoittavat sen selvästi 1920-luvulta. Lyhyesti sanoen Suomi on perinteisesti runsaan väkivallan maa. Tälläkin hetkellä isänmaamme ystävällisiksi mainittuja äidinkasvoja rumentaa tappelijan irvistys useammin kuin tapahtuu tiettävästi missään muussa Keski- ja Länsi-Euroopan maassa.

Ennen kuin jatkan tästä eteenpäin, viittaan – osin kerraten – muutamiin suomalaiseen väkivaltaan liittyviin säännönmukaisuuksiin. Ensinnäkään sen korkea taso ei rajoitu vain siviiliväkivaltaan. Myös poliittinen väkivalta on Suomessa niissä kahdessa sisällissodassa (nuijasota 1596–1597 ja kansalaissota 1918), jotka historiamme tuntee, kohonnut kansainvälisessä katsannossa huikeaksi. Toisekseen eräät piirteet tuntuvat osoittelevan kohden maamme perustavanlaatuisinta ominaisluonnetta: metsävaltaisuutta. Muistettakoon syrjäseutujen etumatka, kunnianloukkausten ja väkivallan kiinteä yhteys ja suomalainen vahvaa humalatilaa tavoitteleva juomatapa. Kaikki ne ovat yhdistettävissä osiksi henkiseen isolaatioon joutuneen ihmisen tyypillistä reagointia silloin, kun hän joutuu kontakteihin vakiintuneen sosiaali-

sen yhteisön kanssa. Lyhyesti sanoen suomalainen väkivalta tuntuu heijastelevan eristäytyneen uudisasukkaan ja väkirikkaan kylän keskinäistä jännitettä. Impivaaran asukit kohtaavat Toukolan kylän.

Tältä kohdin täytyy pysähtyä. Samalla on korotettava analyysin tasoa. Se tarkoittaa: on siirryttävä yleisempiin kulttuuria suuntaaviin ja sävyttäviin tekijöihin. On pakko yrittää jollakin tavoin mitoittaa ja luonnehtia suomalaista kulttuuria, sen runkokehikkoa, suhteessa muihin kulttuureihin, niin vaikeaa ja niin virhealtista kuin tällainen vertailu ikinä onkin.

Käsittääkseni on syytä lähteä liikkeelle suomalaista kulttuuria leimaavasta henkisestä isolationismista. – Suomalaisen ja keskieurooppalaisen välillä näyttäytyy muuan ratkaiseva ero mitä tulee sosiaaliseen kanssakäymiseen, tapaan harjoittaa sosiaalista vaihtoa, osallistua siihen. Suomalainen etsii yksinäisyyttä, hakeutuu sinne, missä ei ole muita. Purjehtija nostaa uudelleen ankkurin, kun huomaa, että aiotulla yöpymissaarella jo oleksii joku. Kesämökin ostajan into laskee, jos naapurissa kyhjöttää tönö. Viikonloppuisin kaupungit tyhjenevät, kun kansa pakkautuu teille ja etsiytyy yksinäisille olosijoilleen erämaihin. Samaan aikaan keskieurooppalaiset tähyävät paikkoja, joissa löytyy muita, joissa ei tarvitse olla yksin. Tungosta vältetään toki kaikkialla, seuraa vain Suomessa.[19]

Suomalainen henkinen isolationismi käy ymmärrettäväksi, kun huomio kiinnitetään niihin tekijöihin, jotka ovat määränneet toimeentulon ehdot metsäisellä ja kylmällä Suomenniemellä. Suomalaiset ovat satoja vuosia liikkuneet hidasta tempoa rintakylistä kohden larvamaita. Leipä on meillä tämän vuosisadan alkuun asti haettu korpimaista, asumattomista ikimetsistä. Suomen luonto on kuorittu elannoksi useampaan kertaan ja aina samassa sisäisen liikkeen suunnassa aivan viimeisiä aikoja lukuunottamatta. Ensin samottiin riistan perässä kylistä saloille, sitten etsittiin kaskimaita kaukaa ulkosaroilta ja lopuksi haeskeltiin vielä tarjolla olevaa raivaamatonta maata torpan tai uudistalon sijaksi. Viimeisenä saivat seurata tuota perinteistä reittiä sodanjälkeisen ajan karjalaiset ja rintamamiehet, joille hankittiin asutustiloja erämaista.[20] Aina oli lähdettävä ihmisten luota yksinäisyyteen. Siellä sitten perintösatujen mukaan varroskeltiin vesireittien varsilla, milloin onnettomuus kohtaa ja soljuu kirveenlastu virtaa alas. Kun se päivä kerran koitti, piti temmata rauta ja kiiruhtaa tappamaan tulokasta. Lukemat-

[19] Tämän yleistyksen perusteeksi rohkenen vedota omaan kokemukseeni, joka on seurausta pitkäaikaisesta oleskelusta Saksan Liittotasavallassa vuosina 1972–1973 ja 1983. Samantyyppisiä havaintoja ovat toki tehneet monet muutkin.

[20] Suomen taloushistoria 1, Hki 1980, eri kohdin.

tomat asutustarinat kertaavat tätä samaa murheellista kaavaa,[21] jossa on symbolisella tasolla totta enemmän kuin toinen puoli. Suomalainen »laitostui» korpimaiden yksinäisyyteen.

Harvasilmuinen suomalainen asutuskuva poikkeaa jyrkästi jopa muiden Pohjoismaiden vastaavasta. Norjalaiset ovat ahtautuneet vuonojensa varsille ja tyviin, ja vaikka Ruotsista Skoonea lukuunottamatta toki löytyy metsää niin kuin konsanaan Suomesta, on sen asutus luontunut toisin kuin Pohjanlahden tällä puolen. Kaskeaminen oli historiallisena aikana taannoisessa emämaassamme siinä määrin tuntematon, että Kaarle XI tuotti Värmlantiin savolaisia hyödyntämään sen vankkoja ikimetsiä. Kaskikulttuurin synnyttämä haja-asutus jotakuinkin puuttuu läntisestä naapurimaastamme. Ruotsalaisen asumisen toisenlaista luonnetta meikäläiseen verrattuna kuvastaa oivallisesti se, että karkean säännön mukaan suomalainen pitäjä vastaa ruotsalaista kihlakuntaa, niin paljon pienempiä hallinnolliset perusyksiköt siellä ovat. Kun ruotsalaiset ristiretkiajan seurauksena työntyivät Suomen läntisille rannikoille, he toivat mukanaan karjavaltaisen elintapansa, joka sitten muovasi ruotsalaisalueitten verotuksen ja hallinnon emämaan tyyppiseksi.[22] Pitäjät Pohjanmaan ja Varsinais-Suomen ruotsalaisrannikolla sekä Ahvenanmaalla ovat pikkuruisia verrattuna suomenkielisiin seutuihin. Tällä perusseikalla saattaa hyvinkin olla yhteyttä siihen, että jo 1500-luvulla väkivalta oli selvästi vähäisempää ruotsinkielisten kuin suomenkielisten keskuudessa. Sama toistui jopa puukkojunkkariajan Pohjanmaalla ja Verkon tutkimusten mukaan ajanjaksolla 1749–1940 ja myöhemminkin koko maassa.[23] Erämaat ja väkivalta ovat kulkeneet yhdessä, vaikka mistään lineaarisesta korrelaatiosta ei voidakaan puhua.

Mitä sitten tuolla kuvaillulla asutusisolationismilla on tekemistä meikäläisen väkivaltarikollisuuden perinteisen yleisyyden kanssa? Paljonkin. Muuan perimätieto valaisee osuvasti suomalaisen väkivallan luonnetta sosiaalisen eristäytyneisyyden purkutienä. Antti Isotalo (kuoli 1911) edustaa suomalaisen väkivallan legendaarista huippua. Hän varttui mieheksi Alahärmän syrjäkulmalla Hanhimäen metsäkylässä. Kun suurikokoiset Isontalon miehet ilmaantuivat taajaan asuttuihin rintakyliin vanhanmallisissa sarkavaatteissa sanoivat pilkkakirveet: »Katsokaa, Hanhimäen huuhka-

[21] Tarina toistuu paikallishistorioissa lukemattomin toisinnoin. Vrt. pitäjänhistoriat.

[22] Vrt. Suomen historian yleisesitykset, kuten *Einar W. Juvan–Mikko Juvan, Helge Pohjolan-Pirhosen ja Jalmari Jaakkolan* Suomen historiat.

[23] *Renvall* 1949, s. 223, 226; *Ylikangas* 1971, s. 111–113; *Sama* 1976 (Puukkojunkkareitten . .), s. 31 f; *Verkko* 1949, s. 46 f.

jat ovat kulkeella». Niin lyötiin Antin uran astuntakivet. Hän ja hänenlaisensa vastasivat väkivallalla ivailuun, tukkivat sananmukaisesti nyrkillä ilkkujien suut. Kykenemättömyys verbaaliseen puolustautumiseen pakotti turvautumaan väkivaltaan.[24]

Mitäpä muuta harvasilmuinen metsäläisasutus saattoi synnyttää kuin ihmisarkuutta, mökkihöperyyttä kansanomaisesti sanoen. Kun eristäytynyt erämaan poika ilmaantui ihmisten ilmoille, hän varoi, pelkäsi ja käpertyi. Hän ei yksinkertaisesti osannut seurustella luontevasti. Hän koetti välttää loukkaamasta toista, oli juro ja pidättyväinen, mutta ennen pitkää jokin varomaton sana tai ele kuitenkin viilsi tuota arkaa ja haavoittuvaista olentoa. Satutettu puolustautui vaikenemalla, korkeintaan hiljaisella mielennäytöllä. Hän ei korottanut ääntään, ei iskenyt nyrkkiään pöytään vaan kätki sanat sydämeensä, missä ne sitten laajenivat ja taajenivat. Paine kasvoi ja vaati purkautumista. Viina helpotti ja siksi sitä oli juotava niin, että päihtymys sammutti paitsi arvostelukyvyn myös piinaavat tunnot. Eikä siinä tietenkään kaikki. Viinan mukana purkautui se aggressio, jonka haavoittuvuus oli sisimpään kerrostanut. Niinpä sitten tuo arka ja pidättyväinen olento alkoi ensiksi mahtailla, sen jälkeen etsi riitaa ja vihdoin pahoinpiteli kanssaihmisiään. Iskut olivat kostoa niistä sanallisista loukkauksista, jotka paljon ennen tuota tilannetta oli koettu ja joihin ei ollut osattu luontevasti vastata. Viivästynyt vimma väkevöityi ja purkautui räjähdystä muistuttaen.

Kuvailtu perusta tekee ymmärrettäväksi, miksi metsäkylät ovat ohittaneet rintakylät ja kappelit emäpitäjät väkivallan käytössä.[25] Molemmissa käy metsä ennen peltoa ja yksinäisyys ennen sosiaalista yhteiseloa. Mutta miten paljon tämä näkökulma suomalaiseen väkivaltaan selittää suomalaista aggressiota tänään sellaisena kuin se kaduilla esiintyy? Pääselitykseksi siitä ei ole. Odotusten (vallitsevan ideologian) ja todellisen menestyksen välinen ristiriita on sitä selvästi kattavampi ja oivallisempi. Eristäytymisteorian suurin selitysvoima osuu lohkolle, joka mittaa meikäläisen aggression muuttumattomuutta, sen suhteellista, pysyvää korkeutta. Vaihteluihin sen selityskyky riittää heikosti, mutta kenties se painaa jotakin niidenkin suhteen. Ensinnäkin voi olettaa, että sosiaalisen laskun eli sosiaalisen

[24] *Heikki Ylikangas*, Härmän häjyt ja Kauhavan herra. Helsinki 1974, s. 200–201.

[25] Myös puukkojunkkariaikana tähän regionaaliseen säännönmukaisuuteen on kiinnitetty huomiota. Vrt. *Matti Sinikara*, paikallisten itsehallinnollisten elinten toiminta järjestyshäiriöitä ja rikollisuutta vastaan Etelä-Pohjanmaalla satavuotiskautena 1730–1830. Pro gradu-työ, Helsingin yliopiston historian laitos 1982, s. 42, 19 ja eri kohdin; *Heikki Ylikangas*, Murtuva säätyvalta. Porvoo 1984, s. 157 ss.

epäonnistumisen kokemukset vahvistuvat tehossaan, kun ne kohtaavat kroonista eristäytymistä potevan yksilön, joka muutenkin tuntee itsensä toisten seurassa äärimmäisen epävarmaksi. Tuollaiset objektiivisesti negatiiviset elämänvaiheet herkistävät hänen haavoittuvuuttaan vielä jonkin lisäasteen verran.

Tärkeämpää on kuitenkin seuraava ajatuskulku. Ottakaamme lähemmin pohdittavaksi tämän vuosisadan väkivalta. Vuoden 1905 jälkeinen korkeasuhdanne, joka jatkui I maailmansodan tilapäisesti katkaisemana 1930-luvun lopulle saakka, selittyy varmaan pääosin tietyillä ajankohtaisilla yhteiskunnallisilla tekijöillä. Yhtäältä teollistuminen ja muuttoliike kasvattivat toiveitten ja todellisuuden välistä ristiriitaa, joka yksilöllisten epäonnistumisen tuntemusten kautta produsoi turhautuneisuutta ja sitä tietä väkivaltaa. Toisaalta vasemmiston vahvistuminen heikensi epävirallista kontrollia yhteiskunnassa, mikä puolestaan salli protestinomaisen poikkeavan käyttäytymisen paljon suuremmassa määrin kuin esimerkiksi ankarasti ja mielivaltaisesti rankaiseva sääty-yhteiskunta aikoinaan. Mutta tuohon suureen nousuun saattaa liittyä muutakin. Teollistuminenhan käänsi ensimmäisen kerran sisäisen liikkeen suunnan Suomessa. Kohden sivistyksen seläntakuumaita samoava suomalainen pysähtyi, kääntyi ja lähti astumaan päin etelän keskuksia. Etenevä markkinatalous siirsi leivän, jonka perässä oli ja on juokseminen, korpiloukoista kaupunkeihin. Eristäytyvän piti pakostakin tinkiä eristäytymisestään. Mökkihöperöitä suomalaisia kasattiin yhteen paikkaan. Alkoi särmien räminä särmiä vastaan. Impivaaran rauha vaihtui huutokauppahumuksi Tammiston pihalla. Taajamiin oli tultava ja kohdattava Toukolan poikain iloinen joukko.

Ehkäpä 1960-luvulla kertaantui jotakin samaa. Silloinhan elettiin ns. toisen teollistumisen pyörteissä. Sisäinen muuttoliike oli ylittänyt kaikki aikaisemmat ennätyksensä. Taas viskottiin maaseudun yksineläjää kaupunkien ihmisvilinään. Ensimmäisinä tulivat asutustilallisten jälkeläiset. Vanhoille ja vahvoille eristäytymisperinteille uskollisina rakennettiin uudet lähiöt niin yhteiselovihamielisiksi kuin suinkin. Suomeen syntyi todella »kaupunkeja», ei suuria kylämäisiä yhdyskuntia niin kuin Keski-Euroopaan. Kylmä ilmasto pakottaa ihmiset kaupungeissakin neljän seinän sisälle, mikä tehokkaasti karsii sosiaalisten kontaktien mahdollisuutta. Muuttajat itse vaalivat esi-isiensä elämänlaatua haaveilemalla kesämökistä paikassa, johon ei vieras ihmisääni kantaisi saati -hahmo erottuisi. Sitkeästi ja sinnikkäästi suomalaiset ovat sukupolvesta toiseen todistaneet todeksi Aleksis Kiven syvällisen näyn suomalaisen rauhan satamasta. 'Metsän

poikia' me olemme tahtoneet olla ja olemme yhä. Mieluimmin lyömme karhun kanssa painia Tapiolan vainioilla kuin elämme ihmisenä ihmisten keskellä. Mitä kauempana on meistä kavala maailma, sen parempi. Suomalaisen sielussa Impivaara voittaa yhä Toukolan kylän.

Nähdäkseni kaavaillulta selitysperustalta käsin käy ymmärrettäväksi moni sellainen kehityspiirre, joka muuten jää täydelliseksi arvoitukseksi. Yksi näistä on suomalainen juomatapa. Se on pysynyt lähes viisisataa vuotta paikoillaan eli koko sen ajan, kun siitä on luotettavia tietoja. Jo 1500-luvun alun rangaistusluetteloissa törmätään päihtyneisiin hulinoitsijoihin, ja itse Kustaa Vaasa kuvaa värikkäin ilmaisuin juopuneen miesjoukon käyttäytymistä Lohjannummella syyskuussa 1555. Tuolloinen maanisä kertoo metelin paisuneen niin mahtavaksi, ettei »oluen täyttämiltä talonpojilta» voinut »kukaan sen enempää kuulla kuin puhua». Hän varoittikin poikaansa Juhanaa seurustelemasta henkilökohtaisesti suomalaisten talonpoikien kanssa.[26] Kun sitten tislaustaito tuli tunnetuksi ja aikanaan levisi pohjoisiin maakuntiin,[27] pelkäsi papisto paikoin kansan sananmukaisesti hukkuvan viinaan.[28] Ankaralakista lestadiolaisuutta tarvittiin riittävän vastapainon ja vaihtokelpoisuuden hankkimiseksi viinan villitykselle. Se seikka, että herätysliikkeet lientyvät, laimentuvat ja harventuvat[29] siirryttäessä metsäisestä pohjoisesta ja idästä asutumpaan ja viljellympään etelään ja lounaaseen saattaa hyvinkin olla jossakin yhteydessä asutuksen harvuuteen sekä metsäläisyyden tuottamiin viinankäytön kiroihin.

Ei ole tietenkään välttämätöntä kuvailla suomalaisen isolationismin vaikutuksia näin kielteisin ja negatiivisin viittauksin. Tälläkin mitalilla on toinen puolensa. Suomalaisia ei tunneta ulkomailla vain puukonheiluttajina ja »votkaturisteina». Heidät tunnetaan myös talvisodan sankareina ja vasta hiljakkoin mailleen painuneen urheilun suurvallan[30] kansalaisina. Molemmissa näissä ilmiöissä suomalaisen suoritus- ja näyttöpakko, hänen halunsa torjua haavoittava kritiikki ja tarkkailu ulkoisilla menestyksen mittareilla – maineikkailla teoilla ja saavutuksilla – on marssittanut Suomen nimeä maailman kartalle. Talvisodan suomalaiset yltivät jättimäiseen ponnistuk-

[26] *Ylikangas* 1971, s. 147 ss.

[27] *Ilkka Mäntylä*, Suomalaisen juoppouden juuret. Viinanpoltto vapauden aikana. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 423. Pieksämäki 1985, eri kohdin.

[28] *Ylikangas* 1984, s. 251–257.

[29] Vrt. *Voitto Huotari*, Kirkkomme herätysliikkeet tänään. Pieksämäki 1981, eri kohdin. Huotarin mukaan (s. 166) Pohjanmaa on herätysliikkeiden perinteisesti vahvinta aluetta.

[30] *Heikki Ylikangas–Kalervo Ilmanen*, Miksi Suomi on urheilun suurvalta. Citius, altius, fortius. Suomen Olympiayhdistys ry 1907–1982. Helsinki 1982, s. 32–45.

seen. He taistelivat sananmukaisesti koko muun maailman katsomon edessä, kävivät päin moninkertaista ylivoimaa ja tekivät ihmeitä, jotka herättivät sekä ällistystä että puna-armeijan halveksuntaa, mikä sitten osaltaan ajoi Hitleriä maalleen ja itselleen onnettomaan päätökseen hyökätä itään. Aivan yhtä vaikea on selittää Suomen varhaista urheilumenestystä ottamatta avuksi tässä hahmoteltua selitysperustaa. Pieniä kansoja on toki muitakin kuin Suomi ja esimerkiksi jollakin Norjalla tai Sveitsillä oli vähintään niin painava motiivi kuin Suomellakin suosia urheilijoitaan kansallisen identiteetin vahvistamiseksi. Silti urheilulla Suomessa on ollut suurempi merkitys kuin siihen verrattavissa muissa pienissä maissa. Suomalaisilla ei ole ollut vain kansallista tarvetta menestyä kilpakentillä. Heitä on ajanut voittoihin myös yksilöllinen kova ja hellittämätön pyrkimys menestykseen. Toukolan pojat on sillä keinoin pakotettu ihailemaan ja kunnioittamaan jylhän Impivaaran ujoja asukkeja.

Lopuksi haluan tähdentää seuraavaa: Väkivaltarikollisuuden vaihtelut ovat suomalaisessa menneisyydessä olennaisempia kuin sen pysyvästi korkea taso. Kyseiset vaihtelut selittyvät aikaan ja paikkaan sidotuilla historiallisilla syillä. Yleistä tässä suhteessa on vain asetelma, joka niveltyy Emile Durkheimista alkaen kehiteltyyn anomiateoriaan. Sen ytimenä on ajatus yhteiskunnan virallisten arvopäämäärien ja todellisuuden (menestymistoiveiden ja odotusten sekä faktisen menestymisen) välisestä ristiriidasta. Väkivallan esilletulo on riippuvaista myös epävirallisen kontrollin tehosta. Milloin yhteiskunnallisen epäonnistumisen kokemiset yleistyvät ja epävirallinen kontrolli samalla heikentyy (alaluokan riippuvuus yläluokasta löystyy ja ihmisten käytöksellinen liikkumatila näin kasvaa), on seurauksena väkivaltarikollisuuden kasvu. Suomalaisen väkivallan pysyväisesti korkeaan tasoon tällainen selitystapa ei sovellu. On etsittävä syitä yhtä pitkän aikavälin ilmiöistä kuin on tuo tutkittava ilmiökin. Edellä on selitykseksi asetettu suomalainen asutuksellinen isolationismi, joka on seurausta elinkeinoelämän aikaisemmasta luonteesta ja sen määrittämästä asutuksesta, maamme kylmästä ilmanalasta ja ennen muuta näihin nojautuvasta perinteisestä ahdistusta synnyttävästä sosiaalisen käyttäytymisen kaavasta. Suomalainen kerää sisimpäänsä todellisia ja oletettuja kokemuksia loukkauksista. Niiden synnyttämä purkautumaton ahdistuneisuus motivoi nopeaan ja voimakkaaseen päihtymiseen tähtäävään juomatapaan. Tuo juomatapa taas avaa sielullisen turhauman padot, mikä sitten johtaa väkivaltaiseen käyttäytymiseen.

Huomattava on, että asutuksellinen isolationismi selittää suomalaista

väkivaltaa huomattavasti yleisemmällä tasolla kuin anomiateoria. Harppaaminen fyysisestä isolaatiosta yksittäiseen tekoon on mahdotonta. Asutuksellinen isolaatio kanavoituu väkivallaksi suomalaista kulttuuria sävyttävän vaikutuksensa kautta. Sen vuoksi sen merkitystä ei voi kumota vetoamalla kaupungistumiseen ja sen kautta siihen, että fyysinen isolaatio on teollistumisen seurauksena vähentynyt. Kulttuurillinen ylätaso mukautuu taloudellispohjaisiin muutoksiin huomattavalla viiveellä (niin heikko rakenneosa kuin 'viive' selityksissä itsessään onkin). Sitä paitsi samainen perinteinen isolaatio lienee vaikuttanut siihen, että myös kaupungistuminen on meillä tapahtunut tavalla, jossa on pikemminkin suosittu sosiaalisesti eristäviä kuin sosiaalisesti ihmisiä lähentäviä vaihtoehtoja. Samaa voi sanoa vapaa-ajan asunnoista ja maaseudun asutuksesta yleensäkin. Erityisen »ihmishakuista» se ei ole ollut.

Professori Inkeri Anttilan kirjallinen tuotanto 1944–1986[1]

Laatinut vs.amanuenssi *Lena Andersson*

1944

Tarvitseeko lääkäri tehtävänsä suorittamiseen potilaan suostumuksen? – Lakimies 1944, s. 1–31.

1945

Onko »kuolinavun» antaminen oikeudenmukaista? – Lakimies 1945, s. 244–248.

1946

Loukatun suostumus oikeudenvastaisuuden poistavana perusteena. Rikosoikeudellinen tutkimus. Väitöskirja. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja n:o 26. Vammala 1946. 214 s.

1947

Lainsäädäntömme ja nainen. – Suomen naisten työmailta. Julk. Suomen naisten kansallisliitto. Helsinki 1947, s. 11–17.

Tieteeseen ja taiteeseen kohdistuvan kritiikin oikeudellinen luonne. – Lakimies 1947, s. 62–70.

1948

Eräitä suosimisrikosta koskevia näkökohtia. – Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen juhlajulkaisu 1898–22/10–1948. Vammala 1948, s. 694–705.

Omistusoikeutta koskeva edellytys kavallussäännöksessä. – Lakimies 1948, s. 72–83.

Varsinaisesta epärehellisyysrikoksesta RL 38 luvun 1 §:n mukaan. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja n:o 29. Vammala 1948. 148 s.

[1] Julkaisuluetteloon ei ole sisällytetty sanomalehtikirjoituksia.

Kirj.[2]: Honkasalo, Brynolf: Rangaistusten yhdistämisestä ja yhteenlaskemisesta. Porvoo 1947. 127 s. – Lakimies 1948, s. 207.

Kirj.: Honkasalo, Brynolf: Suomen rikosoikeus. Yleiset opit I. Hämeenlinna 1948. 215 s. – Lakimies 1948, s. 203–207.

1949

Asianajajan epärehellisyysrikoksesta. – Rikosoikeudellisia kirjoitelmia Brynolf Honkasalolle 1. 4. 1949 omistanut Helsingin yliopiston rikosoikeudellinen seminaari. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja n:o 35. Vammala 1949, s. 23–33.

Om läkares tystnadsplikt enligt finsk rätt. – Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1949, s. 124–128.

Kirj.: Honkasalo, Brynolf: Suomen rikosoikeus. Yleiset opit II. Hämeenlinna 1949. 268 s. – Lakimies 1949, s. 702–709.

1950

Eräitä nuorisotyön muotoja tämän hetken Englannissa. – Suomen nainen 1950 n:o 1, s. 4–6.

Lääkärin vaitiolovelvollisuudesta Suomen oikeuden mukaan. – Rikosoikeudellisia kirjoitelmia II Bruno A. Salmialalle 24. 8. 1950 omistanut Helsingin yliopiston rikosoikeudellinen seminaari. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja n:o 41. Vammala 1950, s. 21–31.

1951

Den högre utbildningen av fångvårdstjänstemän i Finland. – Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1951, s. 261–264.

Legal protection of professional secrets. – Rapports relatifs à la Finlande présentés au III Congrès International de Droit Comparé. Suomalaisen tiedeakatemian toimituksia B 69:12. Helsinki 1951, p. 93–97.

1952

Nuori lainrikkoja. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja B-sarja n:o 53. Helsinki 1952. 366 s.

Suomen vankeinhoito. – Mitä-Missä-Milloin. Kansalaisen vuosikirja 1953. Helsinki 1952, s. 140–142.

Uusi lakiehdotus nuoria lainrikkojia varten. – Huoltaja 1952 n:o 11–12, s. 299–302.

1953

Huomioita piiloon jäävästä rikollisuudesta. – Yhteiskunta. Yhteiskunnallisen Korkeakoulun vuosikirja IV 1952–1953. Helsinki 1953, s. 3–19.

[2] Lyhenne: kirjallisuusarvostelu tai -ilmoitus.

Lægelig, psykologisk og pædagogisk behandling af lovovertrædere. Diskussionindlæg. – De nordiska kriminalistföreningarnas årsbok 1951–1952. Stockholm 1953, s. 252–253.

Personundersökning i brottmål; bör processen uppdelas på två avgöranden: skuld och påföljd? Diskussionsinlägg. – De nordiska kriminalistföreningarnas årsbok 1951–1952. Stockholm 1953, s. 176–178.

Rikosuutiset ja lehdistö. – Lakimies ja yhteiskunta 1953 n:o 4, s. 7–8.

Sairaanhoitajan vaitiolovelvollisuudesta. – Sairaanhoitajalehti 1963 n:o 6, s. 183–185.

Tidsubestemt frihedsberøvelse som reaktionsform mod lovovertrædere. Diskussionindlæg. – De nordiska kriminalistföreningarnas årsbok 1951–1952. Stockholm 1953, s. 292.

Kirj.: Honkasalo, Brynolf: Suomen rikosoikeus. Yleiset opit III. Hämeenlinna 1953. 370 s. – Lakimies 1953, s. 997–1000.

1954

Vankeinhoidon perusteet. Helsinki 1954. 200 s.

1955

Henkirikollisuus nykyaikana. – Sosialistinen aikakauslehti 1955 n:o 4, s. 4–6, 17, 37.

1956

Alaikäisiin kohdistuneet siveellisyysrikokset ja niiden tekijät. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja n:o 50. Vammala 1956. 179 s.

Les conséquences légales, administratives et sociales de la condamnation pénale. – Revue Internationale de Droit Pénal 1956 3 et 4 trimestres, p. 307–310.

Lääkärin vaitiolovelvollisuudesta Suomen oikeuden mukaan. – Suomen Lääkärilehti 1956 n:o 6–7, s. 313–323.

1957

Ehdonalaiseen vapauteen päästettyjen valvonta. – Vankeinhoito 1957 n:o 5–6, s. 62, 79–80.

La Formation Professionnelle du Personnel Penitentiaire en Finlande. – Bulletin de l'administration pénitentiaire 1957; p. 75–81. = De beroepsopleiding van het Penitentiair Personeel in Finland. – Bulletin van het bestuur der strafinrichtingen 1957, p. 75–81.

Nuoret rikoksentekijät. – Vankeinhoito 1957 n:o 5–6, s. 56–59.

Pohjoismaista yhteistoimintaa kriminaalihuollon alalla. – Uusi vankeinhoitolehti 1957 n:o 9–10, s. 153–154. – Myös: Vankeinhoito 1957 n:o 11–12, s. 143–144.

Rörelsen för socialskydd (défense sociale) – den senaste idériktningen inom straffrätten. Diskussionsinlägg. – Nordisk kriminalistisk årsbok 1955. Stockholm 1957, s. 44–46.

Skatteförsnillning som kriminalpolitiskt problem. – Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1957, s. 36–40.

Vaaralliset rikoksenuusijat. – Vankeinhoito 1957 n:o 5–6, s. 60–62.

Vankeinhoitolaitoksesta annetut asetukset. – Vankeinhoito 1957 n:o 3–4, s. 40–42.

Sarsa, Kai–Anttila, Inkeri: Vankeinhoitoa koskeva lainsäädäntö ja sen uudistaminen itsenäisyyden aikana. – Vankeinhoito 1957 n:o 3–4, s. 38–39.

Kirj.: Honkasalo, Brynolf: Das finnische Strafrecht. – Das ausländische Strafrecht der Gegenwart, II Band. Edmund Mezger, Adolf Schönke, Hans-Heinrich Jescheck. Berlin 1957, S. 7–147. – Lakimies 1957, s. 685–686.

1958

Eräät nuorten rikoksentekijäin käsittelyä koskevat ehdotukset koulukotikomitean mietinnössä. – Lakimies ja yhteiskunta 1958 n:o 3, s. 44–46.

Juristutbildningen och straffrättskipningen. Diskussionsinlägg. – Nordisk kriminalistisk årsbok 1956. Stockholm 1958, s. 32–34.

Olisiko rangaistavuuden ikäraja korotettava. – Lapsi ja nuoriso 1958 n:o 11, s. 6–7.

Sosiaalisen suojelun liikkeen viides kongressi. – Vankeinhoito 1958 n:o 9–10, s. 134–135.

Välillinen tekeminen. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja n:o 58. Vammala 1958. 124 s.

Yksilajinen vapausrangaistus. – Lakimies 1958, s. 770–778.

1959

Ehdollisen vapausrangaistuksen erityisestävän vaikutuksen arviointia rikoksen uusimista koskevien tilastojen nojalla. – Lakimies 1959, s. 272–278.

Omantunnon yhteiskunta. Onko Suomessa valkokaulusrikollisuutta. – VAL-jäsenlehti 1959 n:o 2, Julk. Vapauden Akateeminen Liitto, s. 8–10.

Kirj.: Brun-Guldbrandsen, Sverre: Kjønsrolle og ungdomskriminalitet. Universitetsforlaget. Oslo 1958. – Tidskrift, utgiven av Juridiska Föreningen i Finland 1959, s. 378–379.

Kirj.: Nordisk kriminalistisk årsbok 1957. Stockholm 1959. 302 s. – Lakimies 1959, s. 579–581.

1960

Fylleriböter – ett kostsamt och ineffektivt system. – Alkoholpolitik 1960 n:o 3, s. 100–101.

Juopumussakot – kallis ja tehoton järjestelmä. – Alkoholipolitiikka 1960 n:o 4, s. 156–157.

Laki ehdollisesta rangaistustuomiosta selityksin. Suomalaisen Lakimiesliiton kirjasarja n:o 13. Helsinki 1960. 79 s.

Sakon muuntorangaistus kriminaalipoliittisena ongelmana. – Lakimies 1960, s. 473–483.

Kirj.: Christie, Nils: Tvangsarbeid og alkoholbruk. Universitet i Oslo, Institutt for kriminologi og strafferett, skrifter n:o 5. Oslo 1960. 106 s. – Lakimies 1960, s. 985–986.

Kirj.: Nyqvist, Ola: Juvenile Justice. Akademisk avhandling. Uppsala 1960. – Tidskrift, utgiven av Juridiska Föreningen i Finland 1960, s. 238–239.

1961

Kriminologinen tutkimus kriminaalipolitiikan apuna. Virkaanastujaisesitelmä Helsingin Yliopistossa 26. 4. 1961. – Lakimies 1961, s. 440–446.

Pohjoismainen yhteistyö kriminologian alalla. – Vankeinhoito 1961 n:o 7–8, s. 73–75.

Reaksjonssystemet overfor lovovertredere mellom 14 og 18 år. Diskussionsinlägg. – Nordisk kriminalistisk årsbok 1959. Stockholm 1961, s. 93–95.

En undersökning över straffmätningsgrunderna. – Nordiska kriminologiska forskningsseminariet i Esbo, Finland 11. 6.–14. 6. 1961, Nordiska Samarbetsrådet för Kriminologi, s. 69–72, 74–75.

Kirj.: Geerds, Friedrich: Gnade, Recht und Kriminalpolitik. Recht und Staat, Heft 228/229, Tübingen 1960. 28 S. – Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1961, s. 259–260.

Kirj.: Heinitz, Ernst: Die Individualisierung der Strafen und Massnahmen in der Reform des Strafrechts und Strafprozessrechts. Berlin 1960. – Nordisk Tidskrift for Kriminalvidenskab 1961, s. 259.

Kirj.: Nousiainen, Tapio: Rangaistuksen määräämisestä erityisesti silmälläpitäen tuomarin mittaamistoimintaa oikean rangaistusmäärän tavoittamiseksi normaalilatitudin puitteissa. Rikosoikeudellinen tutkimus. Väitöskirja. Vammala 1961. 329 s. Virallisen vastaväittäjän lausunnon pääosa. – Lakimies 1961, s. 794–807.

Kirj.: Oikeuslääketiede. Toim. Unto Uotila. Suomen oikeuslääketieteellisen yhdistyksen julkaisuja 1. Porvoo 1961. 467 s. – Lakimies 1961, s. 637–638.

1962

Chroniques nationales. Finlande. – Annales Internationales de Criminologie 1962, p. 168–170.

Förvandlingsstraffet för böter såsom kriminalpolitiskt problem. Diskussionsinlägg. – Nordisk kriminalistisk årsbok 1960. Stockholm 1962, s. 34–43.

Kriminologisen tutkimuksen ääriviivoja. – Mielenterveys 1962 n:o 4, s. 4–6.

Om rättsskyddet och likställigheten i det påföljdssystem, som angår rättsstridiga gärningar begångna av barn. – Tidskrift, utgiven av Juridiska Föreningen i Finland 1962, s. 48–55.

Toimenpiteistä nuorisorikollisuuden vastustamiseksi Pohjoismaissa viime vuosina ilmenneen rikollisuuden kehityksen yleistä taustaa vasten tarkasteltuna. – Poliisimies 1962 n:o 15–16, s. 500–501.

Åtgärder mot ungdomskriminaliteten sedda mot bakgrunden av kriminalitetens allmänna utveckling i de nordiska länderna under de senaste åren. – Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1962, s. 5–30. – Myös: Nordisk kriminalistisk årsbok 1962. Stockholm 1964, s. 102–106.

Ärekränkning. Diskussionsinlägg. – Nordisk kriminalistisk årsbok 1960. Stockholm 1962, s. 81–82.

Anttila, Inkeri–Westling, Achilles: Ett försök att på empirisk väg belysa grunderna för judiciell straffmätning. – Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1962, s. 251–279.

Kirj.: Hellmer, Joachim: Schuld und Gefährlichkeit im Jugendstrafrecht. Recht und Staat, Heft 248/249. J.C.B. Mohr (Paul Siebeck). Tübingen 1962. 62 S. – Lakimies 1962, s. 407.

1963

Chroniques nationales. Finlande. – Bulletin de la Société Internationale de Défense Sociale 1963, p. 59–60.

Ehdollisesti tuomittujen uusiminen rikollisuustilastojen valossa. – Lakimies 1963, s. 47–54.

Finsk krönika. – Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1963, s. 153–155, 258–262.

Havaintoja nuoria rikoksentekijöitä koskevasta seuraamusjärjestelmästä Pohjoismaissa. – Juhlajulkaisu Ilmari Caseliuksen ja Aarne Rekolan 70-vuotispäivänä 29. 4. 1963. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja C-sarja n:o 7. Porvoo 1963, s. 38–47.

Kriminologian menneisyyttä ja nykyaikaa. – Satakuntalainen 1963 n:o 2, s. 4–5.

Mistä johtuu rikollisuus hyvinvointivaltiossa? – Suomen Lakimiesliiton

XIII lakimiespäivien pöytäkirja 1962. Vammala 1963, s. 82–91. – Myös: Vankeinhoito 1962 n:o 9–10, s. 153–158.

Mitä rikollisuustilasto kertoo. – Vankeinhoito 1963 n:o 3–4, s. 42–45.

Observations sur les discussions de la 32e session du Congrès de l'Interpol (21 au 28 août 1963, Helsinki). – Revue Internationale de Droit Pénal 1963 1 et 2 trimestres, p. 284–286.

Rättssäkerheten vid administrativa frihetsberövanden. Diskussionsinlägg. – Nordisk kriminalistisk årsbok 1961. Stockholm 1963, s. 26–29.

Sosiaalisen kontrollin järjestelmä maamme oppikouluissa. – Lapsi ja nuoriso 1963 n:o 2, s. 40–44.

Anttila, Inkeri–Christiansen, Karl O.: Nuoruusvuosien sopeutumisvaikeudet ja nuorisorikollisuus. – Käytännön ihmistuntemus. Helsinki 1963, s. 419–441.

Anttila, Inkeri–Hartman, Tor: Kriminologia. – Yhteiskuntatieteiden käsikirja. Keuruu 1963, s. 291–294.

Anttila, Inkeri–Uusitalo, Paavo: Recidivism och resocialisation efter vistelse i arbetskoloni och fängelse. – Det 6. nordiske forskningsseminar for kriminologi, Bergendal 4–7 juni 1963. Nordisk Samarbeidsråd for Kriminologi. Oslo 1963, s. 9–15.

Anttila, Inkeri–Westling, Achilles: Eräs rangaistuksen mittaamista koskeva tutkimus: vastinetta professori Bruno A. Salmialalle. – Defensor Legis 1963, s. 120–124.

Kirj.: Tähtinen, Unto: The Theories of Punishment studied from the Point of View of Non-Violence. Turun yliopiston julkaisuja B 86. Turku 1963. 152 p. – Lakimies 1963, s. 652.

1964

Alaikäiset ja siveellisyysrikokset. – Sosiologia 1964 n:o 2, s. 88–90.

Chroniques nationales. Finland. – Annales Internationales de Criminologie 1964, p. 177–179.

The criminological significance of unregistered criminality. – Excerpta Criminologica Vol. 4 1964, p. 411–414.

Eräitä tietoja oikeustieteen kandidaatin tutkinnon suorittamisesta. – Alaviite 1964 n:o 1, s. 4–5.

Finsk krönika. – Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1964, s. 70–71, 255–259.

Nuorisorikollisuus. – Mitä-Missä-Milloin. Kansalaisen vuosikirja 1965. Helsinki 1964, s. 164–167.

Den nya lagstiftningen om vård av den som missbrukar berusningsmedel.

Diskussionsinlägg. – Nordisk kriminalistisk årsbok 1962. Stockholm 1964, s. 23.

Rikosseuraamusten kumulatiivisuuden oikeussosiologista tarkastelua. – Lakimies 1964, s. 671–679.

Ruotsin uuden rikoskaaren yleisen osan tarkastelua. – Lakimies 1964, s. 152–158.

Über Ursachen der Kriminalität im Wohlfahrtsstaat. – Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform 1964, S. 252–258.

Anttila, Inkeri–Törnudd, Patrik–Westling, Achilles: Elinkautinen kuritushuonerangaistus. Kriminologinen tutkimus elinkautisen kuritushuonerangaistuksen käytöstä sekä siihen tuomittujen tosiasiallisesta rangaistusajasta vankilassa ja uusintarikollisuudesta. Kriminologinen tutkimuslaitos sarja A:1. Helsinki 1964. 23 s.

1965

Chroniques nationales. Finland. Current Legislation. – Annales Internationales de Criminologie 1965, p. 93–95.

Chroniques nationales. Finlande. – Bulletin de la Société Internationale de Défense Sociale 1965, p. 13–15.

Finsk krönika. – Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1965, s. 177–179.

Rangaistusjärjestelmässämme on eräitä vanhahtavia piirteitä. – Mielenterveys 1965 n:o 1, s. 38–39.

Tarvitaanko nuorille rikoksentekijöille uusia laitosmuotoja? – Lakimies 1965, s. 678–687.

Anttila, Inkeri–Westling, Achilles: A Study in Pardoning of, and Recidivism among, Criminals sentenced to Life Imprisonment. – Scandinavian Studies in Criminology 1965, Vol. 1. Oslo 1965, p. 13–34.

Kirj.: Göppinger, Hans E.: Die gegenwärtige Situation der Kriminologie. Recht und Staat, Heft 288/289. J.C.B. Mohr (Paul Siebeck). Tübingen 1964. 42 S. – Lakimies 1965, s. 359–360.

Kirj.: Ståhlberg, Kaarlo L.: Petoksesta erityisesti pitäen silmällä erehdyksen aikaan saamista ja vireillä pitämistä sekä tavaran ja rahan tappiota. Väitöskirja. Vammala 1964. 275 s. Virallisen vastaväittäjän lausunnon pääosa. – Lakimies 1965, s. 486–497.

1966

Chroniques nationales. Finland. – Annales Internationales de Criminologie 1966, p. 416–418.

Chroniques nationales. Finlande. – Bulletin de la Société Internationale de Défense Sociale 1966, p. 14–17.

Défense Sociale -liikkeen seitsemäs kansainvälinen kongressi. Poimintoja. – Lakimies 1966, s. 893–894.

Finsk krönika. – Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1966, s. 186–191.

Nuorisorikollisuus hyvinvointivaltiossa. – Lakimies ja yhteiskunta 1966 n:o 1, s. 4–5. – Myös: Raitis kansa 1967 n:o 2, s. 11.

Om brottsnyheternas sociala funktioner. Diskussionsinlägg. – Det 9. nordiske kriminologiseminar, Voksenåsen, 1.–4. juni 1966. Nordisk Samarbejdsråd for Kriminologi. Oslo 1966, s. 49–50.

Piilorikollisuus ja ilmirikollisuus. – Lakimies 1966, s. 412–421.

Recorded and unrecorded criminality. – Unrecorded criminality in Finland. Kriminologinen tutkimuslaitos sarja A:2. Helsinki 1966, p. 5–22.

The Trend of Criminal Policy. – The Finnish Legal System. Edited by Jaakko Uotila. Helsinki 1966, p. 237–247.

Anttila, Inkeri–Jaakkola, Risto: Piiloon jäävä rikollisuus. Kansalaiskasvatuksen keskus. Monistesarja 12:66. Helsinki 1966. 45 s.

Kirj.: Handwörterbuch der Kriminologie, begründet von Alexander Elster und Heinrich Lingemann. In völlig neu bearbeiteter zweiter Auflage herausgegeben von Rudolf Sieverts. Erster Band (15 Lieferungen). Berlin 1965. – Lakimies 1966, s. 712–714.

1967

Chroniques nationales. Finlande. – Bulletin de la Société Internationale de Défense Sociale 1967, p. 49–53.

The cumulation of sanctions following a crime. – Ius humanum. Studia in honorem Otto Brusiin. Turun yliopiston julkaisuja sarja B, osa 101. Turku 1967, p. 24–29.

The Death Penalty in Finland. – Centenário da abolicao da Pena de morte em Portugal. Cimbra 1967, p. 5–8.

Konservativ och radikal kriminalpolitik i Norden. – Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1967, s. 237–251.

Kuka pelkäisi kriminologiaa? – Medisiinari 1967 n:o 2, s. 29–31.

Nuorisorikollisuus ja nuorisokasvatus. – Kansalaiskasvatus 1967 n:o 2, s. 2.

Rikosoikeudellisen normijärjestelmän tiedotusongelmia. – Lakimies 1967, s. 39–47.

1968

Chroniques nationales. Finland. – Annales Internationales de Criminologie 1968, p. 117–118.

Chroniques nationales. Finlande. – Bulletin de la Société Internationale de Défense Sociale 1968, p. 24–25.

Huomispäivän kriminaalipolitiikkaa kohti. – Kriminaalihuolto 1968 n:o 1, s. 228–235. – Myös: Suomen Poliisilehti 1968 n:o 11–12, s. 363–365.

Onko asianomistaja unohdettu? – Juhlajulkaisu Tauno Tirkkosen 70-vuotispäivänä 2. 8. 1968. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja C-sarja n:o 8. Helsinki 1968, s. 31–43.

Rankaisemista vai hoitoa. – Medisiinari 1968 n:o 4, s. 22–25.

Rikosoikeus – Suomen oikeus- ja yhteiskuntajärjestys. R. A. Wreden saman nimisen teoksen pohjalta toimittaneet Inkeri Anttila–Yrjö Blomstedt–Erik Castrén ym. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja B-sarja n:o 7. Porvoo 1968, s. 384–408.

Vankiloiden menneisyyttä ja tulevaisuutta. – Medisiinari 1968 n:o 4, s. 14–15.

Anttila, Inkeri–Myhrberg, Pertti–Törnudd, Patrik: Selvitys väkisinmakaamisrikollisuuden lisääntymisestä. Kriminologinen tutkimuslaitos sarja M:2. Helsinki 1968. 31 s.

1969

Har vi glömt målsäganden? – Svensk Juristtidning 1969, detta häfte av Svensk Juristtidning tillägnas Ivar Strahl på sjuttioårsdagen den 13 mars 1969, s. 131–139.

Sosiaalisen kontrollin järjestelmä maamme oppikouluissa. – Kantajana kansalainen. Raportti oikeusturvasta. Toim. Jyrki Tala. Huutomerkki-sarja. Helsinki 1969, s. 96–103.

Syyllisyysvastuuta kohti. – Lakimies 1969, s. 625–648.

Yhteiskunta muuttuu – entä kriminaalipolitiikka? – Kriminaalihuolto 1969 n:o 2, s. 333–336.

Kirj.: Uusitalo, Paavo: Vankila ja työsiirtola rangaistuksena. Transactions of the Westermarck society. Helsinki 1968. 205 s. – Tidskrift, utgiven av Juridiska Föreningen i Finland 1969, s. 144–145.

1970

Chroniques nationales. Finland. – Annales Internationales de Criminologie 1970, p. 169–170.

Från effektansvar till skuldansvar. – Festskrift till Ivar Agge. Stockholm 1970, s. 29–43.

Le rôle du tribunal dans l'application et la détermination des peines. Rapports particuliers: Finlande. – Revue International de Droit Pénal 1970 3 et 4 trimestres, p. 479–484.

Anttila, Inkeri–Törnudd, Patrik: Kriminologia. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja B-sarja n:o 154. Helsinki 1970. 267 s.

Kirj.: Handwörterbuch der Kriminologie, begründet von Alexander Elster und Heinrich Lingemann. Zweiter Auflage, herausgegeben von Rudolf Sieverts. Erster Band (7 Lieferungen). Zweiter Band (4 Lieferungen). Dritter Band (Lieferung 1/2). Berlin 1965–1969. – Lakimies 1970, s. 597.

Kirj.: Kutschinsky, Berl: Den almindelige retsbevidsthed. Stockholm 1970. – Lakimies 1970, s. 598.

Kirj.: Morris, Norval–Hawkins, Gordon: The Honest Politician's Guide to Crime Control. The University of Chicago Press. Chicago and London 1970. 271 p. – Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1970, s. 201–202.

1971

Conservative and radical criminal policy in the Nordic countries. – Scandinavian Studies in Criminology, Vol. 3. Oslo 1971, p. 9–21.

Crime Problems and Crime Policies. I Crime Problems in Scandinavia. A report prepared for the British–Scandinavian seminar i Bolkesjo, Norway, 13.–16. 9. 1971. II Techniques of individualization processes – why? A report prepared for the Eighth International Congress of Social Defence, Paris, November 18–22, 1971. Institute of Criminology, series M:15. Helsinki 1971. 21 p.

Interneringssystemet som kriminalpolitikens barometer. – Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1971, s. 153–159.

Om normkommunikation inom straffrättens område. – Festskrift til Folketingets ombudsman Professor, Dr. Jur. Stephan Hurwitz 20. Juni 1971. København 1971, s. 55–61. – Myös: Det nordiska kontaktseminariet 1970. Rapport från det 6. nordiska kontaktseminariet arrangerat av Nordiska Samarbetsrådet för Kriminologi 26–28 oktober 1970, Skokloster, Sverige. Helsingfors 1971, s. 1–7.

Tarvitaanko moraalista rikosoikeutta? – Seksi ja porno kontrollin kourissa. – Oikeus ja politiikka. Suomen Lakimiesliiton Jyväskylän kulttuuripäivillä 1971 järjestämän Oikeuspolitiikan kongressin aineistosta toim. Per Lindholm ja Heikki Seppänen. Jyväskylä 1971, s. 152–157.

Vaaralliset vaarattomiksi. – Lakimies 1971, s. 438–455. – Myös: Rikosoikeuden opetusmoniste 1. Turun yliopiston julkisoikeuden laitos. Rikos- ja prosessioikeuden julkaisusarja C n:o 12. Turku 1976, s. 1–18.

Yhteiskuntatieteistä ja oikeuspolitiikasta. Keskustelupuheenvuoro. – Suomen Lakimiesliiton XXII lakimiespäivät. Pöytäkirja 1971. Vammala 1971, s. 153–159.

Anttila, Inkeri–Heinonen, Olavi: Rikos ja seuraamus. Rikosoikeuden perusteet. Helsinki 1971. 230 s.

Kirj.: Mueller, Gerhard O. W.: Crime, Law and the Scholars. University of Washington Press. Seattle 1969. 302 p. – Lakimies 1971, s. 63–64.

1972

Criminaliteit in Scandinavie. – Documentatieblad 1972:2, Ministerie van Justitie, p. 37–43.

Individual Security and International Relations. – European Security. Current Problems. Scientific Conference. The Soviet Committee for European Security. USSR Academy of Sciences. Moscow 1972.

Kriminaalihuoltokomitean mietintö kriminaalipolitiikan heijastajana. – Kriminaalihuolto 1972 n:o 3, s. 251–254.

Lievien rikosten seuraamukset. – Rikosoikeudellisia kirjoitelmia III Niilo Salovaaralle 13. 10. 1972. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja n:o 99. Vammala 1972, s. 3–8.

Oikeus yksityiselämään. – Lakimies 1972, s. 505–511.

Punishment versus treatment – is there a third alternative? – Abstracts on Criminology and Penology, Vol. 12, No. 3 1972, p. 287–290.

Anttila, Inkeri–Heinonen, Olavi: Rikosten lajit. Rikosoikeuden erityisen osan perusteet. Helsinki 1972. 146 s.

1973

Compensation for Victims of Crime. – Revue Internationale de Droit Pénal 1 et 2 trimestres 1973, p. 176–179.

Kriminaalipoliittisia uudistussuunnitelmia. Keskustelupuheenvuoro. – Lakimies 1973, s. 441–443.

Kriminalvård i frihet – social service eller kontroll? – Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1973, s. 24–36.

Rangaistuksen valitseminen lainsäätäjän ja tuomarin tehtävänä. – Lakimies 1973, s. 374–388.

Rikollisuustilaston harhat. – Lakimies 1973, s. 441–443. – Myös: Lakimiesuutiset 1973 n:o 4–5, s. 17–19. – Myös: Suomen Poliisilehti 1973 n:o 4, s. 107–108.

Viktimologia – kriminologian uusi aluevaltaus? – Suomalainen Lakimiesyhdistys 75-vuotta. Juhlajulkaisu. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisusarja C-sarja n:o 11. Vammala 1973, s. 81–87.

Anttila, Inkeri–Törnudd, Patrik: Kriminologi i kriminalpolitiskt perspektiv. En lärobok. Stockholm 1973. 217 s.

Anttila, Inkeri–Törnudd, Patrik: Optulaa kohti. Katsaus Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen syntyvaiheisiin ja tutkimuksen tavoiteasetteluihin. Kriminologinen tutkimuslaitos sarja M:31. Helsinki 1973. 44 s.

1974

Asosiaalisuuden käsite ja asosiaalinen nuoriso. – Sosiaalisesti sopeutumattomat nuoret. Suomen lastenpsykiatrisen yhdistyksen koulutuspäivät Otaniemessä 9.–19. 1. 1974. Helsinki 1974, s. 5–13.

Current Scandinavian Criminology and Crime Control. The Publication of the National Research Institute of Legal Policy No. 3. Helsinki 1974. 14 p.

The Foundation of Co-operation in European Criminological Research: Sir Leon Radzinowicz and the Criminological Scientific Council at the Council of Europe. – Crime, Criminology and Public Policy. Essays in Honour of Sir Leon Radzinowicz. Ed. by Roger Hood. London 1974, p. 25–32.

Rikollisuuden kehityksen tilastollista tarkastelua. – Poliisimies 1974 n:o 8–9, s. 384–385.

Rikosoikeus – Suomen oikeus- ja yhteiskuntajärjestys. R. A. Wreden saman nimisen teoksen pohjalta toimittaneet Inkeri Anttila–Yrjö Blomstedt–Erik Castrén ym. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja B-sarja n:o 7. 2. muuttamaton painos, Helsinki 1974, s. 384–408.

Victimology – A New Territory in Criminology. – Scandinavian Studies in Criminology, Vol. 5, Oslo 1974, p. 7–10. – Myös: Victimology: a new focus. Ed. by Israel Drapkin Senderey and Emilio C. Viano, Vol. 1, Lexington, Mass. 1974, p. 5–8. (The First International Symposium on Victimology, 2–6 September 1973, Jerusalem).

Anttila, Inkeri–Heinonen, Olavi: Rikos ja seuraamus. Rikosoikeuden perusteet. 2. painos, Helsinki 1974. 230 s.

Anttila, Inkeri–Heinonen, Olavi–Koskinen, Pekka–Lahti, Raimo: Rikollisuus ongelmana. Kriminaalipolitiikan perusteet. Helsinki 1974. 168 s.

Kirj.: Andenaes, Johannes: Straff og lovlydighet. Oslo 1974. 162 s. Punishment and Deterrence. The University of Michigan Press. Ann Arbor 1974. 189 p. – Lakimies 1974, s. 642–643.

Kirj.: Lahti, Raimo: Toimenpiteistä luopumisesta rikosten seuraamusjärjestelmässä erityisesti silmällä pitäen tuomitsematta jättämistä. Väitöskirja. Vammala 1974. 632 s. Virallisen vastaväittäjän lausunto lyhennettynä. – Lakimies 1974, s. 734–747.

1975

Incarceration for crimes never committed. The Publication of the National Research Institute of Legal Policy No. 9. Helsinki 1975. 18 p.

La politique Scandinave actuelle en matière de criminologie et de contrôle de la délinquance. – Revue de droit pénal et de criminologie Nr. 5 1975, p. 687–700.

Probation and Parole: Social Control or Social Sevice? – International Journal of Criminology and Penology, Vol. 3, No. 1 1975, p. 79–84.

Rikosoikeuden uusi linja. – Juhlajulkaisu Urho Kaleva Kekkonen 1900 3/9 1975. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja C-sarja n:o 13. Helsinki 1975, s. 278–287.

Sanktionssystemet vid mindre lagöverträdelser. – Förhandlingar vid det XXVI nordiska juristmötet i Helsingfors den 24–26 augusti 1972. Vammala 1975, s. 493–500.

Säilytettäväksi kaiken varalta? – Lakimies 1975, s. 774–786.

Anttila, Inkeri–Heinonen, Olavi: Brott och påföljd. Straffrättens grunder. Helsingfors 1975. 184 s.

Anttila, Inkeri–Heinonen, Olavi: Rikosten lajit. Rikosoikeuden erityisen osan perusteet. 2. painos, Helsinki 1975. 146 s.

1976

Developments in criminology and criminal policy in Scandinavia. – Crime and Industrialization. First Seminar for Criminologists from Socialist and Scandinavian Countries in Helsinki, Finland, August 26–29, 1974. Scandinavian Research Council for Criminology. Stockholm 1976, p. 4–12.
= Razvitie kriminologii i kriminal'naja politika v skandinavskih stranah. – Prestupnost'i industrializacija. Skandinavskij issledovatel'skij sovet po kriminologii. Stockholm 1976, s. 13–25.

Emerging Theories of Crime Prevention. – Proceedings 1975 World Congress on Crime Prevention. Ed. by Jack Foster and Wilburt Rykert. Louisville, Kentucky, U.S.A. 1976, p. 16–25.

Finland, a country with no terrorism or skyjacking. – Proceedings of the conference on the impact of terrorism and skyjacking on the operations of the criminal justice system, February 1976, Rochester, Michigan. International Centre for Comparative Criminology. University of Montreal, Canada 1976, p. 183–196. – Myös: Crelinsten, Ronald D.–Laberge-Altmejd, Danielle–Szabo, Denis: Terrorism and Criminal Justice: An International Perspective. Toronto 1978, p. 61–65.

A New Trend in Criminal Law in Finland. – Criminology between the rule of law and the outlaws: volume in honour of Willem H. Nagel. Ed. by S.W.G. Jasperse, K. A. van Leeuwen-Burow and L.G. Toornvliet. Deventer, The Netherlands 1976, p. 145–152.

Nuoria rikoksentekijöitä koskevan lainsäädännön uudistaminen. – Lakimies 1976, s. 279–289.

Sentencing and the changing role of the court. – The Howard Journal of Penology and Crime Prevention, Vol. 15 1976, p. 1–5.

De unga förbrytarna på de kriminalpolitiska ideologiernas gungbräde. – Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1976, s. 167–175.

Vapausrangaistuksen vaihtoehdot. – Vankeinhoito 1976 n:o 6, s. 9–10. – Myös: Uusi vankeinhoitolehti 1976 n:o 5–6, s. 12–13.

1977

Asianomistajarikokset ja »erittäin tärkeä yleinen etu». – Lakimies 1977, s. 211–222.

Ett förslag till strafflagsreform i Finland. Diskussionsinlägg. – Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1977, s. 102–106.

Long time incarceration? – Seminar by the International Center of Comparative Criminology. University of Montreal, June 1977. Montreal 1977, p. 198–205.

Rikoslaki uudistuu. – Vankeinhoito 1977 n:o 2, s. 4–5.

Uudistuva rikoslaki. – Kanava 1977 n:o 4, s. 212–215.

Anttila, Inkeri–Heinonen, Olavi: Rikosoikeus ja kriminaalipolitiikka. Helsinki 1977. 332 s.

1978

Control without Repression? – Prisons Past and Future. Ed. by John Freeman. Cambridge Studies in Criminology. London 1978, p. 189–197.

Kriminaalipolitiikka kontrollipolitiikan osana. – Kontrollipolitiikasta. Toim. Raimo Lahti ja Ahti Laitinen. Turun yliopiston julkisoikeuden laitos. Rikos- ja prosessioikeuden julkaisusarja B n:o 4. Turku 1978, s. 11–13.

Nytt straffsystem. Diskussionsinlägg. – Svensk Juristtidning 1978, s. 122–125.

Papers on Crime Control 1977–1978. The Publication of National Research Institute of Legal Policy No. 26. Helsinki 1978. 103 p.

Problems of Comparative Research on the Use of Discretion in Criminal Justice. – Annales Internationales de Criminologie 1978, p. 13–19.

The Relationship of Research to Criminal Justice Policy: A report from Finland. – Home Office Research Unit Conference, June 1978, on The Relationship of Research to Criminal Justice Policy. Home Office Research Bulletin No. 6. 1978, p. 19–22.

The Scope of Crime Control and an Assessment of Different Approaches in Traffic Criminality. – Proceedings of the Fourth International Colloquium of the International Penal and Penitentiary Foundation, Rotterdam 1977. Brussels 1978, p. 39–49.

Tutkimus ja oikeuspolitiikka. Oikeuspolitiikka ja siihen liittyvä tutkimus. – Suomen tieteen ulottuvuuksia. Tieteen päivät 10.–21. 1. 1977. Porvoo 1978, s. 261–270.

1979

The clinical criminologist in a changing world: perspective '80: the situation in Finland. – Today's problems in clinical criminology: research on

diagnosis and treatment. VIth international seminar in comparative clinical criminology, May 4–6 1978, Genoa, Italy. Ed. by L. Béliveau, G. Canepa, D. Szabo. Montreal 1979, p. 473–484.

Corrections in Finland. – International Corrections. Ed. by Robert J. Wicks and H.H.A. Cooper. Toronto 1979, p. 103–122.

Idéutvecklingen beträffande kriminalitet och straffsystem. – Rapport fra kontaktseminaret 16.–17. 2. 1979 Sundvolden, Norge. Nordisk Samarbeidsråd for Kriminologi. Oslo 1979, s. 90–95.

Searching for clinical criminology in Scandinavia. – Rassegna di criminologia, vol. X, 1 1979, p. 97–102.

Women in the Criminal Justice System. The Publication of the National Research Institute of Legal Policy No. 33. Helsinki 1979. 43 p.

The Young Offender and the Tug-of-War between Ideologies on Crime Prevention. – New Paths in Criminology: Interdisciplinary and intercultural explorations. Ed. by Sarnoff A. Mednick, S. Giora Shoham, Barbara Phillips. Lexington, Mass. U.S.A. 1979, p. 155–162.

1980

Kannattaako katua? – Rikosoikeudellisia kirjoitelmia IV Reino Kalervo Ellilälle 26. 6. 1980 omistettu. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja n:o 144. Vammala 1980, s. 1–10.

Naisten rikollisuus Suomessa. – Suomen Poliisilehti 1980 n:o 1–2, s. 28–30.

Offences of sexual interference. Contemporary developments in the definition and punishments of sex offences. – Proceedings of the International Colloquium by the Swedish Section of International Association of Penal Law. Stockholm May 31 – June 3, 1978. Siracusa 1980, p. 1–9.

Om bakgrunden till straffmätningsreformen i Finland. – Påföljdsval, straffmätning och straffvärde. Rapport från ett forskarseminarium på Skokloster den 9–11 Juni 1980. Brottsförebyggande rådet, Rapport 1980: 2. Stockholm 1980, s. 178–186.

Rikollisuus yhteiskuntamme ongelmana. – Ihmisenä olemisen ongelma: yhdeksän tunnetun suomalaisen tiedemiehen puheenvuorot. Studia Generalia -esitelmäsarja. Suomen sotilaspsykologisen seuran julkaisusarja. Juva 1980, s. 39–48.

Anttila, Inkeri–Törnudd, Patrik: Reasons for punishment. – Crime and Crime Control in Scandinavia 1976–1980. Ed. by Norman Bishop. Scandinavian Research Council for Criminology. Stockholm 1980, p. 48–52.

Kirj.: Straff och rättfärdighet: ny nordisk debatt. Red. av Sten Heckscher, Annika Snare, Hannu Takala och Jørn Vestergaard. Stockholm 1980. 216 s. – Lakimies 1980, s. 802–804.

1981

Bruno A. Salmiala. Muistopuhe 14. 12. 1981. – Academia Scientiarum Fennica. Vuosikirja – Year Book 1981, s. 113–115.

A bünözés megelözése és a büntetö igatzágszolegáltatás rendszere. – Jogtydományi közlöny: tudományos folyóirat mellékletekkel, 36, új évfolyam 1. szám 1981, p. 37–42.

Female Criminality in Finland. What Do the Statistics Show? – The Incidence of Female Criminality in the Comtemporary World. Ed. by Freda Adler. New York 1981, p. 64–84.

Kansainväliset vaikutteet Suomen vankeinhoidon kehityksessä. – Suomen vankeinhoidon historiaa. Osa I, Katsauksia vankeinhoidon kehitykseen. Toim. Elina Suominen. Helsinki 1981, s. 325–354.

Kirj.: Kuolemanrangaistus: Amnesty Internationalin raportti. Helsinki 1981. 256 s. – Lakimies 1981, s. 627–628.

Kirj.: Viil-Hansen, Mette–Søgnen, Arild A.–Trollvik, Marie: Dømt till hjelp. Oslo 1980. 142 s. – Lakimies 1981, s. 628–629.

1982

Criminal Records and Rehabilitation. – Proceedings of the Meeting of Neuchâtel 30 August–1 September 1979. International Penal and Penitentiary Foundation. Neuchâtel 1982, p. 68–70.

Diversion – något att satsa på? – Lov og Frihet. Festskrift til Johs. Andenæs. Oslo 1982, s. 25–33.

Har fängelset en plats i påföljdssystemet? – Rapport fra kontaktseminaret 2.–4. 12. 1981 Sundvolden, Norge. Nordisk Samarbejdsråd for Kriminologi. Oslo 1982, s. 119–125.

Stephan Hurwitz 1901–1981. Muistokirjoitus. – Lakimies 1982, s. 203.

1983

Aspects sociologiques. – La ville et la criminalité. Actes du Xe Congrés international de Défense Sociale, Thessalonique 28 septembre – 2 octobre 1981. Milano 1983, p. 164–166.

Finland. – International Handbook of Contemporary Developments in Criminology. Europe, Africa, The Middle East, and Asia. Ed. by Elmer H. Johnson. Westport, CT, U.S.A. 1983, p. 197–210.

FN:s kriminalpolitiska verksamhet. – Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1983, s. 179–183.

Neue Tendenzen der Kriminalpolitik in Skandinavien. – Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft 1983 Heft 3, S. 739–748.

Les nouvelles perspectives de la justice pénale spécialement dans les pays scandinaves. – Archives de politique criminelle n:o 6 1983, p. 217–227.

Rikos, järjestys ja vahingonvastuu. Johdanto. – Suomalainen lakikirja. Helsinki 1983, s. 581–585.

Varför avkriminalisera? – Festskrift till Hans Thornstedt. Stockholm 1983, s. 43–54.

Anttila, Inkeri–Törnudd, Patrik: Kriminologia ja kriminaalipolitiikka. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja B-sarja n:o 194. Juva 1983. 248 s.

1984

New Perspectives on Justice in the Criminal Justice System. Report. New Trends in Criminal Policy. – Proceedings of the Fifth International Colloquium of the International Penal and Penitentiary Foundation. Syracuse, Italy, 15–19 February 1982. Bonn 1984, p. 11–19.

1985

Assessing and allocating the harm caused by crime. – Proceeding of the International Conference on Social Defence and Crime Prevention, Visegrád, May 15–17, 1984 Hungary. Ed. by József Vigh. Budapest 1985, p. 403–412.

The Benefits and Burdens of Diversion. – Criminology and Criminal Policy. Ed. by Pedro A. David. UNSDRI, United Nations Social Defence Research Institute, Publication No. 25. Rome 1985, p. 55–64.

Bespristrastnost' i ob'ektivnost' v kriminologiceskih issledovanijah. – Kriminologija i ugolovnaja politika. Ed. by S. Kelina, V. Kogan, M. Slavin. Akademija Nauk SSSR. Institut Gosudarstva i Pravriminologija i ugolovnaja politika. Moskva 1985, p. 7–11.

Controversie tra ideologie in tema di criminalitá minorile. – Giustizia e constituzione. Anno XVI – Nuova serie, Numeri 1–2. Roma 1985, p. 61–66.

Criminal Justice and Trends in Criminal Policy. – The Finnish Legal System. Ed. by Jaakko Uotila. 2nd, completely rev. ed. Helsinki 1985, p. 232–242.

L'Heuni (Institut d'Helsinki pour la prévention et le contrôle du crime affilié à l'O.N.U.). et l'activité des Nations Unies dans le domaine de la politique criminelle. – Revue de science criminelle et de droit pénal comparé, No. 1 1985, p. 31–33.

The Ideology of Crime Control in Scandinavia. Current Trends. – Selected Issues in Criminal Justice. The Helsinki Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations, Publication Series No. 4. Helsinki 1985, p. 66–77.

Offrets ansvar. – Skuld och ansvar. Straffrättsliga studier tillägnade Alvar Nelson. Uppsala 1985, s. 168–179.

Sovittelu ja virallisjärjestelmä. – Uusi kriminaalihuolto 1985 n:o 2, s. 16–17.

Suomi kansainvälisen rikosoikeuden ja kriminaalipolitiikan kentällä. – Oikeustieteen tila ja tulevaisuus. Raportti ensimmäisistä oikeustieteen päivistä 1984. Toim. Raimo Lahti ja Maria Rehbinder. Vaasa 1985, s. 110–113.

1986

From Crime Policy to Victim Policy. – From Crime Policy to Victim Policy, Reorientating the Justice System. Ed. by Ezzat A. Fattah. London 1986, p. 237–245.

La ideologia del control del delito en Escandinavia. Tendencias actuales. – Cuadernos de politica criminal 1986 No. 28. Instituto universitario de criminologia, Universidad Complutense de Madrid. Madrid 1986, p. 143–155.

Rikollisuus ja kriminaalipolitiikka. Uudessa Suomessa vuosina 1980–1984 julkaistuista kirjoituksista valinnut ja toimittanut Patrik Törnudd. Mänttä 1986. 79 s.

Trends in Criminal Law. – Criminal Law in Action. An overview of current issues in Western societies. Ed. by Jan van Dijk, Charles Haffmans, Frits Rüter, Julian Schutte, Simon Stolwijk. Arnhem 1986, p. 37–48.

Kirj.: Lopez-Rey, Manuel: A guide to United Nations criminal policy. Aldershot 1985. – Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1986, s. 233–234.

Tabula gratulatoria

Matti Aaltokannel
Pertti Aaltonen
Aulis Aarnio
Eero Aho
Matti L. Aho
Erkki Ailio
Lena Andersson
Tauno Angervo
Pirkko-Liisa Aro
Asianajotoimisto
Borenius & Kemppinen
Asianajotoimisto
Marjo Kiukkonen
Asianajotoimisto
Kiiha, Kemppainen & Kerimaa
Asianajotoimisto
Laalo & Salminen Ky
Asianajotoimisto
Kari Moisander Ky
Asianajotoimisto
Salminen & Laaksonen
Asianajotoimisto
L. & M. Vanto Ky
Mikko Auvinen
Eero Backman
P.E. von Bonsdorff
Tom Brandt
Olga ja Lena Bremer
Henrik Carpelan
Raija Eriksson-Vuori
Ritva Erma
Timo Esko
Veikko Eskola
Seppo Fraunberg
Dan Frände
Henrik Grönqvist
Pekka Haapaniemi
Tuulikki Haikarainen
Jouko Halila
Pekka Hallberg
Ritva Halme-Kauranen
Erkki Havansi
Pekka Havo
Kalevi Heikkilä
Keijo Heikola
Olavi ja Marjatta Heinonen
Inkeri ja Klaus Helminen
Helsingin yliopiston rikos- ja
prosessioikeuden laitos
Mikael Hidén
Markku Hiekkala
Toivo ja Sirkku Holopainen
Esko Hoppu
Ingmar Horelli
Olli Huopaniemi
Veikko Hyytiäinen
Ritva Hyöky
Heikki Häkkinen

Matti Häkkinen
H. af Hällström
Jyrki K. Hämäläinen
Vilho A. Hämäläinen
Asko Hänninen
Kalevi Hölttä
Olli Ikkala
Aake Ilomäki
Itä-Suomen hovioikeus
Heikki Jaatinen
Martti Jaatinen
Helge Jalanko
Liisa Jalanko
Jaakko Jonkka
Matti Joutsen ja
Pirjo Valkama-Joutsen
Kalevi Julkunen
Markku Järvenoja
Erkki Järvenpää
Martti Kaira
Liisa Kaismala
Keijo Kaivanto
Martti Kajander
Antero Kantola
Leena Kartio
Seppo Karvinen
Orvokki Kauppila
Pirkko Kauppinen
Sinikka Kauppinen
Kari Keto
Reino Ketola
Sisko Ketola
Juha Kettunen
Urho Kiukas
Silva ja Hannu Kiuru
Antti Kivivuori
Erkki E. Korhonen
Pekka ja Irina Koskinen
Pirkko K. Koskinen
Pirkko, N. Seppo ja
Ilkka Koskinen
Rolf R. R. Koskinen
Touko Kosonen
Kotkan kaupunginviskaalinvirasto
Mikael Krogerus
Aarne Kurola
Osmo Kurola
Kari Kuula
Matti Kuusimäki
Juhani Kyläkallio
Tellervo Kyläkallio
Kirsti Käki
Jarmo Kölhi
Irma ja Erkki Lager
Tauno Lager
Matti Lahti
Raimo ja Varpu Lahti
Paavo Lampimäki
Juha Lappalainen
Pekka Lappalainen
Tapio Lappi-Seppälä
Vesa Laukkanen
Juhani Laurinolli
Lauri ja Maija Lehtimaja
Antti Lehtinen
Iiro Lehtinen
Leena Lehto
Asko ja Ulla Lehtonen
Jorma K. Lehtonen
Martti Leistén
Heikki Leivonen
Johannes Leivonen
Tapio Lepistö
Liikennevakuutusyhdistys
Jouko Lindgren
Per Lindholm

Jukka Lindstedt
Reino Lindström
Erkki Loire
Ulla ja K.J. Lång
Martti Majanen
Hans Mannstén
Esko S. Minkkinen
Edvard Murén
Esa Mustonen
P.J. Muukkonen
Heikki Mälkki
Heikki Mälkönen
Kalervo Mörä
Naisjuristit – Kvinnliga Jurister r.y.
Seppo Juhani Nieminen
Pertti Niemistö
Lasse Nikkarinen
Riitta ja Paavo Nikula
Tuula Nousiainen
Eeva-Kaarina Nurmiranta
Nils-Erik Nyman
Obstbaum, Harju & Kurkela
Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos
Sakari Ojantakanen
Jorma Olli
Harri ja Pia Palmén
Jukka Pasanen
Jorma Pekonen
Tarja Pellinen
Tapio Peltokangas
Jukka Peltonen
Jorma Perhiö
Tauno Piisi
Martti Porvali
Procopé & Hornborg Asianajotoimisto
Erkki Pusa
Olavi Pyykkönen
Mikko Pöyry
Elina Rajala
Maija ja Heikki Rauramo
Jarmo Rautakoski
Kirsti Rissanen
Pekka Romo
Eero Routamo
Rovaniemen tuomiokunta
Matti Rudanko ja Outi Haunio-Rudanko
Pekka Ruokonen
Seppo Räisänen
Ahti Saarimaa
Maarit Saarni-Rytkölä
Paavo Salervo
Hilkka Salmenkylä
Juhani Salmenkylä
Jukka Salomaa
Martti Salonen
Pekka Santala
Tuomo Seppänen
Leif Sevón
Martti Siiteri
Esa Heino Simanainen
Helvi ja Sauli Sipilä
Päivikki ja Sakari Sohlberg
Olli Soine
Valentin Soine
Onni Sorsa
Kaarlo L. Ståhlberg
Pauli Suhonen
Jaakko Sukuvaara
Suomalainen Lakimiesyhdistys r.y.
Suomen Asianajajaliitto
Suomen Kriminalistiyhdistys – Kriminalistföreningen i Finland r.y.

Annikki ja Antti Suviranta
Erkki-Juhani Taipale
Hannu Takala
Takalan Asianajotoimisto – Leppänen & Lepistö Ky
Anja ja Tapio Takki
Olli Tarkka
Kyösti Tasa
Christoffer Taxell
Kari-Pekka Tiitinen
Seppo Tiitinen
Kari S. Tikka
Raija Toiviainen
Pekka Tolonen
P.O. Träskman ja Marika Tandefelt
Jaakko Tuurihalme
Tyrvään tuomiokunta
Patrik Törnudd
Terttu Utriainen
Vaasan hovioikeus
Raimo Wahlberg
Bror Wahlroos
Mikko Varis
Ensio Vasarla
Vesiylioikeus
Pekka ja Terhi Viljanen
Juhani Wirilander
Reijo Virtanen
Raimo Vistbacka
Pertti Vuopala
Matti Wuori
Pekka Vuorinen
Raimo Väisänen
Heikki Ylikangas
Liisa ja Matti Ylöstalo
Rainer Åkerberg
Peter Örndahl